

AL LIAMM 186

TAOLENN

Va c'henlabour gant Ernest ar Barzhig gant Herve LANNDIERN (br. gant Youenn Olier)	3
En-dro d'am ugent vloaz (skeudennaouet) gant Ernest ar BARZHIG	12
Strakerezed miz Eost 1933 gant Herve LANNDIERN (br. gant Ernest ar Barzhig)	23
Chañs vat dit, paotrig gant Boulat OKOUDJAVA (br. gant Herle Denez)	26
Burzhud Konk-Leon gant Per ar GALL	35
Avelioù-tro gant BREWALAN	49
Notennoù	52

Skeudennoù

- Troadeien an arme ruz - Rennes ? Roazhon ! (gant aotre hegarat OUEST-FRANCE)
- Ernest ar Barzhig - Iliz Mur - Lenn ar Saloù (kl. AL LIAMM)

Va c'henlabour gant Ernest ar Barzhig

E 1961 eo, a gav din, em eus graet anaoudegezh gant Ernest ar Barzhig. D'ar memes deiz e tremenemp a-gevret an " Diplôme d'Etudes Supérieures de Celtique ", e-barzh savadur kozh Skol-Veur al Lennegezh e Roazhon, en ur varakenn goad a oa chomet a-ziwar-lerc'h an amzer ma oad oc'h " adsevel" kêr Roazhon, a-gleiz o tont tre.

Dalc'het em eus ar soñj eus un denig koujorn, skoaziet ledan, du-bran e vlev, troet e zremm da gemer liv ar beuz. D'ar mare-se edon o labourat e Tunizia ha ne adwelis Ernest ar Barzhig nemet kalz diwezhatoc'h pa voen distro e Breizh ; n' ouien netra diwar-benn e oberenn daoust ma oan koumanantet abaoe an niverenn gentañ d'ar gelaouenn Breiz ma veze embannet enni bep an amzer kontadennoù ha danevelloù diwar e bluenn. Anzav a rankan n' em boa o lennet biskoazh. Perak ? Evit darn, dre ma ne oan ket boazet ouzh skritur ar Chaloni Falc'hun.

Diot eo un tammig marteze, met kement-se a vire ouzhin a brizout ur skrid bennak (da vihanañ, rak, na petra, gouest e oan da lenn ar seurt doare-skrivañ) e-giz pa vije bet mouchet va spered.

A-hend-all, n'oan ket douget meurbet d'an doare lennegezh-se a glaske skeudennañ Breizh a-wechall, Breizh henvoazel ar gouerion, anavezet mat ganin koulskoude - hini va bugaleerezh e oa bet - nemet a gaven dilufr a-walc'h. War-du Breizh an dazont e oan troet, ur Vreizh hag a spurmanten evel ur vroad dieub ha balc'h, e penn an Araokaat, pe c'hoazh o sankañ he gwrizioù en un tremened pell-pell.

4

An Tad Jozef Chardronnet an hini eo am lakaas da deurel evezh ouzh e skridoù hag eñ o veuliñ ur wech e stumm-skrivañ, ma krogis da furchal e niverennoù ar gelaouenn evit adkavout ar pezh a oa bet embannet gantañ. Diouzhtu e voen dedennet gant brezhoneg ar skrivagner nemet kavout a ris anezhañ tenn a-walc'h, re greñv ennañ liv ar rannyezh gant gerioù ha n' anavezen ket. Setu m' em boe c'hoant sevel ur roll eus ar gerioù-se da dalvezout din-me da gentañ. Evit se avat an aesañ e oa din mont da gavout ar Barzhig e-unan evit goulenn outañ peseurt ster he devoa an droienn-mañ-troienn. Distro e oan e Roazhon neuze.

D'ar c'houlz-se edo Ernest ar Barzhig o chom en ur ranndi bihan 26 bali Mgr Mouezy, nes da vered ar Reter, en trede solieradur. Un degemer tomm ha karadek a reas din en e gambr-studi vihan hag a oa ivez e gambr-gousket. Houmañ avat a oa lastret da sabatoù ; a-zehou, o tont tre e oa un armel vihan leun-chouk a zornskridoù hag a levrennoù kozh (he me 'soñje din e tenne a-walc'h ar skrivagner d'an armel-se gant e zivskoaz ledan).

Tro-dro d'e wele e oa renket levrioù stank war astelloù, hag a-us d'an daolig a servije dezhañ da daol-skrivañ e oa skourret, ouzh ar voges, ur maenengravadur eus Jord Kadoudal.

Reiñ a reas din an holl ziskleriadurioù am boa ezhom hag evel-se eo e voe startaet em spered ar mennad da sevel ur roll-gerioù diwar e oberoù, gant ar soñj e vije al lennerion all ken nec'het ha me o lenn e skridoù ha gant an dezo ivez da zegas ar pinvidigezhioù berniet e-barzh e skridoù e-barzh Geriadur Meur hor yezh a zeufe er-maez deiz pe zeiz.

Evel-se ivez eo e krogas etrezomp ur vignoniezh a zeuas da vezañ tostoc'h-

tostañ dre ma tremene an amzer hag, ouzhpenn se, ur c'henlabour voe tonket dezhañ padout betek deizioù diwezhañ e vuhez.

Gwall alies em eus krapet gant diri ar savadur bihan ken na voe bet rediet Ernest ar Barzhig e 1974 gant ar c'hleñved - aet dister meurbet e yec'hed - da gemer e leve a-raok e-barzh e di bihan e Mur. Neuze ne welis anezhañ nemet dibaot a wech, a vare da vare ; hogozik bep sizhun avat e kenskrivemp. Kas a rae din e zornskridoù, e bennadoù evit ma c'helljen pennaouiñ enno geriennoù ha troiennoù evit ar c'heriaoueg a felle din sevel ; em c'harg e oa ivez diskoachañ ar mankoù hag ar vioù-koukoug a c'hellje bezañ bet silet enno ; ar seurt labour a gave-eñ displijus meurbet. Em c'harg e oa ouzhpenn kavout ur gelaouenn evit embann ar pennadoù-se : Al Liamm, Barr-Heol, Skol, Hor Yezh. Dav e oa ivez treuzskrivañ ar pennadoù-se e peurunvan rak betek 1974 en deus kendalc'het Ernest ar Barzhig d' ober gant ur skritur a denne da hini ar Chaloni Falc'hun petra bennak ma tostae mui-ouzh-mui ouzh hini ar ZH. Adal 1974 e skrivas war-eeun e ZH, pezh a aesaeas kalz va labour.

5

Ar skritur avat ne oa ket ur gudenn. Oc'h adwelout a-gevret gantañ ar skridoù, straed Mgr Mouezy, ha diwezhatoc'h, dre lizher, e ranken en em gannañ outañ bep gwech evit e lakaat da ziskarzhañ un toullad gerioù gallek un tammig re drefoet evelkent.

N'oa ket aes avat ober da Ernest skrivañ « penngarter » e-lec'h « kartier-jeneral » pe « emouestlañ » e-lec'h « angajiñ ». Graet e veze ac'hanon ur « glanyezhour » na petra, pezh n'oan ket, a soñje din, da vihanañ hervez ar ster a roe-eñ d'ar ger-se, hag atav e veze taolet din ar memes respont : « Du-mañ e vez lavaret evel-se ». Dre bennaenn ne felle ket d'ar Barzhig - en derou da vihanañ - implijout ur ger pe un droenn ha n'en dije ket tro da glevout.

Kement-se a c'hoarvez alies gant ar vrezhonegerion a-vihanik ma vez bet krennet trumm o deskadurezh vrezhonek o kreskiñ gant ar skol c'hallek. Ar yezh-se a garont dreist pep tra a zo, en o soñj, unan gant o bugaleerezh ; evito ez eo un dachenn sakr, berzet, n'eus gwir ebet da stekiñ outi, meleour o ene a wechall ha na oufed dargemmañ hep e derriñ.

Ha padal e oa eus ar Barzhig a-hend-all ur brezhoneger desket, koumanantet da Walarn da gentañ ha da Al Liamm da c'houde ; klasket en doa deskiñ un tamm kembraeg hogen n'eo nemet e-pad bloavezhioù diwezhañ e vuhez e oa bet krog da lakaat an deskadurezh wirion en doa dastumet war ar yezh lennek da glotañ gant an anaoudegezh en doa eus ar yezh komzet deuet dezhañ a rumm da rumm.

Siwazh d'ar poent-se dres ez eo bet diskaret gant an Ankou didruez !

Evel an holl skrivagnerion vrezhonek en deus gouzañvet ar Barzhig diwar digasted al lennerion pe, zoken, diwar an diouer anezho (ha ne fell ket din lavarout pegen diaes e oa dezhañ embann e skridoù). Hag eñ pitilh gant an istor en deus skrivet e galleg e studiadennoù diwar-benn ar Roc'h-Derrien, Mur, Enez-Veur, Narsis Kelien, Frañsez Vallée, Yann Choleau, tiegezh Krec'hriou pe tiegezh Magon a c'hallje kerkoulz all bezañ skrivet e brezhoneg.

6

Renet em eus va amzer e-kerz ar c'hwec'h pe ar seizh bloavezh diwezhañ o klask reiñ kalon dezhañ eus va gwellañ ; goude se en deus Per Denez kemeret va lec'h hag hemañ en deus e lakaet da adwelout penn-da-benn e droidigezhioù-eñ bet savet gantañ en e yaouankiz, diwar romantoù Paul Féval, dreist-holl, ha dispar eo bet ar frouezh a zo deuet diwar ar c'henlabour-se etre an daou skrivagner. Ret eo lavarout ez eo bet skañvaet din va bec'h dre ma n' oa ket Ernest ar Barzhig den da nac'hañ netra. War va goulenn, da skouer, eo e troas diwar ar saozneg *Mougev an Drouiz*, eus *Aodh De Blacam*, ur romant iwerzhonat dudius meurbet evit ar grennarded (ha zoken evit ar re vras). Goude se e lakaas e brezhoneg eñvorennoù Dan Breen : *Va emgann evit Iwerzhon*. Da gentañ en doa nac'het rak un den a beoc'h e oa, enebet ouzh ar brezel hag ar feulster, nemet a-benn ar fin e reas e soñj en-dro ha dre vignoniezh - ha gant ampartiz - e

kasas al labour-se da benn.

En e gichen em eus c'hoariet ivez roll an diaoul lubaner. Evel-se, e-giz pa vije bet dre zegouezh, em boa prestet dezhañ ul levr diwar bluenn Soljenitsyn : *Ti Vatriona* goude bezañ damveneget pegen talvoudus e vije embann ur seurt oberenn e brezhoneg.

« An doare danevell-se, » a ouzhpennis, « zo penn-da-benn diouzh hoc'h ijin. »

A-benn ar fin e krogas mat en higenn. En dastumad e oa bet strollet teir danevell. An hini hirañ - roet ganti he zalbenn d'an oberenn - an hini eo a voe dibabet gantañ da dreiñ. Un damheñvelder bennak en doa kavet Ernest etre Matriona hag e voereb kozh, Tintin Mari. Eus an treuzlec'hiadur ez eus diwanet un tammig pennoberenn ha Matriona eo deuet d' azezañ ouzh oaled hol lennegezh ! Nag a boan he deus roet a-c'houdevezh da Ronan Huon a-raok ma vije aotreet dezhañ he moulañ gant an embannerion-c'hall-o-dent-hir ! Met kement-se 'zo un afer all !

Da gentañ em boa purchaset dezhañ testennoù evit e gontadennoù tennet a-wechoù eus hanes va ziegezh. *An Tasmant* a gont istor ur seblant bet gwelet gant va zad-kozh hag *Osgood* a zo un darn a-ziwar istor mantrus ha gwirion va en-tr-kuñv John Osgood Appleton treuzlec'hiet en un endro faltaziet gantañ. A-c'houdevezh en deus troet e brezhoneg va buhezskrid eus hor mignon boutin Langleiz hag ivez unan bennak eus an avanturioù a oa bet kontet din gant va mignon A. Catelliot hag erfin, va eñvorennoù a vugaleerezh hag a yaouankiz.

7

Dre ma tremene ar mizioù e kreske va geriaoueg. Al lodenn gentañ anezhi a zo deuet er-maez e miz Genver 1974, e-barzh niverenn 92-93 Hor Yezh ; an eil lodenn a zlefe bezañ embannet hep dale. Evit an trede avat, ret eo anzav emañ chomet pell amzer war ar stern, dalc'het ha ma oan gant labourioù all.

E miz Here e voen broudet gant n' ouzon peseurt drouksant iskis da echuiñ an drevell-se an abretañ ar gwellañ. E derou miz Du em boa kaset an ervenn da benn (studiet em boa an oberoù embannet nevez 'zo) ha pignet e oan em c'harr d'ar Sadorn 12 evit mont da Vur (glav-puilh a rae), sammet ganin fichenoù ha sac'h-kousket, graet ganin va soñj da chom hep distreiñ d'ar gêr ken na' vije adwelet pep tra etrezomp.

Ren a ris an devezh gantañ en e vurev e Mur, ur burev hag a oa ivez adarre e gambr-gousket hag a oa gwall heñvel ouzh hini bali Mgr Mouezy e Roazhon. Bepred gant hec'h armel gozh dopez, an astelloù bec'hiet rez a levrioù, nemet enni muioc'h a zispac'hadeg c'hoazh. Dornskridoù a oa strewet e kement korn a oa er gambr, hep lavarout gaou, hag ivez e-barzh un tammig malizenn, aet d'un doare penn-wele, oa bet klenket gant Ernest dindan e c'houbenner evit gellout skrivañ aesoc'h a se pa chome en e wele da labourat da veure. Se a c'hoarveze gantañ pa veze klañv ; netra gwell avat eget un tammig bihan a derzhienn evit kouviañ an Awen da zont, se a oa gwir evitañ, da vihanañ.

Goude merenn ez eas ganin da gerc'hat laezh, un digarez d' ober un tamm pourmenadenn - war e seulioù unan eus e gizhier a ambrouge anezhañ e-giz ur c'hi bihan. (Pemp kazh a oa gant Ernest, dezho holl anvioù brezhonek rik evel just ; hiziv avat n' em eus soñj nemet eus " Gwenn-ha-Du " hep gouzout hag-eñ eo gant Gwenn-ha-Du e oamp bet ambrouget en devezh-se).

Da bemp eur e kemeremp ur banne te, ur c'hustum a oa boutin etre Ernest ar Barzhig hag hor breudeur tramor ; e foñs ar siminal e flammine un nebeut etivi. E vab-bihan Ronan Magon, ur c'hrouadur start war e zivesker a oa aze e-barzh e « bark ». Ernest a gemeras anezhañ etre e zivrec'h hag a reas gantañ tro ar pezh en ur reiñ e anv e brezhoneg da gement tra a oa ennañ, skourret ouzh ar voger, pe skignet e pep lec'h, taolennoù, luc'hskeudennoù, bitrakoù a bep seurt lezet war an arrebeuri pe dumenn ar siminal. Bemdez evel se en devez Ronan e dammig kentel vrezhoneg gant e dad-kozh.

A-benn ar fin hor boa echuet hol labour buan a-walc'h. Koaniañ a ris e ti Ernest gant e verc'h Annaig hag e vab-kaer va c'henderv Jan-Mari Magon. Neuze e kemeris penn an hent da zistreiñ d'ar gêr ha me da brometiñ dont en-dro aliesoc'h, rak, 'keta, Mur n' eo ket penn ar bed ez eo, evelato !

Al lizher diwezhañ eus e berzh am eus degemeret d'ar merc'her 30 a viz Du ; deiziadet e oa eus an 28. Reiñ a rae din an diskleriadurioù diwezhañ m' em boa ezhomm anezho evit klokaat va geriaoueg ha goulenn ul levr eus Guillotin de Corson a vije bet talvoudus dezhañ evit skridaozañ e studiadenn nevez diwar-benn ar Roc'h-Derrien.

Labourat a rae neuze a-lazh-korf. Padal en devoa kemeret kuzul digant e vedisin en derc'hent hag hemañ a grede ken start e oa yac'h-pesk va mignon m'en doa kemmet ar mezegadur bet erbedet dezhañ betek neuze ; hag Ernest a skrive e-unan e dibenn e lizher : « Me 'zo o tont da vezañ kreñv evel ur marc'h ».

D'an eil a viz Kerzu, ur gwener, da ziv eur goude kreisteiz, setu ur mell paotr yaouank bagol, un tokarn du war e benn, o tegas din ur pellskrid, ha me da regiñ ar golo ha da lenn : « Ernest a zo tremenet ; obidoù disadorn da bemzek eur ». Treiñ a raen ar pellskrid etre va daouarn hep kompren. Me 'gav din n' em eus ket kredet da vat e oa c'hoarvezet ar gwalleur a-barzh ma vije deut e nizez ha skoliadez, Sandrine ar C'houstumer, ur plac'hig vihan lagadet glas, ruz he divoc'h ha melen he flezhennoù da gemenn din, goude ar gentel, e oa marvet hec'h eontr diganti.

Diskaret e oa bet en derc'hent da noz gant ur c'hoefvadur skevent prim ha trumm, war-lerc'h un devezhiad labour. Aet e oa d' e wele ur pennadig amzer a-raok, sart evel pemp gweneg.

Evel-se e steuzias d'an oad a 60 vloaz ar skrivagner-mañ barrek dreist, ur mignon karet meurbet, unan eus an dud karadekañ a gement am bije anavezet, e barr e nerzh-krouiñ. Edo o paouez echuiñ div oberenn vihan a vo e-touez ar re vat en deus skrivet : Eñvorennoù diwar ar Gorsedd : Eñvorennoù ur ... barzhig, ha Loeiza, un darvoudennig c'hoarvezet e Mur he doa pourchaset dezhañ danvez ur gontadenn vat-tre.

Hiziv c'hoazh, pa n'eus ket tremenet c'hoazh peder sizhun abaoe m'eo marv, ez eo diaes din meizañ da vat ez eo bet skubet kuit gant an avel an holl ratozhioù hor boa maget a-gevret. Nann, n' on ket evit meizañ da vat n'eus mui den ebet en e vurev bihan, ne vin ket mui ambrouget gantañ betek an nor hag eñ o vousec'hoarzhin ouzhin. Gant Doue a gare anezhañ ez eo bet tennet a-ziwar ar bed-mañ e-lec'h en doa bet ouzhpenn e lod a c'hilac'har, ha gantañ ez eo bet degemeret en e varadoz, evidomp avat, nag ur c'holl !

Ya, ur gwall goll evit ar brezhoneg hag evit Breizh. Ur marc'h-labour evel ma oa, oc'h en em vataat diwar neuze eus amzer vak e-leizh, en dije gellet Ernest ar Barzhig e-pad ur pemzek vloaz bennak c'hoazh krouiñ un oberenn a bouez bras ma n' hor boa bet betek neuze nemet un alberz anezhañ, rak e-kerz ar bloavezhioù diwezhañ-mañ a labour diehan e oa deuet a-benn da vestroniañ da vat e vrezhoneg, o tigeriñ frankoc'h dezhañ dor ar yezh lennek hag he barregezhioù divent, gouest ha ma oa e-unan diwar neuze da grouiñ e gerioù nevez tapet brav ha kempouez kaer.

Talvoudek-bras eo evelkent an oberenn en deus lezet deomp, ha kement-se e meur a geñver.

Bez' ez eus anezhañ, a-gevret gant Añjela Duval, nemet e yezh plaen, unan eus hon diwezhañ skrivagnerion boblek (1) a bouez, desket ganto ar yezh war varlenn o mamm en ur metou henvoazel.

D'ur mare ma 'z eo techet embannadennoù 'zo da ober gant ur brezhoneg e

betoñs houarnet, o wigourat gant nevez-c'herioù n'eus tu ebet da gompren, silet e-barzh frazennoù trevezet diwar ar galleg, e taskor ar Barzhig deomp ur brezhoneg bev a oa hogos ankounac'haet, kredapl, ur yezh liant ha skañv, re-bar d'un ebeul o fringal, sklaer ha glan, evel ur wazh-dour d'an nevez-amzer, reizhet diouzh un ereadurezh keltiek-rik, oc'h heuliañ, bagol, kornplegennoù ha kammdroennoù an naoz ma rede drezañ meiz hor gouenn.

Diouzh ar vammenn-se e tleo brezhoneg an dazont, an hini a zleo addeskiñ danvez « sabraed » hor Stad Vrezhon, tennañ e nerzh hag e binvidigezh ; arabat e vo dezhañ, evel ma verke Roparz Hemon, advalañ en ur stumm bennak ur wech ouzhpenn, geriadur kozh an 18vet kantved, hini Dom Le Pelletier (Doue d'e bardono !) ; er c'hontrol avat, e ranko en em harpañ war ar brezhoneg bev evel ma vo bet dazroet deomp gant tud evel ar Barzhig, ur brezhoneg heñvel ouzh flammenn ruz un tan sakr.

(1) Degouezh P.-J. Helias a zo a-ziforc'h. Ne ouzer ket mat ha skrivagner gallek pe vrezhonek ez eo ; a-us d'an Emsav emañ, hag er-maez anezhañ. (Notenn an troour.)

10

Pa vo bet dilennet - evel ma vo ret - e-mesk e skridoù niverus ar re wellañ, pa vint bet embannet en ur skritur aesoc'h da lenn d'an darn vuiañ (komz a ran eus e oberennoù n'int ket bet embannet betek-hen e ZH) e teuio anatoc'h perzhioù lennegel piauvel ar skrivagner-mañ.

E wellañ oberennoù - war un dro gant e eñvorennoù bugaleerezh ha yaouankiz (Buhez ha faltazi, En-dro d'am ugent vloaz) a zo, hep mar, e gontadennoù hag e zanevelloù. Evel m'en deus termenet ken mat Maodez Glanndour e-unan, bez' ez eo Ernest ar Barzhig « ar c'honter e korn an oaled », hag e kement-se e sent ouzh hengoun e c'hourdadoù a-viskoazh.

Teneridigezh ar garantez o tiwanañ (Mina, Maite), kizidigezh ha denelezh don, huñvre a vreudeuriezh hollvedel (Ar Yezhadur), skiant ar reuz (An Davarn ruz), fars ha fent (Goleron), un doug kreñv d'an natur en em ziskouez un tamm e pep lec'h dre e oberenn : arvesterezh avizet unan a oar evezhiañ ouzh loened hor c'hoadoù hag hor parkeier (Koad al Louarn), ur bevder ingal pa laka da gomz kouerion e vro (par da hini Youenn Drezen e-barzh Karr-kañv an Aotrou Maer), ur skiant ken don all eus an tu-hont, eus ar bed kevrinus-se a ya en-dro kichen-ha-kichen gant hon hini, o kengejout gantañ a-wechoù (Poltred ar vamm), ur vlizidigezh deuet dezhañ ivez diwar hêrezh hor gouenn, karantez wirion evit hor mammvro vrezhon, evit he yezh, evit hec'h istor, ha kement-tra marzhus ez eo bet gouest pobl Vreizh da grouiñ a-hed ar c'hantvedoù.

E-tal al lodenn-se eus e oberenn - ha na zle netra da zen - e vefe ret reiñ ul lec'h pouezus d'e droidigezhioù, dre 'n arbenn ma 'z eus anezho peurvuiañ estreget troidigezhioù - azasadurioù ne lavaran ket.

Evel just e c'heller kavout abeg en ur seurt reizh e keñverioù 'zo - en ur c'heñver all avat o deus an « troidigezhioù »-se, da vihanañ, ur perzh mat : roet o deus tro d'ar skrivagner - evel da Jakez Riou gwechall pa skrive *Alanig al Louarn* - da grouiñ en hor yezh gwir oberennoù diseurt. Un danevell evel *Ti Vatriona*, da skouer, gant Soljenitsyn, a zo deuet da vezañ darn eus hor peadra lennegel un tammig a drugarez da Ernest ar Barzhig. Diwezhatoc'h, diwar genlabourat gant Per Denez e tizho ober eus lod a vrudetañ romantoù Paol Féval - ar skrivagner brogar eus Gorre-Breizh er c'hantved tremenet - darn eus kalon ha kreiz hol lennegezh vroadel.

11

Salv ma teuio er-maez hep dale an darn-se eus e oberenn hag a zo manet diembann betek hiziv ! Keit ha ne vo ket bet moulet an oberennoù-se ne vo ket tu da zougen da vat ur varnadenn diwar-benn roll ha pouez Ernest ar Barzhig en istor hol lennegezh.

Gwennargant, 24-12-1977.

Lakaet e brezhoneg gant Youenn OLIER.

Alegandr SOLJENITSYN

Ti Vatriona

lakaet e brezhoneg gant Ernest ar Barzhiz

war baper boutin 13 lur

war baper kaer 20 lur

Mlle J. QUEILLÉ, 47, rue Notre-Dame, 22200 Guingamp

- c.c.p. 1136 82 Rennes

En-dro d'am ugent vloaz

EÑVORENNOÙ

(Kendalc'h)

Ar " bodadegoù "

Ken santel m' eo un den ret mat eo dezhañ en em ziduiñ ur wech en amzer.

Didu bras ar veleien a oa ar " bodadegoù ". Ne gomzan ket eus ar bodadegoù a vez graet bremañ a-vil-vern evit kement abeg 'zo tout, bodadegoù a vez drailhet ur bern kaozioù enne gant daou pe dri e-keit ma vez ar re all o lonkañ ar c'haozioù-se, evel ma c'hellont, pe o skrapañ o c'hwen. Ar peurliesañ ne vez ket tennet kalz a c'honid eus ar bodadegoù-se re niverus, re hir ha re dorr-penn.

Ar bodadegoù a fell din komz dioute a oa predoù etre beleien. Ur vodadeg ar miz a veze dre vras e pep presbital. Er bodadegoù-se e tenne pep hini e vad dioute : ur pred lipous, met hep tamm dizurzh ebet, hep distalac'h, er sioulder, a-gevret gant tud seven ha plijus, laouen d'en em adwelout.

Petra a veze debret ? Un asiedad soup, kig ar soubenn gant al legumaj, ur pladad kig rost gant avaloù-douar. Goude e veze tremenet an asiedad amann (ne oa ket deut c'hoazh ar c'hiz eus ar fourmaj). A-wechoù ur wastellenn sec'h eus ar vro, ur " rod-karr" a veze lodennet gant mestr an ti pe e gure. Dalc'hmat ur frouezhenn eus ar vro, aval pe ber, dastumet ar peurliesañ e liorzha ar presbital.

Ha petra a veze evet ? Ur werennad vihan a win gwenn (ne veze ket gwelet nemeur a " aperitifoù "), sistr fresk nevez tennet e picheroù, ur werennad vihan a win ruz ordinal, unan all a win kozh, un tasad bihan a gafe. Evit echuiñ e veze tremenet ur voutailhad gwin-ardant sistr bet koshaet ur c'houblad bloavezhioù. Evit ur gouel bennak pe un nevezenti vat e veze gwelet a-wechoù ur person kanton, evel hini Mur ha Klegereg, o tistouvañ champagn pe aliesoc'h gwin spoumus a veze servijet a-raok ar c'hafe.

13

Keusteurenn vat e veze eta, met atav muzuliet spis, morse dreist-roudenn. Pep tra a veze renet, urzhiet gant person ar barrouz hag e gure, m'en deveze unan. Ar person a veze azezet ouzh ar " plas-chiminal " keit-ha-keit diouzh pep penn eus an daol hag e gure fas-ouzh-fas gantañ. Na dit ket da grediñ ez ae ar gouvidi da azezañ e-lec'h ma karent, lakaet e vezent gant ar person hervez o oad, o renk hag o oberoù. Ar gwellañ plasoù a oa a-zehou hag a-gleiz d'ar person ha goude e pep tu d'ar c'hure. E parrouzioù 'oa e veze azezet ar person kanton er penn uhelañ eus an daol hag e giz-se e veze adarre daou blas a enor e pep kostez dezhañ. Den ne lavare netra, se 'zo sklaer, met pep hini, dreist-holl ar re gozh, a blije dezhañ bezañ lakaet e lec'h ma oa dleet ha nann e lec'h all. An holl veleien am eus anavezet o doa ar stek d' ober o zaoliad, n' em eus gwelet nemet ur c'houviad feuket bras ha komz a rin dioutañ pelloc'h.

Ar pep gwellañ er predoù-se ne oa ket ar pezh a veze debret hag evet, met ar blijadur d'en em gavout asambles ha da gaozeal. Peseurt kaoz a veze ? Se a veze hervez meur a dra, hervez mestr an ti, da gentañ, rak laosket e veze an ton gantañ, pa felle dezhañ. Gant sevender, e veze selaouet an hini a gomze ha ne veze ket gwelet an eil o vont war gaoz egile.

Meneg a veze eus buhez relijiel ar parrouzioù, pep person a gonte, da skouer, penaos e tremene ar gouelioù-berzh en e iliz : ar pask-kentañ, ar gonfirmasion, ar pardon. Roet e veze ivez keloù eus ar skolioù hag an arnodennoù, ar patronajoù, ar pezhioù-c'hoari ha pep seurt degouezhioù. Dont a rae ar gaoz war ar genvreudeur dremenet, kemeret e veze neuze an " Ordo " evit adgwelout just a-walc'h peur ha pelec'h e oa bet ganet ha beleget. Neuze e vezen me aketus da selaou munudoù eus istor ar vro. Dont a rae ivez war benn ar politikerezh, emgann ar skolioù kristen evit difenn o buhez hag o gwirioù, lezennoù nevez ar " Front populaire ", an trouz graet gant Hitler en-dro d'e " Vater Rhein " hag e Kreiz-Europa.

14

Ur banvez a seurt-se a bade div eur bennak. Ar re a oa foulet gant al labour a c'halle karzhañ diouzhtu, met an darn vrasañ a chome da gaozeal en ur vutunat en alez vras al liorz, dre dorkadoù bihan. Eno e c'houlenne meur a hini alioù e genvreudeur war tra-mañ-tra pe skoazell unan anezhe evit lidañ ur gouel bennak, pres a veze war-lerc'h ar sarmonerien, ar vuzikerien hag ar ganerien ampart. Ur beleg war an oad a ziskouezo da unan yaouankoc'h penaos ober un tamm krennañ da skourroù re hir ar gwez per...

Pa veze bet kemeret evel-se ur javead aer vat, en em advode darn er sal pe en ur gambr, dreist-holl ar re gozh, evit c'hoari 'r c'hartoù. Ar chaloni ar Moel, da skouer, ne veze ket en e vleud pa n'en deveze ket graet ur barti.

Da beder eur d'an hirañ, pep kouviad en deveze tremenet er gegin evit lakaat war gorn an daol ur pezhig evit ar garabasenn ha lavarout trugarez ha kenavo dezhi. Ne veze ken neuze den war-dro nemet ar person o klask adaptout e zilerc'h evit e vrevial.

Setu penaos e tremene ur " vodadeg ", an didu a gemere ar veleien diskurpul kaer, an darn vuiañ da vihanañ, rak un toulladig re yaouank, evel an aotrou Gwazmat - gwir eo, Nouel (hennezh a oa e anv bihan) a veze krignet alies e reor gant un dra bennak - a oa krog da glask c'hwen e loeroù ar re gozh abalamour d'ar " bodadegoù ". Darn a yae betek huchal e oa ur vezh. D'ar re-se e veze respontet gant tud poellek evel person Sant-Inan :

« An deiz ma n' aio ken ar veleien da di an eil egile, ez aint da lec'h all...

- An dud a zo heuet gant kement a vanvezioù, lavarout a reont n'eo mat ar veleien nemet da leinañ, da frikoañ, da gargañ o c'horf... Kofoù-stamm tout, emeze.

- E-keit ha ma n' o devo da rebech dimp nemet un tamm hag ul lomm ne vo ket gwall afer... Paouezit da zont d' hor bodadegoù hag ez eot da sevel ho fri Doue 'oar pelec'h ha prestik goude da redek an douilhez. Buan a-walc'h ne vo gwelet roud ebet ken ac'hanoc'h, en em deuzet e viot e-mesk an dud ha ret e vo deoc'h bezañ tud startoc'h eget kalz ac'hanoc'h evit bezañ sur da chom war an hent mat ha da reiñ skouer vat ha netra nemet skouer vat... Neb a venn bezañ beleg a dle en em harpañ war ar veleien, petramant e vo kerse bras gant an Iliz, eus e vo. »

Ankounac'haet em eus lavarout e veze ivez " konfereñsoù " da heul ar bodadegoù, da lavarout eo prezegennoù graet gant beleien d'ar veleien all. Bep pegeit e veze ur " gonfereñs " ? Me gav din n'em eus ket morse klasket gouzout. Unan eus beleien ar c'hanton a skrive eta un destenn war doueoniezh, liderezh, istor ha lezennoù an Iliz, hervez ar c'hudennoù dibabet en eskopti. Padout a rae ar brezegenn hag ar vurutelladenn un eurvezh bennak.

15

A-wechoù en deveze ar prezegenner gourc'hemennoù da gaout digant e genvreudeur. A-wechoù all (a-hervez, rak aze n'em eus ket bountet va fri) e vezent muioc'h figus ha ne gavent ket o c'hont.

Unan eus va mignoned ha n'en devoa ket bet amzer a-walc'h da aozañ evel 'zo dleet e damm labour ha d'e beurlipat a reas e "gonfereañs " gant kalz a boan hag ar person-kanton, drouk ennañ, da rebech dezhañ :

« N'ho peus ket disec'het mat an destenn.

- Marteze a-walc'h, met hi 'vat he deus disec'het-libr ac'hanon. »

Pep hini a c'hoarzhaz hag ar vodadeg a voe joaus-tre.

Bodadeg Mur a veze bep lun kentañ eus ar miz, evel er penn-kantonioù all. Eno e veze d'an nebeutañ personed Sant-Jili, Sant-Gwenn, Sant-Konneg ha Kaorel. Ne oa kure ebet er c'hanton nemet hini Mur hag hini Sant-Gwenn, met evel ma oa hemañ skolaer war ar marc'had ne veze ket gwelet an deiz-se.

An aotrounez Gwilherm, Gwazmat ha me a veze ret dimp hastañ da zibenn ar pred evit mont da zigeriñ dor hor c'hlasoù d'un eur dereat. Met kaer e veze ober, erruout a raemp er skol gant dale. Ruz e veze hor c'hokennoù, evel just... Kazus a-walc'h eo ober skol gant ur pred fonnus evel-se war ho kalon : pe vezer re bonner pe santet e vez, er c'hontrol, evel m'ho pefe divaskell... Ne veze ket, emichañs, mat-mat al labour an abardaez-se.

Kafe Mari-Suzanna gozh, dilezet ganimp da greisteiz a veze kavet gratis gantañ goude ar skol.

Gant keuz e kuitaemp eta sal ar presbital an deiz-se o lezel ar re all gant o c'haozioù. Kavout a rae dimp, evel just, o doa kalz a chañs. E gwirionez, ne oa ket divalav gwelout personed hor c'hanton bodet, disheñvel-krenn e oant an eil ouzh egile.

An hini koshañ, person Sant-Gwenn, en doa graet brezel Pevarzek. Un dapadenn bennak en doa bet, e kav din, en-dro d'e c'henou ha d'e deod, hag evel ma plije dezhañ, en tu-hont da se, komz giz e vro c'henidik, Langeog, e-kichen Sant-Brieg, em beze a-walc'h a boan o kompren anezhañ. Un tamm paotr kozh sart e oa, bepred en imor vat, biskoazh ne veze gwelet o tabutal. Troet e oa war ar sonerezh ha tremen a rae kalz a amzer dirak e armolud. Met heñvel a-walc'h e oa e vuzig ouzh e gomz, ne veze ket komprenet kalz tra dre ma veze re sioul ha leun a boentoù-tav.

16

Spontus e oa skañv-benn, koll a rae alies-alies e vrevial hag a-benn ar fin en doa unan e pep presbital. Butunañ a rae ar " marnaoù ", korn-butun pri du gant ur penn den hag un duenn raoskl hir, prenet er Prenessaye, al lec'h nemetañ e veze kavet seurt kornioù-butun.

Ul lunvezh e welis anezhañ oc'h erruout war e droad, evel boaz.

« N'ho peus ket bet glav, Aotrou Person ?

- Takenn ebet... Ha neuze, degaset em boa ganin va faiplu. »

Skeiñ a rae gant e zorn dehou ouzh e vrec'h kleiz e oa e-pign outañ, e gwirionez, un troad disglavier du, un troad berr ugent santimetr bennak dezhañ, met netra Doue nemet un troad. Me da dapout krog er benveg ha d'e ziskouez d'e berc'henn :

« Kollet hoc'h eus al lodenn wellañ, Aotrou Person !

- Tavit... Tavit... emezañ en ur c'hoarzhin, an dreuzenn-mañ a oa a-istribilh e-kichen va disglavier nevez ha setu m' em eus tapet krog en eil e-lec'h egile. »

Alies ez ae an aotrou Gwilherm ha me da glask hor merenn pe hor c'hoan da

Sant-Gwenn ha ti ar veleien all ivez, evit lavarout eeun ar wirionez, ne veze d'ober nemet kas ur ger dezhe dre ar post. Plijadur vras hor beze e Sant-Gwenn o selaou " P'tit Louis " ha Mari o kaozeal. " P'tit Louis " a oa ar person ha Mari ar garabasenn, ur pikol hini gozh barrek da zebriñ krampouezh war benn he mestr. Rollet ha korfedet gros e oa ar paour-kaezh ha kerzhedet ponner ouzhpenn, evel ur gwaz, gant he botoù-koad chouket ha tached. Pezhioù daouarn a oa dezhi stummet kentoc'h evit derc'hel krog en ur falc'h eget aozañ boued da aotrounez. Karout ha doujañ a rae he mestr gant hec'h holl nerzh, met he doare-hi d'e voumounañ a oa e gunujenniñ (hep drougiezh ebet, avat). Neuze e kroge un daouad dispar e yezh saourus Breizh-Uhel etre ar beleg hag ar vatezh, hag homañ a zistage " P'tit Louis " ken alies ha " Moñsieu le Rekter ". Pa servije ac'hanomp ouzh taol, e tarluche davet gwerenn he mestr ha pa veze re leun homañ, e heje he biz stok ouzh he fri :

« Failli p'tit bout de machin ! »

Gwir eo ne gomze evel-se nemet dirak " les moñsieu de Mur " a anaveze mat.

17

Ar barrouzianiz a oa kustum gant o ferson hag e garabasenn. Gwir eo, Sant-Gwenniz a zo bet a-viskoazh douget d'o beleien, da vihanañ abaoe dibenn ar rann gentañ eus ar XVIIvet kantved, da lavarout eo adavielerezh an Tadoù Maner ha Bernez. Ur visionerez, Katell Danielou, deut eus Kemper da heul an tadoù, a oa chomet er vro e-lec'h ma rae katekiz ha skol d'ar vugale. Marvet eo e Sant-Gwenn e 1667 gant ur vrud vras a santelezh. Beziet e voe en iliz, nevez-flamm d'ar c'houlz-se. He buhez a zo bet skrivet da gentañ gant an Tad Maner eñ e-unan ha diwezhatoc'h gant unan eus personed kozh Sant-Gwenn, an aotrou Perrot, ha goude gant ar chaloni Peyron (1911) eus Kemper. Dalc'het o deus tud 'zo da bediñ Katell ; Louis Massignon, kelenner war yezhoù ar Reter-Nesañ e " Collège de France ", da skouer, a zeue bep bloaz da birc'hirinañ da Sant-Gwenn. Pevar eus personed vras Mur er XVIIvet kantved ha derou XVIIIvet a voe pourchaset gant Sant-Gwenn e-lec'h ma chomjont d'ober o annez, daoust ma ne oa Sant-Gwenn nemet ur " verc'h " eus parrouz veur Mur.

Ret eo mont pell a-wechoù evit kompren pegen kristen eo ur vroig. Setu e peseurt parrouz e oa " P'tit Louis ". Sot e oa an holl gantañ hag eñ e oa nay gant an dud. Tremena a rae ul lodenn vras eus e zevezh o lenn e vrevial, e lunedoù war beg e fri, er vered kozh, en-dro d'an iliz, da laret eo e-kreiz ar bourk. Pa wele, diwar benn e lunedoù, ur bugel o tremen, ez ae da bokat dezhañ, pezh a rae ivez d'ar merc'hed yaouank ha zoken d'ar gwragez a oa bet er c'hatekiz gantañ. Gwir eo, e " kêr " Mur, e rae memes tra d'ar re a anaveze mat. Ar merc'hed-mañ, avat, en em sile alies er straed all, rak " P'tit Louis " a veze c'hwez ar butun kozh gantañ hag en tu-hont da se, un dakennig dour sklaer a veze dalc'hmat pare da gouezhañ diouzh beg e fri.

Ar bersoned all a oa war-dro o hanter-kant vloaz.

An hini a veze gwelet ha klevet raktal e oa an aotrou Jañ-Mari Denez, person Kaorel, dre ma oa ur pezh paotr bras ha tev dreist-holl gant un tamm brav a gof. Me lar deoc'h e oa tro en e soutanenn a gouste ker dezhañ, moarvat, rak ne brene ket unan nevez alies. Lakait a-us bremañ ur penn-kole vil a-walc'h gant ur " revrad " - evel ma lavare an aotrou Gwilherm - blev du-bran, krog evelkent da louediñ. En tu-hont da se ur pikol forn dalc'hmat digor o tihopal, o c'hoarzhin ken kreñv hag ur rejimant ken na zeue daeroù diwar e zaoulagad. Ober a rae e holl veajoù war ur marc'h-dre-dan landrammus, ponner, a c'hiz kozh a rae un todilhon spontus. Lakaat a rae neuze war e benn ur galabousenn pe gentoc'h ur bered dislivet ha ledan evel ur bern kaoc'h-saout a ziskenne betek e zaoulagad hag e zivskouarn. Diaes e oa bezañ muioc'h heñvel ouzh un touseg war ur voestad chimik. N'eo ket fae ha tremen fae a rae war ar pezh a vefe lavaret outañ, met faegaeg, malleztouen forzh...

18

Ganet e oa Jan-Mari Denez e Belz, e Bro-Wened, skoliataet e oa bet gant an

tadoù a Vonforzh ha beleget en o zouez, met kuitaet en doa anezhe buan a-walc'h evit dont da veleg-parrouz da eskopti Sant-Brieg, e-lec'h ma oa bet kaset da gure da C'hroñvel. Ma ouie gwenedeg mat, e voe ret dezhañ pleal gant yezh Kernev, pezh a reas a galon vat ha madik a-walc'h, daoust ma veze bepred rebechet dezhañ e daol-mouezh gwenedour. Lenn a rae kalz ha bez' en doa ul levraoueg kaer, levrioù gallek 'vel just met ivez oberennoù brezhonek. Un devezh ma oan deut da weladenniñ anezhañ - kamarad bras e oan gantañ - ha ma oan aet war-eeun d'e gambr, e kavis anezhañ war e bennoù daoulin o tibunañ e chapeled. Sin a reas din e oa o vont d'echuiñ. E-keit-se me da furchal el levraoueg, se 'zo sklaer, ha da gouezhañ n' ouzoc'h ket war betra ? Sant Erwan benniget ! War Geriadur bras Gregor a Rostren, unan eus ar skouerennoù moulet e 1732 e kêr Roazhon e ti Vatar.

Ankounac'haat-libr a ris e oa ar beleg o lavarout e chapeled, pezh a rae bemdez gant kalz a zevosion, troc'hañ-krenn a ris e " Ave Maria " dezhañ :

« P'ra, Aotrou Person, c'hwi ho peus Gregor a Rostren ?

- Mardouen ya 'vat... Ha dour war ho kenou, han ?

- Ya, sur n' eo ket marteze... seurt-se, eme Yann...

- Ac'hanta, degasit soñj din : hennezh a vo deoc'h pa vo ret din kuitaat Kaorel evit mont da beurgozhañ da du bennak. »

E 1952, d'ar c'houlz ma oan rener-skol e Kaezilieg, e voe klañv-ker ha divizout a reas mont war e leve da Di ar Galon-Sakr e Krec'henn. Erruout a reas neuze e genvreudeur gwechall, tadoù Monforzh Alre, ha kas a rejont gante e-leizh ur gamionetenn a levrioù, hep ankounac'haat, se 'zo sklaer, geriadur Gregor a Rostren. Pig pe vran a gan... Klevout a ris un dra bennak evuruzamant ha me da skrivañ d'am mignon kozh evit degas soñj dezhañ eus e bromesa. Kerkent o doe tadoù Alre urzh da rentañ din al levr ken prizius. An aotrou Denez, droch a-walc'h da welout, a oa den d'e c'her hag onest bras. Kustum e oa da lavarout en e wenedeg :

« Valur ur spilhen
Un èr a binijen ».

19

Bet em eus goude levrioù brezhonek all manet en e di e Belz.

Met distroomp da zerou ar bloaz 1938, d'ar c'houlz ma oan me o skrivañ va fennadoù kentañ war Bro-Vur evit *Breiz Dir-na-Dor*.

Pa oa deuet e dro da vezañ person, ne oa ket bet roet da gure Groñvel ur barrouz gwall druz. Kaorel a oa o treiñ d'ar ruz abaoe hanter-kant vloaz bennak, digristenet e oa bet gant ar vengleuzerien mein-skjent, re droet war al lonkañ evit soñjal en o deverioù a gristenien. Pa huche mesaerien vihan Kaorel da " vugulion " an tu all d'ar Blaouezh :

« Sant-Inan
Penn-bran »,

e responte ar re-mañ dezhe e oant :

« Iverion gwin-ardant ».

Pa erruas ar marc'h-du er vro e tegasas gantañ mein-glas skañv Trelaze ha fin e voe tamm-ha-tamm d'hor mengleuzioù. Ret e voe d'ar re a laboure enne divroañ evit gounit o zamm kreun. Ne dalvez ket ar boan din lavarout deoc'h petra a reas Pariz oute hag o levezon fall war ar vro.

Fall-daonet e oa eta Kaorel evel parrouz ha paour-dieu ouzhpenn. An hanter eus an douaroù a oa lanneier fraost pe nevez-difraostet, leun a reier : « bro ar

givri », evel ma lavar Muriz. Ne oa ket, se 'zo sklaer, kalz tra da douzañ evit ur beleg. Re fall e oa e c'honid evit ma vefe bet ret dezhañ kemer e dro er bodadegoù. N'en doa matezh ebet. Met alies a-walc'h e pede evelato e genvreudeur, dreist-holl ni Muriz. An deiz-se e veze graet ar gegin gant gwreg dizant ar sakrist kozh. Degemeret mat e vezemp, rak ma ne savet ket kalz tra diwar e barrouz, Jan-Mari Denez ne oa ket paour, pell ac'hane, leve en doa e Belz ha lodennoù e bagoù pesketaerezh e vro, ar pinasenoù, ha pa lavarín deoc'h ne oa ket dispigner ! A-wechoù e c'houlennomp digantañ " *cum grano salis* " penaos e oa kont gant e binasenoù.

« O ! Ne dint ket aet d'ar foñs, a drugarez Doue, panevet da se n'em befe nemet patatez ha laezh da reiñ deoc'h. »

20

O, nann 'vat ne oa ket dispigner ! Tost an hini e oa d'e wenneien. Amañ eo ret din adarre ober ul lamm war-dreñv... Pa voe echu brezel 1939-45, m'ho peus soñj, e voe graet tro Breizh gant Itron Varia Boulogn douget war gein an dud. O tont eus Gwareg, e oa sañset d'ober ur poz en iliz Kaorel, dres war vord an hent-bras, ha ret e vefe bet neuze d'ar person reiñ o adverenn d'ar veleien ha d'an dougerien. Jan-Mari Denez a c'hortoze ar brosesion hag eñ war-eeun d'an tad misioner a oa er penn a-raok ha da lammat en e varv :

« Na dit ket, pichoñs, d'ober ur poz amañ e Kaorel, me am eus degemennet d' am farrouzianiz e vefe kaset ar Werc'hez war-eeun da Vur. Me n'em eus na plas, na matezh na mann ebet evit ho tegemer. Ha neuze parrouz Kaorel a zo re baour, amañ emañ al laneg hag ar prad a zo e Mur.

- Marteze a-walc'h, Aotrou Person, eme ar beleg all, met ni a zo o c'hwistañ hent e-barzh an erc'h abaoe Gwareg, bez' ez eus tud faezh...

- Ba ! Kit betek Kapou, va c'henvreur ker, n'hoc'h eus ken nemet ul lev d'ober ha me a ya ganeoc'h d'ho sikour da ganañ ha da zougen ar Werc'hez. »

Kaoz a voe en tolead eus an darvoud-se, darn a c'hoarzhaz, kalz a voe feuket. Me 'zo sur ez eo bet pardonet d'he servijer feal gant an Itron Varia, ken devot ma oa dezhi. Ha neuze plegioù mat all en doa an aotrou Denez, evidon e chom an hini en deus kinniget din Geriadur Gregor a Rostren hag ur bedennig a ran evit eürusted e ene en ur skrivañ al linenoù-mañ.

E bodadeg Mur, an deizioù war-lerc'h, en doe d'ober Jan-Mari Vras gant ar re all. E vrasañ heskiner a oa « hini bihan Sant-Konneg », evel ma lavare ouzh an aotrou Moalig.

Hemañ a oa ar c'hontrol bev ouzh e genvreur : tarvoal kement ha mont diouzh e anv-bihan, moan (ne oa netra outañ), klañvidik (bazhennig Koch a grigne e dammoù eskern ha berroc'h e oa, da skouer, e vrec'h kleiz eget e hini zehou). Hemañ, avat, ne vefe ket aet un troatad nag en tu-mañ nag en tu-hont d'al lezenn. N'eo ket c'hwi 'lar, ul lezenn a oa ha ret e oa heuliañ anezhi eeun-hag-eeun hep troidellat. En e barrouz vihan Sant-Konneg e oa war an dro ar person hag ar sekretour-maerdi (ne gredan ket lavarout " ti-kêr " gant a zister e oa). hag e labour a zeree outañ evel ur vanegenn ouzh un dorn. Ur beleg santel hag a zever e oa anezhañ, met strizh a spered un tammig. Evel istorour ar vro, em eus da rebech dezhañ da vezañ roet taol ar marv da Gan ar Basion. E Sant-Konneg, e oa c'hoazh ar c'hiz evit ar baotred yaouank, an nozvezh a-raok Sul ar Basion, da vont da ganañ eus an eil ti d'egile. Profoù a veze roet dezhe ha, siwazh, boeson war-draoñ... Ha setu ar person o nac'h digeriñ dezhe ur bloavezh ha tamm-ha-tamm e reas holl dud ar bourk eveltañ.

21

Diaes e oa, se 'zo sklaer, d'an aotrou Denez en em glevout gant ur seurt " gwerc'hez Maria-Gonfitor "... E gwirionez, ne lavare ket se outañ, met tammoù traoù heñvel. Ar chaloni ne lakae morse anezhe kichen-ha-kichen ouzh taol, Jañ-Mari a zarc'haoue a-wechoù palvadoù war skoaz e amezeg ha peadra a oa da derriñ

pe da zifoeltrañ ar sekretour-maerdi. Evuruzamant n'en em welent ket re alies, peogwir e oa unan e pep penn eus ar c'hanton.

Mont a raemp gwech ha gwech all da leinañ da bresbital Sant-Konneg. Ar garabasenn a oa c'hoar d'ar person, kalz rustoc'h egetañ, klakenn ha fri-furch eus an dibab, met ur gwall labourerez. Ne skuizhen ket e-pad ar pred oc'h arvestiñ ouzh koadaj dispar ar sal, ken kaer hag ar re m'eo degouezhet ganin abaoe gwelout e kestell 'zo eus Bro Sant-Malo. Ataoe 'zo, an iliz hag ar presbital a oa bet savet gant " Ar Brizh Bras ", da lavarout eo, Gwilh ar Brizh, is-person (Sant-Konneg a oa, a-raok 1789, evel Sant-Gwenn, ur " verc'h " eus Mur), mab d'un noter roueel ha da Vari a Gerlogodenn, eus an noblañs. A-raok sevel e bresbital e oa o chom e maner kozh ar Gerlogodenned, ar Votenn. Tremenn a reas ar Reveulzi en enezenn Jerze. Ur breur dezhañ a voe unan eus ofiserien chouanted an terouer, met egile all a brenas madoù-a-iliz evel abati Itron-Varia an Diskuizh.

Met pellaat a ran eus va c'hezeg pe gentoc'h eus beleien kanton Mur, gwir eo em eus koulz lavarout echu gante, n'em eus ken da gomz nemet eus person Sant-Jili.

Pa 'z aemp da leinañ da Sant-Jili, an digor-kalon hag ivez ar meuz-diwezhañ a oa treuziñ donderioù traonienn Poullankr. Daou berson am eus anavezet er barrouz-se, an hini kentañ, an aotrou Jehan, a oa un den poellek bras ha fur, plijus-tre. Pell e oa bet skolaer, met bremañ e oa o c'houzañv gant an holl boanioù tapet gantañ er brezel, " gazet " spontus e oa bet ha berr e veze war e gezeg ken e oa un druez. Mervel a reas dizale. E vatezh a oa ur plac'h jentil ha dous eus Mur e plije dezhi gwelout ac'hanomp oc'h erruout.

22

Ar beleg a voe anvet e Sant-Jili, an aotrou G. en doa tremenet a-walc'h a vloavezhioù e rejimantoù ar c'holonioù etre ober e servij ha brezel ar Maroko evit tapout bezañ adjudant " spahi " pe " zouav ", mar plij ! Goude e oa bet anvet da gure en ur gêr e-lec'h ma reas berzh er patronaj, ne oa ket ur vezh a-hervez, gwelout e vagad kleronioù ha tamboulinoù, hanter soudardet. Paour-kaezh den ! Ken soudardet e oa bet ha ken soudardet en doa ar re all ken n'hellas morse en em zizoudardiñ. Kouezhañ a reas e tammig parrouz sioul Sant-Jili evel un erer bet troc'het dezhañ e zivaskell a gouezh a-bennbouell dindan ar roc'h uhel, e rufle warni c'hwezhioù kreñv ha yac'hus ar sapr hag ar pin, en ur poullfank e traoñ ar menez. Evel badaouet e oa...

Gwelet e veze, en e sal ur pezh poltred anezhañ e-unan gant ur vantell " imperator " roman war e gein. Kaer e oa ken e oa gant e sabrenn hir, e " chechia " gant un doupenn e-pign outi, hag e vedalenoù. Met, va Doue, paour-kaezh " Sant-Jili ", ne gomze nemet eus Afrika, ar marichal Lyautey, brezel ar Maroko, Abd-el-Krim hag e " bennoù-gast ", evel ma lavare, ken e oa torr-penn. Hirnez en doa ! Gwir eo ne oa ket gwall blijus e bresbital gant ur garabasenn eus ar re washañ, vil-daonet, luch, ur rac'hoanerez dalc'hmat o chaokat he reor, daoulagad follez dezhi. Eñ a oa an adjudant, met hi an hini a roe an urzhioù ha ret e veze dezhañ doujañ ha karzhañ dirazi. Ya, honnezh a oa ur flipad terruploc'h eget soudarded Abd-el-Krim. Un druez !

Strakerezed miz Eost 1933

N' eo ket ar wech kentañ din - nag ar wech diwezhañ, emichañs - da gomz deoc'h eus va mignon Aogustin Kateliiod. Plijout a rae dezhañ dibunañ e eñvorennoù ha n'en doa ket gwelloc'h selaouer egedon.

Setu amañ istor strakerezed plas ti-kêr Roazhon e vez kavet ennañ war un dro, trid-kalon, birvilh, berv, hardizhded hag ivez fentigell, bourd ha fars, en ur ger, ar yaouankiz a oa brasañ nerzh izili kentañ Breiz Atao. Ya, adkavout a ran e danevell Kat ar plegoù-natur hon eus kollet, siwazh, ni hag a zo ganet gant... blev gwenn !

* * *

Divizet e oa bet gant Strollad Broadel Breizh lidañ evel ma oa dleet kentañ deiz-ha-bloaz distrujadeg monumant ar Vezh a oa bet diazezet, evel ma ouzoc'h, e kreizig-kreiz diaraok ti-kêr Roazhon ha roet penn bouell dezhañ gant paotred Gwenn ha Du ar 7vet a viz Eost 1932 *.

E kêrioù pennañ Breizh e tlee bezañ enaouet un tan-arvest bennak, kleuzeurigoù (" bombelloù ", evel ma lavar darn), tantadoù pe ur seurt tan-artifis bennak.

Pa lavarin deoc'h bremañ e oa chomet war galon Kateliiod ar sizhunioù tremenet gantañ en toull-bac'h, goude bombezadeg ar monumant, hep an disterañ prouenn a-enep dezhañ. Fidam, n'eo ket c'hwi 'lar, Kat a oa a-du, avat, evit lidañ an deiz-ha-bloaz-se war an ton bras !

Fañch-an-itrikoù e oa Kat. Ar wech-mañ, e voe sikouret gant ur C'hembread yaouank, Geraint Dyfnallt Owen, a oa o tremen e vakañsoù gant e c'hoar Meirion e ti ar Varchaled o chom war Blasenn Vreizh e Roazhon. Ijinañ a rejont ur seurt bombezenn a c'hiz nevez, pe, da vihanañ, ret-mat eo din ober ur vombezenn anezhi, peogwir ne gavan ger all ebet.

s.o. Al Liam, niv. 179 (Du-Kerzu 1976) pp. 410-411.

24

Stagañ a rejont an eil ouzh eben pikoloù strakerezed a dlee tarzhañ holl a-gevret goude bezañ bet lakaet an tan enno gant ur gordennig bet soubet en eoul-maen. Evel just, ar vombezenn a oa graet evit ober trouz hag un tammig doan, ne oa ket warni ober droug ebet a-hend-all, geo moarvat !

Se, avat, ne oa ket a-walc'h, ret e oa bremañ kas ar pakad strakerezed-se tortiset an eil ouzh eben dirak an ti-kêr. Tud a-walc'h a oa evit dougen ar samm, met penaos mont d' e lakaat e-kreiz ar blasenn kelc'hiet-kloz gant ar boliserien ?

Paotred Breiz Atao o doa kavet bod, se 'zo sklaer, evit gellout chom war spi hep bezañ gwelet. Gortoz a raent bepred ar momed mat... Tremen a rae an eurvezhioù, eurvezhioù hir-hir an noz...

Un eur hanter goude hanternoz !... Tomm-gor e oa bet an deiz ha ne oa ket koazhet kalz ar wrez, pounner spontus an hini e oa, evel ma vez alies d'ar c'houlz-se ar bloaz e kêr douforek Roazhon. Den war vale... Evel pa vefe bet marvet trumm an holl gêriz ! Sec'hedus e oa an amzer ken e oa.

An dour-c'hwez a ziruilhe diwar gorf ar boliserien baour, skuizh ha tremen skuizh, aet og zoken 'n o savioù, keit-se 'oant o c'hortoz den ne ouie petra.

Penaos ne vefe ket bet sec'h o c'horzailhenn !

Souden, setu anezho holl, evel dre laerezh, o redek betek penn uhelañ ar blasenn, etrezek dor tavarn ar " Presidial", e straed an Erminig, stok ouzh an ti emañ bremañ ennañ an diskouezadeg livadurioù.

Hag int e-barzh evel toaz er forn.

Ne oa ket peurserret an nor ganto, ma oa dija hon tri geneil war ar blasenn. Int da danañ ar vechenn ha d'en em guzh en deñvalijenn.

Degouezhet er pred-mañ eus e zanevell, e taoudorte va mignon Kat gant ar fent...

Ur spont e voe ar vombezenn. Dante n'en doa ket gwelet na klevet gwashoc'h e fozioù an ifern. Strakal a reas gant kement a drouz hag a stroñs hag unan wir ha sklerijennet e voe war an taol pevar c'hostez al leurenn-gêr evel war an deiz.

Ar boliserien a zeuas er-maez ar re gentañ ne voent ket pell oc'h adsouzañ d'an diabarzh. Soñjit 'ta, krog e oa an tan er pakad a-bezh, ha piv 'oar, lakeda...

Amzer o doe neuze Kat hag Owen d'en em ziskoachañ ha da sachañ o skasoù ganto dre straed ar Gwesklen etrezek iliz Hor Salver Benniget.

25

« Biskoazh, a lavare Kat din, n' em eus redet ken buan, na posubl e vefe bet an tan em lostenn ne vefen ket aet primoc'h. Ur paour kaezh den, hag a oa o tiflukañ diouzh ur staot-lec'h, a voe ret dezhañ adsachañ prim-ha-prim e reor gentañ e-barzh, evel ur velc'houedenn en he c'hrogen, peotramant e vefemp en em skoet rust an eil ouzh egile, ha petra a vefe c'hoarvezet ?

Hogen ne oa ket echu hon labour. E-keit ha ma oa ar boliserien o klask ac'hanomp en-dro d'an ti-kêr, ne voemp ket div deir eur o vountañ an tan en ur " vombezenn " all dirak an iliz-veur. Ha d'ar memes eur e oa hor mignon Jefflot o lakaat unan all da strakal war vogerenoù meurdezus kêr Sant-Malo, keit ha ma oa Jos Katelioud, breur Aogustin, o sklerijennañ uhelderioù ar Perzh.

D' ober em boe gant ar boliserien an devezhioù war-lerc'h. Unan anezho, dampret e vije tout, a douas bezañ gwelet ac'hanon hep mar na marteze, hag am anavezout dichipot : ne oa ket diaes dezhañ, peogwir e oan tremenet ugent kammed bennak outañ. Met, kae da ganañ, nac'h a ris gant kement a nerzh, ken uhel e talc'his va c'hribell, ha ken dichek ha feuls e voe va c'homz, ken e voe ret lezel ac'hanon da vont defot a brouenn.

Setu penaos e voe lidet an deiz-ha-bloaz-se, un deiz-ha-bloaz a-bouez e oa diaes reiñ nebeutoc'h a don dezhañ, 'gav ket dit ? »

(Lakaet e brezhoneg gant Ernest ar BARZHIG.)

Chañs va dit, paotrig !

Piv eo Boulat Okoudjava ?

Ganet er bloavezh 1924 en ur familh a orin armenian ha georgian, e rusianeg koulskoude e skriv Boulat Okoudjava. Anavezet mat eo evel skrivagner flemmus ha goapaer... Barzhonegoù, kanaouennoù ha gwerzioù en deus savet. Moulet eo bet e eñvorennoù brezel e " Pajennoù Tarusa " (1961), teskad embannet gant Pavstovsky. Reiñ a reont skeudenn un enep-haroz. Ha zoken ma seblant skañv ar galon hag ar spered en danevell, n'eo ket lezet a-gostez krizder ar brezel. Ur paotr yaouank triwec'h vloaz n'hell ket chom dispont hag asur en ur seurt darvoud !

Met, dreist-holl, Boulat Okoudjava a chom ur skrivagner divoutin el lennegezh rusian a-vremañ. Evit darn tost ouzh ul lirenegezh froudennek, evit darn goapaer ha leun a faltazi, e skridoù a chom bepred estren-kenañ ouzh pompad ha ponnerded ken aes ha ken boutin er varzhoniezh rusian. Gantañ d'an nebeutañ e vez taolet evezh ouzh ur stumm skrivañ « un tamm en diavaez » : ar werz. Gant Okoudjava, Aleksandr Galich ha Novella Matveyava o deus kaset ar flemm, ar faltazi hag an hirnez ivez a-live gant ar varzhoniezh. Ha kement-se n'hell ket plijout d'an holl, zoken e diavaez « Rusia », kaer en do Soljenitsyn lavarout...

H. D.

Chañs vat dit, paotrig !

Kement-mañ n'eo ket un istor ijinnet. Lennet 'vo ennañ penaos on aet d'ar brezel. Ha penaos am eus bet ar chañs da chom hep bezañ lazhet. E gwirionez n'ouzon ket piv am eus da drugarekaat evit se. Den ebet, marteze. Neuze, n' en em chalit ket evidon. Yac'h-pesk on deut d'ar gêr. Tud 'zo 'vo laouen o klevout an tamm keloù-se, lod all, evel just, 'vo trist. Met bev on. Ha setu tout. N' eus tu ebet da vezañ deut-mat gant an holl.

UR PEZH DISKEMPENN.

Pa oan bugel, oan boas da leñvañ kalz. Pa oan paotrig e leñven nebeutoc'h hag etre trizek ha naontek vloaz n' em eus leñvet nemet div wech. Ar wech kentañ 'oa un noz, just a-raok ar brezel. Lavaret em boa d' ur plac'h, hag a oa ma mignonez er mare-se, war un ton studiet-mat e zoare difoultre :

« Ma 'z eo evel-se, eo echu pep tra.

- Neuze eo echu pep tra », a lavaras sioul-sebezus, ha mont kuit diouzhtu goude. Neuze en em lakais da leñvañ peogwir e tileze ac'hanon, ha ma daeloù a sec'hen gant palv ma dorn. An eil gwech din leñvañ eo dres bremañ, amañ, e stepenn ar Mozdok. Ganin ez eus da gas ur gemennadenn bouezus evit komandant ar rejimant. Pelec'h an diaoul e c'hell hennezh bezañ kuzhet. Heñvel-mik eo an holl erinoù an eil ouzh egile. Noz eo. Abaoe daou zevezh hepken emañ war an talbenn. Ma ne reer ket ar pezh a zo bet lavaret ober, e vezer fuzuilhet. Ha n'on nemet triwec'h vloaz. Piv en deus lavaret din e vezer fuzuilhet ? Nick Grichenko an hini eo, dres pa oan o vont kuit. Ur mousc'hoarzh dous-tre a oa war e fas pa lavaras din : « Dav mont betek ar penn. Pe neuze e vi fuzuilhet ».

Lakaat a raint ac'hanon ouzh ar voger. Met n' eus moger ebet dre amañ.

Neuze e vin kaset ganto e korn ur park bennak.

Hag e sec'han ma daeloù. « Digalon eo bet ho mab e-tal... » : evel-se e krogo al lizher. Perak on bet dibabet evit kas ar gemennadenn-se ? Perak n' eo ket Nik Grinchenko ? Un tamm kalet a zen eo, lemm e spered. Kavet en dije e hent aes-tre, eñ. A-benn bremañ e vije azezet er penn-garter, tomm e dreid outañ ha gwarezet-mat. Be' vije oc'h evañ un dasennad te. Be' vije o luhañ ouzh merc'hed ar skingomz hag oc'h ober mousc'hoarzhoù dezho.

28

Ha ma valean war ur vinenn ! Kavet e vo ma c'horf diouzh ar mintin hag e lavaro komandant ar rejimant da gomandant ar strollad-kanolierzh :

« Ha perak bezañ kaset evel-se ur soudard ken diakuit, letanant Bourakov ? N' hoc'h eus ket roet dezhañ an disterañ chañs d' en em voazañ ouzh e vuhez nevez. Gant marv ur soudard mat hon eus paeet ho tiouer a furnez. »

« Lazhet eo bet ho mab en emgann, pa oa o kas da vat ur gefridi a-bouez-bras... ». Evel-se e krogfe al lizher.

« Opala ! Da belec'h 'maoc'h o vont ? »

Warnon emaint o youc'hal. Gwelout a ran ur foz-vrezel vihan hag unan bennak oc'h ober sinadoù din. Da belec'h an diaoul e soñj dezho emañ o vont ?

« A-sav ! » a youc'her din eus a-dreñv. Chom a ran a-sav.

« Deut amañ... »

Dont a ran. Be' sachet ac'hanon er foz dre ma milgin.

« Da belec'h 'maoc'h o vont ? » a c'houlennont gant fallimor.

Displegañ ' ran.

« N' ouzit ket ez eus Germaned du-se ? Tregont metrad c'hoazh ha... »

Displegañ a reont. Unan eus hor fozioù-evezhiañ ar muiañ war a-raok eo houmañ. Goude se e kaser ac'hanon d' ur goudor dindan-zouar, pezh a gemer kalz amzer. Komandant ar rejimant a lenn ma faperenn hag a sell ouzhin a-daolioù. 'N em gavout a ran bihan ha didalvez. Sellout a ran ouzh ma divesker, gouzout a ran n'int ket evel ma tlefent bezañ, re hir ha re dreut, ha pakadennet gant lienenoù. Hag e sellan goude ouzh botoù-kinou kaer ar soudard. Un tres sot-mik 'zo warnon, sur a-walc'h. Met den ne c'hoarzh. Zoken koantenn ar skingomz a zo he sell dreiston. Ma vije bet ganin botoù-kinou hag ur chupenn ofiser cheuc'h... C'hoazh ma rafent din da nebeutañ ur banne te. Azezañ 'rafen ouzh an daol, ur c'hes ront anezhi, hag e komzfen d' ar goantenn. Anat eo, er stad m'emaon...

« It en-dro d' ho strollad-kanolioù », a harzh an ofisour, « ha lavarit d' ho komandant chom hep kas din ken kemennoù ar seurt-se. » Pouezañ 'ra e vouezh war « ar seurt-se ».

30

« Mat-tre, » emezon. Hag e klevan ar plac'h o risignat. Sell a ra ouzhin ha risignat a ra.

« Pegeit 'zo emac'h en arme ? » a c'houlenn ar c'horonal.

« Ur miz 'zo. »

« En arme e c'houlenner diganeoc'h respont dre « Ya, Aotrou » ha n' eo ket dre « Mat-tre » ha... ho treid a zo stok-ha-stok en a-raok, hag ho seulioù a zo distag. »

« Ur pezh diskempenn anezhañ, » eme unan bennak en ur c'horn teñval.

« Goût a ran, » emezon. Hag ez an kuit. E redan kuit, koulz lavaret.

Hag adarre ar stepenn. Erc'h ha didrouz. A-wechoù eo diaes krediñ ez eo kement-mañ un dachenn-evezhiañ e penn a-raok an talbenn, hag ez eus dañjer e pep lec'h tro-dro. Ar wech-mañ ne vo ket kollet ma hent ganin.

Kompren a ran nag un tres sot oa warnon gant va zreid distag, ma daouarn e godelloù ma mantell vras ha ma boned-soudard sachet izel war-c'horre ma divskouarn. Ha ken koant e oa ar plac'h... N' o deus roet din banne te ebet zoken. Pa gomz Nik Grinchenko d' an ofiserien ez eus un dam-risignadenn war e fas. Damrisignal a ra. Ne ya ket da dabutal, risignal un disterig a ra hepken. Neuze e ra ur salud kempenn-tre, hag e lavar « Ya, Aotrou », hag e klevan anezhañ o c'hrozmolat goustadig : « Dalc'h da gomz, ro da urzhioù, anavezout a ran da seurt ». Hag e gwirionez e anavez anezho. Mat ha kreñv eo ma botoù izel. Traoù mat int. Kammedoù ponner, gourel. Dindano e flastr an erc'h. Tout ar pezh 'm eus ezhomm eo ur vantell kroc'hen, gant stolikennoù evit an divskouarn, ha n' em bo ket un aer ken truezus ken. Forzh penaos, hep dale e vin distro. Ober a rin ma rentañ-kont ha neuze e evin banneoù te tomm. Ur pennad-kousket a rin. Ar gwir 'm eus da ober, bremañ.

Be 'zo ganin ur vindrailherez war va skoaz, div c'hreunadenn e-stribilh war un tu eus va gouriz, hag ur mask-gaz war an tu all. Lavaret 'z eus bet ur wech e oa an dud laosk a wiske un aer brezelgar. Met n' on ket laosk, neketa ? Pa oan en trede klas, er skol, eo bet c'hoarvezet din kaout ur mell tabut gant Volodka Anilov. Me zo bet an hini kentañ o youc'hal : « Mat-tre, deomp er-maez d' en em gannañ » ha neuze a greiz-holl on en em gavet spontet-naet. Aet omp a-dreñv ar skol. Be' oa ar baotred all en-dro deomp o sellout. Skeiñ a reas egile un taol war va brec'h.

31

« Setu penaos e fell deoc'h c'hoari ? » emeve, hag e skois ur mell taol gantañ en e skoaz. Neuze omp peget da gunujenniñ an eil egile, ha den ebet n'en doa c'hoant da gregiñ gant an emgann.

A-daol-trumm em eus bet c'hoant c'hoarzhin hag em eus lavaret : « Selaou, te 'zo 'vont da gaout unan e-kreiz da fas... »

« 'T eus ken klask ober, » emezañ, o sevel e veilhoù-dorn.

« Pe neuze 'vin flastret ganit. Forzh penaos e vo gwad. Petra 'vern ? »

Neuze eo bet sioulaet dezhañ a-greiz-holl. Stardet hon eus an dorn an eil d'egile hervez ar reolennoù. Met goude se n' omp ket bet mui mignoned ken.

Hag-eñ on un den laosk ?

Setu bremañ an erinoù ma oamp chomet a-sav warno, dec'h.

« Holl 'maomp amañ, » eme al letanant Bourakov.

« Pelec'h emaomp ? » a voe goulennet.

« War al linenn ar muiañ en a-raok. »

Evel an holl ac'hanomp en em gave evit ar wech kentañ war an talbenn. Setu perak e komze en un doare ken pompadus ha ken lorc'hus.

« Pelec'h 'mañ an Alamanted ? »

« Du-hont emaint. »

« Du-hont ». Erinoù a c'hellemp gwelout, gant takadoù strouezh gweñvet.

Neuze on bet sebezet o kompren na oan ket spontet. Ha bamet e oan o welout pegen aes e oa bet d' al letanant lavarout pelec'h e oa an Alamanted.

BREZEL.

Deut on d' az anavezout, brezel. Kleizennoù ledan a zo war balvoù ma daouarn. Hag un trouz a vez atav em fenn. C'hoant kousket am bez. Hag-eñ emhout o klask lakaat ac'hanon da zisoñjal an holl draoù on kustum outo ? Hag-eñ emhout o klask deskiñ din sentiñ didermal ? Youc'hadennoù an ofiser : - rediv ! tennit ! huchit « Ya, Aotrou ! », en em lediv, ruzit, chomit kousket en ho sav. C'hwitelladenn un obuz mortar - en em zouarit, kreuzit an douar, gant ho fri, gant ho taouarn, gant ho treid, gant ho korf a-bezh, digas ouzh ar spont e-pad ma rit kement-se, digas ouzh an dañjer. Ar voestad-lein karget a soubenn-kerc'h - lakit ho stomok da reiñ dourennoù-treizh, en em brientit, kargit ho kof en ur vunutenn, sec'hit ho loa gant un dornad geot. Pa vo lazhet unan eus ho kamaraded - toullit dezhañ ur bez, bergnit douar war-c'horre, laoskit tennoù fuzuilh en aer, teir gwech, hervez ar c'hustum...

32

A-benn bremañ e ouzon ur bern traoù. Reiñ da grediñ n' em eus ket naon. Reiñ da grediñ n' em eus ket riv. Reiñ da grediñ n' on chalet gant den ebet. N' em eus ken c'hoant nemet kousket, kousket, kousket...

Penn-sot ac'hanon, em eus kollet ma loa. Ul loa boutin-tre. Aluminium. Dilufret ha drailhet war ur c'hostez. Met memes traoul loa. Ur benveg pouezus-tre. N' em eus netra ken evit debriñ. Lonkañ a ran ma soubenn diouzh ar voest. Hag ar yod, neuze ? Kempennet em eus un tamm-koad : ur sklisen. Debriñ a ran ma yod gant ur sklisen. Digant piv e c'houlennfen ul loa ? Evezh bras a daol pep hini ouzh e loa. N' eus penn-sot ebet en o zouez. Met ur sklisen zo ganin.

Emañ Sachka Zolotarev oc'h ober kochoù war ur vazh. Da gaout soñj eus niver ar re zo bet lazhet.

Kammañ 'ra Nik Grinchenko e veg d' ober ur mousc'hoarzh drouk.

Arabat dit en em chalañ, Sachka. Chom a raio merc'hed a-walc'h evit an holl ac'hanomp. »

Ne lavar Zolotarev netra. Ne lavaran netra. Ne lavar an Alamanted netra. Hiziv netra.

N' en deus ket al letanant Bourakov troc'het e varv. D' ober e babor an hini eo, me 'zo sur. N'eus ket bet lavaret deomp tennañ. Divizoù a zo. Setu amañ hor c'homandant oc'h ober tro ar strolladoù e karg ar mortarien. E don ar fozioù emañ ar mortarien, goudoret-mat. Ha toullet eo bet ar fozioù hervez ar reolennoù displeget e levr an arme.

Setu ar c'hanolier Gavrilov o tont. Mont a ra en e goañvez. Sellout a ra ouzh ar sigaretenn am eus rollet.

« Evit petra an diaoul e vutunit 'ta evel ur pomper ? »

« Perak ? »

« Strewet e vo fulennoù gant an avel. Teñval eo er-maez. Gwelet e vint. » Setu ar pezh a lavar, hag e sell tro-dro.

Flastrañ 'ran ma zamm sigaretenn war seul ma botez. Fulennoù a lINTR e pep lec'h. Hag a-greiz-holl e teu o respont digant an Alamanted dre berzh ur mortar tri-ugent. Kouezhañ 'ra an obuzenn un tu bennak a-dreñv deomp. Ha ruzañ 'ra Gavrilov war an erc'h.

33

Gast ar c'hast, laret 'm 'oa dit, » a youc'h.

Taol goude taol. Taol goude taol. Tostoc'h-tostañ... D' ar red e ya ar re all da gaout o c'hanolioù. Ha me ' chom azezet war an erc'h... Ma fazi eo ! Penaos e c'hellin biskoazh en em ziskouez dezho adarre ? Setu al letanant Bourakov o tont. Youc'hal a ra un dra bennak. Stank-ha-stank e talc'h an obuzennoù da gouezhañ.

Neuze ez an em sav hag e pegan da redek ivez ha da youc'hal

Kamarad Letanant ! Kamarad Letanant ! »

Harzhal a ra ar mortar kentañ. Lakaat a ra frealz en ho kalon. Evel ma vijec'h erru gant mignoned kreñv ha yen o fenn. Tevel a ra ar youc'hadennoù. Hor pevar mortar, bremañ, a denn taolioù en nec'h diouzh o zoulloù-gwarez. Paotr ar bellgomz, Gurgenidze, ur gwaz yaouank treut-eskern, a laosk ur youc'hadenn gant ar joa :

« Unan 'zo bet tizhet ! Unan 'zo bet tizhet ! »

Ober a ran pezh on bet kenteliet d'ober. Stlejañ a ran ur c'hasedad obuzennoù er-maez eus an toull-goudor. Na pegen kreñv on. Ha n' em eus ket aon, tamm ebet. Mesk-ha-mesk emañ an traoù. Ma Doue, nag un emgann ! Ur gwir lazhadeg. Moged e pep lec'h. Nann, me 'zo oc'h ijinañ. N' eus ket kouezhet un obuzenn warnomp. Ni an hini eo a ra tout an trouz. Ha me an hini a zo da damall. An holl a oar. Hag holl e c'hortozint ac'hanon da lavarout na pegement a geuz am eus.

Dont a ra an noz. Droug am eus em c'hein. A-boan ma teuan a-benn da zastum un dornad erc'h ha d' e lonkañ.

« Echu pep tra ! » a youc'h Gurgenidze.

Me 'zo 'vont da larout pep tra d' ar c'hamarad letanant. Dav eo dezho gwelout ne glaskan kuzhat netra.

« Kamarad Letanant. »

Azezet eo war vord ar foz ; heuliañ a ra gant e viz linennoù war ar gartenn. Sellout a ra ouzhin hag e komprenan : gortoz a ra ac'hanon da anzav pep tra.

« Ma fazi eo... Ne soñje ket din... Grit ganin pezh hoc'h eus c'hoant... »

Ha petra 'rin ganeoc'h ? » a c'houlenn prederiet. « Peseurt tro-gamm hoc'h eus graet ? »

34

Farsal a ra ? Disoñjet en deus ? Lavarout a ran dezhañ pep tra. Disammañ a ran ma c'houstiañs. Sebezet e sell ouzhin. Neuze e ra un hej d' e zivskoaz.

« Selaouit. Kit da ziskuizhañ un tamm. Eus petra 'maoc'h o komz ? Ho sigaretenn ? Ni hon eus dibabet tagañ. Dav oa deomp kregiñ da dennañ. Kit gant hoc'h hent, kit kuit. »

Kuit ez an.

« Taolit evezh da chom hep kousket. Pe neuze e voc'h skornet, » a hop din p'emaon o pellaat.

(Troet gant Herle DENEZ diwar un dastumadenn " short-stories " rusian.)

Burzhud Konk-Leon

- Bez' e vije bet ur burzhud e Konk-Leon, Per ?

- Ya da ! Bez' ez eus bet ur burzhud e Konk-Leon !

- O... souezhus eo, rak biskoazh n'em eus klevet tra diwar e benn, biskoazh n'em eus gwelet chapel ebet eno gouestlet dezhañ na, kennebeut, an ostalerioù, ar stalioù, ar bistroioù a weler ket stank el lec'hioù brudet anavezet gant an holl... Fatima, Lourdes, Colombey hag all... Sur oc'h ?

- Sur ? Evel just me 'zo sur ! Peogwir ez eo me an hini a zo bet burzhudet !

Gwasket am boa war va zeod betek-hen, avat.

- A... ha perak 'ta ?

- Abalamour d'ar vezh !... Yaouank-flamm e oan pa 'z eo dichañset din bezañ burzhudet evel-se ha, bremañ, ha me aet un tammig - un tammig re - un tammig war an oad, e kavan farsus a-walc'h an dra, gwir penn-da-benn, touiñ a ran, mat da vezañ kontet deoc'h kement a aveliñ va fenn, kemman va menozioù, pellaat diouzhin ar politikerezh m'emaomp beuzet e-barzh... Ar politikerezh hag e skridoù dic'hoarzh savet gant hemañ pe henhont, atav o c'hlabousat a-zivout ar Frankiz, Gwirioù an Dud pe me oar... hag atav o vont un tammig - o ! un tammig bihan - met un tammig memestra, e-biou ar pal o vezañ ma ne fell dezho morse anzav ar wirionez.

Faziañ a ran marteze. Marteze ne ouzont ket petra eo ar Frankiz ha Gwirioù an Den.

Evit al labous bet gant en ur gaoued, ar frankiz a zo bevañ en ur gaoued. Evel-se emañ an traoù !

Ganet on bet, me ivez, en un doare kaoued - Kêr Vrest ! - ha frank ez on chomet va buhez-pad betek an devezh... betek an devezh m'em eus spurmantet barrennoùigoù va c'haoued.

- Ha neuze ?

- Neuze ? Kroget em eus da zeskiñ brezhoneg ! Digeriñ un nor vorailhet mat ! Analañ, leun va skevent, aer yac'h ha kreñv Kornog !

Bremañ, mann na netra, nemet ar marv, n'en deus galloud a-walc'h da ziframmañ diouzhin ar pezh am eus desket...

Kouezhet on e karantez, abaoe pell 'zo, gant Havelina Geraouell...

Fromet don on bet gant planedenn druezus Jampi, pirc'hirin kala-goañv Abeozen ; laouenaet gant farsadennoù Jarlig kaezh hag e evn na oa nemet un touseg bet flastret e dammig buhez dindan treid dispont Soaz Sapeur ! Ouzhpenn mantret on bet oc'h heuliañ, gant Ronan Huon, kammedoù diwezhañ an Aotrou Branelleg o vont d'en em lazhañ...

Me 'zo bet Veig Trebern o tiskenn, lorc'h ennon, aber Pont-'n-Abad war vourzh al lestr norvejiat...

Me 'zo Nominoe va zad !

Salaun, Alan Barvek, Yann V, Frañsez II a zo va eontred, ha paotred taer o Bonedoù Ruz a zo va breudeur !...

Digarezit ! Setu me kuit da foetañ bro pa felle din, hepken, diskleriañ ganeoc'h e oan aet skuizh-divi, skuizh-marv, gant o c'homzoù goulllo, o frezegennoù touellus, o bannoù ionisaus (ya da !) hag ur bern traoù ken kasaus all hag a zeu diouto... diouto... diouto 'ta !

Memestra, ne zisplij ket din chom da straniñ, da gildroenniñ evel-se kent mont d'ar pep pouezusañ... « les bagatelles de la porte, » a lavar ar C'hallaoued... N' o deus ket o far, sañset, pa vez meneg eus mont d'ar gwele gant ur plac'h... Pezh n' eo ket gwir a anzav François de Closets en e levr : " La France et ses mensonges ".

Ur gaou ne oa ken, a-hervez !

Hogen, a-bouez diframmañ he fezhioù-dilhad diouzh Bro-C'hall e vo en noazh-pilh ar Rouanez. Brav eo, a gav deoc'h, ober kement-se ? Ha ma ne vije ket ken ur chevrenn anezhi, tamm ebet heñvel ouzh delwenn B.B. a vez gwelet e tost pep ti-kêr en deiz a hiziv ? Piv a vo tapet ?...

- Hag ho purzhud ?

- Va burzhud, ya ! Burzhud Konk-Leon !... N'eo ket bet tre ur burzhud, c'hwi oar, petra bennak e oa dorn an Aotrou Doue e-barzh. Pa lavaran Doue... dorn ur Sant, kentoc'h. Ur Santig. Ur Santig bihan-bihan zoken... Pa welot gant petra e oa chalet an dorn burzhudus-se... pa c'hell dorn bezañ chalet...

37

D'ar mare ma 'z on dalc'het gantañ e oan yaouank-flamm evel m' em eus lavaret dija. Pe oad ? Bo... pemzek pe c'hwezek, a gav din. Diotañ oad ur paotr ha n'eo mui bugel ha n'eo ket gwaz evit c'hoazh.

E Konk-Leon eo e tremenen va vakañsoù.

Diouzh ar mintin, gant kanfarded, ez aen da bourmen va c'halite betek Beg-al-Louarn a zo bet savet Radio-Conquet warnañ abaoe ar brezel.

D'ar c'houlz ma komzan amañ ne oa nemet un ti kozh eno, na bras na brav, dister, daoust ma oa d'un admirai, a lavared ; hag en ti-se, d'am meno, en deus lakaet Roparz Hemon e Loeiza Arzul da vevañ, soñj hoc'h eus ? Hi hag he doa darempredoù ken souezhus gant Katell, pe, kentoc'h, gant tasmant Katell... " Ho kerverl a rin en noz " !...

Plijus e oa mont da Veg-al-Louarn gant ar wenodenn a grape ouzh tor ar penn-tir hag a rae un distro, er c'hostez all, en ur ziskenn betek un doare frankizenn ma 'z oa bet engravet gant ur barzh gall, war ur roc'h plat, ar gerioù meurdezus-mañ :

*« Que l'on se sent petit
devant le grand livre de la nature
qui porte la signature
de Dieu ! »*

Marteze e oant bet savet gant Sant Pol Roux...

Diouzh an abardaez, goude koan, e oa ur marzh mont di adarre, sellout ouzh kelc'h ruz an heol o vont da guzh a dreñv brumennoù an dremmwel hag an noz oc'h aloubiñ an douar tamm-ha-tamm.

An heol ne oa ket kousket mat ma veze gwelet lagadoù an tourioù-tan o tigeriñ hag evit sevel ur vray a varzhoneg ne oa nemet dibunañ o anvioù da ober :

Sant Mazhe ha Kermorvan, ar Stiff hag ar C'hreac'h, Kereon, Tevenneg, tourioù-tan Enez Sun hag Armaen pell-pell en donvor, ar Gazeg, ar Vein-du, ar Vein-wer...

Ar Vein-wer, ar vein gañvaouus-se ma 'z eo aet an " Drummond-Castle " d'en em doullgofañ war o c'herreg yud, e-pad an noz, kollet e hent gantañ en ur vorlusenn dev.

E dibenn ar c'hantved tremenet eo e oa bet, a gred din, hogen, nebeut 'zo c'hoazh, e beredoù enez Sun hag enez Eusa, e Moalenez, e Lokrist hag all, e oa bezioù merket warno anvioù saoz, anvioù ar vartoloded hag an dreizhidi dislonket gant ar mor war draezhennoù ar vro.

38

Kavet e oa bet meur a gorf-marv, dilhad-lid ganto a-wechoù, dilhad du d'ar wazed, brozhioù-koroll skañv d'ar merc'hed, roget-diroget euzhus an darn vuiañ anezho.

O sebeliet o deus tud vat ar vro en o gwiskamantoù o-unan ha setu perak, marteze, da zeiz ar Varnadeg-Veur e vo gwelet dugezded eus a lez Bro-Saoz oc'h en em ziskouez dirak Hor Salver, brozhioù pe dafañjerioù eus Sun pe Eusa war o zro.

Tu bennak en deñvalijenn, eus unan eus ar balizennoù horjellet-dihorjellet diehan gant an houl, e save bep ar mare evel ur glemmadenn druezus damvouget en avel, kit da c'houzout pelec'h !... Nemet e vije bet anaon an dud goueledet d'ar strad gant korf al lestr bras, chomet hep proella (1), hag o c'houlenn pedennoù ?

Rak traoù espar a zo war ar mor ha war al lanneg diouzh an noz, ha va c'halon a yae bihan em c'hreiz pa welen skeudoù prim o redek war vogerioù izel ar parkeier gant bannoù an tourioù-tan. Skeudoù reier ? Skeudoù tud ? Pe ur bobl vut o kas he buhez vut en ur bed na oa ket hon hini ?

Kanañ a raemp a bouez hor penn o tont en-dro d'ar gêriadenn. Da ober goap ouzh strobinoù an noz, emichañs, d' o fellaat diouzhimp evel ma ra ar re velen gant o " makoui " (2).

Seniñ kalonek a rae hor seulioù war douar kalet an hent... « *Et nous allions à Valparaiso, hola oué oué houla t'chalé... !* »

Ur wech, kouezhet an noz da vat, evit ober un taol-arnod, da brouiñ din va-unan ne oan ket ken ar bugel aonik a sponte o klevout kontañ istor ki re Vaskervil pe droioù kamm an Ankou, e ris va menoz da vont da vale war an aod va-unanik penn... Hag, en hent gant gwenodenn Beg-al-Louarn !

An ti, war gein moal ar beg, a oa aze atav, souchet evel boaz dindan damskleur falz voan ul loar nevez ganet ha setu me krog da soñjal n' em boa gwelet biskoazh dor pe brenestr digor, n' em boa gwelet biskoazh den en e dro. Izel ha ma oa e oa dezhañ neuz ur bez... hag e santis ur gridienn o vont gant va livenn-gein.

Ur bez... ha, koulskoude, ne ouien ket edo Katell e-barzh, moarvat, kluchet e korn an oaled o sellout ouzh un tan na oa ket anezhañ.

Sioul e oa pep tra. Paouezet e oa ar mor da huanadiñ ha ne oa steredenn ebet, koulz lavarout, gant ar c'houmoulek ma oa an oabl.

Ne oa, da zegas fiñv, nemet bannoù an tourioù-han hag ar viltañsoù-se a dec'he ken didrouz hag an enkeler-nnoz pa vezent tizhet ganto.

Lezet am boa ar " bez " a-dreñv din. Sellout ha selaou a raen dre ma 'z aen ha dre ma 'z aen e teue va c'hammedoù da vezañ gorrekoc'h-gorrekañ. Ur maen a oa em bruched... C'hoant am boa da vont war va c'hiz, c'hoant bras, pa spurmantis dirazon - tost pe bell ? Ne oufen ket lavarout - un doare tolzenn du en ur park n' am boa gwelet ennañ netra heñvel outi betek-hen. Ha war an dolzenn, uhelik a-walc'h diouzh an douar, e oa daou gef-tan ruz-glaou o vont goustadik a-gevret a-is hag a-us hep ober an disterañ trouz.

Serret start va genou da virout a grial e trois kein gant ar foeltr ha setu ur paotrig pennfollet o tifaragoellañ d'ar pevarlamm gant diribin ar wenodenn betek tiez kentañ ar vourc'h.

Dav e voe din chom a-sav un tammig da dennañ va alan e goudor dizoanius un ti ma oa goulou e-barzh. Her gwelout a raen a-dreuz gremoù ar stalafioù. Lec'h ma 'z eus goulou ez eus tud, tud a gig hag a wad, tud eveldon hag eveldoc'h... hag ez eus sikour diouzh ret.

Skeiñ hag adskeiñ a rae va c'halon a daolioù morzhol, disliv e tlee bezañ va dremm, glebiet e oa va zal gant ar c'hwezenn yen hag e santen va blev savet a-bik war groc'hen va c'hlopenn.

Aet e oan bet betek toull dor ar Bed all !

Diwezhatoc'h, kalz diwezhatoc'h eo em eus desket petra oa ar c'hefioù-tan, an etivi-se, rak, evel just, n' em boa lavaret netra da zen.

Un nozvezh 'ta, ha ni o tont en-dro da Vrest eus Kersant-Landunvez gant va c'harr, edomp holl o tivizout laouen va gwreg, va merc'hed ha me pa voe stanket deomp hor c'homzoù dibreder e toull hor gouzoug en un taol-kont. Aze, dirazomp, evel a-istribilh en aer, e oa neket daou etev ar wech-mañ hogen pevar, o tont hag o vont goustad a-gleiz hag a-zehou, daou-ha-daou. Den ne ranne mui ger ebet er c'harr ha me oa diaes va fenn ivez daoust d' am oad.

Tu ebet, en dro-mañ, da dec'hout kuit evel ahont, war Veg-al-Louarn... Ret mat e oa kenderc'hel gant an hent ha tremen e-biou an « dra »...

Hag an « dra » a oa daou varc'h-limon o stlejañ ur c'harr samm hag an etivi foñs o daoulagad o lugerniñ evel daoulagad ar c'hizhier pa vez noz.

40

Ouzh ar c'harr-samm, evel just, ne oa goulou ebet, nag en e benn nag en e lost !

Met, bezit dinec'h. Tostaat a ra va burzhud war e bouezig. War an Traezhennoù-Gwenn eo eo c'hoarvezet.

An Traezhennoù-Gwenn, evel ma ouzoc'h, a zo war un doare penn-tir rannet diouzh douar Konk-Leon gant un aber a zo bet graet " Le Sillon " anezhi gant ar C'hallaoued.

D'ar mare-se ne oa pont ebet. Pa veze uhel ar mor e veze ranket d'an dud treuziñ an aber gant ur vagig ha pa veze izel e veze aesaet dezho gant ur chaoser. Mod all ne oa nemet ober an dro dre bont Keryann ha, kement hag ober, mont da vale dre Goadoù Trebabu.

Un hir a valeadenn ! Pegen brav ha pegen plijus avat ! Tu a oa da vont, evel-se, dre ar c'hoad, a-hed daou pe dri c'hilometr dindan gwez meurdezus a bep gouenn.

Amañ hag ahont e oa richerioù o richanañ dindan ar c'hegid hag ar beler hag, evit mont dreist, pontoùigoù arvarus, hanter ziskaret an darn vuiañ anezho.

Ha bez' e veze nadozioù-aer e-leizh ha kemenerien-dour o sachañ o skasoù

war an dourioù boull.

Ur wech an amzer ez aed gant riblenn un draoniennig koant, druz al leton enni o tommheoliañ er wrez touforek a rae gant ar gwaskedet mat ma oa diouzh pep avel.

A vareoù all e oa hentoù-don gleb ha teñval dindan un deliadur ker stank ha ma vije bet marmouzed o pleustriñ ennañ e vije bet kredet deoc'h bezañ kollet tu bennak e koad-meur Bro-Amazonia.

Hag un tammig larkoc'h, dindan ar gwez-pin, an heklev a seblante ober goap ouzhoc'h evel kemend-all a varmouzed.

A-greiz-holl, etre kefioù ar gwez, e veze gwelet ur c'hastell kozh heñvel ouzh hini ar Goantenn e Koad ar C'houk... Mont a raemp gant an diri greun-vaen, da sellout, a-dreuz gwerennoùigoù damc'hlas ar prenester, ouzh an arrebeuri pounner, kizellet evel ma ne vez mui kizellet arrebeuri ebet en amzer a vremañ.

Na laouen e vijen-me bet o vevañ aze evel ma veve gwechall an dudjentil a oa o bezioù e bered vihan chapel Trebabu !

Ha, marteze, ne vijen ket bet kel laouen-se... Ar berc'henned, a dra sur, ne oant ket dedennet bras gant annez o zud-kozh rak biskoazh, ha ni bet di e-pad an hañv, n'hon eus gwelet morse liv un den, jentil pe nann, en e dro. N'hon eus gwelet a-bell, nemet tud an ti-feurm, e penn all d'ar vali vras, war wrimenn ar c'hoad.

41

N'eus ken kalz a nadozioù-aer nag a gemenerien-dour e richerioù Trebabu. Saotret e vez, abaoe pell 'zo, richerioù Breizh-Izel.

Rouesaet ar gwez ivez...

Un druez eo, a lavaren nebeut 'zo d'ur c'houer a oa o labourat en ur park, bezañ diskaret kement a wez... »

« Ar gwez n'int ket rantapl, » en deus respontet din.

« ... Ha trist eo gwelout ar maezioù aloubet gant ar sanailhoù, al labouradegoù-se ma vez savet enno moc'h a-vil-vern na welint morse liv ur c'heotenn... »

« Sevel ar moc'h evel-se a zo rantapl, emeve, o lezel da vont da glask o boued er parkeier n' eo ket rantapl. »

«... Ya... re gozh on deuet da vezañ... ha keuz am eus d'ar parkoù gwinizh-se, ker stank e amzer va yaouankiz, marellet a rozennoù-aer, ma oa ur marzh mont a-dreuz gant gwenodennoù strizh... »

« Ar mais a zo rantapl, ar gwinizh n'eo ket rantapl. »

Ya. Petra fell deoc'h ?

Rantabilizet eo bet tevinier an Traezhennoù-Gwenn. Lec'h ma oa bet savet un ti hepken war-dro 28 pe 29 - ha ni feuket bras - ez eus bremañ ur bern kenkizioù evel ma vez e meur a lec'h ken rantabilizet all... Tiez hañv pe nann, amañ hag ahont, gant peulvanoù faos, taolioù-maen mat da vegañ martezeadoù an dud a skiant a-benn pevar pe bemp mil vloaz - ha lakaat sach blev kenetrezo - ha korriganed feilhañs pe blastik da " gaeraat " al liorz a-raok keit ha m' emañ, en hini a-dreñv, evel just, al lochennoù brav-se savet diwar blenk dastumet war an aod, paperoù teret, dorioù torret ha follennoù houarn ondulet.

N'eo ket rantabilizet evit c'hoazh Beg Kermorvan nag an " Ilette ", met, na rit ket biloù, ar bromotourien ez eus daoulagad digor bras en o fenn... ha

buket warno ha ne vefen ket souezhet o welout un achantour bennak o tont a-benn eus an taol...

Neuze e vo savet ur Varina vras ; al lec'h ne chomo gant e gened nemet talvoudegezh ul louf ki... Met, petra vern ? An arc'hant a vo aet gant an achantour hag e kef e vignon an arc'hantour...

" An achantour hag an arc'hantour ", mojenn gant La Fontaine :

42

Er c'hwezekvet, 'kichen an tour,
'veve gwechall un achantour
tost da annez un arc'hantour.
Pa gomzan eus ar c'hwezekvet,
anat n' eo ket ar c'hantved
ar c'harter ne lavarane ket... (3)

Hag all...

Ya, rak arc'hant e-leizh a yelo gant an achantour na ra foultre kaer netra, a-hend-all, eus Beg Kermorvan hag an " Ilette " o vezañ ma ya eñ da dremen e amzer vak war e yacht, tu bennak er mor Eje pe war un atoll kollet er " Southern seas " ken aes ha ma 'z eo bremañ mont di pa vez ganeoc'h an enor hag an dreistelevh da vezañ un ezel eus ar " jet society ".

Memestra, peseurt bennak e oa bet an hent dibabet ganeomp e tegouezhemp, a-benn ar fin, war draezh an Traezhennoù-Gwenn.

- A ! A-benn ar fin !

- A-benn ar fin ! A-benn ar fin ! C'hwi 'zo droch, avat ! C'hwi a gred deoc'h, marteze, e vez kontet ur burzhud evel ma lavarfen me kloukañ ur werennad vuskadig ?

Tamm ebet ! Rak ur burzhud, c'hwi oar, a zo un dra bleustret, prederiet hir, darevet aketus... Abaoe meur ha meur a gantved e oa merket war zeiziadur va Santig Dianav (Ra vezo meulet !) :

« D'an 21 a viz Gouhere 1929, mont d'an aod da gaout Per ar Gall, skoliad, bet ganet e Kêr-Vrest d'ar 25 a viz C'hwevrer 1914 - ment : plijus, blev : melen-lin, tal : meurdezus, daoulagad glas evel ar vlaveola, leun a sked, a verv hag a spered, fri : eeun, elgez : kadarn - hag a vo war var d'en em zistrujañ (pezh a vefe un druez) ma ne vez ket degaset sikour dezhañ. »

Pa soñjan ! Va Santig madelezhus a zleje bezañ berr-wel an tammig anezhañ ha dianket e lunedoù gantañ rak, hen anzav a rankan, ne oan na bras na kreñv na paotr koant. Ne oan ket speredekoc'h eget ar re all... Lezirek, o va Doue !, ne lavarane ket ! ... Speredek just a-walc'h da dremen an arnodennoù hep skuizhañ re, da lavarout eo oc'h ober netra a-hed ar bloavezh-skol, kuit da lonkañ forzh pegement a draoù pounner dres a-raok an deiz tonket, traoù a veze distalet ken buan all da c'houde... Ha, petra vern, neketa ?... peogwir eo « ar c'hultur ar pezh a chom ur wech ankounac'haet pep tra » !

43

Evidon da vezañ ur paotr " etre " ne dremen ket hep bezañ ur paotr faro, gwisket kran atav, mantilli hir war va zro e-pad ar goañv diouzh giz ar mareoù-se, bragoù ledan-ledan, divskoaz ken karrezek hag ur c'hrog-dilhad, gouzougenn galet (petra 'gred deoc'h) gant ut gravatenn ken tev hag ur meilh-dorn !

Mat ! Bremañ, gouda bezañ douget bragoù strizh-strizh, kravatennoù moan-moan ha divskoaz izel, ar baotred, ha tud war an oad ivez, a zo deuet en-dro da c'hiz va yaouankiz nemet ar c'houzougenn galet hag ar blev a veze troc'het berr ganeomp ha n' eo ket hir (ha lous) evel m'emaint en amzer a hiziv, heñvel ouzh re ar Chouanted na ouient ket, evit gwir, petra eo ar champoñ " Aer du larch' "

".

Me a oa eus ar rummad Brestiz desavet mat ha n' eo ket unan eus al lastez Rekourañsiz-se a veze gwelet o « bachis à carreaux » atav ganto war o fenn hag a stleje o « culbutants à pattes » hed-a-hed hent ar « C'hornich' », d'ar Sul, o tont en-dro eus Santez-Anna, mezv-dall, en ur vlejal kanaouennoù ken hudur ma oa ur vezh o c'hlevout.

E-pad an hañv, gant ar c'hement a blac'hed koant ha yaouank a oa o kas o ebatou (hag o reuz e kalon ar baotred) war an tevinier hag an traezhennoù, ne oa kistion ebet da ziskregiñ diouzh ar vistrded. Berr-ha-berr, an devezh-se, soñj an eus c'hoazh bezañ gwisket ur jiletenn vartolod roudennet gwenn ha glas, ur mouchouer Plougastell skoulmet laosk en-dro d'am c'herc'henn hag ur re vragoù gwenn eus ar c'hentañ, feret a-zoare, ur pleg lemm ganto, kel lemm ha laonenn dir un aotenn.

Ar bragoù-se ! Ne oa ket din-me eo e oant. D'am breur, ne lavaran ket... va breur hag a oa oc'h echuiñ e studioù e Skol Vourdel da vont da vezeg e Merdeadurezh ar Stad da c'houde.

Me zo aet di ivez diwezhatoc'h.

Keit ha m'emaon oc'h ober un distro d'an amzer dremenet en em c'houlennan daoust ha piv a zo bet kiriek eus at gwallzarvoud bet en em gavet ganin, ahont, war an Traezhennoù-Gwenn, ma n' eo ket ar Gouarnamant. Ur Gouarnamant lik, merkit mat ! Ha ne c'helle bezañ netra nemet dorn ur Sant (ur Santig) da ziskar an droug bet graet din gant ur gouarnamant lik.

Petra en deus ar Gouarnamant da welout em afer ? Aes da gompren !

44

Skolidi Skol Vourdel a oa, hag a zo atav, gwisket gant ar Stad evel re Saint-Cyr, Politeknik, Naval hag all... Evit an dilhad glas, madik a-walc'h ez ae an traoù. Evit ar re wenn, avat, ar re a veze douget pa veze tomm an hin, e oa kalz disheñveloc'h ar jeu o vezañ ma vezent troc'het gant ar c'hemener kent bezañ bet gwalc'het al lien anezho ha pa ne vije bet nemet ur wech. Neuze chupennoù ha bragoù a yae war strishaat, war strishaat hag a verraent hag a verraent ken na berraent. Evel an ourgouilh e kalon Bretoned 'zo.

Arabat chom hep anzav, koulskoude, da vezañ leal e pep keñver, e oa brav bras an danvez a-benn tri pe bevar gwalc'hadur, pounner, stank an aneuenn anezhañ, fetis, hogen ne zeree ket ken an dilhad ouzh o ferc'henned ha setu perak ur re vragoù savet evit ur paotr postek a ouzhpenn ugent vloaz a oa just-just a-walc'h evit e vreurig, bihan ha moan, a bemzek pe c'hwezek.

- Skolidi Skol Vourdel gwisket e gwenn a veze gwelet e kêr adal Mezheven, evelkent !

- Sell 'ta ! Dilhad prenet eo a oa (hag e ti brudetañ kemener al lec'h, e c'hellit krediñ !) rak n' em eus ket a soñj e vije bet douget morse dilhad gwenn ar Gouarnamant gant hini eus paotred Skol ar Yec'hed Naval.

Geo ! Faziañ a ran ! Ur wech. E miz Gouhere ha n'eo ket da Veurlarjez. Ya. Gwelet em eus, gant an daoulagad-mañ, gwelet em eus paotred ur bromosion a-bezh - pe... dost - o vont da ensellerezh sizhuniek ar Sadorn, d'an inspeksion, mar kavit gwelloc'h, ganto an dilhad reolennel.

Un euzh, me 'lavar deoc'h, un euzh gwelout evel-se un hanter kant bennak a spontailhoù renket war deir linenn, en o sav sonn.

Ouzhpenn ur miz, hervez ar c'hazetennoù, n' eus bet spurmantet golvan ebet adal plasenn Skol-Veur ar Medisinerezh betek ti-hent-houarn Sant-Yann !

Ar chupennoù, bet bec'h ouzh o nozelenniñ, ne dizhe o milginoù nemet an

hanter eus an arvrec'hioù, ken gwasket e oa ar bruchedoù ma 'z oa un eston ne oa ket bet unan o semplañ gant ar berranal, ar bragoù ken stardet e oa ar pennoù-a-dreñv e-barzh ma 'z oa ur vezh sellout outo ha ne gomzan ket eus o favioù ! Darn a oa deuet ken berr o favioù ma veze gwelet al loeroù gris reolennel a-us d'ar botoù ler du hag uhel. Ya, ya ! Du hag uhel a lavaran.

Ha - spontusat arvest ! - amañ hag ahont e oa unan bennak bet dilezet gantañ ar c'houzougenn galet reolennel boutin da lakaet unan " kornioù torret " ... ken reolennek all !

45

Promosion ar re gozh an hini eo a oa, ar re tost da dremen o zezenn da vont da c'houde, er Verdeadurezh, hennezh en Arme golonial... A-benn un nebeut mizioù e vint doktored holl !

Ar beder fromosion a oa renket e karrez, evel boaz... Seniñ a ra « gâââr-davou » ar c'hleron ha setu o tont an ofiser a servij, e skipailh a is-ofiserien ouzh e heul.

Hennezh, an ofiser-se, a oa " Mezeg a gentañ klas " - tri galoñs gantañ - ha rener - end-eeun - ar bromosion a gomzan amañ anezhi.

Un dro gamm bennak a oa c'hoarvezet, moarvat, etre paotred ar " 5° division " hag ar velestradurezh, pe ar rener, ne ouzon ket, hag an danvez-ofiserien-se, kounnar enno, a oa deuet da vezañ... da-el-e-rien ! Kontestatourien, mar kavit gwell, pa oa kollet Mae 68 c'hoazh e brumenn an dazont.

Tostaat a ra an ofiser, daou is-ofiser tev, mentek, ruz o fenn war e lerc'h hag unan all bihan, moan-moan, disliv e zremm, anezhañ ur sioc'han bet lezanvet " an tartouz " ganeomp.

Biskoazh didrousoc'h ne oa bet inspeksion... Bez' e vije bet klevet ur gelienenn o nijal... ma vije bet kelien, rak an holl a oa dindan dec'h evel ar golvini.

Tostaat a ra an ofiser ouzh e bromosion hag e welout a rin dalc'hmat oc'h ober evel ur seurt lamm heñvel ouzh unan tapet gant an hik. Distronk e teu da vezañ da gentañ ha neuze ruz-ruz, ruz-du... an taol-gwad n'eo ket pell... hogen, petra da ober ? Daoust ha n' eo ket pep tra diouzh ar reolenn ?... Saludiñ !... Saludiñ a ra ha mont gorrek, gant ar veurded voaz a-hed renkennadoù ar skolidi hep rannañ grik.

Petra da ober ? Goulenn a ran ouzhoc'h. Klask gouzout ha n' emañ ket chupenn hemañ war zivskoaz hennezh ? Bragoù Pol war zivfesken Per ? Gwiriekaat niverennoù-roll ar baotred ? Ouzh o lakaat d'en em ziwiskañ war al leur ?... Soñjit 'ta, un hanter-kant bennak a baotred a 24 pe 25 bloaz divragezet e-kreiz ar porzh, lost o roched o nijal en avel !...

Nann. Nann, mann da ober, nemet an neuz... an neuz a vezañ merzet netra nemet traoù boutin kaer...

Ober an neuz ! Setu a zo a bouez bras en hor bed a vremañ ! Sellit en-dro deoc'h, selaout, lennit hag e welot ur bern tud, an darn vuiañ eus ar pennoù-bras, na reont berzh nemet dre ma ouzont mat tre ober an neuz. Hag an hini her gra ar gwellañ ez a ar maout gantañ. Ha n'eo ket gwir evit an dud hepken, evit ar Stadoù ivez ez eo gwir, siwazh. Dalc'hit soñj !

46

Daoust hag an dispac'herien a zo aet e-maez ar Skol dic'hizet evel-se ? Ne oufen ket lavarout. Pezh a ouzon, hag a ouzon mat, eo ne c'helle ket ar Velestradurezh ober kalz a dra en o enep ; hogen ar skouer fall a oa bet roet d'ar re yaouankañ, louzeier fall a oa bet hadet gant ar re gozh, dozvet e oa bet vi un euzhvil... ret e oa lakaat harz d'ar revolution, mougañ an euzhvil en e

vi, kastizañ garv ar re zivlam kenkas ma trofe en o fenn ar mennoz diskiant d'ober kemend-all. Hag a c'hastizadennoù ha vont en-dro, o kouezhañ war hor choug evel grizilh e-pad ur barrad avel Walarn... ha n' eo ket evit ober an neuz eo a oa an dro-mañ!

Brasaat a ran an traoù ? Beu ! A-vec'h ! Memestra : « Si non e vero e bene trovato » !

Ar bragoù strishaet, da vihanañ, ne dint ket bet " trovato" ganin.

- Met, ho purzhud ?

- Peoc'h, mar plij. N'eo ket o widiliañ eo emañ oc'h ober bremañ, hogen mont war-eeun war-zu ar pal, war-zu va burzhud.

Rak setu hor bandenn paotred ha plac'hed yaouank war an traezh dindan un heol splann o parañ e vannaù bagol war ur mor lampr evel ur melezour ha, dirazomp, un hir a endervezh leun a c'hoarzhadegoù, a ganaouennoù, a c'hoarioù a bep seurt ha - piv oar ? - pokig laeret amañ, pokig laeret aze, un dachennig kroc'hen noazh flouret amzer ul luc'hedenn... Petra fell deoc'h ! An hini koshañ ac'hanomp n'en devoa ket c'hwezek vloaz hanter zoken ha, d'ar mare-se, an traoù ne oant ket ar pezh ez int deuet da vezañ...

Va bragoù-kouronkañ a oa ganin em sac'h. Kentañ tra da ober a oa azezañ war an traezh evel ar re all da dennañ spadrihennoù...

Azezañ a ran... ha... krak ! ! Bragoù ar Gouarnamant !

Faoutet, diwriet en un taol, dres el lec'h a ouzoc'h !

... !!!

D'an 18 a Vezheven 1815, d'an noz, ne c'helle ket bezañ bet nec'hetoc'h egedon Napoleon gozh !

47

Rak pebezh enkadenn, gant holl vignoned ha mignonezed-se ken goapaer an eil hag eben pe hag agile !

Ret e oa, evit doare, mont da guzh en un toull tu bennak etre ar reier da wiskañ ar saeoù pe ar bragoù-kouronkañ, met, me, penaos en em dennañ hep lakaat war wel d'an holl abeg va mezh, diventelezh va gwalleur ?

Ha da zistreiñ d'ar gêr ? D'an amzer ken kozh-se dija, ne oa ket brav bale koulz lavarout en noazh-pilh, evel ma raer ken dichipot hiziv, dre ruioù ar c'hêriadennnoù. Selloù du a vije bet graet ouzhoc'h ha n'eo ket hepken gant tud ar vro met gant an douristed o-unan...

An heol ne oa ket ken splann-se, nann, ar mor a oa gantañ liv ar plom ha teñval e save va dazont dirazon.

Dre forzh ruzañ, en em zifretañ hag ober e-leizh a orbidoù, setu me, a-benn ar fin, en un toull etre div roc'hell...

Ouf !...

Lemel a ran va mouchouer Plougastell skoulmet gant kement a arz, lemel va jiletenn vartolod roudennet gwenn ha glas, stouiñ da ziwiskañ ivez ar bragoù milliget-se ha... selaouit mat ! Petra a welañ ? Aze, dindan va daoulagad dispourbellet gant ar souezh ? Biken ne zivinot ! Biken ne gredot ac'hanon !... Gwelout a ran, krog e krogen ur vrennigenn... un arridennad spilhennoù-alc'houez staget an eil ouzh eben, lerc'h-ouzh-lerc'h, en ul lost boemus !

Biskoazh kemend-all ! Daoust hag ez eus dichañset deoc'h, ur wech hepken en ho puhez, kouezhañ dre zegouezh war ur seurt lostad spilhennoù-alc'houez, etre div roc'hell un draezhenn, dres d'ar mare mat, e koulz hag e kentel ? N'eus ket evel just ! Ha pa lavaren : burzhud, ne lavaren ket gaou, ur burzhud eo e oa ! Unan gwir ! Burzhud Konk-Leon ! Burzhud ar Santig Dianav !

Merglet e oa un tammig va spilhennoù burzhudus, mat da zallañ faoutenn daonet va bragoù, avat. Pezh a voe graet amzer ur serr-lagad. Ober un taol-esa da welout hag e talc'he mat va labour... Va skrabañ a rae ar spilhennoù, sur, met petra a oa se ? Daoust ha n'en doa ket gouzañvet kalz kalz muioc'h egedon va Santig e-pad ma veve war an tamm boull-bri-mañ ?

Mont a rae mat an traoù. Saveteet e oan !

Glas e oa ar mor adarre ha skedus an heol !

C'hoari va c'hi bihan pennfollet hed-a-hed an endervezh, dont en-dro d'ar gêr disoursi, mont da goaniañ ken dibreder ha tra ha, da c'houde, pignat betek Beg-al-Louarn, setu pezh am eus graet,

48

Un dra n' em eus ket graet koulskoude ha ruz ar vezh a sav din bremañ pa soñjan, n' on ket aet d'an iliz da lakaat ur c'houlouennig-koar d'am Santig Dianav !

(Plougernev 7 a viz Eost 1977)

(1) Ur " proella " (pe broela) a zo ur groazig koar lakaet e bered Eusa da skeudenniñ korf un den beuzet ha n'eo ket bet adkavet.

(2) "Makoui" : viltañsoù ar Vietnamiz.

(3) Div evezhiadenn a zo da vezañ graet diwar-benn mojenn La Fontaine :

- da gentañ, n'eo ket un droidigezh. Anat eo. Neuze La Fontaine a ouie skrivañ brezhoneg ? E c'heller lavarout : ya ! Ha n'eo ket souezhus, a-hend-all, rak, evel ma oar an holl, La Fontaine ne oa ket mignon bras da Loeiz XIV. Ar Bonedoù Ruz ne oant ket mignoned da Loeiz XIV kennebeut ha, moarvat, da ober goap outañ en doa La Fontaine desket brezhoneg e kuzh. Ne welan diskleriadur all ebet ;

- d'an eil, en aner eo em eus klasket roud eus an " tour " -se ez on bet ken hir prederiet gantañ. Kavet e vez, evit gwir, war gartennoù nevez Pariz, ur straed " de la Tour " a gement a c'hellfe bezañ anv ul livour (Georges) a veve er memes amzer gant La Fontaine (Quentin, eñ, en deus bevet pellik a-walc'h goude marv ar mojenn). N'eus ket da grediñ, koulskoude, e vije roet anv ul livour d'ur straed da vare La Fontaine. Neuze, ma oa ur straed " de la Tour " anezhi e tleje bezañ un tour tu bennak... Nemet ne vije bet tour ebet, pezh am laka da soñjal - siwazh - e oa skuizh meurbet La Fontaine, pe aet e awen dioutañ, d'an devezh m'en doa skrivet e vojenn. Lakaet en deus "tour" peogwir e klote ar ger gant gant achantour hag arc'hantour ha setu tout !

Lezel a ran an dud a vicher da dennañ eus an dizoloadenn-se ar c'hlozadur rekis.

Avelioù-tro

(Genver - C'hwevrer 1977)

1 a viz Genver. - Da gregiñ gant ar bloaz, e varv ur poupig 6 miz, e Beal Fearste (Iwerzhon), diwar un darzhadenn gant an I.R.A.

3 a viz Genver. - Istor an den a denn buanoc'h evit e skeud, Lucky Luke, a vez embannet e brezhoneg gant Skol an Emaav.

- Priz Langleiz a vez gounezet gant Goulven Jacq evit e levr " Pinvidigezh ar Paour ".

4 a viz Genver. - Diazezañ ur greizenn nukleel er Pirc'hirin a vez divizet gant Kuzul jeneral al Liger Atlantel. Kannaded an tu kleiz a vot a-enep.

7 a viz Genver. - Beaj vras Giscard d'Estaing e Breizh, a oa sañset da vezañ e derou ar miz-mañ, a vez daleet. Ne ouzer ket resis perak.

9 a viz Genver. - Palez Lezvarn Kêr Sant-Malo a vez lakaet da darzhañ gant an F.L.B. Er memes noz, e tarzh unan eus chanterioù re Lagadeg e Lokournan. (Evit an arme, e Dineol, o doa asantet labourat ar re-se.)

10 a viz Genver. - Juan Manuel Iglesias, un Euskarad 15 vloaz, drouklazhet gant ar Guardia civil. 70 000 micherour a ziskrogo diouzh o labour da heul an darvoud.

13 a viz Genver. - Pierre Duclos a vez skarzhet kuit eus " Ouest-France " diwar abegoù diresis a-walc'h. Tri devezh e pad an diskrog-labour da reiñ skoazell dezhañ.

14 a viz Genver. - En e voest-lizhiri, e kav Youenn Gwernig ul lizher a-berzh ti an taosoù-tele e Roazhon. Displeget e vez dezhañ e vo kemeret arc'hant an taosoù, en deus nac'het paeañ, diwar e gont er SACEM (gwirioù-kaner).

15 a viz Genver. - Un trafik a c'histi a vez diskoachet 'barzh gwarnizonioù al Légion Etrangère, e Korsika bag en Okitania. Buan e vo mouget an afer.

17 a viz Genver. - Alvokad meur Lezvarn surentez ar Stad, Jean Jonquières anezhañ, a ro e zilez. Hervezañ zoken, ez a prosezioù al lezvarn-se, a-enep da Wirioù Mab-den.

19 a viz Genver. - An aotre a vez roet da sevel ar banniel broadel e pep lec'h dre Euzkadi. Miliadoù a vannieloñ a vez gwerzhet e-korf an devezh. Daou c'houarnour spaniat a ro o dilez da heul ar c'hemenn.

20 a viz Genver. - Edmond Simeoni a vez lezet da vont a-benn ar fin. Setu tost ur bloaz hanter e oa dalc'het dindan grabanoù ar Stad.

21 a viz Genver. - Arturo Ruiz Garcia a gouezh dindan voledoù bagad ar " Christ-Roue " (!), anezhañ ur strollad eus an tu dehou pellañ. 19 vloaz oa Ruiz Garcia.

50

22 a viz Genver. - Berzh bras a ra Edmond Simeoni war aerborzh Bastia. 8 000 den 'oa deut d'e zegemer.

- Dindan daolioù bataraz ar Guardia civil e varv Maria Jesus Aljera Julian en Euzkadi.

23 a viz Genver. - Un 3 000 bennak a dud en em vod da geñver Gala Bras R.T.B. e Pondi. Da reiñ dorn da " Tonton Youn " 'oa bet deut Andrea ar Gouilh, Gweltaz,

Kristen Noguès, Alan Cochevelou hag ur bern sonerien ha kanerien arall.

25 a viz Genver. - 5 breutaer spaniat eus an tu kleiz drouklazhet gant bagad ar Christ-Roue e Madrid.

26 a viz Genver. - 12 den a vez kaset da SRPJ Roazhon da vezañ enklasket warno. Dav prientiñ aketus beaj Giscard d'Estaing du-mañ...

30 a viz Genver. - Gant pompadoù e tigor Pompidoleom Bro C'hall (Kreizenn Beaubourg pe Pompidoleom e c'hell bezañ graet anezhañ ivez). 100 miliard en do koustet ar savadur ramzel-mañ. 900 implijad a vez gopret da labourat ennañ a-hed ar bloaz. Ouzhpenn se e vo met 15 miliard bep bloaz, da bompadiñ muioc'h c'hoazh gant ar Pompidoleom. Deomp-ni ar bruzunachoù.

31 a viz Genver. - Drouklazhet e vez Vladimir Chavnia gant Stad Rusia. Tamallet e oa dezhañ labourat evit " F.L.B. " Jeorjia.

2 a viz C'hwevrer. - Kuzulioù-degemer a vez savet da zegemer Giscard d'Estaing. « Dav eo d'ar Vretoned degemer a-zoare ar prezidant gall, » a zisklerier.

3 a viz C'hwevrer. - Lizhiri a vez kaset da holl vagadoù Breizh. Pedet e vezont da zont da seniñ e Ploermel dindan ur pikol tinell. 2 000 lur a vez kinniget da bep bagad evit an abadenn (bruzunachoù Beaubourg).

4 a viz C'hwevrer. - Eizh den a vez kontammet e kreizenn nukleel La Hague. Dister tra hervez ar rener. D'an ospital e vezont kaset.

6 a viz C'hwevrer. - Da zerc'hent troioù-kaer ha troioù-kamm Valéry e Breizh, e tarzh ti an taosoù-tele e Roazhon, war un dro gant ti-melestradur Redon. (« Dav d'ar Vretoned degemer a-zoare ar prezidant »). En e ziskleriadenn, e c'houlenn start an F.L.B. e vefe anavezet, ha skingaset erfin, hor yezh hag hor sevenadur er mass media.

7 a viz C'hwevrer. - Mintin abred, war blasenn ar Jakobined e Dinan, e vez gwelet tud, maneget o daouarn, o stouvañ ur prenestr gant simant ha brikennoù. Plasenn ar Jakobined e vo Prezidant ar Republik warni da greisteiz hag ar prenestr a zo hini burev ar C.F.D.T.

- « N'eo ket ni hon eus graet an taol, » eme Kuzul R.T.B. a-zivout tarzhadenn ti an taosoù-tele e Roazhon. « Ur strollad anfeuls a zo ac'hanomp hag e kav gwelloc'h ganeomp chom hep paeañ hon taosoù-tele » .

- P' emañ. V.G.E. o tiskleriañ laouen eo " bleunius ha frouezhus " ekonomiezh hor bro, e chom a-sav ur c'harr 'kichen tinell vras Ploermel. Eus Roazhon e teu an den a zo 'barzh. Embreger eo war e vicher, 50 vloaz eo ha meur a wech en deus graet freuz-stal. Un taol revolver a stlak en avel : en em lazhet en deus. « Grâce aux grands efforts entrepris par la V^o République, la Bretagne redécouvre le chemin de l'Espoir... » a gendalc'h egile, hag an holl da stlakañ o daouarn.

- 20 000 den a ya da vanifestiñ a-hed beaj ar prezidant. Emgann a sav gant ar C.R.Sed e straedoù Kemper ha Gwened. Un " aubade " a vez sonet da Anémone ha d' he gwaz gant Bagad 're gozh Pont 'n Abad.

51

8 a viz C'hwevrer. - Souezh a sav e spered ar prezidant, o klevout o deus nac'het holl vagadoù Breizh dont da seniñ e Ploermel. Disoñjet gantañ e akordeoñs, e lak da sont raktal André Verschuren, Gérard Lenormand ha Sacha Distel.

- Kirri-boutin leun-chouk a zered eus pep korn ar no. Krog eo abadenn veur ar Giscard Circus.

- « Poent-bras eo lavarout ha n'eo ket enebet tamm ebet bezañ breizhad ha gall war un dro, » a ziskler V.G.E. a-raok profañ deomp, war an ton bras, ur " Charte

Culturelle " (bruzunachou Beaubourg).

- Da heul e brezegenn, ha goude bezañ lakaet er-maez ar brefeded, e kej gant Per Denez, Jean-Pierre Pichard, Gicquel, Montjarret hag un nebeut re all. « Hag hor yezh ? » a c'houlenn Per Denez ; « en ho pennad, ne venegit ket zoken ar brezhoneg. » Respont ebet a-berzh ar prezidant.

9 a viz C'hwevrer. - Ur prosez a vez graet ouzh René Vautier gant Lezvarn vras Pariz, evit e film diwezhañ " Quand tu disais Valéry ".

10 a viz C'hwevrer. - Labour 'zo bet evit kantonerien Bron hiziv. Ret dezho skubañ an 2 500 kilo bruzun-maen bet strewet war ar blasenn vras, diwar tarzhadenn torzh-plastik an F.L.B. Ur pennad 'zo e oa un tammig hegaset ar re-mañ gant delwenn nevez-flamm Du Guesclin e Bron (Doue d'e bardono).

13 a viz C'hwevrer. - War vilo ez a bremañ archerien kêr Sant-Brieg, goude m'eo bet lakaet da darzhañ 6 karr eus an archerdi gant lamponed an F.L.B.

15 a viz C'hwevrer. - Alain Chenard, war roll an tu kleiz en Naoned, a c'houlenn ouzh e genseurtes eus ar Programm kumun, degemer an U.D.B. en o zouez.

17 a viz C'hwevrer. - Eskiblen Su-Afrika a sav a-enep da Vorster ha d'ar jahinerezh implijet gant diktatouriezh an Apartheid.

19 a viz C'hwevrer. - E Lyon, e vez aozet ur gaz nevez da lakaat ar yer da lartaat e korf ur miz. Biskoazh Doue kemend-all...

20 a viz C'hwevrer. - Tu bennak e Bro-C'hall e tenn pennrener ul labouradeg war e vicherourien diskroget eus o labour.

21 a viz C'hwevrer. - Pemzektez bennak goude o beaj da Vreizh, ez a Anémone ha Valéry Giscard d'Estaing d'ar Mali. Holl damtamerien ar vro a nac'h mont d'o degemer e Tombouktou. Galvet e vez kerkent André Verschuren, Gérard Lenormand ha Sacha Distel...

BREWALAN.

NOTENNOÙ

Hor mignoned

Jean-Luc GRAVOT ha Sylviane GUYOMAR a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh o mab Erwan, d'ar 26 a viz Genver e Lanuon.

Pierre LEMOINE ha Maryvonne VALLERIE a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh Brenda, d'an 29 a viz Kerzu e Kemper.

Silvia, Elenn ha Mikael MOAZAN a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh Mari e Sant-Malo, d'ar 26 a viz Kerzu 1977.

Gracie Ilharreguy hag Erwan Leon a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh c'hoar Goulven MAIDER, e Roazhon, d'an 18 a viz Genver.

Hor gwellan gourc'hemennoù.

Kañvoù

Pedet omp da zegemenn deoc'h ez eo aet da anaon an Ao. Loeiz MORVEZEN en e di 6, bali ar Gar e Konk-Kernev, d'an 23 a viz Genver. Bet e oa e-pad bloavezhioù Loeiz Morvezen teñzorer Kuzul ar Brezhoneg ; n'en devoa nemet 58 vloaz. Pediñ a reomp e bried, e vugale, e vugale vihan da grediñ e kemeromp perzh en o glac'har.

Aet ivez da anaon, an Ao. chaloni Herri POISSON, anavezet mat evit al levrioù Istor Breizh savet gantañ e galleg (un droidigezh verr e brezhoneg graet gant Gour-na-dec'h a zo bet en implij a-raok ar brezel e skoliad kristen 'zo). Lenn a rae Al Liamm abaoe an derou.

D' e vignoned ha d'e dud-kar, hon tristañ gourc'hemennoù-kañv.

Profoù

MIZ KERZU :

M. Joubin, 10 lur ; Gl. Lancheg, 74 ; M. an Toazer, 20 ; J. Penneg, 80 ; It. R. Frappin, 10 ; A. Souffes-Despré, 100 ; X. ar C'hoseg, 80 Y. V. Renault, 100 ; Y. E. Allain, 10 ; Dll A. Griffon, 10 ; Kelc'h Sevenadurel Kervarker, Beilh, 30 ; Yann Bouessel du Bourg, 40 ; P. V. Kerloc'h, 10 ; A. Billant, 10 ; J. Kervoas, 10 ; B. Kadoret, 50 ; Yann Renault, 110 ; G. Merel, 10 ; Dr P. ar Gall, 60 ; J. J. Tilly, 10 ; M. ar Gwilhou, 60 ; Per Kerloc'h, 10 ; Yann Kergrenn, 160 ; G. Bailloud, 30 ; Riwall Huon, 10 ; It. A. de Langlais, 10 ; Jakez ar Fol, 10 ; Jakez Mouton, 20 ; Yann-Vadezour an Deun, 10 ; Jilberzh Kerouanton, 10.

- War un dro, 1 164 lur.

Degemeret hon eus e 1977, 7 652 lur a brofoù, pezh a ra hogos priz moulañ un niverenn. Bennozh Doue d'hon holl skoazellerien evit o sikour efedus.

MIZ GENVER :

Yann ar Beg, 200 lur ; It. Herve Maze, 15 ; A. Coquio, 60 ; B. Aodig, 20 ; Suzanna Bourdet, 10 ; P. Aoustin, 10 ; Gl. Barbotin, 10 ; Gl. Millour, 10 ; R. Bizien, 10 ; R. ar Glev, 10 ; Merwen Runpaot, 10 ; Anna ar Floc'h, 10 ; Mikael ar Go, 50 ; H. Pungier, 10 ; Ronan an Hir, 60 ; A. ar Rouz, 10 ; G. Kernevez, 10 ; J. P. Kloareg, 10 ; M. Blanchard, 10 ; J. Rohou, 20 ; Dll M. Gourlaouen, 10 ; Janed Korr, 10 ; Erwan Ropers, 60 ; V. ar C'haer, 10 ; Andrev ar Bihan, 50 ; Ronan Audrain, 40 ; Jilberzh Bruneau, 20 ; Paol Droget, 10 ; A. Provost, 10 ; Dll M. G. Jestin, 20 ; Lukian Raoul, 10 ; Mark Drean, 60 ; Gab Mahe, 60 ; G. Bailloud, 30 ; Alan Gachet, 10 ; R. Larnikol, 20 ; Jakez Konan, 20 ; Y. G. Jequel, 10 ; Vefa de Bellaing, 10 ; Jakez Rivoal, 10 ; Per hag Ida Simon-Barouh, 60 ; Herri al Lann, 100 ; B. Basklet, 10 ; Ronan Gwern, 60 ; Dll Saint Gal de Pons, 10 ; Dll M. J. Marot, 40 ; L. Bothorel, 30 ; Per Roue, 30 ; F. Nedeleg, 60 ; Yann Bouessel du Bourg, 80 ; P. Herbert, 20 ; A. Jain, 10 ; Jord Hervieu, 10 ; Fransez Kervella, 180 ; M. Mingant, 10 ; Youenn Grall, 88 ; Fanch Jestin, 110 ; T. Caulet, 60 ; J. Pichon, 5 ; H. ar Floc'h, 15 ; L. Orhand, 5 ; P. ar Bihan, Pariz, 60 ; It. A. Roque, 40 ; G. Clocher, 20 ; Fulub Le Gouaille, 30, G. Merel, 10.
- War un dro, 2 198 lur.

1 050 koumananter e dibenn miz Genver

Kenderc'hel a reomp da vont war-raok e-keñver niver al lennerien. Kresk a zo dreist-holl en Il ha Gwinum, a drugarez da Baol Kalvez bepred. Trugarez dezhañ ha d'ar re all o deus kavet deomp koumananterien nevez.

Niverennoù kozh " Al Liamm " e gwerzh

Prenañ a c'heller diganeomp an niverennoù meneget amañ da heul :

- 29, 67, 69 betek 185 (nemet an niverennoù 78, 82, 84, 90, 98, 99, 100 hag a zo bet peurwerzhet).

Priz an niverennoù a zo : 10 lur pep hini (nemet an niverennoù 116 ha 151 hag a goust 12 lur pep hini, an niverenn doubl 166-167 hag a goust 16 lur).

Tu a zo a-hend-all da brenañ ar bloavezhioù klok-mañ hag a goust 50 lur pep hini :

1959 (72-77) ; 61 (84-89) ; 64 (102-107) ; 65 (108-113) ; 66 (114-119) ; 67 (120-125) ; 68 (126-131) ; 69 (132-137) ; 70 (138-143) ; 71 (144-149) ; 72 (150-155) ; 73 (156-161) ; 74 (162-167) ; 75 (168-173) ; 76 (174-179) ; 77 (180-185).

An niverennoù a vez kaset kuit a vizoù-post. 10 % a zistaol a c'hell bezañ graet pa brener ouzhpenn 50 skouerenn. Ar goulennoù a zo d' ober digant Per ar Bihan.

54

Hor c'hef evit 1977

DISPIGNOÙ

Moulañ :

Niv. 179	8 806,27
Niv. 180	8 233,93
Niv. 181	7 857,98
Niv. 182	9 825,93
Niv. 183	8 585,92

Niv. 184	9 082,61	
		52 392,59
Bandennoù		553,18
Mizoù-post ha burev		103,69
War un dro		55 049,46

ENKEFIADURIOÙ

Koumanantoù		35 885,41
Niverennoù gwerzhet		5 387,40
Chomlec'h kemmet		28,10
Profoù		7 652,00
Kampi		450,58
War un dro		49 403,49

STAD AR C'HEF

Koll 1977		5 645,97
Koll ar bloavezhioù an	1 201,98	
An toull er c'hef, d'an 81 a riz Herzu 1977		6 847,95

Chalus un tamm eo sellout ouzh kontoù 1977.

55

Sifrenn ar moulañ a zo uhel : 52 392 lur (e 1976, 40 149 lur). Da gentañ hon eus moulet muioc'h a bajennoù eget e 1976 (500 e-lec'h 474). D'an eil, e voulomp bremañ 1 300 skouerenn bep taol (1 200 e 1976).

Un tamm nebeutoc'h a brofoù hon eus eget warlene, hogen muioc'h a niverennoù kozh hon eus gwerzhet.

Ar c'hampi a zo frouezh an arc'hant a c'hell chom un tamm er bank e derou ar bloaz : seul vuanoc'h e vez paeet ar skodennoù, seul vrasoc'h eo ar gounid-se. Degouezhout a ra mat a-walc'h ar c'houmanantoù er mare-mañ. Hogen moarvat e vo ret deomp kreskiñ priz ar skodenn a-raok dibenn ar bloaz.

Lizhiri

Digant Y. G., Waukegan, Illinois, S. U. :

« Souezhet ha plijet on bet war-dro div sizhun 'zo o welout Añjela Duval ha Maodez Glanndour war skramm an T.V. Bez' e oa un abadenn o tiskouez strivoù ar broioù bihan dre ar bed a-bezh evit mirout o yezhoù ; diskouezet eo bet Breizh, kentoc'h degouezh ar brezhoneg e-pad pemzek munutenn, hep laver gaou ; hervez sav-poent an displeger e oa tonket da vervel an holl yezhoù, hag ar saozneg komzet er Stadoù Unanet an hini eo a drec'hfe hag a gemerfe o flasoù.

Bez' hon eus amañ pemp meudad erc'h war an douar, ha kouezhañ a ra diastal, rakwelet eo bet ur goañv klouaroc'h er bloaz-mañ, met muioc'h a erc'h. Ha bez' hoc'h eus bet erc'h e Breizh endeo ? Mont a rin da Vreizh e miz Gouere. Ha gouzout a rit pegoulz e vo dalc'het Kamp ar Vrezhonegerien, ha pelec'h ? Sur e vin unan eus ar skolidi. »

Digant J. D., Roazhon :

« Plijus e kavan Al Liamm, evidon da gavout a-wechoù pennadoù moredus a-walc'h. Daoust da se e talc'han da lenn ar gelaouenn a zo c'hoazh an hini wellañ evit ar vrezhonegerien desket. »

Digant P. K., Palaiseau :

« Degemeret em eus va skouerenn eus " Itron Varia Garmez " gant Youenn

Drezen. Nag a blijadur o lenn anezhi. Gourc'hemennou d' Al Liamm da vezañ adembannet al levr-se. Diehan e teu ar gelaouenn er-maez. Ur gwir liamm eo etrezomp-ni harluidi hag hor Bro. Kalon vat deoc'h ha d'an holl lennerien. »

Digant D. D., an Alre :

« Pa vez kontet an Istor ganeoc'h (" Ur sell war 1976 ") e klever kalz a draoù diwar-benn an FLB, mes kalz nebeutoc'h diwar-benn an UDB. Ha graet ho peus ur choaz politikel ? Ha bout a zo labourerien e Breizh evidoc'h ? »

Digant Ch. F., Brest :

« E gwirionez on aet skuiz abaoe pellig 'zo dija gand meur a dra en ho kelaouenn.

56

Eet skuiz gand " Brezel Bleaz ha Monfor " a vez gwelet oc'h en em daga abaoe keit all. Paour kez tud ! Vakansou ebet deho, hag inti kondaonet d'en em zrailha betek fin ar yez vrezoneg...»

Digant Y. V. R., Roazhon :

« Chañs vat d'ar gelaouenn. Brav eo niver ar goumananterien evel just. Bravoc'h e vefe marteze kaout skrivagnerien nevez.»

Digant O. A. M., Roazhon :

« ... Da echuiñ gant va lizher e plijfe din trugarekaat Loeiz Mahe evit al lizher en doa kaset deoc'h. Den yaouank o chom e kêr eveltañ ez on a-du penn-da-benn gant pezh a laver. Met pezh a blijfe din lavaret ouzhpenn, d'ar re o tiouganiñ marv hor yezh, eo e chomo sev e gwazied tud yaouank Breizh, pelloc'h eget na gredont...»

Digant J. E. M., Sant-Malo :

« Pa vin distroet da Gembre e savin un enklask diwar-benn ar skolioù mamm du-se. Gwriziennet-kaer eo ar re-se du-hont. Tu a zo d'ober studioù e kembraeg, eus ar skol-vamm betek ar skol-veur. Sevel a rin an enklask-se evit ar strollad DIWAN dreist-holl.»

Digant G. K., Lanndivizio :

« Dalc'hit mat ! A-raok dek vloaz ac'han e vo bev-pesk Breizh, he fobl hag he sevenadur ! »

Digant M. G. J., Sant-Hermelen - Naoned :

« Setu amañ evit sikour ac'hanoc'h da dizhout muloc'h a lennerien c'hoazh, un chekenn 100 lur evit daou goumanant nevez. Soñjet em eus e vefe mat lakaat tud evel va zad ha va breur, hag a oar brezhoneg, da lenn anezhañ e-barzh ho kazetenn. An dra-se a dalvezo dezho da brof Kalanna. »

Digant F. J. Sant-Hermelen - Naoned :

« Gourc'hemennou ha bloavezh mat d' Al Liamm goude bezañ enrollet he milvet koumananter. Da geñver an degouezh-se e c'hortozan degemer gant an niverenn gentañ " pegsun ar 1 000 koumananter " a oa bet anv dioutañ un nebeut mizioù 'zo. Un tammig plas a vo kavet dezhañ ouzh gwerenn va c'harr-tan da vrudañ ar gelaouenn.

Lakaat a ran gant al lizher-mañ ur chekenn 150 lur evit adkoumanantiñ, ar pezh a chomo en tu all da briz ar c'houmanant a yelo da baeañ ar " vignette " a-c'hiz-nevez-se... pe da sikour ar gelaouenn. »

Digant Per ar Bihan, Pariz :

« Bennozh Doue evit al labour mat graet gant Al Liamm ; dre ho kelaouenn, on chomet tost ouzh va yezh c'hinidik (10 vloaz am eus graet war lizhiri-koñvers, 15 vloaz e Pariz pe e lec'hioù all). »

57

Digant G. B., 91600 Savigny-sur-Orge :

« N'eo ket hep un tamm melkoni e soñjan e skrivagnerien ar rummad kent. Ha gant nec'hamant em eus gouezet e oa aet da anaon - hag eñ yaouank c'hoazh - an Ao. Ernest ar Barzhig. Plijout a rae din e skridoù, en o zouez an eñvorennoù embannet niverennoù diwezhañ Al Liamm. Hogen, war an niverennoù-se e oa pennadoù tud yaouank o prederiañ war an amzer vremañ hag an hini da zont. Pennad talvoudus Yann Tillenon hag hini, ken talvoudus all " Didrouz "... War an niverenn-mañ eo em eus lennet pennad Gi Kreac'h. Eñ eo en doa savet skol vrezhonek Dalc'h Mat du-mañ. Kendalc'het hon eus gant an erv en doa boulc'het ha tud ar skol a vremañ a salud gant doujañs ar mestr-skol a wechall a gase e skolidi d'an Trec'h kentañ. Chañs vat a hetan d' Al Liamm. »

Digant E. K., Sant-Brieg :

« Kas a ran deoc'h ma c'houmanant-bloaz d' Al Liamm. Koulskoude em eus c'hoant da lavarout deoc'h ne blije ket din lenn meuleudi d'an dud a laka tier ar stad da darzhañ. Ar re-se a ra muioc'h a zroug eget a vad da stourm Breizh, d'am soñj. »

Digant R. P., Ar Mañs :

« ... Ya, graet em eus anaoudegezh gant Ernest ar Barzhig e 1936, e Kêrvourzh, er Verdeadurezh - hini ar Republik, meulet ra vezo ! Kenteliet em eus anezhañ diouzhtu war-du ar yezh, ar Vro, h.a... Un douar mat-tre e oa, ha betek an diwezh, a-hed 40 bloaz eta, omp chomet mignoned vras ha feal ha kempennet em eus e skridoù unan hag unan. En e lizher diwezhañ, tri deiz a-raok e varv, e lavare din ne skrivfe mui e galleg. Pemp romant a chome dezhañ da skrivañ. Un druez ! »

Digant Y. T., Rostren :

« Laouen-tre ez on o welout e kresk niver al lennerien. Domaj eo n'eus ket muioc'h a skrivagnerien yaouank er gelaouenn. Ma ne vijen ket ken lezirek, e skrivfen un dra bennak me ivez...»

Digant K. a. B., Lezardrev :

« Va gourc'hemenoù evit ho kelaouenn a ran a drugarez dezhi araokadurioù e brezhoneg ha dreist-holl e ZH ha n' anavezen ket. Bremañ e fellfe din deskiñ ar c'hembraeg hag ar manaveg. Ha bez' e c'hellit lavarout din e pelec'h e rankan goulenn evit se. »

Anvioù brezhonek e Breizh !...

D'al lun 30 a viz Genver e oa bodet dileuridi ar strolladoù unanet er " Front progressiste breton " (P.S., P.S.U., U.D.B., ar Falz, Skol an Emsav), en o zouez an Ao. E. Herve, maer Roazhon. Goulennet o deus panelloù divyezhek « e kêrioù Breizh-Izel ». En hevelep deiz dres e oa lakaet war bep hent o kas da Roazhon panelloù o tougen anv brezhonek ar gêr, hag ouzhpenn e c'helled lenn war ar mogerioù skritelloù oc'h embann an diskleriadur-mañ:

N'eo ket posubl chom diseblant dirak doareoù drastus ar Stad c'hall e-keñver ar pobloù disheñvel o chom enni.

58

Graet e vo e Breizh evel e Bro-Gembre : lakaat en-dro d'ar c'herioù panelloù skrivet warno anv pep kêr e brezhoneg :

- ar panelloù gallek n'int ket bet tennet ;
- arabat eo d'ar stumm ober-se bezañ graet en ul lec'h hepken, met e pep lec'h ;
- distag eus pep strollad (politikel pe sevenadurel) eo an dud a gas war-raok an dra-se ;
- ma vez tennet ar panelloù e vo lakaet reoù all en o flas betek ma vint degemeret hervez al lezenn.

Siwazh, buan a-walc'h ez eo tennet an darn vuiañ eus ar panelloù gant tud ar " Ponts et Chaussées ". Moarvat e vo kendalc'het, ha n'eo ket hepken e Roazhon...

59

Kemennadenn

Yvon Kraf a bed ac'hanomp da embann ar skrid-mañ :

BRI D'AR RE VARV EVIT BREIZH

Goude ar galv graet e niverenn 185 Al Liamm (p. 492) a-berzh mignoned Yann Kel Kernalegenn e-sell paeañ a-berzh pobl ar Vretoned un daolenn eñvoradur a c'hrad vat hag a vri d'an hini en deus roet pep tra evit hor Bro, hon eus bet ar c'herse mantrus resevout en holl betek bremañ daouzek prof, ha war an daouzek-se, tri pe bevar, marteze pemp d'an hirañ, a zo deut ez-anat diwar galv Al Liamm. Trugarez d'ar brofourien-se. Hogen ha ne vefe ken nemet daouzek den anaoudek e Breizh ha pemp brogarour emskiantek diwar 1 023 lenner d' Al Liamm ? Ha chom a rimp gant ar vezh-se ? N'eus ket ezhom degas yalc'hadoù, piv n'hellfe ket ur wech hepken dioueriñ pe dek lur pe zoken ugent real pa ne vefe ken da ziskouez un tamm bri da Vreizh ha d'ar re o deus kollet o buhez eviti. Ha marv e vefe Yann Kel evit netra 'ta ! Evel m' o deus kredet embann Bretoned 'zo ? Bez' e c'heller degas ur prof en doare a blij da bep hini : chekenn-bost hep niverenn, chekenn-vank, pe zoken timbroù en ul lizher en ur stumm dizanv-krenn, mar karer ; arabat evelato lakaat bilhedoù arc'hant en ul lizher. Piv ne gavfe ket pemp " stamp " ul lur da ginnig ?

Fromet omp bet, n'eo ket gant ar prof brasañ, hogen gant an hini dizanv, ur vamm gozh a Vro-Leon. Mil bennozh dezhi, a wir galon. N'eo ket braster ar prof a gont, hogen niver ar brofourien. Gant spi e vo muioc'h eget pemp brogarour evelato e-mesk lennerien Al Liamm.

A-berzh Komite Yann Kel, Talbodek, Beilh, 29130 Quimperlé.

Pladennoù

Evel m'hon eus lavaret meur a wech pep kenlabourer a zo kiriek eus ar pennadoù a skriv er gelaouenn. Evit pezh a sell ouzh barnadennoù ar pladennoù a resevomp ez eo heñvel.

Amañ ar varnerien a ro o menoz personel ha netra ouzhpenn. Setu eta un nebeut soñjoù a zo deut dezho goude bezañ selaouet meur a wech ar peder fladenn-mañ.

Andrea ar Gouilh - Gwerziou ha sonioù ar bobl - Arfolk. - O c'hedal pladenn Andrea ar Gouilh edomp abaoe pell. Kregiñ a ra gant " Gwerz Penmarc'h " hag a zo Istor bagoù pesketaerien Gwaien hag a zo bet lakaet da vont war ar reier,

touellet ma 'z int bet gant gouleier enaouet a-ratozh-kaer gant Penmarc'hiz war an aod. Kerkent e vezer souezhet gant nerzh ha kizidigezh mouezh Andrea ar Gouilh. Heuliet eo gant sonerien ne ouzer ket o anvioù, siwazh. Ur stumm sonerezh klasel ez eo. Kavout a reomp ez eo un tammig gwan e " Gwerz Penmarc'h " hag e " An hini dilezet " e-skoaz ar c'homzoù hag an doare da ganañ. Div ganaouenn eus bro-Bourled a zeu war-lerc'h : " Pardon an Dreinded " en deus plijet deomp, heuliet eo brav hag en un doare eeun gant an ograou, ar gitar hag an harmonica. Souezhet e vo meur a hini o klevout ar sonerezh-se, divoutin-tre eo ha sur a-walc'h en deus goulennet kalz a labour. Luziet e seblant a-wechoù kouskoude.

60

Kaer-tre eo mouezh Andrea ar Gouilh. Klotañ a ra he doare da ganañ gant ar brezhoneg, eeun eo daoust da arlivioù he mouezh. War golo-diabarzh ar bladenn e kaver ar c'homzoù, un droidigezh ha displegadurioù diwar-benn ar c'hanaouennoù. En e bennad o kinnig ar bladenn e skriv Per Denez : « Eviti (evit A. ar Gouilh) ez eo ar brezhoneg yezh an tiegezh, yezh al labour, yezh ar pemdez, yezh ar vuhez ». Ha kement-se a santer er bladenn.

Kadig - (Folk celtique) Arfolk. - Homañ eo eil pladenn Kadig ha sonerien nevez a zo er strollad. Ar bladenn a grog gant " Elenaig " un ton anavezet a Vro-Wened, war e lerc'h un ton berr : " Pevar Real ". Ar ganaouenn da heul : " Ar miliner ", he deus plijet deomp, eeun eo ar sonerezh ha mouezh ar c'haner a zo plijus.

Un nebeut evezhiadennoù a c'heller ober diwar-benn komzoù ar ganaouenn-se, o c'havout a reer war ar golo ha gerioù zo ne oar ket Kadig eus pelec'h e teuont. Skrivañ a ra : pont « den ingar » . Bez' e c'hellfe bezañ : « pont an Inger ». Inger o vezañ anv ur gêriadenn ; e-kichen Dizinzeg (Inzinzac), da skouer, ez eus unan. « Steuriell ma zanter » a zo moarvat « stagell va zanter ». Er ganaouenn " Priñs yaouank " ar ger skrivet « goloset » a dalvez « gwallaozet », : lakaet e fall-stad.

An holl donioù hag ar c'hanaouennoù a zo kaer. Un tamm reut ha rust eo ar sonerezh meur a wech hag an doare da ganañ ivez : doare kanañ tud Bro-Bourled eo war a lavarar. Ar ganaouenn " Ar priñs yaouank " a zo an doare-se ganti hag ivez " Reomp ket ni ". War-lerc'h e teu ul laride, buan eo c'hoariet an ton gant ur fleüt, ur gitar, ur violons hag ar bodhran (Paul Wright).

Ur ganaouenn da zañsal kaer a zo e dibenn tu kentañ ar bladenn : " Kenavo ma zad ". " Trouz e kêr ", un ton bet savet gant Régine Devrand hon eus kavet kaer.

Dre vras an tonioù hag ar c'hanaouennoù a zo dispar. Ar re c'hoariet en un doare eeun o deus plijet deomp ar muiañ. Komzoù ar c'hanaouennoù hag un droidigezh a gaver da heul ar bladenn ivez.

Namnètes - (Folk celtique) Arfolk. - An Namnètes a zo ur strollad eus an Naoned. Plijout a raio ar bladenn-mañ d'an dud a gar ar strollad gall Malicorne. " Par un matin ", ton kentañ ar bladenn a zo tro-ha-tro dous, buhezek-tre ha diaoulek zoken da c'houde. An tonioù dibabet a zo plijus-tre, ar c'homzoù a zo re ar c'hanaouennoù pobl. " En passant par la rivière " a zo kanet gant kanerez ar strollad. D'hor soñj eo deut ar strollad a-benn da liammañ ar sonerezh (tredan a-wechoù) hag ar c'han en un doare kempouez ha heson. Er c'hanaouennoù " Guenillon " hag " A Saint-Nazaire vient d'arriver " eo nerzhus-tre ar sonerezh ha graet eo ar c'hempennadurioù en ur stumm nevez evidomp.

Ur bladenn hir eo (40 vunutenn) hag a blijo d'ar re a gar ar sonerezh folk troet war-zu ar sonerezh dredan.

61

Diaouled ar Menez - Ar Atav ez eomp - Arfolk. - Setu bremañ pemp bloaz e teue er-maez kentañ pladenn Diaouled ar Menez.

Soñj hon eus c'hoazh eus ar stokadenn hor boa bet ouzh he selaou evit ar wech kentañ. Un tañva hor boa bet gant ar bladennig bet embannet e ti Kelenn d'ar c'houlz-se. Hogen neuze e seblante deomp ne oa ket tu da reneveziñ ur sonerezh hengounel, ur sonerezh graet evit dañsal dreist-holl hep e zistummañ. Abaoe ez omp deut da voazañ ouzh seurt traoù, met al labour graet gant an Diaouled a zo par da hini Stivell war dachenn ar pezh a anver « progressive folk ».

Abaoe avat, ez eus bet un toullad mat a dud o deus klasket treveziñ pe genderc'hel gant an hent bet boulc'het ganto. Bep bloaz e teue war hor muzelloù ar memes goulenn : pegoulz e teuio ar bladenn er-maez ? Mut e chome an Diaouled. Er Festoù-noz e vezent evel just. Brudoù a rede 'kostez Sant-Herblin ha setu ar respont : « Atav ez eomp ».

Ha gwir eo, atav ez eont, poulzet gant ar memes nerzh, ar memes lusk diaoulek, gant muioc'h a vestroniezh evit pezh a sell implij ar binvioù ouzhpenn. Ar sonerien a zo ar memes re war bouez daou hag an doare-seniñ n'eo ket kemmet kalz daoust d'ar binvioù tredan a glot mat gant ar binvioù hengounel betek teuziñ ganto.

Lod eus an tonioù a zo anavezet, re all nevez zizoloet, un tamm pop a-wechoù (" Madalen " hag ur gavotenn hag a vez kanet peurliesañ gant ar c'hoarezed Goadeg). An eil tu a ro kalz a lec'h d'an akordeoñs diatonek, implijet en un doare dreist. Karet hor bije knout ur gitar boud lusketoc'h a dennfe da hini Kanfarted Rostren, da skouer, hag un enrolladur a-live gant c'hoari an Diaouled : kemmesk ar binvioù en dije gallet bezañ gwelloc'h.

Berr-ha-berr, n'eus souezhadenn na disouezhadenn ebet o klevout ar bladenn-mañ : chom a ra war an hent boulc'het, chom a ra ur sonerezh da zañsal hag ar strollad folk gwellañ a gaver e Breizh.

Pladenn nevez Myrddhin

Gonezet en deus Myrddhin un tamm mat a vrud pa zeuas gantañ e 1976 daou briz e Killarney (Kan ha telenn), ha pa sammas ouzhpenn priz 1977 ar " Forum de la Jeune Musique ". Pell e roas da anaout sonerezh hor Bro pa roas e miz Mae 1977 gant Andrea ar Gouilh sonadegoù e Bro-Japan e-pad div sizhun. Bremañ e klevomp alies e delenn o seniñ e abadennoù ar radio brezhonek, hag e teuas ivez war skramm an tele da geñver gouelioù dibenn ar bloaz.

Gant aked en deus aozet e eil pladenn vras, deut er-maez e ti VELIA ha kavet en deus skoazell kanerezed (Annig hag Elesbed), sonerien (Iain, Gwnter, Lil) ha barzhed all ivez, peogwir en deus dibabet en taol-mañ testennoù Angèle Vannier ha Taldir.

Ur bed a varzhoniezh eo hini Myrddhin, pell eus an traoù boutin, un aergelc'h a grou ma kaver ennañ en un doare souezhus an amzer wechall hag an amzer vremañ. Ma ra enor da varzhed vrudet evel Kervarker pe Gerverziou, e kinnig deomp ivez Myrddhin e grouidigezhioù : barzhonegoù hogen dreist-holl sonerezh hag en disk-mañ ez eo bet savet gantañ sonerezh an testennoù-mañ : *Cantate pour la Saint-Jean, Riwanon, An anneuenn* hag *Equinoze*. Gouestlet eo ar bladenn d'ar sonerezh e gwirionez hag e tri fezh n'eus kan ebet, binvioù hepken a glever. Soñjal a reer e pladenn Stivell gouestlet d'an delenn. A-hed testennoù 'zo e klever heson an delenn, ar fleüt, ar fidil, ar bodhran, dispartiet pe a-gevret en un doare eston. Sed un oberenn a vo ganti padelezh, rak warni emañ merk ar glaselezh. Un hent diaes en un doare, rak ne gaver ket warnañ an engroezioù...

- **Facettes**, niv. 67, miz Here : e galleg, a respont da c'houlennoù skiantek a-walc'h. Aliesik e vez kont er gelaouennig-se eus danvez Breizh ; da skouer e vez kavet en niverenn-se ur bajenn gouestlet da Gér-Iz ha Bae Douarnenez. B.P. n° 15 F - 95220 Herblay.

E niv. 68, miz Du, e vez graet brud evit levr Anna Youenou " Frañsez Debauvais de Breiz Atao et les siens (III) ".

- **An Comunn Albannach**, " Manifesto and Constitution " Gwengolo. Ar gelaouennig-mañ, e saozneg, a zo savet evit stourm da zifenn ar skoseg. Acting Secretary, Adam Busby, 48 Summerhill Rd, Glasgow O15 7JJ Alba.

- Bruderezh ivez diwar-benn an **Armorial Général de France** (Bretagne), savet gant R. Chassin du Guerny, embannet e Roazhon, Librairie Larcher, 2, place du Palais, 35000 Rennes.

- Bruderezh c'hoazh diwar-benn kaieroù an **Avenir**. An tri c'haier kentañ a zo deut er-maez e derou ar bloaz, ar c'haier 4 a zo o paouez bezañ embannet. " Cahiers de l'avenir de la Bretagne ", 21, place Duguesclin, 22000 Saint-Brieuc.

- **Ici Québec**, le magazine des Québécois, Presse Laurentie Inc. C.P. 150, Repentigny, Québec, a embann e niverenn Mezheven 1977 ur studiadenn hir ha sklaer savet gant hor c'heneil Rollen Surzhur : " Les Français font aux Bretons ce que les Anglais n'ont pu réussir avec les Canadiens français... ".

" Crash-course " brezhonek Skol Veur Breizh-Uhel

Brudet mat eo bremañ an doare-se, efedus ha plijus war un dro, da vont war-raok en anaoudegezh ar brezhoneg bev. Dalc'het e vo evit ar bloaz adalek al lun 3 a viz Gouere betek ar sadorn 8, da lavarout eo e-pad c'hwec'h devezh, nav eurvezh studi bemdez... Evel boaz e vo renet gant Per Denez.

Da gaout diskleriadurioù : Secrétariat de la Formation continue, Université de Haute-Bretagne, 6, Av. Gaston-Berger, 35043 Rennes Cedex (Pg ; 59 09 40).

Warlene (s.o. Al Liamm niv. 183, p. 336) e oa bet heuliet ar " c'hCrash-course " gant ouzhpenn kant den, hag un toullad mat ouzhpenn a oa chomet o fri war ar gloued... gant se eo mat aliañ an dud dedennet da reiñ o anv an abretañ ar gwellañ !

63

Personelezh Breizh-Uhel

Evel ma oa bet meneget endeo en un notenn verr (s.o. Al Llamn niv. 172, p. 403) emeur bremañ e Breizh-Uhel o teurel evezh kalz muioc'h eget a-raok ouzh an trefodachoù roman a vez graet ganto eno war ar maez dreist-holl abaoe ma 'z eo aet da get siwazh ar brezhoneg. Kalz a anvioù lec'h hag a anvioù tud o deus a-hend-all miret stummoù kozh eus hor yezh... Nevez 'zo hon eus bet tro da welout meur a levr a denn d'an danvez-se, da skouer :

- Gait Corvaisier (barzhez a enor " ar Raden ") - « Chants et danses du Pays Fougereais », 44, rue des Vallées, 35300 Fougères : ul levr graet aketus, ha stad a vez graet er c'hentskrid eus ar brezhoneg.

- Embannet gant ar gevredigezh « Les Amis parler gallo », un dastumadenn kontadennoù, istorioù fentus ha barzhonegoù talbennet " Parlons gallo " ; en o mesk e kaver ur gontadenn bet dastumet gant hor mignon ha kenlabourer Gaston Latimier, eus Lokronan Breizh-Uhel, hag ives unan all, hini ar **Seizh breur** a oa bet awenet ganti Janed Malivel hag he mignoned da grouiñ al luskad arzhel brudet

anvet ivez e-giz-se.

Evel just reizh ha yac'h eo moarvat eus a-berzh hor c'henvrolz a Vreizh-Uhel e tamantfent d' o langaj, hogen ivez marteze e c'heller kaout disfiz tamm-pe-damm ouzh an implij a c'hell bezañ graet eus seurt striv a-enep da wir yezh ar vro gant pennadurezhioù n' o deus da bal nemet peurlazhañ pep breizhadelezh. Lakaat keñver-ha-keñver ar brezhoneg hag ar «gallo» a seblant bezañ diskiant a-walc'h, hag ivez dañjerus evit ar stourm gwirion da gas da benn. Ur gudenn bouezus da vezañ pleustret warni.

(" Parlons gallo " - L. Petiot, 51, route de Dinard, 22100 Dinan.)

Un doare nevez da gas ar stourm war-raok

Digant Rene Richard, Kerjouan, 22480 Lanruven, hon eus degemeret al lizher-mañ a roump amañ hep kemmañ pik na virgulenn :

Ronan Huon,

E-barzh ul lizher all e oa bet meneget ganin dija, ar journal-se : kasetenn da jilaou ar vro Blin. Ha bremañ, setu... Lañset eo da vat : ar mekanikoù a zo bet prenet, ha lakaet eo bet priz ar c'houmanant.

Ha m'ho peus c'hoant d'ober un tamm bruderezh e-barzh ho kelaouenn, gwell a se. Ma vez ret paeañ, eveljust, gret ho kont ha kaset an notenn dimp. Setu amañ disklêriadurioù war-sujet ar gazetenn-se... hag a vo en brezhoneg penn da benn, se 'zo sklaer !

C'hwec'h parrouz dimeus ar vro Blin a zo non lakaet asambles hag ur sindikad a zo bet krouet gantê : ur SIVOM hag a vez graet SIVOM Toull-Goulig-Koad-Malouen deusañ. Labourioù a bep seurt a vo kaset da benn gant ar SIVOM met kenkoulz war an dachenn ekonomikel vel war hañi ar c'hultur hag an natur. Hag ar c'hentañ tra a vo graet eta a vo ar gazetenn-se. Kaset eo bet an afer ganimp a-dal da pennoù bras an departamant ha memes re ar ministerioù. Digemeret mat eo bet, ken eh eo bet rastellet ur bern yalc'hadoù ha subvañsionoù a-benn lañso ar gazetenn.

64

Stumm ar gazetenn ? Simpl ha kommod. N'eus ket 'met selaou d'ober. Da bep koumananter e vo roet ur c'haset bep miz da gomañs hag unan div wech ar miz goude, pa vo lañset mat an traoù.

Petra 'vo 'barzh ? Kanaouennoù, kontadennoù ha soñjoù tud ar vro Blin deus un tu (an amzer dremenet, m'ho peus c'hoant) hag an dud-se o konto traoù ar vuhez en amzer 'zo 'ren... deus an tu-all.

Peseurt mod e vo savet ar gazetenn ? Dastumet eo bet ur bern traoù dija 'ba'r vro... nevez 'zo 'veljust, met ivez abaoe pemzek vloaz 'zo bremañ. Hag an traoù-se a vez kavet c'hoazh hudu an deiz stank mat 'ba 'mesk ar re-gozh.

An dud-se a vez añregistret, int kenkoulz hag ar re yaouank pe 'ba'r gêr pe war an dachenn pa vez un dra ispisial, 'vel ma vije un abadenn radio da sevel, just mat.

Neuhen, goude, e vez dibabet ar pezh a zo mat da lakaat e-barzh ar gazetenn, ha mesklet an traoù kontet gant an tammoù sonerezh hag ar c'hanaouennoù.

Ha 'benn ar fin, n'eus ket 'met ar c'hasetaoù d'ober ha da werzho.

Mekanikaoù a galite a zo bet prenet evit ober toud al labour-se deus an

eil penn d'egile. Hag ar c'hasetaoù memes a zo dreist ha reizh o c'halite ; ha ma vije ret o freno 'ba'r c'hoñverzh, dre skouer, e vefe kalz kerroc'h d'an nen. Hag ar mekanik d'ober ar c'hasetaoù a zo seurt gant ar re a vez implijet gant an dud a vicher, memes evit ober diskaoù sonerezh.

Un eurvezh e pado pep kazetenn ha pep kaset eta.

PRIZ AR C'HOMANANT

Sekteur Parrezioù Koumanant Benveg En holl
SIVOM TREMARGAT, PURUT, JANJELI, LANRUVEN, SENT KONAN, KERBER
Koumanant :150 lur ; Benveg : 100 lur ; En holl : 250 lur

4 C'HANTON Holl parrezioù BOULVRIAG, ROSTREN, KALLAG, SANT KOLAS
Koumanant :150 lur ; Benveg : 220 lur ; En holl : 370 lur

BROIOU all (Breizh, Bro c'hall) 200 lur (Ne vo ket roet binvioù)

Ar benveg a zo unan a galite ivez : mat eo da selaou ar c'hasetaoù ha da añrejistro anezhe ivez ; hezh a gousta ouzhpenn 400 lur 'ba'r c'hoñverzh. Ha gwerzhet eo bet dimp dindan ur c'hontrad hag un teknisian a vo 'vit haddreso 'nañ, pa vo sac'het... nemet an ti 'n eus gwerzhet ar binvioù dimp, just mat, n'houlla ket reiñ traoù marc'hat mat ha na badont ket, peotramanted e vefe re a labour da haddreso 'né. Ha nimp ivez a werzho marc'hat mat ar binvioù-se, ha ne faota ket dimp e vefe komeret ur c'houmanant gant serten re, mann 'met evit kaout ur mekanik marc'had mat. Gant se, e vo roet ur mekanik d'an hañi 'nivo c'hoant (evit 100 pe pe 220 lur eta) ha hemañ ne vo perc'henn d'e vekanik nemet pa vezo bet koumanantet d'ar gazetenn e-pad tri bloaz.

65

'Vit ar bloaz, e krogo bleiad ar c'houmanant 'benn an deiz kentañ a viz Meurzh... hag e vo achuvet 'benn ar mis Meurzh 79.

Ho chekennadoù a vo da gas da maeri Lanruven en hano ar SIVOM, pe Percepteur Sant Kolas.

Setu, ma teuit a-benn da denno ho mad deus al lizher-mañ ha da embann an dra-mañ en doare plijus a-walc'h ken e vo brudet 'ba 'mesk lennerien Al Liamm. Lâret dimp pegement e kousto an dra-se.

Keno, trugarez en a-raok hag a galon vat ganeoc'h.

Kazetennoù

Diaesoc'h-diaesañ e teu d'ar c'hazetennoù derc'hel, zoken d'ar re c'hallek... Set eo gwelet nevez 'zo ur gazetenn sizhuniek kinniget brav paouez a zont er-maez a-benn un nebeut sizhunioù... *Bretagne-aujourd'hui* pe *Cahiers du Bleun-Brug* ivez a zo ret dezho tevel abalamour, war e seblant, d' o c'hudennoù arc'hant. Koulskoude, evit buhez ar spered hag emledadur ar menozioù ez eo un dra vat kaout kelaouennoù liesseurt ha bev-mat. Mar lakaer a-gostez kannadoù bihan ne weler, o reiñ e galleg ur skignadur ledan d'ar menoz breizhek nemet *le Peuple breton*, gazetenn UDB, ha, war an dachenn sevenadurel *Armor-magazine*, ha *Breizh*, gazetenn *Kendalc'h* gwellaet kalz he stumm, hag enni ur stagadenn vrezhonek bourrus-kenañ " Dihun " (da skouer en niv. 230, p. 22, ur bajennad leun a fent hag a saour). E-keñver ar c'helaouañ ez eo ret ivez menegiñ *la Bretagne à Paris* (sizhuniek) a gaver enni alies ur bern keleier ha diskleriadurioù prizius-kenañ. Ur gazetenn nevez, *le Canard de Nantes à Brest*, a fell dezhi dont buan-tre da vezañ sizhuniek a zo deut er-maez an niverenn gentañ anezhi d'an 13 a viz Genver. Skrivet mat eo ar pennadoù, unan anezho e brezhoneg (diwar-benn kamp Ti-Vougeret en niverenn gentañ, ha diwar-benn ar pezh-c'hoari " Ma c'helljen-me kanañ laouen " * en eil), gant Nono eo graet an tresadennoù. Da c'houzout

hiroc'h, skrivañ d'ar rener Pierre Duclos, Krec'h Oaned, Mael-Pestivien 22160 Callac, pe da Editions populaires bretonnes, 32, rue du Grand Trotrieux 22200 Guingamp.

* Ret e vije bet resisaat e oa bet embannet testenn ar pezh brudet-se e-barzh niv. 183 Al Liamm hag e vez kavet e gwerzh dinden stumm ul levr distag (10 lur ar skouerenn).

66

Ul labour a bouez war ar stern

Emañ Mikael Madeg o labourat war un dezenn trede kelc'h ; kudenn dibabet : al lesanvioù brezhonek. Ouzhpenn 7 000 a zo bet endeo dastumet gantañ, 5 000 anezho e Bro-Leon. Laouen e vefe Mikael Madeg da zegemer sikour, dreist-holl eus Eusa, Molenez hag Enez Vaz.

Mikael Madeg, 15, straed Sant-Gwenael, 29230 Landivizio.

Skingomz

Kustum e vezer, bep sul da 7.30 ha da 10.50 da glevout diskleriadurioù dudies hor c'heneil Gwennole ar Menn war an anvioù tud dreist-holl hag ivez war an anvioù lec'h. Anat eo e tlefe bezañ kresket da vat al lodenn amzer roet dezhañ da c'hellout respont hep re a zale d'an dud niverus-kenañ a zo o c'hortoz e zisplegadennoù. Ouzhpenn al labour-se en deus c'hoant Gwennole ar Menn goulenn sikour ar selaouerien da zastum krennlavarioù, rimadelloù, divunadennoù, an holl lavarennoù a oa ken bev n'eus ket keit 'zo c'hoazh hag a vez o koazhañ bremañ dirak kreskidigezh ar c'hêrioù hag ar gallegachañ. Etre 10.05 ha 10.15 e ray neuze war o zro ; ha goude, da 10.30 el lod anvet « *le coin des chercheurs et des curieux* » ec'h esaeo kavout respontoù d'an holl c'houlennoù degaset dezhañ. Anat eo ez eo ret diskouez dudi ha spered digor d'ur seurt striv a c'hell en un doare sioul ha dinoaz rein lañs d'an emskiantekaat.

Skrivañ da : Gwennole Le Menn, FR3, Radio-Armorique, 9, Av. Janvier, 35100 Rennes.

Un embannadur pouezus

Nevez embannet, ur breviel e brezhoneg bet talbennet " Pedenn an Iliz ". Ul levr 320 pajenn a vent vras (21 x 29). E gwerzh (25 F) e ti an oberour : J. Lec'hvien, Kergrist-Moelou, 22110 Rostrenen. Er c'hentskrid e c'heller lenn kement-mañ :

67

« Evidomp, e Breizh, n'eus ket a Vodadeg Eskibien evit kemer preder gant pobl ar Vretoned evel pobl disheñvel diouzh hini Bro-C'hall, ha setu perak ar vrezhonegerion, betek vremañ, pa oa diouer a levr ofisiel, o deus ranket pourchas a-gleiz hag a-zehou, an danvez rekis, m'o doa c'hoant da bediñ en o yezh gant o Iliz. War vete nebeut eo aet an holl veleien war ar galleg, pa zeue warno, evel dourioù dic'hlannet, embannadurioù ar c'hallegerion. Un dornad hepken a zalc'he d'implijout ar breviel latin. Penaos 'n em gemer neuze ? Netra da c'hortoz a-berzh an eskoptioù, pa ne seblantont ket emskiantek ouzh ar gudenn-se. Da c'hras Doue, an Testament Nevez hag ar Salmoù, troet gant Maodez Glanndour pe zindan e renerezh, a oa bet embannet gant AL LIAMM e 1971 ha 1974. STUDI hag OBER en deus ivez embannet abaoe pell amzer 'zo levrennoù eus an Testament Kozh hag e niv. 20-21 Meulganoù evit bloavezh al lidoù. Diouzh e du Per ar Gall, peraon Lokarn, en deus embannet e 1973 Levrioù ar Bibl, troet pizh

diwar an hebreeg. A-hend-all, gant embannadurioù BARR-HEOL evit al liderezh, Klerg en deus graet ul labour ramzel ha kalz a gempedennoù a zo adskrivet amañ diwarno. Ne oa ken d' ober nemet klokaat ar pezh a oa dija kaset mat war-raok gant al labourioù-se. A-dra-sur, ne oa ket lec'h da adskrivañ em levr nag ar Salmoù, nag al Lennadennoù diwar ar Bibl : a-walc'h menegiñ anezho en o flas en Ofis. Evidon hepken eo e soñjen da gentañ treiñ an destenn c'hallek " Prière du temps présent " Pedenn an amzer vremañ, pa n' oan ket barrek da gemer evit penn-orin an destenn latin " Liturgie horarum " - Liturgiezh an eurioù -. Un nebeut ken-vreudeur o deus goulennet ouzhin tennañ evito skouerennoù ha setu penaos, da c'hortoz ma vo lakaet un deiz bennak embann ur Breviel e brezhoneg aprouet gant pennadurezhioù an Iliz, eo deuet er-maez an oberenn-mañ, sklaer a-walc'h, a gav din, hag aezet da lenn a-drugarez da Jakez Ducamp en deus skriverezet ar stensiloù.

« Rebechoù e-leizh a vo kavet da ober ouzh va labour : n'eo ket graet gant un arbennigour. Hogen aotre a roan d'e reizhañ ha goulenn a ran digant ar re a implijo anezhañ degas din o evezhiadennoù. »

Priz Per Trepos

Priz FR3 a zo bet roet d'ar 14 a viz Kerzu 1977 da Gristian Brisson evit e zanevell " Lapous an donvor ".

An eil priz a zo aet gant Huguette Godard eus Redene evit " Sant Alar ", Hor gwellañ gourc'hemmennoù.

Embannadurioù politikel

Programme Démocratique Breton - embannet gant UDB. 67 pajenn, 5 lur (7 lur dre ar post).

Al levrig bihan bet embannet e fin ar bloaz tremenet gant UDB a laka sklaer he c'hinnigoù da geñver an dilennadegoù a zo o tont. Ar wech kentañ eo gwelout embannet menozioù ken resis diwar-benn an doare ma wel UDB dazont Breizh.

Kavout a reer teir lodenn el levr. Da gentañ an doareoù hag an endro ret evit ma c'hellfe diorren ekonomiezh Breizh. War-lerc'h ur chabistr war disoc'hoù fall daonet politikerezh ekonomikel ar Stad c'hall e Breizh, e tispleg UDB penaos e wel diorroadur an ijinerezh, politikerezh an energiezh, dazont al labour douar hag al labour war vor hag en-dro dezhañ.

En eil lodenn e weler e peseurt endro e tlefe an diorroadur diwanañ : darempred etre kêrioù ha maezioù, hentoù, hentoù-houarn, darempredoù gant an diavaez, endro, touristelezh, yec'hed hag all.

68

En trede lodenn e kaver ur raktres evit an deskadurezh, unan evit ar vuhez sevenadurel, unan evit an ensavadurioù politikel.

Al lodenn-se a zo marteze an hini dedenusañ hag aesañ da lenn. Stank a-walc'h eo an traoù daoust ma kaver alies ne ya ket " pell" a-walc'h ar c'hinnigoù. Moarvat e felle da UDB chom hep tremen bevennoù resis : dielfenadur eus stad hor bro er mare-mañ, diskouez e oa posupl kavout diskoulmoù gant ma klasker e gwirionez gwelout Breizh o vevañ ; n'eo nemet diwezhatoc'h e vo tu da resisaat ar c'hinnigoù evit disoc'hañ war disentezioù politikel fetis.

Mein harz (Kelc'hgelaouenn a stummadur teorikel UDB) Niv. 4 : Lutte culturelle, Lutte politique. 40 pajenn. UDB embanner. 10 lur.

Setu deut er-maez niverenn 4 " Mein Harz ". War-lerc'h un niverenn war an ijinerezh, div war an darempred etre stourm broadel ha sokialouriezh e pled houmañ gant an darempred etre stourm sevenadurel ha stourm politikel.

Evel en niverennoù all e kaver enni dielloù alies dianav ha pouezus koulskoude. (En div niverenn war stourm broadel ha sokialouriezh e oa kalzig a destennoù dedennus-tre eus ar rummad-se).

En niverenn-mañ e kaver e-giz-se testennoù eus UDB hec'h-unan, reoù eus Aljeria, eus Ginea hag eus Yougoslavia. Ouzhpenn e kaver div studiadenñ gant F. Favereau, unan e galleg hag eben e brezhoneg. Pouezus int o-div daoust ma ya ur wech an amzer Frañsez un tamm en tu-hont d'ar wirionez, war a seblant. Taolenniñ a ra berr-ha-berr istor an emsav sevenadurel hag an darempredoù etre stourm politikel ha stourm sevenadurel, reiñ ra un diverrañ eus kudennoù pouezusañ ar mare 'n ur lakaat sklaer an dibaboù d' ober hervezañ hag... an dachenn labour divent a gavomp dirazomp.

Skridoù

- Dindan an anv **Skol vrezhonek** e kinnig deomp Yann Desbordes, evel bep bloaz, un dastumad eus ar pennadoù a zo bet savet gant e skolidi eus Skolaj Sant-Frañsez e Lesneven. An dastumad liesskrivet a zo skeudennet brav-tre ar wech-mañ.

Hor gourc'hemennoù d'ar c'helenner ha d'e skolidi.

- Niverenn 118 **Hor yezh** ez eus anezhi ur geriadur eus yezh Ernest ar Barzhig, savet gant Kervorc'h. An eil dastumad eo hemañ. Bez' e kaver ennañ gerioù pe droioù-lavar hag a c'hell bezañ pe a vez endeo implijet er yezh unvan, met ivez gerioù pe stummoù tregeriek-rik pe tunodo ar Roc'h. Mat eo o c'havout strollet asambles.

- Niverenn 85 **Imbourc'h** a gaver enni kendalc'h Istor an Emsav : " Unvaniezh Arvor ", lizhiri ha notennoù a bep seurt.

69

- **An Nerzh**, niverenn 13, embannet gant " La Bretagne Réelle " a grog gant un notenn o lavarout pegen diblijus ha skuizhus eo gwelout ar c'helaouenoù brezhonek oc'h implij doareoù skrivañ disheñvel. Evel diskoulm d'ar gudenn e tiviz ar gelaouen kemmañ ivez he doare skrivañ hag implij kensonennoù divouezh en dibenn gerioù e-lec'h kensonennoù mouezhiet ! Unan eus ar pennadoù pouezusañ a zo " A-dreuz hag a-hed ar wask vrezhonek " ma c'heller lenn ennañ ez eo aet war zisteraat live ar yezh hag ar skridoù lennegel e-barzh " Al Liamm ". Kavout a ra " An Nerzh " ivez ez eus re a lizhiri en Notennoù. Mat e vije gouzout hag-eñ ez eo ivez ali an holl lennerien.

- **Barr-Heol** a zo degouezhet gant niverenn 95. Dedennus eo an niverenn ha reizh-tre ar yezh evel boaz. Enni e kaver penadoù gant Klerg, Per Bourdelles, Ernest ar Barzhig, Loeiz Andouard, barzhonegoù gant Añjela Duval ha barnadennoù a bep seurt.

- **Ober gant ar brezhoneg** a zo ul levrig kentelioù bet savet gant J. Corbel. C'hwec'h kentel gant poelladennoù ez eus el levrenn gentañ. Pouezañ a ra J. Corbel dreist-holl war ar frazenadur el lodenn gentañ-mañ. An eil levrenn a zo dindan ar wask. Eider, Pont de l'Ange, 83400 Hyères.

Sizhunvezh Iwerzhonek

Emañ Conradh **na** Gaeilge, ar " Gaelic League " oc'h aozañ ur gouel bras evit an

eistezvezh etre an 9 hag ar 16 a viz Meurzh e Dulenn. A bep seurt abadennoù ha diduamantoù a vo. Setu ur roll, ha n' eo na klok na peurzvizet, eus ar pezh a vez prientet : diskouezadegoù : arz keltiek ar breizhad R. Berthelier, levrioù iwerzhonek, luc'hskeudennoù, pladenoù sonerezh, ar Gouezelva bev (film), bioavezhioù kentañ an Oireachtas (" Eisteddfod " Iwerzhon) ; pezhioù-c'hoari ; ur c'h-Ceili bras ; kenstrivadegoù (marc'hadourezh iwerzhonat, korolloù) ; abadennoù sonerezh (koulz lavaret bemdez) ; ur fest-noz breizhat ; prezegennoù pe gendaeloù.

Goulenn ar programm digant Cathal O Feinneadha, Conradh na Gaeilge, 6 Sraid Fheachair (Harcourt Street), Dulenn.

Deiz Gouel Padrig (17/3) e vo evel boas ur genstrivadeg hurling hag ur genstrivadeg mell-droad en endervezh e Croke Park - daou seurt sport a dalvez ar boan arvestiñ outo. D'ar mintin e vo un dibunadeg e kêr, evit diskouez ar pezh a vez graet gant Iwerzhoniz war dachenn an ijinerezh (greanterezh) hag ar c'henwerzh.

A. HEUSSAFF.

Levrioù

Degouezhet zo ganeomp ul levr diwar-benn hor mignon Langleiz, peintre, écrivain, illustrateur. Savet eo bet gant hor c'henlabourer Yann Bouessel du Bourg hag embannet eo bet gant Kanevedenn, 11 rue de la Fonderie, 35100 Roazhon. Ennañ e kaver un diverra eus buhez Langleiz, prezegenn Maodez Glandour da geñver e obidoù, pennadoù diwar-benn an arz gant Langleiz, dielloù hag e-leizh a skeudennoù moulet brav-tre eus taolennoù hor mignon aet da anaon.

70

War **Ar Falz**, niv. 21-22, e kaver pennadoù e brezhoneg hag e galleg dreist-holl. Dedennet omp bet gant pennad M. Texier. Studiadennoù mat a zo ivez diwar-benn broioù estren.

F. Broudig en deus embannet ur roll eus an embannadurioù gouestlet d'ar brezhoneg ha d' hol lennegezh e-barzh kannadig "**Société Archéologique du Finistère**".

War **Carn** e c'heller lenn pennadoù e saozneg hag er yezhoù keltiek. Dedennet eo bet hon evezh gant ur pennad war an arz keltiek " Pictish symbolism " hag ur roll eus eurioù ar skingnadennoù skingomz er broioù keltiek. - Trimiziek. Koumanant 20 lur. Jakez Derouet, Route de Quimper, Bourg Pluguffan, 29000 Quimper.

War niverenn 12 **Pluriel**, ur gelaouenn eus Pariz, hag a bled gant kudennoù ar minorelezhioù, e kaver ur respont gant Yves Person da G. Tugène " A propos de la Nation organique et de la culture " ha barnadennoù fur diwar-benn levrioù evel " Istor Breizh " Y. Guin. Nec'het moarvat gant dihun an emskiant vreizhat e teu puih a-zindan ar wask pennadoù pe dezennoù o nac'h e vije eus Breizh ur vroad (levr Tanguy hag evel just hini Guin). Pluriel a ro ur varnadenn eus levr Guin en niverenn-12. Evit ar c'helenner-mañ, hag eñ a-gleiz, n'eus nemet ur vroad en " egzagon ", an hini c'hall anat eo, evitañ ur vroad a zo ur stad. Eñ avat a zo ur broadelour gall taer hag e ra implij eus ar memes digarezioù hag ar memes kemmeskad hag ar greizennourlen pe an impalaerourien evit diskar pe nac'h gwirioù ar minorelezhioù ha zoken an obererezhioù sevenadurel o-unan.

Hervez Guin, an emsavioù breizhat a-gleiz a zo gwall vrudet dre ma kemeront perzh e stourmoù sevenadurel war un dro gant ar virourien, met ne soñj morse implij ar memes barnadennoù pa 'z eus anv eus an obererezhioù gall.

Tri levr nevez evit ar vugale

Emañ AL LIAMM o paouez embann tri levr nevez evit ar vugale : **Kroc'hen Azen** gant Perrault, **An houadig divalav** ha **Rouanez an erc'h** gant Andersen. Skeudennet hag e liv emaint holl. Priz : 8 lur al levrig.

AL LIAMM 187

TAOLENN

Pa soñjer an nebeutañ gant Per DENEZ	75
Pik-nik 'pad ar brezel gant ARRABAL	87
En-dro d'am ugent vloaz gant Ernest or BARZHIG	105
Un damsell war istor Stadoù Unanet an Amerik gant KENAN KONGAR	111
Ur Breizhuheliad o stourm evit Breizh gant Glaoda JAKEZ	122
Avelioù-tro gant BREWALAN	130
Notennoù	132

Skeudennoù :

- F. Arrabal (gant aotre hegarat " Ovest-France") ;
- Pik-nik e-pad ar brezel - Kêr ha lenn Gwerledan - Etrezek Sant-Jili - Ar Grand Canyon - Petrified Forest - Canyon De Chelly (Kl. Al Liamm).

PA SOÑJER AN NEBEUTAÑ

Kement-se a zo c'hoarvezet peogwir he deus bet c'hoant ma merc'h mont da zebriñ dienn-skorn. Evel-se, a-greiz-holl, da bemp eur, en ur zont en-dro eus ar skol : « C'hoant am eus da gaout un dienn-skorn ». Ha pa lavar ma merc'h un dra bennak... Ret eo kompren avat : un dienn skorn, evidomp-ni er gêr, n'eo ket ur voulennig toaz-yen, livet-kaer met divlaz a-walc'h, en ur c'horned gwispid bresk. N'eo ket. Evidomp-ni ez eo ur savadur arzel hag ijinet-kaer, gant chantilhi, maraskeñ, frouezh poazhet er sukr, ha me 'oar, servijet deoc'h en ur werenn foñs don, gant ur meneziad dienn war c'horre, pe en ur plad, gant chokolad tomm da fennañ warnañ. N'ouzon ket peseurt efed en devez ur seurt tra war ho kolesterol pe ho lipidoù. Evit ar c'haloriennoù e tapit emichañs en un taol ar c'hementad aotreet deoc'h evit ar sizhun. Setu ar pezh am eus lavaret d'am merc'h, displeget dezhi kentoc'h, dre an hir ha dre ar munud : be 'oan o paouez lenn ur pennad-skrid diwar-benn an doare ma yae an infarktuz war yaouankaat, e-giz ma lavare ar medisin, ha be 'ouien ar rak hag ar perak eus pep tra. Komzet am eus eta a-enep an dienn-skorn. Ouzhpenn, ret eo lavarout un dra all c'hoazh, n'anavezomp-ni nemet ul lec'h ma c'heller kaout dienn-skorn dereat : ar stal vihan a zo e Sant-Malo etre straed Sant-Visant ha Koc'hu ar Pesked, gant he fratikoù o tic'hlannañ diouti war ar riblenn blañcheier bet savet a-ratozh evito. Ha daoust ma plij din Sant-Malo e pep mare ha dre bep amzer, n' em boa c'hoant ebet, en noz-se, d'ober ur seurt hent. N'em boa c'hoant ebet da vont er-maez. Ar pezh am boa c'hoant : troc'hañ ar c'hლისინენ, a greske re fonnus dirak prenestr ar gegin, pigellat an douar en-dro d'ar jeraniom ha goude se chom sioul da lenn. Met setu : ma merc'h a felle dezhi. Hag ouzhpenn, e lavare ma gwreg e oa arabat nac'h outi gant aon da reiñ dezhi kompleksoù. Ur pennad war kompleksoù ar yaouankiz he doa-hi lennet. Ha petra e teufe ar verc'hig paour da vezañ etre OEdipeus ha Lesbos, pa oa o paouez tapout div notenn fall lerc'h-ouzh-lerc'h evit ar jedoniezh ha pa oa krog da frognañ hec'h ivinoù ? Dav oa bet din plegañ.

76

Ar mab ivez en doe c'hoant da zont : n' oule ket bezañ e-unan er gêr. Pa oamp o tiskenn war-du ar c'harrdi, e lakaas ma mamm-gaer, a zo o chom euc'htomp, he fenn e toull ar prenestr. Atav e rank honnezh gouzout petra a reomp ha petra na reomp ket. Ar verc'h an hini eo a lavaras dezhi : « Da Sant-Malo 'maomp o vont, da zebriñ dienn-skorn ». Da Sant-Malo !... Eus Roazhon da Sant-Malo !... Da zebriñ dienn-skorn !... 'Oa ket gouest da gompren ur seurt tra, ar vamm-gaer. Hi, en he amzer, n' he doa morse beajet nemet evit mont d'an interamantoù. Hi, en he amzer, ne oa ket anv a gomplesoù : labourat a ranke ar vugale ober, ha sentiñ. Pa ne sentent ket, ur flac'had etre fri ha daoulagad, hag e oa renket pep tra. Pa ne labourent ket, ar skol-lojañ - gant e vijent bet dalc'het er skol. Ti ar Jezuisted evit ar baotred. Minimur evit ar merc'hed. 'Oa ket mui kaoz aze a froudennoù. En em deuziñ a rae an den, c'hoantoù hag all, e kalon Jezuz-Krist, meulet ra vezo.

Ma, ganeomp-ni. Jezuz pe get, ne oa ket mui evel-se. Ret mat oa bet din lakaat va foliser a-gostez, goude merkañ ar bajenn, a-hend-all, rak ken luziet e oa ar wech-se troioù Perry Mason ken n' em bije ket adkavet al lec'h, na roud an darvoudoù, ma n' em bije ket merket. Lakaet em boa ma botoù-skañv em zreid, koulskoude ma 'z eus un dra hag a zisplij din eo cheñch botoù, atav e lezan ar re gozh war va lerc'h e-lec'h ma kouezhont, ar pezh a lak rendaeloù diziwezh da sevel. Ha neuze, botoù-skañv, karned-chekennoù, kenavo d'ar vamm-gaer, « ohe ! ohe ! », 'oa ket laouen, ar vamm-gaer, « oc'h ober goap ur wech ouzhpenn... ma n'eo ket permetet... re vaget... re argant... em amzer-me... » gwelout ha klevout a raen anezhi o litaniañ en he c'hegin e-giz pa vijen bet. Met ne oan

ket. Er c'harr e oan, ar wreg e-kichen, an daou vugel a-dreñv, o pennadiñ an hent war-du Sant-Malo.

Ur wech c'hoazh, souezhus eo penaos e c'hoarvez an traoù. Un netra, Un dibab. Nann. Ne vez ket zoken dibab ebet. C'hoarvezout a ra an traoù. Evel-se. « Dorn an tonkadur ». N'eo ket tost da vezañ dizornet, hennezh, e spered an dud. Bo ! Ne ouzer ket. Ma vijen tremenet dre Ziñje, evel ma ran a-wechoù, peogwir eo bravoc'h an hent, ne vije c'hoarvezet netra. Ma vijemp aet daou zevezh diwezhatoc'h da gaout an dienn-skorn-se, ne vije c'hoarvezet netra. Met, ur wech c'hoazh, e-giz ma lavarar, tonket e oa. D'ar Gwener da noz omp aet, ha tremenet dre Hede.

77

Ur banniel a oa er c'hroaz-hent. Bannieloù. Unan gwenn-ha-du : ar pezh a ra atav plijadur d'ar galon. Hag unan all n' am boa gwelet biskoazh c'hoazh - emichañs banniel mestr kastell Hede en amzer brezelioù-ar-groaz, adperc'hennet gant ar sindikad-inisiativ en e striv dic'hoanag da zegas buhez en-dro d'ur gêrig o vervel, ha lakaet da stlakañ evel-se d'an devezhioù-meur, e spi da sachañ gant hoal diamzeriet an traoù kozh evezh an dud bastet gant re a nevezinti. Neuze 'ta e oa ar bannieloù, tri anezho, hag ar gwenn-ha-du, evel m' eo dleet, e kreiz. Ha dindan, ur mell panell, treset dizampart met sklaer a-walc'h da lenn : « Amañ warc'hoazh, gwerzhadeg gant pilhaouerien Emmaus ».

Re Emmaus neuze, n' on ket evit gouzañv anezho. An dra-se 'rank bezañ sklaer. Bet o riñsañ grignolioù ar presbitalioù ha kalatrezioù ar re gozh diouzh nouspet teñzor, paper, metal pe opalin, berniet eno a-hed ar remziadoù ha chomet sioul da bouldrenniñ evit plijadur ha pindividezh ar remziadoù da zont. Levrioù kuzul-ar-barrez ha prizioù-skol an tad-kozh chouket ha skarzhet er memes sac'h a-barzh pennadiñ hent tramek hendraourien Bariz. Bezet a vezo, kaer am boa kaout droukrañs ouzh Emmaus menargas, e kaven diaes chom hep dont da frifurchal pa oa tu da frifurchal. Un dra bennak 'zo don ennon, diwar hengoun un amzer gozh-gozh emichañs, a ra din tennañ war un dro d'ar pilhaouer, d'ar c'hazh-koad, a vergn traoù a-benn ar goañv, c'hwi 'oar, pe a-benn morse, rak disoñjal a ra a-wechoù petra en deus berniet, hag e pelec'h, evel ma ran-me, ha d'ar razh-levraoueg, e-giz ma lavar ar re a gred dezho gouzout petra eo ul levraoueg. C'hoant bras am boa eta da vont, met Emmaus... ar re-se koulskoude, ha ne reont ket un tammig evel ma raen-me gwechall, er skol, kristen evel just, pa zastumen paper arc'hantet evit Sinaiz vihan ? « Soñjit 'ta, ma bugale, gant pemp santim warn-ugent e c'hellit lakaat badezañ ur Sinaad bihan ». Ha bez' e oa skeudennoù, melen-rouz, o tiskouez seurezed en tiez-emzivad. 'Oa ket da dortal, gounit un ene da Zoue gant pemp tabletenn chokolad a oa marc'had-mat. Ha plijus. A-zevri e vezen 'ta o tastum ar paper arc'hantet... Setu perak, pa soñjen mat... Ar wreg an hini eo a zisamm ma c'houstiañs... « O, Jakez, dav vo deomp dont warc'hoazh... Marteze 'vo kavet... ». N' ouzon ket petra 'lavarere 'vije kavet. A-hend-all, ne vern : ar blijadur ne oa ket kavout, met furchata. Ha, forzh penaos, dav oa dont da welout a-benn gouzout ! Hag, ouzhpenn-se c'hoazh, e vije ur bourmenadenn evit ar vugale a chomfe, a-hend-all, an endervezh-pad o c'hoari ping-foot, pe o c'houlenn traoù dibaouez. Atav, an dra-se ne vankan morse da lavarout, 'vijent ket chomet da welout sotonioù er skinwel peogwir n'eus ket a skinwel ganeomp.

78

Brav e tremenas an abardaevezh e Sant-Malo. Den ne ouie e vije hon abardaevezh brav diwezhañ. Den ne ouie, evel just, penaos e vije, en un taol-krenn, cheñchet hor bed. Hag hor buhez. Evit un netra. M' hor bije gouezet... Dre chañs ne ouezer morse en a-raok. Setu oamp laouen. Mat e oa an dienn-skorn. N' hellas ket Gireg - ar mab - echuiñ e hini : aet heug gant an chokolad tomm. Ar verc'h, avat, he dije lonket div gant plijadur. Ar vamm avat ne fellas ket dezhi. « Goude se 'vi klañv er c'harr ». Pezh a oa gwir. Laouen-holl e oamp o tistreiñ d'ar gêr.

Ar Sadorn ne vez morse amzer da welout anezhañ o tont hag o vont. Da gentañ, ar marc'had diouzh ar mintin. Un taol kempenn d'ar c'harr. Gwalc'hiñ. Diboucheriñ. Lakaat eoul. Ha me 'oar. Tremena a reomp, ma mab ha me, eurvezhioù

gant ar benveg-se. Dre ma plij deomp, marteze. Marteze ivez dre ma ouzomp, hep hen anzav, ar pouez en deus war ho statud er gevredigezh ur c'harr-tan kaer ha lufret-mat. Forzh penaos, ken prim atav e kouezh kreisteiz warnoc'h. Gant kreisteiz e teu mare ar biftek ha goude ar biftek e teu ar mare da vont en hent. Gwechall e veze ar Sul devezh an iliz ; bremañ e vez ar Sadorn devezh ar supermarc'had. Evidomp-ni, hiziv, ne oa ket kaoz a supermarc'had. Da Hede oamp o vont. Hag evel just, ken sur ha ma tenn ar goukoug he fenn er-maez pa son an eur en un orolaj elzasiat, e lakaas ar vamm-gaer he fri e toull ar prenestr pa glevas rodoù ar c'harr war ar grouan. « Hag adarre en hent !... Gant ar briz m'emañ an esañs... Ha broioù an O.P.E.P. o vont da lakaat 10 % kresk war an eoul-natur... (Selaou he zrañsistor a oar ober honnezh dibaouez.) Hag e pelec'h ez echuimp-holl ? Morse ne soñj ar re-se e vefe ret, memes tra, arboellañ un tammig o arc'hant... Goulenn digant ar Stad, an dra-se a ouzont ober... Moneiz evit al labour ha moneiz evit an dilabour... Met piv eo ar Stad ma n'eo ket ni ? ». Krog e oa adarre gant litanioù ar Werc'hez, ha re Sant Jozef oa sur da zont da heul. N' em boa ket c'hoant da glevout. Un tammig rust e stlakis an nor, ha ne reas ket vad d'am fneuiù an doare ma loc'his war ar mein bihan.

79

Emmaus. Aze 'oa traoù avat. En ul lab kozh, gant c'hwez ar boultrenn hag al louet, c'hwez an traoù bet lezet bloavezhioù-pad er c'hav pe er c'hriognol - ar seurt c'hwez a vroud ennon ur c'hoant furchata hag a vez atav prest, forzh penaos, da vezañ broudet. Va merc'h a sell ouzh pep tra, kemer a ra en he dorn, sellout dindan, lakaat en-dro, ken em bevez aon spontus e vefe torret un dra bennak ganti: ne bren morse netra. Ar mab a yeas gantañ ur fuzuilh kozh a vanke dezhi ar bluñvenn : lavarout a rae e vefe gouest d'ober unan, ken aes ha tra. Kerzh da wel't ! Ne vern. Ar wreg a gavas ur sunerez-poultr : 50 lur. Brav e oa - c'hoazh - da welout, hag e yae en-dro. « Ha c'hwi oar, ur c'hadillag eo », eme ar gwerzhour. « Servijout a raio evit hon ti war ar maez... Evel-se ne vo ket ezhommas kas ha degas... ». Mat, mat. Anat eo 'oa un afer. 50 lur. Nebeutoc'h eget an droiad e Sant-Malo. Hag ur c'hadillag. O vont en-dro. Prenet. Gireg a yeas da lakaat anezhi e koufr ar c'harr. Ha neuze, n'ouzon ket piv a gomzas da gantañ : pe ar wreg, pe me. Met aze e oa ur benveg skinwel. Skramm bras, a lavare ar skritell warnañ. Dont a reas ar paotr an Ao. Pierre, beleg, en ur ruzañ e savatennoù. « 150 lur », emezañ. Ne oa ket ker. Ni avat ne blij ket deomp ar skinwel. Morse ne sellomp, met ne blij ket deomp. Ar vugale, avat. Hag ar vamm-gaer : « Talvoudus eo... dav eo reiñ o chañsoù d'ar vugale... diwall na vent war goll gant ar re all, ha penaos gouzout ar pezh a dremen ma n'eus ket... ». Gouzout a ouie ar wreg lavarout brav en-dro ar pezh a gonte he mamm. « Ha neuze, pa vo labour d'ober, ha pa fello din na ve ket sellet ouzh ar skinwel ha pa vo re sot ar... ». Digarezioù. Ne selaouen ket mui. Graet e oa hor soñj, ganeomp-holl. Ret e oa c'hoari kavout digarezioù. « Mont a ra en-dro ? » « Eus ar c'hentañ », eme Emmaus. Pouezañ a reas war ur bouton : gwelet e voe kezeg o redek, un dremm un tammig laosk en he c'hroc'hen, evel pennoù an dud bet tev-tre ha bet graet dezho treutaat, ha klevet e voe ur vouezh, o kemer ur pennad-tizh dre ma tostae ar c'hezeg ouzh ar pal, a-benn echuiñ gant un dic'hwezhadenn : « Mat e vo an tierse hiziv : seitek mil lur evit pemp lur ». « Gast », eme Emmaus, o sellout ouzh ar sifroù war ar skramm, « kollet 'm eus c'hoazh, ha me ouie koulskoude e vije bet Belle de Cadix... ».

80

Soñj a zeuas dezhañ 'oamp aze. « Met, c'hwi 'wel, dav eo kaout ar skinwel evit c'hoari an tierse... a-hend-all penaos e fell deoc'h gouzout... » Pouezañ a reas war un bouton all. « An div chadenn a c'heller kaout gantañ. » Ar wech-se a oa da welout penn un den gant ur fri tev, mourroù galian hag ur c'hoarzh sot. « N'eus ket an drede chadenn... met... evit ar briz... » Sur, evit ar briz... « Ha neuze, sellit pegen du eo an du, ha pegen gwenn eo ar gwenn... evel Sony. » 'Oa ket tu da dermal. 'Oa ket tu da varc'hata. Ober plijadur deomp a glaske ar paotr, e gwirionez. N'en dije ket komprenet n'hor bibe ket prenet. Dija oamp tud drol a-walc'h : ar re nemeto, emichañs, el lab, en Hede, er vro, hep ar skinwel. 'Ti Gus paour, en e gamion kozh, oa ar skinwel gantañ. Ket an hini liv, memes tra, met an teir chadenn. Neuze, Emmaus, dre vignoniezh an hini a gomze. « Ouzhpenn-se, gwerzhet evel-se, dre rankontr, a zorn da zorn, ur benveg kozh, 'vo ket a ziskleriadur. Tamm diskleriadur, tamm tailhoù », emezañ soutil. Gast ! n'

em befe ket ar blijadur da nac'h paeañ. Ne gomzis ket da Emmaus eus R.T.B. Ha oa ket tu da reiñ kerse dezhañ. Mont a reas ma chekenn 150 lur en e chakod. Mont a reas ar benveg-skinwel, div chadenn, e stad vat - bet lakaet da vont en-dro dirazomp, aze 'oa ket touellerezh, gwelet oa bet ganeomp -, ar merk n' ouzon ket mui met ne vern, e-barzh koufr ar c'harr, e-kichen ar sunerez-poultr hag ar fuzuilh kozh. Siellet e oa an tonkad.

Diwezhat e oamp o tont d'ar gêr en noz-se. Chomet oamp da straniñ. N'eo ket en Hede, e-lec'h n'eus netra da welout : dismantrou ar c'hastell kozh a zo re zismantret memes tra. Aet 'oamp betek Dol, ur gêr a blij kalz din. A blij kalz deomp. Ar maeziou ivez zo brav dre aze. Ha ken klouar an amzer. Baleet e voe un tammig. Ar mintin war-lerc'h e vefe kabilli-touseg da gaout, sur. Sioul ha laouen e oa an holl o tistreiñ. Lakaat a reas ar mab ar fuzuilh kozh en e gambr. Er c'harrdi e voe lakaet ar sunerez-poultr. Hag ar benveg-skinwel, da c'hortoz, en trepas war ur gador. Da c'hortoz ma vefe echu koan. Galvet e voe ar vamm-gaer da zebriñ ganeomp ha da sellout ouzh ar skinwel goude. Imoret-mat e seblante bezañ. E gwir, imoret-mat oa an holl.

81

Legumaj a oa da goan. Brikoli. Dav eo sikour labourerien-douar Breizh dre zebriñ traoù Breizh. Atav omp bet start war ar poent-se. Ha ne skuizhomp ket gant brikoli teir gwech ar sizhun. Kemm an doare da aozañ a ranker ober setu holl gant eoul ha gwinegr, gant sos gwenn, er forn, gant fourmaj. Ha ma soñjer, ouzhpenn-se, en ur zebriñ, e vezer o sikour al labourerien-douar... Neuze e voe debret ganeomp hor brikoli, un tamm fourmaj da heul, distaliet an daol ha graet ar skaotaj. War an dra-se eo strizh mestrez an ti : goude debriñ e rank pep tra bezañ lakaet en-dro en urzh diouzhtu, anez vo ket pell e vo an ti evel ti Cherminig : pa vez pep hini oc'h ober e damm labour n'eo ket kalz tra hag a-benn nemeur e oa naet ha kempenn ar sal-debriñ. Distaliet e voe an daol vihan e-kichen ar prenestr. Ar mab ha me a zegasas ar benveg. Dav e voe cheñch al lugell : nebeut a dra : e pemp munud oa graet. Bountet e voe an daol vras un tammig war gostez ha war a-dreñv. A-benn nemeur e oa azezet an holl, en un hanter-gelc'h, kador sko ouzh kador. An holl nemedon-me, rak me an hini a oa da bouezañ war ar boutonou, pe da dreiñ anezho, pe da sachañ warno : erfin da ober ar pezh a oa ret ober. Gireg a lazhas ar goulou. Pouezañ a ris war ur bouton. Ul lamm a reas ar vamm-gaer diwar he c'hador : tarzhet e oa ar vouezh gant un drouz re-bar da hini Konkord o sevel diouzh nijva New-York. « Tud zo a lavar eo bet lazhet Andreas Baader... » Treiñ a raen ar boutonou, lammikat a rae ar skeudenn, kammañ-digammañ, met ne golle ket ar vouezh tamm nerzh ebet. Ar mab a savas da dreiñ ur bouton all. Ton hegarat an diviz a gemeras ar vouezh. Sioulaat a reas an holl. Tennañ a reas ar vamm-gaer he dorn diwar he c'halon. Ne grene ket mui ar skeudenn. Aloubus en em sile ar vouezh en hon divskouarn, en hon empenn, e leunie ar gambr, an ti : ne oa mui ken hi o vevañ. Peget e chome hon daoulagad ouzh ar skramm. Klevet e voe peseurt disoc'h oa bet d'an tierse. Peseurt amzer a vefe an deiz war-lerc'h : diskouezet gant ur gartenn ha gant skeudennoù. Displeget deomp e oa ret ober ar skaotaj gant Palmolive a-benn kaout daouarn flour. « Dal, dav vo din ober un taol-esa », eme ar vamm-gaer. Ha goude, ur film. Ur poliser. En em staliañ a reas pep hini en e aesañ war e gador, ha bevañ a-unan gant Jean-Paul Belmondo... Fromus e oa... skrijus... En em gavout a rae an den a-istribilh diouzh nev an doenn. Skuizh e yae. Dispegañ a reas unan eus e zaouarn... « Hag hep tamm roued e labour hennezh », eme ar mab. « Grit peoc'h ! » eme ar vamm-gaer. Daoust ha derc'hel a rafe an dorn all... A-leizh ar skramm e voe diskouezet an dorn a chome buhez an den e-pign outañ... Goude e skubellas ar c'hamera an dek estaj a oa dindan... Hag adarre an dorn... Gwelout a raed ar c'higennoù o stegnañ... ar c'hrochen o tont sklaeroc'h war baliroù an eskern... ur biz o tispegañ... goustad... kouezhañ 'ray?... pe ne ray ket?... Ur gwel war ar straed a veriene ar vuhez enni, dindan... ur biz all... Droug a santen em dorn... hag e traoñ va c'hof... Skrabañ a ris ma fri... nervus... Hag, a-greiz-holl, e teuas karrezenn ar skramm da vihanaat, d'en em glozañ, trumm - ne oa mui dirazomp nemet luc'h souezhus ar werenn c'hriz, marv enni pep buhez.

82

« Gast ! » Ul lamm a ris. Pouezañ war un douchenn. Netra. Un tammig rust em boa pouezet warni, anat eo. Daoust ha kouezhet e oa pe ne oa ket an den ? Pouezañ a

ris war ur bouton all. Treiñ un nozelenn. « Lakait goulou 'ta », eme ar wreg. Sevel a reas ma merc'h ha reiñ goulou. Divorfilañ a rae an dud, morzet c'hoazh. Degas a ris ma c'hador tostoc'h ouzh ar benveg. Treiñ boutonou. War a-raok. War a-dreñv. Tennañ lugelloù evit o lakaat en-dro. Kregiñ a reas ar vamm-gaer : « Me ouie mat... Mont e-giz-se da brenañ restachoù ar re all... ». Ar sell a ris outi a droc'has krenn dezhi he c'homz : gouzout a ouie mat eo pa ne lavaran netra e vez ar furañ diwall. Dont a reas ar mab d' am sikour da dreiñ ar boutonou. Netra. Ket ul luc'hedenn. Ket ur grenadenn. Tra. Marv ar skramm. « Marteze eo ur glogorenn bennak », eme ma wreg. Moñsañ a ris ar benveg un disterig. Netra. Hejañ anezhañ. Plantañ anezhañ en-dro war an daol. 'Oa ket re dener va dorn. « Arabat enerviñ », eme ar wreg. An dra-se just a oa arabat lavarout. Prim e teuas va respont : prim, met n' eo ket seven. Kuit ez eas ma gwreg da gousket. Neuze e ris un dra n' am bije ket dleet ober, anat eo. « Kerzh da gerc'hat un dro-viñs bennak », emeve d'ar mab. An dra-se a zo chomet ennon eus ma yaouankiz, pa atahinen ma mamm keit ha n'he dije ket roet din da zivontañ ar montr kozh a oa - a veze : prenañ a rae ma zad montrou war ar blasenn - e tiretenn an daol-noz. Pa glevas anv eus un dro-viñs, e savas ar vamm-gaer, hep ur ger, da vont kuit. Kemeret he doa ma merc'h ul levr. Mont a reas Gireg da gerc'hat un dro-viñs, ne c'houlenne ket gwelloc'h. Tennet e voe al lugelloù. Tennet ar boutonou. « Arabat koll anezho ! » Diviñset ar blakenn a-dreñv. Betek-hen ne oa bet netra diaes. Kregiñ a ra ar c'hudennoù p' en em gavit dirak al luziadell neudennoù, klogorennoù ha traouachoù a bep seurt n' oufen reiñ un anv dezho.

83

Met un tekneg em eus : fiñval pep tra ; tennañ 'rit ur glogorenn, lakaat anezhi en-dro, diouzhtu evel just, hag aketus ; distagañ arit pep neudenn, hag he stagañ en-dro. Lavaret e vo marteze n'eo ket kalz gwelloc'h eget kontañ « amstramgam, pikepik e kolegram » met n'on ket a-du : dre ober e-giz-se, goustad, evezhiek, kempenn, oc'h sur da erruout gant ar pezh a zo a-dreuz. Evel just eo ret kaout pasianted a-walc'h evit derc'hel da vont gant urzh. N' em eus ket re a basianted. Ha neuze e vez atav chipigoù a zo bet ibiliet en a-dreñv da chipigoù all ha n'hellit dont a-benn da dizhout nemet dre skarzhañ da vat ar pezh a zo dirak. Laouen, hag un tammig sebezet, e oa Gireg. Reiñ a raen dezhañ da zerc'hel, en ur lavarout dezhañ teurel evezh mat eus pelec'h e teuent, a-benn o lakaat en-dro en o flas reizh, ar rikoù a dennen eus diabarzh donañ an ardivink. Pennek ez on. Ha morse n' em bez aon ouzh al labour. Dreist-holl ouzh ar seurt labour. Ne voe paouezet nemet pa lezis ur glogorenn da gouezhañ : gant tarzhadenn ar glogorenn-se e varvas ar chañs hor boa c'hoazh, a soñje din, da c'houzout penaos ez echufe ar film. Koulz e oa mont da gousket. War an daol vras e oa ur bernadig brav a neudennoù, viñsoù, stagelloù, lugelloù, klogorennoù a bep liv, a bep ment hag a bep stumm. Ha traou n' am boa ket an disterañ soñj petra oant, na da betra e c'hellent talvezout. Lavarout a reas ma merc'h e chomfe da lenn keit na vije bet echu ganti he levr.

Ha dav eo lavarout ne oan ket imoret gwall vat an devezh war-lerc'h ? Ha falloc'h imoret c'hoazh da vezañ dihonet da eizh eur vintin - nann, eizh eur dek, sellout a ris ouzh ma montr, dre voaz - gant taolioù skoet rust ouzh an nor. « Petra zo c'hoarvezet ? » a soñjis. Ha diouzhtu : « ma mamm... un dra bennak zo c'hoarvezet ganti... he c'halon... ». Ul lamm. Ma gwreg ivez a savas. Hag ar vugale, daoust ma ne vez ket aes ober d'ar re-se diblouzañ. Ha me, war va chupenn bijama, gwisket ma bragoù hepken, mont da zigeriñ. Ar vamm-gaer an hini oa aze, an tres warni da vezañ gwall-virvilhet. « Petra 'zo c'hoarvezet gant ma mamm ? » emeve. « Ho mamm ! Ho mamm ! 'michañs n'eus c'hoarvezet netra ganti. Honnezh... N'eo ket ganin-me e vefec'h chalet e-giz-se. Bez' e c'hellfen dizeriañ ha fiñveziñ, 'vefe ket astennet din... » Aet oan em c'hoazez, disammet, ha ken laouen o vezañ disammet ken n' em boa ket soñj eus an abegoù mat am boa da vezañ imoret-fall. Un tamm kempenn a rae ar wreg d'he blev. Aet e oa ar verc'h da lakaat ur banne kafe da dommañ war an tan. Prest e oan, disammet, da vezañ disoursi hag evurus. Mousc'hoarzhuz, zoken. Ar vamm-gaer avat ne oa-hi ket prest da sioulaat. Gant he biz e tiskouezas ar rikoù skinwel a-stlabez war an daol.

84

« Tarzhet eo an traou, setu petra zo kaoz. E Pré-en-Pail int bet ar wech-mañ, al

livastred. Pegoulz 'ta vo tapet ar re-se, ma vo plantet dezho a-benn ar fin un dousennad bolodoù en o c'horf ? ». Ne gomprenen ket, met petra 'vern : 'oan ket da vat o selaou. « Mar plij, mamm, displegit sioul petra eo Pré-en-Pail ha piv eo al livastred », eme ma gwreg. « E-kichen Laval. Tarzhet an tele. Miliardoù a zistruj. Gwashoc'h eget Tredudon. Ma n' eo ket ar re-se tud gwerzhet d'an Alamanted ! » Deut oan da deurel evezh. « Tarzhet ar skinwel ? » - « Ya, ha setu perak eo paouezet ho penveg da vont en-dro dec'h da noz. Evit ur wech ma c'hellemp bezañ evel an holl, sellout ouzh ar skinwel diouzh an noz, sioul, brav, didrabas, evurus... evit ur wech... e teu ho torfedourien... » Setu bremañ : torfedourien, hag ouzhpenn-se ma zorfedourien. Santout a raen ar pipi o sevel din em fri. Ar vamm-gaer, eus Breizh-Izel, bet he gwaz er rezistañs, a oa bet meur a grogad etrezi ha me diwar-benn ar brezhoneg. Sot oa-hi aet an deiz em boa lakaet ur BZH war a-dreñv ma c'harr. Nac'het dont e-barzh goude-se. « Gwell-a-se », em boa soñjet. Met hiziv e oa dichadennet : evel ur barr bet o tastum nerzh kostezioù an Atlantel don a-barzh fuloriñ ruz war aodoù Breizh. « Hag ar re gozh bremañ, petra 'raint... hag ar re glañv... hag ar re n'int ket kozh... ar vugale yaouank o tont eus ar skol... hag ar re a blij dezho sellout ar matchoù... tout an dud... ken diaes eo ar vuhez dija... Rivinet an hini 'vo ar Stad... ha piv eo ar Stad ma n'eo ket ni... Piv a ranko paeañ ma n'eo ket ni... » Troet oan da farsal. « Ha piv en deus paeet ar C'honkord, hag ar Frañs, hag ar vombezenn, ha Beaubourg... » Ne oa ket tu da stankañ outi : ur gorventenn. Kregiñ a ris da c'hoarzhin. Ar vugale ivez. An dra-se ne reas nemet isañ anezhi muioc'h. « Rivinet, setu pezh a vimp, gant ho muntreierien... Tud foll... Distagañ Breizh diouzh Bro-C'hall... pa int bet unanet gant an Aotrou Doue... Hag ar re gozh o c'hortoz o film... » Evel ur bladenn rovijennet e teue en-dro d' he roudenn. Santout a raen ma fasianted, bet atav gwall-verr forzh penaos, o vont da netra... Livastred, torfedourien, muntreierien !... Ha neuze, d'ar seurt mareoù, e veze ganti ur vouezh skiltr, unton, a zalc'he da zantañ en ho taboulinoù-skouarn evel un doullerez-tredan, da argas peoc'h ha didrouz diouzh kuzhetañ plegoù hoc'h empenn.

85

« Kas ac'hanomp da glaskerien-vara... da gestal hor buhez war hentoù ar bed bras... e-giz pa n'he dije ket an Dugez Anna... » Mont a ris goustad em sav. Paouezet he doa ma merc'h d'ober war-dro ar c'hafe, ma gwreg d'ober war-dro he blev : dastum a rae ar mab ar pezhioù skinwel. Hi avat, ar vamm-gaer ne sante ket an arnev o sevel. Aet he finesa gant he fulor. « Lazherien... Muntreierien.. C'hoant dezho degas Breizh kant vloaz war-gil... en amzer ar boteier-koad... tud sot a zo a-enep ar mont war-raok... distrujerien... a-enep ar vuhez sioul hag evurus... e-giz ar Baader brein-se gant e livastred hag e livastreded... » Neuze e c'hoarzhas. Morse n'em boa klevet ur seurt c'hoarzh. O sevel uheloc'h-uhelañ, skiltroc'h-skiltrañ... Gwashañ 'zo, diwar va c'houst e c'hoarzh bremañ... « Ha c'hwi, paour kaezh genaoueg, o tistrujañ ur benveg skinwel mat, paeet ganeoc'h 150 lur hepken, evit ur wech ma raec'h un afer vat, c'hwi ha n' ho peus gouezet morse ober netra en ho puhez nemet aferioù fall... penn sot... o vont d'ar benveg skinwel gant ar mailh hag an durkez pa oa ho mignoned an hini a oa kaoz eus pep tra... ho mignoned lakepoted muntreierien bet o lakaat tarzhañ ar pezh oa bet savet evit mad an holl... Den droch ! » Uheloc'h c'hoazh, skiltroc'h c'hoazh e savas he c'hoarzh... 'Oa ket mui c'hoarzh un den... Eus ur bed bennak all e teue... d'ober deoc'h pennfolliñ... d'ober deoc'h koll ho penn... Ha koll ma fenn a ris... Den ebet n' hellas mirout ouzhin. Ne voe ket amzer. Gouzout a ran ne oa ket mui gwall-bonner ar benveg skinwel, hanter-c'houlloet oa bet ganeomp an noz a-raok. Met memes tra. Hi a gomprenas re ziwzhat. Pe neuze ne oa ket mui bliv a-walc'h. Pa welas ar benveg o tinijal war-du enni ne reas lamm ebet a-gostez. Ne stouas ket zoken he fenn. Ne lakaas ket he brec'h dirak he dremm. Fuloret 'oan ha kreñv em boa taolet ar voest. Tarzhañ a reas ar gorzhenn gatodek gant trouz ur vombezenn. Sklintinañ a reas tammoù gwer un tammig e pep lec'h. Nebeutoc'h sklintin e voe an trouz pa erruas ar benveg hag ar vamm-gaer, o-daou a-gevret, e-kreiz al listrier hag ar priañ.

96

An dra diwezhañ am eus soñj eo youc'hadenn ma gwreg. Goude se emichañs oa bet ret ober din ur bikurenn. Ne blij ket din komz nemeur eus ar pezh a zo c'hoarvezet, ha n'em eus ket graet goulennoù. Bremañ on sioul em gwele. E gwele

an ospital kentoc'h. Deut eo ar vugale hag ar wreg d'am gwelout. Emaon o paouez klevout e wella buan dezhi, hag e c'hello-hi bale en-dro ur wech renket dezhi he c'horn-klun. Ma benveg skinwel ne c'hello-eñ, avat, morse mui, mont en-dro. Morse mui. Morse ne c'hello. Ken ar soñj-me... Santout a ran emañ o vont da youc'hal... da begiñ e forzh peseurt tra a gouezho dindan ma dorn... Tostaat a ra ar glañvdiourez. He strinkenn a zegaso din en-dro, gant ar c'houked, peoc'h an ankounac'h.

Pik-nik 'pad ar brezel

Pezh-c'hoari

RAKSKRID

gant Goulc'hen Kervella

Setu amañ eta Pik-Nik e-pad ar brezel, diwar ar skrivagner spagnolat Arrabal, lakaet e brezhoneg gant Strollad c'hoariva Karaez. Bez' ez eo hemañ ur strollad yaouank-flamm, bet savet warlene hag a zo bet o c'hoari e bezh kentañ e meur a lec'h dre ar vro dija, koulz e Leon hag e Kernev, e Bro-Vigouden hag e Bro-Dreger eo bet ivez, hag e Bro-Wened ur wech bennak ha betek e Roazhon zoken. Bez' ez eus deskidi war ar brezhoneg ha brezhonegerien oc'h ober ar strollad-mañ, daou hanter. Er bloaz-mañ emañ o teskiñ ur pezh nevez, bet savet gant un den eus ar strollad, hag a vo displeget dirak an dud a-benn 2 pe 3 miz.

Ouzhpenn un droidigezh eo ar pezh-mañ. Kempennet eo bet ha lakaet muioc'h diouzh doare ar vro. Ma kaver bep an amzer traoù tost a-walc'h ouzh galleg Arrabal ennañ ez eo disheñvel-krenn a-hend-all. Sevenadur Breizh he deus intret ar skrid-mañ : ar soudardez yaouank a ya d'ar fest-noz ha n'eo ket d'ar sinema eo : an tad en deus bet lammet a-ziwar-gein ar marc'h-antier ha n'eo ket diouzh ar metro eo ; yod-kerc'h, sistr bouchonet ha kig-sall eo a zo ganto da lein... hag all... Ne vez ket aes bep tro treiñ ur skrid eus ur yezh d'unan all. Ha pa ne ve ken evit anv ar pezh : *Pique-nique en campagne*. Aze n'omp ket deut a-benn da dreiñ ar c'hoari-ger-se e brezhoneg.

88

Entremar omp bet e-pad un tachad da lakaat resisoc'h ar brezel-se (hini ar Pik-nik) rak kaout a rae deomp e vije bet re goumoulok a-hend-all hag e vije chomet diseblant an dud. A-benn ar fin hon eus graet diouzh pezh Arrabal. Peseurt brezel eo neuze ? Forzh peseurt brezel e forzh peseurt bro. N'eus ken nemet liv an tokoù-houarn d'ober ar c'hemm etre ar soudarded. Soudardezed a vije reishoc'h lavaret rak merc'hed eo a zo oc'h ober brezel amañ. Moarvat n'en dije ket displijet da Arrabal gwelet an dra-se. Amañ da vihanañ ne vez ket lakaet ar merc'hed da c'hoari gisti pe glapezenned. Ha daoust ha n'eo ket merc'hed eo o deus savet Strollad Beilhadegoù Treger ha Kanfarted Laouen an Are ? (Maria Prat hag an Itron Manac'h eus a Sizun).

Kempennet eo bet ar skrid-mañ evit an embann. Ar re o deus bet tro da welet ar pezh o deus kavet e oa kalzig a c'herioù gallek ennañ, douetus. Ha gwir eo ivez evit *Ma c'helljen kanañ laouen*. Petra reoc'h, forzh pelec'h ez eomp da c'hoari e klaskomp bezañ komprenet gant an dud. Petra an talvoudusañ ? C'hoari an diskoulm diwezhel ha bezañ intentet gant 50 a dud e Breizh, pe lavaret " telefon " e-lec'h " pellgomz " ha bezañ komprenet gant an holl, memes gant nann-brezhonegerien ?

89

Embannet eo ar pezh e doare-yezh Karaez, da reiñ da lennerien Al Liamm un tañva eus kaerder ar rann-yezh-se. Vad a raio d'an holl lenn hiroc'h a skridoù e rannyezhoù ar vro. Rannyezhoù ha n'int ket trefodachoù evel just. Goude leoneg Lan Inizan, bigoudeneg Youenn Drezen, tregerieg Jarl Priel ha gwenedeg Roperzh ar Mason setu da heul eta kerneveg an Arrabal brezhoneg er gelaouenn.

AR C'HOARIERIEN

ZAPO Anna-Vari Trelu
AN TAD Goulc'han Kervella
AR VAMM Martine ar Gwenn
ZEPO Soaz ar C'hozh
SOUDARD KENTAN Jakez ar Borgn ha Yann-Glaoda Kefeleg
EIL SOUDARD Marie-Louise Yeydon

Gant skoazell :

Tremeur Bourlez evit an droidigezh, Nono ha Yann-Ber Guillou evit ar c'hinkladur.

Guy Darsen hag e gamaladed evit al labour-leurenn.

Gwenn Huon evit an trouzioù. Albert ha Marie Trevidig evit bezañ reizhet ar skrid e-keñver brezhoneg Karaez.

Anna Gwenegan evit bezañ graet war-dro ar gouleier hag ar sonerezh.

90

Tachenn-emgann, renkennadoù orjal dreinek penn-da-benn al leurenn.

Ur berniad sac'hadoù douar en ur c'horn.

E-kreiz an emgann emamp : tennoù ha tarzhoù o strakal a bep tu, tan ha kurun. Zapo a zo kuzhet a-dreñv ar seier, spontet-mik. Fin ar vombezadeg, trouz ebet ken. Zapo a zeu e-maez e doull hag a grog d'ober stamm. Klevet e vez an telefon o seniñ.

ZAPO. - Alo, alo. Ya ma c'habiten, me ' an hani zo o tiwall korn ar park amañ. Nann, netra ' nevez ma c'habiten. Mar plij ma c'habiten, pe vare ' adkrogo an emgann ? Ha petra ' rin gant ma grenadoù ? 'Raok pe 'dreñv ' taolin anezhe ? Na fulorit ket ma c'habiten... C'hwi ' oar, hir-spontus ' kavan ma amzer amañ. Ne c'hellefec'h ket degas ur c'hamalad din, na bout e vefe ur c'havrig. Ya ma c'habiten !

Dont a ra an tad hag ar vamm war al leurenn, paneroù gante. Zapo zo troet e gein gantañ.

AN TAD. - Mabig, sav ha ro ur bouch d'az mamm war he zal... Ha bremañ ro un all din.

ZAPO. - O ma zud kaezh, peseurt mod peus graet evit dont betek amañ ? Sellit 'ta pegen dañjerus eo an traoù en-dro deomp ! Kerzhit kuit fonnus !

AN TAD. - Sell 'ta, te zo o klask deskiñ din petra eo ar brezel hag an dañjer ! Evidon an dra-se n' eo nemet c'hoarierzh ! Pet gwech n' em eus ket lampet a-ziwar gein ar marc'h antier !

AR VAMM. - Ni ' soñje deomp e kaves hir da amzer amañ hag omp deut d'ober ur gwel dit. Dont a ra d'an nen skuizhañ 'pad ar brezel, 'deu ket ?

ZAPO. - Bof, an dra-se ' zepant.

AN TAD. - Me ' oar mat peseurt mod ec'h a an traoù en-dro. Da zigentañ e vezer laouenaet-tout o taolañ grenadoù hag o lac'hañ tud, o c'hoari gant fuzuilhoù ha pezhioù-kanol ha kaout un tok-houarn war ar penn. An dra-se zo brav, met 'benn-ar-fin e teuer d'en em añmerdiñ... Gwechall oa ket memes mod tamm ebet, ar brezelioù oa bravoc'h ha plijusoc'h, rak gwechall ' veze kalz kezeg, dilhad kaer, livioù flamm... Ur blijadur oa d'ar mare-se pa lare ar c'habiten : War-raok, Dav dei ! Ha kerkent ' vezemp tout aze war gein hon c'hezeg, gant hon dilhad ruz. An dra-se oa brav-bominap da welet. Ha goude ec'h aemp d'an daoulamm ruz, ar sabrenn ban dorn dehou, ar gijoù ban dorn kleiz, daoubleget un tamm war hon daoulin, hon daoulagad o parañ war an enebourien, tud

ken brudet ha ni, gant o c'hezeg ivez... Rak kezeg ' veze bepred : kezeg war-raok, kezeg a-dreñv, kezeg en-dro ha kezeg war-c'horre... Hag an enebourien neuzen gant o botoù lufret hag o dilhad glas...

91

AR VAMM. - N'eo ket gwir ! O dilhad ne oant ket glas ! Gwer oant, gwer, gwer !

AN TAD. - Ha me lar dit oant glas, glas, glas !

AR VAMM. - Gwer oant pa laran dit ! Pet gwech, pa oan bugel, `m eus ket sellet deuzoute dre ar prenestr o vrezeliñ ha me ' lare da vab an ti all : « Klaoustre e teuy ar maout gant ar re wer ! » Hag ar re wer oa an enebourien !

AN TAD. - Boden, boden, te eo ar maout ban ti.

AR VAMM. - Din-me en deus plijet ar brezel evit ar wech-tout. Pa oan bihan me a lare : « Diwezhatoc'h pa vin bras me vo jeneral, jeneral ban dragoned ! » Met ma mamm ne c'houlle ket anezhi. Gout a rez peseurt mod oa-hi : ret oa mont eeun gant an hent.

AN TAD. - Da vamm oa gwashoc'h evit ur sparfell !

ZAPO. - Ale ma zud kaezh ! Gwelloc'h eo deoc'h mont kuit bremañ. Gout a rit, ar brezel zo graet evit ar soudarded ha n'eo ket evit ar re all.

AN TAD. - Kaoc'h ! Me zo deut amañ da zebriñ ma lein ganit ha da dremen ar sulvezh war ar maez. D'ober ur pik-nik 'pad ar week-end evel ma vez laret e galleg !

AR VAMM. - Gwelet ' rez, graet 'm eus friko dit : rostet ur penn-yer, fritet vioù, degaset ur voutailhad sistr bouchonet, ur pezh kig-sall d'an hani kozh peogwir ne blij ket dezhañ boued mod-kêr hag un dousenn grampouezh da zebriñ gant ar c'hafe.

ZAPO. - Mah ! Grit evel ma peus c'hoant neuzen. Met ma tegouezh ar c'habiten e lakeot anezhañ en imor fall. Dija ne blij ket kalz dezhañ gwelet tud o tont da welet ar soudarded war ar " front ". Ne zihan ket da laret : « Bar brezel disiplin ha grenadoù, met pas bizitoù », lar-eñ.

AN TAD. - Rez ket bil ! ma deu da gabiten amañ me 'laro e begement dezhañ.

ZAPO. - Ha ma adkrog an emgann ?

92

AN TAD. - Ha te ' soñj dit 'm eus aon ? Me 'm eus gwelet gwashoc'h evit se, un tamm mat ! Ma vefe bet ur brezel gant kezeg c'hoazh, ne laran ket ! Met petra 'ri, cheñchet zo mod d'an traoù hag ar brezel n' eo ket ar brezel ken abaoe n'eus ket kezeg. Deut omp gant hon beloioù ha den n'eus laret mann ebet deomp !

ZAPO. - Ar re-se a soñje dezhe e oac'h deut amañ da gontañ ar poeñchoù sur-'walc'h.

AN TAD. - Ha koulskoude n' eo ket bet aes deomp dont betek amañ gant an tankoù, ar gweturioù...

AR VAMM. - Ha pa oamp degouezhet oamp chomet skoulhiet ba-kreiz ar poull gant ur pezh-kanol, ur pezh mell hini ma mab paour !

AN TAD. - E-pad ar brezel e vez gwelet a bep seurt traoù.

AR VAMM. - Boden, deomp da zebriñ bremañ !

AN TAD. - Ha ya 'vat ! Dont a ra naon din gant c'hwez ar poultr a zo dre amañ.

AR VAMM. - Azezomp war an tapis da zebriñ.

93

ZAPO. - Gant ma fuzuilh ec'h an da zebriñ mamm ?

AR VAMM. - Ro peoc'h din gant da fuzuilh ! N'eo ket prop dont deus taol gant ur fuzuilh !... Met lous out ! Evel ur penn-moc'h ma mabig. Penaos peus en em laket e-giz-se, paour-kaezh krouadur ? Sell deus da zaouarn 'ta !

ZAPO. - Moarvat 'm eus en em ruzet war an douar 'pad ar " manevr ".

AR VAMM. - Ha da zent ? Mat-tre ! Piv ac'h ay da reiñ ur bouch d'e vab peogwir en 'eus gwalc'het mat e zent ? Ac'hanta, ro ur bouch d'az mab 'ta peogwir en 'eus gwalc'het mat e zent !

AN TAD. - Tennet mat peus gant da fuzuilh, mabig ?

ZAPO. - Pe vare ?

AN TAD. - En devezhioù-mañ.

ZAPO. - Pelec'h ?

AN TAD. - Amañ sell, peogwir emhout bar brezel

ZAPO. - O nann pas kalz. 'M eus ket graet ur " c'hartoñ " brav, kazi gwech ebet " mouch ".

AN TAD. - Ha petra peus diskaret ar muiañ ? Soudarded peotramant kezeg ?

ZAPO. - A nann 'vat, kezeg n'eus ket ken !

AN TAD. - Soudarded neuzen !

ZAPO. - Marteze.

AN TAD. - Marteze ? N'out ket sur 'ta ?

ZAPO. - O me ' denn hep vizañ, en ur laret ur pater evit an hani am bez diskaret.

AN TAD. - Ret eo dit bout kourajusoc'h evit an dra-se ! Evel da dad !

AR VAMM. - Mont a ran da lakat un disk war ar fono.

Lakaat a ra ur bladenn war ar fono. Klevet e vez kan-bale al lejioñ. O-zri e chomont da selaou.

AN TAD. - An dra-se zo muzik neuzen !

Derc'hel a ra ar bladenn da dreiñ. Un enebour a zeu war al leurenn : Zepo. Memes gwiskamant hag hini Zapo a zo gantañ penefe n'eo ket ar memes liv ; Zapo a zo gwisket en glas ha Zepo en loued. Chom a ra Zepo da selaou ar sonerezh, digor-bras e veg gantañ. A-dreñv an tri all emañ ha ne vez ket gwelet gante... Ar sonerezh a chom a-sav. Zapo a wel Zepo ; o-daou e savont o divrec'h en nec'h. An tad hag ar vamm a zo mil-souezhet gante. Zapo a dap krog en e fuzuilh.

94

ZAPO. - Sav da zaouarn !

Zepo a sav uheloc'h e zaouarn. Spouronet-naet eo. Zapo ne oar ket petra ober. A-

benn ar fin ez a da lakaat e zorn war skoaz Zepo.

ZAPO. - Cha ! Tapet 'm eus un !

AN TAD. - Mat-tre mabig ! Petra ' ri gantañ bremañ ?

ZAPO. - Ne ouian ket, 'vat. Marteze ' vo roet ar renk a gaporal din.

AN TAD. - Ya, marteze a-walc'h ; met stag anezhañ da c'hortoz !

ZAPO. - Stagañ anezhañ ? ' Blam' da betra ?

AN TAD - ' Blam ar brizonerien a vez staget !

ZAPO. - Ha petra ' vo staget dezhañ ?

AN TAD. - E zaouarn, imbisil !

AR VAMM. - Ya, ya, stag mat e zaouarn dezhañ ! Stag mat anezhe ! E-giz-se 'm eus bet gwelet ober bepred.

ZAPO. - Boden, kroaz da zaouarn mar plij !

ZEPO. - Na rit ket re ' boan din.

ZAPO. - Nann, nann, ne rin ket.

ZEPO. - Oio ! Oio ! Poan ' rez din.

AN TAD. - Ale, doustadig ! N' ez ket d'ober droug dezhañ 'ta !

AR VAMM. - E-giz-se 'm eus savet ac'hanout ? Pet gwech 'm eus ket bet laret dit bout mat eus an dud !

ZAPO. - 'M eus ket graet espres-kaer. Hag e-giz-mañ peus ket poan ?

ZEPO. - Nann, nann, pas e-giz-se.

AN TAD. - Ma ra poan deoc'h n' eo ket dav deoc'h kaout aon. Ne vo ket graet droug ebet deoc'h.

ZEPO. - Nann, nann, e-giz-se emañ mat !

AN TAD. - Boden, an treid bremañ !

ZAPO. - An treid ivez ? Met ne vo fin ebet !

AN TAD. - Sell 'ta ! N'eo ket bet desket da vicher dit 'ta ?

ZAPO. - Beo gast !

AN TAD. - Ata neuzen ! Stag e dreid dezhañ !

ZAPO. - Azezañ ' ri war an douar mar plij ? Ne zirenk ket re ac'hanout ?

ZEPO. - Nann, met na rit ket re ' boan din neuzen !

95

AR VAMM. - Gwelet ' rez, lakat a ri anezhañ da gemer droug deusoutez. Ne faot ket deoc'h bout re vrizh !

ZAPO. - Ne ran ket poan dit ?

ZEPO. - Nann, nann, mat-tre !

ZAPO. - Ha ma tapefec'h ur foto deusoutoñ ? Me ' lako ma zroad war e gof.

AN TAD. - Ha ya 'vat ! Se ' vo brav.

ZEPO. - A nann 'vat !

AR VAMM. - Lar ya 'ta ! N'ez ket d'ober da benn fall.

ZEPO. - Nann ! Laret 'm eus nann ha nann e vo ! Ha petra c'hoazh ?

AR VAMM. - Mann ebet, 'met ur foto bihan da stagañ deus ar voger bar sal, e-tal santifikad an hani kozh ha medalennoù an tarv bras.

ZEPO. - Ne diyet ket a-benn, ' dal ket ar boan deoc'h !

ZAPO. - ' Blam ' da betra ne c'houllez ket ?

ZEPO. - ' Blam ' 'm eus ur vestrez bar gêr ha ma wel-hi ar foto e laro din n' on ket ur soudard mat.

ZAPO. - Po ken nemet laret dezhi n' eo ket te 'n hani eo, met ul loen-sirk.

AR VAMM. - Ale, lar ya 'ta !

ZEPO. - Boden, evit ober plijadur deoc'h neuzen.

ZAPO. - Astenn mat da gorf war an douar !

Zepo o c'hourvez war an douar. Zapo a lak e droad war e gof hag e fuzuilh war e skoaz, lorc'h ennañ.

AR VAMM. - C'hwezh mat da vruched !

ZAPO. - E-giz-mañ ?

AR VAMM. - Ya, e-giz-se. Ha bremañ arabat dit sachañ da anal ken !

ZEPO. - N'eo ket echu an abadenn c'hoazh ?

AN TAD. - Gortoz un tamm ! Un... daou... tri !

ZAPO. - Me 'gred e vin brav !

AR VAMM. - Evel delwenn An Tour d'Auvergne war blasenn Garaez !

AN TAD. - Brav-bominap.

AR VAMM. - An dra-se ' ro c'hoant din da gaout ur foto ganit ivez.

AN TAD. - A ! Evit ur wech a zo deut ur soñj vat ba da benn !

ZAPO. - Ma karit me ac'h a da dapout anezhi.

96

AR VAMM. - Ro din da dok-houarn ' blam' din da vout heñvel deus ur soudard.

ZEPO. - Ale ! Echu an traoù bremañ. Roit peoc'h din ! Re 'm eus graet dija

ZAPO. - Petra ' ra an dra-se dit ?

ZEPO. - Ne sentin ket deusoutoc'h ken !

AN TAD. - Mat, ro peoc'h dezhañ, trubuilh a-walc'h en 'eus bet e-giz-se !

ZAPO. - Ha petra ' vo graet gantañ bremañ ?

AR VAMM. - Ha ma bedefemp anezhañ da zebriñ e lein asambles ganeomp ?

AN TAD. - Ma karit 'vat.

AR VAMM. - Debriñ a ri da lein asambles ganeomp ?

ZEPO. - Beñ... eu...

AN TAD. - Lar ya 'ta ! Deut zo ur voutailhad hani mat ganeomp.

ZEPO. - Boden ! Mat eo neuzen.

AR VAMM. - Gra evel bar gêr. Goull pezh peus c'hoant

ZEPO. - Mat eo an traoù e-giz-se.

AN TAD. - Ha te neuzen ? Tennet mat peus gant da fuzuilh ?

ZEPO. - Pe vare ?

AN TAD. - En devezhioù-mañ.

ZEPO. - Ba-pelec'h ?

AN TAD. - Amañ sell, peogwir emañ bar brezel !

ZEPO. - A nann, pas kalz, 'm eus ket graet ur " c'hartoñ " brav. Kazimant gwech ebet " mouch ".

AN TAD. - Ha petra peus diskaret ar muiañ ? Soudarded pe gezeg ?

ZEPO. - O nann, kezeg n'eus ket ken !

AN TAD. - Soudarded neuzen

ZEPO. - Marteze.

AN TAD. - Marteze ? N'out ket sur 'ta ?

ZEPO. - O me ' denn hep vizañ, en ur laret un Ave Maria evit an hani am bez diskaret.

AN TAD. - Un Ave Maria ? Me ' gave din oa ur Pater ?

ZEPO. - A nann ! Un Ave Maria bepred !

AN TAD, - Ha ' blam ' da betra 'ta ?

ZEPO. - ' Blam ' eo berroc'h.

AN TAD. - Po, po, po, po... Dav eo dit bout kourajusoc'h

AR VAMM. - Ma peus c'hoant e vi distaget.

ZEPO. - Nann, nann, mat on e-giz-se.

AR VAMM. - En em lak en da aes 'ta !

ZEPO. - Boden ! Distaget ac'hanon ma peus c'hoant neuzen, met mann ebet nemet evit ober plijadur deoc'h.

AN TAD. - Zapo, kerzh da zistagañ e dreid dezhañ !

AR VAMM. - Ata neuzen ! N'eo ket aesoc'h deoc'h e-giz-se ?

ZEPO. - Beo gast ! Met marteze e tirenkan ac'hanoc'h ?

AN TAD. - O tamm ebet 'vat ! Gra evel bar gêr. Ma peus c'hoant memes e vo distaget da zaouarn dit.

ZEPO. - A nann 'vat, pas ma daouarn ! 'M eus ket c'hoant goull re !

AN TAD. - Na ri ket ! Laret 'm eus deoc'h dija ober evel bar gêr.

ZEPO. - Distagit anezhe neuzen, met keit e vin o tebriñ lein nemetken. Arabat deoc'h soñjal emañ o klask kaout muioc'h evit pezh a vez roet din.

AN TAD. - Mabig, distag e zaouarn dezhañ !

AR VAMM. - E-giz-se e tremenimp un tamm amzer vat asambles, peogwir hemañ zo paotr a-feson.

Trouz ar c'hirri-nij o tostaat.

ZAPO. - Erru eo ar c'hirri-nij war o c'hiz. Sur emaint o vont da vombardiñ ac'hanomp. Kerzhit fonnus da guzhat 'ta ! Demaik e vimp brevet gante.

Kreñvoc'h-kreñvañ e teu trouz ar c'hirri-nij da vout. Bombezennoù o tarzhañ a bep tu d'al leurenn. Trouz spontus a zo. Zapo ha Zepo a zo aet da guzhat a-dreñv ar seier. An tad hag ar vamm a zo o kaozeal, dinec'h-mat o daou. Ne vez ket klevet pezh a laront. Ar vamm a ya da gemer un disglavier e-barzh ur baner. O-daou ez eont dindanañ da c'houdoriñ. Kontañ ar gaoz a reont evel ma ne vefe bet netra en-dro dezhe. Pellaat a ra ar c'hirri-nij. Trouz ebet ken. Astenn a ra an tad e zorn a-zindan an disglavier da welet hag-eñ e kouezh traoù bepred.

AN TAD. - Serr an disglavier, echu eo ar vombezadeg.

98

Ar vamm a serr an disglavier. O-daou, an tad hag ar vamm, a ya da gaout o mab hag e skoont war e benn-adreñv gant an disglavier.

AN TAD. - Ata ! Deuit 'maez ho toull ! Echu eo an abadenn.

ZAPO. - O ma zud kaezh ! N' oc'h ket gloazet evelkent !

AN TAD. - Petra ' gav dit a vefe bet degouezhet gant da dad gant bombezennoù a netra e-giz-se !

Dont a ra war al leurenn 2 soudard eus ar Groaz-Ruz, ur c'hravazh gante.

SOUDARD 1. - Tud varv zo ?

ZAPO. - Den ebet dre amañ !

SOUDARD 2. - Sellet mat peus e pep lec'h ?

ZAPO. - Ya, ya !

SOUDARD 1. - Ha n'eus hani ebet ?

ZAPO. - Hani ebet !

SOUDARD 1. - Hani gloazet ebet memes ?

ZAPO. - Nann 'vat !

SOUDARD 2. - Ha ni zo tapet brav amañ 'vat ! Gwelomp du-mañ ha du-hont ; marteze e kavimp un bennaket memes tra.

SOUDARD 1. - Ne dalv ket ar boan derc'hel da glask, n'eus hani ebet.

SOUDARD 2. - A, amañ zo ur voutig 'vat !

ZAPO. - N'eo ket me zo kaoz. Graet 'm eus ar gwellañ 'm eus gallet !

SOUDARD 2. - Ya, e-giz-se ' vez laret. N'eus ket ' re varv ha n'hon eus ket graet espres !

SOUDARD 1. - Ro peoc'h dezhañ 'ta !

AN TAD. - M' hon 'efe gallet roiñ un taol lañs deoc'h hon 'efe graet gant plijadur.

SOUDARD 2. - Ha ni zo prop amañ 'vat ! Petra ' laro ar c'habiten ? Den marv ebet. Amañ emañ fall ar jeu 'vat !

AN TAD. - Met petra zo c'hoarvezet, tudoù ?

SOUDARD 1. - Ben, ar re all eo taniet o daouarn dre forzh dougen re varv, ha ni n'hon eus kavet hani ebet. Ha koulskoude hon eus klasket mat.

AN TAD. - An dra-se zo koñ 'vat ! Met sur hoc'h n'eus hani marv ebet ? Sellet pizh peus e pep lec'h ?

99

ZAPO. - Sur on 'vat ! N'on ket sot memes tra !

AN TAD. - Hag amañ dindan ar seier peus sellet ivez ?

ZAPO. - Ya ma zad.

AN TAD. - Ne c'houllez ober netra evit sikour an daou-mañ neuzen !

SOUDARD 1. - 'Larit ket traoù dezhañ 'ta ! Marteze hor bo muioc'h chañs ban toullou all. Marteze eno e kavimp anezhe marv tout.

AN TAD. - Laouen-bras e vefemp evidoc'h 'vat, sur.

AR VAMM. - Ha me ivez. Karout a ra din gwelet tud hag a blij mat o micher dezhe.

AN TAD. - Ne raimp netra evit sikour an daou-mañ ?

ZAPO. - Ma ' vije ket bet nemedon e vije bet graet dibaoe pell zo.

ZAPO. - Ha me lara kement-all.

AN TAD. - N'eus hani gloazet ebet memes ?

ZAPO. - Me n' on ket 'vat !

AN TAD. - Ha te?

ZEPO. - Me n' on ket ivez. 'M eus ket bet chañs gwech ebet !

AR VAMM. - O ! En ur beilhañ ar pato ar mintin-mañ 'm eus kignet ma biz. Trawalc'h eo ?

AN TAD. - O ya, sur ! Ar re-mañ zo ' vont da gas ac'hanout d'an ospital diouzhtu.

SOUDARD 1. - Nann 'vat ! N'eo ket deut ar mod d'ar merc'hed kozh da vrezeliñ c'hoazh !

AR VAMM. - Merc'hed kozh ?

SOUDARD 2. - Marteze hor bo muioc'h a chañs ban toulloù all. Deomp da welet !

AN TAD. - ' Rit ket bil '. Ma kavomp un den marv dre amañ e virimp anezhañ deoc'h. Ne vo ket roet d'un all, ha nann 'vat, sur !

SOUDARD 1. - Bennozh Doue deoc'h !

AN TAD. - Evit netra 'vat ! Ale, chañs vat deoc'h toudoù !

AN HOLL ASAMBLES. - Kenavo ha chañs vat.

An daou soudard a ya kuit.

AN TAD. - Plijus eo memes tra dont da dremen ar sulvezh war ar maez ! Tud a-feson a vez kavet da gontañ 'r gaoz ganeoc'h ha n'eo ket evel ba kêr. Met larit din 'ta, 'blam' da betra emac'h amañ o vrezeliñ ho taou ?

100

ZEPO. - O ! Ne ouian ket me ! 'M eus ket kalz deskadurezh me ; n' on ket bet ba skol vras Kerglof. Ma santifikad 'm 'oa bet en ur gemer ma lañs !

AR VAMM. - Ganet oc'h e-giz-se, pe goude-se 'n hani oc'h deut enebourien ?

ZEPO. - ' Ouian ket.

AN TAD. - Peseurt mod oc'h aet da vrezeliñ neuzen ?

ZEPO. - Beñ ! Un devezh oan bar gêr o renkañ ar fer d'ar vamm. Deut oa un aotrou ban ti hag en 'oa laret din : « C'hwi eo 'n hani eo Zepo ? - Ya, 'm 'oa respontet dezhañ. - Boden, ret eo deoc'h don d'ar brezel neuzen ! - Ha da beseurt brezel ? 'm 'oa goullet 'zigantañ. - 'Lennez ket ar gazetenn 'ta, te zo genaouek 'vat ! en 'oa laret din. - Beo 'vat ! 'm 'oa respontet dezhañ ; lenn a ran ar gazetenn met pas traoù diwar-benn ar brezel ».

ZAPO. - Eveldon, just eveldon !

AN TAD. - Deut ' oant davit ac'hanout ivez ?

ZAPO. - Ya, met n'eo ket tre memes mod. N'eo ket ar fer, met ar c'harr 'n hani oan o renkañ.

AN TAD. - Ha goude se neuzen, petra oa degouezhet ?

ZEPO. - Beñ, me 'm 'oa laret dezhañ 'm 'oa ur vestrez bar gêr ha ma n' aen ket ganti d'ar fest-noz da sadorn ne vije ket kontant anezhi. Hag eñ 'n 'oa laret ne rae ket foutre kaer gant ma mestrez !

ZAPO. - Eveldon, just eveldon !

ZEPO. - Ha neuzen, ma zad oa deut d'an traoñ hag en 'oa laret am 'oa jav ebet ha hep jav n'eus ket tu d'ober brezel !

ZAPO. - Eveldon, just eveldon !

ZEPO. - An aotrou 'n 'oa respontet n'oa ket ezhomme kezeg da vrezeliñ ken. Neuzen 'm 'oa goullet 'zigantañ hag-eñ 'm 'efe urzh da zegas ma mestrez ganin d'ar brezel. « A nann 'vat », 'n 'oa respontet, droug ennañ. « Marteze neuzen 'm 'efe urzh da zegas Tintin Soaz ganin d'ober youd-kerc'h din ? » Me zo sot gant ar youd !

AR VAMM. - O Chezus ma Doue ! Ankoueeet 'm eus ar youd bar gêr hag ar baleron da fritañ anezhañ !

ZEPO. - Hag eñ 'n 'oa laret : « nann » din c'hoazh !

ZAPO. - Eveldon, just eveldon !

ZEPO. - Hag abaoe an deiz-se emañ ma-un ban toull, evel ur pemoc'h gouez ba ur c'hoad.

101

AR VAMM. - Me ' gred peogwir emañ tost an eil egile ha peogwir e kavit hir hoc'h amzer emañ e c'hallefec'h c'hoari asambles war-lerc'h lein.

ZAPO. - Ha nann 'vat ! Re ' aon 'm eus 'raokañ ! Hennezh zo un enebour !

AN TAD. - N'eo ket dav dit kaout aon 'raokañ !

ZAPO. - Ya, met ma ouiefec'h petra 'n 'eus laret ar c'habiten diwar-benn ar re-se.

AR VAMM. - Petra 'n 'eus laret deoc'h 'ta ?

ZAPO. - Laret 'n 'eus deomp oa ar re-se tud brizh ! Pa reont prizonerien e lakont mein bihan dezhe ba o botoù da harzel anezhe da gerzhet !

AR VAMM. - O Chezus ! Peseurt tud gouez !

AN TAD. - Peus ket mezh, asambles gant tud bominap e-giz-se ?

ZEPO. - Me zo deut mat gant tout an dud.

AR VAMM. - Diharpet a-walc'h en defe bet ac'hanomp gant e zaoulagad seurez !

AN TAD. - Daoust hag-eñ ne vije ket bet gwelloc'h deomp bout staget anezhañ ? Marteze pa vo troet hon c'hein ganeomp e lako mein bihan ba hon botoù ivez.

ZEPO. - C'hwi zo didruez ganin 'vat !

AN TAD. - Ha penaos ' kav dit eo dleet deomp bout ? Me zo feuket-bras, ganit, ha ya 'vat ! Ha fitazoù 'hat ! Gout a ran petra emañ o vont d'ober : ec'h an da gaout ar c'habiten da c'houll 'zigantañ lesker ac'hanon d'ober brezel ivez !

ZAPO. - Ne c'houll ket. Re gozh out !

AN TAD. - Re gozh ' gav dit ? Neuzen ec'h an da brenañ ur jav hag ur sabrenn da vont d'ober brezel war ma c'hont ma-un !

AR VAMM. - Bravo Saturnin ! Me zo ' vont d'ober kement-all !

ZEPO. - C'hwi peus droug deusoutoñ ha koulskoude hon jeneral deomp-ni en 'eus laret ar memes traoù diwar ho penn deoc'h-c'hwi !

AR VAMM. - O ! Penaos en 'eus kredet laret ge'ier e-giz-se !

ZAPO. - Sur out eo ar memes traoù ?

ZEPO. - Ya 'vat ! Ar memes traoù !

AN TAD. - Marteze eo ar memes jeneral 'n hani 'n 'eus komzet deusoutoc'h ho taou !

102

AR VAMM. - Ma ' eo ar memes hani en 'ije gallet cheñch e brezegenn un tammig memes tra !

AN TAD, da Zepo. - Ur bannac'hig all c'hoazh ?

AR VAMM. - Plijet 'n 'eus hon lein dit ?

AN TAD. - Gwelloc'h evit disul diwezhañ eo bet 'vat !

ZEPO. - Petra oa c'hoarvezet disul diwezhañ ?

AN TAD. - Beñ ! Aet oamp war ar maez da zebriñ hon lein. Laket hon 'oa ar boued brav war an tapis ba-kreiz ur prad ha pa oa troet hon c'hein ganeomp e oa deut ur vuoc'h hag he doa debret tout, serviedoù hag all !

ZEPO. - Peseurt lonkerez !

AN TAD. - O ya, met goude-se ni hon 'oa debret ar vuoc'h, lost, kernioù hag all !

AN HOLL. - A! A! A! A! A! A!

ZAPO. - Moarvat ' poa ket naon ken goude-se !

AN TAD. - Ale, yec'hed mat deoc'h tudoù !

AR VAMM. - Ha pa vec'h ban toull, petra ' rit da dremen hoc'h amzer !

ZEPO. - Me ' gemer tammoù pilhoù d'ober bleunioù, rozennoù kaer a gement seurt. Met daoust da se e kavan hir ma amzer.

AR VAMM. - Ha petra ' rez gant ar bleunioù goude-se ?

ZEPO. - Da zigentañ e kasen anezhe da va mestrez. Met un devezh he doa skrivet da laret din oa leun ar c'hav hag ar c'harrdi gante ha ne ouie ket ken ba-pelec'h lakat anezhe. Neuzen he doa goullet ' ziganin kas traoù all dezhi,

AR VAMM. - Petra peus graet neuzen ?

ZEPO. - Klasket 'm eus ober traoù all, met n'on ket deut a-benn d'ober. Ha setu e talc'han d'ober bleunioù da dremen ma amzer.

AR VAMM. - Ha war-lerc'h e taolez anezhe da vale neuzen ?

ZEPO. - Nann, rak bremañ 'm eus kavet un implij dezhe. Bewech ma varv ur c'hamarad din e lakan ur vleunienn war e vez. E-giz-se kaer 'm 'o ober ne vo ket re gwech ebet !

AN TAD. - E-giz-se peus kavet da gont 'vat !

ZEPO. - Ha ya 'vat.

ZAPO. - Me 'ra stamm evit tremen ma amzer.

AR VAMM. - Daoust hag-eñ tout ar soudarded a gav hir o amzer evel doc'h.

ZEPO. - An dra-se zo hervez pezh a reont evit ambuziñ o amzer.

103

AN TAD. - Neuzen e vefe bet emsavoc'h echuiñ ar brezel !

AN HOLL. - Heñ ! Echuiñ ar brezel ?

ZEPO. - Ya, met penaos ober ?

AN TAD. - N'eo ket diaes tamm ebet ! Te peus ket 'met laret d'az kamaraded : « Ni aman ne c'houlomp ket ober brezel ken ! ». Ha ni ' laro kement-all deus hon zu. Ha tout an dud d'ar gêr ha mat pell zo !

ZAPO. - Se zo mat da glevout 'vat !

AR VAMM. - E-giz-se ' po amzer da renkañ ar fer.

ZAPO. - Penaos n'hon eus ket soñjet ba an dra-se ken oa bremañ ?

AR VAMM. - N'eus ket 'met da dad da gaout soñjoù e-giz-se ba e benn ! Gout a rez eo bet ba skol vras Landelo ha diwezhatoc'h eo bet koñsailher ba Poullaouen !

ZEPO. - Ya, met petra ray ar jeneraled goude-se ?

AN TAD. - Roet ' vo c'hoarielloù dezhe evit ma roint peoc'h d'ar re all !

ZEPO. - Youpi ! Graet ' vo un tantad deomp !

AR VAMM. - Ha ma lakefemp ur bladenn war ar fono peogwir eo echu ar brezel.

ZEPO. - O ya, lakit sonerezh 'ta !

Ar vamm a ya da lakaat ur bladenn. Chom a ra da c'hortoz. Ne vez klevet seurt ebet.

AN TAD. - Ne vez ket klevet mann ebet !

AR VAMM. - O ! Mallozh tou, tou, tou, tou ! Lakaet 'm eus ur grampouezhenn e-lec'h un disk !

Lakaat a ra mat ar bladenn. Klevet e vez sonerezh drant bremañ. Dañsal a reont o-fevar gant kalz a blijadur. Klevet e vez ar bellgomz o seniñ. Den ebet ne ra van. Derc'hel a reont da zañsal. Tostaat a ra ar c'hirri-nij adarre hag ar vombezadeg a grog. Tennoù, tarzhioù, strakadennoù, tan ha kurun. Ne reont van ebet bepred. Kouezhañ a reont o-fevar, marv-mik. Derc'hel a ra ar fono da randoniñ ar memes ton, evel pa vefe bet direnket gant un tenn bennak. Dont a ra an daou soudard all war al leurenn gant ur c'hравazh.

Skrivet e Madrid er bloavezh 1952.

104

Gerioù ha lavarennoù Bro-Garaez implijet er pezh-mañ :

Lampañ : lammat.
Da zigentañ : da gentañ).
Taolañ : teurel.
Ar gijoù : al lerennoù.
Neuzen : neuze.
Boden : mat !
Evit ar wech-tout : a-viskoazh.
Goull : goulenn.
Hani : hini.
Ne zihan ket : ne ehan ket.
Skouilhet : sac'het.
Deus : ouzh.
'Blam' da betra : abalamour da betra, perak.
Doustadig : goustadig.
Beo ! : eo, geo, deo !
Ne faot ket deoc'h : arabat deoc'h.
Brizh : yud, feuls.
Bennaket : bennak.
Demaik : bremaik.
Kontañ 'r gaoz : kaozeal, divizout.
Amañ zo ur voutig : amañ emañ fall an traoù
Taniet : an tan e-barzh.
Dibaoe : abaoe.
Peilhañ pato : dibluskañ patatez.
Davit ac'hanoc'h : da gerc'hat ac'hanoc'h.
N'eus ket urzh da : n'eus ket ar gwir da...
Pa vec'h ban toull : pa vezit en toull.
Ambuziñ an amzer : abuziñ pe kaout berr an amzer.
Emsavoc'h : gwelloc'h.
Ne c'hellefec'h ket : ne c'hellfec'h ket.
Tapefec'h : tapfec'h.
Lara : lar.
Ne diyet ket : ne zeot ket.
Ba a dalvez kement hag **e** : ban ti : en ti, bar gêr : er gêr,
ba kêr : e kêr, ba-kreiz : e-kreiz, ba-pelec'h : e-pelec'h.
Deusoutañ : ouzhin, diouzhin.
Deusoutez : ouzhl, diouzhit.
Hon : hor, hon (hon o vezañ ar stumm nemetañ e Bro-Garaez).

En-dro d'am ugent vloaz

EÑVORENNOÙ

(Kendalc'h)

Sant-Jelven

Mignoned (pe madoberourien) hor boa er-maez eus ar c'hanton. Prop eo din menegiñ da gentañ an aotrou Manac'h, person Sant-Jelven. Hemañ kozh a oa ur mignon bras d'an aotrou ar Moel, daoust dezhañ da vezañ un tammig yaouankoc'h eget ar chaloni. Ya, keneiled a-gozh e oant ha ne choment morse pell hep en em welout. An aotrou Jul Manac'h a oa un den ponner a gorf met lemm e oa e spered. Chaseal en doa graet un tamm gwechall, met a-hend-all ne oa ket den ar sportoù, geo unan, ar roeñverezh hag ar pesketaerezh war al lenn. Gwelet em eus anezhañ o tont betek Poullhamm gant e vag, pezh a ra ul lev hanter bennak da sachañ warni, met dont a rae aliesoc'h e charbañ ur menajer aferoù dezhañ e foar Mur, an trivet gwener eus ar miz. Pep gwech e pede ac'hanomp-ni, ar skolaerien, da vont ur yaouvezh da leinañ d'e bresbital.

« Ober a ray vat din, emezañ, kaozeal un tammig ganeoc'h. »

Moarvat e klaske ivez ober plijadur d'e vignon kozh, ur pred e Sant-Jelven evidomp hon zri e oa kement-se savet diwar ar gêr ! Lakeda !

106

Presbital Sant-Jelven ne oa ket ur palez, nann 'vat ! Ne oa ket zoken un ti gwall zereat evit ur beleg : ur gegin vogedet, teñval evel ur c'hev, ur sal gant treustoù izel, c'hwez ar mouest enni. Ar pep souezhusañ e oa c'hoazh kambr vras ar person, ken houlennus e oa ar plañchod ha lenn Gwerledan pa c'hwezh an avel Gornok. Ar gambr all, a-hervez (ne ziskoueze ket ar person anezhi) a oa falloc'h c'hoazh. Ha koulskoude kredañs ar beleg kozh a oa un dra marzhus da welout : levrioù ha paperioù dre-holl, en o zouez dielloù kozh, met ivez kanaouennoù gant o notennoù ha war ur gador bennak ur fleüt vras koad du e sone kerkoulz ar person ganti hag an doue Pan. Rak muziker e oa Jul ha nay gant an tonioù keltiek. Barzh awenet e oa ivez, met, siwazh, ne rae nemet gant ar galleg. Skrivet en deus, da vihanañ, daou bezh-c'hoari klasel a roas din hag a zo e tu bennak e-mesk va levrioù, met, evel ouzoc'h, pa vezer o paouez dilojañ ! Amañ emaint koulskoude, 'met bez' e vefent en armel-levrioù unan eus ar vugale. M' em eus soñj mat, bez' e oant eta daou bezh-c'hoari klasel o heuliañ an teir reolenn ha skrivet e gwerzennoù daouzek silabenn serzh ha brav evel re skrivagnerien veur ar XVIIvet kantved. Unan a oa anvet " Les derniers druides ", n' em eus ket soñj eus titl egile. E skrid plaen, e lennis da vihanañ rentañ-kont e veaj da Gartada ha soñj am eus e oa turgnet mat-tre. Met gwerzaouer e oa dreist-holl ; pa dremene an noz e Mur, pezh a rae da vihanañ da heul adorasionoù gouelioù Pask - dont a rae da sikour kofes gant tri pe bevar all ha beilhadegoù dispar a dremenemp - e veze goulennet digantañ dibunañ ur varzhoneg bennak. Soñj am eus da vezañ klevet " Le chat " a rae d'an holl tortiñ gant ar fent. Ur person, anavezet mat gant ar veleien war an oad, e oa micherourien o labourat en-dro d'e bresbital ha ret e oa dezhañ bevañ anezhe. Met evel ma oa tost ha tagn, ne lazhas nag ur yar nag ul lapin, ober a reas e jeu d'un targazh ha ne rae nemet ar c'hontrol outañ en e liorz. Saourus e oa ar fritadenn... Ken saourus all e oa barzhoneg ar paotr kozh, bez' e oa warni kement a vlaz da vihanañ - diaes e vefe ober ur penn-gaouiad ganin - ha " Kanenn ar sistr " Frederig ar Gwiader.

Karabasenn Jul Manac'h a oa kozh-kozh, met kozh pa laran, ken tort e oa ha

Tortez Pipo gwechall er Roc'h, ken hir ha ken kamm e oa he fri hag hini gwrac'hed kaozioù hon bugaleaj. Ha lous, va Doue, ken lous hag he c'hegin ! Petra 'faot deoc'h, n'helle ket tapout e pep lec'h. Hi a soursie ivez ouzh al liorz, rak ma ne vefe nemet ar person evit ober war-dro e damm douar !

Met ne oa ket al lousken gozh-se hep talvoudegezh, ur blijadur e oa kaozeal brezhoneg ganti. Ha neuze, selaouit, ne oa ket ur geginerez fall, hola 'vat pell ac'hane, ar stek he doa dreist-holl da aozañ pesked, moarvat, dre ma oa kustum. P'en deveze ar person kouvidi, e tiskenne da Dregenandon, e-lec'h ma oa stag e vag ha ne veze ket div deir eur o tennañ ur begeg eus al lenn : pesketa a rae en tu all, e disheol gwez Kenec'hkann e-lec'h ma ne veze nemetañ, rak ne oa ket c'hoazh nemeur a vigi war al lagenn d'ar c'houlz-se.

107

Ur blijadur e oa klevout an aotrou Manac'h eta ouzh taol. Ma oa barzh, e oa ivez istorour. Graet en doa, da skouer, enklaskoù war abati Itron Varia an Diskuizh ha degouezhout a reas dezhañ lakaat e ibilh 'n e blas, en ur gazetenn, d'ur skolaer debrer beleien en doa skrivet sotonioù ha fardet gevier diwar-goust menec'h gwechall. Met, dre vras, an enklaskoù-se a zo bet implijet gant tud all.

Teodoù fall a lavare a-wechoù dievezh-kaer. Gwelet e oa bet, a-hervez, oc'h ober tro ar bourk - e gwirionez, n' eo ket bras - gant e gantolor enaouet war greiz an deiz. Ur beurevezh, war-lerc'h e oferenn ha servijoù an anaon, e oa deut d'e zijuniñ gant ar vantell-lid du war e gein. Ha c'hoarzh er presbitalioù hag e lec'h all diwar-goust ar paour-kaezh Jul !

E barrouzianiz n'o doa nemet un dra da rebech dezhañ : n'en doa eur ebet evit e ofisoù, pezh a rae da galz anezhe, siwazh, chom er gêr.

Sant-Vaeg

Gant aon da skuizhañ ac'hanoc'h, ne gomzin ket eus person kozh an Henvouster, a oa bet skoliad e Landreger d'ar c'houlz ma oa ar skolaj a anavezen ken mat ur c'hloerdi, nag eus hini Sant-Karadeg, " Viktor ", bet labourer-douar, hag e klevis o sarmoniñ, e pardon Sant-Kidig, e yezh Breizh-Uhel.

Nann, deuomp diouzhtu da Sant-Vaeg da welout an aotrou Pier-Mari Jistin.

Goude bezañ bet ezel eus un urzh relijiel en Itali, an aotrou Jistin a oa distroet d'e eskopti genidik hag anvet e voe da gelenner war an istor hag an douaroniezh e skolaj Sant-Josef Lannuon e-lec'h ma oa bet ankounac'haet n' ouzon ket pegeit 'zo. An aotrou Gwilherm ha me a oa bet e-touez e skolidi.

108

Pier-Mari pe " Biar ", evel ma lavaremp, a oa un den abof, re-gredik, aes tremen lost al leue dre e c'henou, digapabl d' ober poan d'ur fubuenn. Graet e oa bet cholori dezhañ gant an holl rummadoù kolejianed ha zoken gant ar gelennerien yaouank. Unan eus ar re-mañ, an aotrou beleg Jafrez, leun a itrikoù, en doa graet troioù spontus dezhañ - betek re zoken - a oa anavezet en holl bresbitalioù an eskopti. Gwir eo, ur wech, en doa tapet brav Jafrez hag an taol-se en doa c'hoarzh et an dud diwar-goust ar paotr fin.

Ataoe 'zo an aotrou Jistin a oa aet ur sadornvezh d'abardaez da gouent seurezed Tregastell, e-lec'h ma oa klañv an aluzener, evit lavarout ofisoù an deiz war-lerc'h. Ha setu beleien yaouank, krennarded, pa laran, hag eus ar gwashañ Yann-Grenn, oc'h intentiñ c'hoari un dro louarn dezhañ... Da c'hortoz koan, e oa Pier-Mari o lenn devotamant e vrevial pa glevas kloc'hig an nor o son. An hini a oa war an treuzoù a oa ur c'habusin, bernioù barv war e fas, o c'houlenn bezañ degemeret. Da e oa da gentañ, emezañ, lavarout an oferenn-bred hag ober ar sarmon an deiz war-lerc'h, pezh a oa reizh lakeda... Met un netraig e mouezh ar c'habusin a roas disfi d'an aotrou Jistin.

« A zo mat, Tad, met kement a draoù iskis a vez gwelet en amzer a ren, mar

deo ret din da gentañ reiñ ur sell war hoc'h aotre-oferenñ. »

Ar " c'habusin " n'en doa ket soñjet e pep tra ha Jakez yaouank a voe taolet war ar pave a daolioù treid en e benn-adreñv gant Pier-Mari o huchal :

« Ar rederien-o-reor er-maez ! »

109

Distroomp da Sant-Vaeg, pell eus Lannuon, e-lec'h ma oa bet anvet a-benn ar fin ar c'helenner war an istor evel person, stok ouzh Sant-Varzhin, e barrouz c'henidik. Ac'hanta, an den mat-se n'en doa ket bet a-walc'h ac'hanomp c'hoazh pa oamp kanailhez, hon fediñ a rae, ni e skolidi gozh, da verennañ ur yaouvezh gwech ha gwech all. Ha, kredit hardiz ac'hanon, tremen a rae ar pred memes tra Doue evel ar c'hlasoù istor ha douaroniezh. Pevar bennak e vezemp, met daou ac'hanomp a dalveze pemp pep hini : Job Gwilherm ha dreist-holl Lomm ar Bleiz, kure ha rener-skol Plusulian, genidik eus Ploueg-ar-Mor. O daou e oant kalon vat, ur spered lemm dezhe, met, war un dro, evit anzav eeun ar wirionez, ken garz ha pentonioù an eil hag egile. Lomm, adalek m'en deveze klouket ur werennad pe ziv - ha mont a raent buan war-draoñ gantañ - a veze un diaoul dichadennet. Ret e veze d'ar person kanañ " Santa-Lucia", ha goude e veze goapaet ha mezhekaet ar paour-kaezh Pier, en e di, en e sal-debriñ e vezemp degemeret enni gant kement a vadelezh hag a largentez... Diaes e oa chom hep c'hoarzhin, evel just, met e donder va c'halon em beze truez ouzh hor c'helenner kozh. Met kustum e oa, ha chom a rae diseblant.

Un damsell war istor Stadoù Unanet an Amerik

- IV -

Emastenn ha Poblañ (1825-1930)

Pa 'n gavas disoc'h ar prezidant Monroe, e penn kentañ ar bloavezh 1825, e oa eta diazezet-mat ar Stadoù Unanet, hag a oa neuze anezho abaoe daou-ugent vloaz (ha tost da hanter-kant zoken abaoe Diskleriadur ar Gwirioù !).

Gant se ez eo dereat lakaat er bloaz-se an troc'h bras a zo bet en o istor etre amzer ar startaat hag a oa o tremen, hag hini ar c'hresk hag an emled hag a zlee padout en tu-hont da gant vloaz, ken na voe ar vro, en ugentvet kantved, skoet gant reuz bras an ekonomiezh, hag a grogas e 1929.

E-pad an amzer-se eo e voe gounezet an douaroù a 'n em astenn etre ar meurvorioù Atlantel hag Habask. Ha poblet e voent gant milionoù ha milionoù a dud o tont eus kornioù ar bed hag a oa re stank enno an dud, ha dreist-holl eus Europa Gozh. Troc'het e voe koulskoude an amzeriad-se gant ur gwall gaouad goude 1860, ar Brezel-diabarzh.

Gwelet e vo eta tro-ha-tro :

- An astenn betek goude ar Brezel-diabarzh (1870).
- An embroerezh.
- Reuziad ar Brezel-diabarzh.
- An adsav hag ar c'herzhed war-zu ar Far West.
- O treiñ ouzh ar bed diavaez.

111

AN EMASTENN ETREZEK AR C'HUZH-HEOL

E penn diwezhañ an trede rann hon eus gwelet e oa bet, e 1819, lakaet an harz etre Louisiana hag an Texas spanat war ar stêr Sabine. Ne chomas ket pell avat ar vro-mañ e dalc'h ar Spagnoled goude-se, rak e 1821 e oa en em savet Meksikiz enep o " mammvro ".

Abaoe penn kentañ an naontekvet kantved, avat, e oa aet kalzik Amerikaned d' en em ziazezañ e plaenennoù an Texas, hag a oa poblet rouez ha dereat evit ar sevel-loened. Ur wech ma oa deuet ar vro da vezañ meksikat, en em gave koulskoude an Amerikaned-se un tamm dilezet gant o mistri nevez, hag a oa o c'hreizenn pell ac'hano, en tu-hont da zezzerzhioù didud.

Hag e 1835 e tisklerjont e teue Texas da vezañ ur vro zizalc'h. Anat eo ne blijas ket an diviz-se da renerien Meksiko, hag ar prezidant Santa Ana a lakaas e arme da vont d' o lakaat da blegañ d' e veli. Met goude bezañ gounezet meur a emgann e voe trec'het d' e dro d' an 21 a viz Ebrel 1836, hag e rankas asantiñ lezel he frankiz gant ar vro nevez. Houmañ a c'holoe un dachennad douar divent, peogwir, hervez an emglev a oa bet sinet e oa bet lakaet an harzoù war ar Rio Grande. Pa soñjer ez eus dindan ar pezh a zo bremañ stad an Texas 692 000 kilometrad karrez a zouar, da lavarout eo kement hag a zo dindan ar Frañs a-vremañ, hag, en tu-hont da se, Belgia, Luxembourg, hag ouzhpenn : Saarland, Baden-Württemberg ha Bavaria, hag a zo en Alamagn !

A-vec'h savet e c'houlennas ar Republik nevez bezañ degemeret evel unan eus ar Stadoù Unanet. Ne voe asantet avat d' he goulenn nemet d' an 28 a viz

C'hwevrer 1845, tri devezh a-raok na voe ivez degemeret daou Stad nevez all Florida hag Iowa.

Ken bras e oa an Texas ma ne c'hellas ket ar renerien nevez kas diouzhtu soudarded e pep lec'h. Evel-se e chomas ar rann-vro hag a oa, diouzh tu ar mor, er Su d' ar Rio Nueces, e dalc'h tud Meksiko, koulz hag ar rann-zouar a oa e tro Santa Fe, kêr-benn an " Nuevo Mexico ". E 1841 e tivizas prezidant an Texas kas ur bagad soudarded d' ar gêr-mañ evit merkañ perc'henniezh ar vro. Met goude ur veaj a dri miz kroget d'an 18 a viz Mezheven, e kouezhas an 325 soudard war un arme kalz kreñvoc'h eget na oant-int ha ne oa tu ebet da glask o zrec'hiñ. Toullet e voe kaoz gant rener ar Veksikaned, ha rener soudarded an Texas en em rentas hep emgann war an diviz e vije lezet e dud da zistreiñ d' al lec'h ma oant o tont anezhañ. Met en desped da se e voe tapet krog enno holl, chadennet a rummadoù c'hwec'h pe eizh, ha graet dezho mont evel-se betek kêr vMeksiko. Eno e tegouezhjont war-dro fin ar bloaz goude kerzhet a-hed pemp kant daou-ugent lev, ha bezañ skoet eno er prizon, ha gwallgaset.

112

Ar Grand Canyon, en Arizona. Gwel etrezek an Norzh. Unan eus lec'hioù souezhusañ ar bed. An troc'h graet a-dreuz ar c'herreg gant ar Stêr Grand (pe Colorado), hag a c'heller gwelout un tammig anezhi war ar skeudenn, a zo dezhañ war-dro 1800 metrad donder. Ha ledander an draonienn, betek an diribinoù pellañ war an tu dehou, a zo 30 km eus al lec'h m'eo bet tennet ar skeudenn.

113

E miz Gwengolo 1842 eo un arme veksikat a 1 200 den eo a zeuas en Texas, a gemeras kêr Bexar (anavezet gwelloc'h bremañ dindan an anv San Antonio), met a zistroas goude war he c'hiz. Ha ne glaskas ket evit gwir renerien ar Meksik dont da vezañ en-dro mistri war an Texas ken na voe ar vro-mañ degemeret e-touez ar stadoù amerikan. Neuze avat e savas krogad etre an div vro e miz Ebrel 1846. Ar Veksikaned a voe trec'het war ar Rio Grande e miz Mae, hag a rankas kilañ. Er bloavezh war-lerc'h zoken e teuas ar Jeneral Taylor a-benn da gemer kêr-benn an Nuevo León, Monterrey. Gwashoc'h zoken : d'an 28 a viz Meurzh 1847 e kemere arme ar Jeneral Scott, kaset dre vor, porzh La Vera Cruz, goude bezañ bet o lakaat seziz warnañ e-pad teir sizhun, o troc'hañ evel-se ar vro eus ar bed diavaez. Ha nebeutoc'h eget c'hwec'h miz goude, d' ar 14 a viz Gwengolo, en em gave e kêr-benn ar vro, México.

E-keit-se ne chome ket ar peurrest eus renerien an arme amerikan da sellout en-dro dezho. E 1846 en devoa ar Jeneral Kearney astennet e veli war ar rann hag a veze graet anezhi ar Meksik Nevez, hag a zeuas da vezañ mestr war Santa Fe, he c'hêr-benn. Ofiserien all a oa aet pelloc'h c'hoazh etrezek ar C'huzh-Heol, ha Stockton ha Fremont a skarzhas an armeoù meksikan eus California. E miz Genver 1847 ez eas Kearney daveto. En em lakaat a reas da ren ar vro evel Gouarnour, hag e c'houlennas ma vije staget houmañ ouzh ar Stadoù Unanet. War-dro ar memes amzer e oa ur bagad a vil den eus ar Missouri o varc'hekaat a-dreuz ar plaennoù hag o reiñ lamm d' un armead a bevar mil meksikan, ar pezh a roas tu dezho da ober o mestr war gêr Chihuahua.

114

O c'hêr-benn e dalc'h an Amerikaned, o douaroù en Norzh o kouezhañ tamm-ha-tamm etre daouarn ar re-mañ, e oa reuzus stad renerien México. Ne oa tu all ebet evito nemet goulenn ar peoc'h. An emglev a voe sinet e Guadalupe Hidalgo d'an 8 a viz C'hwevrer 1848. Dre ar skrid-se e oa lakaet an harz etre an div vro war ar Rio Grande (Rio Bravo) adalek ar mor betek El Paso : ac'hano ez ae an disparti war-du ar gornaoueg betek Yuma, war ar Rio Colorado, en ur heuliañ ar Rio Gila ; hag eus Yuma ez ae an disparti war-eeun betek Tijuana, war ar Mor Habask. Diouzh tu ar Su e chome California Gozh (pe Izel) e dalc'h ar Veksikaned. Met California Nevez, gant kreizennoù evel San Diego, Santa Barbara, Monterey ha San Francisco, a zeuas da vezañ amerikan hag al linenn 42°N a zo chomet betek-hen an harz gant an Oregon, met California ar Spagn a oa kalz brasoc'h eget ne deo bremañ Stad California, peogwir e oa dindanañ ivez ar pezh a zo deuet da vezañ Nevada, koulz hag ul lodenn vat eus ar pezh a zo bremañ Utah hag Arizona.

E miz Genver 1848, a-raok eta ne voe sinet ar peoc'h, e voe kavet aour war zouaroù ar C'horonal Sutter, er pezh a zo bremañ kontelezh Coloma ; ha buan goude e voe kavet aour e lec'hioù all c'hoazh.

Un tamm digoll a oa bet roet koulskoude d' ar Meksik evit an douaroù kaliforniat a oa bet tennet diganti peogwir e oa bet paeet dezhi pemzek milion a zollaroù. D' ar mare ma teuas California da vezañ amerikan e oa ur pemzek mil den gwenn bennak o chom er vro, met gant « c'hwezh » an aour e teredas tud a-bell ha, dindan vloaz, e oa pignet niver ar re wenn da 250 000 pe war-dro !

Gant kement-se a dud o tiruilhal war ar vro, e oa mall bras reizhañ an traoù : ha setu perak e tigoras un Emvod Bras e Monterey d' an deiz kentañ a viz Gwengolo 1849 evit sevel ul Lezenn-Diazez. Bloaz goude, d' an 9 a viz Gwengolo 1850, e teue California da vezañ an unanvet Stad amerikan ha tregont, an tregontvet o vezañ bet Wisconsin e 1848.

*

An douaroù nevez ha na voent ket lakaet e-barzh Stad California a voe graet ganto meur a rann anvet " territory ", hag an emglev a oa bet gant Bro-Saoz e 1846, diwar-benn an Oregon a roas tu da sevel re all. E 1850 eta e voe rannet ar pezh a oa bet spagnol diagent etre daou ; rann ar Su a voe anvet New Mexico, oc'h ober eta gant an anv a roe ar Spagnoled d' ar vro a oa renet eus Santa Fe. Rann an Norzh a voe anvet Utah, diwar anv ur boblad Indianed. Diouzh tu ar C'huzh-Heol e tapas an div rann-se kaout douaroù hag a oa bet kaliforniat en amzer ar Spagnoled ; ha diouzh tu ar Sav-Heol e voe kresket ivez New Mexico gant ur rann eus an Texas kozh.

115

Petra 'ta eo ar penngefioù-se ? N' it ket da grediñ e vo tu deoc'h d' o faoutiñ evit o lakaat en hoc'h oaled da ober tan. Nann ! rak mein int deuet da vezañ, ha pell int eus bezañ yaouank, rak bevet o deus war-dro 200 milion a vloavezhioù 'zo. Kavet e vezont en dachenn anvet Petrified Forest National Monument, e-kichen Holbrook, en Arizona.

116

E-keit-se e kendalc'he ivez ar poblañ hag an urzhiañ pelloc'h en Norzh hag Oregon a oa deut da vezañ un territouer eus ar Stadoù e 1848, ha kemend-all a oa bet graet gant Minnesota e 1849. Hag un nebeud bloavezhioù war-lerc'h, e 1854, e voe graet ivez gant Kansas ha Nebraska, er plaennoù bras, territoueroù all. Met an traoù a gemme buan en amzer-se ha, ma viras hiniennoù 'zo o urzhiadur e-pad pellik, e voe buan kemmet an traoù evit re all.

Evel-se e oa bet, e 1853, troc'het Oregon etre daou, al lodenn hag a oa e tu norzh ar stêr-veur Columbia o tont da vezañ un territouer nevez, hini Washington. Er bloavezh-se ivez e voe kresket an New Mexico etrezek ar Su, un dachennad douar, ar " Mesilla ", en-dro da gêr Tucson, o vezañ bet pignet digant ar Veksikaned. Minnesota a voe lakaet da stad e 1858, hag Oregon e 1859. Daou vloaz goude (met a-benn neuze e oa krog ar Brezel-diabarzh) e voe savet daou derritouer nevez pelloc'h er Reter : hini an Dacotah (bremañ e skriver Dakota !) hag hini Colorado, pep hini anezho o kaout ur rann er plaennoù bras hag ur rann all er Menezioù Roc'hellek. Colorado a voe savet diwar darn eus Kansas ha Nebraska, er Reter, ha diwar un darn eus Utah, en tu all. E 1863 e voe savet territouer Idaho, en ur grennañ, diouzh tu ar Gornaoueg, war Utah, Oregon ha Washington ha, diouzh tu ar Sav-Heol war Nebraska. Daou vloaz a-raok e oa c'hoazh bet bihanaet Utah pa oa bet distaget diouti an Nevada, ha na c'hortozas goude nemet nebeut a amzer a-barzh bezañ lakaet da stad e 1864 ; met er bloaz-se ivez e voe bihanaet a galz an Idaho, peogwir e voe savet diwar he c'houst territouer Montana, diouzh tu ar Reter. Ar c'hemmoù-se a oa ur sin eus ar pouez a gemere a-benn neuze ar mengleuzierezh er c'horn-se eus Amerika : Nevada, Idaho ha Colorado o vezañ bet sachet enno ar vengleuzierien gant an aour pe an arc'hant a oa bet kavet stank er c'hornioù meneziek-se.

Er Menezioù Roc'hellek e voe klokaet an urzhiadur e 1868 pa voe savet territouer Wyoming. Muioc'h er Su e oa bet rannet er bloavezh a-raok New Mexico etre daou, hanterenn ar C'huzh-Heol o kemer an anv Arizona. Er bloavezh 1867-se e oa bet prenet Alaska digant Impalaer Rusia evit \$ 7 200 000 ha lakaet da vezañ un territouer amerikan er bloavezh war-lerc'h.

117

A-benn 1868 e oa bet eta stummet tost da vat an douar amerikan ha rannet tost da vat evel ma 'z eo atav bremañ. War-bouez an Indian Territory ha na voe digoret d' an dud wenn nemet e 1889, hag a zeuas da vezañ e 1907 Stad Oklahoma, pa voe kendeuzet ennañ ar pezh a vane eus an douaroù indian.

* * *

AN EMBROEREZH

An trevadennoù saoz a oa bet poblet dreist-holl gant tud o tont eus a Vreizh-Veur, ha gant un nebeud Iwerzhoniz ; hag e bloavezhioù kentañ an naontekvet kantved ne oa ket bet kemmet kalz an traoù war ar poent-se, rak ar Stadoù kentañ a rankas bevañ un tammig serret warno o-unan. E 1820 ne oa bet c'hoazh nemet un 8 400 bennak a dud o tont da chom er vro, met ugent vloaz war-lerc'h ez eo 80 000 a dud eo a zeuas eus an diavaez, hag e 1842 e voe tizhet an niver 100 000. Diwar neuze e krogas an dud da zont a-vil-vern da boblañ ar " Bed Nevez ", ken na voe tizhet tost da 428 000 e 1854, ar pezh a chomas avat an niver kreñvañ e-pad meur a vloaz goude.

E-pad an hanter-kant vloaz ha nav miz a ya eus deiz kentañ ar bloavezh 1820 betek an 30 a viz Gwengolo 1870, e teuas e-barzh ar vro war-dro seizh milion hanter a dud diavaez d' en em ziazezañ. War an niver-se e teue 4 100 000 eus ar broioù saoz (en o zouez 1 406 000 Iwerzhonad !), 2 643 000 eus ar broioù german (anezho 2 351 000 Alaman), 245 000 eus Bro-C'hall, ha 108 600 a Sinaiz. Ne oa ket c'hoazh bet kalz a Italianed (25 000 hepken), nag a dud o tont eus Europa ar Reter (7 000). Dre borzh New York eo e teuent kazi holl er vro, hag en diavaez eus stadoù New York, Massachusetts ha Pennsylvania, ez eas ar bras anezho d' en em ziazezañ e stadoù etre an Norzh : Illinois, Wisconsin hag Ohio dreist-holl. Bihan e oa niver ar re a yeas d' en em ziazezañ e stadoù ar Su-C'hevred : 13 400 hepken.

Disheñvel-kaer e troas an traoù da vezañ diwar 1870.

Setu amañ ar sifroù am eus kavet hag a gas eus penn kentañ 1820 betek an 30 a viz Mezheven 1874 : 46 712 725 a embroerien, anezho 39 263 800 abaoe an deiz kentañ a viz Here 1870.

118

Eus ar c'hementad-se a dost da seizh milion ha daou-ugent a dud o tegouezhout e-pad kant tri hag hanter-kant vloaz ha c'hwec'h miz e teue, dre urzh, hervez m' eo rannet o broioù orin bremañ :

eus Alamagn (an div rann)	6 948 299
Itali	5 259 026
Rouantelezh Unanet	4 839 562
Eire	4 719 358
Kanada	4 037 114
Unaniezh ar Republikoù Soviedel	3 349 313
Meksik	1 849 399

Ma lakaer Iwerzhoniz an Norzh gant re Eire zizalc'h ez eo anat e sav niver an dud aet d'ar Stadoù eus Iwerzhon da vuioc'h eget ar re a yeas eus Breizh-Veur. En taolennoù da heul e vo kavet (e milieroù) niver an dud degouezhet da chom er Stadoù e-pad kant hanter-kant vloaz, dre bep pennad dek vloaz. Evit ma vije tu da c'houzout ar c'heñver a ra se gant an dud a oa o chom war al lec'h en araog e

vez roet ivez kementad an dud diazezet er vro, ar pezh a zo aes, peogwir ez eus bet niveradeg bep bloavezh '0.

Pennad amzer	Mil embroer	Mil den niveret
1820		9 638
1821-30	143	12 866
1831-40	599	17 069
1841-50	1 713	23 192
1851-60	2 698	31 443
1861-70	2 482	39 818
1871-80	2 800	50 156
1881-90	5 232	62 948
1890-1900	3 669	75 995
1901-10	8 742	91 972
1911-20	5 714	105 711
1921-30	4 107	122 775
1931-40	528	131 669
1941-50	1 029	150 697
1951-60	2 624	179 323
1961-70	3 314	203 212
1971-74	1 549	(4 bloaz)
1821-1870	7 635	dre
1871-1920	26 157	50
1921-70	11 602	vloaz

119

Tu a zo da welout evel-se ez eus c'hoarvezet peder gwech, e ve deuet er Stadoù, e-doug ur pennad dek vloaz, ouzhpenn dek dre gant eus an dud a voe niveret er bloavezh kent na grogas ar pennad-se. An dregantad kreñvañ a zeuas etre 1851 ha 1860, ha neuze etre 1901 ha 1910 (ouzhpenn 11 %) ; en tu-hont da zek dre gant a zegouezhas ivez etre 1881 ha 1890 hag etre 1841 ha 1850.

Evit dont a-benn da lonkañ kement-se a dud e oa ret e vije er vro frankiz d' an dud-se d' en em ledañ, ha labour forzh pegement. Ar frankiz ne vanke ket : pa voe savet ar Stadoù Unanet e oa a-vec'h treuzet gant an drevadennerien kribenn ar menezioù Appalach. En hanterenn gentañ an naontekvet kantved avat ez eas muioc'h-mui a dud a chom etre ar menezioù-se hag ar stêr vras Mississippi. Ha n' eo ket hepken tud o tegouezhout eus Europa eo a yeas da ober o diazez er rannoù goullo-se, met ivez kalz tud hag a oa bet savet e stadoù ar Reter. Ar re-mañ a oa tud bet boazet eno da gontañ warno o-unan ha da ren o aferoù evel ma plije dezho, hag a oa ganto ar spered « mont war-raok ».

Ken na voe tizhet ar Mississippi ez eas aes a-walc'h al labour trevadenniñ, rak tennañ a rae ar vro eno d' ar pezh a gaved er Reter, ha zoken en Europa, gant dour a-leizh ha koad n' eus forzh pegement. Met ur wech treuzet ar stêr veur en em gavjod e douaroù digor ar " Prairie ", hep gwez da reiñ keuneud d' en em dommañ pe da sevel ti, hep dour-red nag eien stank evit terriñ sec'hed an dud hag o loened. Ha dreist-holl e vanke hentoù dereat evit ar c'hirri, ken diaes ha ma oa o diazezañ en tachennadoù divaen-se.

Diwar 1830 koulskoude ez eus bet listri a-leizh o vont hag o tont war an Ohio hag ar Mississippi, ur wech ma oa bet kavet an tu d' o lakaat da gerzhout " dre dan ".

120

Canyon De Chelly, e bro an Indianed Navajo, tost da gorn tu ar biz Stad Arizona.

121

Ha war-dro 1845 c'hoazh e veze graet e New Orleans div wech kement a drafik ha ma veze e porzh New York, hag ar gêr-se a oa deuet da vezañ poblet-kaer : eus seizh mil warn-ugent a dud a oa o chom enni e 1820 e oa pignet an niver da 169 000 e 1860. Hag uheloc'h war ar stêr e kreskas ivez St. Louis en un doare sebezus, niver an annezerien o tremen eus 6 000 e 1830 da 161 000 tregont

vloaz goude. Ha kresk Chicago a oa c'hoazh dreist da hini an div gêr-se : savet a netra e 1833, e oa enni 4 850 den o chom e 1840, ha 109 400 e 1860. Dek vloaz war-lerc'h e oa deuet da vezañ brasañ marc'had greun ar bed, hag en he forzh e veze graet neuze war-dro muioc'h a listri eget ne veze graet neuze en holl borzhioù ar Stadoù a-gevret (ret eo menegiñ koulskoude ne oant, evit ar pezh a sell mentad al listri-se, nemet an hanter eus ment al listri a oa o taremprediñ porzh New York).

Trec'h Chicago a oa c'hoarvezet da gentañ dre ma oa bet digoret ur ganol a zigore un hent-dour etre New York hag al Lennoù Meur. E 1825 eo e voe kroget gant al labour war Kanol Erie, a gas, war 584 km, eus Albany, war an Hudson, betek Buffalo, war al Lenn Erie. Ur ganol all, 180 km dezhi, a zigoras hent, dre ar stêr Illinois, da vont eus Chicago da St. Louis. Seul bouezusoc'h e teuas an hent-dour-mañ da vezañ ma oa bet stoufet hent ar Mississippi izelañ e-keit ha ma padas ar Brezel-diabarzh. Ha biskoazh abaoe n' eo deuet porzh New Orleans a-benn da adc'hounit ar garg a oa bet e hini a-raok ar brezel.

Seul vui ma krogas e-pad an amzer-se an hentoù-houarn da vezañ savet a-dreuz ar vro. Hag ar re-mañ eo a zeuas a-benn da reiñ lañs d' ar poblañ en tu-hont d' ar stêr vras. Rak abred e krogas an Amerikaned da ziazezañ o linennoù-houarn, hag e 1860 e kaved er Stadoù 50 000 kilometrad anezho, tra ma ne oa c'hoazh nemet 10 500 e Breizh-Veur ha 3 000 e Frañs.

A-benn neuze koulskoude, evel m' hon eus gwelet uheloc'h, e oa krog ar boblañs da greskiñ en tu all d' an douar-bras amerikan, a-hed ar Mor Habask : California a oa bet savet e 1850 ha Stad Oregon a oa bet savet ivez e 1859. Hag e 1847 e oa en em gavet Brigham Young, heuliet gant daouzek mil ezel eus " Iliz Jezuz-Krist Sent an Deiz Diwezhañ ", war ribloù al Lenn Veur Sall, hag a zegase da soñj dezho, moarvat eus Mor Marv an Douar Santel.

Ur Breizhuheliad o stourm evit Breizh

D'ar merc'her 21 a viz Kerzu 1977 e tinte kloc'h boud Iliz-veur Roazhon evit obidoù an Aotrou Chaloni Poisson anavezet mat gant tud an Emsav evel istorour Breizh ha buhez-skriver meur a emsaver, aet da anaon d'an 19 a viz Kerzu d'an oad a 79 vloaz.

En-dro d' e relegoù e oa bodet kalz eus e vignoned hag eus e ziskibien - tud all ivez - hag er c'heur edo pennadurezhioù uhelañ an Eskopti. Ha me, bet mignon feal da Herri e-pad 56 bloavezh, e plije din an holl enorioù graet d'am c'heneil, daoust ma oa kerse ganin gwelout ne oa ket sevenet al lidoù penn-da-benn evel m'en doa goulennet en e destamant.

Edon o c'hortoz ar brezegenn deut da vezañ boas e seurt degouezhioù... hag a oa bet difennet groñs gant va mignon. Arabat lavarout e voe distaget komzoù dister ha goullo, pell ac'han. Meur a hini evel don avat a chomas gant o c'hoant. Nijet en doa ar prezeger helavar uhel-uhel a-us d'ar pezh a zo bet ul lodenn vras eus buhez Herri Poisson. Er vro-mañ kement penn kristen ha breizhad-emsaver a zo tonket dezhañ mervel div wech : ur wech e-giz an holl dud, hag adarre, en abeg da c'hred ur c'hanmeuler sklerijennet mui pe vui pe davedek a-ratozh-kaer.

*

Ganet e oa bet Herri Poisson (" Pesk " evit e geneiled) d'ar lañ a viz Here 1898 e Roazhon, straed Sant-Loeiz, ha dezhañ ur c'hoar henañ. E dad a oa genidik eus Gwern-Roazhon hag e vamm eus Plouvaelgad. Un nebeut amzer da c'houde ez eas an tiegezh da chom e straed Sant-Mikael, nepell diouzh straed Sant-Malo anvet gwechall ar Straed Uhel.

123

An holl a oar penaos en em savas taer ar c'harter-mañ eus Roazhon, kêr Breujoù Breizh, taeroc'h zoken eget kreiz Kêr, a-enep an telloù direizh bet urzhiet gant Colbert, hag a-enep rogoni an dug de Chaumes, ar paotr didruez. Gwall-griz e oa bet ar c'hastiz. E rannvro Roazhon a-bezh, e-lec'h m' o deus stourmet start ha pennek gwiraourien ha brezelourien evit diwall frankizoù Breizh, ez eus da grediñ ez eo bet sanket don er c'halonoù hag er speredoù, ha legadet a rumm da rumm, ur santidigezh hag un doug-natur da enebiñ ouzh kement direizhder pe sotoni o tont eus ar Reter. Kavout a ra da hinienoù emañ ar santidigezh hag an droug-se o vont da get. E gwirionez n'int nemet morgousket. C'hoarvezout a ra ganto dihuniñ ha tarzhañ trumm diwar ur stokadenn, un eñvoradur pe un darvoud bennak.

Ur paotrig nav bloaz e oa Herri (ha dezhañ neuze daoulagad evit gwelout, divskouarn evit klevout, hag ur galon vugel evit barn reizh) pa c'hourc'hemennas ar Republik gall e 1907, en e stourm ouzh Iliz Roma, renabloù, skraperezhioù, argadennoù, divroadegoù ; pezh a feukas kenañ ar feizidi stank e Breizh, hag a voe, du-mañ da nebeutañ, abeg da veur a vanifestadeg garv a-walc'h : ur chouanerezh nevez. Ne voe ket Herri vihan hep klevout traoù er gêr, pe dre ar barrez, pe e skol Santez-Anna, e straed Dinan, ma oa skoliad enni.

Dre ma oa donezonet evit ar sonerezh ha dezhañ ur vouezh heson e oa bet kemeret e strollad kanerien vihan an Iliz-veur. Meneget en deus alies pegen plijet e veze oc'h arvestiñ, etre daou gan, ouzh livadurioù-war-vur ar vali a red tro-dro d'ar c'heur, o taolenniñ ambrougadeg veurdezus ar sent o deus diazezet Breizh.

Mont a reas da skol eil derez Kasteljiron e miz Gwengolo 1911... un tammig

re abred evit gwelout e-unan an dourni kaset en-dro war blasenn Ti-kêr Roazhon, d'an 29 a viz Here, gant studierien vrogarour, en o fenn C. Le Mercier d'Erm, pa voe diskouezet d'an dud war an ton bras an delwenn, pe ar savadur brudet, un dismegañs wirion ouzh ar Vretoned. Met keloù a voe kaset pe roet dezhañ pa zistroas d'ar gêr gant ar vakañsoù kentañ.

Anzavet en deus bet ivez pegen bras e oa bet warnañ levezon romantoù Paol Feval : " La Louve ", " Valentine de Rohan " hag all, en doa dineizhet e levraoueg e skolaj.

124

Forzh penaos, ne oa nemet 13 vloaz, pa zisklerias sklaer hag anat evit ar wech kentañ e oa anezhañ ur breizhad broadelour emskiantek. Edo o pourmen gant e genskolidi nepell diouzh Sant-Dider, pa dremenas ar bagad a-dreuz da linenn-houarn Roazhon-Pariz. Lavarout a reas d'ar paotr a oa en e gichen : « Gant ma teuo Breizh da vezañ dizalc'h un deiz bennak ! ». Setu amañ, da vihanañ, un diskleriadur ha n' eus ket tu da lavarout en deus un dra bennak da welout gant " Barzhaz Breizh ", pe gant aour an estren.

D'am zro, e miz Gwengolo 1916, ez on aet d'ar memes skol, er pevare klas. Labouret e veze start en ti-se, en desped d'ar strishadurioù degaset gant ar brezel-bed kentañ ha ne weled termen ebet dezhañ. A-boan m' am boe amzer da spurmantañ a-bell, Herri Poisson a oa neuze er c'hentañ klas. E miz Ebrel 1917 e voe galvet d'an arme evit difenn ar Gwir hag ar Sevenadur, dres d'ar mare ma klaske Nivelle treuziñ al linennoù alaman war vord ar stêr Aisne, hep dont a-benn eus e daol, daoust m' en doa graet evit se, gouez dezhañ, « une consommation de Bretons ».

Ur wech desket gant hor mignon penaos en em zibab gant ur fuzuilh, e voe kaset e-kerz 1918, d'an talbenn, war hent gwall-vrudet an Itronezed... evit bezañ paket eno c'hwec'h miz goude ha kaset d'an Alamagn da brizoniad. Disoudardet er bloavezh 20 ez eas da Gloerdi Bras Roazhon a-gevret gant un niver bras a-walc'h a vrezelidi " gozh ", hag un ugent bennak a dud yaouank, ha me en o zouez.

O vezañ klevet e oan dedennet gant " danvez " Breizh, ne zaleas ket da doullañ kaoz ganin ha setu penaos ez eo c'hoarvezet ganin bezañ bet, adalek an derou, er renk kentañ evit gwelout anezhañ hag e geneil Loeiz Herve o stourm a-heligentañ evit Breizh.

Rak fellout a rae dezho oberiañ dizale, ha neket un tammig. O menoz a oa degas ar gloer yaouank da " emoueziañ " kudennoù o gwir vro : kudennoù relijiel, sevenadurel, ekonomikel, politikel, kevredigezhel. Da gentañ : deskiñ, dastum titouroù ha dielloù ; pleustriñ war an istor, deskiñ ar yezh, a-walc'h evit gallout lenn pezh a veze embannet e brezhoneg ; ober enklaskoù e Breizh-Izel ; kejañ gant an Aotrou Perrot, gant kloareged Kemper (Saig ar Go) ha gant kloareged Sant-Brieg (Brochen, Cogaing) ; sonteal gant evezh bras kloareged Roazhon ; teurel pled ouzh labour ar studierien bodet tro-dro da V. Marchal ha Job de Roince, embannet ganto adalek 1919 ur gazetennig galvet da ober berzh : Breizh Atav.

125

E miz Gwengolo 1923 e c'houlennas Herri Poisson bezañ degemeret gant an Ao. 'n eskob Charost. Diskleriañ a reas dezhañ e soñj da lakaat ar gloer yaouank da anavezout kudennoù Breizh. Degemeret e voe dispar, hag un aotre kalonek a voe roet dezhañ da ober bruderezh e kloerdi Roazhon gant asant ar renerien.

Ma ! Setu " Pesk " o redek diouzhtu da gaout ar pennrener hag ar gelennerien all ha da zifenn dirak pep hini anezho kaoz Vreizh : ali e voe an darn vuiañ. Daou zoken, o klask gouzout hiroc'h hag oc'h atersiñ, a anzavas (hag i douget un tamm da v-Maurras) e oa reizh ober un diforc'h etre ar « vroad » hag ar « stad », hag e ranke ar stad bezañ evit ar vroad ha neket ar vroad evit ar stad. Aotreet e voe embann, teir gwech er bloaz, hag e-pad ar vakañsoù, ur c'hannadig evit ar gloareged, ennañ pennadoù savet gant kloareged dindan

evezhierezh ur c'helenner. Embannet e voe niverenn gentañ *Foi-Bretagne* war-dro Pask 1924. Biskoazh ne voe gwelet en ur c'hloerdi kement a virvilh, seul vuioch m' en em ziskouezas raktal un eneberezh start.

Ne oa ket tonket F.-B. da gaout un hir a vuhez. Dija e miz Gwengolo 1924 e oa bet roet da " Besk " ha d' e gempredidi ur gefridi da vezañ sevenet er-maez eus ar c'hloerdi. Chalet e oa ar renadur gant an tabutoù o sevel etre ar gloareged ha gant tezennoù divoas ur skrivagner o tisplegañ evezhiadenn Hello, « L'Asie, la Grèce et Rome : la vision, la science et la... formule ». Lakaet e voe un termen d'an " Awañtur " e Mezheven 1925.

*

Beleget d'ar 6 a viz Mezheven 1925, Herri Poisson, diwar c'houlenn person e barrez c'henidik Sant-Albin Roazhon, a voe anvet ha kaset di da gure ha da skolaer e skol Santez-Anna e straed Dinan. Ar bloaz war-lerc'h e voe anvet da bennrener ar memes skol. Chom a reas tri bloaz ha tregont e penn ar skol. Sammañ a rae ur garg pounner hag a c'houlenn digant ar c'hargad reiñ holl nerzhioù e spered hag e galon hag an darn vuiañ eus e amzer. " Pesk " a oa e goustiañs re gizidik evit chom hep lakaat e labour-skolaer a-raok pep tra. Un ali a roas din un deiz : « Kement emsaver hag a fell dezhañ ma vo prizet e stourm evit Breizh a zle da gentañ gonit doujañs an holl, doujañs ar frañskilhoned zoken, dre giañ ouzh al labour, ul labour talvoudus ha peurglok. On boulonne ! ha tu a vo deomp da sellout rag-eeun ouzh daoulagad n'eus forzh piv ».

126

Gant gwir abeg e voe pouezet er brezegenn distaget da geñver e obidoù war goustiañs ha talvoudegezh Herri Poisson o ren e vicher. Meneget e voe e ouiziegezh, e ampartiz, e zoareoù-kelenn en a-raok war re e amzer, e skolidi oc'h ober berzh, e skol vrudet, e ziskibien " gozh " o chom holl staget outañ gant anaoudegezh... daoust ma ne oa ket tener bepred ganto.

*

Arabat avat krediñ e tisoñje e vro garet evit kelo-se. Kelenn a rae leal hag eus ar c'hentañ ar galleg hag istor Bro-C'hall. Met an istor gwirion ha neket un istor mac'hagnet ha gwariet a-ratozh. Er bloaz 1930 ec'h embannas evit skolioù prevez an derez kentañ un " Istor Breizh " berraet, er bajenn gentañ ur rakskrid a-zoare gant ar C'hardinal Charost. Troet e voe diouzhtu al levrig e brezhoneg gant Gour-na-dec'h. Berzh a reas an div destenn. Ne voe ket kavet avat an destenn c'hallek diouzh o grad gant meur a istorour bras, dezho, en abeg d' o orin pe marteze d'o c'hefridi, ur welidigezh eus Breizh hag eus hec'h istor disheñvel-krenn diouzh hini rener skol Santez-Anna. Unan anezho a roas levrig an Aotrou Poisson da lenn d'e vugale hep rannañ grik, hag o c'hortoz sioul barnedigezh ar re vihan. Ne voe ket hir : « Na drouk eo bet ar C'hallaoued e-keñver ar paour-kaezh Bretoned ! ». Souezh ebet eta ma tiwanas e skol Santez-Anna Roazhon etre 1926 ha 1959 meur a Vreizhad emskiantek, pe lik, pe zen-a-iliz, en desped da gondaonidigezh levrig " Pesk " gant ar ouiziegezh difazi a-berzh Stad.

E miz Here 1925 pennrener ar Bleun-Brug d'ar mare, an tregeriad E. Ar Moal, a zeuas da Roazhon da gaout ar c'hardinal Charost. Pedet e oa bet an Aotrou Poisson d'ar weladenn ha gantañ meur a zen a-feson. O vezañ ma oa bet beleget, ne oa ket ken dindan veli pennrener ar c'hloerdi met dindan hini an eskob. Hemañ a voe ali gantañ ma vefe adembannet *Foi-Bretagne*, met ar wech-mañ evit an holl, hag evel ur stagadenn c'hallek da Feiz ha Breiz brezhonek, evit gallegerien Breizh-Uhel.

127

Evel-se e voe graet. Kavet e voe kenlabourerien ha skrivagnerien, ken liked, ken kloer. Hiniennoù e-touez ar re-mañ a zo deut da vezañ pennadurezhioù. Dalc'het muioc'h-mui avat gant e skol, Herri Poisson a fizias dizale renerezh ha merouriezh ar gelaouenn en Aotrou Regnault (Ar Pardoner). Berzh a reas F.-B. e-pad pevar bloaz. Met dibradet e voe ha kaset da get e 1929 gant ar gorventenn

dichadennet war aozadurioù ar Bleun-Brug gant intrudu re vras an Aotrou Madeg. E seizh gwellañ a reas " Pesk " evit anavezout kement tra a denne d'an Emsav : tud, skridoù, darvoudoù. Diouzh skouer an Aotrou Perrot, e tegemere laouen an emsaverien a bep liv ; hag ar re-mañ a blije dezho dont da glevout e « santimant ». Gouestlet evel beleg da servij un aviel kinniget d'an holl, morse n'en dije asantet argas dioutañ unan bennak, war zigarez m'en dije menozioù disheñvel diouzh re an holl dud - ha, diouzh an tu all, e lakae evezh bras da dremen hep feukañ, dre e gomzoù pe dre e zoareoù, ar re a ouie-eñ n'oant ket a-du gantañ war dra pe dra. Ne felle dezhañ na strishaat na lakaat en arvar e abostolerezh ; hag anaoudek e voe an holl en e geñver evit se. Anavezet e oa e vroadelouriezh : biskoazh ne voe tamallet dezhañ... nemet ur wech e miz Gwengolo 1944. Un abadenn follentez.

*

E 1925 Herri Poisson ha L. Herve o doa koumanantet a-gevret da Vreiz Atao. Kichen-ha-kichen e oa skrivet o daou anv, Herve-Poisson, war roll ar goumananterien dalc'het e burevioù ar gazetenn. Ar bolis avat a oa deut a-benn e 1932 da deurel he c'hrabanou war ar roll-se ha nouspet paperenn all. Da vare an " dieubidigezh ", pa glasked kas da get pep breizhad ha pep tra breizhek, e voe turiet e pep lec'h evit kavout dielloù nevez-skrivet, warno anvioù tud fallakr a-walc'h evit karout o gwir vro. Met diell nevez ebet war-wel. Ret e voe tremen gant dielloù kozh. Setu perak ez eas ur strollad Bugale Vari d'an niverenn 14 eus straed Legraverand da bakañ ar paotr Herve-Poisson evel ma oa merket war o faperenn. Pesk ebet avat : dilojet en doa ur 15 vloaz bennak a-ziagent. Dre forzh troiata, goulennata, sakreal ha pec'hiñ, e kavjont o den sioul en e ranndi, 20 straed Sant-Loeiz, hag e tegasjont ar paotr, sabatuet an tamm anezhañ, en o c'hompagnunezh enorus, da gamp Marguerite 'lec'h m' edo Bretoned a ouenn vat ouzh e c'hortoz. Chom a reas eno 48 devezh. Laosket e voe da vont hep bezañ aterset, na barnet, na kondaonet. Klemm o doa savet tud ar c'harter, en o zouez rener ar skol lik tost d'e hini. Da unan da nebeutañ e voe talvoudus gwalleur ar paour-kaezh " Pesk " : didrabas e chomas Loeiz Herve. Paeet en doa ar merzher evito o-daou.

128

Tud 'zo a vez ganto ar chañs da chom divrall dindan taolioù ganas an tonkadur, hag a vez broudet kentoc'h gant an diaesterioù ha gant an dizeurioù. Bourrañ a rae Herri Poisson o kanañ kanaouenn " An huñvreoù kaer " : « Pa 'z omp aet en hent edo tarzh an deiz o c'houlaoüñ drant... Hag e kanemp holl, hag e kanemp hir d'hon huñvreoù kaer - Pa 'z omp deut en-dro e oa yen an noz hag ar bed e kañv... hag e kanemp c'hoazh... Pa 'z aimp c'hoazh en hent, kanañ raimp atav... ».

Hag e gwir, " Pesk " a loc'has adarre, pennek, hag a grogas gant al lodenn frouezhusañ eus e vuhez evit ar Vro. Aesoc'h e oa deut e labour skolaer da vezañ ; muioc'h a amzer vak a oa gantañ. Stagañ a reas da vat da seveniñ mennad donañ e galon a-viskoazh : diskleriañ d'ar Vretoned, fraezh ha sklaer, ha reizh, o istor gwirion en ul levr aes da embreger ha da lenn. Kavout a rae dezhañ e tle ur bobl anavezout hec'h istor ma vez en he soñj neket hepken dreist-vevañ met ivez mont war-raok ha war wellaat en dazont. Ne oa tamm ebet a-du gant ar re a gav dezho ez int deut di-vegel (hep begel) er bed-mañ, da lavarout eo, n'o deus resevet netra digant o zud ha ne dint dleourien d'o zud kozh e mod ebet. N'eus broad ebet hag a vefe deut da wir, savet ha stummet dibar, anez oberoù, kurioù, poanioù rummadoù diniver a-hed kantvedoù, dastumet ha berniet ganto pinvidigezhioù a bep seurt, ken danvezel, ken speredel, legadet da herezh d'an diskennidi, d'ar re-mañ da dennañ o mad diouto evit ober gwelloc'h c'hoazh. Pa zanevell un istorour gwirion an tremened, n' eo ket evit lakaat traoù marv e boestoù-mir ; evit reiñ lusk ha lañs d'ar re vev ne lavaran ket, hag evit ma kendalc'hint gant an erv evit e gas pelloc'h.

Boulc'het en doa an Aotrou Poisson e labour istorour dija war-dro ar bloavezhioù 39-40 ; ul labour evit ur manac'h beneadat (evit gwir un hanter vanac'h e oa anezhan). Lenna rae ur bern levrioù talvoudek, met neket evit

preizhata du-mañ du-se. Pizh e vurutelle pep oberenn, pep skrid, ha mont alies davet ar mammenoù. Nag a eurioù tremenet o furchal el levraouegoù hag e ti-andielloù e Roazhon !

129

Embannet e voe " Istor Breizh " e 1947... ha diviet dizale, adembannet e 1954. Ha setu ar buhez-skridoù o tont er-maez buan ha puilh ur spont ! dreist-holl pa gimiadas an oberour diouzh e skol e 1959. Buhez an Aotrou Perrot e 1955, Erwan Mayeuk e 1957, buhez an Aotrou Lec'hvien e 1959, buhez Debauvais e 1959, embannet war " Ar Vro " (1-6), buhez Erwan ar Moal e 1962 hag all. Plijet e vije bet o sevel buhez an Tad Presse abad Bodgwen en doa savet ur rakskrid evit e " Istor Breizh ". Ur mignon d'an daou zen a glaskas, diwar ziskleriadurioù an Tad war e dremenvan, pell diouzh an abati tapout krog e deiz-levr personal ar manac'h. Re ziwezhat siwazh ! « Dastumet » e oa bet dija a-ratozh gant un all, ha kaset ha klenket en ur c'houfr bennak da c'hortoz ar varn diwezhañ. « Petra eo ar wirionez ? » a c'houlenne gwechall Poñs Pilat.

*

Un deiz an Aotrou Pesk a lavaras din : « Foutre kaer a ran da vervel a-benn bremañ o vezañ m' on sur hag asur ne vo ket diviet kent pell gouenn an emsaverien ». Ya, met a drugarez dezhan eo e oa bet meur a galon staget ouzh Breizh. Aet eo da adkavout Loeiz Herve aet da anaon en e raok. Eus an tri mouskeder kemeret ganto penn o hent gwechall en o drantiz yaouank, ne chom nemet unan ken dre amañ o straniñ.

Dizale e tichañso dezhañ ivez ober e dalaroù. Na bourrañ a rafe, ar pezh goapaer divalav ! o kejañ a-nevez gant e vignoned hag o welout hag o kanañ ganto eus kreiz ar beurbadelezh « hon huñvreoù kaer deut da wir » un deiz war an douar, « hon huñvreoù kaer trec'h d'ar bed ».

Avelioù-tro (Meurzh-Ebrel 1977)

1 a viz Meurzh. - Ne vourr ket Idi Amin Dada an douristed. Kaset eo bet d'an harzoù, ha « manu militari », un nebeut Amerikaned a oa o pourmen dre ar vro.

6 a viz Meurzh. - N'eo ket tud direbech nemetken a vez kavet e-touez ar C.R.Sed. Unan a zo bet plantet en toull e Nice. Bep weekend ez ae disourssi da vro-Veljia da dagan tier-bank.

9 a viz Meurzh. - Emañ an dilennadegoù o tostaat. René Dumont, o komz eus c'hoari bras ar politikerezh, a ziskler : « Mat e vefe lakaat an dud da votiñ adal 12 vloaz. Arabat krediñ ne vefe ket gouest ar vugale d'hen ober ».

10 a viz Meurzh. - Tangwall en ur skol e Arles. N'eo ket an F.L.B. ha ket an F.L.O. kennebeut. Graet eo bet an taol gant tri bugel o doa savet a-enep da renezh o skol. Ha paotr diboell e vije René Dumont ?

13 a viz Meurzh. - Ar maout a ya gant an tu kletz e Breizh. Holl gêrioù bras hor bro a vez an tu kleiz er penn anezho. Nemet Gwened ha Kemper a chom gant an tu dehou. War gresk ez a niver dileuridi an U.D.B. : 35 a vez dilennet hag en o zouez 7 er c'hêrioù bras : Brest, Roazhon, An Orient, Sant-Nazer, Sant-Hermelen ha Naoned.

15 a viz Meurzh. - Promesaoù e-leizh a sav e spered an dileuridi da gaout mouezhioù ouzhpenn. E Marseille, Gaston Defferre en deus kinniget ha prometet e vefe savet komodite evit ar chas. Dilennet eo bet. Ket evit se atav.

17 a viz Meurzh. - Anavezet mat eo Michel Sardou evit bezañ faskour ha kanañ meuleudi d'ar Stad c'hall trevadennet ha gallgar. Ne seblant ket bezan bourret gant an dud er vro-mañ : A-drugarez d'ar manifestadegoù bet aozet un tamm e pep lec'h, eo bet rediet da baouez gant e drolad-kanañ e Breizh.

20 a viz Meurzh. - Da sevel a-enep d'as c'hreizennoù nukleel e tarzhe ti an E.D.F. e Roazhon. Sinet eo F.L.B.

21 a viz Meurzh. - Prosez e Lezvarn Surentez ar Stad e Pariz evit 7 emsaver. Ronan Huon, Per Bourdelles, Guy Caro, Per Denez, Alan Stivell ha tud all c'hoazh a oa deut da destiñ.

25 a viz Meurzh. - E-doug un abadenn show-business war Europe 1, e pellgomz Alan Stivell war-eeun e brezhoneg da aotrou Maer Kêr Vrest da reiñ dezhañ e c'hourc'hemennoù gwellañ.

26 a viz Meurzh. - Unan eus kazarnioù Kemper a vez lakaet da darzhañ gant an F.L.B.

28 a viz Meurzh. - Unan eus kazarnioù Bastia a vez lakaet da darzhañ gant an F.L.C.

2 a viz Ebrel. - Mervel a ra an aotrou Laudren, person Logunec'h ha depute U.D.R. « Den ebet ne c'hell servijout daou vestr : pe en devo kasoni ouzh an eil ha karantez ouzh egile » (St Mazhev 6,24). Hag-eñ e c'heller servijout Doue hag an U.D.R. ?

11 a viz Ebrel. - Diskoulm ebet gant ar feulster e Norziwerzhon. Ur bugel 10 vloaz a vez lazhet gant ur vombezenn lakaet gant an I.R.A.

18 a viz Ebrel. - A-du e sav kuzul-kêr Roazhon gant mennad unvaniezh Breizh. Nemet ar gomunisted a chom hep votiñ evit Naoned e Breizh.

20 a viz Ebrel. - Hervez medisin Amin Dada, en deus debret ar jeneral Idi, avu unan eus e vinistred, hini an aferioù diavaez war a lavarer. Ur boaz kozh e vefe en Uganda, da gas an droug kuit.

22 a viz Ebrel. - An aotrou Le Guyader-Després, aotrou Maer Kastellin, bet gwerzhet douaroù Dineol d'an arme, a vez lakaet e genkiz da darzhañ gant an F.L.B. e Douarnenez.

24 a viz Ebrel. - Gouel an unvaniezh e Sant-Nazer. Tri mil den hepken a oa deut. Fall amzer a oa. E-doug as vanifestadeg e vez diskaret ha diroget ur banniel tri-liv. « La victoire est au bout du... combat ! » a ziskler Per Denez.

25 a viz Ebrel. - Un 40 bennak a dier eus ar " c'hClub Méditerranée " a vez lakaet da darzhañ gant an F.L.C. e Korsika.

27 a viz Ebrel. - Ur gwallzarvoud e kreizenn nukleel Puentes (Bro-Spagn). 100 den a vez kaset d'an ospital.

28 a viz Ebrel. - Ur greizenn all a fell d'an E.D.F. diazezañ e Breizh : e Beg ar Raz.

29 a viz Ebrel. - Tonadoù eoulmaen en em leda war-c'horre Mor an Hanternoz. Ur gwallzarvoud en un derry war-vor eus Bro Norvejia.

30 a viz Ebrel. - Petra ober gant ar 150 tonnad mazout bet dastumet a loaladigoù gant paotred an arme war aodoù ar c'hreisteiz ? Setu ar goulenn a save e spered an Ao. Becam, maer nevez Kemper (R.P.R.). Un diskoulm en deus kavet : douaret e vo pep tra war ar maez kostez Kemper.

BREWALAN.

GOULVEN JACQ

Pinvidigezh ar Paour

166 pajenn

Ar baourentez e Plougastell etre 1917 ha 1925

(Priz Langleiz 1976)

War baper kaer : 32 lur + mizoù

War baper all : 24 lur + miroù

NOTENNOÙ

Kañv

Mael COURTIAL, Tereza LE CADRE hag o bugale a zo trist o kemenn deoc'h marv o mamm, ha mamm-gozh, e Malañsag, Bro-Wened. Levenez d'an Anaon.

Profoù

Miz C'HWEVRER :

Andrev Daniel, 110 lur ; Gerard Rolland, 60 ; D. Jegou, 30 ; Dll M. Miniou, 10 ; Roje Brisson, 60 ; Herri Kalvez, 60 ; P.L.G., 100 ; Mikael Aodig, 10 ; Ewan Konnan, 20 ; Herve Latimier hag Annaig Kervella, 20 ; Yann J. Konan, 20 . Y. E. Cormerais, 20 ; Jakez Ducamp, 10 ; K. ar Brazideg, 10 ; Alberz Herry, 70 ; Alan Peigne, 10 ; Anna ar Beg, 10 ; Y. Chapel, 10 ; Dr J. Perrot, 10 ; Yann Bouessel du Bourg, 80 ; J. ar Floc'h, 10 ; B. Assicot, 40 ; Erwan Gwegen, 60 ; F. Kerrain, 10 ; J. A. ar Go, 10 ; Dominig Guichard, 10. -
War un dro, 870 lur.

Miz MEURZH :

Dr Delalande, 40 lur ; Fulub Kadoret, 5 ; Ab. Erwan Miniou, 20 ; Vefa de Bellaing, 100 ; Andrev Cloitre, 10 ; Erwan an Heveder, 10 ; Yann Bouessel du Bourg, 100 ; Jakez Gwegen, 10 ; Fr. Prigent, 20 ; Erwan Bonvallet, 10 ; Y. Rosmordug, 10 ; Fr. ar Bleiz, 10 ; Alan Merdrignag, 60 ; Mari Gentrig, 10 ; Dr M. Rageot, 59 ; vann Bizien, 5 ; J. an Dousal, 10 ; Yann er Meliner, 460 ; Loeiz Bodivit, 10 ; Yann Renault, 200 ; Alan Autret, 60.
- War un dro, 1 179 lur.

Degemeret hon eus 4 247 lur a brofoù abaoe derou ar bloaz. Ur skoazell a bouez eo ha trugarekaat a reomp a wir galon an donezonerien.

Da harpañ ar gelaouenn, prenit an niverennoù kozh

a gavot a-hend-all enno un tamm dudi, ha deskamant a-wechoù. Setu ar re a chom e gwerzh :

- 29, 67, 69 betek 186 (nemet an niverennoù 78, 82, 84, 90, 98, 99, 100 hag a zo bet peurwerzhet).

Priz an niverennoù a zo : 10 lur pep hini (nemet an niverennoù 116 ha 151 hag a goust 12 lur pep hini, an niverenn doubl 166-167 hag a goust 16 lur).

Tu a zo a-hend-all da brenañ ar bloavezhioù klok-mañ hag a goust 50 lur pep hini :

- 1959 (72-77) ; 61 (84-89) ; 64 (102-107) ; 65 (108-113) ; 66 (114-119) ; 67 (120-125) ; 68 (126-131) ; 60 (132-137) ; 70 (138-143) ; 71 (144-149) ; 72 (150-155) ; 73 (156-161) ; 74 (162-167) ; 75 (168-173) ; 78 (174-179) ; 77 (180-185).

An niverennoù a vez kaset kuit a vizoù-post. 10 % a zistaol a c'hell bezañ graet pa brener ouzhpenn 50 skouerenn. Ar goulennoù a zo d'ober digant Per ar Bihan.

Priz Niverenn 186 " Al Liamm " - Prizioù nevez

Hon niverenn diwezhañ, enni 72 pajenn, ez eus bet moulet anezhi 1 300 skouerenn. Koustet he deus 8 885,69 lur, 8 607,50 evit ar moulañ ha 278,13 lur mizou-kas.

C'hwec'h niverenn vihan eta a goustfe deomp 39,72 hep ar mizou-kas hag hep kresk ebet er bloaz.

Warlene avat n'hor boa graet nemet un niverenn gant 72 pajenn. Ar re all e oa enno 96, 80, 98, 84 ha 84 pajenn. War un dro 514 pajenn (gant as skeudennoù war baper lufr).

Lod eus ar goumanterien a bae 40 lur ha lod all 35 lur. Ne vern penaos an holl o deus paeet nebeutoc'h eget na gouste ar gelaouenn deomp, pep koumanant o sevel da 40,30 lur hep ar mizou (bandennoù ha timbroù) hag ar prizioù a gendalc'h da greskiñ a-hed ar bloaz.

Divizet holl eus eta ober evel an holl hag uhelaat ar prizioù en doare-mañ :

Breizh ha Bro-C'hall	50 lur
Broioù all	60 lur
Studierien, soudarded, tud dilabour	35 lur
Dre garr-nij	80 lur
Kemmañ chomlec'h	3 lur

Evel ma weler e chomo ar c'houmanant studier dindan ar priz a goust deomp an niverenn.

Lizhiri

Digant Y. R., Roazhon :

« Plijet on gant ho kelaouenn, dreist-holl pa vez enni skridoù nevez evel " Ma c'helljen-me kanañ laouen " ha n'eo ket diwar buhez den pe zen. Gouzout a rit evel just ez eus e Breizh peder skol DIWAN. Evit ar mare n'eus nemet skolioù-mamm, met digoret e vo ar buanañ ar gwellañ skolioù kentañ derez. Hag unan eus ar c'hudennoù pouezusañ a zo an diouer a levrioù-skol evit ar c'hlasoù izel. Embannet zo bet kentelioù douaroniezh, istor, psikologiezh... (gant Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerien da skouer) met n'int ket dedennus tamm ebet evit bugale. Ezhomm bras 'zo eus levrioù evit skolioù kentañ derez ha n'eo ket kentelioù diwar-benn istor pe danvezioù lennegel hepken, met dreist-holl diwar-benn an danvezioù skiantek (jederezh, fizik...). Da skouer, on bet plijet-kenañ gant troidigezh " Istor Breizh La Borderie ", met gwelloc'h c'hoazh e vefe bet embann un " Istor Breizh " e-giz hini " Skol Vreizh " hag a zo, siwazh evidomp, e galleg hepken. Kemennit, mar plij, ar goulenn-mañ d'ho lennerien.»

134

Digant J. C. :

« Resevet am eus dec'h niv. 186 AL LIAMM hag he lennet diouzhtu. Gourc'hemenoù deoc'h evit an niverenn-se, dedennus penn-da-benn gant pennadoù liesseurt. Nag a blijadur 'm eus bet o lenn eñvorennoù E. ar Barzhig ken fentus hag ar pajennoù diwar e benn ! ha brezhoneg an Dr Per ar Gall, saourus evit pep hini (war a gredan), saourus dreist-holl evit an hini a anavez mat Konk-Leon hag an trowardroioù hag evit an hini a anavez buhez ha gizioù an " Navaled " e Bourdel. Goulennit 'ta digant Per ar Gall kalz skridoù heñvel. Ur c'honter a ouenn vat eo ha leun a " humour ". Ur pec'hed e vefe dezhañ mirout kuzhet e c'halloud skrivagner.»

Embannadurioù Al Liamm

Dont a raio er-maez en deizioù-mañ eil embannadur **Kan an Douar** gant Anjela Duval ha **Vijelez an deiz diwezhañ** gant Maodez Glanndour.

Tu a zo da rakpreañ an daou levr betek ar 15 a viz Mezheven. Setu amañ o frizioù :

- " Kan an douar " : 18 lur e-lec'h 25 lur.
- " Vijelez an deiz anezhañ " : war Arches, 12 lur e-lec'h 18 lur ; war baper c'hwezhed, 9 lur e-lec'h 12 lur.

A-hend-all hon eus ranket lakaat dindan ar wask ar Geriadur brezhonek-gallek hag an hini gallek-brezhonek, 11 000 skouerenn a bep seurt. Ar pezh a gousto deomp ouzhpenn 20 milion kozh.

Adembannet e vezo ivez dindan ur stumm nevez **E skeud Tour bras Sant-Jermen** gant Yeun ar Gow.

Priz Langleiz

N'eo ket bet roet Priz Langleiz er bloavezh-mañ. Daou briz a vo roet e 1978, unan evit ar c'homz-plaen hag unan evit ar varzhoniezh. Daou briz 1 000 lur a vo eta ha pep oberenn a c'hello bezañ embannet gant Al Liamm. Kas ar skridoù a-raok an 30 a viz Gwengolo d'ar sekretour : Y. Bouessel du Bourg, Gwennargant, 4, rue Jean-Macé, 35000 Rennes.

Errata

Herve Lanndiern a gemenn deomp ez eus bet graet ur fazi en e bennad " Va c'henlabour gant Ernest ar Barzhig " war niverenn 188 " Al Liamm " p. 10. N'eo ket « flamm ruz an tan sakr » met « flamm rez... » a oa ret lenn, da lavarout eo : dieub, dizalc'h, digabestr.

135

Kemennadur

Da werzhañ : levrenn gentañ Barzaz Breiz, embannadur 1840, digeinet. Priz : 150 lur. Skrivañ da : Philippe Lanoë, " Le Gué ", 35380 Plelen Le Grand.

Brezhoneg d'ar vugale e Bro-Dreger

E Bro-Dreger, abaoe ur bloaz zo bremañ, ha dre emglev etre Kreizenn Sevenadurel Lanuon, Plistin, Kreizenn " Nevez-amzer " Tregastell, Skol an Emsav ha kalz a dud a volontez vat, e vezer o stummañ un deskadurezh vrezhonek evit ar vugale vihan, pe e diabarzh pe e diavaez ar skolioù-stad.

Ret eo lavarout « emañ pell Yann diouzh e gazeg » evit c'hoazh ha stad ar brezhoneg e-touez ar vugale dre amañ a zo fall-tre. Tost-da-vat pemp dre gant eus ar vugale a oar komz ar yezh, hag un tregont dre gant all a gompren tammou brezhoneg. Bez' ez eus evel just un toullad mat o kompren geriennoù dre m'emaint en un aergelc'h brezhoneger. Evit tud zo ez eo kollet ar re yaouank d'ar yezh. Alies e vez klevet gant brezhonegerien war an oad kaozioù digalonekaus evit ar stourmerien a vremañ. An dud-se hag a c'hellfe ober un dra bennak a vez re alies

troet warne o-unan, war o amzer dremenet, d'ar c'houlz ma oa ar brezhoneg ar yezh nemeti komzet war ar maez hag implijet kalz e kêr. Dre ar skolioù, evel just eo bet gallekaet ar vro, ha d'hon soñj, eo dre ar skolioù e krogimp d'hec'h advrezhonekaat.

Evel ma welomp bemdez, n'eo ket tud da zeskiñ brezhoneg eo a vank met kelennerien ha harperien (ha brezhonegerien vat). Ur skouer eo skol ar merc'her e Pleuveur-Bodou, a vez graet gant un den eus an Enez-Veur, brezhoneger a-vihanik. Desket e vez, er skol-se, kanañ gant un itron ha na oar ket komz ar yezh zoken. Ha koulskoude e reont labour vat.

Pelec'h e vez graet skol vrezhoneg e Treger ?

- e skolioù-mamm ha skolioù bihan ar Stad (1/4 eur bemdez) e Sant-Ke-Perroz, Plouvouskant, Tregastell, Treleven (prestik) ha Louanneg (prestik) ;

- e skolioù ar merc'her e Bear, Plistin, Lanuon, Beg-Leger, Pleuveur, Tregastell (en-dro da 80 bugel, 11 pe 12 kelenner ha harper). War hon meno, n'eus skol " libr " ebet e vefe graet skol vrezhonek enni.

Met ar poent m' eo ret pouezañ ar muiañ warnañ eo ar stummad kelennerien. Ur c'huzul evit ar c'helenn a zo nevez-c'hraet, ennañ bodet kelennerien hag harperien ha tapet en deus kaout arc'hant digant ti-kêr Lanuon. Ur fest-noz a vezo graet ivez d'an 22 a viz Gouere e Lanuon evit dastum ur gwenneg bennak. Gant an arc'hant-se e vezo moulet fichenoù kelenn, luc'hskeudennet pennadoù ha kanaouenoù, kement ha reiñ d'ar vistri danvez d'ober skol.

Bep miz en em gavomp evit deskiñ an eil digant egile traoù nevez, stummoù nevez da gelenn ha kanaouenoù (e Mur gant S.A.E. ha div wech e Lanuon). Ret e vo dimp studiañ ar pezh a vez graet e Euskadi, e Kembre hag e lec'h all war dachenn ar c'helenn babigoù. N'eo ket labour a vank !

Evit pezh a sell ouzh skolioù " Diwan ", e soñjer sevel unan anezho e Treger. Un diskoulm d'ar gudenn a vo kavet buan a-walc'h.
G. K.

136

Buhez Oaled Sant Erwan e 1977

Dalc'het en deus Oaled Sant Erwan da vevañ krec'h ha traoñ e-doug ar bloavezh 1977.

Betek miz Gouere e veze digoret ingal pemp gwech ar sizhun. Digoret a-wechoùigoù e-kerz an hañv ha digoret c'hwec'h gwech ar sizhun abaoe miz Here. N'eus ket ur mor a dud oc'h antreal e sal an oaled. Amzer re verr, diseblanted, lentegezh ? Kalz muioc'h a dud avat a chom da sellout ouzh ar witrin pe a gemer traktoù war an aspled. Marteze e c'hortozont e vefe tapet krog enno ? Lod, ar re hardiz a-walc'h, pe an amezeien, a chom ur pennadig da varvailhat war ar riblenn gant tud an Oaled.

Klask a ra an Oaled sikour an dud da dapout krog en hor yezh ha da wellaat o c'hrog warni. Evit se e vez graet skol vrezhonek : div wech ar sizhun evit an nevezianted hag ur wech evit ar re a oar dija. Ouzhpenn se eo bet prestet ar sal war ar merc'her da Emglev An Tiegezhioñ evit skol ar vugale. Graet ez eus bet skol vrezhonek en anv an Oaled, e skol Sant-Per e Kerber ha, nevez 'zo (abaoe miz Kerzu), e Kreizenn kevredadel Pontanezen.

Dek gwech ez eus bet darnaouet traktoù ha, war un dro, marvailhet gant an dud war ar straed hag ar plasenoñ. C'hwec'h gwech ez eus bet peget liketennoù e Brest hag ivez e Landerne, Plouedern, Ar Faoued. Nav gwech ingal ez eus bet pedennoù en ur chapel eus kêr.

Dek gwech eo bet dispaket stalig levrioù an Oaled da geñver meur a zegouezh, en o mesk : Foar Mikael, Gouel Chapel Landouzen, Pardon Rumengol, marc'hadoù Landerne ha Lesneven, Devezh ar Vro e Montfort-l'Amaury kantveder an Aotrou Perrot... Digarez da werzhañ un draig bennak, darnaouiñ traktoù, skeudennoù ha toullañ kaoz gant an dud. Hegarat e vez ar re-se peurliesañ.

C'hwec'h kaozeadenn a zo bet :

- « Ar gwir ha frammadur ar Stad Vreton en XIIIvet kantved », gant Yann Brekilien.
- « Dom Mikael an Noblez », gant an Aotrou Colleau, beleg.
- « Anvioù-familh hag anvioù-lec'h », gant Gwenole ar Menn.
- « Sant Tegoneg, ar vro hag an dud », kaozeadenn ha beilhadeg gant Frañsez ar Gwenn.

Ar re-se a oa e brezhoneg. Div all a oa e brezhoneg hag e galleg :

- « Sent Padrig hag e levezon », gant Maoris Lemoine.
- « E-korf pemp miz em eus bet desket brezhoneg », gant ur plac'h yaouank.

Daou ziskouezadeg a zo bet : unan gant Yann-Per Gwirieg, degaset gantañ taolennoñ, livet, skrivet ha treset, o skeudenniñ krennlavarioù, hag unan all diwar-benn kartennoñ-post, gant Charles Auvet.

137

En em vodet eo ur wech tud an Oaled da goaniañ asambles. Aet int ur wech, a-gevret gant tud Emglev An Tiegezhioù, da Bardon Sant Erwan er Minic'hi.

Drezañ e-unan, n'en deus ket kalz a nerzh an Oaled da ziskoachañ ar brezhoneg ha da gennerzhiñ ar vrezhonegerien e kêr Vrest. Rak se en deus kaset ul lizher digor, a-gevret gant c'hwec'h strollad all, d'an dud war ar renk da vezañ kuzulier en ti-kêr. A-zivout plas hor yezh e buhez Brest, an hini 'oa al lizher. Ouzhpenn an Oaled eo bet sinet al lizher-digor-se gant Bleun-Brug Leon, Cercle Breton, Chevaliers de Bretagne, Kevrennoù Brest Emglev an Tiegezhioù, re Skouted Bleimor ha Kevrenn gouren ar C'helc'h Breton.

Evit an hevelep abeg en deus kenlabouret an Oaled gant Kristenien Breizh, Emglev an Tiegezhioù ha Kreizenn Sevenadurel Ploueskad. Prest eo da genlabourat gant kement den ha kement strollad n'emañ ket a-enep e ziv sturlenn : Spered Katolik ha Brezhoneg ar muiañ posupl.

E-doug bloavezh-skol 1977-1978, e vez digoret an Oaled (28 straed Charles Berthelot - Brest) :

- bep lun, eus 17 eur 30 da 19 eur 30 ;
- bep meurzh, eus 18 eur da 20 eur ;
- bep merc'her, eus 14 eur da 15 eur ;
- bep yaou, eus 17 eur 15 da 18 eur 30 ;
- bep gwener, eus 18 eur 30 da 19 eur 30 ;
- bep sadorn, eus 17 eur da 18 eur 15.

Degemer mat d'an holl !

Y. S. D.

Kreizenn Sevenadur Keltiek Bro-Naoned

Krouet e voe Kreizenn Sevenadur Keltiek Bro-Naoned e miz Here 1972 evit bodañ an holl re a labour e Bro-Naoned evit sevenadur Breizh. Goude bezañ bet e-pad tost da zaou vloaz en ur ranndi bihan e-kichen ar porzh, emañ Kreizenn Sevenadur Keltiek Bro-Naoned o pauez en em staliañ e miz Here en un ti kozh, daou estaj

ennañ, e-kreiz kêr an Naoned.

Abaoe miz Here e ren ur bern obererezhioù er greizenn-mañ : kentelioù brezhoneg, kentelioù kembraeg, kentelioù telenn geltiek, laz-kanañ, levraoueg (enni ur bern levrioù brezhonek, kembraek ha zoken gouezelek), prezegennoù, emvodoù a bep seurt... Digor eo ar greizenn d'an holl bep sadorn etre 14 eur 30 ha 18 eur ha tu a zo da gavout ha da lenn enni kelaouennoù ha kelc'hgelaouennoù a bep seurt, en o zouez Al Liamm, Barr-Beol, Wanig ha Wenig, Evit ar Brezhoneg, Skol Vreizh, Carn, Scots Independent, Welsh Nation, h.a...

Kreizenn Sevenadur Keltiek Bro-Naoned, 52 rue du Marchix, 44000 Nantes - C.C.P. 1500 29 .J.

138

Pemzektez Keltiek an Naoned

Eus an 10 d'ar 24 a viz Mezheven e vo aozet en Naoned evit ar bedervet gwech Pemzektez Keltiek an Naoned. E-pad an div sizhunvezh-mañ e vo aozet un 20 abadenn bennak : sonadegoù, c'hoariva, beilhadegoù, festoù-noz, divizoù, prezegennoù, filmoù, ha... Kemer a raio perzh enni war-dro 300 den, an holl anezho tud a youl vat, korollerien, kanerien, sonerien, h.a... Dont a raio ul laz-kanañ eus Kêrdiz hag ur " pipe-band " eus Bro-Skos.

Aozet eo Pemzektez Keltiek an Naoned gant Kreizenn Sevenadur Keltiek Bro-Naoned hag ur tregont Kelc'h ha Kevredigezh bennak eus Bro-Naoned. Evit kaout titouroù e c'heller skrivañ pe bellgomz da Sindikad Intrudu an Naoned : Office du Tourisme, Place du Change, B.P. 160, 44005 Nantes Cedex - Pellgomz (40) 47.04.51.

Gouel ar Brezhoneg 1978

Aozet e vo er bloaz-mañ e Bro-Wened d'an 12, 13 ha 14 a viz Mae, e Zinzag-Lokrist. Setu amañ roll ar gouelioù :

D'ar gwener 12 :

- da 9 eur, e Kreizenn Sevenadurel Lokrist, abadenn gant Jil Servat.

D'ar sadorn 13 :

- da 5 eur d'enderv : Buhez Lokrist en amzer ar govelioù. Warlerc'h un abadenn-video e vo roet ar gaoz da labourerien ar Govelioù :

- da 9 eur noz, beilhadeg war Istor ar vro dre ar sonerezh, ar c'hanaouennoù hag an dañs.

D'ar sul 14 :

- diouzh ar beure, abadennoù dre ar vourc'hadennoù tro-dro gant ur bagad pe zaou.

En enderv :

- diskouezadeg gant ar strolladoù sevenadurel hag ar c'helaouennoù da ginnig ar pezh a vez graet e brezhoneg ;

- diskouezadeg gant arzourien ar vro : treserien, liverien, kizellerien, luc'hskeudennerien... ;

- gouren ;

- " Radio-crochet " e brezhoneg ;

- kanerien ha sonerien ;

- c'hoarioù mod kozh :

- da 5 eur d'enderv : c'hoariva ;

- da 9 eur noz : fest-noz bras.

Skridoù

Niverenn 98 **Imbourc'h** a zo gouestlet d'un dastumad barzhonegoù " Krog an tan en Edeg " gant Marie Pascale, troet diwar ar galleg gant Youenn Olier. Barzhonegoù relijiel ez int hag ar varzhez a zo ul leanez eus Gwareg. - Koumanant-bloaz da " Imbourc'h " : 40 lur - c.c.p. 1534 25 Rennes.

139

E niverenn 123 **Emsav** e kaver Notennoùigoù gant Guy Etienne, " Arnodiñ ar goullou " gant Y. B. an Noalleg, " Madelezhioù an araokaat " gant Jean-Pierre Quirion hag " A-zivout an Afer Dreyfus " gant Roger Le Nestour. E dibenn an niverenn e kaver ivez notennoù war filmoù ha levrioù gall. - " Emsav ", kelaouenn drimiziek, koumanant : 75 lur - c.c.p. 2460 10 Z Rennes.

Niverenn 14 **Skrid** a zo deuet er-maez. Kavout a reer enni danevelloù ha barzhonegoù gant tud yaouank ha gant tud koshoc'h evel Yann Ezel ha Roparz Hemon. Ne welomp ket mat perak eo bet embannet amañ danevell Roparz Hemon " Traonienn skeud ar marv " a gaver ivez en dastumad " War ribl an hent " bet embannet gant Al Liamm e 1971. - Koumanant evit 4 niverenn : 30 lur. P. Denis, c.c.p. 1400 51 Rennes.

Niverenn 23 **Ar Falz** a zo gouestlet dreist-holl d'ar " Charte culturelle " distroet eus Pariz goude bezañ bet spazhet gant paotred ar gouarnamant : an aotreegezh brezhonek a zo bet lamet hag ivez ar sikour d'ar skolioù-mamm e brezhoneg. Traoù pouezus all a zo e-touez evezhiadennoù Ar Falz : gant ar Stad ha n'eo ket gant ar Vretoned e vo ingalet an arc'hant ha diwar 800 milion a lurioù sikour bet roet gant ar Stad d'ar gevredigezhioù sevenadurel e 1977 ez eus bet roet d'ar Vretoned 4,5 milion p'hor bize dleet kaout 56 milion o vezañ ma'z eo poblañs Breizh 7 % eus poblañs ar c'hwec'hkogn. E anv ar " Chart " e vezo roet 0,56 % eus hollad ar sikour a zo bet roet e 1977.

Pennad brezhoneg Efflam Gervilio " Un torfed disakr " o respont da sotonioù an amerikan Hewitt a zo fur ha dedennus-tre.

E dibenn an niverenn e kaver barnadennoù war levr Guin ha war oberennoù Inizan ha Drezen troet e galleg.

Koumanant, 4 niv. : 30 lur - c.c.p. 430 20 H Rennes.

War niverenn 8 ar gelaouenn e galleg **Bretagnes** e c'heller lenn teir c'haozeadenn. Unan gant Charles Tillon hag a zo bet gwechall e-touez pennoù ar P.C.F. ha ministr Charles de Gaulle, unan gant Leprohon, rener " Le Peuple breton " hag unan eus krouerien U.D.B., hag an trede gant Michel Le Bris, bet rener " La Cause du Peuple ". - Priz an niv. 15 lur. Koumanant : 55 lur (4 niverenn), Impasse La Fontaine au Lait, 29210 Morlaix.

Levrioù

E 1958, ugent vloaz zo, e oa krog Al Liamm gant embannadur *Geriadur Istorel* Roparz Hemon. Kendalc'het eo bet gant Preder hag a zo o paouez embann an 30vet rann (saourus-skeiñ). Hep dale eta e vo echu un oberenn ramzel enni 2856 pajenn betek-henn. - Koumanant, 6 rann : 90 lur. Preder c.c.p. 16 093 J Paris. Priz ar c'haier : 18 lur.

Adembannet eo levr Camille Le Mercier d'Erm " **Les bardes et poètes nationaux de la Bretagne Armoricaïne** " bet embannet evit ar wech kentañ e 1919. Dre luc'hskeudenniñ ez eo bet adembannet, dres evel ma oa, gant " Kelenn ". Ur mell levr 800 pajenn ez eo, ennañ barzhonegoù e galleg hag e brezhoneg gant barzhed eus dibenn an 19vet kantved ha derou an 20vet.

" **La 3ème voie** " gant Yves du Menga a zo ul levrig 85 pajenn (Editions Résiac, B.P. 6 F - 53150 Montsurs). Ur studiadenn eo diwar-benn ar varksouriezh hag ar gapitalouriezh. An oberour a zistaol an daou stumm-se evit kinnig en o lec'h un trede hent : kelennadurezh kevredadel an Iliz.

Emañ " Kevredigezh Hendraouriezh Penn ar Bed " o paouez embann oberenn al livour Kemperad Olivier Perrin, bet embannet evit ar wech kentañ e 1835, pevar bloaz goude marv an oberour, gant ur skrid diwar zorn ar Brestad Alexandr Bouët. Al levr-mañ n'eo ket un adembannadur met un adkempennadur eus an oberenn. Ar wech-mañ e kaver ennañ tresadennoù roet gant diskennidi Olivier Perrin, bevoc'h ha dreist-holl niverusoc'h eget ar re, dister a-walc'h, a veze kavet en embannadurioù kent. Bez' ez eus ivez luc'hskeudennoù eus taolennoù ; kement-se holl a ra un doare « bann treset » gant 210 tresadenn o tiskouez buhez ur c'houer eus Kerfeunteun, eus e c'hanedigezh betek e varv, e dibenn an XVIIIvet kantved.

An tresadennoù a zo bet lakaet ouzhpenn ez eus anezho arvestoù souezhus-tre hag a oa bet lezet a-gostez gant an embanner e 1835 evit abegoù arc'hant met ivez dre ma seblante lod anezho bezañ kevrinus ha ne oa ket posupl kaout displegadurioù digant an oberour aet da anaon abaoe meur a vloavezh. Evit lod anezho ez eus bet roet displegadurioù gant an Dr Laurent hag ar c'helenner J.-M. Guilcher. Meur a hini avat a chom da zizoleiñ, c'hoarioù diwar ar maez dreist-holl hag ivez c'hoarioù-beilhadegoù. Pep displegadur diwar o fenn a vo degemeret mat.

Priz al levr a zo 350 lur. Goulenn digant Hendraour kêr Kemper (Mr l'Archiviste municipal de Quimper, teñzorer Kevredigezh an Hendraouriezh).

" **Crwydro Llydaw** ", gant Gwyn Griffiths, Christopher Davies embanner, 300 pajenn.

N'eo ket al levr kentañ da vezañ embannet e kembraeg diwar-benn Breizh. Bez' e oa bet levr Ambrose Bebb hag hini O. M. Edwards. Un tamm mat diamzeriet e oant o-daou avat ha poent e oa da Gembreiz kaout ul levr a-giz hini Griffiths da lenn diwar-benn Breizh a vremañ. Savet eo bet al levr e doare un dro-Breizh met un dro-Breizh ispisial ha n'eus netra da welet gant ur « guide touristique » daoust d'ar golo bezañ touellus a-walc'h : bez' ez eo skeudenn div blac'h gant o gwiskamantoù satin du en ur gouel folklorel bennak. Gwyn Griffiths a gont dre ar munut ar pezh en deus gwelet dre ma'z ae dre hentoù Breizh. Bez' ez eo ur foeter bro desket gantañ istor Breizh hag a oar pelec'h mont ha piv gwelout e Breizh. Dre ma kantren er vro e ra un diverrañ eus stad ar yezh (kudenn ar rannyezhoù pe hini ar gelennadurezh er skolioù gall eus al lennegezh a-wechall kerkoulz hag an hini a vremañ. E dibenn al levr e kaver un tamm pennad war ar stourmoù politikel kaset en-dro. Bez' ez eo ul levr evit Kembreiz hag a garfe dont da Vreizh ha deskiñ ar pep retañ ha ne gaver ket el levrioù gallek pe saoznek. Kalz traoù zo da zeskiñ el levr memes evit ur Breizhad, hag ur skouer e c'hell bezañ evit sevel ul levr diwar-benn ur vro, forzh pehini e vefe. Un tamall a rafen memes tra : ne gomz ket a-walc'h an oberour eus ar stourmoù kaset en-dro gant ar bobl. Diaes eo evel just pa ne vezer ket er vro a-hed ar bloaz.

T. H.

Kemennadur

Kendalc'h Keltiek 1978 a vezo dalc'het e Carmarthen, Kreisteiz Kembre, e Trinity College, eus an 2 d'ar 5 a viz Eost.

Er sizhun war-lerc'h e vo Eisteddfod nepell.

Danvez ar gaoz a vo : The European Community and the Celtic Communities (Ar Gumuniezh Europat hag ar C'humuniezhoù Keltiek).

Kembreiz o labourat e mererezh ar C'henvarc'had e Brusel a zeuio da lavarout o soñj ivez.

Pedet eo ar ganerien ha sonerien a Vreizh o defe c'hoant dont da skrivañ diwar vremañ.

E 1980 e vezo dalc'het e Breizh ar C'hendalc'h. Labour a vo ha laouen e vimp da resev skoazell digant pep hini.

Per Denez a zo e penn Skourr Breizh, met evit resisadurioù war Gendalc'h 1978 e c'hellit skrivañ da : Loig Chapel, Roc'h ar Bleiz, 29210 Saint Martin des Champs.

Skol " Ober "

Abaoe 1932, dindan renerezh Marc'harid Gourlaouen, e kendalc'h Skol Ober da gelenn brezhoneg dre lizher.

Meur a bazenn a zo :

- Ar Skol Izel evit ar re a zo o kregiñ. Implijet e vez " Cours Élémentaire " R. Hemon ;

- Skol an Eil Derez evit ar re a fell dezho gwellaat o anaoudegezh eus ar yezh. 25 kentel a zo ha graet e vez gant levr P. Denez " Kentelioù Brezhonek " ;

- Skol an Trede Derez : 15 kentel evit dont da vezañ ampart war ar yezh. Ur rummad nevez a zo deuet er-maez nevez 'zo : Kentelioù Kembraeg - Deskiñ kembraeg dre ar brezhoneg.

Aozet eo bet ar rummad kentelioù-mañ evit brezhonegerien a fell dezho deskiñ kembraeg.

Ar gelennerien a zo holl Kembreiz ampart war ar brezhoneg. Ar c'hentelioù a zo bet aozet gant Rhiart Hincks diwar levr Dan J. James " Cwrs Cymraeg Llafar I " gant asant an oberour.

Evit kaout diskleriadurioù pe evit lakaat e anv, skrivañ da : Skol Ober, Gwaremm Leurven, Plufur, 22310 Plestin.

Eskemm lizhiri

« Kontant e vefen o kaout kenskriverezed en oadoù ganin. Tregeriad on, war va fevar bloaz warn-ugent. Skrlvañ da : Mikael Briant, Le Bas-Bourg, 36830 Betton. »

142

" Breizh - Dihun " ha Tour Babel

Fent ha plijadur hon eus bet o lenn niverenn 72 DIHUN (stagadenn niv. 230 ar gazetenn " Breizh ") enni pennadoù farsus hag ivez ur pennad fur-tre anvet " Furnez Breizh . Setu amañ ar pennad en e hed :

Evit gellout skrivañ (ha lenn zoken) div linenn e brezhoneg e ranker en deiz a hiziv : 1) gouzout an holl rannyezhoù, is-rannyezhoù, trefoedachoù a reer (pe a raed) ganto dre ar vro ; bezañ gouest da skrivañ « anavezout » evel just, met « anaout », « anaveout », « anveout », « anwit », « anaouet », hag « andranf » war ar marc'had ; bezañ ur mestr war vrezhoneg Lomelar pe re Logivi-Plougras ha Pont-'n-Abad. Dre ma 'z eus ur 600 bennak a barrezioù e Breizh-Uhel ez eus peadra da ober... ; 2) gouzout brezhoneg ar Grenn-amzer, evel just ; 3) gouzout ar c'hembraeg, an iwerzhoneg kozh, hag all.

E penn kentañ ar c'hantved diwezhañ e reas Laenneg war-dro soudarded gloazet pe glañv a oa bet tolpet en un ospital e Pariz. Ar pep brasañ eus ar re-se a zeue eus Breizh-Izel. Merkañ a reas Laenneg penaos e teuent a-benn d'en em gompren kenetrezo aes-tre (ne ouient ket a c'halleg peurliesañ) : ret e oa dezho adlavarout ur ger ur wech an amzer, ha setu. A-benn kant vloaz ac'han, a soñjas hor c'henvroad brudet, avat, daoust hag e vo posupl kement-se ? Ar veleien, emezañ, a ra o seizh gwellañ evit implij brezhonegoù disheñvel an eil diouzh egile : war bellaat ez aio stummoù ar brezhoneg komzet, ha n'eo ket tostaat a raint. Ar pezh a lavare Laenneg ouzhpenn 150 vloaz 'zo a zo deut da wir. A zo deut da wir war ar paper bremañ ez eus tud hag a stourm evit ar brezhoneg, sañset, met bruzunañ anezhañ ne reont ken.

Lod o deus doareoù ispisial da skrivañ brezhoneg. Ha c'hoazh, ma skrivfent atav en hevelep mod ! Siwazh. War an hevelep pajenn e kaver alies « anezañ , » « 'nehañ », « anezhañ », « nezañ », ha me 'oar-me.

Evit abegoù praktik eo ez eus ur stumm, hag ur stumm nemetken, da skrivañ ur yezh. Soñjit 'ta ! Ma vefe gant kelaouennerien ur gazetenn bemdeziek pep a zoare-skrivañ hag a stummoù disheñvel, ar baotred a sko an amprouennoù hag ar re a zifazi anezho a yafe da sodiñ, hag ar baour-kaezh lennerien a brenfe ur gazetenn all an deiz a-walc'h.

A-raok ar brezel diwezhañ e oa ur bern tud war ar maez hag a lenne brezhoneg : kannadigoù-parrez, pennadoù hir " Le Courrier du Finistère ", hag all... " Feiz ha Breiz " an aotrou Perrot, da skouer, a veze tennet diouti bep miz 10 000 skouerenn ! Ha " Dihunamb " a veze lennet gant Gwenedourion ar maezioù dreist-holl. Zoken ma ne vezent ket skrivet e brezhoneg «unvan» e vezent skrivet atav en hevelep mod.

143

Ar yezhoù « bras » a zo pell a-walc'h an doareoù da zistagañ anezho diouzh ar pezh a vez skrivet. E saozneg, da skouer, n'eus ket abaoe pell 'zo un distagadur «ofisiel» hepken : a-raok ar brezel e veze tremenet saozneg an dud uhel eus Bro-Saoz (a saozneg Oxford) d'ar stumm gwellañ, hag aktourien ar Stadoù-Unanet a boanie da gomz en doare-se. Bremañ ez eus bet degemeret meur a feson da zistagañ ar saozneg, met derc'hel a ra da vezañ skrivet en hevelep mod (an diforc'hoù etre saozneg skrivet ar Stadoù-Unanet ha hini Breizh-Veur n'int ket kalz a dra a-benn ar fin, en desped d'ar pezh a soñj lod). En holl yezhoù koulz lavaret, an dud a zo gouest da gompren an doare-skrivañ hag ar stummoù (artifisiel a-wechoù) a vez implijet gant ar yezh skrivet. Ar Vretoned a vefe leueoù anezho ma ne vefent ket evit ober kemend-all. Skrivit « ankounac'haat » hag e vo lennet : « ankouat », « ankout », h.a. gant an dud (hag «ankounac'haat» ivez !). Reolennoù a rankomp kaout, n'eo ket reolennoù re strizh marteze, met reolennoù memes tra. Gant ar moulañ dreist-holl eo bet diazezet skritur ar yezhoù modern : daoust hag-eñ e fell deomp distreiñ da amzerioù a-raok Gutenberg ? Hag arabat e vefe krediñ ne lenner ket kalz hiziv, gant « sevenadur ar skeudenn », gant ar radio hag an tele : en-dro deomp ez eus levrioù, kelaouennoù, paperioù duet forzh pegement.

Arabat en em douellañ ivez. Evit ar mare n'hon eus nemet kelaouennoù «dister» (evit pezh a sell ouzh ar skouerennoù a vez tennet diouto, evel just), ha ne vez ket kelennet ar yezh er skolioù. Posupl eo marteze «c'hoari» gant ar yezh, gant ar skritur hag ar stummoù anezhi : al lennerien o deus amzer da lenn an danvez a zeu er-maez e brezhoneg ur wech an amzer. Hogen lakaomp e vefe ganimp warc'hoazh skolioù kentañ derez e brezhoneg. Posupl eo, gant Euskariz

(Norz-Euskadi) ez eus teir dija. Peseurt yezh a vefe implijet dre skrid enno ? Daoust hag e rafe skolidi Rostren gant stummoù Rostren, re Blabenneg gant stummoù Plabenneg, h.a. ? Ret e vefe moulañ levrioù disheñvel evit pep skol ! Hag ar moulañ a zo ker-spontus...

Un dra artifisiel eo ur yezh skrivet : n'eus den hag a skriv e-giz ma komz. N'eus den hag a gomz evel e amezeg. Ouzhpenn se, n'eus nemet ur brezhoneg. Pep hini en deus an droed da gomz «yezh» e gorn-vro, se a zo sur, ha da glask pinvidikaat yezh an holl, met ur yezh ken bihan ha ken gwan, da lavarout eo ar brezhoneg, ne c'hell ket bezañ bruzunet war ar paper.

War " Dihun " ez eus bet embannet pennadoù e meur a skritur, peogwir ne felle ket deomp kemer perzh en tabut milliget-se. Met ar re o deus kaset pennadoù deomp o deus merket moarvat penaos e oa mankadennoù alies. A-raok kas ur pennad d'ar mouler ez eo ret skriverezañ anezhañ, ha pa skoit ur pennad en ur doare-skrivañ n' emac'h ket kustumet da ober gantañ, e rit atav fazioù. Zoken gant bolontez vat hag aked.

(Tennet eus " Dihun ". J.C. Bozec, hent Treouergat, Gwiproñvel, 29290 St Renan.)

Anv Ernest ar Barzhig d'un hent

Kuzul-kêr ar Roc'h-Derrien en deus asantet reiñ anv Ernest ar Barzhig d'un hent a ya eus an Ti hent-houarn (kozh) war-du Koad al Louarn, er c'harter eo bet ennañ o chom ar skrivagner hag e dud. (Hervez an " Télégramme " 3.03.1978.)

144

Kendalc'h

D'ar mil 5 a viz Meurzh e Ti Kendalc'h, Sant-Visant-sur-Oust, ez eo en em vodet Poellgor Sevenadurel Kendalc'h. Divizet zo bet diwar-benn an doare gwellañ da lakaat da dalvezout mennadoù ar Vodadeg Veur.

Gant asant ar rener Ivonig Gicquel ez eus bet ur strollad-labour oc'h ober gant ar brezhoneg hag unan all oc'h ober gant ar galleg.

Per DENEZ.

Lennet hon eus

" Ouest-France ", e niv. ar 24 a viz Genver, tennet anezhi 729 872 skouerenn, e kaver er pennad " Ecologie et utopie " skrivet gant F. de Beaulieu an arroudenn-mañ : « Dreist-holl, tud a Vreizh a zo ar gwir ganto da adkavout ha da reiñ buhez da wriziennoù o bro ha da vont war-raok gant o soñjoù hag o santidigezh. Bugale ar vro a zo ar gwir ganto da zeskiñ ar yezh, ar sonerezh, ar gwerzioù, ar sonioù hag huñvreoù douar Breizh hep treiñ kein d'o zud kozh » .
Spi hon eus e vo dalc'het d'ober se alies !

Keleier

Lenn a reomp war gannadig diabarzh " Skingomz ha skinwel ", 18 bis, rue Duguay-Trouin, 22000 Sant-Brieg :

Priz lennegel Yann-Kel

Daoust hag e vo tizhet ar 1 000 lur a-raok fin ar bloaz ? Un den brokus en deus kaset dimp 100 lur nevez 'zo, met mankout a ra dimp un tamm mat c'hoazh. Marteze ar vutunerien a c'hellfe kas dimp pep hini priz un nebeut sigaretannoù espernet ganto, ma ne fell ket dezho tremen evit mat eus ar c'hontamm.

Kenskriverien e brezhoneg

Klask a reomp bepred lakaat kenvroiz da genskrivañ e brezhoneg. Evit bezañ frouezhus avat ez eo ret da unan eus ar genskriverien anavezout mat a-walc'h ar brezhoneg evit gallout reizhañ lizheroù egile.

Beajoù e Breizh-Veur

Dalc'hit soñj e c'hell kenvroidi an trede oad, izili hor c'hevredigezh kaout un diskont a 30 % war bilhedoù ar Brittany ferries en ur skrivañ dimp.

AL LIAMM 188

TAOLENN

Vos gueules les mouettes gant Y. B. PIRIOU	147
Beaj diwezhañ Gwilhou, ar chalboter huñvreoù gant Tudual HUON	151
An amzer gwechall gozh gant Huguette GAUDART	154
Lino gant KIVIJER	157
An ael bihan ha ne greske ket dezhañ e ziwaskell gant Maodez GLANNDOUR	168
En-dro d'am ugent vloaz gant Ernest ar BARZHIG	173
Diskar ar c'haeoù : ha diskiant eo pe n'eo ket ? gant Y.J. ar C'HOLLO	184
Un damsell war istor Stadoù Unanet an Amerik gant KENAN KONGAR	192
Avelioù-tro gant BREWALAN	206
Notennoù	209

Skeudennoù :

- Abraham Lincoln - Appomatox - Andrew Carnegie (gant aotre hegarat " Ouest-France ") ;
- Mengleuz kouevr Bingham Canyon (kl. Al Liamm).

Vos gueules les mouettes

Garmet o deus ar gwelani
 Daoust d'ar re a lar dezho tevel
 Gouelet o deus
 Garmet o reuz
 Ha selaouet 'm eus gant saouzan
 Ar pezh a larent dre o c'han

Diwar re a vetoñs
     ha re nebeut a vein
 Diwar re a baperachoù
     ha re nebeut a wez
 Diwar re a stadegoù
     ha re nebeut a vleunioù
 Diwar re a laboused dir
     ha re nebeut a re bluñv
 Diwar re a voged en oabl
     ha re nebeut a dan en oaled
 Diwar re a ijinerezhioù ha
     re nebeut a ijin
 Diwar re a betrol
     amañ
     ha re nebeut a vennozioù
     du-hont

- Orsec ! Polmar ! Forzh gerioù toull
 Ha ni amañ dirak ar poull
 Euzhusañ poull a voe biskoazh
 Etre Pempoull ha Beg Ar Raz ! -

Diwar re a gomzoù
     ha re nebeut a sioulañs
     d'o lakaat da zareviñ

148

Diwar re a vargodennoù
     ha re nebeut a dud en o sav

Ur bed gwallet
 Zo peursodet !

Kontammet eo bet
 Tamm-ha-tamm
 Ha drammet
 Evel ur paour kaezh hippy diskiantet
 O strebotiñ e-kreiz an noz

Overdose !

D'ar sul-se p'hon eus bet ar c'heloù
 Omp aet hon tri war ar bili
 Omp aet diarc'hen war an aod
 Glav hag avel a oa da vat
 Ha ni laouen war ar c'herreg
 O youc'hal forzh hag o redek
 Mezet gant alan an donvor
 Ha trellet gant an tarzhiou-mor
 Na frondus e oa an eonenn

Saour ar brenniged hag an holen

Yac'h-pesk e oamp !
Pinvidik-mor !

P'eo deut ar c'houlz da vont d'ar gêr
Oc'h chomet pell hep rannañ ger
Kichen-ha-kichen gant ho tad
Daeroù e-leizh ho taoulagad
Neuze oc'h daoulinet ho taou
Ha gant ho piz war draezh Traezhtraoñ
Hep distardañ ho muzelloù
'Peus skrivet bep a Genavo !

Liorzhoù glas ar Gêr a-is
A zo bet drastet feulz ha kriz
Ar melkern hag ar bezhin-torr
Ar bezhin-tonn ar bezhin-du
Ar bezhin-med a zo echu

149

Kalkud goumon melez filit
A zo goloet a lec'hid
Ul lec'hid flaerius a varo
Dislonket eus kof an Ankou
Liorzhoù gwer palez Ahez
A zo bet drastet didruez
Ne savo ket eno biken
War hanter plant war hanter loen
Ar bleunioù-se a oa dudi
Pa oa lano pe reverzhi
Ar bleunioù-se a oa boked
D'ar chevred ha d'ar morganed
Ar bleunioù-se oa boued-huñvre
A rumm da rumm d'ar vugale

Bremañ

A-hed kerreg ha traezhennoù
N'eus ken met klemmvan ha kañvoù
Pesked hag evned mesk-ha-mesk
Saotret bezhin kranked ha meskl
Beuzet holl er gwashañ pusun
Sellout outo zo ur rukun
Neb zo gant diwar maouez
A rann e galon gant enkrez
O welout seurt Gwalenn a Gastiz
O kouezhañ war gein ar Vreizhiz
O welout seurt Gwalenn a Gañv
O laerezh dimp an nevez-hañv

Re santel ' oa ar mor ma mab
Ha kalz re sakr 'vit ober goap !

Troc'het eo nij ar sataniked
Ha neudenn buhez ar boc'han
Margawed ha gorlekezed
Ha grangwilhoued a zo tavet
Asambles gant nij ar morvran
Torret eo lañs
An esperañs

Aotronez ar Petrodollar
Ne reont forzh eus hor glac'har
150

Paotred an Arc'hant a zo pizh
Petra ri...
Business is business !

VOS GUEULES LES MOUETTES !

Garmet o deus ar gwelani
Gouelet o deus
Garmet o reuz
Garmet o reuz hag hon hini
Ha klevet hon eus gant spont bras
Gouelioù Pask Du o seniñ glaz.

Lun Fask 1978

Beaj diwezhañ Gwilhou, ar chalboter huñvreoù

Kaer en deus Gwilhou astenn e zivaskell gwenn ha bresk, heuliañ pizh lamm ha pleg ar gwag ne c'hell mui talout ouzh ar barrad amzer. Ken stank eo ar vorenn ma ne wel takenn. Ar mor, kollet gantañ pep kuñvelezh, a greñch hag a skop kunujennoù sall war e dal skuizh. Ne gavo ket repu, evel a-ziagent, war ar mor,

mestr eo al lanv du, trubard ha treitour, ur wech c'hoazh war gein kromm an houl. Pismigañ a ra ar fru-mor e zaoulagad hag al lard gwechall ken stank war e gorf a zo aet tanav. Nijal a ra marblu Gwilhou gant an avel-vor evel delioù marv en diskar-amzer.

Torret eo kelc'hiad ar beder amzer ha morzet ar boan en e galon moan ha treut gant an anken. Dont a ra ur wennelienn he bruched gwenn d'e flourat gant hec'h askell gizidik. Gwilhou, avat, a zo dall ha ne gren ket e gorf ouzh he flouradenn zous. Gwriziennet don eo en e askre frond c'hwek ar bezhin o tañsal war ar spoum ha tousmac'h ar fru-mor o stekiñ ouzh ar chaoser.

Gant poan e lonk boued ar gounnar sac'het en e gorzailhenn.

N'eus kasoni ouzh den ; n' eo morse bet e lod.

« Klev, Gwilhou, grosmol an avel e fulor e korf koeñvet an noz prest da willioudiñ un diaoul.

Klev gliziennoù he c'horf toc'hor, brasez gant bugale dinatur,

bugale liammet gant begeloù neud-orjal dreinek, sparloù an huñvreoù digabestr.

Klev bommoù da galon bronduet, bloñset ha tregaset war-nes sankañ en donvor...»

152

« Diwall, Gwilhou, eme an eil mouezh, diwall ouzh an erv traezh hir ha lemm evel un aotenn. Un ehan a ranki ober avat dindan boan da veuziñ. N'eo ket echu ar veaj. »

« Klev fistilherezh an touseged-mor o c'hoari gant an houl er beure lusennek, bugale lezober ha dinec'h. »

Flemmet ha ruziet en deus al linad-mor e zivjod gwenn ha blevek. Diheñchet eo bet ar paour kaezh loen gant ar c'hantolorioù melen o lugerniñ d'al lazh-goulou. Mouget da vat eo tour-tan enez Gwerc'h gant ar c'hoummoù o sevel dibreder.

« Klev hirvoudoù an dud. »

Ar mor en deus gwisket e vantell gañv...

Bez en deus spoum ar c'hoummoù blas ar marv war e vuzelloù.

« Taol pled, Gwilhou, lampreiz 'zo gant ar mor ha keler-noz a zaskren war ar maezioù. »

« Klev c'hwez ar rost o sevel eus genou ar stêr

klev ograoù ar gorventenn o fraoñval en iliz-veur ar vezh

laosk an douar da gemer e gozh ha da yudal

ledet eo bet an teil mil bell 'zo. »

Ne vo burzhud ebet.

Emañ ar stêr o rechetiñ bouzelloù al lazhdi.

« Hast buan, Gwilhou, rak ne zarevo mui ar mesper : aet eo ar plouz da ludu hag

an amzer a zo faziet diwar he hent. »
Emañ ar " bez-hinerien " o lifreoù liv kaoc'h o skuilhañ tremp bec'hius ha lazhus war ar Garreg hir ha war an Daouioù.
Enezennoù dir ha betoñs 'lec'h ma c'hoari ur c'hrank houarn gant un durkez divent... da valañ ar beorien.

Setu an douar bras, kribennoù rostet menezioù Are, aret, poazhet ha du-hont relegennoù bruzhonet o horjellañ, un ankou krignet o koroll en o daoulagad disliv.

« Truez, eme Gwilhou, truez ouzh an dud-verien, gozed dall ha bouzar skoachet en o zoulloù teñval, preñved o sunañ o c'hoantoù diroll war lenn skornet o buhez. »

Tud o tisonkañ bep a sac'h-bestl leun a hudurniachoù, lastez, astuz ha preñved o fourgasiñ... marnaoniet.

153

« E pelec'h emañ da dammig eñvor ganez, Gwilhou, 'peus ket soñj bezañ beajet betek aodoù Kembre ! Moged louet Port Talbot hag Abertawe kemmesket gant c'hwez ar " fish and chips " d'ar sadorn da noz !
ha Jon y glo o tistreiñ eus ar vengleuz un tamm duad-glaou ouzh e jod ha pemp pe c'hwec'h " ceiniog " en e chakod toull da vogañ e seizh a vugale.
ha Loeiz ar mesaer, baleer digenvez, o kas e dropellad deñved en draonienn evit ar wech diwezhañ. Ar chas, a-ruz-kof, a souch d'e c'hwitelladenn.
Sell, du-hont, tud trist o vont da interamant o mignon, dilhad da sul ganto ha bep a vleunienn ruz ivez
Du-se, Mari Losog oc'h hastañ davet an atant en noz teñval ur bouch a zo ganet marv
trist e vo an traoù e Rangranog fenez... »

Aet out kuit, te ivez, Gwilhou paour
paotr ar poullou, kiger eus e vicher, masakot ha ribouler war an dibenn sizhun,
en deus da zouaret e bered da barrez (hag ur barrez 'poa ?)
Ar gurun a strak, a voud, a sourr war bered vras Kergoullo
Preizherien o lifreoù vil a goag goap war dismanthroù an ti kozh
Ne vo dasorc'hidigezh ebet
n' eo nemet skraperezh ha laeroñsi
gaou ha koumoul.

Ur bouilh moged, kellidoer ar marv, par d'ur c'habell-touseg ramzel a sav
bramm diwezhañ ur c'hantved distaget gant mil boan
Aet out kuit, Gwilhou,
ha va lezet, me ha va mignoned, gant hon esperañsoù taer
hag hon daouarn nozh ha gwadek
evel da re dit-te, Gwilhou
evel da re dit-te...

An amzer gwechall gozh...

(Kanaouenn evit un amzer a zeuio)

En amzer gwechall,
En amzer gwechall gozh, va mab,
Ne oa ket ar Vro
Evel ma weler anezhi bremañ.

En amzer-se,
e poulze er maezioù ar geot druz
hag er parkeier an ed a veze stank.
A-hed an hentoù don
e tarzhe bleunioù frondus an nevez-amzer.
Ar stêrioù a vourboulhe, a strinke, a ruilhe,
hag a gane en ur vont war-zu ar mor.
Er c'hoadeier, ar gwez-fav hag ar gwez-derv
a veze kreñv, ha plom, hag uhel.

- Met lavarit din va zad,
Gwez ?
Gwez ho peus lavaret ?

-Ya va mab:
Gwez !
Daoust hag ho peus merzet
ul lod a beulioù duet
e traoñ ar menez ?
Gwez e oant a-raok bezañ debret ha krignet
gant an Tangwall.

155

En amzer-se
e richane ar pintig er girzhier,
e c'hwitelle a-bouez-penn, ar voualc'h hardiz er brouskoadeier,
e c'hournije ar wennili hag ar pennduig dindan an toennoù mein-glas,
e tañse ar gannerez-dour war vord ar poullou,
e trutenne al alc'houeder divskouarn al labourer-douar.
Ar vugale dichek a glaske neizhioù
er bodoù lann, en derv uhel, e toulloù ar c'hleuzioù geotek.
Kounnaret, al laboused a nije kuit dirak al laerien laouen.

- Met lavarit den va zad,
Laboused ?
Laboused ho peus lavaret ?

- Ya va mab,
Laboused !
Ha daoust hag ho peus merzet
o nijal uhel a-us d'hor pennoù, en neñv louet,
stummoù prim, evel spontet ?
Laboused int o tont eus ur vro eürus,
hag a dremen buan a-us d'ar vro villiget.

En amzer-se
e labore start, er parkoù, en uzinoù, gwazed yac'h.
Ne veze ket aes atav ar vuhez evit ar bobl,
met alies e ankounac'he he foanioù

en ur ganañ hag en ur gorolliñ.
Ar vugale a brege ar yezh estren,
koulskoude n'o doa ket nac'het krenn
sevenadur o zadoù kozh.
Ar ouenn a oa kreñv.

- Met lavarit din va zad,
Ar ouenn ?
Ar ouenn ho peus lavaret ?

- Ya va mab,
Ar ouenn !
Daoust ha n' hon eus ket ur c'horf hag ur spered evel hon tadoù ?

En amzer-se,
evelkent,
e tarzhas follentez an Den.

156

E pep lec'h e veze savet gant ar Mac'homer,
kreizennoù nukleel,
war vord ar mor,
e-kreiz an douareier,
Beg-an-Fri, Ardeven, Brenn-Iliz, Roskañvel...
Un nebeut a du a youl-vat a reas o seizh-posupl
evit miret ouzh an uzinoù da sevel.
Met ne c'helljont netra
a-enep bolontez ar Vistri
hag a-enep digalonegezh o c'henvroiz.
Piv a ouezo biken
penaos e voe lakaet an tan ?
Gant un dorn muntret ?
Gant un dorn dizesper ?
Ar vro en he fezh a voe distrujet.
Luc'hed spouronus a darzhe.
An neñv a strake.
An douar a zigore.
Ar menezioù a flake.
An tangwall a rede.
Erfin ar mor, en ur pikol gwagenn,
a skubas an aodoù hag an tevennoù,
hag a lonkas an douaroù...
Marv an dud.
Hag an nebeut a chome
- debret o c'hroc'hen ha gloazet o ene -
o deus esaet bevañ.
Ha setu penaos, va mab, eo deuet ar ouenn da vezañ ur
paour-kaezh gouenn a dud touzet, tort, kromm, hanter-vouzar,
hanter-zall devet, kignet,
ur ouenn c'hlann...
ur ouenn hag a varvo en ur vro vac'hagnet.
Nemet, marteze ? ma vefe savetaet ha sikouret
- un deiz -
gant hon enebourien
m' o defe erfin truez ouzhomp.

Met a-dreñv an orjal-dreinek hag ar miradorioù,
ar soudarded
a vire ouzh ar ouenn villiget da guitaat ar Vro-Varv.

d'an 12 a viz Meurzh 1977.

LINO

Un den a arc'hant e oa Lino Esposito ; un den a spered ivez ha, dreist-holl, un den a yezhoù. Ofiser jubennour e oa bet er Brezel Pevarzek, hag eñ yaouank-flamm c'hoazh. Goude ar brezel-se e labouras e-pad meur a vloaz evel implijad en un ti-kenwerzh ha p'en devoe desket mat e vicher e savas e di-kenwerzh dezhañ e-unan hag en em lakaas da zastum arc'hant. « Ma n' em bije ket dastumet arc'hant evit va c'hozhni », a skrive din, evel d'en em zigareziñ da vezañ pinvidik, « piv en dije graet evidon ? Piv en dije soursiet ouzhin bremañ pa 'z on kozh ma n' em bije bet gwennek ebet ? Labourat evit gounit nebeut ha krakveañ ur wech deut da gozh, se ne oa ket evidon-me. Ur vuhez hep arc'hant ne dalv mann. Me ne gontan ket war ar Stad da soursial ouzhin ». Pa voe echu ar brezel - hini Pevarzek - ez anavezias tud hag a oa deut pinvidik e-keit m'edo reoù all o lakaat o c'hroc'hen en arvar. « Ar wech a zeu, » a soñje Lino, « me ouezo ivez penaos ober. » An doare a oa eeun-meurbet : e-pad ar brezel e rouesae an traoù ha dre ma rouesaent e kreske o friz. Lezenn ar c'hinnig hag ar goulenn : dister ar c'hinnig, kreñv ar goulenn hag uhel ar priz. Ar c'henwerzhour hag a c'helle kaout marc'hadourezh da brenañ a c'helle neuze he gwerzhañ da c'houde evit n'eus forzh pe briz. Ma oabet fin a-walc'h da brenañ anezhi pa oa puilh - ha marc'had-mat - ha da c'hortoz anezhi da rouesaat - ha da geraat - e oa ur c'hoari evitañ rastellat arc'hant. Lino a oa yaouank ha leun a spered. Ne veze ket pell o varn an dud hag an traoù. « Gortozomp hon tro ; a-zoug ar wech ez eus bet brezelioù ; brezelioù a vo c'hoazh. Evel-se emañ an traoù war an tamm douar-mañ, evel-se e rankomp kemer anezho. Er brezel kentañ a anavezomp ez omp yaouank hag ez omp dedennet gant ar medalinier hag ar c'hroazioù ; en eil hon eus muioc'h a skiant-prenet hag ez omp tostoc'h ouzh gwirvoud ar vuhez. N'en em gontantomp ket ken gant medalinier ha kroazioù (ar re, evel just, a vez staget ouzh ar bruched pa'z eur bev). Goulenn a reomp traoù fetisoc'h. » Se a oa bet e veno goude ar Brezel-Bed Kentañ. Ar pezh a c'hoantae a zeuas da wir.

158

An eil brezel-bed a voe un taol chañs evitañ. E-kreiz e vrud - met re gozh memes tra da vezañ mobilizet - e chomas e penn e di-kenwerzh. Kenwerzh bitailh. An traoù a gaver hep diaezamant en amzer a beoc'h a zeuas da vezañ rouez, evel dre hud. Lino ne chomas ket da c'hortoz ma teuje bitailh dezhañ evit e glianted : mont a reas d'e brenañ e-lec'h ma veze produet. Mankout a rae dreist-holl sukr ha druzoni. Lino, o santout avel an dienez o c'hwezhañ war e vro, a brenas kement tra a gave a oa mirer en eoul : sardined, toun, kalonoù artichaod, kebell-touseg, h.a., a c'hellje bezañ gwerzhet aes pa vije deut rouez an eoul, evit ur priz « reizh », da lavarout eo, diazezet war ar goulenn. Prenet e veze an traoù-se, e-pad ar brezel, dreist-holl evit an eoul a oa ganto. Ar goulenn war an eoul a oa kreñv - kalz kreñvoc'h eget ar c'hinnig - ha ne veze ket sellet ouzh ar priz ; ar pezh a verne a oa kaout ar varc'hadourezh. Lino a ergerzhe ar vro a-bezh o klask eoul, ha Bro-Galabria o klask bleud kistin evit, emezañ, « rentañ servij d'an dud ». Gant bleud kistin e veze graet castagnaccio (kouign-gistin), a veze debret evit echuiñ ar pred. Reiñ a rae d'an dud ar santad leun-kof.

Kaout sukr a oa un afer all rak an darn vrasañ anezhañ a zeue eus an estrenvro hag ar pezh a veze roet da bep hini - evit tikedoù - a oa dister. Met ne oa ket difennet ober gant Ersatz. E Bro-Sikilia e oa un den hag a rae « mel » gant karoub. Anavezout a rit ar c'haroub ? Ne gaver ket anezhañ e Breizh, a gredan. Anavezout a ran mat koulskoude ar frouezh-se dre ma 'm eus graet va c'hoñje evel kanolier war varc'h. D'ar c'hezeg e veze roet kerc'h, karoub ha foenn. O c'herc'h hag o foenn a lezen ganto met ar c'haroub a laeren diganto un tammig pa veze va zro da vezañ gward marchosi. Ar c'haroub (ar frouezhenn) a zo heñvel a-walc'h, en e stumm, ouzh fav-marc'h, nemet ar greun a zo kaletoc'h -

ken kalet ha mein - hag ar bluskenn, teñval he liv, a zo dous. An ti-kenwerzh sikiliat a vale ar plusk, a veske ar poultr gant un dra bennak, miret kuzh, hag a werzhe ar produ evel « mel plant ». Lino a voe roet dezhañ ar mel-se da werzhañ e kêr Napoli a-bezh ha tro-war-dro. Ar mel-se a veze gwerzhet aes ha ne veze morse trawalc'h anezhañ, zoken. Ar re a brene ar mel-se - hep tikedoù - a gave anezhañ ken mat ma ne implijent ket an nebeud a sukr a resevent hag a werzhe hemañ er marc'had kuzh. Ned ae netra da goll.

159

Lino, p'en doa resevet ar varc'hadourezh en doa kavet e Bro-Galabria, e Bro-Sikilia hag e lec'h all, a c'hortoze ur pennadig a-raok he lakaat war ar marc'had. He mirout a rae en e stal o c'hortoz ma vije brasoc'h ar goulenn. Neuze, goude ur marevezh yun, e veze prest an dud da baeañ muioc'h ha d'an ampoent e lakae Lino war ar marc'had e eoul olivez, e vel plant hag e vleud kistin gant ur priz « adreizhet », da lavarout eo, kresket, rak ar varc'hadourezh nevez-deut a veze gwerzhet bep gwech un tammig keroc'h eget an hini gozh.

Berzh a reas Lino, eta, gant e genwerzh. Pasquale a oa e anv e gwirionez, met dre ma oa chomet bihan a vent e veze anvet Pasqualino hag e vignoned a rae outañ Lino hepken.

Pa chomas intañv e lezas e di-kenwerzh etre daouarn e vugale hag e teuas da chom en ti nevez en doa lakaet sevel er C'h/Corso Vittorio Emanuele, e karter ar Vomero : un ti a zaou estaj, troet war-du pleg-mor Napoli. Kemeret en doa evitañ an eil estaj, hag ar rez-an-douar hag ar c'hentañ solieradur a feurme da dud all. Tiez all en doa prenet ivez e-pad e vuhez oberiant e kreiz kêr Napoli. An arc'hant a golle eus e dalvoudegezh met priz an tiez a greske atav, hag ar feurm anezho ivez. Ur postadur mat en doa graet, eta. Ouzhpenn-se en doa c'hoazh « eil » ti en Ischia, hag ur vag.

Lino ne zaremprede ket kalz a dud en e gêr rak an darn vuiañ eus ar vignoned en doa bet, kenoad gantañ a oa marv, ha ne oa ket dedennet gant tud all. Evit lavarout ar wirionez, ned ae e kêr nemet pa ne c'helle ket ober e mod-all, dreist-holl abaoe ma oa bet skrapet, en ur vont er-maez eus e di, rener lec'hel ur strollad politikel, o chom eveltañ er Vomero, e via Aniello Falcone. Ya, aon en doa. E arc'hant, eta, a gave gwelloc'h mont da zispign en estrenvro. Beajiñ er broioù all a rae alies. E valizennoù a veze dalc'hmat goloet a skritelloùigoù o tiskouez en doa beajet e Bro-Alamagn, Bro-Saoz, Bro-C'hall, Bro-Spagn, h.a. Netra aesoc'h evitañ, peogwir en doa arc'hant : gervel un taksi dre bellgomz da vont da aerborzh Capodichino. Eno e kemere ur c'harr-nij da vont da Roma hag eus Roma ez ae da c'houde da lec'h ma kare. Bez' e oa ivez kirri-nij hag a yae war-eeun da Bariz pe da Londrez eus Napoli. C'hwec'h eur goude bezañ pignet en taksi e c'helle bezañ en e ostaleri e Londrez : div da vont da aerborzh Capodichino - n'emañ ket e diavaez kêr koulskoude - div all da vont eus Capodichino da aerborzh Londrez ha div all da vont ac'hano d'e ostaleri e Londrez. Un nebeud eurvezhioù eta goude bezañ kuitaet karter ar Vomero edo e Madrid, pe e Lisbon, Pariz, Londrez, Amsterdam, Stockholm, Hambourg, Moskov, Aten, Kaero, rak e blijadur - koulz din hen lavarout diouzhtu - a oa spagnolegañ, lusegañ, gallegañ, saoznegañ, izelvroegañ, svedegañ, alamanegañ, rusegañ, gresianegañ hag arabegañ.

160

Ur miz ar bloaz, pe war-dro, a ouestle da bep yezh estren en doa desket, hag an daou viz a chome d'an italianeg. Er c'hêrioù bras-se e veve kalz nerzhokoc'h eget en e Napoli gozh. Galoupat a rae ar marc'hadoù war al leurioù-kêr ha war ar straedoù, digor mat e zaoulagad gantañ hag e zivskouarn dreist-holl. Mont a rae er c'harterioù poblek hep aon da vezañ anavezet - un dra na c'helle ket ober e Napoli - hep aon ivez da vezañ taget pe skrapet ; sellout a rae ouzh prenestroù ar stalioù levrioù ; mont a rae er sinemaioù da welout filmoù en o yezh a orin, hep is-titroù. Evel-se eo e plije dezhañ gwelout filmoù estren. E bredoù a gemere peurvuiañ e kompagnunezh ur plac'h koant bennak. Ober a rae e bourvez a bladennoù, a gelaouennoù hag a levrioù evit ur miz, e-touez ar c'helaouennoù reoù fentigellus ha flemmus evel Le Canard Enchaîné, Punch, La

Codorniz, Kokrodil, h.a. Penaos e tremene un devezh kaer e Madrid, da skouer ? Diouzh ar beure, lenn e gelaouenn - spagnolek evel just - en ur zebriñ e zijuni war savenn un ostaleri vras er Gran Via ; mont da bourmen war ar Rastro pe er Feria del Libro ; mont da verennañ ; mont d'ar sinema goude merenn, pourmen, koaniañ, mont en un ostaleri poblek ha folklorel evel Las Cuevas de Luis Candelas da evañ gwin gant ar *porrón* (1). Goude, deuet en e ostaleri, sellout ouzh ar pellwel, da zeskiñ penaos e vez livet gevier da dud ar vro gant o renerien, en o yezh, e-pad ar c'heleier rak, evel ma ouzoc'h, en e vro-eñ, evel en hon hini, ne glevit morse kannad ur vro estren bennak o komz en e yezh. Nann, lezet e vez da zistagañ daou c'her pe dri met diouzh tu da c'houde e vez goloet e vouezh gant hini ur jubennour, gouest da dreiñ komzoù ar c'hannad dre ma komz ha zoken buanoc'h eget ne gomz, rak evit echuiñ e klevit adarre komzoù an ostiziad bet troet dija gant ar jubennour ! Perak klemm ? Daoust ha ne glevomp ket gerioù kentañ e brezegenn hag ar re ziwezhañ ? Forzh penaos, ar pezh a zo bet etre an eil re hag ar re all a zo komzoù goullou evit an dud voutin ma'z omp. Met digalonekaus eo evit ar re a zo o teskiñ yezhoù estren hag a garfe gwelout hag-eñ ez int aet war-raok en o studi.

161

En hañv, Gouere hag Eost, e teue kalz estrenien da weladenniñ pleg-mor Napoli hag e inizi, ha Lino a yae da chom en e « eil » di en Ischia. Eno, neuze, gant e gultur hag e bersonelezh e kave a-walc'h a dud arallyezher da gomz ganto en o yezh. D' e vag en doa roet un anv svedek : *Kom med mig pa Medelhavet* (2) gant spi da zedennañ Svedadazed ur wech an amzer. Rouez e oa gwelout dre eno bigi gant anvioù svedek ha se a oa alies a-walc'h un abeg, a-berzh Svediz ha Svedadazed, da doullañ kaoz gant perc'henn ar vag, na c'houlenne ket gwelloc'h. Amzer vat a dremene en Ischia en hañv tra ma kendalc'he da embreger un nebeud yezhoù estren.

N' eo ket Lino al liesyezher kentañ am eus anavezet. Ha gwelet hoc'h eus ur wech bennak ar film spagnolat *Neutralidad* (3) ? Ur mare a zo, er film, ma weler ul lestr-brezel saoz o lakaat da chom a-sav ul lestr-karg spagnat da welout hag-eñ n'eus ket warnañ a varc'hadourezh difennet. Ma, an ofiser saoz-se, yaouank, bras, lank, neuziet-kaer, gant e vragoù berr, a weler o pignat gant skeul an ode-lestr, heuliet gant daou vartolod n'eo ket ur c'hoarier a vicher. Hennezh a zo Alan e anv ha komz a ra brezhoneg, ha brezhoneg mat zoken ! E Madrid eo em eus graet anaoudegezh gantañ. Me 'gav din e ouie un dousennig a yezhoù ivez met evit kaout tu da embreger anezho, ur wech bet desket gantañ, o vezañ ma n'en doa ket kement a arc'hant ha Lino, ez ae da labourat e broioù all, ur bloaz pe zaou, pe dri, e pep hini. Keit ha ma'z omp bet a-gevret e kejeomp koulz lavarout bep sadorn d'an abardaez en ostaleri El Nido (An Neizh), stok ouzh an Dirección General de Seguridad (Polis a Stad), o treiñ kein d'ar Puerta del Sol, da evañ gwin gant ar *porrón* pa oa echu ganeomp hor sizhunvezh labour. Alan a beurzeske ganin ar brezhoneg ha me a glaske deskiñ gantañ un tammig kembraeg. En diwezh ne gomzemp peurvuiañ nemet keltiek kenetrezoomp, eñ kembraeg ha me brezhoneg.

162

Da gentañ e komzemp eus an diaesterioù hor boa kavet en hor micher, me dreist-holl, rak ne oan, ha n'on bepred, nemet un deskard e-skoaz Alan. O labourat edo evel troer en un ti a rae kenwerzh gwiadoù ha me a oa d'ar memes mare troer en un ti imporzh-esporth. N'em boa ket d'ober alies gant anvioù gwiad met Alan an doa savet evidon, memes tra, ur roll gwiadoù - ur c'hant bennak a anvioù - e saozneg, galleg ha spagnoleg. Goude an traoù sirius e tibune Alan din fentigelloù en doa desket pa edo en Italia, en Alamagn pe e Bro-Holland. Ar gwin a evemp - a frapadoùigoù gant ar *porrón* da lakaat ar blijadur da badout hiroc'h - hag aergelc'h an ostaleri a aesae an traoù. Alan, anezhañ ur Saoz, dimezet d'ur vourc'hizez a Vadrid, en doa ur renk da zerc'hel. Ha gwelet hoc'h eus ur wech bennak Saozon o vevañ evel reuzeudien e broioù estren ? Nann. Ha gwelet hoc'h eus ur vourc'hizez a Vadrid o vevañ hep he *f/piso* (ranndi) hag hep mont da dremen ur miz da nebeutañ er sierra (menez) en hañv ? Nann. Ur *piso* o doa feurmet eta, ha mont a raent war ar sierra bep hañv. Div wech ar bloaz, da nebeutañ, ez aent da Vro-Saoz ivez, gant ar c'harr-nij. Alan, neuze, a labour e kalz. Goude e zevezh e ti gwiadoù e roe kentelioù saozneg e ti Vox pe er Mangold

Institute, hag er gêr, en e amzer vak, e troe ul levr e saozneg diwar an hungareg. A-wechoù, da wener da noz e pellgomze din da lavarout ne deufe ket d'an Nido antronoz rak chom a raje da labourat war e droidigezh. Se a rae bep gwech ma oa berr an arc'hant gantañ, rak an oberour a baee anezhañ bep gwech ma tegase Alan da hemañ ugent pajennad troet. Troidigezhioù teknikel a rae ivez ouzhpenn.

Liesyezherien a gaver e kement bro a zo. Ur Pôlig Loth spagnat a oa o labourat ganin en un ti-bank, Enrique e anv. Un den fentus ivez. Lenn a rae La Codorniz (Ar Goailh). En e amzer vak e oa sonaozour. E dad en doa ur garg uhel en ti-bank hag abalamour da se, moarvat, e c'hellas kas e vab d'ober ur staj en un ti-bank bras saoz e Londrez. Enrique a oa e Londrez gant ur Spagnad all hag ur wech e lavaras d'e gamalad : « Kemeromp an taksi da vont da Oxford Circus me a lavaro « ojos secos » (4) d'ar blenier ha prest on da bariañ ne ray van ebet ». Hag evel-se e c'hoarvezas.

163

Distroomp bremañ d'ar Pôlig Loth napoletanat. Pa zistroe d'ar gêr gant e bladennou, e levrioù hag e gelaouennoù e studie un teir sizhun bennak, o soñjal er mareoù eürus en doa tremenet er vro estren. A-benn teir sizhun e teue c'hoant dezhañ gwelout ur gêr all hag e c'halve un taksi. Peogwir en doa arc'hant da zispign...

Hennezh a oa ar gwellañ doare en doa kavet Lino da virout e interes evit an dek yezh estren en doa studiet. Kalz eus ar re a zesk yezhoù evel-se evit o flijadur a zeu da goll, bep un tammig, an interes odoa bet da gentañ evit ar yezh-mañ'r yezh. Petra a c'hoarvez neuze peurvuiañ ? Kregiñ a reont da zeskiñ ur yezh all. Lino n'en doa ket a amzer da ouestlañ d'un unnekvet yezh estren. Evit se en dije ranket berraat un tammig ar mizioù ha bountañ un trizekvet miz e-barzh ar bloaz, pe neuze astenn ar bloaz. Ne oa ket posubl. Kozh oa deut da vezañ ivez hag hemañ dreist-holl eo an abeg en doa miret outañ a zeskiñ ar japaneg. Meur a wech en doa bet c'hoant da gregiñ gantañ goude ma voe bet gevellet Napoli gant Kagoshima. Ya, gevellet int bet abalamour m'o deus o-div ur pleg-mor, inizi hag ur menez-tan. Kagoshima a zo e kreisteiz an enezenn Kyushu. Dirak Kagoshima emañ an enezennig Sakurajima, ur menez-tan anezhi. Deut oa c'hoant dezhañ ivez - met ne gasas ket anezhañ da benn, abalamour d'e gozhni adarre - ober ur veaj vras he dije kaset anezhañ betek Kagoshima e-lec'h m'en doa div genskriverez yaouank, Tieko ha Norico. Yezh ar c'henskrivañ a oa ar saozneg. Aet e vije dre garr-nij betek Londrez. E Londrez en dije kemeret ar vag da vont da Leningrad. War ar vag-se en dije bet tro, sur a-walc'h, da gomz meur a yezh. E Leningrad en dije kemeret ar c'harr-nij adarre da vont da Voskov. E Moskov, neuze, o vont war roudoù Mikael Strogov, en dije kemeret an tren a ya da Vladivostok en ur dremen dre Omsk, Novosibirsk, Krasnoyarsk, Irkoutsk, Tchita ha Khabarovsk. E Vladivostok en dije kemeret ur vag da vont da Vro-Japan. Aet e vije da G/Kagoshima hag eno en dije gouezet neuze pelec'h e vez lakaet ar pouez-mouezh e Kagoshima, pa war an « o » pe war an « i », un dra hag a brederie anezhañ. Goulenn a ris outañ perak he doa kement-se a bouez evitañ ar gudenn-se. « Chom a raje atav », a skriven dezhañ, « an div silabenn gentañ a zo divalav en italianeg evel ma'z int ivez e dibenn un anv-kêr evel Chicago ». A-benn ar fin ez anzavas ouzhin ne cheñchfe ket kalz a dra e gwirionez rak, emezañ, « *ovunque lo mettiate l'accento suona sempre male* ». (Forzh pelec'h e lakaot ar pouez-mouezh, e ray atav divalav).

164

Lino a veve e-unan. Ur vaouez a zeue d'ober war-dro e di ha d'ober e varc'had dezhañ. Ar vaouez-se a c'helle bezañ un daou-ugent vloaz bennak. Lino, a oa bet boas da gaout tud dindanañ, en doa falvezet dezhañ bezañ doujet atav gant ar re a oa o servij anezhañ. Abalamour da se ne oa ket diardoù gant ar plac'h. Ar vaouez-se, eta, a rae war-dro an ti hep ober goulenn ebet morse ouzh he mestr estreget ar pezh a selle ouzh al labour he doa d'ober. Un dra, da skouer, he dije karet kompren. Setu : an nor da vont e ti Lino, evel hini an daou estaj izeloc'h, a oa e div zarn. Unan, hini an tu kleiz en ur vont tre, a veze morailhet ouzh ar plañchod ha ne veze digoret morse nemet pa vije ur pezh arrebeuri bennak, ledan, da zegas en ti. Evit mont tre ez aed dre an darn zehou.

Houmañ a brenne hec'h-unan ha ne oa ezhomm a alc'houez nemet evit he digeriñ eus an diavaez. Ma, war zarn gleiz an nor e lenned Pasquale Esposito ha war an darn zehou e oa un anv all, a gemme alies a-walc'h hag a gave hi diaes da lenn a-wechoù. Mareoù oa, zoken, e veze skrivet en ul lizherenneg divoas. Ha koulskoude, an aotrou Esposito a veve e-unan ; da nebeutañ, ne wele hi netra morse en ti a ziskouezfe e vije bet unan all bennak o kousket ennañ. Unan all hag a veze souezhet ivez a oa paotr-al-lizhiri pa zeue da zegas d'an aotrou Esposito ur pakad pe ul lizher erbedet. Al lizhiri all a leze en traoñ er voest-lizhiri. N'en doa lizher ebet morse evit annezher an tu dehou. Ha ne oa nemet ur c'hloc'hig-tredan. It 'ta da virout ouzh an dud da gomz p'emañ evel-se dirak ur c'hevren ! Bep ar mare e veze ur paotr-lizhiri nevez o teskiñ ober an droiad gant an hini kozh. An hini nevez a c'houlennatae an hini kozh a-zivout an dra. O c'heneiled a gleve. Ar vaouez, diouzh he zu, a gomze ivez gant he c'heneilezed. Un deiz e teuas ar c'heloù betek ti ar c'homiser, komiser ar Vomero, a zo e straed Aniello Falcon, tost da di an den a oa bet skrapet. En Itali e c'hell pep hini skrivañ ar pezh a gar war e zor.

An anv, neuze, a oa Gospodin Piotr Klioutch, e lizherennoù kirilek. Met ar boliserien, na c'hellent ket e lenn, a lavare : « An anv-se a seblant bezañ rusek ». « Souezhus », a lavare unan all, a anv e vag a zo " Kom med mig pa Medelhavet " am eus klevet lavarout a zo svedek. Gwelet zo bet ivez lizherennoù arabek ha gresianek war e zor. Petra an diaoul a vefe dindan an anvioù estren-se ? »

165

Ar vatezh he doa komzet c'hoazh eus kartennoù peget ouzh ar mogerioù, bet livet darnoù anezho gant he mestr e-unan, ha dreist-holl eus un doare orolaj, dremm orolaj kentoc'h, gant al lizherennoù NAP er c'hreiz, ha lizherennoù all - teir bep gwech ivez - e-keñver niverennoù an eurioù, evel MAD, LIS, PAR, LON, h.a.

Er c'homiserdi e voe soñjet e meur a dra, evel just. An den a veve e-unan ; n'en doa ket a vignoned, da nebeutañ ne veze gwelet hini ebet o vont en e di. Pa ne veze ket en unan eus e diez, pe en e vag, e veze en estrenvro. En e vag ne veze nemet estrañjourien gantañ, merc'hed dreist-holl. Peseurt buhez an diaoul edo an den o ren ? Petra oa ? Un ezel eus ar V/Mafia ? ur spier ? un eskemmer drammoù ? ur merc'hetaer ha netra ken ? Dav oa dezho gouzout. Ya, met penaos ? Pep hini a c'hell skrivañ n'eus forzh petra war e zor, a c'hell reiñ n'eus forzh pe anv d'e vag. Piv a c'hellfe mirout outañ da skrivañ Mao, Stalin, Pinochet, Peron, Amin Dada, Bokassa pe Garibaldi war e zor ? E vag en dije gallet badeziñ *Moleque da rua*, *Bore da pe Amzer'zo* ! Gant un den evel Pasquale Esposito ne c'helled ket en em gemer evel gant n'eus forzh piv. An aotrou Esposito a oa pinvidik, ha desket. Bep bloaz e feurme e gador-vrec'h-laz-seniñ er pedervet renkennad er c'hoariva San Carlo. Marteze ne oa nemet un den iskis ha netra ken. An dud iskis a zo stank, dreist-holl er c'hêrioù bras. Pep hini er c'homiserdi a lakaas e zanvez louet da labourat da glask gouzout penaos ober un enklask diwar e benn, an evezhiekañ a vije gallet. Unan, ur beurevezh, e-kreiz lenn pajennoù sportel *Il Mattino*, a ginnigas mont d'e gaout war zigarez goulenn digantañ treiñ ul lizher skrivet en ur yezh estren na ouie den petra oa, bet degaset dezho. Unan all, ur wech all, echu gantañ e c'herioù-kroaz, a lavaras en doa ur c'hamalad skol a oa enseller an tailhoù hag en dije gallet mont da gaout hon den war zigarez goulenn un dra bennak outañ diwar-benn e ziskleriadur tailhoù. Peogwir e oa an aotrou Esposito un den pinvidik, a bae kalz tailhoù, e seblantfe bezañ naturel en em zirenkfe evitañ enseller an tailhoù o tont da welout Lino. Komz a rejont diwar-benn an diskleriadur, a voe kavet en urzh, met p edo an enseller o vont er-maez, digoret dezhañ gant Lino darn gleiz an nor, e c'houlennas :

166

- An aotrou Rousseau-se a zo ur feurmer deoc'h ivez ? Lino a zirollas da c'hoarzhin.

- Nann, n'eo ket ; met deuit-tre ur pennadig ma tisplegin deoc'h ar perak eus an anv-se war an nor.

Lino a bedas an enseller da azezañ hag a yeas da glask e var rodek.

- Ur banne whisky, kognak, vodka pe grappa ?

- Grappa, mar plij.

- Me a gemero kognak ; ya, aotrou Enseller, p'emaon o studiañ ur yezh ez evan ivez evaj eus ar vro ma komzer enni ar yezh-se. Bremañ emeon gant ar galleg hag ez evan kognak.

- Feiz, Aotrou Esposito, me a ra evel doc'h ivez peogwir ne studian yezh estren ebet ken bremañ hag e kemeran boeson italian.

Lino a oa plijet meurbet o c'hellout komz diwar-benn e hobby. Tañva a reas e gognak hag e komzas :

- Aotrou Enseller, evit daou abeg e lakaan un anv war hanterenn gleiz an nor. Met estreget se ez eo un dra vat ho pefe soñjet e oa ur feurmer din an aotrou Rousseau-se. Hen anzav a ran, n'en em gavan ket e surentez amañ ha kavout a ran mat e soñje an dud ez eus un den all o chom amañ ganin ; gwelloc'h c'hoazh ma soñjont ez eo ur « gorille », dreist-holl p'en deus un anv estren. N'em boa ket soñjet va-unan en dra-se. Va hobby-me a zo studiañ yezhoù evel ma ra tud all dastumadennoù timbroù, boestoù alumetez, pe draoù all. Sellit ouzh ar c'hartennoù-mañ : ar broioù am eus livet e livioù disheñvel a zo broioù a anavezan o yezh ofisiel, pe unan anezho m'o deus ouzhpenn unan.

- Ho tomani amañ, da skouer, en em astenn eus Jibraltar betek Vladivostok ?

- Ya, ma lamman dreist Bro-Bolonia.

- Pet yezh a studiit evel-se ?

- Dek a studian hag e ouestlan war-dro ur miz da bep hini. Bremañ, da skouer, emeon o studiañ galleg hag em eus lakaet un anv gallek war an nor. Bep gwech e klaskan krouiñ un aergelc'h ispisial em lenndi en ur begañ kartennoù ha taolennoù ouzh ar mogerioù ha ledañ ar pezh a c'hellan a levrioù war va zaol. D'an eil, an anv a lakaan war an nor (an darn kleiz en ur vont er-maez) a dalvez « alc'houez » pe « alc'houezioù » pe en deus un dra bennak da welout gant ar ger-se. Sellit ouzh an anv Rousseau. Talvoudegezh ebet drezañ e-unan, gwir eo, met gant an T a zo a-raok e ra *Trousseau* ha pa lennan *Trousseau* e soñjan diouzhtu e « *trousseau de clefs* », a vije bet re aes da gompren evit ar re a zeu betek va dor, hag en dije seblantet dezho iskis. E miz Gwengolo em boa *Mijnheer Peter van Sleutel*, e miz Mae *Gospodin Piotr Klioutch*, er miz a zeu e lakain *Kirios Klidia*, ha da c'houde *Sidi Meuvtac'h*.

167

- Bep miz, neuze, e lakait un anv disheñvel ?

- Ya, evel just, ha bep miz ez an d'an estrenvro. Deuit da sellout ouzh va orolaj amañ : 1 LIS, 2 MAD, 3 HAM, a dalvez : e miz Genver Lisbon, e miz C'hwevrer Madrid, e miz Meurzh Hambourg, h.a.

- Hag an ISC neuze e-keñver ar 7 hag an 8 ?

- Er mizioù-se e tiskuizhañ en Ischia em eil ti pe war bourzh va bag " Kom med mig pa Medelhavet ", a dalvez e svedeg " Deus ganin war ar Mor Kreizdouarel ".

- Ha perak, dres, an anv « alc'houez » war an nor ?

- Pa zigoran an nor e teu boumañ en diabarzh hag e welan skrivet warni « alc'houez » ha « Per » an aliesañ, en deus, evel ma ouzoc'h, un dra bennak da

welout ivez gant an alc'houezioù ; neuze e teu da soñj din e rankan kemer va alc'houezioù a-raok mont er-maez, rak an nor-se a brenn hec'h-unan hag evit dont tre e rankan kaout an alc'houez. Div wech dija em eus ranket gervel an alc'houezer da zont da zigeriñ din va dor, un dra gwall gasaus pa c'hoarvez e-kreiz an noz !

(1) Ur picherig gwer a saver uheloc'h eget ar penn da lakaat ar gwin da strinkañ dioutañ dre ar beg anezhañ betek ar c'hourlañchenn.

(2) Deus ganin war ar Mor Kreizdouarel.

(3) Neptuegezh.

(4) Daoulagad aec'h.

An Ael bihan ha ne greske ket dezhañ e ziwaskell

Aze oa en e goazez war ur goumoulenn wenn, dous ha bouk evel gloanad, met petra oa gantañ : teñval e oa e benn, daeroù dourek a rede war e zivjod, ha beuzet e oa en e soñjoù, soñjoù du, ken du hag ur valkenn karget a c'hlav.

« Da betra e talv un ael pa n' hell ket nijal ? Ha pa n'hellan ket nijal eo dre na sav ket din va diwaskell : ar re all ne reont nemet ober goap ouzhin pa dremenont em c'hichen : ne zeuez ket ganimp ? Petra ' rez aze da unan-penn ? N'hellez ket nijal ?... »

Ha kaer en devoa lonkañ soñjoù teñval, reoù all a zeue war-lerc'h ar re-se, un arridennad : ha ken gwasket e oa e gorzailhenn gant an anken, ma choment e toull e c'houzoug, evel ur pakad.

Pa welas o tont war-zu ennañ un Ael bras, gwisket-kaer e gwenn, unan hag a nije, a nije, ur blijadur e welout :

« Unan c'hoazh hag a zeu d'ober goap ouzhin », emezañ, en ur sellout outañ gant e zaoulagad trist.

« Petra 'zo ganit, eme an Ael bras ? Klañv out ? Poan ac'h eus ez penn pe en ul lec'h all bennak, ma chomez aze da ouelañ ken dourek hag an Aotrou sant Pêr goude e bec'hed ? »

An Ael bras a oa diskennet war e goumoulenn ; deuet e oa betek ennañ hag e floure dezhañ e vlev gant mignoniezh. Hennezh marteze a zo ur medisin evel Rafael.

« Ma c'hellan un dra bennak evidout, emezañ, ez on prest d'en ober ! Petra 'zo, perak e ouelez evel-se ? Lavar din ! »

- « Ne welez ket ? eme an Ael bihan, sklaer eo koulskoude ! Ne welez ket n'hellan ket nijal pa ne gresk ket din va diwaskell. N'em eus ket anezho, koulz lavarout ! Ha petra eo un ael pa n' hell ket nijal ? »

169

- « Ma ! N'eo ket o chom evel-se e kresko dit. Gwelout a ran petra 'zo : re bonner eo da gof e-keñver da ziwaskell. Sell 'ta da gof ! Ne welez ket ez eo ront evel ur volotenn. Gouzout a ran petra 'zo : debriñ a rez re a chokolad, re a vadigoù. Ar pezh a zo d'ober da gantañ eo chom hep debriñ kement-se a bastezerezh, evit ma tic'hwezh ha ma tibonnero da gof, hag evel-se e c'hello da ziwaskellig da zougen, labourat ha kreskiñ. »

War an taol e voe sederaet kalon an Ael bihan, spanaet ar glav a gouezhe eus e valvennoù ; an hinon a baras en e zaoulagad glas, hag ur mousc'hoarzh a heolias war e vuzelloù.

« Deomp 'ta ! Kemer kalon en-dro, eme an Ael bras. Distreiñ a rin d'az kwelout. »

Hag en un flourañ dezhañ en-dro e bennad blev, e tibradas da vont.

*

An Ael bihan en em lakas neuze da hejañ gant nerzh e ziwaskellig, hag evit gwir e c'helle bremañ ober nijadennoù bihan war e goumoulenn, nijadennoù berr, izel ha ponner evel ar yer, met nijadennoù evel ar yer evelato. Ha peogwir ne

zebre ken chokolad a-hed an deiz e tic'hwezhe dezhañ e gof, ha tamm-ha-tamm e save skañvoc'h, hiroc'h hag uheloc'h. E ziwaskell a greske evit gwir.

Met siwazh ! A-benn ur pennad, setu ma voe skuizh da strivañ evel-se. Kaer en devoa d'ober, e ziwaskell, ha goude m'o devoa kresket un tammig, ne zeuent ket da vezañ diwaskell bras ha ledan, ne grede ket kuitaat e goumoulenn evit mont da veajiñ dre an neñv, evel ar re vras. Nann ! Biken e zeufe da vezañ un ael bras : kondaonet e oa da vezañ da viken ul lellig ha n'eo ket un ael, ul labousig a netra...

Ha setu eñ d'azezañ en-dro war e goumoulenn, ha da vegañ adarre soñjoù du, soñjoù du-pod, soñjoù duoc'h duañ.

« N'eus netra d'ober ! Graet em eus ar pezh en deus lavaret din an Ael bras, met n' on ket kalz gwelloc'h a se ! »

An Ael bras ! Just e oa hemañ o paouez gwelout an ael bihan, e benn en e zaouarn morennet c'hoazh en e c'hllac'har.

« Petra 'zo c'hoazh, emezañ, en ur bozañ e dreid war ar goumoulenn ; n' a ket mat adarre er bed ganit ? Da ziwaskell koulskoude o deus kresket un tammig. »

170

- « Ya, eme an Ael bihan, met n' eo ket a-walc'h, pa ne greskont ken, kaer am eus d'ober. Biken ne vin un ael bras : neuze ne dalv ket ar boan ! »

- « Petra, petra ! N'eo ket se 'zo d'ober. Gwelout a ran, ar pezh a vank dit eo ar galon. »

- « Ar galon ? eme an Ael bihan, ar galon n'eo ket, peogwir eo re dener ez eo. Poan a-walc'h am eus evel-se ganti, pa'm eus kalonad vras gant va doare. »

- « Ya, setu, kalonad ha kalonadoù, betek rangalonadoù. N'eo ket se a lavaran : ar pezh a vank dit eo kalonegezh. Keit ha n'az po ket kalonegezh, ne vi ket un ael bras gant diwaskell ledan da nijal. »

- « Kalonegezh ? eme an ael bihan. Ha penaos neuze kaout kalonegezh ? »

- « Pezh 'zo d'ober n' eo ket chom aze da dortal, pleget da benn e-barzh da zaouarn, met sevel alese, hag ober embregerezh. Ha derc'hel d'ober. Kalonegezh eo se, derc'hel d'ober. Ha neuze e santi da galon o kreñvaat ennout, o startaat, o ledanaat, hag e kresko dit a gemend-all da ziwaskell. Gwelout a ri ! »

An Ael bihan a savas e benn, divrumennet e oa ur wech c'hoazh ; lugerniñ a rae e zremm, seder evel an heol, ha sardik evel ur rujodenn.

War an taol e oa an Ael bihan en e sav, hag hep mui gortoz e kroge da flapañ kalonek ; nijal a rae da vat, er wech-mañ, e vlev hir o nijal ivez en avel :

« Setu-eñ ken splann hag ur steredenn vlev, eme an Ael bras. »

Hag hemañ laouen da vont kuit.

*

An Ael bihan a lamme bremañ eus an eil koumoulenn d'eben. Gallout a rae zoken c'hoari lamm choug e benn gant aeled all eus e oad ; ha ne oa ken an hini diwezhañ, an disterig, ar c'haezhig bihan. Un ael e oa deuet da vezañ. Ha kalonegezh en devoa mui ouzh mui, peogwir e kreske bremañ da vat e ziwaskell. Ne oant ket c'hoazh moarvat bras-bras, met brasaat a raent.

Hogen a-benn ur pennad e soñjas d'an Ael bihan e talc'hfe da vont evel-se hep strivañ muioc'h : ne oa ken d'ober nemet en em lezel da vevañ ; an natur, pe gentoc'h labour an aotrou Doue a rafe ar peurrest. Dres, sed ar pezh a oa ur fazi. Rak diwar neuze ne greskas ken e ziwastell. Ur bluenn bennak zoken a gouezhas, hep na savfe en-dro unan all en he flas.

171

Ha setu adarre penn an Ael bihan da deñvalaat, e galon da wanaat, hag e soñjoù du da bonneraat.

Skuizh ha melkoniet e oa war e goumoulenn, pa dremenas evit an trede gwech an Ael bras.

« Setu, emezañ, va ael bihan a zo c'hoazh en e soñjoù. Ha neuze ne rez ken netra ? Pleustrerezh ebet ken ? Gouzout a ran petra c'hortozez : ma labouro an Aotrou Doue evidout, ma raio evidout ar pezh a dleez ober. Gortoz ! Sur on ne rez ket zoken da bedennoù : da vihanañ, ma pedfes an Aotrou Doue, e rofe dit kalon da labourat, met ne c'houlennez netra, kontañ a rez warnout hepken, ha setu deuet ar skuizhnez, al leziregezh, an digalonegezh. N'ouzout ket ? Ar bedenn eo an hini a ro diwaskell d'an ene, ha pa nijo da ene e sach'o ar peurrest ac'hanout da sevel ha da vont ken skañv ha tra. »

- « Sur out ? »

- « Pa lavaran dit ! Mar d-on-me un Ael bras eo dre ma lavaran va fedennoù diouzh ar beure ha diouzh an noz, ha zoken a-hed an deiz. Neuze pa c'hoarvez ganin koll ur bluenn bennak e krogad pe grogad, e sav din diouzhtu en-dro. »

- « Sur eo se ? »

- « Ken sur ha ma lavaran dit ! N'on ket ur gaouiad, kred ac'hanon ! »

- « Mat eo neuze, eme an Ael bihan. Gouzout a ran petra 'm eus d'ober. »

*

Diwar neuze en em lakas d'ober e bedennoù, pedennoù roz diouzh ar beure, pedennoù glas diouzh an noz, ha zoken p'edo o nijal dre an oabl, pedennoù alaouret, a skañvae dezhañ e galon en un doare eston.

Ha gant se evit gwir e kreskas e ziwaskell, ken e teujont da vezañ bras ha ledan, ma c'helle plavañ dre ar bed, ken buan pe dost hag an Arc'haeled.

Met setu petra eo kaout re a emfiziañs ennañ e-unan, en em lezel a reas tamm-ha-tamm da ankouaat ur bedenn amañ, ur bedenn aze, hag a-benn ar fin e bedennoù penn-da-benn. Echu !

172

Siwazh ! Seul vui ma chome hep pediñ, seul vui e kolle pluennoù, ur bluenn vras amañ, ur bluenn vras aze. Hag a-benn ar fin e oa hanter-dibluet, evel ur yar o vuzañ.

« Peseurt kleñved am eus tapet, emezañ ? Ne seblantont ket bountañ en-dro ! »

Dont a rae bremañ da vezañ skuizh, rak diaesoc'h-diaesañ e teue dezhañ mont-dont dre an neñvoù. Hag un deiz ma oa divi, en em lezas da gouezhañ war e goumoulenn wenn, ha da sankañ adarre en e soñjoù... pa dremenas an Ael bras.

« Gwelout a ran petra 'zo, eme hemañ. Dibluañ a rez, da ziwaskell n'int ket evit da zougen ken. Lavaret em boa dit koulskoude eo ar bedenn a zo diwaskell an Aeled, sed aze ar sekred ! Met kredet ac'h eus e oas bremañ bras a-walc'h evit en em zibab drezout da-unan, ha chomet out hep pediñ ken. »

- « Ya ! » eme an Ael bihan en un huanad hir.

- « Ar pare ? eme an Ael bras, ar pare, pediñ en-dro ! Sav alese, inosant kaezh ! ha krog adarre da vezañ un ael bras. »

Digoumouliñ a reas daoulagad an Ael bihan, sederaat, hinoniñ, lugerniñ gant seizh sklerijenn an neñvoù. Sevel a reas en ur lavarout d'an Ael bras :

- « Mont a ran ganit ! »

Hag en ur zibradañ e flapas a-denn askell.

- « Bremañ, bez sur, emezañ, ne zilezin ken va fedennoù. »

*

An hini en deus kontet din an istor-mañ eo va ael-mirer, un nozvezh n'hellen ket kousket, un nozvezh a deñvalijenn ma skoe an tourioù-tan taolioù-eskell en oabl.

En-dro d'am ugent vloaz

EÑVORENNOÙ

(Dibenn)

Bro-Wened

Baleet em eus ac'hanoc'h e ti va mignoned kozh eus hon eskopti, met pec'hed a vefe din ankounac'haat hon amezeien eus an tu all d'ar Blaouezh, da lavarout eo re Bro-Wened : Sant-Inan, Kergrist, Neulig ha Klegereg.

Er Morbihan e oa kalz-kalz muioc'h a skolioù kristen eget en hon departamant-ni ha niverus-tre e oa al liked evel don o kelenn enne. Meur a hini a oa dimezet ha renerien o skolioù, pezh na veze ket gwelet an Aodoù-an-Hanternoz e-lec'h ma oamp seurt frered evit an dud. Ar skolaerien-se a veze alies sekretour ar maerdi ha kevredigezhioù al labourerien-douar, pezh a zegase dour d'o milinoù hag un tamm lart war bara o bugale.

Meur a berson a rae bodadegoù ar yaou evite, bodadegoù bourrus-tre en em gave enne a-gevret beleien, frered ha liked, hep ankounac'haat ar re gozh war o leve, evel ar " c'habiten ", rener kozh skol Neulieg, ur seurt " Kabiten Konan " eus ar brezel Pevarzek.

E Sant-Inan en em gavemp an aliesañ : bep yaouvezh kentañ eus ar miz, evit komz sklaer.

Presbital Sant-Inan a zo ur seurt maner kozh e diavaez ar bourk, gant un tamm brav a zouar war un diribin, ur pezh liorz, ur porzh a veze graet savet ennañ ur vandennad yer hag houidi ; a-us ul lanneg gant ur bod gwez-kistin, a-is ur prad druz evit div pe deir vuoc'h ar person.

An hini a oa neuze person, an aotrou Ujen ar Gô, lesanvet " Kolpo " (anv ar vroig ma oa bet pell e dad jañdarm enni), a oa, evel am eus lavaret deoc'h, ur mignon bras da chaloni Mur. Bez' e oa un tamm paotr kozhig sart, o ya 'vat, sart evel pemp kweneg, c'hoarzhin a rae muioc'h c'hoazh gant e zaoulagad eget gant e c'henou dizant. Ha koulskoude mont a rae d'e barrouzianiz gant doareoù damrust, evel ar veleien gozh e Breizh, ha dreist-holl e Bro-Wened. Aliesoc'h ez ae dezhe c'hoazh dre c'hoaperezh : me lar deoc'h ne oa ket brav erruout diwezhat en oferenn, rak un tamm gwalc'hiñ a veze graet d' ho penn e-kreiz an ofis pe ar sarmon. E gwirionez ne oa ket drouk ha kustum e oa an dud. Ganimp-ni beleien ha skolaerien yaouank e c'hoarie ivez e aotrou otus evel-se, met c'hoazh ur wech gant ur minc'hoarzh fin ha goapaer en e zaoulagad.

174

Ar re ne vezent ket en e vodadegoù a veze ret dezhe en em zigareziñ, petramant e veze graet dezhe an dro war-lerc'h dirak ur saliad tud.

Ur yaouvezh veure, a-raok pred Sant-Inan, e oan aet war varc'h-houarn da glask " Lamm ar Yourc'h ", unan eus begoù uhelañ koadeier Kenec'hkann. Evit gellout krapout aesoc'h a-dreuz ar brouskoad, e harpis va benveg ouzh troad ur wezenn. Erruout a ris war gern ar roc'h uhel ha sonn a-us donder an draonienn e-lec'h e oa en em lezet, a-hervez, ur yourc'h da gouezhañ kentoc'h eget bezañ paket gant hemolc'herien. Goude bezañ leuniet va daoulagad, me da zistreiñ war-eeun (a soñje din, da vihanañ) etrezek va marc'h a-dreuz ar c'hoad-med. Met en em gavout a ris e-mesk raden ha brug keit ha me ha pelloc'h lann gwiadet gant drez ; betek ar gwezvoud a oa bouc'h spontus d'ar c'herzhed. N'ouzon ket hag eñ e oa an drutell Viviana oc'h ober kontrol ouzhin, met, sapredie, dont a reas ar

santimant din da vezañ kollet va roud. Ur wech savet ganin ar poent, evel ur martolod mat, ne gaven ken va marc'h. Kement ha ken bihan ma'z erruis e presbital Sant-Inan, naon ruz din, da zibenn pred. Me d'en em zigareziñ d'ar person, se 'zo sklaer, ha da gontañ berr-ha-berr. Met ne dlee ket krediñ ac'hanon :

« Bet eo ar reder-e-revr-mañ (ha poufer war ar marc'had) o plac'heta adarre ! »

C'hoarzh ha sklok er sal. Pa felle din en em zifenn e veze respontet din dichek gant ar person :

« Debr ha serr da c'houg. »

Ober a ris gwashoc'h.

Ur yaouvezh all eus an nevez-amzer (soñj am eus em boa tennet va jiletenn stamm) e dibenn ar pred e Sant-Inan, setu ma voen galvet er-maez eus ar sal-debriñ. E oa dirazon daou vartolod, pe gentoc'h daou garter-mestr, mignoned deut eus Brest war ur pikol marc'h-dre-dan da weladenniñ ac'hanon. Ma tegemennis d'ar person e oa ret din mont da ziskouez ar vro dezhe.

175

« Ya, eme ar person, met ne laoskez ket da gamaradoù hep tamm na takenn, gra diouzh se, er gêr emaut... Kavout a ri tamm pe damm er pladoù distroet d'ar gegin... »

Ne reas ket fae paotred o c'holier glas war ar boued, mat eo an hini e kavjont ar geusteuenn. Hag ar gwin 'ta ! Sachañ a rejomp hon-tri war ar " jamezenn ", evel ma vez lavaret er Roc'h, hag un dakenn bennak a oa lammet d'hor pennoù, d'am hini bepred hag a oa o paouez dont diouzh taol hag a oa ken laouen o welout va c'heneiled. En ur vont da drugarekaat Kolpo ha da lavarout kenavo dezhañ, en em gavjomp gant person Mur a oa aze ivez. Pedit a reas va daou genseurt da zont da goaniañ ha da gousket da bresbital Mur.

« Ho kouvidi a zo va re, » emezañ din.

Evel-se e oa ar c'hiz e ti ar veleien gozh.

Ret e oa din, evel just, mont da ziskouez kaerderioù va bro nevez d'an daou veajour. Ar gwellañ tra a oa d' ober, lakeda, a oa mont hon-tri war ar marc'h-tan, pezh a rejomp hep na seblantas sammet tamm ebet, rak mont a rae gant ar foeltr. Ya, met an daou all a oa gwisket diouzh-se ha me a oa hepken gant va zammig porpant skañv hag hep jiletenn stamm. Tapout a ris ur c'horfad riv, se 'zo sklaer... Met, war an taol, ne ris van ebet, rak re a dan a oa ennon o tiskouez lec'h-mañ-lec'h d'ar vartoloded a gave dudius al lenn, ar c'hoadeier hag ar c'hrec'hioù, digustum evel ma oant eus diabarzh ar vro. Gant lorc'h e kasis anezhe ivez da di mignoned din, ha bannac'hoù war draoñ ! Goude bezañ debret hon c'hoan er presbital, e talc'homp gant hor gweladennoù... Tri martolod e godin !

An deiz war-lerc'h beure e oa ponner a-walc'h va fenn evit ober skol, met, siwazh, n' em boa ket echu, tri devezh goude e oan war va gwele gant an derzhienn ha berr warnon. Bep gwech ma klasken re don va alan, e santen evel pa vefe bet roet un taol kontell din em c'hostez : ur pneumoni. Pep hini er presbital a reas eus e wellañ evidon. Jañ-Mari, ar paour-kaezh kozh, a bigne betek va c'hamb n'ouzon ket pet gwech bemdez da c'houlenn hag e felle din kaout un dra bennak. Azezañ a rae da ouelañ em c'hador-vrec'h aozilh.

176

« Jañ-Mari, emon-me, roit din, mar plij, ur bannac'h dour fresk.

- Salokras, Aotrou, n' em eus droed ebet da reiñ traoù yen deoc'h. »

Sec'hed spontus am boa ha kantreal a rae va spered en-dro da ziv feunteun eus ar Roc'h : Fantenn 'n Amann ha Fantenn Kerloazeg.

An danijenn-skevent a vez troc'het berr bremañ, abaoe m'eo bet dizoloet ar penisilin gant Fleming, e 1945, hag antibiotikoù all abaoe. Met d'ar c'houlz-se e veze ret lezel ar c'hleñved d'ober e dro ha ne oa ket kalz tra d' ober a-enep. E-pad nav devezh e vezed klañv-moñs ; an navet devezh e veze c'hoariet tu-pe-du : pe e varve ar c'hlañvour pe ez ae trumm kalz-kalz gwelloc'h. An navet devezh evidon a oa an 19 a viz Mae 1938. Daoust din da neuial en ur mor don, e welis a-walc'h e oa nec'het ar medisin hag an holl re all en-dro din. En un taol, e teuas da soñj din e oa gouel Sant Erwan ha gant daoulagad va spered e welis va zad o vont war e droad d'ober e birc'hirinaj, evel m'en doa graet bep bloaz abaoe 1915 (da vihanañ, ar bloavezhioù e oa en em gavet er vro) : en em ouestlet e oa da Erwan Helouri, du-hont, e-kerz emgannoù kriz an Dardanelloù. Perak ne rafen ket memes tra ?

« Yac'hait ac'hanon, sant benniget ha kenvroad ker, adalek ma vin distro d'ar Roc'h, ez in war va zreid d'ar Vinic'hi da bediñ en hoc'h iliz. »

Kredit ac'hanon, mar kerit, kerkent en em gavis skañvoc'h, evel pa vefe bet distanet din hag en em lakaat a ris da ganañ ar c'hantik a dregerne du-hont er brosesion, etre Landreger ha Kervarzhin :

« Na n'eus ket en Breizh,
Na n'eus ket unan,
Na n'eus ket ur sant
Evel Sant Erwan. »

D'an abardaez, pa erruas ar mezeg, ne voe ket pell o welout e oan war an hent mat. Un toulladig devezhioù goude e krogis da ziskenn d'ar sal da gemer va frejoù ha laouen-ran e voen da evañ ur bannac'h sistr fresk. Diskennet em boa va remedoù ganin, met an aotrou person a zifennas din peogwir e oan pare pe dost, lonkañ al loustoni-se :

« Me, emezañ, a roio deoc'h un dra bennak hag a lakaio ac'hanoc'h en ho plom. »

177

An " dra bennak "-se a oa ur pezh gwerennad win " Châteauneuf-du-Pape " 1929, a ziskenne din da bep kreisteiz. Goude e kase ac'hanon gantañ da zialaniñ aer yac'hus al liorz. E-giz-se, ne voen ket pell oc'h adkavout va nerzh hag adkregiñ gant va skol.

Kentañ tra a ris ur wech degouezhet er Roc'h a voe komz da vont d'ober va firc'hirinaj d'ar Vinic'hi. Tintin Mari a zivizas diouzhtu dont ganin ha degas a reas ganti unan gozh devot-bras, c'hoar an aotrou Herviou, marvet person Pleuzal. Ur valeadenn dispar a ris gant an div gozh, va c'hi ha va bazh ha pedet e voe mab Kervarzhin a-greiz kalon en e iliz.

Mont a ris ivez da evañ dour da Fantenn 'n Amann ha da Gerloazeg. An dour sklaer ha fresk-se a voe un dudi evidon, un huñvre deut da wir, taolenn ar vuhez adkavet.

Ya, ar vuhez adkavet a drugarez da Erwan Helouri, met, selaouit 'ta, klevet em eus diwezhatoc'h e oan bet sikouret da vat : an amezegez yaouank em eus komzet diouti uheloc'h, merc'h ar venajerien stok ouzh ar presbital, a oa e Lourdez d'ar mare-se o pediñ evidon. Gant daou advokad evel ar Werc'hez Vari ha Sant Erwan, penaos ne vefen ket addeut e-barzh ?

Ur ger c'hoazh evit echuiñ gant ar gaoz-se. Ar wech kentañ ma tistrois da Sant-Inan goude va c'hleñved, e voe kanet din ar gousperoù, seurt-se, eme Yann ! Ha pa zeuas va zad gant an aotrou Gwilherm da weladenniñ ar person, e-pad vakañsoù an Eost, e voe kontet pep tra dezhañ.

Pardon Santez-Trifina

A-raok terriñ ho penn hag abuziñ hoc'h amzer gant va c'hleñved, e tlefen bezañ komzet deoc'h kentoc'h eus ar sulvezh a-raok tremenet ganin ivez e Sant-Inan da geñver pardon Santez-Trifina pe gentoc'h Santez-Trifin, evel ma vez lavaret er vro.

Homañ, hervez buheziou ar sent, a oa merc'h da Warok (pe Werok), ur "priñs a c'halloud hag a feiz", mestr war Vro-Wened. Ar plac'h yaouank a oa leun a garantez Doue, a furnez hag ivez a gened.

178

War harzoù domani Warok, a-us d'ar Blaouezh, war gern kentañ tosenn koadeq Kenec'hkann, e oa pintet ur c'hastell-kreñv a oa neizh erer Komor,

« Ar c'hont Komor, den didruez,
Komor, spont holl dud ar vro,
Den a dorfed, den a varo »,

evel ma lavar " Gwerz Santez Trifina ha Sant Tremeur he mab " (« imprimatur » an aotrou David, eskob Sant-Brieg e 1881).

Peder gwech e oa bet dimezet, met kas a rae e wragez da anaon adalek ma vezent brazez, rak diouganet e oa bet dezhañ e vefe bet torret e blanedenn gant e vab.

Ha setu Komor o c'houlenn Trifina da bried :

« Gwerok, d'un hevelep goulenn
En deus spont euzhus hag anken :
Penaos reiñ ma merc'h, emezañ,
D'ar fallañ den eus ar vro-mañ ! »

Met Sant Gweltaz, mignon Warok, a bed hag ac'h asped anezhañ da asantiñ gant aon eus ur brezel didruez.

« Me, emezañ, a ziwallo da verc'h. »

An amzeriou kentañ e voe Komor leun a zouster evit e wreg yaouank, met pa c'hoarvezas e oa o c'hortoz ur c'hrouadur, ec'h adtroas an oan da vleiz.

Trifina a gomprenas buan e oa poent dezhi karzhañ etrezek Gwened e-lec'h ma oa kastell he zad.

« Ma matezh vat, Ivona ger,
Hastomp, na gollomp ket amzer
Degasit din ma c'hazeg wenn
Warc'hoazh, kent an deiz, er saonenn. »

Ar « gazeg wenn » a voe houarnet war an tu-gin hag ar gontez yaouank d'ar bevar lamm ruz war-du ar c'hreisteiz. Siwazh, n'he doa amzer da erruout nemet betek lochenn Sant Gweltaz e-lec'h ma teuas he bugel war an douar, ur paotrig a voe anvet Tremeur. Prestik goude, setu Komor o tegouezhout ken fuloret hag un diaoul. Amzer da stagañ e varc'h goloet a c'hwezenn hag a eon, setu m'eo dibennet mamm ha mab. Met pa voe aet an tad digalon kuit, Sant Gweltaz ne voe ket pell oc'h adreiñ buhez d'an daou gorf, rak ne oa ket deut o eur da vont d'ar c'hloar. Un drugar e oa selaou Trifina o vuskanañ d'he mabig, ne oa ket

« Dousoc'h mouezh an evn war ar barr
A gan d'an heol beure pa bar. »

179

Trifina a zeuas da vezañ leanez pa voe aet Tremeur da vanac'h gant

Gweltaz. Hag un deiz, setu ar c'hloareg yaouank o tont da c'hoari en dro da Gastell-Finañs, o kemer un dornad douar goz a zarc'haouas war ti e dad. Frailhet ha diskaret e voe kerkent ar mogerioù ha Komor a chomas dindane.

War gern ar menez, e-kreiz mein Kastell-Finañs ha gwez meurdezus, ez eus bet savet ur chapelig da Santez Trifina ha da Sant Tremeur. Diaes eo kavout kaeroc'h lec'h a-us da draonienn ken don ar Blaouezh, deut da vezañ lenn Gwerledan.

Deiz ar pardon, ar sul kentañ a viz Mae, ec'h erruis mintin mat e presbital Sant-Inan. Ne oa ket posubl kaout kaeroc'h amzer nevez-hañv, c'hoarzhin a rae an heol, ur misi a oa gwelout ha santout alazigoù an aezhenn flour ha klouar. Intret e oa pep tra gant c'hwez vat ar bleunioù hag ar geot.

Un drugar e voe ar brosesion e-pad un hanter lev pe dost diouzh ar bourk, war an izel, ar chapel du-hont war an nec'h, dre un hent bihan a gildroe en-dro d'al lanneier ha d'ar bodoù a bep seurt koad.

Diouzhtu e plijas din ar c'hantik e rannyezh Gwened. Ne voen ket pell o tapout anezhañ gant ar pouez-mouezh dleet ha me da sikour ar person eus va gwellañ :

« Santez Trifin, e lein en né(an)
Hui a gar hoah er Vretoned.
Pedet eidomp en Etru Doué,
D'ober hun nès 1, eidomp pedet.
Dirak limaj Santez Trifin
Stouiet amen ar hou teulin,
Perhinderion get gret kanet. »

Pa zeu ar c'hantik-se war va spered, e soñj din gwelout ur wezenn Robin ha santout frond-c'hwek he bleunioù gwenn ken kaer. Moarvat e oa unan war roud ar brosesion.

Ur gwir blijadur e voe en em gavout " el lué " dindan ar gwez sapr ha pin a oa gante ur ganenn skañv hag a wente en-dro d'ar chapel froñdoù dous ha kreñv war un dro. Dindanomp, al lenn a oa ken glas hag an oabl ha n'eus forzh petore pleg-mor a Vro-Brovañs.

1 Da reiñ dimp ar pezh hon eus ezhomm.

180

A-raok mont tre er chapel, setu Kolpo o silañ em skouarn, e-keit ma huche an dud diskan ar c'hantik :

« Deus da azezañ en ur gador-geur, envel a ran ac'hanout chaloni " Santez Trifin. »

Da greisteiz e oa ur pred bras ha joaus er presbital e-lec'h ma oa, evel just, an nebeut beleien deut d'an oferenn d'ar chapel - *ubi missa, ibi mensa* - met ivez kalz a re all. Kement ha ken bihan ma oa ar gousperoù hag ar brosesion en-dro d'ar chapel ha d'ar feunteun ur mor a gan. Souezhet e voen o welout krec'h-trañ kement a dud diredet a-bell hag a-dost. Evit eus Mur e oa kalz-kalz, gwir eo n'a doa ket pell d'ober, rak an deiz-se da vihanañ, e c'helle an dud war droad tremen war ar Baraj.

Pardon Santez-Trifin a oa an hini kentañ er bloaz hag an dud yaouank a gave eno alies o danvez-pried.

Ar bloaz war-lerc'h e oan ivez beure mat e Sant-Inan evit mont da heul ar person ha dougerien ar groaz d'an oferenn d'ar chapel. Ober a rae adarre un devezh dispar. Merennañ a ris er presbital, met - pezh na c'hoarveze morse ganin er bodadegoù - kavout a ris hir ar pred. Perak ? Ac'hanta, Suzanna, va amezeged yaouank, a oa o c'hortoz ac'hanon e-barzh ur vag war al lenn. Met d'ar c'houlz-

se evel 'ouzoc'h, ne vefe ket bet dereat gwelout ur plac'h yaouank savet mat o pourmen evel-se hec'h-unan, nag hec'h-unan kennebeut gant un amoureux. Roet em boa dezhi evel ambrouger unan eus va skolidi ar bloaz a-raok, Alfoñsig. Chomet e oan sot gant ar paotrig daouzek vloaz-se, me ha 'n em boa bet breur ebet, derc'hel a raen da heuliañ anezhañ en e labour-skol hag e dud a oa va gwellañ madoberourien. Diwezhatoc'h em eus sikouret anezhañ da brientiñ arnodenn ofiserien ar verdeadurezh kenwerzh.

Va dousig-koant a oa eta o c'hortoz ac'hanon... N'eo ket c'hwi lar ! Ne voen ket, se 'zo sklaer, an hini diwezhañ o kuitaat sal-debriñ ar presbital : ul lamm war va marc'h-houarn ha me, pres ennon, etrezek al lenn 'vat.

E-pad ar gousperoù hag ar brosesion, ar " chaloni " a c'hoarie eta e Yann vartolod war dour lugernus al lagenn, dindan tosenn Santez-Trifina. Ne welen nemet dremm Suzanna ha ne soñjen ken e rac'hoaner kozh Sant-Inan. Eñ, gant e zaoulagad sparfell, a anavezaz ac'hanon war an dour, e-pad ar brosesion, etre daou boz eus ar c'hantik.

Un toullad deizioù goude en em gavis gantañ ouzh taol e Mur hag eñ da sachañ war e gleier, 'vat, gant e aer goapaer :

« Ma ! Bez' ez eo hemañ ur pabor, eñ " chaloni " Santez Trifin, a ya 'vel-se dirak an dud da vale ar merc'hed war al lenn, hag e-pad (selaouit mat ac'hanon) ar gousperoù hag ar brosesion... Ur vezh ! »

181

Selaou a raen va fegement gant pasianted. Mar' Job, gout' ouien e oa o farsal pe ne oa da vihanañ nemet hanter vouzhet, gout' ouien ivez e oa person kozh Mur a-du ganin ; hep n'en doa rannet grik em boa lennet kement-mañ war e zremm :

« Dibabet mat ac'h eus da zanvez-gwreg, va mab. »

Ya, damfarsal a rae Kolpo, met ur wech, avat, e voe brochet mat ouzhin.

Ar skolaerien gristen a oa ken paeet fall ken e oa ret din gortoz a-raok dimeziñ. Yaouank-flamm e oamp hon-daouig... Suzanna hag he zud o doa spi da welout ac'hanon oc'h ober ur vicher all ; me 'ouie a-walc'h e oan graet evit bezañ skolaer. E derou 1942, ec'h asantis evelkent tremen un arnodenn evit bezañ eil-sekretour ti-kêr Gwengamp. Daoust din da vezañ labouret hepken e-pad pemzektez war al lezennoù ha kenreizhiadur ar c'humunou, e voen resevet an drivet dirak ur bern all, poelladennoù mat-tre am boa graet war pezh a-sell ouzh deskamant ordinal. An hini kentañ a oa ur sekretour-maerdi a vicher a voe degemeret war an taol, an eil un ofiser pañsion dezhañ a voe kaset da sutal brulu war ar Menez Bre, ha me a voe galvet da gemer ur garg dereat dindan kumun Gwengamp dambrest goude. Met n'ouzoc'h ket petra a c'hoarvezaz ? Ac'hanta, nac'h a ris... Darn a soñjas dezhe e oan deut da vezañ sot-nay, va danvez tad-kaer a gasas ac'hanon gantañ da Wengamp da zinac'h, met re ziwezhat, galvet e oa bet ar bevarvet en arnodenn, ur skolaer kristen ivez, bet ur pennad brav er c'hloerdi-bras. Doue a oa a-du ganin !

Prestik goude e teuas yalc'had kentañ Pétain evit ar skolioù prevez ha setu ma c'helljomp dimeziñ d'ar meurzh 15 a viz Gwengolo 1942. An euredoù a veze graet ar peurvuiañ d'ar meurzh e Mur. Setu perak, pa voe komzet din gant an aotrou ar Moel, e derou ar miz, eus an deiz-se, ne soñjis ket pelloc'h. Ha ni da bleal gant al lizheroù-pediñ ; pep a hini a voe kaset d'ar veleien am eus komzet dioute amañ, koulz re an tu all d'ar Blaouezh ha re eskopti Sant-Brieg. Met ur fazi spontus am boa graet : d'an trivet meurzh eus pep miz e veze bodadeg evit ar bersoned hag ar gureed e Sant-Inan !

182

Pa resevas Kolpo e bedadenn ez eas e gouez... An eizhvet, deiz gouel ar Werc'hez Krouet Dinamm, e spurmantas danvez va mamm-gaer e prosesion Loreta, er C'hilio, hag eñ dezhi e-kreiz he chapeled :

« Fidadoue, c'hwi hoc'h eus graet un taol kaer 'vat, lakaat eured ho merc'h deiz va bodadeg.

- O me, Aotrou Person, digarezit ac'hanon, ne ouien ket ho poa ur vodadeg.

- Ya, met danvez ho mab-kaer, ar genaoueg-se, a ouie... Ned in ket d'e eured... Hennezh 'zo re sot memes tra ! »

Ne zeuas ket ha difenn a reas d'e genvreudeur gwenedour dont. Ne gredjont ket disentiñ outañ, rak graet en dije penn-maout oute. Evel-se e oa ha n'eo ket a-hend-all. Chomet e oa mouzhet, da skouer, ouzh person Kergrist dre ma ne oa ket bet lakaet gantañ uhel a-walc'h ouzh taol un deiz. Ne blegas nemet pa glevas e oa ar paour-kaezh " chimist " (hennezh a oa lesanv person Kergrist) war e dalaroù.

Gwir eo, beleien a-walc'h e oa en eured evel-se ha degemeret mat-tre e voent gant ar chaloni ar Moel en doa bet pourvezioù fonnus digant va zad-kaer. A-raok ar pred, e voe luchskeudennet Suzanna ha me e-kreiz hor mignoned beleien hag iskis e oa gwelout dilhad gwenn ar wreg yaouank war skramm du ar soutanennoù !

Me ne ris van ebet ouzh penn-kozh Kolpo ; diwar ali an aotrou Gwilherm, e talc'his da vont d'e vodadegoù. Met eñ, daoust dezhañ da zont da bresbital Mur, ne zeue ket du-mañ. Setu penaos ec'h echuas an traoù un nebeut mizioù goude. E dibenn ur vodadeg e presbital Mur, e-lec'h ma oa ivez an aotrou ar Gô, edon e-kichen an aotrou Gwilherm hag eñ o lavarout din :

« Pa vo echu ar pred, karzh d'ar gêr, laka un dra bennak mat war an daol ha gourc'hemenn da Suzanna ober kafe fresk, bremazon ec'h erruo ar c'hure ha me gant Sant-Inan. »

Kolpo a voe pedet gant an daou all da zont gante da weladenniñ ur mignon. Ur wech degouezhet dirak va dor, an daou Vuriad o kregiñ pep hini en unan eus divskoaz ar Gwenedour hag o vountañ anezhañ en ti... Hemañ a sellas ouzh pep hini ac'hanomp hag ouzh an daol... Spurmantiñ a ris ur minc'hoarzh en e zaoulagad kilhenn :

« Ma ! Trec'het on, emezañ, met peogwir ez on deut, e chomin, met selaouit, c'hwi, an daou bichon, diriaou kentañ e vo ret deoc'h kuitaat ho kouldri evit dont da verennañ du-mañ, klevet hoc'h eus ? C'hwi, an daou veleg, a c'hallo dont ivez. »

183

Ha ni da Sant-Inan an deiz merket dimp. Un drugar e voe degemer ar person en e sal vihan, lakaet e oa bet ar ber war ar billig.

Chomet omp mignoned vras da Golpo betek e varv, c'hwec'h vloaz goude. Pell 'zo en doa un tarzh-kof ha setu, e derou 1948, ur mezeg bet e skoliad o tont d'e weladenniñ. A-benn e teuas da lakaat anezhañ da asantiñ bezañ oberataet. Siwazh, re gozh e oa, moarvat, ar gouli, tremen a reas ar c'hlañvour etre daouarn ar surjian. Daou zevezh goude, ur yaouvezh, e oa war ar memes tro deiz e... vodadeg hag e interamant e bered e Sant-Inan karet, e-lec'h m'en doa renet e-pad pevar bloaz warn-ugent.

Edomp div daoliad hir er sal vras. Mari-Anna, rouanez ar c'harabassennoù, hegarat, labourerez, dorniet-mat, speredek, he doa aozet pep tra, daoust d'he glac'har, ha ne rae diouer nemet mestr an ti... Sellout a raemp etrezek e blas stok ouzh ar chiminal ha poan hor boa o krediñ ne weljemp ken Kolpo war an douar-mañ. Ne voen ket evit harz ouzh un daeraouenn pa grogas person Klegereg gant an " De Profundis ".

Marteze n' em boa keuz nemet d' am bloavezhioù yaouankiz. Ha koulskoude e kredas din santout... o ya, santout sklaer a raen ivez keuz d'ur rummad Bretoned

kozh, rummad ar veleien-se hag a oa tud vat, tud a gredenn start, tud dedennus dre ma oant disheñvel diouzh ar patromoù evel m'eo disheñvel an eil diouzh egile bizied an dorn hag heñvel hepken oute o-unan. Sur on em boa keuz ivez d'un " tad mat " rust e zoareoù hag un tammig chaoker e c'henou, met dezhañ ur galon aour.

Spi am eus eo aet gant Hor Salver betek an trede derez eus an Neñv, evel ma lavar Sant Paol.

Ha setu aze ul lodenn eus va zammig buhez. Darn a lavaro n' em eus kontet nemet disterachoù. Marteze a-walc'h, met n'eo ket ret d'an nen tevel war zigarez ma n'en deus nemet traoù dilorc'h da lavarout. Skrivet em eus evel pa vefe bet evidon va-unan, laosket ganin va fluenn da redek gant ar brid war he moue. Pilpaset, trotet, piltrotet, daoulammet ha pevarlammet he deus evel ma kare. Evit komz berr-ha-berr, dibunet em eus an tammoù traoù-se evel ma teuent e teuent, plaen-ha-plaen, met gant va c'halon.

Diskar ar c'haeoù : ha diskiant eo, pe n'eo ket ?

An diskar-kaeoù hag ar pezh a zeu d'e heul : an adlodennañ, pet gwech n'eus ket bet kaoz diwar o fenn ! Barnadennoù ha kaozioù kriz ha krenn a vez distaget neuze. Flemmadennoù a vez o redek-diredek eus an eil tu d'egile. Rak, dre vras, div gostezenn a zo : hini ar warezourien-natur (pe ekologourien), kêriz an darn vuiañ anezho, o tamall d'ar gouerien ha d'an arbennigourien war ar gounezerezh-douar foeltrañ ha saotrañ an natur, en abeg d'o c'hoantegezh d'ar barr-kenderc'hañ, da lavarout eo d'an arc'hant brein ; hini ar re damallet, tud gouzañvus da gentañ, hag a zo krog-mat, bremañ, da gounnariñ, o kemer an ekologourien evit glabouserien gaer, ha n' o deus ket komprenet n' eo ket kefridi gentañ al labour-douar fardañ tachennoù-bale bourrus da sul, met kentoc'h gwarezañ ur barr-bevañ reizh, evit ar re a zo o labourat warnañ sul-ouel-pemdezh, ha n'o deus ket komprenet ervat, ouzhpenn, e oant, int ivez, o saotrañ an Natur gant o c'hêrioù daonet !

Pelec'h emañ ar wirionez ? Ur souezh e vije, a gav din, m'emañ diouzh un tu hepken kement gaou a zo. Rak dibaot a wech, gant al luziet ma vez an traoù war dachenn ar vevoniezh, e c'heller poellata e-giz ur c'hourjederez, ha n'eo gouest d' anavezout nemet daou dra hepken : ar mann (0) pe an unanenn (1). Aliezik a-walc'h ez eo 0,45, pe un dra er c'hiz-se, ar sifr reizh !!! Da dostaat ouzh ar wirionez, eo ret eta anavezout an disoc'h eus ar studiadennoù diwar-benn dilerc'hioù an diskar-kaeoù war an Natur hag an endro da gentañ, ha da-c'houde war yalc'h Yann Gouer. Met dek vloaz bennak 'zo ne oa ket founnus gouiziegezh an dud war an tachennoù-se, e Bro-C'hall da vihanañ. An tourter a oa roue ar vro (eus Breizh emañ o komz), didrubuilh-kaer ha mat pell 'zo ! Da-c'houde eo bet savet mouezh ar warezourien-endro (pe ekologourien), meulet ra vezint ! hag o deus rediet an " deknokrated " berrwel da sellout un tamm larkoc'h eget beg o fri, eleze an arc'hantusted war dermen berr.

185

*

O vezañ ma oa krog an tabuterezh d' ober e reuz, en deus divizet Ministrerezh al Labour-Douar, pennaouer an adlodennañ, fiziout en I.N.R.A. (Ensavadur broadel an Enklaskoù war ar Gounezerezh-douar) hag e Skol-veur Roazhon ur studiadeg vras, meur a seurt gouizieien gouestlet dezhi, diwar-benn ar « c'harzhaoueg kornogat ». Da-c'houde, ar Ministrerezh evit Bourrusted ar Vuhez en deus astennet an dachenn-labour ha kresket ar yalc'had-arc'hant.

Boulc'het e 1971, an « oberiadenn garzhaoueg » -se eo bet ret implijout eviti ur bern « troadeien », anezho arbennigourien war an dielfennañ (kudennoù gant an douar, an dour, an hinad, al loenedigoù, plant ar girzhier hag ar plant gounezet) hag ar c'henaosañ (kudennoù gant an armerzh), skoazellet a-wechoù gant ardivinkoù ponner, anezho ar c'hourjederez venniget hag ar c'harr-nij zoken ! War am eus komprenet, an oberiadenn-se he deus koustet dimp dija daou vilion a lurioù nevez.

Dalc'het ez eus bet ur gendael e Roazhon, e 1976, da reiñ da c'houzout an disoc'hoù kentañ. Daleet en deus an I.N.R.A. da embann anezhi : e miz Du 1977 hepken. Met un digoll kaer, hag eñ ur stok d'ar galon, eo gwelout ar pikol levr o tont er-maez, ennañ tost da 600 pajennad ! O c'houzout pegement a dabut a vez diwar-benn an danvez-mañ, am eus evelkent pouezet warnon va-unan evit sellout ar pishañ ar gwellañ ouzh an testennoù, da bennaouiñ un tamm kompren da gentañ, da goazhañ ha da eeunaat an traoù evidoc'h-c'hwil, lennerien ger, da-c'houde.

Evel just, Breizh eo (Bro-Wened dreist-holl) he deus degaset an darn vuiañ eus an disoc'hoù, dre m'emañ boulc'het mat enni an adlodennañ. Gweladennet ez

eus bet un niver brazik a-walc'h a gumunioù : ar re a zo a bep tu d'ar Skorv : Regini, Razeneg, Mourieg, Krezhin, Nein e-kreiz an tri-c'horn Pondi-Logunec'h-Josilin ; Sarzhav ha Sant-Armel e ledenez Ruiz ; Mousternevez ha Ruviniege e-kichen Malastreg ; Reuz-Bihan ha Kaveneg (Chevaigné) e-kichen Roazhon.

*

186

DISOC'HOÙ PENNAÑ AR STUDIADENNOÙ-DIELFENNAÑ

- Diwar-benn an hinad e-barzh al lodennoù.

Ar c'haeoù, ha dreist-holl ar plant a zo warno, a dorr lañs an avel a-us d'ar c'harzh. El lec'hioù bet studiet, ez eus bet merzet etre 30 à 50 % a zigresk. Diwar eneberezh ar c'harzh, e sav an aer betek un uhelder a vez, hag e tiskenn da-c'houde, o tegouezhout e-kreiz ar park. Dilerc'h ar fed-se eo e vez tommoc'h an aer a-rez an douar, e-kichen ar girzhier (siouloc'h e vez an aer ha tost ar skinoù tomm kaset gant ar girzhier) eget e-kreiz-tre ar park (abegoù enep). Well-wazh e vez trec'h an efed a-du, an hini a laer e wrez digant an heol. Diouzh an noz, e vez ledanoc'h tachenn an efed a-enep. Met an arbennigourien ne roont ket sifroù o talvezout ez hollek : gouez dezho, ment pep hini eus an efedoù a gemm hervez tizh an avel hag an hedad etre an eil garzh hag eben.

E-keñver aezennidigezh an doureier (pe disec'hidigezh an douar), e soñj d'an arbennigourien n'eus ket kalz a gemm, pe e vezer war un dachenn dic'harzh pe ne vezer ket : broudet e vez an efed-se gant kresk an derez-gwrez, e-keit ha ma vez lakaet da c'horrekaat gant torridigezh an avel. An daou efed, a-enep-krenn an eil d'egile, a vefe a-vent an eil gant egile, an hollad o vezañ tost da vann.

- Diwar-benn diruilherezh an doureier ha krignidigezh an douar.

Labouret ez eus bet war dachenn-red ar Skorv, o vuzuliañ ar c'hementad-dour o ruilhal e gwazhioùgoù ur strollad-parkeier, diskaret ar girzhier enno pe get. Pa vez keñveriet ar c'hementadoù en ur ober ur bloavezh, ne vez gwelet kemm ebet. Well-wazh, ne vez ket dalc'het muioc'h war an dour e-barzh ar c'harzhaoueg (gwir eo, e-pad ar goañv hepken). Met n'eo ket gwir ken, tamm ebet, pa vez sellet ouzh feurioù an diruilhañ, dreist-holl pa vez glav bras : splann-kenañ e weler e red buanoc'h an dour war an tachennoù adlodennet. Er c'hiz-se e vez daougementet barr ar feur-diruilhañ ha tolzennad ar c'hreskoù-dour. Pennabeg kement-mañ eo e laka ar c'haeoù harz ouzh diruilherezh an dour war ar gorre, dre rediañ anezhañ da sankañ e diabarzh an douar.

187

Er c'hiz-se ez eo sklaer-kenañ splet ar c'harzhaoueg e-keñver arboellañ an dour a-raok an hañv, met talvoudus eo ivez a-enep krignidigezh an douar, ha n'eo ket ut vartezeadenn ez eo. Gwelet e vez, kerkent ha ma vez ar park un tamm war e gostez. Berniañ 'ra ouzh kae an traoñ un tamm mat eus an douar bet lusket gant ar glaveier, betek an div drederenn anezhañ. Steuziañ 'ra evel just, penn-da-benn, pa ne vez harz ebet outañ. Ouzhpenn-se e vez seul zrastusoc'h labour an doureier, ma vez malet ha bruzunet muioc'h an douar da heul prienterezh an douar d'ar gounit.

Pouezus e vefe anavezout ar pezh a ya gant an dour. N'eo ket bet muzuliet dre ar munud kementad ha talvoudegezh ar rannoùgoù douar, nemet e vefe a-ziwar ar pezh a vez dilec'hiet ouzh kaeoù an traoñ : a-hervez e vez kaset gant an dour ar rannoùgoù munutañ, ar re strujusañ, ar re a zalc'h war an danvezennoù divuhezek (pe « mineralioù ») oberius ha talvoudus evit ar plant. War a seblant, ne vez ket a gresk e saotridigezh an doureier diwar implij al louzeier kimiek, met ar re-mañ ne vezont ket implijet kalz, evit c'hoazh, war an tachennoù bet studiet.

- Diwar-benn ar plant gounezet.

Diaes eo digenvezañ efed an diskar-kaeou, dre ma vez ereet an efed-mañ ouzh an adlodennañ ha dre ma teu troiou-spered nevez keñver-ha-keñver gant an adlodennañ. Da skouer, e vez kemmet feur-implij an temzoù-douar, implij an ardivinkou, pouez an edeier e-keñver ar pradeier, ar c'hesadoù, da lavarout eo roll ar gounidigezhioù an eil bloavezh war-lerc'h egile war an hevelep lodenn.

Ar pezh a zo sur, avat, eo e vez kemmet gant ar c'harzh doareoù-kreskiñ ar plant, hervez al lec'h m'emaint. Diwar-se e c'hoarvez un diseurtiezh ha n'eus ket anezhi er parkoù digor-bras d'an amzer. Dre vras, e vez daleet feur-kreskiñ ha feur-abretaat ar plantennoù stok ouzh ar c'harzh, diouzh an daou du d'ar park, e-keit ha maz a war gresk re ar plantennoù a vez un tamm larkoc'h. Ne vez ket kresket kalz doareoù ar re a vez tre e-kreiz. Pehini eo an efed trec'h, war al lodenn en he fezh ? Aze ez eus bet kavet sifroù ouzh en em zislavarout a-grenn an eil egile, zoken war ar memes lec'h, hervez ar bloavezhioù ! Setu perak e lavarfen-me, evit eeunaat, ne dle ket bezañ bras an efedoù gwellaat pe washaat o tont eus levezon eeun ar c'harzh, war ar c'henderc'hañ-plant, pa vez poellataet war dermen berr, da vihanañ, hep soursial ouzh an efedoù war dermen hir, e-keñver frouezhusted an douar.

188

- Diwar-benn al loenedigoù.

Aze ez eus bet klasket dreist-holl sevel ar roll, dre ar munud, eus ar pobladoù loenedigoù o vevañ war ar c'haeou, ar girzhier, er c'hleuzioù hag er parkeier, hep tostaat anezho ouzh ar gounidigezhioù, dre na vez ket gouezet kalz a dra diwar-benn seurt liammoù, moarvat. Daoust hagez eus seurtoù-loened mat evit ar gouezerezh-douar ? Daoust hag e vo diaesaet hemañ gant seurtoù noazus, war-lerc'h diskar ar c'haeou ? N'eo ket gwall sklaer an afer, pa vez sellet ouzh milendall an testennoù.

Techet e vez kentoc'h an arbennigourien d'ar gwarezerezh-endro rik : peseurt dilerc'hioù, evit al loenedigoù, a zeu eus an diskar-kaeou ? Aze, er c'hontrol, eo splann an traoù : niver al loenedigoù a ya war goazhañ. N'eo ket souezh, rak kavet ez eus bet e oa ar c'haeou tachennoù-annez an darn vrasañ eus ar seurtoù loenedigoù (da skouer an evned) muioc'h eget ar pradeier ha kalz muioc'h eget an edeier. Evit ar re a vourr o kaout sifroù, lavaromp e koazh niver al laboused eus an div drederenn, pa vez distrujet a-grenn ar c'harzhaoueg ; eus un drederenn hepken, pa vez distrujet houmañ eus an hanter : dre vras e vez niver al laboused a-feur gant hirder ar c'haeou.

DISOC'HOÙ PENNAÑ AR STUDIADENNOÙ-KENAOZAÑ

Ar studiadennoù-mañ a zo bet graet war dachenn-red ar Skorv, e-lec'h maz eus bet goulennataet ur 1 500 bennak a gouerien. Tri renkad a oa anezho e-keñver an adlodennañ : nann-adlodennet, adlodennet pell 'zo, adlodennet nevez 'zo.

Sklaer a-walc'h eo disoc'h an enklask : da heul an adlodennañ, e kemm a-grenn emzalc'h ar gouerien ouzh ar sistem-kenderc'hañ. Kreskiñ a ra, da gentañ, gorread-kenderc'hañ an atantoù, diwar-goust ar c'haeou ha rouedad an hentoù. War an hevelep tro e tigresk feur ar gorreadoù dindan-c'heot, rak aesoc'h e teu da vezañ tostaat ouzh lodennoù 'zo. Pa vez implijet an arar, ez eo, adal neuze, evit hadañ muioc'h a edeier. Koulskoude, goude un nebeut bloavezhioù, ez a war gresk niver ar saout. Ar produoù o tont eus an atant a ya eta war gresk.

189

Evel just e teu da heul ar c'hresk-gounid-se ul lamm-gresk war ar c'hargoù. Muioc'h a savadurioù a vez graet, muioc'h a ardivinkou, muioc'h a demzoù-douar a vez prenet. Postañ hag amprestañ muioc'h a vez graet.

Pa vez jedet ar c'hresk-arc'hant (da lavarout eo ar c'hemm-war-c'hounit etre ar produoù hag ar c'hargoù), ne vez gwellaenn ebet e-pad ar bloavezhioù kentañ : rak ret e vez labourat ha pinvidikaat, war-bouez an arar hag an temzoù-

douar, tachennoù paour nevez-c'hounezet (plas ar c'haeou, kozhennoù...). Goude 7-8 bloavezh e vez sklaer gwellaenn ar c'hresk-arc'hant : war-dro 10 %.

War-du ar gounid eta e kas disoc'hoù an adlodennañ, war dermen berr da vihanañ : poulzet e vez muioc'h ar gouerien d'ar c'hounidegezh puilhentezus, renet war batrom an ijinerezh. « Adlodennañ » am eus lavaret a-ratozh kaer ha n'eo ket an diskar-kaeou ez eo : diaes eo gouzout war begeit eo bet distrujet ar c'harzhaoueg er c'humunioù bet adlodennet ha meneget er studiadennoù. Ur gemmadenn a zo bet e-keñver gorread krenn al lodenn, o vont war gresk eus 2,5 ha da 4 ha. Evit gwelout penaos e c'hoarvez war an dachenn, e vefe ret mont war-dro Ignel.

A-du gant an atantoù bihan emañ eta an adlodennañ. Kalz gounidusoc'h int, pezh a zo mat evit ar re yaouank c'hoant dezho da chom war ar maez, ha pezh a vir ouzh an atantoù bras da greskiñ muioc'h c'hoazh. Hag e gwirionez, gwiriet ez eus bet e veze muioc'h a gouerien yaouank er c'humunioù bet adlodennet.

Koulskoude n' eo ket se eo a blij ar muiañ d'ar gouerien : kavout a reont gras o vezañ disammet diouzh krennañ ar girzhier : ul labour ret, evit mirout ouzh ar strouezh d'en em skignañ war ar park, o herzel ouzh ar plant da greskiñ hag ouzh an ardivinkoù da oberiañ. Anezhañ ul labour dic'hounid ivez, o vezañ na vez ket implijet ken ar c'heuneud pe gounezet al lann evel gwechall ; hag ul labour displijus hag hir spontus, ez a gantañ un darn vras eus ar goañv. War un atant bihan zoken ez eus kilometradoù ha kilometradoù a c'hirzhier. Piv, e-touez an ekologourien, a vefe diskiant pe c'henaouek a-walc'h evit rebech ar menoz-se d'ar gouerien, anezhañ ur menoz diouzh an amzer-vremañ, hini ar c'hilask da vourrusted ar vuhez ?

190

PETRA OBER ?

Aze emañ an dalc'h, evel just. O komz ez resis : petra eo patrom-skouer al lodennoù ? Pe vent eo ret reiñ dezho ?

A-benn kaout ar respont, e vefe ret anavezout disoc'hoù an adlodennañ kalz muioc'h eget ar pezh a zo bet graet war-bouez ar studiadegoù bet meneget (anezho un derou eus ar skiant nevez-mañ : ar « c'harzhouriezh », daoust d'ar pouez-plom en deus al levr embannet gant an I.N.R.A.) : hervez lañs an avel, an hedad diouzh ar mor, dinaou ar parkeier, tevder an douar-labour hag all... Ya 'vat, n' emañ ket o farsal pa gomzan eus « garzhouriezh ». Ret e vefe dreist-holl anavezout an dilerc'hioù, war dermen hir, e-keñver krignidigezh an douar, implij al louzeier kimiek, distruj al loenedigoù hag ar plant nann-c'hounezet, kenderc'hañ ar plant... Un divent a dachenn-skiant !

En abeg d'an diaes maz eo ar gudenn-se, arabat a vefe, d'am meno, bezañ eeunek a spered, huchal war ar prim (ken a-enep an adlodennañ, ken a-enep ar gwarezerezh-endo) ha - mont gant an diskan anavezet : « N'eus ken ober an dra-mañ-tra ». (« Yakâ », e galleg !)

Tu a zo da ober goulennoù nec'hus ouzh ar re a zo tomm-tre ouzh distrujerezh ar c'harzhaoueg ez dizamant, o tigareziñ ne deo houmañ nemet un aspadenn eus an amzer dremenet hag ez a an traoù kalz muioc'h war c'hounit goude he dilemel : daoust hag ez oc'h peursur e vo gwir atav kement-se ? Daoust ha ne viot ket rediet da implijañ temzoù-douar forzhik a-walc'h, dre maz a ho touarou, tamm-ha-tamm, gant an dour ?

D'an ekologourien rik, hag a ya a-enep kement diskaradenn-c'harzhaoueg a zo, ha pa vefe bihan pe vras, e c'heller degas da soñj e talv an emzalc'h-se kement ha nac'hañ ouzh ar gouerien implij an araokaat hag ar gwir da zerc'hel a-ratre o barr-bevañ ha da gaout un tamm sav-kein diwar o labour. Ouzhpenn-se, e c'heller goulenn outo : daoust hag ez oc'h sur n'eo ket savet ar c'harzhaoueg giz-kozh nemet diwar abegoù o tennañ d'ar gwarezerezh-endo hag ez eo hi, dre se, un dra sakr ? Daoust ha n' eo ket un darn anezhi roud rannidigezh an douarou etre an tiegezhioù ? A-benn ar fin, ma vourrit kement o kaout an Natur a-

wechall, daoust hag ez oc'h prest da baeañ he miridigezh, e doare-pe-zoare ?

191

Heulierien kendael Roazhon n' eo ket bet hir o c'haoz diwar-benn an diskoulmoù war an dachenn. Koulskoude ez eus anv ganto, meur a wech, eus un adlodennañ « klouar », dre virout krenn al lodennoù : 4 ha dezho (degasomp da soñj : 4 ha a dalvez kement ha 200 m war 200 m, pezh n'eo ket bras-bras). Dister-tre eo an abegoù bet meneget, war am eus komprenet : en tu-hont da 4 ha, n'eus koulz lavarout koazhadur ebet mui gant ar c'holl-amzer a c'hoarvez o treiñ er c'hornioù e-kerz al labourioù, tra ma vez anat a-walc'h an diskar war niver al loenedigoù. Evel m' am eus lavaret, souezhus e vije, maz eo al lodenn a 4 ha ar patrom-skouer war gement tachenn a zo, ha pa vefe digor d'an avel pe ne vefe ket. Un ezhomm bras a zo a studioù. Met, da c'hortoz an disoc'h anezho, e vefe mat, d'am soñj, da Veradurezh an Douaroù (Génie rural) ober diouzh se, evit an adlodennadegoù da zont, e-sell da adsevel kaeoù war dachennoù difoeltret betek re, e-sell da virout ouzh ar gouerien da seveniñ diskaradegoù « gouez » war-lerc'h an adlodennañ. Bezomp spi eta e sachu tud ar Veradurezh muioc'h war o skiant-vat hag e vo selaouet muioc'h ouzh mouezh an ekologourien, e rank o ali, sañset, bezañ goulennet diganto, da-geñver kement adlodennadeg a zo, abaoe al lezenn nevez bet savet e 1975 !

GERIAOUEG :

- gwarezour-natur (pe : -endro) : kinniget da dalvezout *écologiste* ;
- gourjederezh : kinniget evit : *ordinateur* ;
- garzhaoueg : kinniget evit : *bocage* ;
- postañ : kinniget evit : *investir* ;
- kresk-arc'hant : kinniget evit : *marge financière*.

Evezhiadenn : ar gerioù : kae, kleuz, garzh a zo diaes da embreger, o vezañ ma kemm o ster resis, hervez ar c'hornioù-bro.

Un damsell war istor Stadoù Unanet an Amerik

AR BREZEL-DIABARZH

Diwar gudenn ar sklavelezh eo e krogas er Stadoù ar gwashañ reuz o deus bet biskoazh da c'houzañv. Gwelet ez eus bet, er pennad kentañ a zo bet moulet, e oa bet, abaoe penn kentañ trevadenn Virginia, degaset di sklaved morian eus Afrika evit labourat dreist-holl er plantadegoù riz, kotoñs ha korz-sukr, hag a oa an trevadoù pennañ gounezet er Su. Kemend-all a veze graet er peurrest eus Amerika, hag ar Spagnoled, koulz hag ar Bortugaliz hag ar C'hallaoued a rae ivez gant sklaved er broioù tomm a oa dindan o galloud. Hag e-pad ouzhpenn nav-ugent vloaz e padas koñvers ar sklaved e stadoù amerikan ar Su, ken na voe difennet evit mat e 1807. En doare-se e kaved er bloavezh 1790, er stadoù nevez unanet, ur c'hementad a ugent morian war gant den ; hag an holl vorianed, war-bouez nebeud a oa o chom e stadoù ar Su. Rak e stadoù an Norzh ne oa bet biskoazh gwall niverus ar sklaved, hag ar re a oa bet a oa, a-benn neuze, bet gounezet ganto o frankiz.

En naontekvet kantved, avat, e oad krog e peplec'h da enebañ ouzh ar sklavelezh, ha rummadoù tud a zo her grae diwar abegoù kredenn pe relijion. En doare-se eo e savas tamm-ha-tamm enebiezh etre stadoù pinvidik an Norzh, ha n' o devoa ket ezhomm a sklaved evit kas en-dro o labouradegoù, ha re ar Su hag a oa diazezet o finvidigezh, al labour-douar, war implij ar sklaved kroc'hen du. Aon o devoa ar berc'henned na zeuje da vezañ rivinet, en un taol, an doare kevredigezh bet savet eno. Ret eo anzav ivez, pa weler petra a zo bet c'hoarvezet goude, ne oa ket ar gaou ganto penn-da-benn.

193

Adalek ar penn kentañ e oa bet enebiezh etre ar re hag a gave ganto e oa da bep stad da ren e aferoù diabarzh, hag ar re hag a felle dezho gwelout ar Gouarnamant Kreiz o skarzhañ pep doare sklavelezh, hep tamm gortoz. E 1819 e oa bet freuzh etre an div gostezenn pa oa bet anv da zegemer ar Missouri e-mesk ar stadoù a oa enno ar gwir da gaout sklaved. A-benn ar fin e voe roet aotre, met e vije difennet hiviziken evit al lodenn eus ar Republik hag a oa diouzh tu an norzh eus al led 36° 36'N. Ar c'henemglev-se, sinet e 1820, a zeuas d' e heul tregont bloavezhiañ sioulder. Goude votadegoù 1852 avat e krogas ar reuz en-dro, goude ma oa bet anvet ur prezidant hag un eilprezidant eus ar gostezenn demokratel, hag a oa kentoc'h a-du gant gwir pep stad da zibab e bolitikerezh diabarzh. Hag e penn kentañ 1854, war zigarez sevel "territories " Kansas ha Nebraska e voe torret emglev 1820. Ar pezh a lakaas da fuloriñ enebourien ar sklavelezh. Ha da heul an afer-se ez eas war-gresk nerzh ar strollad enepsklavour, hag a oa krog da vezañ anavezet a-benn neuze dindan an anv republikan.

Daoust da se eo adarre gant an Demokrated eo ez eas an trec'h pa voe votet e 1856. Kement-se a lakaas ar Gouarnamant da dreiñ muioc'h-mui a-du gant stadoù sklavelour ar Su. Ha mont re bell, ar pezh a lakaas an Demokrated d' en em zisrannañ etre div gostezenn. Ha tamm-ha-tamm ez eas an enebiezh etre an daou rummad war washaat.

War se e c'hoarvezas un darvoud hag a oa ur sin eus ar mesk a oa aet d' ar mare-se e speredoù an dud. D' ar 16 a viz Here 1859 ez eas ur strolladig tud, en o fenn un den entanet, John Brown e anv, da skrapañ Arsanailh Federal Harper's Ferry, war ar stêr Potomac. John Brown en devoa lakaet en e benn e c'hellje ar vrud eus e daol-kaer, lakaat sklaved Virginia d' en em sevel enep d' o mistri.

Met ar re-mañ ne fiñvjont ket. Evel ma chome ar skraperien en arsanailh, e voent taget eno gant ur strollad eus an arme-vor. Ar re eus an emsavididi ha na oant ket bet lazhet en emgann, John Brown en o fenn, a voe tapet krog enno, daskoret da Stad Virginia, eno e voent kondaonet d' ar marv, ha staget ouzh ar groug.

194

Da geñver votadegoù 1860 en em gave pevar den war ar renk evit bezañ anvet da brezidant. Met an troc'h a oa c'hoarvezet e-touez an Demokrated a roas tu d' ar republikan Abraham Lincoln da vezañ anvet.

A-dal ma oa bet anavezet evit mat disoc'h ar votadegoù-se, e voe dalc'het ur Goursez e Carolina 'r Su ha, d' an 20 a viz Kerzu 1860, e tisklerie ar stad-se ec'h en em denne er-maez eus an Unaniezh. Ha buan e voe heuliet gant stadoù all er Su. E miz Genver 1861 e tivizas Mississippi, Florida, Alabama, Georgia ha Louisiana mont er-maez ; e miz C'hwevrer e reas Texas evelto ; ha war o lerc'h e teuas tro Arkansas e miz Meurzh, hini Virginia e miz Ebrel hag hini Carolina 'n Norzh e miz Mae. En holl stadoù koulskoude ne deas ket an traoù eus ar plaenañ : e Kentucky e chomas an tu kreñv gant ar re a oa enep an disparti ; hag e Virginia, ma troas ar pep brasañ eus ar stad a-du gant an disrann, e nac'has tud ar gornaoueg hag ar gwalarn mont ouzh o heul. Hag en un emvod-meur dalc'het e Wheeling, war ar stêr Ohio, d' an 11 a viz Mezheven 1861, e tivizjont en em zisrannañ eus Virginia ha sevel ur stad nevez hag a vije enepsklavour. Kement-se a voe asantet gant ar bobl d' an 3 a viz Mae 1862, ha Stad West Virginia a voe degemeret en Unaniezh er bloaz goude, d' an 20 a viz Mae. Stad Maryland a vije aet sur-mat a-du gant ar Su m' o devije bet an dud eno tu da sevel o mouezh ; met evit diwall Washington, e gêr-benn, e lakaas ar prezidant Lincoln e soudarded da ober o mestr war ar stad-se.

195

Ar stadoù a oa en em dennet eus an Unaniezh a savas kenetrezo Kengevredad ar Stadoù Amerikan. Ha pep hini eus ar stadoù a lakaas e grog war ar pezh a oa betek neuze e dalc'h ar Galloud Kevredel : ar sanailhoù, al lec'hioù kreñv, hag all... E-touez ar re-mañ e oa Fort Sumter, e porzh Charleston, hag a oa dalc'het gant ar Major Anderson ha pevar-ugent soudard. Ur pennad goude ma oa aet ar prezidant Lincoln en e garg e voe bombezet ar fort-se gant soudarded ar Su. Setu 'ta ma oa digor an emgann etre an Unaniezh hag ar Gengevredigezh pe, en un doare ledanoc'h, etre an Norzh hag ar Su.

An Norzh a oa kreñv : daou vilion warn-ugent a dud, labouradegoù stank listri a-leizh. Dirazañ ne oa, er Su, nemet eizh milion hanter a dud, pemp milion hepken zoken ma ne gontet ket ar sklaved. Ha ne oa eno nemet nebeudig tre a labouradegoù hag a listri. Ha koulskoude, daoust d' an digempouez-se e padas ar brezel e-pad pevar bloaz ; ur brezel taer ha didruez.

Er penn kentañ ez eas an trec'h gant armeoù ar Su, hag a oa renet gant ar Jeneral Robert Lee. Gant an amzer avat e teuas tamm-ha-tamm an Norzh a-benn da gemer muioc'h a nerzh. Ha pa glaskas armeoù ar Su mont e Pennsylvania e voent trec'het dirak Gettysburg en un emgann hag a badas tri devezh, tri devezh kentañ miz Gouere 1863. Daoust dezho da stourm bepred kalonek e teuas diwar neuze armeoù ar Su da goll tachenn a-nebeudoù, dreist-holl e traonienn ar Mississippi, e doare ma voe troc'het Texas hag Arkansas eus ar stadoù kengevredet all.

196

Armeoù ar Su a zeuas da vezañ faezh tamm-ha-tamm ha ne c'hellent mui stourm. E 1864 e voe aloubet an Tennessee gant armeoù ar Re Unanet, hag ac'hano e c'hellas ar Jeneral Grant kas e soudarded e Georgia ha kemer kêr Atlanta (2 a viz Gwengolo), ha zoken mont betek ar mor ha kemer porzh Savannah d' an 22 a viz Kerzu. Ac'hano ez eas e arme etrezek an Norzh a-dreuz Carolina ha Virginia. Ken na rankas ar Jeneral Lee en em rentañ da soudarded an Norzh en Appomatox, Virginia, d' an 9 a viz Ebrel 1865.

N'eo ket hepken ar Su eo a oa aet asik gant ar brezel, met ar vro en he fezh. Mar boa bet diwar an disoc'h-se, bet miret unanded ar bed amerikan, e oa

bet santet ar c'holl gant tud ar Su evel ur gouli spontus, ur gouli hag a c'houlennas kalz amzer a-barzh bezañ kleizennet da vat. Ha kant vloaz goude ne oa ket c'hoazh peurbare. Kement-se a oa gwir dreist-holl evit ar " Su Kozh ", rak ur stad evel hini an Texas, gant e vent ec'hon, a oa kentoc'h ur vro eus ar " West " eget unan eus ar " South ".

197

Setu ur skeudenn eus an droug hag ar gasoni a oa er c'halonou pa oa echu ar brezel : pemp devezh goude ma rankas ar Jeneral Robert Lee soublañ en Appomatox, e voe drouklazhet ar Prezidant Lincoln en un teatr, e Washington, gant unan eus ar c'hoarierien, " Sugar " John Wilke Booth !

* * *

O C'HOUNIT WAR AR FAR WEST

Ar Brezel-diabarzh, stoufet gantañ e-pad tri bloaz hent-dour ar Mississippi, a roas muioc'h a se a bouez d' an hentoù-houarn, hag e teuas ar re-mañ da vezañ nebeud-ha-nebeud linennoù " treuzdouarbrazel ".

E 1862 e oa bet lakaet da dalvezout ul lezenn hag a roas ul lañs bras evit poblañ an douaroù ec'hon a oa er plaennoù a 'n em lede etre ar Stêr Veur hag ar Menezioù Roc'hellek, koulz hag ar menezioù o-unan hag an uhel-gompezennoù a zo en o c'hreiz. An " Homestead Law " a voe ar benveg dereat evit degas tud er gouzeri. Hervez al lezenn-se e oa tu da bep hini, hag eñ sitoian amerikan, pe c'hoant gantañ dont da vezañ unan, kaout evit netra un tachad douar a 160 " acres " (war-dro 120 eus hon devezhioù-arat), gant ma chomje da vevañ warnañ e-pad pemp bloaz d' an nebeutañ ha ma krogfe, anat eo, d' e lakaat da dalvezout. En doare-se ez eus bet digoret d' al labour-douar ouzhpenn 180 milion a zevezhioù-arat, ha savet en tu-hont d' ur milion a feurmoù. Ouzhpenn-se c'hoazh e oa tu d' an dud goulenn douar digant ar Stad e oant o chom ennañ, pe neuze c'hoazh digant ar c'hompagnunezhioù hentoù-houarn, rak ar re-mañ a oa bet gouestlet dezho rizennadoù douar a-hed al linennoù a savent, gant ma lakafent an douaroù-se da dalvezout.

Al linenn vras kentañ da vezañ kaset da benn a zo bet hini an Union Pacific, linenn ar c'hreiz, hag a gase eus Chicago da San Francisco, dre Omaha, Cheyenne hag Ogden. Al linenn-se a voe diazezet etre 1862 ha 1869. Pal ar pezh-labour-se a oa stagañ da vat stadoù ar C'huzh-Heol ouzh re ar Sav-Heol, hag ivez digeriñ un hent eeunoc'h d' ar c'hoñvers etrezek broioù ar " Reter Pellañ " (e 1853 e oa bet digoret d' ar bed dor bro-Japan gant an amiral Perry). Sevel al linenn-se a oa bet ur gwir avanturadenn, ha krediñ a rae ar re o devoa lañset an embregadenn-se ne zeujent biken a-benn da adtapout ar mizoù a oa bet. Ha padal e voe anat diouzhtu pebezh benveg dispar e oa an hent-houarn evit poblañ an Amerik eus an eil tu d' egile. Ha dre reiñ dezho douaroù a-hed o linennoù eo e sikoure ar Gouarnamant ar c'hompagnunezhioù da herzel ouzh an dispign.

198

A-vec'h kaset da benn linenn an Union Pacific, setu ma voe savet meur a gompagnunezh all da zigeriñ linennoù " treuzdouarbrazel ". Hag en ur ober eizh vloaz, etre 1865 ha 1873, e tremenas hed al linennoù digor eus 56 000 da 113 000 km. Un tammig re daer e oad aet ganti evelato, hag un distoc'hadenn a c'hoarvezas er bloaz diwezhañ-mañ, un enkadenn hag a badas betek 1879, met diwar ar bloaz-se ec'h adkrogjod adarre da vat gant al labour, hag al linennoù digor a dremenas eus 139 000 km er bloaz-se da 269 000 e 1890 (ha 320 000 km e 1900). A-benn fin ar c'hantved e oa bet diazezet pemp hent-houarn disheñvel o kas eus ar Mor Atlantel betek ar Mor Habask. An hini kentañ o vezañ kaset da benn a voe hini ar Southern Pacific hag a voe digoret e 1882 ; div linenn all a zigoras er bloaz war-lerc'h, hini an Northern Pacific hag hini ar Gompagnunezh Atchison, Topeka and Santa Fe. Ar Great Northern a rankas gortoz dek vloaz all evit bezañ kaset da benn.

*

An emled-se er broioù ec'hon a gavas a-wechoù enebiezh start a-berzh pobladoù Indianed 'zo. Ha stourmadoù kalet, dreist-holl goude 1870, en Norzh enep an Indianed Dakota (anavezetoc'h sur a-walc'h en diavaez dindan an anv Siou), hag er Su enep an Apacheed. An emgannoù-se, koulz hag ar stourm enep an " outlaws ", da lavarout eo torfedourien a bep seurt, a zo bet danevellet e romantoù niverus da gentañ, hag er c'hantved-mañ e kalz filmoù " western ", darn anezho oberoù arzel eus ar c'hentañ.

Mar deo bet poblet ar " West " dreist-holl gant labourerien-douar, ez eo bet ar " Far West " bed ar saverien loened hag ar vengleuzierien. Ar mengleuzioù ne badont ket da viken, ha gwechall, pa veze ker an dougen, ne veze labouret nemet ar pep arc'hantusañ : an aour hag an arc'hant, ar c'houevr a-wechoù... Ha ret eo bet gortoz betek an ugentvet kantved, hag alies betek eil hanterenn ar c'hantved, evit gwelout o tigeriñ e dezerzhioù an New Mexico, an Arizona, an Utah pe ar Wyoming, mengleuzioù ramzel evit tennañ eus an douar danvez kouevr treut (betek izeloc'h eget 0,5 % a gouevr) ha ne zegas gounid nemet dre ma vez labouret gant mekanikoù bras. Hep kontañ ar glaou-douar, ar petrol, ar gaz ha, dizale marteze, ar " bituminous shales ". E-keit-se darn eus kreizennoù brudetañ ar c'hantved tremenet a zo bet lakaet da lec'hioù dedennañ evit an douristed, evel da skouer Central City, e Stad ar C'holorado, hag a oa, kant vloaz 'zo, unan eus al lec'hioù pennañ evit an aour.

199

Mengleuz kouevr Bingham Canyon, tost d' al Lenn Veur Sall, en Utah, evel ma oa e 1955.

200

Stad an Nevada a zo bet a-viskoazh skouer ur stad hag en deus bevet dreist-holl diwar ar mengleuzioù e-pad pell, ken kras ma vez peurvuiañ an amzer eno. Pa ya mat ar mengleuzioù en-dro e teu pinvidigezh, pa yeont fall avat e teu mizer hag e tec'h an dud da lec'h all. Savet ar stad e 1864 e oa 42 000 a dud o chom ennañ e 1870 ; ha dek vloaz goude e oa ugent mil muioc'h ; met e 1900 e chome eno nebeutoc'h a dud eget ne oa e 1870 ! Skeudenn ar mengleuzioù o vont da hesk ! Er c'hantved-mañ koulskoude ez eo aet plaenoc'hik an traoù peogwir e oa adarre 82 000 a dud e 1910, ha tost da 490 000 e 1970. Met ar vuhez he deus miret eno unan bennak eus ar boazioù kozh peogwir e teu bremañ marteze ar c'hounidegezh vrasañ diwar ar " gambling " (ar c'hoari arc'hant) hag a ra pinvidigezh kêr vrasañ ar stad, Las Vegas. Hag an torr-dimeziñ a zo aes-kaer e Reno, an eil kêr e-keñver niver an dud, war a lavarere... Un dra a zo heverk a-walc'h : eus ar 170 000 bennak a dud a oa o chom er stad e 1952 ne gaved nemet 60 000 o tiskleriañ e oant izili ur gredenn relijiel bennak !

*

En ugentvet kantved eo bet peurleuniet gant stadoù an dachenn a chome c'hoazh digor e 1870. Tro-ha-tro e kavas o lec'h en Unaniezh : Colorado e 1876, Dakota an Norzh hag hini ar Su e 1889, koulz ha Washington ha Montana ; e 1890 e voe tro Idaho ha Wyoming da vezañ degemeret e-touez ar Stadoù, hag e 1896 e voe Utah an hini diwezhañ evit an naontekvet kantved. E penn kentañ ar c'hantved-mañ e voe tro an tri diwezhañ eus ar stadoù stok : Oklahoma e 1907 ; erfin New Mexico hag Arizona e 1912.

Ar stadoù-mañ eo ar re a oa enno ar muiañ a Indianed o chom, ar pezh a zo gwir c'hoazh bremañ. Mar deo bet gwallgaset e-pad emgannoù an naontekvet kantved ar rummadoù brezelourien daer evel an Apacheed, ez eo bet gwelloc'h an traoù gant ar gouennoù labourerien-douar pe saverien-loened evel " Pueblos " New Mexico, ha dreist-holl evit ar rummad " Navajo " (distagit evel ma vije skrivet Navac'ho), er memes stad ha dreist-holl en Arizona.

201

O TREIÑ OUZH AR BED DIAVAEZ

Ne oa ket c'hoazh echu an naontekvet kantved pa oa bet tapet gant ar Stadoù Unanet dont da vezañ kentañ bro ar bed evit al labouradegoù hag evit ar

c'hoñvers, o vezañ trec'h evel-se war Vreizh-Veur hag a oa a-bell 'zo war ar renk kentañ. Ha pellik a-raok e oa gounezet ivez gant ar Stadoù ar renk-se evit ar pezh a sell al labour-douar.

Meur a abeg a oa d' an emdro-se. Ha da gentañ holl e oa ment ar vro, hag a oa fonnusoc'h enni en abeg da se nerzhioù an natur : nerzhioù an dour, bet implijet da gentañ e menezioù ar Reter ; ha da c'houde e teuas glaou-douar ha mein-houarn (Pittsburgh !). Ha diwezhatoc'h an eoul-maen a oa ouzh e heul. Met pinvidigezh an natur ne oa ket bepred a-walc'h evit ma vije lakaet ur vro da dalvezout, hag ar c'heñveriadur gant ar pezh a c'hoarvezas e trevadenoù Spagn ha Portugal hen diskouez anat. Ret e oa kaout ivez ur framm hag a roje tu d' an den da dennañ ar pep gwellañ eus e labour. Gant an drevadennerien gentañ e oa moarvat ivez an dro-spered embreger hag a reas ivez nerzh Bro-Saoz er seitekvet hag en triwec'hvet kantved ; ha diwezhatoc'h e ouezas an Amerikaned o-unan reiñ bod d' an dud a zegouezhe en o bro gant ar soñj da wellaat stad o buhez. C'hoazh bremañ ne vez ket kavet abeg du-hont er re a zeu a-benn da c'hounit kalz a zollaroù. Ha ne zeu e soñj den kuzhat e bindivigezh nag e bae uhel. Ha kenkoulz all n' o devez ket ar glaskerien mezh o lakaat da dalvezout o c'havadenoù. Evel-se eo e teuas da vezañ brudet tud evel Thomas Edison evit an tredan, Samuel Morse evit ar pellskrivañ dre dredan, ha Graham Bell evit ar pellgomz. Ha ken brudet all eo bet Henry Ford evit ar sevel kirri-tan, Andrew Carnegie evit labour an houarn, koulz ha John D. Rockefeller evit ar petrol. O embregerezhioù, ha kalz a re all a zeuas a-benn da zastum kalz arc'hant ha da gas da benn kalz a oberoù... Da harpañ o fobl ivez da vont war-well e-keñver sevenadur ha gouiziegezh, en ur ouestlañ yalc'hadoù bras evit ma vije savet kreizennoù enklask, skolioù uhel, mirdioù, hag all.

202

Andrew Carnegie

203

E-keit ha ma ne oa ket bet peurgarget ganto o douaroù o-unan, e strivas an Amerikaned dreist-holl da ober labour trevadenniñ en douaroù-se. Hag e-pad pell ne fellas ket ganto sevel emglev gant hini pe hini eus pobloù Europa. Ha chom dizalc'h e-keñver ar broioù all eo a oa bet merket dezho e Diskleriadur Kimiad ar Prezidant Monroe e 1823. D' an ampoent edo ar Spagn o klask adc'hounit ar veli a oa o paouez koll war he zrevadennoù tramor, ha dreist-holl war ar Meksik. Met war an tu enep, kement-se ne viras ket ouzh an Amerikaned da astenn o beli-int, war zigarez an diaesterioù a oa evito en Texas, war an hanter eus an douaroù a oa perc'hennet gant ar Veksikaned betek 1848. Met un nebeud bloavezhioù diwezhatoc'h ne viras ket kennebeut outo da stourm ouzh Europiz hag a oa aet d' en em emellout en aferioù diabarzh ar Meksik en ur gas di, evel " impalaer ", arc'hduk Aostria, Maksimilian (1864- 1867).

Gant fin ar c'hantved, e 1898, e savas adarre brezel ouzh ar Spagn ; hag en doare-se e teuas an Amerikaned a-benn da lakaat o c'hraban war ar pezh a chome e dalc'h ar Spagnoled e Mor ar Garaibed (Puerto Rico ha Cuba), ha zoken er Mor Habask (Inizi Filipinas ha Guam). Ur wech sinet ar peoc'h e teuas eta, diwar an 10 a viz Kerzu 1898, Puerto Rico da vezañ amerikan. Tud an enez-se a zeuas zoken da vezañ sitoianed amerikan e 1917, met o bro ne voe ket, da heul, lakaet da vezañ unan eus ar stadoù amerikan, er c'hontrol zoken ; rak abaoe 1952 eo bet lakaet da vezañ ur " stad dizalc'h " dindan gwarez an Amerikaned. Ar pezh a vez graet ur c'h " Commonwealth " anezhañ. Inizi Filipinas a zo bet ivez amerikan betek 1946, pa eo bet roet dezho o frankiz. Enez Cuba a chomas dizalc'h a anv, met chom a reas koulskoude dindan gwarez an Amerikaned betek 1959. En tu-hont da se e teuas ivez ar re-mañ da " wareziñ " ar Republica Dominicana etre 1905 ha 1924 (ha zoken betek 1940) evit lakaat un tammig urzh en aferoù ar vro-se ha ne daent ket re vat. Ha kemend-all a c'hoarvezas gant Nicaragua etre 1910 ha 1934.

204

Ha menegiñ a ranker ivez, na petra 'ta, rizennad douar Kanol bPanama abaoe 1903, d' ar mare ma oa ar Prezidant Theodore Roosevelt o kas en-dro " Politikerezh ar Geuneudenn ".

*

Pa grogas brezel 1914 en Europa en em gavas an Amerikaned un tamm evel m' en em gavjont da vare brezelioù Napoleon. En taol-mañ koulskoude en em gave Breizh-Veur ha Bro-C'hall war ar memes kostezenn hag, evel ma lakae ar brezel ar c'hoñvers da vont en-dro e voe graet kred d'an div vro-se gant an Amerikaned. Diouz un tu all, dre ma yae ar brezel war vor war washaat, e veze kaset d' ar strad, gant al listri-spluj alaman, meur a lestr amerikan hag a veze o kas pourvezioù d'ar Re Unanet. Kement-se a lakaas ar Prezidant Woodrow Wilson da derriñ reizhoù Monroe ha da ziskleriañ brezel d' an " Impalaerezhioù Kreiz " d' ar 6 a viz Ebrel 1917. Marteze dre ma oa meur a Amerikan hag a oa krog da vezañ spontet gant nerzh an Alamagn war dachenn an embreger hag ar c'hoñvers.

Tamm-ha-tamm e tilestras eta soudarded amerikan en Europa. An dud hag a zo war an oad o deus c'hoazh soñj anezho bremañ, ha dreist-holl ar re a oa o chom e kostezioù Brest hag a oa unan eus o c'hreizennoù dilestrañ. Ar vugale a zalc'ho soñj dreist-holl eus ar " chewing gum " a raent anezhañ *chouing gom*, hag eus marc'hoù-du an trenioù, hag a voude evel al listri, ha neket sutal pe c'hwistellat evel ma rae re ar Frañsizien ! Da heul an Amerikaned eo e teuas ivez er vro-mañ ar " grip bras " hag a lakaas kement a dud da gleñvel ha da vervel war-dro mare fin ar brezel. Rak fin ar " Brezel Bras " a c'hoarvezas d' an 11 a viz Du 1918, a-raok na oa c'hoazh bet tu d' ar pep brasañ eus ar soudarded amerikan da gemer perzh ennañ.

Gant an disoc'h-se avat ec'h adkavas buan an Amerikaned o emzalc'h kozh. Hag e nac'has ar Senedourien ouzh ar Prezidant Wilson an aotre da lakaat e vro da vezañ un ezel eus ar " Société des Nations ". Hag an Amerik neuze en em glozas en-dro warni he-unan evel diagent.

205

Met daoust da bep tra ne adkavas ket ar Stadoù an doare buhez a oa bet enno a-raok ar brezel. Hag e 1921 hag e 1924 e oa bet votet lezennoù da grennañ niver an embroerien da vont da chom du-hont ; dreist pep tra niver ar " rummadoù nevez ", da lavarout eo ar re a oa, dre o orin, re zisheñvel eus ar pep brasañ eus an Amerikaned. An emzalc'h-se a oa nevez du-hont hag a ziskoueze e oa tro-spered tostaet muioc'h ouzh hini tud Europa. Gwir eo ivez e oa krog ar vro da vezañ pobletoc'h peogwir e oa aet, war-dro mare fin ar brezel, dreist bevenn ar c'hant milion a dud.

Met ne deo ket al lezennoù-se eo a oa pennkaoz d' an digresk a c'hoarvezas e niver an embroerien er bloavezhioù war-lerc'h. Rak un nebeud bloavezhioù diwezhatoc'h, e 1929, e kouezhe war ar vro ar gwashañ reuziad a oa bet kouezhet moarvat war ar Stadoù Unanet abaoe amzer ar Brezel-diabarzh, ar reuziad hag a zo anavezet dindan an anv " Depression ". Gwir eo e oa bet a-viskoazh pennadoù kresk bras heuliet gant pennadoù all ma 'z ae kentoc'h fall an aferoù, ha meneget eo bet uheloc'h gouzizadenn 1873-79 er pennad diwar-benn an hentoù-houarn bras. Met en taol-mañ, marteze dre ma oa krog ar Stadoù da vezañ re greñv e-keñver ar broioù all, e voe skoet ar bed a-bezh gant ar barrad, a lakaas milionoù ha milionoù a dud da goll o labour e-pad bloavezhioù.

Setu ma c'heller lavarout ez eo gant an " Depression " o kregiñ eo e c'heller klozañ ur marevezh eus istor Stadoù Unanet an Amerik war-dro 1930. Votadegoù 1932 a lakaas da brezidant nevez Franklin Roosevelt, an hini hag a viras ar garr-se e-pad ar pellañ amzer eus holl brezidanted e vro, betek e varv e miz Ebrel 1945.

N' emañ ket em soñj studiañ en damskeud-mañ eus o istor, petra eo bet emdro ar Stadoù Unanet abaoe ar mare-se. Menegiñ a rin hepken e tennas emzalc'h ar Prezidant nevez da hini Woodrow Wilson pa strakas adarre ar brezel en Europa e 1939. Met a-benn ar fin e kouezhas ar bec'h bras war e vro hag e rankas ren brezel er bed a-bezh.

Klokaet e vo an diverrañ-mañ eus istor ar Stadoù Unanet gant ur

pennad all a vo displeget ennañ petra eo ar vro, ha meneg a vo ennañ eus un nebeud kudennoù a bep seurt.

AVELIOÙ-TRO

(Mae ha Mezheven 1977)

1 aviz Mae. - Ur radio nevez a c'heller selaou e Breizh abaoe pemzektez : ur radio... dre bellgomz. Gant an U.D.B. e Brest eo bet ijinet an doare-mañ, da vrudañ ur stourm. Setu div wech eo bet nac'het outo displegañ o soñj war FR3.

2 a viz Mae. - Distruj delwenn Duguesclin e Bron ne oa ket a-walc'h evit lamponed an F.L.B. Pulluc'het o deus archerdi nevez-flamm ar gêr-se.

3 a viz Mae. - N'eo ket hepken e Breizh hag e Bro-C'hall e stourmer a-enep d'ar c'hreizennoù nukleel : miliadoù a dud a oa deut da vanifestiñ e Seabroek er Stadoù-Unanet. 750 anezho a zo bet paket gant an archerien.

4 a viz Mae. - Evit sioulaat an dud ha mirout an urzh vat en Etiopia ez eo bet drouklazhet ur miliad a studierien gant ar gouarnamant.

13 a viz Mae. - Kenkizioù ar C'hlub Méditerranée a zo bet pulluc'het e Korsika gant an F.L.C. Ar renerien o deus divizet chom hep degemer touristed e Korsika e-pad an hañv-mañ.

14 a viz Mae. - An deiz war-lerc'h e tarzh bombezennoù e tiez emsaverien anavezet ; an taol a zo bet graet gant un dornadig tud dianav (Action pour la Corse Française).

20 a viz Mae. - Saotradur war ar stêr Aven. 750 tonennad meskl a zo saotret hag ur bern tud lakaet dilabour.

22 a viz Mae. - Un oferenn vrezhonek a zo bet lidet e Sant Nougda da geñver kantved deiz-ha-bloaz ganedigezh Yann-Vari Perrot.

23 a viz Mae. - Un devezh war-lerc'h e tigor skolvamm Lambaol-Gwitalmeze. Diwar neuze e vo klevet eno brezhoneg gant ar 6 skoliad hag o c'helenner. Ganet eo DIWAN.

27 a viz Mae. - Ul levr troet diwar ar brezhoneg a zeu er-maez e ti Robert Laffont : " La Bataille de Kerguidu ". Yves Le Berre eo en deus troet oberenn Lan Inizan. En em c'houlenn a reer perak eo bet divizet gantañ embann an oberenn-mañ e galleg p'emañ brasañ talvoudegezh al levr e pinvidigezh e yezh orin. Touellañ en deus klasket ober Y. Le Berre, pa ouezer ez eo bet tennet an darn vrasañ eus luc'hskeudennoù al levr, eus " Précis de la guerre civile de Vendée " gant Bournisseau, hag ivez eus " Illustration des histoires de la guerre de la Vendée militaire " gant Le Marchand. Peseurt pal oa hini Le Berre ? Prouiñ ez eus c'hoazh chouanted kozh enep-republikan e-touez ar vrezhonegerien ? Klask diskouez " ideologiezh " an dornadoù tud a stourm evit yezh ha sevenadur Breizh ?

Dre chañs e vo embannet ivez e brezhoneg a-drugarez d' Al Liamm, un nebeut mizioù war-lerc'h.

29 a viz Mae. - Gouel ar Brezhoneg e Kastell-Nevez ar Faou. Ur pezh-c'hoari nevez-c'hoariet gant Strollad Bro-Bagan : " Ma c'helljen-me kanañ laouen ? ", a ra berzh-bras. Embannet eo bet gant Al Liamm.

207

31 a viz Mae. - " Banque de France " Sant-Brieg a zo lakaet da darzhañ gant an F.L.B. : « Arc'hant Breizh a dle bezañ implijet evit Breizh ».

2 a viz Mezheven. - Diskleriañ a ra Glenmor war France-Culture : « A-du ez on gant ar feulster pa n'eus dibab all ebet. Ha piv a zo feuls ? An den tev a frik ho troad abaoe ur pennad mat an hini eo. N'am eus ket ar gwir da lezel lazhañ ac'hanon ».

4 a viz Mezheven. - René Vautier a ginnig e film diwezhañ e Ti ar sevenadur e Roazhon : " Les douze femmes de Couëron ". Ar film a vez tabutet diwar e benn gant an dud : un doare nevez da sevel filmoù.

6 a viz Mezheven. - Ur vanifestadeg vras a zo aozet e Le Pellerin a-enep da sevel ur greizenn nukleel. Pellskridoù a zo kaset gant ar c'homandant Cousteau, Haroun Tazieff, René Dumont ha La Bollardière.

7 a viz Mezheven. - Plutonium eo a weler e-tal La Hague : restachoù ar greizenn... Pe liv e vo gant al lanv nevez-flamm-se ? Daoust hag-eñ e vo zoken ul liv warnañ ?

11 a viz Mezheven. - Ur gaozeadenn a zo aozet war Antenne 2 etre Leonid Plioutch, jedoniour oukrainiat, skarzhet eus e vro, ha Don Helder Camara, eskob eus Bro-Vrazil, berzhet outañ komz er radio pe er skinwel. En em gomprenet mat o deus war a seblant.

12 a viz Mezheven. - Kreizenn elektronek Roazhon (C.C.E.T.T.) a zo lakaet da darzhañ gant an F.L.B. « A-enep da Vreizh e labour an F.L.B. », a ziskleir Edmond Herve, maer Roazhon, « dre ma tistrujont danvez-labour ar vro ».

13 a viz Mezheven. - Jacques Cressard a gas ul lizher, da heul an darzhadenn, da ministr an Aferioù diabarzh, o c'houlenn ma vefe harzet, neket an dud droch a lak bombezennoù, hogen ar re a awen anezho. An awenerien eo, hervezañ, a zo kablus e gwir eus ar sponterezh e Breizh.

14 a viz Mezheven. - Respont Christian Bonnet, ministr an aferioù diabarzh : « ... les recherches continuent sur ce fait, comme tous ceux commis par les fauteurs de trouble, dont les agissements, comme vous le soulignez, sont préjudiciables à la Bretagne et, par conséquent, à la France ».

Piv vo harzet 'ta ? Glenmor ? Servat, Gwernig, Stivell ? Per Denez pe Ronan Huon ? Eliane Pronost ? Andrea ar Gouilh ? Falc'hun pe Xavier Grall ?

15 a viz Mezheven. - Eil deiz-ha-bloaz marv Langleiz. Un diskouezadeg a zo bet aozet e Palez an Arzoù e Gwened. Ur straed a o bet roet dezhi eno anv Xavier de Langlais.

16 a viz Mezheven. - " Dibenn miz Gwengolo a zo titl pladenn diwezhañ Glenmor. Sonskrivet eo bet e Melioneg. Gant kalz dudi eo bet selaouet gant ministrerezh an aferioù diabarzh.

17 a viz Mezheven. - Muntrer Martin Luther King a dec'h kuit diouzh e doull-bac'h. Er memes koulz e teu er-maez ul levr o tiskuliañ e vefe an F.B.I. kiriek eus drouklazh Luther King.

208

18 a viz Mezheven. - A-zindan wask « Kalondour » e teu er-maez pladenn diwezhañ Gilles Servat, " Chantez la vie, l'amour, la mort ". Ha dour c'hoazh da vilin Cressard.

20 a viz Mezheven. - " In this album, I want to direct your attention to Brittany's history as well as Brittany's present " a skriv Alan Stivell war e bladenn diwezhañ ingalet e Breizh-Veur. E Kernev-Veur eo bet sonskrivet an istor Breizh-mañ e dek taolenn, anezhañ un doare Rock Opera. Da c'h-Glenmor ez eo kinniget al lodenn gentañ ha da Yann Kel an eil.

22 a viz Mezheven. - Berzh bras a ra bepred levr Jakez Helias e pep lec'h. Hogen ur vouezh a sav e Breizh da respont dezhañ, hini Xavier Grall. Ul levr a embann

e ti Hachette : " Le Cheval couché ». Displegañ a ra Grall : « Ur bez pompadus eo levr Helias evit ur bobl varv. Me n'on ket a-du rak ne gred ket din e vefe marv Pobl Vreizh ».

24 a viz Mezheven. - Ur fest-noz war vor a zo aozet war ur vag eus ar Brittany Ferries gant Bodadeg ar Sonerion ha Radio-Armorique.

25 a viz Mezheven. - " Gouel Pobl Vreizh " a zo aozet gant U.D.B. e Montroulez. Los Incas ha Tri Yann a oa deut da seniñ.

30 a viz Mezheven. - Arabat eo d'ur paotr gwenn pokat d'ur plac'h du, pe d'ur plac'h gwenn bezad poket dezhi gant ur paotr du e Su-Afrika. Kement-mañ a zo bet divizet gant Vorster, diktatour an Apartheid. Hogen, petra 'ta e c'hell bezañ karantez evitañ ?

BREWALAN.

NOTENNOÙ

Hor Mignoned

Tudual HUON ha Chanig JAMOIS a zo laouen o kemenn deoc'h ez int bet euredet d'ar 6 a viz Mae, e Lokenin, Bro-Wened.

Loeiz MOULLEG ha Mari-Helen FRIANT e bried a zo laouen o kemenn deoc'h eo bet ganet o mab Gwendal, e Douarnenez, d'an 13 a viz Mae.

Alan PRIGENT ha Mikaela MOSTINI, o mab Gwenc'hlan, a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh Maiwenn, e Montroulez, d'an 10 a viz Meurzh 1978.

Annie LAOT hag Herve QUEFFELEANT a zo laouen o kemenn deoc'h o eured bet lidet e Brest, d'ar 6 a viz Mezheven.

Laouen eo Kristenn ha Lama MEUR da gemenn deoc'h ganedigezh o mab Gurun, e Roazhon d'ar 27 a viz Mae.

Erwan EVENOU, Anna WLAGEN, e bried, Nolwen ha Gwenola a zo laouen bras da gemenn deoc'h ganedigezh Gaid, d'an 28 a viz Mae.

Hor gwellañ gourc'hemennoù.

Kanvoù

Gouezet hon eus e oa aet da anaon hor c'houmananter kozh an Tad J. GWEGEN eus Prioldi Layrac (Lot-et-Garonne).

Aet eo ivez da anaon ar mestr-skol lik Per LAVANANT ha koumananter d' " Al Liamm ". Douaret eo bet e Plouared d'an 11 a viz Ebrel. An oferenn a zo bet lidet gant an Aotrou Klerg hag ur brezegenn a zo bet graet war e vez gant Yann-Ber Piriou.

Ar chaloni ELIES a zo marvet d'an 9 a viz Ebrel. Kenlabourat a rae gant ar gelaouenn " Bleun-Brug " ha gant " Brud " dindan an anv-pluenn Mab an Dig.

D'an oad 69 bloaz, ez eo aet da anaon en e di e Roazhon an Ao. Yann RENAULT bet e-pad pell amzer un ezel oberiant eus Kêr-Vreizh (Pariz). Douaret eo bet e Tremeur d'an 10 a viz Mezheven.

D'an tiegezhioù glac'haret, hor gourc'hemennoù-kañv hag hor soñjoù kalonek.

Profoù

MIZ EBREL :

Yann Oulc'hen, 20 lur ; B. ar Rallig, 60 ; Y. E. Allain, 10 ; A. Kerdranvat, 10 ; Dr Delalande, 40 ; Y. Bouessel du Bourg, 100 ; Per Penneq, 400 ; F. Kervella, Roazhon, 10 ; G. de Sonis, 10 ; Per Gwilhou, 50 ; Lukian Bothorel, 30 ; Erwan Tymen, 15 ; F. an Ni, 10 ; Tangi Kenec'hdu, 10 ; R. Delaporte, 10 ; L. Stefan, 5 ; Ab. Le Marouille, 10 ; A. Kerhoas, 10 ; J. Guedeg, 60 ; Gwenola

Rossinyol, 10 ; Y. B. Tillenon, 30 ; Rojer Radenn, 110 ; Nikol Riou, 10 ; Loeiz Andouard, 160.

- War un dro, 1 190 fur.

Miz MAE :

Y. Gl. Mioseg, 10 lur ; R. Tassel, 80 ; Myrdhin, 10 ; Ch. Moreau, 10 ; P. M. Plouhineg, 10 ; R. Plouhineg, 10 ; H. ar Bot, 10 ; L. ar Gwilhou, 10 ; Y. Bouessel du Bourg, 100 ; Ab. Le Grand, 10 ; Noella Louarn, 10 ; Audrey ar Braz, 10 ; F. ar Marker, 10 ; Yann Kref, 160 ; Jos. Habask, 50 ; Noel Per, 30 ; R. Botorel, 10 ; E. Souffes-Despré, 10 ; It. A. Gourmelen, 250 ; M. Aufret, 50 ; Y. Kadoret, 10 ; Erwan Helias, 10 ; A. Gwilhou, 150 ; Yann ar Gwaz, 50.

- War un dro, 970 lur.

Trugarekaat a reomp an holl brofourien evit o skoazell galonek.

1 041 koumananter

E dibenn miz Mae, hon eus niverennet 1 041 c'houmananter, lodennet evel-hen : Aodoù an Hanternoz, 139 ; Penn ar Bed, 267 ; Il ha Gwinum, 155 ; Liger Atlante), 72 ; Mor Bihan, 74 ; Rannvro Bariz, 134 ; Departamantoù all, 128 ; Afrika an Hanternoz, 1 ; Afrika Du, 5 ; Iwerzhon, 11 ; Kembre, 13 ; Skos, 3 ; Bro-Saoz, 3 ; Alamagn, 7 ; Spagn, 1 ; Helvetia, 3 ; Izelvroioù, 3 ; Belgia, 4 ; Sveden, 1 ; Stadoù Unanet, 6 ; Kanada, 3 ; Pakistan, 1 ; Malaisia, 1 ; Haiti, 1 ; Tahiti, 1 ; Aostralia, 2 ; Sri Lanka, 1 ; Sina (Taiwan), 1.

Un tamm digresk eta abaoe miz Genver, hogen spi a zo ganeomp da genderc'hel da vont war-raok.

Prenit niverennoù kozh " Al Liamm

Ar skouerennoù-mañ a zo da werzhañ :

- 29, 67, 69 betek 187 (nemet an niverennoù 73, 78, 82, 84, 90, 98, 99, 100 hag a zo bet peurwerzhet).

Priz an niverennoù a zo : 10 lur pep hini, nemet an niverennoù 116 ha 151 hag a goust 12 lur pep hini, an niverenn doubl 166-167 hag a goust 16 lur.

Tu a zo a-hend-all da brenañ ar bloavezhioù klok-mañ hag a goust 50 lur pep hini :

- 1964 (102-107) ; 68 (126-131) ; ; 65 (108-113) ; 66 (114-119) ; 67 (120-125) ; 69 (132-137) ; 70 (138-143) ; 71 (144-149) ; 72 (150-155) ; 73 (156-161) ; 74 (162-167) ; 75 (168-173) ; 76 (174-179) ; 77 (180-185).

An niverennoù a-raok an niverenn 100 a chom nebeut-tre a skouerennoù anezho. An niverennoù a vez kaset kuit a vizoù-post.

211

Hor mignoned a skriv

Digant G. A., Lokournan-Leon :

« Plijout a ra kalz din ho kelaouenn lec'h 'vez kavet ur bern traoù talvoudus-kenañ. Met, marteze, evit lavarout gwir, a soñjan-me, e vefe talvoudus lakaat e-barzh AL LIAMM, da lavarout eo, n'ouzon ket me, traoù fentusoc'h, lakaomp. Rak, me ' gav din, ez eo re " intellektuel " ho kelaouenn. Met, forzh penaos, e kavan plijus bepred lenn AL LIAMM. Kendalc'hit gant ho labour a bouez. »

Digant an H. Gw. D., Antony :

« A-du on ganeoc'h pa larit n'eo ket re ger ar priz evit ur gelaouenn evel AL LIAMM : ar paper a zo bravoc'h eget hini kalz a gelaouennoù all hag ar skridoù a zo enni a zo dudius-tre. Evidon-me, plijout a ra din kalz barzhonegoù ha danevelloù nevez skrivet, pe troidigezhioù tud anavezet e lennegezh ar bed. Hag ivez pezh a gomz eus armerzh, sevenadur Breizh, eus pezh a c'hoarvez bremañ er vro. Me ' gav din e tle AL LIAMM bezañ troet ouzh an amzer-da-zont, an amzer-vremañ, muioc'h eget ouzh an amzer dremenet. Setu pezh a soñjan eus AL LIAMM, ha plijet on bep miz bepred pa lennan anezhi. »

Digant J. D., Roazhon :

« Al lizher-mañ a zo daou bal gantañ hepken. Da gantañ holl ez on prest da genskrivañ gant unan bennak, ur c'henskriver pe ur genskriverez yaouank a vefe gwelloc'h ganin, da eskemmañ menozioù e brezhoneg ; talvoudus e tle bezañ evit ober araokadennoù e studi hor yezh. Evidon e vefe mat ivez derc'hel ul lodenn eus ar gelaouenn da lakaat enni ar c'hinnigoù hag ar goulennoù e-keñver ar genskriverien, e-giz ma vez gwelet e-barzh kelaouennoù 'zo. Studier war ar gimiezh ha tost d'ugent vloaz on.

Reiñ a ran deoc'h bremañ ma soñj war bennadoù ar gelaouenn. Traoù 'zo n'on ket deut a-benn da lenn anezho penn-da-benn : un damsall war Istor Su-Amerika, hag Istor Breizh troet diwar ar Borderie. Seurt pennadoù ne blijont ket din : an hini kentañ a santer ennañ blaz deiz-ha-bloaz 1976. E stumm a zo re glasel anezhañ da zedennañ al lennerien muioc'h eget pennadoù lennet e-barzh ar c'helaouennoù gallek. Istor Breizh ez eus anezhañ ur pikol tra, a lakait ul lodenn anezhañ bewech ma 'n em gav un toull bennak da leuniañ. Reishoc'h e vefe bewech seurt traoù e-barzh ur gelaouenn istor pe bolitikerezh daoust dezho bezañ skrivet brav-tre. Evel just ez eo ret d'ar pennadoù bezañ liesseurt. Kalonek e oa pennad Per ar Gall diwar-benn ar c'hreizennoù nukleel hag Istor stourm ar bobl balestinat gant Y. Skiriou. Pezh a zo fall d'am menoz 'zo embann traoù re hir evel Istor Breizh da skouer.»

212

Digant C. M., Kameled :

« Gant plijadur e kasan deoc'h-c'hwi va adkoumanant d'ho kelaouenn ken kelennus evit kement a c'hell c'hoarvezout a bouez en Emsav. Gant hiraezh bewech e c'hortozan an niverennoù a zo al liamm nemetañ a unvan ac'hanon c'hoazh gant bro va c'havell, na vo din biken mui posupl da welout en-dro abalamour d'am oad bras ha dreist-holl d'am c'hleñvedoù diremed. Bezit asur e chomin betek va c'hwezadenn diwezhañ ur breizhad kar-e-vro. Ganeoc'h-c'hwi a-greiz-kalon keit ha ma vin bev. »

Digant hor c'henlabourer Per ar Gan :

« Keneil ker,

Plijet eo bet Fañch Kervella gant va " Burzhud Konk-Leon ", a-hervez.

Skrivañ a ra din : « ... ezhomm a zo skrivagnerien bremañ, ha ret d'ar re gozh skrivañ pa ne fell ket d'ar re yaouank kemer ar boan da zeskiñ ar vicher... ».

« Skrivit c'hoazh ! » a lavar din Ivetig an Dred, e wreg.

Hag e keit-se, an Ao. Y.V.R. a Roazhon a skriv deoc'h, diouzh e du : « Bravoc'h e vefe marteze kaout skrivagnerien nevez ».

Anat ! Anat eo ! Neuze, skrivit c'hwi 'ta, Aotrou Y.V.R. ! Prest on-me da glenkañ va doug-pluenn hag a zegas kement a drubuilh din pa glaskan skrivañ e brezhoneg gant ma vo tud yaouank a-walc'h da leuniañ pajennoù AL LIAMM !

War un dachenn disheñvel krenn, souezhet on bet - hag ouzhpenn souezhet - gant an implij a ra Brewalan (Avelioù-tro) eus « a vez », n'eo mui, tamm ebet, dindan e bluenn, un amzer « boaz » : « Lucky Luke a vez embannet gant Skol an Emsav », « Priz Langleiz a vez gounezet gant Goulven Jacq... », « Diazezañ ur greizenn nukleel er Pirc'hirin a vez divizet gant Kuzul Jeneral. ». Peadra da lakaat diaes penn tud 'zo ha, dreist-holl, hini an deraouerien... N'eo ket gwir ?

Evit ar mare (ur mare du...) klenket eo bet ganin va doug-pluenn ha ne ouzon ket peur e vo lakaet adarre da redek war un tamm paper... »

Digant M. A., Plouilio :

« Kavout a ra din, goude ur bloavezh koumanant, e vez re alies c'hwez an amzer dremenet gant ho kelaouenn : nag a bajennoù leun a eñvorennoù, pennadoù istor, h.a... ! Penaos e c'hallfe chom bev ar brezhoneg ma ne dalfe ken met da zerc'hel soñj eus ar re varv, Doue d'o fardono. Setu memes tra ur chekenn evit adkoumanantiñ hag evit ho skoazellañ un tammig. »

Digant Y. H. :

« Setu 60 lur evit va c'houmanant dre ma dalv evidon Bro-C'hall kement hag ur vro estren. »

213

Hon embannadurioù

Deut eo er-maez **Vilejez an deiz diwezhañ** gant Maodez Glanndour en ul levrenn distag a vent vras, hini " Komzoù Bev " ha " Kanadeg evit Nedeleg ". Ar priz a zo 16 lur war baper kaer ha 12 lur war baper all.

Eil embannadur **Kan an douar** gant Añjela Duval a zo deut ivez a-zindan ar wask. War ar golo ez eus ul luc'hskeudenn eus Añjela Duval, bet kemeret e Traoñ an Dour gant Tudual Huon. Priz 25 lur.

Adalek bremañ e c'heller rakprenañ **E skeud tour bras Sant Jermen** gant Yeun ar Gow. Al levr en devo war-dro 268 pajenn. Priz ar rakpren war baper kaer a zo 42 lur franko e-lec'h 52 lur + ar mizoù-kas, ar priz war baper all o vezañ 30 lur e-lec'h 45.

Ret eo bet deomp lakaat ivez dindan ar wask daou c'heriadur Roparz Hemon. Moulet e vo 11 000 skouerenn eus pep hini, 6 000 anezho o vezañ goloet gant plastik. Ul lodenn eus ar re-man e vo lakaet asamblez an daou levr, moulet war baper bibl. An daou c'heriadur a gousto deomp 20 milion kozh, spi hon eus e vint degemeret mat.

Skridoù degemeret

Degouezhet zo ganeomp lerc'h-ouzh-lerc'h teir niverenn eus **Imbourc'h**. An niverenn 98 ez eus anezhi eñvorennoù-brezel. Dindan an talbenn " Dreist ar gorventenn " e kont Herve Lanndiern penaos eo deut da vezañ breizhad hag an trubuilhoù en deus bet da c'houzañv, evel harozed romant diechu Roparz Hemon " Ar vugale fall ". An danevell a zo aes da lenn, dedennus ha leun a vuhez. Lakaet eo bet e brezhoneg gant Ernest ar Barzhig.

En niverenn 97 e c'heller lenn un droidigezh eus ar pezh-c'hoari gresianek " Ar c'hoeforezed ", bet lakaet e brezhoneg gant Ab Goelo hag Ernest ar Barzhig.

En niverenn 99 ez eus ur studiadenn bolitikel " Red an emsav ", gant Youenn Olier. Pledañ a ra dreist-holl gant an dilennadegoù diwezhañ hag ar strollad nemetañ a zo e Breizh er mare-mañ, an U.D.B. A-hend-all e kaver troidigezhioù, notennoù hag ur pennad diwar-benn an Emsav Kembreat. - Koumanant : 40 lur. Y. Ollivier, c.c.p. 1534 25 N Rennes.

Niverenn 119 **Hor Yezh** a zo gouestlet dreist-holl d'ar yezhadur. Kavout a reer enni pennadoù gant F. Kervella, Yann Desbordes ha J. Y. Urien. War un dro gant an niverenn-se eo bet lakaet niv. 14 **Skrid** enni pennadoù berr bet savet ha skeudennet gant skolidi Skolaj Lesneven. - Koumanant : 40 lur. P. Denis, c.c.p. 1499 51 Rennes.

Tri Barzh a zo un dastumadenn barzhonegoù bet embannet gant " Preder ". - Koumanant 12 niverenn : 90 lur, c.c.p. 16 903 13 Paris.

Ober gant ar Brezhoneg a zo eil levrig-keleñn Jo Corbel. C'hwec'h levrenn a zo c'hoazh da zont er-maez. - Priz : 10 lur. J. Corbel, Font de l'Ange, 83400 Hyères.

214

War niverenn 13 **Pluriel**, ur gelaouenn e galleg gouestlet d'ar minorelezhioù, e kaver pennadoù diwar-benn ar Maghreb, Iwerzhon, Euskadi, Katalounia, h.a... - Koumanant : 30 lur, c.c.p. 20 134 89 F Paris.

War niverenn 397 **Bretagne réelle** e kaver ur varnadenn diwar-benn trede levr Anna Youenou " F. Debauvais de Breiz Mao et les siens " ha barnadennoù war levrioù e galleg gant J. Le Gallo. - Koumanant : 30 lur - c.c.p. 754 82 Rennes.

Resevet hon eus ivez ur romant **Le dernier breton**, gant Roger Laouenan. Istor Gaonac'h, ur c'houer eus Menez Are o c'hortoz an Ankou. Ur flemmskrid eo diwar-benn Park an Arvorig hag ar « media »-où a bep seurt. Gaonac'h, ar breizhad kozh, hag a vez gweladennet gant ur bern touristed a lak ac'hanomp da soñjal en ur varzhez kollet war ar maez ha bet brudet hi ivez gant ar skinwel. Spi hon eus e roio Roger Laouenan deomp da lenn un oberenn skrivet e brezhoneg hep dale. Embannet eo bet al levr gant Le Cercle d'Or.

Niverenn 21 **Carn** a zo unan dibar, enni 32 bajenn o reiñ un adsell ouzh ar pezh a zo c'hoarvezet abaoe 10, 15 pe 20 vloaz e pep hini eus ar broioù keltiek koulz ha nav fajennad barzhonegoù er 6 yezh keltiek gant troidigezhioù e saozneg.

" Carn " eo kelaouenn ar C'hevrenn Keltiek hag ar gevredigezh-mañ he deus kaset, war-lerc'h saotridigezh aodoù Breizh, ul lizher klemm da brezidant ar Republik gall. Lavarout a ra al lizher-se ez eo ar gouarnamant a zo kiriek evit un darn vras eus ar reuz o vezañ ma n'o deus ket tennet kentel eus ar darvoudoù heñvel a oa degouezhet meur a wech er bloavezhioù tremenet. - Koumanant : 20 lur. Jakez Derouet, Hent Kemper, Bourc'h (Bourg) Pluguffan, 29000 Kemper. CCP 3264 47 Nantes.

Diwan

Niverenn 2 Kannadig Diwan a zo deut er-maez : teir fajenn a zo enni. En div yezh eo bet skrivet ar pennadoù o tisplegañ buhez Diwan. Peder skol a zo bet digoret dija ha sikouret e vezont dre obererezh ur bern tud.

Ur bladenn kanaouennoù " 'Vit ar vugale " a zo bet savet (20 lur). Souezhet omp bet o lenn e « vo rannet ar gounid etre ar skolioù hervez ar pezh a vo gwerzhet gant pep skol ». D'hor soñj n'eo ket sur he defe neuze pep skol arc'hant hervez hec'h ezhommoù.

A-hend-all e vez aozet festoù-nnoz, gouelioù ha zoken dizale e vo graet un droiad gant kanerien vrudet ar vro (Gweltaz, An Tri Yann, Glenmor, Stivell hag all...).

Kerent ar vugale a gemer ivez perzh e buhez Diwan. Er Releg, da skouer, e vez aozet ar predoù ganto o-unan. Binvioù sonerezh o deus prenet zoken evit ar vugale.

War dachenn ar bedagogiezh e vez graet ivez kalz a strivoù. Klask a ra ar vonitourien deskiñ brezhoneg d'ar vugale dre ar vuhez pemdeziek. E meur a skol e vez roet un tamm douar d'ar re vihan dezho da labourat. Stajoù pedagogiezh Freinet a vo aozet e-pad an hañv evit stummañ ar vistri.

215

Diwar lenn ar c'hannadig e seblant deomp e kemer kalz a dud perzh e buhez ar skolioù ha spi hon eus e c'hell gant ar skoazell-se meur a skol all bezañ krouet a-drugarez d'ar sikour-se.

Pladennoù

DASTUM niverenn 5 Bro v-Fañch.

Kenderc'hel a ra Dastum (sonskrivadeg vroadel Breizh) gant e labour talvoudus : embannet zo bet ur pempet pladenn. Kavout a reer enni un ugent kanaouenn bennak eus Bro Fañch. UI levrenn (116 pajenn) a zo da heul evel just. Stank eo an danvez el levrenn-se ha marteze ez eo sklaeroc'h eget al levrennoù all. Kavout a reer enni kartennoù, skeudennoù, ar binvioù implijet er vro, (biniou kozh, bombard, treujenn-gaol), ar c'hoef hag ar ganerien vrudet dre ar vro. Ur studiadenne e galleg a zo ivez eus yezh Bothoa savet gant H. L. Humphreys. Fonnus eo homañ, met diaes eo ha hir 'vit an dud n'int ket arbennigourien war ar fonetek.

Kalz gwelloc'h eo enrolladur ar bladenn-mañ eget hini ar re all. Gant "Kelenn" eo bet kempennet an enrolladur. Ur bladenn kaer-meurbet eo hag ur souezh eo klevout mouezh an itron Bertrand ken splann (enrollet gant C. Mazeas e 1959). e Mme Bertrand a zo evidomp ur skouer vat eus ar sonerezh poblel, 'vel m'eo bet Marc'harid Fulup evit Luzel ha Perina Daniel evit an Diberder ». Kanañ a ra-hi gwerz Skolvan en un doare dispar hag anat eo pa selaouer outi al levezon he deus bet war J. F. Kemener, kaner yaouank, desket gantañ an doare hengounel da ganañ ar gwerzioù hag ar c'hanaouennoù a boz.

Kavet o deus gwelloc'h tud Dastum reiñ da anavezout kanaouennoù a boz, kentoc'h eget kanaouennoù da zañsal anavezet mat dija. Lavaret eo bet deomp gant paotred Dastum e oa c'hoazh danvez a-walc'h ganto da ober un eil pladenn. Diwar-benn Bro Redon e vo c'hwec'hvet pladenn Dastum (da zont er-maez e miz Du). 280 den a zo koumanantet bremañ. Evit ar mare e vez skignet pladennoù er staliouù gant Cop. Breizh. 53,20 lur e koust ar bladenn (pe ar c'hased) gant al levr. Ma ne gavit ket anezhi er staliouù e c'hellit goulenn digant : Dastum, " Digemer mad ", 6, rue du Dispensaire, 29213 Plougastell-Daoulas (40 lur e kousto deoc'h).

AN TRISKELL (Chants du monde : spécial instrumental).

Ur bladenn nevez a zo deuet er-maez gant An Triskell. Ar wech-mañ eo diwar-benn an delenn o deus an daou vreur Kefelean savet o fladenn diwezhañ (harpet gant R. Abjean ha meur a soner).

War ar golo skeudennet-kaer e kaver displegadurioù resis-tre diwar-benn istor an delenn. Ur bladenn kempenn-tre eo : en un doare dispar eo bet enrollet ha mesket ar sonerezh. Lod eus an tonioù 'zo bet adkempennet, lod all 'zo bet savet gant an daou vreur.

Adaozet eo bet an ton **an Hader** en un doare brav-tre : atav eo mesket mat ha nerzhus ar sonerezh (un taboulin skosat, gitar boud, fleüt ha biniou). En un doare melkonius e krog an ton anvet " Diaspora " hag e teu tamm-ha-tamm da vezañ nerzhus-tre pa zeuer da glevet mouezhioù, biniou hag all. Buhezek eo an tonioù

iwierzhonat kempennet ganto (" The Humours of Whiskey ").

216

Tres ar sonerezh klasel a zo gant meur a gempennadur met implij a reont ivez doareoù ar sonerezh arnevez (gitar boud).

Levezonet eo bet sur mat An Triskell gant Alan Stivell (un darn eus an tamm anvet " Tristan hag Izold " da skouer) daoust m'o deus kavet un doare dezho da gempenn ar sonerezh.

Gant plijadur hon eus selaouet ar bladenn nevez-mañ diwar-benn an delenn.

Kazetenn gomzet ar Vro b-Plin

Degouezhet eo ganeomp " Kazetenn gomzet ar Vro b-Plin " aozet gant Rene Richard ha tud eus ar vro. War ur minikased eo enrollet ar pennadoù. Brav eo aozet : a bep eil ez eus muzik pe kanaouennoù kanet gant tud ar vro, atav eo sklaer ar son ha mesket-mat ar sonerezh hag ar c'homzoù. War unan eus niverennoù diwezhañ " Evid ar Brezhoneg " ez eus dija bet kaoz eus labour Rene Richard.

Evit tud tro-war-droioù Lanruen eo bet graet ar journal-se, (Tremargat, Sant-Konan, Kerbert...). Goude ur pennad sonerezh gant ar Strollad " Folkdove " e krog Andre Rouz, maer Lanruen, da zisplegañ penaos eo bet aozet ar gelaouenn. War-lerc'h e kaver pennadoù-kaoz a bep seurt (Martial Pezeneg : Kan ar Bobl e Rostren). Kontañ a ra Gwilhom Jegaou ar vuhez gwechall : ar filajoù, an doare ma veze desket kanaouennoù hag istorioù.

Buhezek-tre eo ar pennadoù-kaoz ha plijus an istorioù. War an en tu e kaver ur gontadenn vray gant Eliza Magourou : " Ar breur hag ar c'hoar ". Buan e komz ar vaouez met tu 'zo d'ar re o defe poan o heuliañ an istor lenn anezhañ en e-bezh war niverenn 102 " Evid ar Brezhoneg ". N'hon eus ket kavet ken dedennus ar c'heleier a zeu war-lerc'h.

Ur soñj mat eo hini Rene Richard hag e vignoned pa n'eus ket kalz a blas evit ar Vreizhiz da gomz ha da reiñ ho soñj e « monopole » gall ar skingomz hag ar skinwel.

Da gaout titouroù pe goumanantiñ e c'hellit skrivañ da : Rene Richard, Kerjouan, 22480 Lanruen.

C'hoariva

The Hostage, pezh-c'hoari an Iwerzhonad Brendan Behan a zo bet c'hoariet e Brest gant strollad ar Skol-veur. C'hoariet eo bet an eil gwech e Lokrist da geñver Gouel ar Brezhoneg ha goude e Pariz, e Plouared, e Plougonven ha d'an 1 a viz Gouere e Sant-Urien, d'ar 7 e Lanuon, d'an 8 e Treglonou ha d'ar 15 e Brasparz.

Devezh ar Vro

Aozet eo bet ur gouel , " Devezh ar Vro " e Montfort-l'Amaury d'an 10 ha d'an 11 a viz Mezheven, gant ar c'helc'h Kornog War-raok. Bez' ez eus bet un diskouezadeg eus kelaouennoù Breizh.

217

Kamp etrekeltiek ar vrezhonegerien

Kemenn a reomp e vo dalc'het Kemp 1978 e SKAER, Skol Sant-Alan, evel warlene, eus ar Gwener 14 d'an noz betek ar Sadorn 29 a viz Gouere da greisteiz.

O vezañ m'emañ ar brezhoneg ar yezh nemeti implijet er c'hamp e-doug an 15 devezh, ne vo degemeret nemet an dud o devo a-benn ar mare-se studiet ar yezh e-pad ur bloavezh bennak.

Ne vo ket degemeret bugale dindan 15 vloaz, nemet gant o c'herent e vefent.

Al labour er c'hamp.

Diouzn ar beure : E-pad ar sizhunvezh kentañ e vo pleustret dreist-holl war studi ar yezh ; aozet e vo kentelioù a-zevri, e meur a live hervez ar berzhidi, e strolladoù blhan.

En eil sizhunvezh, ouzhpenn ar c'hentelioù e vo aozet kaozeadennoù ha taolioù digor diwar-benn danvezioù a bep seurt. Goulenn a reomp gant pep hini ac'hanoc'h soñjal adalek bremañ en danvezioù a c'hellfe bezañ komzet diwar o fenn, ha mirout ar skridoù o tennañ outo. Bez' e c'hellfec'h ivez skrivañ da sekretourva K.E.A.V. da lavarout peseurt danvezioù hoc'h eus dibabet ha reiñ anvioù un nebeut levrioù dedennus da lenn. Meneget e vint war un eil follenn kaset d'ar berzhidi e-kerz miz Mae.

En endervezh : Kentelioù ouzhpenn ha stalioù-labour evit ar re a garo : baleadennoù dre ar vro.

Goude koan : Kendaeloù, diapositivoù displeget war danvez pe zanvez, abadennoù sonerezh, korolladeg, h.a., aozet gant ar berzhidi diouzh o c'hoant hag o ijin, pe kentelioù c'hoazh...

An obererezhioù liesseurt sevenet e-pad ar c'hamp a roio tro d'ar stajidi da implijout ar gerioù pemdeziek o deus ezhom m'anezho er vuhez foran.

Al lojeiz. - En hunvaoù. Un nebeut kambroù 'zo. Ar re a garfe kaout unan a zleo her goulenn en ur gas o enskrivadur.

Priz ar staj. - War-dro 500 lur.

Degemeret e vo an enskrivadurioù adalek ar 15 a viz Mae.

Kas a reomp ar follenn-mañ d'ar re a zo o teskiñ ar yezh, d'hor mignoned a-vepred, ha d'ar re a zo deuet da vezañ brezhonegerien ampart a-drugarez da G.E.A.V. Tizhet o fal ganto ne zeuont ket mui d'hor c'hampoù - nemet ur wech bennak d'hor gweladenniñ - met gouzout a reomp n'o deus ket ankounac'haet ac'hanomp. D'ar re-se e kredomp goulenn skoazell arc'hant evit reiñ yalc'hadoù da studierien 'zo, pe ur skoazell all bennak diouzh ma c'hellont. Pep tra, pep kinnig a vo deuet mat. Trugarez an a-raok !

Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerien, 44, rue Jean-Rameau, 29000 Quimper.

218

Maen-eñvor Yann-Kel Kernalegenn

Setu amañ un arroudenn eus ul lizher bet kaset deomp gant Y. Kraff : « Kement-mañ a zo da glokaat an adgalv graet gant Al Liamm, goude diviz gant tud eus ar c'homite. (N'on ket er c'homite va-unan, ur voest-lizhiri a zalc'han nemetken). Ret eo kemenn va chomlec'h spis evel-hen : Comité Yann Kel, chez Mr Yvon Craff, Talbodek, Beilh, 29130 Kemperle. Spisaat a ran e c'heller kas arc'hant dizanv, dre lakaat timbroù en ul lizher a c'hell bout kaset din, hep zoken lakaat Comité Yann Kel war ar chomlec'h. Arabat evelato lakaat bilhedoù arc'hant el lizhiri,

a-enep al lezenn eo. Kresket eo niver ar brofourien, war-dro tregont bremañ. Dek a hañval bezañ deut goude pennad " Al Liamm ".

O sellout ouzh ar skramm bihan : Bretoned New-York

Er skinwel, war ar chadenn gentañ, eo bet diskouezet un tamm film hir a-walc'h diwar-benn Bretoned New-York.

Gouzout a raed a bell 'zo e veve un toullad mat eus hor c'henvroiz e kêr vrasañ ar Stadoù Unanet. A wech da wech ec'h embann ar ar c'helaouennoù pemdeziek ul luc'hskeudenn pe ur pennad bennak diwar o fenn. Hag ar Vretoned o deus c'hoazh gwad breizhat dindan o ivinoù a oar, ouzhpenn, eo bet pell amzer ar c'haner brudet Youenn Gwernig unan anezho.

Ne ouiemp ket resis, avat, pet a oa anezho du-hont ha penaos e raent evit en em zibab. Lavaret eo bet dimp e oa 4 000 Breizhad e New-York ha kemend-all a C'hallaoued. Labourat a ra an tri-c'hard eus ar Vretoned en tiez-debriñ pe en tavarnioù.

Lavaromp diouzhtu e sell an darn vrasañ anezho outo o-unan evel Gallaoued. P'emaint war o labour en o ziez-debriñ eo kegin c'hall a aozont d'o fratikoù ha pa gomzont diouzh ar vro gozh eo, alies, eus ar Frañs a zo kaoz ganto. Netra souezhus e kement-se peogwir e vez peurliesañ Bretoned Nevez-York kouerien yaouank paour aet du-hont da glask fortun. Kavout a ra an darn vrasañ anezho, kuit a binvidigezhioù bras, ul labour arc'hantus a-walc'h hag ur vuhez a seblant dezho plijusoc'h eget an hini o dije bet er vro gozh ma vijent chomet enni. Daoust ha ne zisklerie ket ur vaouez kran, aet ez yaouank d'ar Stadoù, e oa kement tra da vezañ kavet e Nevez-York : c'hoarivaoù, sinemaoù ha me ' oar ? Evel ma vije ret mont keit-all da gavout seurt traoù ! Nemet p'en deus bet goulennet ar c'helaouenner ouzh he gwaz, hag eñ perc'henn un ti-debriñ, petra a rae d'en em ziduiñ en deus respontet krenn ha krak : « kegin », pezh a dalveze da lavaret e labourer a-hed ar sizhun.

Rak daou dra a zo da verkañ : hon tud a labour start du-hont hag a-benn ur mare, hir pe hiroc'h, ez en em lakaont war o c'hont. Dont a reont a-benn d'en em zibab mat a-walc'h nemet an holl anezho a zo ivez a-du evit diskleriañ eo ar vuhez eno kalet-kenañ er bloavezhioù kentañ hag eo ret bezañ prest da c'hoari e Yannig-mil-vicher evit ober e doull eno.

219

An holl, avat, ne chomont ket en tiez-debriñ da labourat ha gwelet hon eus ur micherour hag ur c'huzulier war an " informatik ", o-daou laouen gant o stad-a-vuhez. Den, avat, ne seblant tizhout en tu-all d'ar pezh a vez anvet e galleg « une modeste aisance » ha kement-se n'eo ket evit hol lakaat souezhet rak, peurliesañ, ne da ket pell c'hoantaennoù ar Vretoned. N'eus ket kalz a blas en hon touez evit tud evel " la Callas " hag Onassis, o-daou Gresianed aet eus o bro da glask fortun.

Peurliesañ ez a kuit ar Vretoned yaouank evit un nebeut bloavezhioù ; nemet, ur wech m'o deus graet o zoullig du-hont, ur wech, dreist-holl, m'int dimezet ha, muioc'h c'hoazh, p' o deus bet bugale, diaes eo dezho distreiñ. Seul diaesoc'h m'en em santont, a-benn 10 pe 15 bloavezh du-hont, muioc'h " Amerikaned " eget " Frañsizien ".

Ouzh o gwelout war ar skramm bihan ne c'hellen ket mirout a soñjal er gentañ skoliadez he doa va moereb, hag hi skolaerez dindan ar gouarnamant, kaset d'ar santifikad hag a oa aet ur bloavezh bennak goude da Amerika gant un tiegezh galvet du-hont gant e aferioù ha na zeuas en-dro nemet un daou-ugent vloaz goude. Pa welis anezhi e oa doare ur wir Amerikaner warni ken e oan souezhet-bras ganti dreist-holl pa soñjen er goueriadez vihan eus ar Mene(z) ma oa bet da gentañ. Ne voe ket evit chom e Breizh hag e tistroas buan a-walc'h da Amerika da

vervel du-hont.

Petra he deus Breizh da c'hortoz diganto ? Nebeut a dra, a-hervez. Mont a reont du-hont evel Gallaoued hag er vicher a zibabont d'ober o zrezuz eno brud ar Frañs an hini eo a zo diazez eus ar berz a reont. Ar re gozh a gomz c'hoazh brezhoneg, ar re yaouankoc'h ne reont ket kalz ha bugale ar re-mañ nebeutoc'h c'hoazh. Ma viront ul liamm bennak gant ar vro gozh ne c'hellint bezañ eviti nemet ur benveg muioc'h d'he estrenekaat.

Ret eo lavaret d'o digareziñ n'int ket marteze niverus a-walc'h. N'eo ket deuet Nevez-York ganto brasañ kêr Breizh-Izel, pell ac'hano, evel ma 'z eo hi brasañ kêr Iwerzhon pe ar bed yuzevat. Skouer ar barzh Youenn Gwernig hag ar skrivagner brezhonek Jakez Konan a ziskouez, ouzhpenn, pouezusted an emskiant vroadel. Ma 'z eus un dra a ra diouer d'hon harluidi peurliesañ eo se ha m'o deus un emskiant bennak eo an hini ma troont o c'hein ouzh ar baourentez pa guitaont o bro. Siwazh !

L. A.

Ur film : " Gweladenn eus an trede rumm "

Neb a zo boas da vont d'ar sinema ouzhpennur wech ar bloavezh, a oar - pe a zlefe gouzout, da vihanañ - n'emañ ket talvoudegezhur film diouzh braster ar yalc'had a zo bet laket ennañ. Ma ! Nouspet milion a zollaroù en deus koustet produadur Steven Spielberg, « Gweladennoù eus an trede rumm » ! An disoc'h, avat, a ya dreist kement a c'hallfec'h empennañ : skeudennoù kaer-espar, touelladelloù marzhus, ar faltazi hag ar varzhelezh a gelc'h an abadenn, kement-se a leugn deoc'h div eurvezh n' oc'h ket darev da ankounac'haat pan int aet e-biou. Piv, nemet an Amerikaned, a c'halle degas dimp un diduell ken eeunidik ha ken hoalus-all ?...

220

Bez' hon devoa bet, betek-henn, oberennoù sinema evel " Brezel ar Bedoù " (Wells) pe c'hoazh, nevezik zo, " Brezel ar stered ". An eil a oa ur Western eus ar C'hosmos, eben un taol-sell braouc'hus war zonedigezh Meurzhiz drouk en amzer da zont. Ur c'heinved du hag estlamm a oa taolennet enne, hervez ar c'hiz degaset gant al lennegezh-diawel.

Spielberg, eñ, a ya a-benn d'an avel-se. Ur gemennadurezh kalonek ha seder an hini a fell dezhañ reiñ deomp, ur gemennadurezh o tont eus deun ar steredeier, digant ur sevenadur hollc'halloudus ha dreistsperedek : mignoniezh, kenvreuriezh, kompenezon daoust d'an dishañvalder, setu ar pezh a dalv ar sinoù dorn hag hesonnennoù an armolud elektronek a zeu gant an dudigoù arall-ved hag ar skiantourien eus du-mañ er " Gweladenn eus an trede rumm " -se a gloz ar film en ur vamadeg... N'em eus ket aon o lavaret e tap aze an oberourien d'ur vojenn eus an dazont a oar strobinañ hor bugelelezh ha fromañ hor c'halon...

« Deuit da c'hoari ganin, deuit 'ta ! » eme gwir haroz ar film-mañ en ur gomz ouzh ar veajourien eus an oabl : Barry n'emañ ket c'hoazh war e bemp bloaz, moarvat. Evel e vamm, evel Roy, an dreser linennoù-tredan, evel Lacombe, ar gouizieg gall, evel meur a benn-tud all, e het hag e sant donedigezh an estrañjourien. Krediñ a ra Spielberg e gwirionez ar c'halonnoù eeun en desped da vrizhc'hoarzhoù ar farizianed a-holl-viskoazh. Penaos 'ta chom hep soñjal, goude selladenn e bennoberenn, er " gweladennoù eus an trede rumm » a c'hallfemp ober, ni ivez, adalek warc'hoazh, en hor mammgêrioù louet ?

Mikael BRIANT.

Keinved(où) : anv gourel ; ar c'hosmos e-maez eus an Douar.
Lennegezh-diawel : gg. littérature d'anticipation.

Diskouezadeg Langleiz

War-lerc'h hini an Oriant warlene ez eus bet graet un diskouezadeg eus oberennoù hor mignon Langleiz, e Sant Brieg etre ar 7 a viz Mezheven hag ar 26 a viz Eost e levraoueg kêr.

Da geñver an digoradur ez eus bet diskouezet ur film. Goude ez eus bet div brezegenn : unan war livadurioù ha sonerezh Langleiz hag eben war e oberenn lennegel gant Maodez Glanndour.

221

Ar Vretoned hag ar skolioù-meur e 1403 gant Gwennole ar Menn

Ur studiadenn a bouez.

Studiadennoù a vez embannet, bep ar mare, amañ hag ahont, hag a chom dianav d'ar Vretoned, an aliesañ, o vezañ m'o c'haver war gelaouennoù nebeut anavezet e Breizh, daoust ma vezont, studiadennoù 'zo d'an nebeutañ, pouezus evit istor Breizh. Unan anezho, bet savet gant Jacques Verger (1), am eus kavet plijus ha kentelius. Reiñ a ra deomp da c'houzout ne oa ket Breizh « warlerc'hiet » war dachenn ar studioù e derou ar XVvet kantved. Pal J. Verger a oa klask gouzout eus pelec'h e teue ar vistri hag ar skolidi a veze o taremprediñ Skolioù-meur Bro-C'hall. Evel ma ouzoc'h ne oa Skol-veur ebet e Breizh e derou ar XVvet kantved. Setu ma kaver Bretoned e-touez ar skolveuridi e Paris, Angers, Orléans, hag all.

Evit dont a-benn eus e daol e reas J. Verger e vad eus an anvioù a gaver er " Suplikoù " bet kaset d'ar Pab e 1403. Kavet en deus evel-se 5 152 anv, 4 716 anezho a oa d'o heul anv o eskopti-orin.

Evel just n'emañ ket an holl vistri ha skolidi war ar " suplikoù ". Ne gaver ket, da skouer, anvioù an dud laik. Met a-walc'h ez eus anezho koulskoude evit gouzout eus peseurt broioù e teue ar skolveuridi.

Ar 4 716 anv a zo lodennet evel-hen :

Skol-veur	Skolveuridi	Bretoned	Breizhizeliz	Breizhuheliz
Paris	2 257	228 (10,10%)	130 (5,26%)	98 (4,34%)
Angers	711	292 (41,06%)	75 (10,55%)	217 (30,52%)
Toulouse	688	2 (0,29%)	1	1
Orléans	539	23 (4,27%)	8 (1,48%)	15 (2,78%)
Avignon	396	25 (6,31%)	7 (1,77%)	18 (4,54%)
Montpellier	125	0	0	
En holl	4 716	570 (12,08%)	221 (4,68%)	349 (7,40%)

570 Breizhad eta en o zouez 211 Breizhizeliad (38,7 % eus ar Vretoned enta) ha 349 Breizhuheliad (61,2 %).

Evel ma welit n'eo ket dister niver ar Vretoned : ouzhpenn 12 % eus skolveuridi Bro-C'hall. Ne vez ket roet siwazh niver ar Vretoned a oa e Roma, e-lec'h ma veze ur barrez evito, Sant-Erwan, evel ma oa ur barrez evit ar C'hallaoued : Sant-Loeiz.

Gwelet e vez ivez e oa Angers ha Paris e penn an holl Skolioù-meur evit ar Vretoned.

Breizh-Izel Angers / Avignon / Orléans / Paris / Toulouse / En holl
Leon 14 0 4 56 0 74

Treger	20	1	2	34	-	57
Kernev	29	5	2	34	-	70
Gwened	12	1	-	6	1	20
En holl	75	7	8	130	1	221

Breizh-Uhel

Naoned	46	1	3	8	1	59
Roazhon	104	13	3	24	-	144
St-Brieg	8	-	4	30	-	42
St-Malo	52	3	4	30	-	89
Dol	7	1	1	6	-	15
En holl	217	18	15	98	1	349
En holl	292	25	23	228	2	570

Ar Vretoned e Skol-veur Angers.

E Angers e kaver ouzhpenn an hanter eus ar Vretoned (51,23 %). Ar re niverusañ int zoken e Angers : 292 Breizhad, da lavarout eo 41,06 % eus ar skolveuridi ; 234 (33 %) a oa ginidik eus eskoptioù Angers, Tours, Le Mans, ha 185 (26 %) eus lec'hioù all.

Met ne oa nemet ur c'hard (25,68 %) eus ar Vretoned o tont eus Breizh-Izel : 75 Breizhizeliad ha 217 Brelzhuheliad. Daoust da se e oa ouzhpenn ur Breizhizeliad evit dek skolveuriad (10,5 %) e Angers - ha 30,5 % a Vreizhuheliz.

Ar Vretoned e Skol-veur Paris.

An eil Skol-veur « breizhat » : Paris gant 228 Breizhad (10,10 % eus ar skolveuridi), da lavarout gant ouzhpenn ur Breizhad evit 10 skolveuriad. Met amañ emañ disheñvel an traoù evit tud Breizh-Izel. Niverusoc'h int : 130 (57 %) - evit 98 Breizhuheliad (43 %).

Kavet e vez c'hoazh Bretoned e Orléans hag e Avignon, met bihan eo o niver : 25 ha 23.

Setu un daolenn a ro ar munudoù :
Anet eo n'eo ket fall tamm ebet plas Breizh-Izel.

Da belec'h ez ae studierien Breizh-Izel.

Un dra a c'heller merzout : plas bras Leon, ha plas bihan bro-Wened. Tud Breizh-Izel a ya kentoc'h da Baris - nemet bro-Wened a ya da heul tud Breizh-Uhel en ur vont da Angers.

223

Leon	74 den : 56 e Paris (75,7 %) ha 14 e Angers (18,9 %)
Kernev	70 den : 34 e Paris (48,6 %) ha 29 e Angers (41,4 %)
Treger	57 den : 34 e Paris (59,6 %) ha 20 e Angers (35 %)
Gwened	20 den : 6 e Paris (30 %) ha 12 e Angers (60 %)

Normandi ha Breizh e penn-kentañ.

Studi an ao. Verger a lak anat e teu ar pep brasañ eus ar skolveuridi eus ar broioù a gaver a-us d'al Liger, tost d'an 3/4 anezho (war-dro 3 200). E penn-kentañ an Normandi (Rouen, Avranches, Bayeux, Coûtances, Evreux, Lisieux, Séez) gant 1 068 den, heuliet gant Tours (940 den, 570 anezho a zo Breizhiz). Bras eo ar sifroù-se. Evit keñveriañ : n'eus nemet 130 skolveuriad (111 anezho e Pariz) ginidik eus Eskopti Paris.

Perak emañ an tu kreñv gant an « nord » ? J. Verger a glask abegoù. Reiñ a ra martezeadennoù : moarvat e oa muioc'h a laiked er su, hag anvioù ar re-se na gaver ket war ar " suplikoù " - ouzhpenn-se e ya lod eus tud ar c'hreisteiz da vro-Itali. Marteze e oa kreñvoc'h levezon ar Skolioù-meur en « hanternoz », ha

digoroc'h d'an dud etre. Soñjal a ra ivez e oa un diforc'h etre an doareoù-kelenn, an doareoù-skoliañ, hag an diforc'h kultur.

Da c'hortoz gouzout hiroc'h e chom un dra anat : kalz a Vreizhiz a veze o taremprediñ Skolioù-meur Bro-C'hall, Breizhizel ha Breizhuheliz. Niverus e oant dreist-holl e Angers (41 % eus ar skolveuridi) hag e Pariz (10 % eus ar skolveuridi). Breizh zo rannet e daou : an hanternoz (Leon, Treger, Sant-Brieg, Sant-Malo) a ya da Bariz ; ar c'hreisteiz (Roazhon, Naoned, bro-Wened) a ya da Angers. Tud Kernev a gaver e Pariz hag e Angers (un tammig muioc'h e Pariz). Perak ar rann-se ? En abeg d'an hentoù ? Marteze a-walc'h.

Kalz ez eus c'hoazh da zeskiñ diwar-benn buhez an dud desket e Breizh-Izel en amzerioù-se. Ne chom ket kalz a dielloù e Breizh. Muioc'h ez eus da c'hortoz digant dielloù Pariz, pe Roma. Met bihan eo niver ar furcherien !

(1) « Le recrutement géographique des Universités françaises au début du XVème siècle d'après les Suppliques de 1403 », gant Jacques VERGER (" Membre de l'Ecole ") e-barzh « Mélanges d'Archéologie et d'Histoire » (édités par l'Ecole Française de Rome), t. LXXXII, 1970, p. 855-902 (gant kartennoù).

AL LIAMM 189

TAOLENN

Kenavo da Roparz Hemon gant RONAN HUON	227
An trenioù gant PER DIOLIER	229
Kan ar glav e miz Ebrel gant LANGSTON HUGUES	231
Pipi Gouer o koshaat gant KOULIZH KEDEZ	232
An ael ruz e vlev gant MAODEZ GLANNDOUR	238
Merc'h ar Roue Spagn gant FANCH AN UHEL	243
Yezh ha Lennegezh - Trifina hag ar Roue Arzhur gant KENAN KONGAR	250
Ar C'horonal Troude gant MAODEZ GLANNDOUR	271
Avelioù-tro gant BREWALAN	285
Notennoù	288

Kenavo da Roparz Hemon

War-lerc'h ur vuhez hir ha klok gouestlet penn-da-benn d'hor yezh, d'hor sevenadurezh ha d'hor bro, ez eo aet hor mignon Roparz Hemon da anaon d'an 29 a viz Mezheven e Dulenn.

Gouzout a raemp e oa gwall-glañv abaoe meur a viz, met daoust da se ez omp bet skoet, ni ar remziad o tont diouzhtu war e lerc'h, gant ar c'heloù mantrus.

Bez' e oa evel unan eus ar familh vras ha kustum e oamp da vevañ gantañ. Evel ma skrive e-unan pa oa marvet Yann Sohier e 1935 e c'hellomp lavarout : « Ne ouzon ket ha gouest omp hiziv da gompren ar c'holl hon eus graet ».

Roparz Hemon a zo, d'hor soñj, an den pouezusañ hon eus bet morse en Emsav breizhat ha panevetañ ne vije ket an Emsav ar pezh ez eo deut da vezañ. E roll a zo bet brasoc'h eget hini ne vern pe den all e Breizh abaoe ma 'z eur krog da stourm evit hor yezh hag hol lennegezh ha brasoc'h eo bet e levezon eget hini n'eus forzh pe bolitiker, setu perak e oa savet kasoni hag enebiezh en e geñver hag e keñver e oberenn eus perzh tud zo.

Digoret en deus deomp un hent ha bet eo ur skouer a oberiantiz, a galonegezh hag a zalc'husted.

Da bemp vloaz warn-ugent en deus savet ur gelaouenn disheñvel ouzh kement hini a oa bet en e raok. Savet en deus levrioù evit deskiñ ar yezh, geriadurioù, skrivet en deus danevelloù, romantoù, barzhonegoù, troidigezhioù, pezhioù-c'hoari, pennadoù a bep seurt ha zoken kanaouennoù ha sonerezh.

228

D'an 10 a viz Gouere hon eus kaset anezhañ da vered Vrest goude obidoù fromus ha, pa oamp bodet en-dro d'e arched, zo deut da soñj din eus gwerzennoù e varzhoneg " Pirc'hirin ar Mor " :

Dezho, petra da vuhez ?

Ur glogorenn,

A sun an oabl ha livioù kaer an deiz,
Da darzhañ trumm.

Ha goude, barzhed all,
Pa vezi brein er vered ha dilezet,
Da eurioù tomm al labour 'vel en noz,
A gerzho war da lerc'h, o-unan-penn,
Hep soñjal ennout tamm, hep soñjal takenn
Er rummad hir a gerzho war o lerc'h
A spesoù mut e liñser vaen o lorc'h.

Ne oa ket Roparz Hemon un den a rede warlerc'h an enorioù, er c'hontrol, ha nebeut-tre a bennadoù a zo bet war ar c'helaouennoù gall e Breizh da geñver e varv ha skeudenn ebet anezhañ, se zo anat :

Gouzout a rez o deus evit da labour
Goaperezh ha dismegañs ha kasoni
Ha sed ez out un estren 'barzh da vro.

Niverenn a zeu " Al Liamm ", avat, a vezo gouestlet a-bezh d'an hini a voe, e-pad ouzhpenn un hanter kantved, hor mestr, hor skouer hag hor blenier.

Ronan Huon.

An trenioù

Ma anv, ' zo an Deriennig
 Jozeb Mari Fulub Derienn,
 en hent-houarn e labouran
 tastum tikejoù beajourien
 e penn kaeoù Menez Parnasos.
 Ne garan ket,
 ne garan ket an trenioù-se o c'houllonderiñ
 kêrioù, kêriadennoù va bro,
 a zeu ganto, hep chañs distreiñ
 paotr e valizenn,
 plac'h he jod roz,
 an trenioù-se a gas da Vreizh
 bagonioù leun-kouch a estrenien
 o vont da berc'hennañ hor maez,
 o vont da berc'hennañ hon aod,
 o kas ivez du-hont,
 gwashañ tra holl
 bretoned a-wechall troet da c'hallaoued,
 perokeded lufirus
 desket re vat o c'houblad.

230

E Pariz e lavarer din
 ez eo Breizhiz tud dianaoudek
 ha droch ouzhpenn.
 Amañ dezho ' roer trevell
 ha koulskoude
 n'int ket drant ken.
 Dastum a c'hellont sevenadur
 e kêrbenn skedusañ ar bed,
 ha koulskoude
 n'int ket laouen.
 Me, Job Mari Fulub Derienn,
 evurus n'on ket kennebeut
 gant va flanedenn.
 Ne garan ket,
 ne garan tamm ebet
 an trenioù-se a ya buan,
     trenioù noz-deiz an drevadenn.
 St Servan, 16.3.74

231

LANGSTON HUGHES

Kan ar glav e miz Ebrel

Laoskit ar glav da bokat deoc'h
 Laoskit ar glav da bavata war ho penn gant takadennoù arc'hantet
 Laoskit ar glav da ganañ deoc'h ul luskellerez
 Ar glav a ra poullou sioul war ribl an hent
 Ar glav a lak rinieroù bihan da redek en toufleziou
 Ar glav a c'hoari ur son da gouskat war ho toenn d'an noz
 Ha karout a ran ar glav.

(troet gant Y. B. PIRIOU)

Pipi Gouer o koshaat

E koun an henamezeg Jakez Riou a awenas an hevelep Aon
(hogen torgenn ha kampoullenn a gemm tamm-ha-tamm,
Alan)

Gant gwenodenn an tachennoù, war e bouezig-kaer e teue etrezek an atant, « e diegezh », heol klouar dibenn miz Gwengolo o wiskañ en e sklerijenn dener e drolinenn skeud. Na vefe strakadenn ur marc'h-dre-dan er pelloù e renfe war ar maezioù peoc'h laouen, skañv, ar sul d'enderv. En tu all eus ar stêr, ouzh diribin an dorgenn e luc'he talbennoù gwenn annezioù nevez, pintet uhel, divalav hag amzere ; alese eo e tegase an evel-draoñ garmoù skiltr bugale o c'hoari.

Sul-ouel, ne ehaner ket ken a labourat hiriv an deiz, milc'hast ! Sur ! tram Prad-gwenn emaint oc'h hadañ yeot-diver e plas an avaloùar. Tec'het eo Doue diouzh ar vro moarvat. Peus ken kontañ an dud a oa en oferenn-bred - pas ouzhpenn ugent, an eil da gas egile. Peu ! n'eus ket tud war ar maez ken ue. Foei ! a-benn nebeut e vimp konkedet gant kêr. Vo ket tu da duriañ douar ken : savet vo tier, tier ha tier. Fin ar bed koulz laret.

Eeunik en em zalc'h c'hoazh, daoust d'e oad - chouket un netraig nemetken. Sachañ a ra, avat, bep kammed war e c'har gleiz - remm ha mavigamm o c'horiñ, diehan, en e groazell hag en e vorzhed. En ur stlejañ e droad e kriz e dal dirañvet gant an amzer ha par d'un tarroz noazh a roufennas ar glaveier. E boullou-lagad sanket don en e benn zo diwallet gant tourig-ged marjodoù kreñv livrin, devet gant ar rev hag an heol. Un tok kozh, dislivet ha koueket, a guzh, well-wazh, pezh a chom a vlev gwenn piket amañ hag ahont e run e glopenn. Emañ en e sulieg, da laret eo en e vragoù hag e borbant voulouz ken krec'higellet hag e dal, a-liv gwechall gant delioù tener an nevez-amzer pa zispakont, bremañ gant doare an hevelep delioù pa gouezhont d'an diskar-hañv. Gwriziennet mat eo : e votoù koad faou tchet, choukennoù plouz gwinizh enno, zo en e dreid.

233

Tribledie ! dibradet 'm eus meur a sac'had kant lur. Petra sonan ! sammoù daou c'hant lur ne raent ket aon din. Me a daole 'na-he war va skoaz e-giz netra, en ur c'hwitellat. Hag an devezhioù falc'hañ : eus pemp eur diouzh ar mintin betek dek eur diouzh an noz e-pad miz. Gleb-teil c'hwezhiñ. Piv en do ar maout. Ler dezhi ! Pep hini e dennad. Dac'hallomp ! Hag azezañ war ar yeot gleb da welat ha da lemmanñ ho falc'h. Ahe eo em eus tapet va fall. Ma nad eo ket o tifontañ ! Ur wech keviet mat tro ar skosenn gant an trañch-pi hag ar varr e veze staget start ur berchenn outi gant ur rav, ha luget ur fun ouzh al lañsenn, ha sach paotr ken e veze diswriziennet ar voujenn ! Bez' oa paotred gouest d'ar mare-se. Nag a blijadur war ar priz ! Ac'ha ! parkulañ ar merc'hed er foennijiri ; plantañ neo e-barzh ar pell ; bouchañ dezho gant ho peg lous ; youal ha youc'hal ! ic'hi !

Deut oa imor d'an hini kozh. O klask c'hoarzhin e tizoloas munsunoù ratous. Chom a reas a-sav dirak ur pannad ed-Turki. Ha tufat. Distagañ a reas un doc'hadenn diouzh ur blantenn. Ar glorenn a dennas en ur c'hrozmolat pa oa diaes d'e zorn bavidik dibunañ ar bluskenn. A-benn an diwezh e tinodas ur bikernenn melen-flour, hed daou balvad dezhi, savet gant rizennadoù nozelennoù bihan damront. Diframmañ a reas un nebeut eus ar re-mañ d'o c'has d'e veg. Goustadik ha pennek en o chaokas, en o mandrouilhas, heñvel a-walc'h ouzh ul loen-korn o taskiriat.

Dindan bemzektez vo mat. Maiz, maiz ... melchon, ya ! beterabez ...

rivinet vo an douarou gant ar maiz-se ! Alle ! stuz dezhi. Mes ! pelec'h ar c'hondon, ar rotel, an teil ? Ha n'eus ket plijadur eostiñ neoñ. N'eo ket troc'hañ ed gant filzier. Miz pad e veze lezet da eogiñ war an dachenn. Aesoc'h e zic'hreunañ. Pevar a bep tu o skeiñ a bep eil. Dornet 'm eus gant ar frailhou ; gant ar manej - hounnezh a yude 'vat, a veze klevet a-bell ; memestra, ar c'hezeg hag ar gribin a daole an dorn deomp - ; gant ar moter Bernar gouze ... bremañ ne vez ket medet ken : drailhet, drastet, lonket ' vez gant mekanikoù brasoc'h evit ar parkeier. Da bardon Sant Jermen vras, troc'hañ an ed sec'h pe c'hlas. D'ar c'houlz-mañ e vezemp krog o savadelliñ an ed-du.

234

E c'har dehou a gasas war-raok hag e reas he zro gant e zaouarn digor, o bizied o luskiñ seveniñ un doare skoulm hanter ar vorzhed. E gorf a gostezas, gant evezh, war-du un avalenn a save a-uc'h ur c'harzh spern-du. Stouiñ ha dastum un nebeut frouezh a eure. Leuniet e chakodoù e jilgammes betek ur wezenn all, un tammig pelloc'h. Ha da vlinkañ, rampet, ouzh ar per. Hed un taol goaf anezhañ e peure sioul, diouzh ar paotr saout, un tregont buoc'h-laezh bennak - reoù vrizh a ouenn Friza. Ur wech dre vare e tastume unan he c'horf, e save he lost hag en em lake da staotañ, herr ha trouzus. Merkoù lodennoù an devezhioù diwezhañ a chome treset war-c'horre ar marevad geot-saoz « Vigor » touzetoc'h-pe-douzet, ar rannoù o vont war deuziñ dre ma selled etrezek goueled ar bar marellet a dakadigoù glasoc'h - lec'hioù ar beuzel.

Avaloù-mir bistrenk deus ar seurt a vourran outo ! A-benn nebeut e vo pilet an holl gwez gantañ, ha me 'm boa plantet rizennadoù deus outo ! Evit ar per gerjilez, e-kichen, e vo dav gortoz miz Du. Saout brein gant ar soja ! Gwechall ne veze ket kalz laezh gant hor re vrizh kater damm e veze arboellet ar boued evit ar c'hezeg. Bremañ ez eus re a laezh ! War zeroù ar bloavezhioù tregont e tegouezhas er vro ar paotr-saout kentañ, er Genkiz. Spontet n'eo ket sabatuet e oa Fin Skañv-he-gar a grede emede an diaoul e-unan e-barzh an orjalenn - pas forzh pezh diaoul hervezi, mes Paul Gornek ar Rouziged ha neket an Diaoul Kamm bidar ! Un drugar ar paotr-saout-se memes-tra ! Pezh c'hoari termaji araok : bez' e oa saout mouchet, loened pennplankennet, reoù hualet, reoù pennasket, diouzh o natur fall ! ha c'hoazh ez aent da laerezh ! « Dinavo ! dinavo ! » a hopen a-bouez-penn pa oan mousig.

An heol klouar a floure an tirien endra hiraie skeudoù ar bioù. Filiped a ragache hag a c'hragailhe er parkad maiz, bec'h ganto o tic'hailhañ ar pennoù. Diamen e kendalc'he da vrammat ar marc'h-dre-dan. Hebiou pourpez nevez aozet gant panneloù brizh-simant, warno un doenn danvez du dizinaou, e tremenas, difonn e gerzhed, ar c'houilh kozh. Stouet e benn e pege e lagad, mouzhet, ouzh douar pontivet ar garrhont. Gant kein e zorn e sec'has beg e fri ma istribilhe abaoe ur boutadig kleier mourouz. Ha ruflañ. Ur c'hwezh pounner ha kreñv a zeue eus krevier ar moc'h a gleved pe o roc'hal ingal pe o toc'hal trumm.

235

Kavet 'm eus unan krevet ar mintin-mañ. Re stank int gantañ : dek dre gael - ur moustrer moc'h ! Ha n'int ket deut da vat pa gas neo d'al lazhd, da c'hwec'h miz ! Gwechall e vezent bloaz pand o diwaded ; ha druzoni outo keit ha ma dorn, pezh kig-sall ! Piv zo du-he ? Gwell eo din mont da dapout ur banne gwinn. Gwechall, siwazh ! ne oa ket gwinn : mod-all e vefemp bet eürus. E naontek kant dek em eus gwelet kafe evit ar wech kentañ. E-barzh Kiouidig pe e-barzh Prad-hir - tu-bennak e trev ar Stêr-Aon - e oa degouezhet unan diavaez, un aotrou bennak, hag ar wreg ober kafe ; ar gwashañ tout ! ne ouie ket petra servij, ar mar pe ar c'hafe ; ha hi teureul an dour tous kuit ha fennañ ar boued e-barzh ar skudell. Ne oa ket drochoc'h evit Naig al Laezh-dous he doa prenet kig bevin da sklapan d'ar chas a skleje ar c'hentañ karr-tan a gejas ganti, unan eus ar moñsadoù otoioù avaloüar-se. « Emaint dindan ar wetur », a huche. Kaer he deus bet sklapan n'he deus merzet liv ebet deus ar chas.

A-sav e chomas, diflach, o sachañ war e c'houzoug, o klask diverzout ma oa unan bennak gant e drañch o turiañ douar e traoñ al liorz ; ken e c'halvas « Marjañig ! Marjañig, c'hwi eo a zo du-he ». Ne voe ket respontet dezhañ. N'em

aheurtas ket o c'houzout ez ae e zaoulagad war fallaat. Koulskoude e voe intret e galon gant un doare strafuilh ha ne voe ket hep morc'hed e teurvezas gargammañ en-dro. Ur gridienn a c'hoarie penn-da-benn e livenn-geiñ pa soñjev e oa bet pilet ar c'hleuz n'eus ket gwall bell 'zo hag e c'helle den al liorz e welout. Kastisoc'h, askornekoc'h e seblante bremañ e zremm a vage an anken, outi everiezh ur C'hic'hote en defe stourmet a-hed e vuhez ouzh traoù danvezek ha na gavfe, ur wech an heol o vont diwar e dreuzoù, war e hent hag en e c'houlou, ken avel ha tasmantou.

236

Mizioù omp bet, ur pemp bennak, o sevel ar c'hleuz-se ha dindan un eurvezh eo deut an dourterez a-benn deusoutañ. Ma fell dezho tafoutañ kuit hol labour a-bezh ... e-giz na vefe ket avel gouez pe glav-pil ... Ma ! damm ' betra en em chalañ ... N'eus lapous ebet ken diavaez ar filiped. Keit all n'em eus ket kejet gant ar gegin na gant hennezh beg hir ahe ... Ha me zo treut evel ur gegin-vae. Hag an hini zo e traoñ ar park ivez. Breudeur ... Poent bras eo riñsañ ar vuorzh. Stagañ a ra ar c'haoc'h ouzh ar simant. Ar c'helien n'int ket ket talpet tout neo. Sell neo a-darouedoù o lipat freouz.

Arvestet gantañ ken prederiet ha diagent, ouzh al leur ma voded ar saout a-barzh o goro e lakas e bouez war ur piltos derv e-tal al laezhdi. Goustadik e tispakas e yalc'had butun grich da rollañ ur sigaretenn. Kement ha profitañ eus ar bann heol diwezhañ ! Er c'harrdi, uheloc'h, e vrage hag e torodelle ur mell trakter gwer, pevar-ugent loen-kezeg dezhañ e-unan, gouest da stlejañ ur rotor seizh metr ledandez en douar pounner ha da lonkañ dek leviad dindan un eurvezh en ur regiñ hent teret - unan Deutz, na petra 'ta ! an hini kaerañ ! an hini kerañ !

Brabañserezh ! Gwarizi ! marc'h an orgouilh ! marc'h an arc'hant ! Pezh a vez kavet war ar maez hiriv ! Un trakter giz-se d'ober petra. Ar sugelloù ouzh ar c'hrejeier ha bec'h dezhi : penn-ha-penn pe kostez-ha-kostez, pemp, seizh loen-kezeg ouzh ar c'harrad traezh e pignen gant sav Troboa ken dibilh ha tra. Ha charrat foenn deus ar prajeier dindan heol berv Mezheven ... hag ober keuneud e koad Luzeg e avel-zorn miz Genver ... ha difraostañ a-bouez ho marr lanneier ha brugeier aet gouez en-dro ... ha treiñ an douar greteilh-se gant an alar-bras, o avaloù-troad o tennañ tan da heul ar c'hezeg ... ha ... davit gwin ruz !

Ar penngos tri c'hant vloaz a sourre e zelioù e-keñver d'an ti. Deut oa teñval an amzer : an heol o paouez mont - buan, er mare-bloaz-mañ - da guzhat a-dreñv ar c'harrdi. Koagadeg ur vran tram gwez-evlec'h Koatiganon a zassonas en oabl glas-moug. Harpet e oa marc'h-dre-dan ar pelloù. Ur selin sioul oa anezhi. Skuizh gant e dro-vale en em stleje war-du toull-dor an ti ar c'houer diamzeret, e izili ken gwak ma krede unan emede o vont war e galabousetoù ken gorrek ha tra bep taol ma kase e droad war-raok. Degouezhet ouzh an treuzoù e savas gant poan ha striv ur c'har war-lerc'h eben e-giz pa en dije da vont dreist ur skalier garzh pe ur marc'h-kloued tra na oa ken ur bazenn izel da dremen. Er gegin, chouket ouzh taol, dirazañ e voutailhad " Pilato ", ec'h hopas gant e vouezh voud ha raouliet :

237

« Marjañig ?

- . . .

- Marjañig !... Emaoc'h 'laez ?

- Ya... N'on ket bouzar.

- Ar re yaouank zo aet da bourmen ?

- Aet int tout.

- Dic'harzhañ ar c'hleuzioù. Dastum mein e-barzh ar parkeier. Riñsañ dindan ar moc'h. Galoupat a-dreñv an trakter...

- Petra emac'h o soniñ. Aet oc'h droch. Hiriv emañ ar sul, n'emañ ket ?

- Ne din ket ken !

- Hañ!

- C'hoari c'hartoù er vourc'h 'sames gant ar re all. Diskuizhañ ur pennadig a-barzh mont d'ar vered. Ober chik-ha-cheu un tammig ivez. Beajiñ da Lourd, da Lizieu, ha da Rom memes ! Gwelout broioù all. N'omp ket stag atav, gast ! Poent eo herpel. Pemzek vloaz ha tri-ugent 'benn arc'hoazh !

- Hañ!»

An ael ruz e vlev

Tostaat a rae Gouel Nedeleg. A bep tu, e kêr, ha zoken er bourc'hioù war ar maez, e oa bet plantet sapr, stegnet garlantezioù-gouloù. Levenez a strinke a bep tu : c'hoarielloù evit ar vugale, roadoù evit ar re vras, vakañsoù o tont, beajoù, gweladennoù...

Mat ! Nemet an dud a ankoue ar pep retañ, ar perak, evel ma reont peurliesañ en ur gredin bezañ poellek. Ha setu perak e oa aet eñ da gaout sant Mikael en ur lavarout dezhañ :

- « C'hoant am eus d'ober un dra bennak evit degas soñj d'an dud eus Jezuz e-unan. Trist eo ! Ne seblantont ken gouzout perak e lidont Nedeleg. »

- « Ha petra 'c'h eus c'hoant d'ober evel-se ? » a respontas sant Mikael.

- « Mont da ganañ kantikoù Nedeleg war ar straedoù, peogwir ne zeu ken an dud d'an Iliz da selaou anezho. »

- « N'eo ket sod, eme sant Mikael. Diskenn 'ta d'ober un dro!»

*

Hag an Ael a ziskennas.

Ankouaet em eus da lavarout deoc'h ne oa ket un ael bras, met kentoc'h ur c'hrennard a ael, un ael etre daou, un ael ruz e vlev, met eñ e-unan n' ouie ket an dra-se, rak n'eus melezour ebet er Baradoz.

A-benn daou zevezh e vefe bremañ Nedeleg, pa ziskennas an Ael war an douar, gwisket en e sae wenn. Evel just, en devoa lezet a gostez e ziwaskell lugernus gant aon da spontañ an dud ganto.

239

En em lakaat a reas e korn ur straed e-kichen ur stal ma skede enni marc'hadourezhioù kaer gant ur skritell vras : " Soñjit e Nedeleg ! ".

- « Soñjal e Nedeleg, setu dres ar pezh am eus c'hoant d'o lakaat d'ober ! »

Hag eñ da gregiñ da ganañ gant e vouezh dousañ ha flourañ.

Diskennit prim eus an neñvoù. speredoù evurus...

An dud a chome a-sav, kelc'hiañ a raent anezhañ en ur selaou estlammet :

- « Kanañ a ra brav », eme ur paotr kozh.

- « Pegen koantik eo en e sae », eme ur vaouez.

- « Met truez am eus outañ gant e dreid noazh, eme ur plac'h all. Sur-mat ne gano ket pell evel-se hep pakañ ur sifern. »

Eñ a zalc'he gant e gantik, evel pa ne glevfe ket.

Bugale zoken a oa en em silet e-touez an dud vras betek difoupañ war ar renk kentañ : ur paotrig gant blev du, un all mic'hiek e fri, hag ur plac'hig vihan, goloet he fas a vrizhadurioù.

Ha setu hi da sevel he biz war-zu an Ael ha da zirollañ da c'hoarzhin en ur lavarout gant ur vouezh skiltr :

- « Sell 'ta hemañ gant e vlev ruz, biskoazh n' em eus gwelet rusoc'h eget se ! »

War an taol en em lakas an holl dud da sklokal ha d'ober goap : ne c'hortozent nemet un dra bennak evel-se evit terriñ en o c'halonou efed misterius kan an Ael ha sankañ o zreid adarre e fank an douar.

An Ael a gomprenas e oa c'hwitet e daol ha n'en devoa ken d'ober nemet distreiñ d'an neñv betek an deiz war-lerc'h. Ha sed ar pezh a reas.

Trist e oa e soñjoù. Daoust ha ne ra bugale an douar nemet en em heskinañ evel-se, en em c'hoapaat didruez ? Biskoazh evel just er Baradoz ne oa bet lavaret an disterañ tra na gant Ael na gant Sant ebet a-enep e vlev. Evel m'emañ pep unan emañ, ha brav eo stumm pep unan peogwir eo e stumm a grouadur Doue.

Met petra ober ?

Mont a reas da gaout sant Mikael, hag hemañ da lavarout :

240

- « Gouzout mat a ran eo drouk a natur kalon bugale an douar. Laka 'ta ur bichourell war da benn evit kuzhat da vlev : evel-se e c'helli kanañ didrabas. »

*

Diskenn a reas an Ael en-dro, frealzet.

Derc'hent Nedeleg e oa.

Hag en em lakaat a reas adarre war ribl an hent dindan baled ur stal vras : rak krog e oa an erc'h da gouezhañ ; un dra bennak eus kannder an neñvou en em lede war ar bed, nemet e verzas an Ael, siwazh ! penaos e teue dindan treid an dud, dindan rodoù ar c'hirri, an erc'h splann da vezañ fank lous. Hag-eñ ne vije barrek an dud nemet da saotrañ an traoù glanañ ?

P'en devoa taolet ur sell a-dreuz da werenn ar stal vras e oa bet dedennet e evezh gant garlanteziou alaouret a oa merket warno : " Blev Aeled ! 10 lur ar pakad ". Lugerniñ a raent er sklerijenn, un dudi !

- « Ma c'hellfen prenañ eus ar re-se da lakaat war va fenn da guzhat va blev ruz e vefe dispar. Met penaos kaout arc'hant ? »

Just, un tammig pelloc'h e oa un den dall ha kozh a gane ivez en ur astenn e zorn, hag an dud a roe dezhañ pezhioù moneiz. Gouzout a rae bremañ penaos en em zibab.

En em lakaat a reas gant e vouezh kaerañ da sevel ha diskenn gant notennoù un eil kantik :

*Spered Santel Doue, m'ho ped, roit din ar c'hras
Da ziskleriañ ervat ur mister 'zo ken bras
An donedigezh kaer eus Jezuz, mab Doue ...*

Er wech-mañ ne oa ket ur c'hwitadenn. An dud a chome da selaou hag a seblante bamet, dibradet da vro an Aeled, trellet o daoulagad gant sklerijenn an neñv.

- « Kanañ a ra evel un Ael », eme un den kozh.

- « Pegen koant ez eo gant e bichourell wenn, ur garantezig ! » a lavare ur plac'h kozh.

Met pa'z astennas e zorn en ur c'houlenn ur pezhig bennak, an holl a ziflipas kuit... hep reiñ netra.

241

- « An traoù speredel n'o deus ket kalz a briz amañ », a soñjas an Ael.

*

Skuizh e oa.

Klask a reas un iliz evit gallout azezañ e-barzh en ur c'hortoz oferenn an hanternoz. Ur c'hloc'hdi a oa aze dirazañ. Antren a reas. Sioul-kenañ e oa an nev, ne oa den ; dija teñvalijenn an abardaez a seblante mougañ storlokoù an douar. Amañ pell diouzh an trouz ha diouzh safar ar bed...

Greomp tro an diabarzh. En ur c'horn e sked ar c'hraou gant ur goulou bihan war enaou. Tostaat a ra : brav-kenañ eo bet savet pep tra, ar Werc'hez, sant Jozef, ar vesaerion, an deñved, nemet e vank c'hoazh ar Mabig Jezuz a vo pozet er prezeb gant ar brosesion e penn kentañ an oferenn.

Nemet a-greiz-holl en em glevas o c'hoarzhin, ha mezhus en em gavas o c'hoarzhin evel-se e-barzh un iliz : e oa o paouez merzout aze a-us d'ar c'hraou, un ael bras. Livet e oa bet dezhañ n'eo ket blev du, na blev melen, met blev ruz-tan. Peadra da reiñ dezhañ kalon da c'hortoz...

Seniñ a reas an oferenn hag e welas an dud o teredek stank. Eñ avat e oa aet d'en em guzhat diouto. Pignet e oa gant biñs an ograou, ha kavet en devoa aes-kaer ur c'hornig ma c'helle dioutañ gwelout pep tra hep bezañ gwelet. An ograouer en em lakas war e vank hep an disterañ douetañs, ha c'hoari a rae bremañ evit an antre. An dud a gane.

Pep tra a dremenas evel kustum. Goude an Aviel e prezegas ar beleg ; evit un ael ne oa ket moarvat peadra da estlamañ, met bravig e oa bet.

Setu dres ar c'houlz a c'hortoze an Ael. A-raok d'an ograouer stagañ endro da c'hoari, eñ a oa en em laket buan da deurel e gan :

Pe drouz war an douar, pe gan a glevan-me ...

An holl dud bamet a droe war-zu an ograou o 'n em c'houlenn piv a gane evel-se. An ograouer e-unan a oa chomet souezhet da gentañ da c'houzout petra en devoa d'ober, met bremañ ec'h eile mouezh an Ael war ar fleütig ; an notennoù a nijelle skañvik evel un nijadeg Aeled.

*Kanit ivez ganimp, kanit pobl an douar,
Deut omp da larout deoc'h un neventi hep par ...*

242

Er wech-mañ gant an diskan eo an holl dud en em lake da ganañ : ar mouezhioù harpet gant boud an ograou a save, a dregerne.

N'eo ket un taol c'hwhitet e oa ! Gallet en devoa a-benn ar fin, evitañ da gaout blev ruz, lakaat tud an douar da zibradañ da ganañ meuleudioù Doue.

*

Echu an oferenn, ar beleg a hastas sevel d'an ograou da welout piv oa ar c'haner sebezus. An ograouer, an dud kenkoulz hag eñ a glaskas a bep tu. En aner ! Diflipet e oa an Ael, dinijet d'ar Baradoz gant son laouen ar c'hleier o voleañ en tour.

Merc'h ar Roue Spagn

Ur wezh e oa ur roue er Spagn, hag a oa nevez varvet e gwreg. Karout a rae ar rouanez, hag e voe ken glac'haret eus he c'holl, ma laras ne zimezje ken biken, nemet kavout a raje unan hag a zereje dezhi en pep tra gwiskamantoù eured e wreg kentañ. E wreg a oa ur plac'h ar c'haerañ, ha graet ker mat a gorf, ma krede ne oa hini ebet evelti war an douar.

Ur verc'h en doa, oadet a driwec'h vloaz, hag a oa ivez ur plac'h koant. Un de, o c'hoari, e lakaas dilhad eured he mamm, ha ma tereent dezhi, evel ha ma vijent bet graet eviti. Ma tegouezhas he zad war an taol, hag e laras :

« Ma gwreg ! ma gwreg ! Te a rank bezañ ma gwreg ! »

Ar briñsez yaouank ne reas nemet c'hoarzhin, dre ma soñje ganti e oa he zad o c'hoari. Met darn a lar e oa troet e skiant-vat un tammig gant ar c'heuz d' e wreg, hag an dewarlerc'h e komzas arre d' e verc'h a zimeziñ dezhañ, met da vat, hag e-pad eizhtez ne roas peoc'h ebet dezhi gant ar gaoz-se. Setu nec'het ha spontet ar plac'h kaezh ; ne ouie petra da ober. Mont a eure da gavout ur wrac'h kozh a oa o chom en ur c'hoad, hag e kontas dezhi he doare.

« Tav ! tav ! ma merc'h, eme ar wrac'h, me da gelenno, hag ar sorc'henn-se a dremeno d' az tad. Lar dezhañ e vo ret dit kavout a-raok ur gwiskamant liv d' ar stered. »

244

Dont a ra ar briñsez d' ar gêr ; he zad a zistro gant ar memes kaoz.

« Ma ! ma zad, kavet din ur gwiskamant liv d' ar stered da gentañ, ha neuze e vo gwelet. »

Kas a ra ar roue kozh tud da di holl varc'hadourien kêr, hag en Frañs, hag er rouantelezhioù all, gant gourc'hemenn da zegas dezhañ ar pezh a vije kavet a gaerañ, hep sellet ouzh ar briz. Kement e voe graet o klask, ma teujont a-benn da gavout ur gwiskamant liv d' ar stered. Kaset eo d' ar briñsez, ha setu-hi ker nec'het ha biskoazh. Mont a ra arre da gavout ar wrac'h kozh.

« Allas ! a lar dezhi, degaset a zo din ur gwiskamant liv d' ar stered ! penaos ober bremañ ?

- Laret dezhañ e vo ret dec'h kaout c'hoazh ur gwiskamant liv d' al loar ; ne gavo ket se ker buan, ha marteze en-keit ma vo o klask, e tistroo en e skiant-vat. »

An dewarlerc'h, pa zeu he zad arre da gomz dezhi a zimeziñ, e lar dezhañ :

« Bremañ e vo ret din kaout c'hoazh a-raok, ur gwiskamant liv d' al loar, ha neuze e vo gwelet. »

Ha setu enklask arre dre-holl. Ur gwiskamant liv d' al loar ! pelec'h kavout ar burzhud-se ? Ma voe kavet koulskoude a-benn pemzek de !

Mont a ra arre ar briñsez, e-pad an noz, da gavout gwrac'h kozh ar c'hoad.

« Allas ! emezi, degaset en deus ma zad din ur gwiskamant liv d' al loar !

- Ma ! penaos en em gemeront ivez eta ? Met n' eus forzh ; goulenn bremañ ur gwiskamant liv d' an heol. Evit se bepred ne gavfont biken. »

Kaset e voe tud dre-holl en Frañs hag er rouantelezhioù all, da glask mezher liv d' an heol ; met neblec'h ne gavent. Setu tremenet ur miz, daou viz, daou viz hanter, ha ne oa ket kavet c'hoazh ar mezher burzhodus-se. Ma oa un tammig joausoc'h ar briñsez ; met ar roue n' en doa peoc'h ebet, ha ne gouske ket, gant an nec'hamant. Kavet e voe koulskoude mezher liv d' an heol, ha setu tristidigezh ar roue troet en joa.

« Bremañ avat, a laras d' e verc'h, e vo ret ober an eured.

- Ya, sur, ma zad ; roet hoc'h eus din holl kement am eus goulennet ha dleet eo din sentiñ ouzhoc'h. »

Setu glac'haret-holl ar briñsez kaezh. Mont a ra e-pad an noz da gavout gwrac'h kozh ar c'hoad :

« En dro-mañ, a lar dezhi o ouelañ, ez eo graet ac'hanon ; kavet a zo din ur gwiskamant liv d' an heol !

245

- Ha penaos an Diaoul, eme ar wrac'h, int-i deut a-benn da se ? Ret e vo dec'h kuitaat palez ho tad, ma merc'h paour. Lakit en ur c'houfr ho tri gwiskamant liv ar stered, liv al loar ha liv an heol, hag ivez gwiskamant-eured ho mamm ; en em wiskit en giz ur baourez, hag it kuit gante e-pad an noz, hag en em lakit da vatezh en un ti bennak war ar maez. »

Ober a ra ar briñsez evel ma eo laret dezhi gant ar wrac'h.

An dewarlerc'h ar beure, pa welas ar roue kozh e oa dianket e verc'h, e voe glac'haret-holl, hag en em lakaas da ouelañ evel ur bugel. Kas a eure soudarded ha tud war varc'h a bep tu war he lerc'h. E oa o vont da vezañ tapet gant ur bagad tud war varc'h, pa 'n em guzhas prim dindan ur pont. Ar re-mañ skuizh o redek, a zistroas war o c'hiz, pa voent degouezhet er penn all d' ar pont, hag o c'hlevas o laret

« Ba ! distroomp d' ar gêr, furoc'h eo e verc'h kalz evit an diot kozh-se ! »

Ar briñsez en em denn neuze eus a zindan ar pont. Degouezhout a ra, un tammig goude kuzh-heol, e-kichen un noblañs, hag e c'houlenn bezañ lojet. Lojet eo, dre druez, rak gwall skuizh e oa. Un dukez pinvik a oa o chom en noblañs-se ; intañvez e oa, ha n' he doa nemet ur mab.

An dewarlerc'h ar beure, e c'houlenn ar briñsez bezañ kemeret da vatezh 'barzh an noblañs. Kemeret eo da vesa ar moc'h. Bemde ec'h ae gant he loened da ur c'hoad bras a oa en-dro d' an noblañs. Un de ma oa kaer an amzer ha sklaer an heol, e kasas ganti d' ar c'hoad ar c'houfr lec'h ma oa he dilhad kaer, hag e wiskas he gwiskamant liv d' ar stered. Ken kaer e oa, ma chome ar moc'h souezhet da sellet outi. An aotrou yaouank, o retorn eus ar chase, a welas un dra bennak o sklerijenniñ, hag o dostaas da welet petra e oa. Met ar briñsez hen gwelas a-bell, hag a ziwiskas prim he gwiskamant liv d' ar stered, hag a guzhas he c'houfr en-touez ar raden, ha pa zegouezhas an aotrou en he c'hichen, ne welas ken nemet ar veraerez moc'h, gwisket paour ha divalav, hag ec'h eas d' ar gêr.

An dewarlerc'h, e wisk he gwiskamant liv d' al loar. An aotrou he gwel arre hag a zired etrezek hi. Met amzer he deus arre da 'n em ziwiskañ, da guzhañ he c'houfr, ha pa zegouezh, ne gav ken nemet ar vesaerez moc'h.

« N' hoc'h eus ket gwelet ur briñsez kaer dre amañ ? a lar dezhi.

246

- Nann, sur, aotrou.

- N' eus forzh, a laras ennañ e-unan, c'hwi, a gredan, a zo un dra bennak

muioc'h 'vit ur vesaerez moc'h ; ret e vo din gwelet se. »

Hag ec'h eas arre d' ar gêr.

An dewarlerc'h, e wisk he gwiskamant liv d' an heol, ha ma skuilhe en-dro dezhi ur sklerijenn ar gaerañ ; an evned a gane 'us d' he fenn, hag he moc'h a oa gourvezet war ar c'hlazenn, hag a selle outi oc'h ober : « oc'h ! oc'h ! oc'h ! ». An aotrou yaouank a oa o c'hedal, kuzhet a-drek ur wezenn, hag a ziredas kerkent ha ma welas. Met kouezhañ a reas en un toull, goloet a raden, hag e-keit ma oa oc'h en em dennañ ac'hane, he doe arre an amzer da 'n em ziwiskañ, ha pa arruas en he c'hichen, ne gavas arre nemet ar vesaerez moc'h. Met bremañ e ouie penaos an dro, hag e returns d' ar gêr o soñjañ penaos ober 'vit goût sklaer ar wirionez.

E vamm he doa c'hoant d' hen dimiñ, ha teir dimezell yaouank a zlee dont an dewarlerc'h da dremen un toullad deioù d' an noblañs, 'vit ma c'hallje ober e choaz. Ma kemeras beure mat e fuzuilh, hag e laras d' e vamm ec'h ae da chaseal, evit tapout un dra bennak a-benn ma tegouezhje an dimezelled. Mont a eure eeun da di ur merer a oa en tu all d' ar c'hoad hag e c'houlenn digantañ bezañ lezet da dremen peder pe bemp noz en ur gwele a oa eno dindan ur viñs, lec'h ma oa teñval-kaer.

« Jezuz ! aotrou kaezh, a laras ar vererez, aze e vefec'h re fall ; er gambr e vo aozet ur gwele dec'h, ma karet ?

- Nann, nann, amañ eo e fell din bezañ. Warc'hoazh ec'h efet d' an noblañs hag e c'houlennfet digant ma mamm ur banne soubenn vat 'vit ur glaskerez bara a zo chomet klañv-fall en ho ti ; mar be goulennet diganec'h ha c'hwi ho po ma gwelet, laret ne ouzoc'h doare din. »

Mont a ra ar vererez an dewarlerc'h ar beure da c'houlenn soubenn d' an noblañs.

« Me a zo deut, itron, da c'houlenn ur banne soubenn 'vit ur vaouez paour a zo chomet klañv-fall 'barzh ma zi.

- Ya sur, mererez, ha deut bemde da glask soubenn, ken e vo yac'h ar vaouez kaezh-se. N' hoc'h eus ket gwelet ivez ma mab ?

- Nann sur, Itron.

- Abaoe dec'h ar beure ez eo aet da chaseal, ha n' eo ket distroet c'hoazh ; aon am eus e ve c'hoarvezet un droug bennak gantañ ; mar hen gwelet, laret dezhañ dont prim d' ar gêr, ez eo degouezhet an teir dimezell yaouank a oan en gortoz anezhe.

247

- Ma ! Itron, ne vankin ket da ober. »

Distreiñ a ra ar vererez d' ar gêr, hag e teu ganti unan an dimezelled, da welet ar glañvourez.

« Pelec'h emañ ar wreg paour-se ? a lar, 'vel ma 'c'h antre 'barzh an ti.

- Setu-hi amañ, er gwele-mañ.

- Jezuz ! 'vel ma eo teñval aze ! Enaouit gouloù, 'vit m' he gwelin.

- Allas ! ken fall eo, ma ra poan ar sklerijenn dezhi. »

Tostaat a ra d' ar gwele, en deñvalijenn, hag e lar :

« Penaos en em gavet, gwreg paour ?

- Fall, fall-bras ; allas ! ret eo mervel, me oar vat ; met ar pezh a ra ar muiañ a boan din, eo ur bugel am eus ganet, hag am eus bet lezel da vervel !

- Dimet oc'h ?

- N' on ket, siwazh ! »

Hag e laras goustadik ouzh he skouarn :

« Ba ! na gemerit ket re a nec'hamant gant kement-se ; me ivez am eus bet ur bugel eus jardiner ma zad, ha biskoazh den n' en deus gouvezet netra a gement-se. Setu amañ ul louiz-aour. »

Hag ec'h eas kuit.

An dewarlerc'h, ec'h eas arre ar vererez da gerc'hat soubenn d' an noblañs, hag e teuas ganti un dimezell all da welet ar glañvourez.

« Ac'hanta ! n' en em gavet ket gwelloc'h, gwreg paour ? a lar dezhi.

- Nann sur ; allas ! ret eo mervel, war a welan ; met ar pezh a ra ar muiañ a boan din, eo ur bugel am eus ganet, hag am eus lezet da vervel !

- Ba ! na gemerit ket re a nec'hamant gant se ; me am eus bet daou, hag o-daou ez int marv, ha biskoazh den n' en deus gouvezet netra. Setu aze daou louiz-aour. »

Hag ec'h eas kuit.

« Kement-mañ a zo mat da c'houzout, » a lare an aotrou dezhañ e-unan.

An dewarlerc'h ec'h eas arre ar vererez da gerc'hat soubenn, hag e teuas ganti an deirvet dimezell. Ma c'hoarvezas evel gant an div all, hag e laras :

« Ba ! na gemerit ket kement a nec'hamant gant se ; me am eus bet tri bugel, hag o-zri int marv, ha biskoazh den n' en deus gouvezet netra a se ; setu aze tri louiz-aour. »

Hag ec'h eas kuit.

248

« Soñj am bo a gement-mañ holl, a lare an aotrou dezhañ e-unan. Ha c'hoazh e c'hoantaont ma c'haout da bried ! »

An dewarlerc'h ar heure e lar d' ar vererez :

« It c'hoazh ur wezh da gerc'hat soubenn d' ar c'hastell ; goulennit ouzhpenn ur fagodenn geuneud, hag ar vesaerez moc'h d' he degas d' ar vereuri. »

Mont a ra ar vererez d' an noblañs 'vit ar bedervet gwezh, hag e teu ganti ar vesaerez moc'h, gant ur fagodenn geuneud war he c'houg. Homañ a c'houlenn gwelet ivez ar glañvourez.

« Penaos en em gavet, gwreg paour ?

- Fall, allas ! fall a-walc'h ! Ret e vo mervel siwazh ! war a welan ; met ar pezh a ra din ar muiañ a boan, eo ur bugel am eus ganet hag am eus lezet da vervel !

- Dimezet oc'h ?

- N' on ket, siwazh !

- Jezuz ! petra a laret aze ! Ha me a zo merc'h d' ar roue Spagn, hag am

eus kuitaet palez ma zad, gwisket en paourez, hag ez on en em laket mesaerez moc'h, 'vit tec'hel dirak ar pec'hed ! Met n' eus ket a forzh, Doue a zo bras e vadelezh, pedit-eñ a-greiz-kalon, m' hen pedo ivez evidoc'h, hag e vefet pardonet. »

Hag ec'h eas kuit.

« Setu ar pezh am boa c'hoant da c'houzout ! » a laras an aotrou dezhañ e-unan. Neuze e savas, hag e kemeras joaus-mat hent ar gêr. O vont, e tapas ur glujar, hag he degasas gantañ. Pa zegouezhas er gêr, e voe joa vras outañ ; e vamm a lammas en e gerc'henn da boket dezhañ, hag an teir dimezell ivez. Ober a ra aozañ ar glujar da goan, hag e lar d' e vamm en deus c'hoant koaniañ gant an teir dimezell en e gambr.

Savet eo an daol en e gambr hag ec'h azejont outi o-fevar, hepken. Pa voe degaset war an daol ar glujar en doa tapet o tont d'ar gêr, e tispennas anezhi, hag e roas un tanmm da unan an dimezelled, daou damm d' un' all ha tri zamm d' an deirvet.

« Me, a soñje homañ enni hec'h-unan, eo an hini a blij dezhañ ar muiañ. »

Hag e oa kontant-bras.

« Bremañ, merc'hed, a laras neuze an aotrou, e vo ret dañsal.

- Ya, pa vo fin da goan, emeze ; met n' eus nemet ur paotr, ha n' eus soner ebet.

249

- Setu amañ ar soner ! a laras, o tiskouez dezhe ur wialenn c'hargal.

Ha setu-eñ da skeiñ ha da zornañ an dimezelled, tro an daol : ha garm, ha kri forzh !

« Pardon, emeze, truez ! truez !

- Truez a c'houlennet ; ha c'hwi, bet hoc'h eus truez eus ar vugale hoc'h eus ganet hag hoc'h eus lazhet, c'hwi unan, c'hwi daou. ha c'hwi tri !

- Se n' eo ket gwir !

- C'hwi hoc'h-unan hoc'h eus laret din, rak me eo ar glañvourez a oa er vereuri ! »

Ha da skeiñ arre.

« Ma Doue, lazhañ a raio ac'hanomp !

- It kuit bremañ, da di ho tadoù, ha buan. »

Hag ar merc'hed paour kuit, mezhus ha glac'haret-holl ! Neuze e c'houlenn plac'h ar moc'h d' e gambr.

« C'hwi, ma merc'h, emezañ, a vo ret dec'h anzav ar wirionez ha laret piv oc'h.

- Piv on ? ur baourez kaezh hep tad na mamm, na kar ebet war an douar, hag a zo bet rekouret o vezañ kemeret en ho ti.

- Ne dalv ket dec'h nac'h, ma merc'h paour, me a oar ez oc'h merc'h da Roue ar Spagn, ha perak hoc'h eus kuitaet palez ho tad.

- Me, merc'h da Roue ar Spagn ! ha piv en deus gallet laret se dec'h ?

- C'hwi hoc'h-unan.

- Me ! ha pegoulz ! ha pelec'h ?

- Er gwele dindan ar viñs, en ti ar vererez, rak me eo ar glañvourez a oa eno !

- O ! Doue, ha gwir e ve kement-se ?

- Ya, gwir a-walc'h, ha c'hwi a vo ma fried ! »

Degemeret e voe Roue kozh ar Spagn, hag e teuas gant e wreg (rak azdimezet e oa), hag e voe graet un eured ar c'haerañ, ha festoù, 'vel n' hoc'h eus gwelet biskoazh.

Me a voe kemeret da dreiñ ar ber ; met 'vel ma vounten ma biz en kement chaous a oa, ur c'heginer bras a oa eno hag a roas din un taol-troad un tu bennak, hag am stlapas amañ da gontañ se dec'h.

Eilskrid gant Y. E. ABALAN.

Yezh ha Lennegezh

Trifina hag ar Roue Arzhur

Er bloavezh 1926 e skrive Roparz Hemon, e niverenn 6 Gwalarn, ur pennad anvet gantañ *Tadoù ar Yezh*. Re yaouank e oan c'hoazh d'ar mare-se da lenn neuze ar pennad, ha ne ris anaoudegezh gantañ nemet pa voe advoulet er strobard *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh*, e 1931. Ul levr, hennezh, hag a ve c'hoazh kentelius-tre da lenn evit an dud yaouank a vremañ ; rak, a-benn ar fin n'eo ket bet ken bras-se ar c'hemm deuet er speredoù abaoe seizh vloaz ha daou-ugent : mar deus bet meur a fals kredenn o koazhañ abaoe, ez eus bet tost a-walc'h kement a dreuzkredennoù o konkediñ spered an dud. Ar c'hemm brasañ a zo bet eo, siwazh, diskar ar brezhoneg evel yezh vev e-touez an dud.

Er pennad a venegan e tegase Roparz Hemon war-wel anv unan eus an dud-se hag a oa, hervezañ, dellezek e vije graet anezho " Tadoù ar Yezh ". An den-se a oa an aotrou Yann-Wilhoù Herri, ur c'hernevad bet ganet e Mellag e 1803, beleget e 1828, hag a dremenas ar pep brasañ eus e vuhez, goude bezañ bet kure e Lesneven betek 1836, evel aluzener en Ospital Gemperle, betek e varv, e penn kentañ ar bloaz 1880. Un diverrañ eus ar vad a reasd'ar brezhoneg a vez kavet da lenn e pennad 66 (p. 61) *Istor Lennegezh Vrezhonek an Amzer Vremañ* bet embannet gant Al Liamm e 1957. Diwar 1843 e voe unan eus renerien *Lizeriou Breuriez ar Feiz*, ur gelaouennig hag he deus padet ouzhpenn kant vloaz ; met e voe dreist-holl unan eus ar re a roas harp da Gervarker da embann Barzaz Breiz (lakaet da vezañ zoken gwir reizher, ma n' eo ket saver an dastumad-se deuet da vezañ ken brudet) ; ha bez' e voe ivez unan eus ar re a adsavas pe a savas ar c'hantikoù kaerañ a veze kanet e-pad pell en Eskopti Kemper ha Leon. Ar c'hantiker bras all o vezañ bet al leoniad Yann-Vari Gwilhoù (1830-1887).

251

An aotrou Herri eo ivez an hini en deus skoazellet Fañch an Uhel (Luzel) da embann ur « mister » kozh, ennañ daou zvezhiad hag eizh arvest pe bennad : *Santez Trifina hag ar Roue Arzhur*, hag a zeuas eus gwaskoù Clairet, e Kemperle, e 1863. En e garg e oa prientiñ an destenn vrezhonek diwar an « dornskridoù kozh » hag a oa bet fiziet ennañ gant an Uhel, hag a oa bet, eñ, an enklasker hag an dastumer.

Emichañs e kavas unan bennak abeg el labour a oa bet kaset da benn, rak a-benn neuze e oad krog da bouezañ war an doare « skiantel » da gas ul labour enklask da benn. Ha sur a-walc'h e teuas Fañch an Uhel da vezañ nec'het gant an tamalloù-se. Hag e tiwanas da heul un « afer Trifina » hag a lakaas kevezerezh etrezañ hag ar « penn-sturier » Kervarker, hemañ o vezañ neuze e barr e vrud, un tabut hag a droas, un nebeud bloavezhioù goude, en un afer Barzhaz-Breizh, un afer hag a garfed lakaat da advevañ c'hoazh bremañ, ouzhpenn kant vloaz tremenet abaoe !

Bezeta vezo, ne seblant ket koulskoude e vije bet savet reuz etre Fañch an Uhel hag an aotrou Herri, peogwir e kaver, en dastumad *Bepred Breizad*, hag a voe embannet e Montroulez e 1865, ur varzhoneg hag a zo kinniget " Da Varz an Awiel, I.-G. ann HERRY ". Ar varzhoneg-se a vo tu da gavout, da heul ar pennad-mañ, evel skouer barzhoniezh Fañch an Uhel (stagadenn D).

Ar pezh am laka souezhet eo e vije bet kalz tabut diwar-benn an doare m'eo bet renket skrid Trifina, met den ebet, kement hag a ouzon, n'en deus meneget talvoudegezh ar skrid e-unan sellet outañ evel un oberenn lennegel. Hag an Uhel e-unan, en e rakskrid, ne seblant ket bezañ taolet evezh ouzh ar poent-se, rak kement a gav da lavarout diwar-benn ar mister-se eo bezañ, gant *Ar Pevar Mab Emon*, an hini a veze c'hoariet an aliesañ en " Domnonea " !

Ha koulskoude ez eo ouzh kaerder ar gwerzennoù eo e taolis evezh kentañ tro ma kavis tro da lenn an oberenn-se, tremen tregont vloaz a zo bremañ. Gwerzennoù start ha framm mat, zoken ma tenn steuenn ar mister-mañ da hini n'eus forzh pe « vuhez » sant all a veze c'hoariet e Goueled Breizh, ha dreist-holl e Treger, a-hed ar c'hantvedoù diwezhañ. Darn eus ar buhezioù-se a zo bet kavet testennoù anezho skrivet e brezhoneg krenn, enno gwerzennoù meret hervez ar boaz kozh : santez Nonn, santez Barba, sant Wenole o deus bet ar chañs-se ; santez Trifina n'he deus ket bet, ha ne deo anavezet he buhez nemet dre skridoù eus fin an 18vet kantved pe penn kentañ an 19vet. Disleberet, anat eo, dre ma voent bet adskrivet gant tud kentoc'h dizesk, ha meur a wech marteze diwar glevout hepken. Evel koulskoude ma 'z eus bet adkavet meur a skouerenn en deus bet an aotrou Herri tu da labourat en ur geñveriañ ar skouerennoù-se kenetrezo. Anat eo, diouzhtu pa lenner ar gwerzennoù, ez eus bet en o raog un patrom savet en doare kozh. Gwazh a se ma n'eus bet kavet roud ebet, betek-henn, eus ar patrom-se. Pa weler penaos eo bet miret Buhez sant Wenole dre aked an Tad Pelletier, ne c'hellomp nemet kaout keuz ne vije ket bet Buhez sant Trifina etre e zaouarn pa savas e C'heriadur.

252

An destenn a zo enni reuz ha fiñv forzh pegement : bez' e vije bet sur-mat diouzh doare ur skrivagner meur evel Shakespeare, m'en devije bet hemañ digarez da ober anaoudegezh ganti. Evit reiñ da anaout petra a vez kavet e-barzh, ar gwellañ eo sur-mat lenn un nebeud linennoù eus ar skrid, ha dreist-holl eus ar c'hentlavaroù a vez o tigeriñ pep hini eus ar « pennadoù » pe arvestoù. Rak, evit digeriñ pep arvest e veze displeget dirak an dud ar pezh edont o vont da welout, dezho da chom hep bezañ re luziet gant an « taolennoù » niverus a veze diskouezet dezho hep troc'h merket mat ebet. Ar gwerzennoù-se a roy deoc'h tro ouzhpenn da welout gant pegement a varregezh e teued a-benn da ober un diverrañ eus danvez pep rann.

Setu a gaver er c'hentlavar kentañ :

Er bloaz pemp kant hag eizh, ur priñs vailhant ha fur
A oa roue e Breizh, hag e hano Arzhur
Oc'hpenn ma komande war an holl Vretoned
E touge ar gurun e bro an Islanted.
Ma tibab ur briñsez eveus an Hiberni
Da vezañ e bried, da zont gantañ d'e di.
Ar verc'h-mañ oa yaouank, hag eus ar re vrava,
Oc'hpenn-se ur santez, he hano Trifina.
Mes Kervoura, den fall mar boa war an douar,
A gemer gwarizi ouzh eürusted e c'hoar.

253

Setu eta lakaet war-wel penaos emañ an traoù pa grog ar c'hoari. Ar gudenn a vo enebiezh ar breur drouk ouzh e c'hoar, dezhi an holl berzhioù gwellañ, ha diwar an enebiezh dizorden-se eo e savo ar reuz hag a bado betek ar penn.

Penaos e teuy Kervoura a-benn eus e daol ?

Evel gwreg nevez dimezet emañ Trifina o tougen bugel, ha n'emañ ket he breur hep her gouzout. Setu ma teu ur c'hannader a Vro-Saoz da bediñ roue Breizh da vont da welout ar roue saoz ha da vont da Londrez

Da gavout ar roue a zo klañv ha diaes.

Met Kervoura a oa bet a-benn neuze e lez ar roue saoz, rak :

Klevet em eus e zo eno un dimezell,
Ur briñsez ar gaerañ, a dle bout rouanez.
Merc'h da roue Bro-Saoz, hag a zo pennherez.
Me am eus c'hoant monet evit he saludiñ ;
Rak-se deut holl d'am heul evit ma enoriñ ;

Ma c'hoar e Breizh Vihan he deus kavet un tron,
Ha me vo, mar gellan, Roue war ar Saozon.

Hogen ar roue, hervez ar c'hentlavar,

A zo klañv da vervel gant lorgnez ha kontron

ha n'eus pare ebet evitañ. Digarez brav da Gervoura da reiñ da grediñ e c'hello eñ degas ar pare d'ar roue kozh, hag e teufe hemañ neuze da reiñ e verc'h dezhañ da wreg. Evit ar pare-se ha n'emañ ket e galloud an dud e ranko, anat eo, mont da welout ur sorserez, houmañ o vezañ e darempred gant an diaouloù, ha setu a ziskler ar sorserez neuze da Gervoura :

Ret e vo deoc'h pourveziñ ur c'hrouadur bihan,
Kentañ mab ur roue, hag a dle e-unan
Bout roue en e lec'h pa vezo-eñ marvet.
Ha da-benn e c'hwec'h miz e renk bout diwadet,
Rostet e izili, ha kaset d'ar roue
Da zibriñ kig ha gwad. - Neuze vezo pare.

An diaouloù, gant o gouiziegezh a oar, evel just, ez eo bugel kentañ Trifina eo a zo da vezañ al louzoù dereat da zegas ar pare da roue Bro-Saoz, ar pezh a roio tu da Gervoura da ren war e lerc'h. Goude bezañ bet ar bennerez da bried.

254

Hag eñ breur-kaer d'ar roue Arzhur, ne voe ket diaes da Gervoura lakaat ar roue klañv da gas ur bedadenn da roue Breizh evit ma teuje hemañ d'e welout. Ha n'eo ket tenn da Gervoura, distro da Vreizh, bezañ karget da verañ ar vro e-keit ma vo ar roue oc'h ober e dro, hag ivez, gant asant houmañ, bezañ gwarezer ar rouanez, e c'hoar, ha n'he deus tamm disfiz outañ. Kervoura a bed anezhi da vont davetañ, en e gastell a Lanveur hag emañ o sevel. Evel-se ne oa ket gwall ziaes d'an den fallakr, da vare ar gwilioudiñ, lakaat an amiegezh da gemer ar bugel ha da reiñ da grediñ d'ar vamm ne oa bet nemet ur golladenn. Hag ar bugel a voe fiziet neuze en ur vagerez.

Ha setu a zo tu da lenn e kentlavar an eil pennad :

Pa oant dispartiet diouzh kêr Lanveur gantañ,
Er vro a Hiberni e soñjent hen rentañ.
Eno bete c'hwec'h miz e vije maget mat,
Ha goude-se lazhet ha skuilhet e holl wad.

Nag ar bugel nag e vagerez ne errujont avat en Hiberni. Goude bezañ bet ruilhet-diruilhet gant ar gwallamzer pa oant o kuitaat ar porzh, o lestr a voe taget gant preizherien-vor, forbaned flamant, ar vartoloded a oa gant ar vag a voe lazhet, ha bugel koulz ha magerez a oa da vezañ drailhet ivez, paneve e teuas Doue war o sikour en ur lakaat ar breizherien da gouezhañ seizet. Ha neuze :

Ar c'hrouadur bihan hag e vagerez fur
A yeas da Sant Maloù hep loman hag hep stur,
Hag an Eskob santel, galvet gant o Ael-Mat,
A ziredas d'an aod e kentel d'o c'herc'hat.

Ar vagerez hag ar bugel roueel a chomas eno dindan warez an eskob. Aes eo kompren ez eas droug ruz e Kervoura pa welas e oa c'hwitet war e daol ; gant e ijin fall ne voe ket diaes dezhañ kavout an tu d'en em veñjiñ war e c'hoar : tamallet e voe gantañ Trifina da vezañ, hi, bet miret ar bugel e kuzh eus he fried hag e lazhet, da c'hortoz en em zizober eus ar roue. Arzhur ne c'helle ket kaout disfiz ouzh breur e bried, setu ma kredas Kervoura. Ar rouanez a oa bet roet kemenn dezhi e pred gant he flac'h a gambr ha setu hi war dec'h evit saveteiñ he buhez (sellout ouzh ar stagadenn A : klemmoù Trifina en em gavet faezh war an hent). Ha setu a c'hoarvezas, hervez kentlavar ar pevare pennad :

Er gêr a Orleañs eo bet en em rentet,
 Hag en iliz Sant Per ez eo chomet kousket.
 An Itron Dukez Yann a zeuas d'ar mintin
 Hag he c'havas eno stouet war he daoulin.

An dukez a c'houlennas outi piv e oa ha perak edo eno. Anat eo ne oa ket Trifina evit anzav e oa rouanez Vreizh war dec'h, met he emzalc'h a blijas d'an dukez, hag houmañ a ginnigas dezhi labour en he falez. E-pad c'hwec'h vloaz e labouras eta Trifina evel matezh gant an dukez (sellout ouzh ar stagadenn B : mestrez ar mesaer-moc'h). Met e Breizh, e-keit-se, e oa savet keuz dezhi ha :

Pa voe santet e Brest dienez anezhi,
 Eno e voe glac'har, hirvoud ha melkoni :
 Ar roue a gasas dre-holl kannadourien,
 Dre eskoptioù Breizh d'he c'hask ha d'he goulen.

Un deiz e tilec'hias gouarner ti ar roue,
 Evit mont da Baris da ober ur bale,
 Ma 'z eas dre Orleañs gant e gompagnunezh,
 E ti an dukez Yann e kouskas un nozvezh.

Hag evel just e c'hoarvezas ar pezh a oa da c'hoarvezout hag anavezet eo Trifina gant ar Gouarner ha degaset en-dro da Vreizh :

Arzhur ha Trifina a oa en o falez,
 Ken eürus ha biskoazh e-kreiz al levenez.

Ha neuze :

Trifina ... a zo c'hoazh dougerez,
 Ur verc'h vihan a zoug etre he daou gostez.

Keloù a zo bet roet da Gervoura gant an diaouloù :

E tigasjont dezhañ un huñvre milliget,
 Ur bourd malisius d'ober d'ar rouanez,
 Ma vije kondaonet evel avoultrerez.

Ha Kervoura a reas ar pezh a oa ret evit ma teuje e daol da vat gantañ.
 Hag e c'hoar Trifina :

Gant ul lod soudarded eo kaset da Roazon
 E pelec'h e chomo ur bloaz en he frizon...

Gant ur chadenn houarn, a oa war he c'horf noazh
 Ha war he divesker, he devoa ur boan vras.

He gwele da gousket a oa douar kalet,
 Pe ur gozh golc'hed plouz gant an astu malet.

Ur goañvezh e chomas er prizon hec'h-unan,
 Dre amzer erc'h ha skorn, hep na gouloù na tan...

Daoust da c'houlenn habasketed ar priñs saoz, ez eo ken gwasket kalon ar roue Arzhur ma venn e vije barnet e wreg d'ar marv. Ar pezh a vez graet gant Parlamant Breizh Trifina a zo barnet « da dremen dre ar poanioù kalet ». Met ar c'hoari ne c'hell ket klozañ war ur reuz ken garv ha, d'ar pred m'emañ Trifina war ar chafot o vont da vezañ dibennet, e vez saveteet ar rouanez gant he mab Malouin, diredet daveti, eskob Sant Maloù ouzh e heul, o vezañ bet kenteliet adarre gant o ael-mat. Ar mab en em gann ouzh e eontr hag a vez trec'h dezhañ.

Evit un diverra eus an disoc'h-se, gwelout ar stagadenn C.

* * *

Setu 'ta steuenn ar c'hoari ha, gant an nebeud gwerzennoù bet lakaet er skrid hoc'h eus bet tu da gaout un tañva eus ar yezh hag eus an doare gwerzaouiñ. Evit m'o devije avat al lennerien digarez da vont donoc'h, em eus dibabet, da vezañ lakaet evel stagadennoù d'ar skrid-mañ (bet meneget dindan al lizherennoù A, B ha C), stagadennoù ken disheñvel ha ma oa tu:

- Ur pennad reuzus : klemmoù Trifina, en em gavet faezh war hent an harlu (pennad 4, rann VIII).

- Ur pennad diskuizhus, a ro amzer d'ar selaouerien da c'hoarzhin ur pennad etre div daolenn ankenius : ar mesaer-moc'h o tisplegañ perzhioù-kaer e vestrez (4, VI).

- Ur pennad dezrevell : kentlavar ar pennad 8 ha diwezhañ.

Eus ar pennadoù-skrid-se e vo tennet un nebeud skouerioù evit ar pezh a zeu amañ da heul.

En tu-hont d'an darvoudoù hag a zo bet meneget er steuenn ez eus un dra all hag a zo heverk-tre er pezh-c'hoari-mañ : hag eo lec'hiadur an darvoudoù. Ar roue Arzhur n'eo ket hepken roue e Breizh, met c'hoazh «e touge ar gurun e bro an Islanted ». Souezh ebet eta ma vije bet o klask ur pried e bro an Hiberni, da lavaret eo en Iwerzhon. War ar mor e vez emgann ouzh ar Flamanted, hag an darempredoù gant ar Saozon o deus doare da vezañ stank ha plaen.

257

Selaouit petra a c'houlenn Kervoura ouzh martoloded ul lestr ha pe respont a vez graet dezhañ :

Klevit, martoloded, c'hwi oar an doareoù,
Hag ar roudennoù mor a gas d'an holl vroioù,
Amañ zo un arroud hag a dremen drezañ
Kement lestr a guita pe a zeu er vro-mañ ?

Evel ma livirit, ni oar ar roudennoù,
Hag el lec'h ma karfot, gant pae, ni ho kaso.
Setu aze ur red, neb a zalc'ho gantañ
A zigouezo er Spagn a-barzh nemeur amañ.
An hent-mañ a zalc'homp a gas eeun da Vro-Saoz,
Ha dre 'n hont ez eer d'an 'dont ha d'ar Skoz ;
An neb a zalc'ho start war ar c'hoste deou
A yelo en ur red d'ar porzh a Sant Maloù,
Erfin amañ e teu listri ar Flamanted,
Marc'hadourien dizark, hag oc'hpenn forbaned.

Kement-se ma roje a-walc'h da grediñ e oa bet steuet ar pezh d'ar c'houlz ma oa Breizh en he c'hreñvañ war ar mor, ar pezh a c'hoarvezas er pemzekvet kantved pe, da ziwezhatta, er c'hwezekvet. Ur Vreizh vroadel tre eo ouzhpenn, hep nep kaz ouzh ar broadoù all : an dud eo a c'hell bezañ fallakr ha n'eo ket ar pobloù ! Gwir eo ez eo bet taolennet an darvoudoù evel o vezañ c'hoarvezet e penn kentañ ar c'hwec'hvet kantved, da vare hor « sent broadel ». Ha marteze e vije dudius klask an darempredoù a c'hell bezañ etre Trifina ar c'hoari-mañ ha santez Trifina, mamm sant Treñneur, ha petra ivez en deus he fried Arzhur da welout gant Arzhur vrudet romantoù an Daol Grenn, ha klask piv eo an hini hag a ve dindan Kervoura, ar breur fallakr. Ne glaskin ket hen ober avat, hag e lezan an enklask-se gant tud gouiziekok'h eget ne don war lennegezh ar c'hantvedoù kozh.

An anv Malouin roet da vab Trifina a verk, anat eo ez eo ur bugel kavet, bet savet e kêr Sant Maloù, porzh brudet ha kreizenn un eskopti, an eskob o vezañ bet ar garg, dre urzh Doue, da ober war-dro ar bugel. An anv a vez roet d'ar bugel a zo, sur a-walc'h, da vezañ distaget " Malaouin " ma vije ar skritur anezhañ an doare-skrivañ krennvrezhonek. Rak n'eus ket kalz a arvar da gaout e vije bet savet ar mister-mañ da gentañ e brezhoneg krenn. Re stank e kaver c'hoazh er gwerzennoù roudoù eus doare gwerzaouiñ an amzer gozh evit ma ne vije ket evel-se. koulz klotennoù diabarzh ha kengan ar c'hensonennoù. Gwerzennoù a zo hag a zo zoken peurvat er c'heñver-se, pe dost. Gwelit, da skouer, er stagadenn A :

- Me varvje evidout ma 'z kweljen el lastre.
- Ennoc'h ema ma spi, ma studi, ma spered.

pe, er stagadenn B :

- Rak honnezh zo aezet evit ne deo ket koant.
- Bremañ, pa 'm eus amzer, eo din he c'hemeret.

Ar gwerzennoù kozh a zo bet, anat eo, dismantret ha displeberet pa zeuas ar giz da sevel gwerzennoù a zaouzek troatad hervez doare-ober ar C'hallaoued, ha dilezet da heul kengan ha kenglot ar gwerzennoù kozh...

Met anzav a ranker koulskoude ez eo gwerzennoù doare nevez ar pezh-mañ pell eus bezañ divlaz ha digened. Ha ne gav ket dine chomfe den diseblant ouzh lusk gwerzennoù evel ar re-mañ :

- Ma c'halon gant glac'har a gredan zo mantret.
- Me ya da vont en hent, rak an noz zo doanius,
Ha d'an den e-unan e c'hell bout morc'hedus.
- Amañ e renkan chom hep na fiñval na flach.

pe c'hoazh :

- Ma c'horf a zo ken skuizh, maro ma izili,
Na sevel, na kerzhet, siwazh, ne c'hellan mui ;
Ma fenn war ma divskoaz a vrall, mezevennet.

Tud a vo kavet da lavarout marteze e ve bet ken kemmet an destenn gant ar beleg Herri ken e vije deut da vezañ e dra-eñ. Hep soñjal e vije se reiñ kalz a veuleudi d'an den-se, rak neuze e vije bet ur gwerzaouer bras. E gwirionez ez eo bet moarvat kalz disteroc'h e labour personel eget na gav da dud 'zo. Hag ar pezh en deus graet eo hep mar tennañ ar pep gwellañ eus ar skridoù a oa bet roet dezhañ gant Fañch an Uhel. Kement-se a c'heller krediñ goude bezañ studiet ar skouerioù a gaver e levr an aotrou beleg P. Batany (Luzel, poète et folkloriste breton, 1821-1895), bet embannet e 1942. Hemañ en deus keñveriet an destenn bet embannet gant an daou genlabourer gant skridoù all, seizh anezho, hag a c'hellfe bezañ bet talvezet d'ar « reizher » da gas e labour da benn. Unan eus ar skridoù-se a zo un destenn bet embannet gant Anatol ar Braz en e levr " Le Théâtre Celtique " , goude ez eus un dornskrid savet gant an Uhel e-unan, labour hag a oa kroget gantañ e miz Kerzu 1844. Hervez an daou aozer e vije an daou skrid-se bet savet diwar an trede hag a zo un dornskrid bet graet e 1816 gant " Jean Le Ménager " , fornier e Pluzuned, an dornskrid-se, koulz hag hini an Uhel o vezañ bet roet da Levraoueg kêr Gemper gant Anatol ar Braz. Ar pezh a zo souezhus eo ne vije hini ebet eus an daou eilskrid heñvel-mik ouzh an destenn a zo lavaret bezañ an hini orin. Ha disheñvel ivez, anat eo, eus mouladur 1863. Hervez P. Batany e c'hellje c'hoazh pevar dornskrid all bezañ bet etre daouarn an aotrou Herri, an hini kentañ o vezañ miret e Levraoueg kêr Roazhon (R 24), tri all miret e Levraoueg Vroadel Paris (P 22, 23 ha 64).

Diouzhtu e weler ez eus tu da ober daou rummad eus ar skridoù-se : diouzh un tu R 24 ha P 64 ; diouzh un tu all an holl re all. Hag anat eo o deus servijet an daou rummad skridoù d'an aotrou Herri da gas e labour da benn.

Marteze ne vo ket didalvoud din menegiñ amañ un nebeud eus ar gwerzennoù hag a gaver e levr P. Batany, evit diskouez penaos eo bet sevenet al labour. Evel ma ne dalvez ket al linennoù-mañ da sevel ur studiadenn skiantel pizh, e kavan gwelloc'h ober en holl gant an doare-skrivañ a vremañ evit ma ne vije ket re a ziaester evit klask divinout petra a zo dindan ar « meskaj » a gaver e skridoù zo :

1) Ar pep brasañ eus an dornskridoù, ivez mouladur A. ar Braz :

P'he rankontris kentañ, oa horreur he gwelet,
Oa en iliz Sant Per, eno oa fatiket, (pe : fatiget)
Ma c'heas ma dimezell da c'houlenn diouti (ar B. : yeas, diganti)
A belec'h e oa deut na petra a glesk-hi (pe : a glaske)
Eno e oa manet, ha hi leun a daero (A. ar Braz : delo)
Ma 'm boe un druez vras o klevet he c'homzo.

260

2) Dornskrid R 24, P 64 :

P'he rankontris kentañ oa un euzh he gwelet.
En iliz Per, e kêr, e oa ken fatiget (P 64 : fatiket)
Ma c'heas ma dimezell da c'houlenn diganti (P : diouti)
Pesort a oa keriek ma oa 'barzh en anui (P : dezhi da vezañ)
Eno e oa manet, ha hi o skuilh daeroù.
Me 'm boa un druez vras o klevet he c'homzoù.
(P 64 : Ma 'm boe truez outi o klevet he c'homzoù.)

3) Embannadur 1863 (ar c'hemmoù brasañ gant ar re all a zo e lizherennoù stouet :

Kentañ ma he c'havis, oa un euzh he gwelet.
En iliz Per, e kêr, e oa evel semplet.
Ma yeas ma dimezell da c'houlenn diganti
A belec'h e oa deuet, petra felle dezhi.
Eno e oa *stouet* hag e *skuilhe* daeloù,
Ma 'm boe un druez vras o klevet *he c'hañvoù*.

Anat eo en deus an Herri klasket kemer ar pep gwellañ eus an daou zoare pennañ, ha dre vras en deus en em gemeret mat-tre evit hen ober, hag evel kar-e-yezh ne c'helle nemet lakaat *euzh e-lec'h* an *horreur* a gaver e dornskrid ar Menager, tra ma kaver ar ger brezhoneg mat e dornskrid Roazon 24. Hemañ a zo bet kavet en Evias, e bro-Oueloù eta, hini Paris 64 a zo warnañ ivez arliv ar Reter, tra ma teu an testennoù all eus kostezioù al Leger. Ha gwell eo c'hoazh marteze an dibab *en iliz Per, e kêr* hag a zo warni neuz un hanter gwerzenn krennvrezhoneg ; ha n'eus ket da varc'hata kennebeut evit *diganti*, kentoc'h eget *diouti*. An daou rummad dornskridoù a zo a-du evit lavarout : *P'he rankontris kentañ*, ha koulskoude n'eo ket an Herri eo en deus lakaet « kavis » evit ar wech kentañ, rak e dornskrid an Uhel miret e Kemper e kaver : *P'he c'havis da gentañ*. Pe dre zievezhded, pe dre ma kave e oa aet blaz ar c'hozh gant an droienn gentañ ? Ha n'eo ket souezhus en devije kavet neuze ar reizher blizidik un doare mistroc'h, pe oueskoc'h, ma kavit gwell : *Kentañ ma he c'havis*. C'hwezh ar c'hozh a oa ivez sur-mat, e penn kentañ an 19^{vet} kantved, gant : na petra a *glesk-hi*, peogwir e kaver e meur a skrid : *petra a glaske pe petra (a) glaske-hi*.

261

Diwar abegoù rannyezh eo sur a-walc'h eo e vez kavet *petra felle dezhi* er skrid embannet, koulz hag evel *semplet*, ar ger « fatiket » o vezañ kavet gwall souezhus gant ur c'hernevad. Diouzh an div destenn gozh : *ha hi leun a zaeroù* hag *ha hi o skuilh daeroù*, ez eo an eil hag a blij din ar muiañ, ha gwelloc'h ivez, a gav din, eget an hini bet dibabet. Met an div werzenn ziwedhañ meneget a ro peadra d'en em c'houlenn hag-eñ ne vije ket bet un destenn bennak all e-kerz

Y.W. Herri, rak ne weler ket re vat penaos eo bet lakaet *stouet* e-lec'h *manet*, na dreist-holl *he c'hañvoù* e-lec'h « *he c'homzoù* », anezho gerioù anavezet-mat. Tu a zo hepken da lavarout e vez kavet alies *stoe-* e krennvrezhoneg, ur ger hag a c'hellfe klotañ gant *eno* e.

Bezet a vezo, n'eus tu ebet da lavarout e ve disteroc'h ar skrid embannet eget hini pe hini eus an daou zoare diazez anavezet. N'eus abeg ebet kennebeut, gwelet diouzh tu al lenner, mirout ger evit ger ur skrid aet war zisleberañ a-hed an amzer, hag o kemmañ muioc'h pe nebeutoc'h eus un eil adskriver d'egile, hag evel ma c'heller barn diwar an daou rummad testennoù, n'eo ket bet an aotrou Herri an hini kentañ o klask lakaat Buhez santez Trifina da vezañ ententet gwelloc'h gant al lennerien hag ar selaouerien. Ha n'eo ket un hent all eo a zo bet heuliet un hanter kantved diwezhatoc'h gant Yann Vari Perrot pa lakaas darn eus pezhioù-c'hoari Job er Glean e doare da vezañ c'hoariet gant e dud yaouank a vro-Leon.

* * *

Evit barn Santez Trifina evel oberenn lennegel e rankomp dont a-benn da ankounac'haat un tamm emaoamp en eil hantervezh an ugentvet kantved, hag adkavout un tammig tro-spered ar mare ma oa bet savet ar mister-se, hag ar mare ma veze c'hoariet. Ret eo dimp delc'her soñj e oa da vezañ c'hoariet war zaou zevvezh, hag an devezhioù-se a oa devezhioù gouel. Amzer a veze eta da lezel ar c'hoarierien da ober displegadennoù ledan dirak an dud, tud ha ne vezent ket peurvuiañ dic'houzvez eus an istor a oant o vont da glevout. Emzalc'h ar selaouerien a ranke bezañ eta kentoc'h da dostaat ouzh hini ar re a ya da selaou oberennoù « klasel », pe un « opera » bennak eget ouzh hini ar re a vez o vont da selaou ar pezh diwezhañ eus ar giz hag a zo bet anv anezhañ er pellwel ! Na vezomp ket re souezhet kennebeut pa gavomp aridennadoù kentelius evel an hini a zigor ar pezh, hag a zo ur gwir gentel skol, ha ne dle moarvat bezañ bet lakaet aze nemet diwezhat a-walc'h.

262

Sur a-walc'h ne deo ket displejus klevout komzoù balc'h ar roue Arzhur o venegiñ e binvidigezh :

Me eo ar roue Arzhur, an aotrou souveren,
Breizh Izel a zo holl dindan ma gourc'hemenn ;
Ya, me eo, a dra sur, roue ar Vretoned,
Ar gwir vestr hag aotrou d'an noblañs, d'ar briñsed.

Da gentañ, Brest zo din, mogerioù ha kestall,
Landerne, Lesneven, Montroulez ha Kastell,
Sant Brieg, Sant Maloù, ar gêr gozh a Wened,
Roazon, kêr-benn ar vro, hag ive an Naoned.

Lannuon, Landreger, Karaez, Kastellin,
Ar Pont hag ar Faoued, ha Kemper Kaourantin.
C'hoazh em eus goude-se, Monkontour ha Korle,
Lambal, ar C'hozh Varc'had, Rostrenen, Kemperle ;

Lanveur, ar Roc'h Derrien, Kastellaodren, Pontre,
Pempoull, Gwengamp, Kallag, an Henbont hag Alre,
Pontivi, Gwerleskin, Dinam ha Kolline,
Ha Lokmikaël an Traezh, ar Gozh Yeoded ive.

Ar gêr-hont a Roazon, eno emañ bepred
Parlement Breizh Izel hag ar brezidanted.
Adalek Penn ar Bed tre betek Pontorson
E tizh ma holl c'halloud, e pad ma levezon.

* * *

Souezhus a-walc'h eo bet emzalc'h Fañch an Uhel goude ma oa bet embannet gantañ Buhez Santez Trifina. Biskoazh n'en deus kemeret un emzalc'h start e-keñver al labour a oa bet kaset da benn. O lezel evel-se frankiz d'an dabuterien da ober o reuz. Ne oa ket un den yaouank anezhañ ken koulskoude peogwir e oa tizhet gantañ e zaou vloaz ha daou-ugent e 1863. Meur a abeg a zo moarvat da

se : daoust d'ar studioù en devoa graet ne oa ket deuet a-benn da gaout un diazez start er vuhez ; ne oa ket deuet a-benn da ober al lamm a oa etre stad e dud a-ziwar ar maez, kouerien en o aez koulskoude evit doare peogwir e teujont a-benn da skoliañ anezhañ, ha buhez bourc'hizien ar c'hêrioù. Kelenner skolaj e oa deuet da vezañ, met chomet e oa en hanter-hent er vicher-se ha ne oa ket diouzh e zoare, da grediñ eo. N'eus ket anv e vije bet dimezet. Taget e oa bet gant ar c'hoant da vezañ lennegour, met biskoazh ne oa bet tapet gantañ kaout brud diwar e skridoù gallek. Met dreist pep tra e oa chomet stag ouzh ar vro en devoa anavezet pa oa bihan, e Plouared ; hag an droug-hirnezh hep mar eo a sachas anezhañ war-zu an danvez breizhek hag ar brezhoneg. Ar c'houlz a oa ma tizoloed an « traou kozh », hag eñ a ouie e oa peadra da bennaouiñ peogwir en devoa bevet en doare kozh pa oa yaouank. Ne oa ket an hini kentañ war ar renk, rak evel meur a hini all en devoa dizoloet Breizh en ur lenn *Barzhaz Breizh* hag a oa bet embannet evit ar wech kentañ e 1839.

263

An diouer a fiziañs ennañ e-unan eo moarvat eo a lakaas e spered da drenkañ, just d'an ampoent ma kroge da embann e enklaskoù pouezusañ e-keñver gwerinoniezh (levrenn gentañ ar Gwerziou, 1868). Darvoudoù 1870-71 a lakaas anezhañ da dreiñ war-zu ar politik, marteze dindan levezon Gaidoz, saver ar *Revue Celtique* ; ha diwar-se e teuas da vezañ kelaouenner e Montroulez, ar pezh e lakaas da vezañ luziet en ur bern tabutoù. Marv diellour departamant ar Finister, e 1880, a zigoras dezhañ un hent nevez hag a oa muioc'h diouzh e zoare ; ha diwar 1881 e voe roet dezhañ ar garg-se, da c'hortoz da gentañ, ha goude evit mat. E Kemper en devoe digarez da adkavout Kervarker hag a oa deuet da vezañ prezidant ar " *Société Archéologique* ". Tremenet e oa bloavezhioù an tabut hag ar warizi, hag e teuas an daou zen e-pad ar pennad amzer a chome ganto da vevañ da vezañ mignonned vras. O-daou e tremenjont er memes bloaz, 1895. Fañch an Uhel a oa gant e bevarzek vloaz ha tri-ugent, Kervarker en devoa tapet e bevar-ugent.

O-daou e talvez bezañ enoret o anvioù gant ar Vretoned a rumm da rumm. An enaouer hag ar pennaouer a zo dellezek da vezañ miret o anv dre ma int bet e-touez ar re o deus roet tu d'an emskiant vreizhat da zihuniñ. Evel skrivagner ne vo ket lakaet an Uhel e renk ar re uhelañ, ar barzh a oa un tammig berr tan e awen. E varzhonegoù ne dint peurvuiañ nemet « taolennoù », a zo plijus a-walc'h da lenn, met hep re a ijin nag a zonder. Techet e vijen da lakaat er renk kentañ ar re a zo dezho doare sonioù, evel *Mona*, *Soezig*, *Ivona Kerizel*, hag a gaver en dastumad *Bepred Breizhad* hag a oa bet embannet e Montroulez e 1865. Eus al levrig-se eo bet tennet ivez *Distro an Nevez-Amzer* hag am eus bet c'hoant da reiñ deoc'h da lenn evel tañva eus lennegezh an Uhel (stagadenn D). Un dastumad all a varzhonegoù a zo bet embannet e 1943 gant J. Ollivier e ti ar Goaziou e Kemper : *Ma C'horn-Bro* eo al levr-se.

264

Stagadenn A

Klemmoù Trifina

Amañ, e-tal ar groaz, me a ya da ziskuizha,
Skuizh eo ma divesker, ma c'halon a wana.
Ma c'halon, gant glac'har, a gredan, zo mantret,
Ha ne 'm eus mui a nerzh, ne c'hellan mui kerzhed.
Petra a soñjez-te, Trifina, paourez kaezh ?
Enep pep gwir abeg out graet emzivadez.
Petra a dal dide bremañ da vrasterioù ?
Kollet ec'h eus bete da holl wiskamantoù.
Ha pa sellan ouzhin, en em welan gwisket
Evel ur vatezh saout, paourañ merc'h zo er bed.
Kuitaet ma lignez, ma c'herent ha ma zud,
Lakaet torfetourez, siwazh, e mesk an dud.
O, ma breur Kervoura, den kruel ha digar,
Mar bes-te el lec'h-mañ o selaou klemm da c'hoar,
Pa 'z pe ur galon zir, e teufe da dommañ,

O klevet ma c'halon gant glac'har o rannañ.
Kontrol eo da galon d'an hini am eus-me :
Me varvje evidout, ma 'z kweljen el lastre.
Ha ni savet hon-daou eveus ar memes gwad,
Hag eo te da-unan a ro din kalonad !

Ne dal ket din gouelañ, na soñjal em ligne,
Nemet pediñ Doue da ziwall ma ene.
O c'hwi, Gwerc'hez Vari, c'hwi evel rouanez,
Bezit mamm ar baourañ a zo emzivadeg ;
Jezuz krusifiet war lein Menez Kalvar,
Koñsolit ma c'halon a zo bras he glac'har.
Ennoc'h emañ ma spi, ma studi, ma spered,
Ne 'm eus tad nemedoc'h, rak-se ma sikouret.

Sevel a ra.

Me ya da vont en hent, rak an noz zo doanius,
Ha d'an den e-unan e c'hell bout morc'hedus,
Gant aon na arrufe ganen an drouk loened,
Kalz a dud, a ouzon, a zo bet devoret.
Mes Doue, kalon drist, da belec'h ez i-te
Rak da enebourien, da rekourz da vuhe ?
Ne anavezan den, ne c'hon pelec'h monet,
Me c'hell, gant gwir abeg, bezañ melkoniet.

265

Kavout a ra un iliz.

E-barzh en iliz-mañ bremañ pa 'z on digouët,
Me a ray ma fedenn da rouanez ar bed ;
Diwallet on ganti, enni en em fiziañ,
Ar pezh a rin bepred, keit e vin er bed-mañ.
Gwerc'hez, mamm c'hlorius, advokadeg ar bed,
C'hwi ro soulajañmant d'ar re zo glac'haret
Koñsolit, koñsolit ar rouanez paour-ma :
Goude kement he doa, n'he deus bremañ netra.
Ma c'horf a zo ken skuizh, maro ma izili,
Na sevel, na kerzhet, siwazh, ne c'hellan mui
Ma fenn war ma divskoaz a vrall mezevennet
Nann, n' emañ ket ervat ma c'horf ha ma spered.
Graet eo sur ac'hanon, ne 'm eus mui a gourach,
Amañ e renkan chom hep na fiñval na flach.
O, Jezuz, ma Salver, houmañ zo kalonad !
Kuitaet ganen ma zud, ma bro ha ma holl vad,
O klask saveteiñ, da vihanañ, ma buhez
O, Gwerc'hez adorabl, ho pet ouzhin truez.

Kouezhañ a ra evel semplet.

Stagadenn B

Unangomz ar mesaer-moc'h

Orsa ! bremañ eta pa 'z on en em wisket,
Me gred on un den brav, evit ur paotr deñved.
Hogen, bremañ, p'emañ ma loened o peuriñ,
Em eus c'hoant da vonet un tu da bourmeniñ.

Koulskoude, pa soñjan, pa sellan pizh ouzhin,
Ur vicher fall am eus, ha na blij ket kaer din,
Rak izelañ micher a c'houfe den da gaout
Eo sur mesa ar moc'h, an deñved hag ar saout.

266

Me o c'haso d'ar gêr hag o lakay er porzh,
Hag o lezo eno. Goude holl, ne ran forzh.
Ha neuze me yelo da welet ma mestrez ;
En defaot m'he gwelan, en eM gavan diaes.

Ret eo din hen anzav, ar merc'hed a garañ
Mui evit kement tra zo krouet er bed-mañ ;
Mes pa 'z an daveto, holl e lavaront din :
« Sellit paotrig ar moc'h ! », hag ez eont da c'hoarzhin.

Ma ! Me 'm eus ur vestrez, hounnezh zo dereat ;
Kement ha div voul gilh ez eo he daou lagad,
He muzelloù zo hir, he genoù faoutet mat,
Ha, ma feiz a zen brav, 'n he fri zo un troatad.

He div c'har zo gweet, he zreid a zo skarbet,
He c'horf zo tev ha berr, hag he fas pikotet.
Hounnezh zo ur plac'h vrav, hervez ma santimant.
Rak hounnezh zo aezet evit ne deo ket koant.

Nag evit kement-se, koantiri zo netra ;
Pa welan anezhi, me am eus kalz a joa.
Me a yelo bremañ d'he c'hêr d'he saludiñ
Hag a welo neuze pezh min a ray ouzhiñ.

Laouen e tle bezañ, mar he deus tamm spered,
Rak me zo un den brav hag a-feson gwisket.
Bremañ, pa 'm eus amzer, eo din he c'hemeret,
Rak, an dra-se a zo skler, n'am bezo ket bepred.

Neb zo o servijiñ noblañs ha beleien
N'en deus nemeur amzer da avelañ e benn.
Me a oa bet un nebeud e ti ur c'heginer :
E-lec'h mont da vale e renken chom er gêr.

C'hoazh e oan dalc'het mat da devel e pep giz,
Pe e kolljen ma lod eveus an diservij ;
Ur bevez e oa din kaout lod eus ar soubenn ;
Da grignat em beze eskern evit tremen.

En ur feson bennak e tiverglen ma dent,
Ma ris fout anezho, ha me da vont en hent ;
Kement-se a rin c'hoazh... Koulskoude, pa soñjañ,
Ur vatezh zo digouët nevez-zo en ti-mañ :

Hounnezh a garan c'hoazh. N'ouzon a belec'h eo,
Mes seul vui he gwelan, seul vui he c'havan brao.
O ! M'he gwel o tonet, bremañ ni zivizo,
Ha me welo neuze hag hi am selaouo.

Trifina a zigouezh.

267

*

Stagadenn C

Kentlavar evit an eizhvet pennad

Mont a reer d'ar prizon da gerc'hat Trifina,
Deuet eo dirak an holl gant he dilhad brava ;
Ma vezo diwisket dezhi, gant kalz a vezh,
He c'hurun, he mantell, he dilhad pezh ha pezh.

Un torch koar en he dorn, diarc'hen, diskabell,
Ez a dre ruioù kêr ; staget war an dreinell
He c'haser d'ar chafot. Hag eno, daoulinet,
E c'houlenn, gant daeloù, pardon ouzh he fried.

Ne 'z eus kalon gristen, daoust peger kriz e ve,
Na zeufe da ouelañ, o welet ar verc'h-se,

Diarc'hen, diskabell, hag he blev amarret,
Prest kloz, war ar chafot, da vezañ dibennet.

Ne wel eno nemet enebourien douet,
He breur, he c'hovesour, an testoù milliget.
Seul vrasoc'h eo he c'hrim, he glac'har, he zourmant,
Seul vrasoc'h eo o joa hag o c'hontantamant.

N'en em dromplet nikun, daoust d'hec'h holl gruelded,
Ne 'z eus gwall goustiañs ha na vezo gwanet :
An den a ra er bed an dreitourzh a gar ;
Mes kent ma vezo fin, en devezo glac'har.

268

War a welan eta, setu ar rouanez
Prest kloz da finisañ, ha da goll he buhez.
Me he c'hlev o krial, hag o c'hourc'hemenni
Hec'h ene da Zoue, ha d'ar Werc'hez Vari.

« Gwerc'hez sakr, emezi, bete 'n eur a vremañ
« Hoc'h eus ma sikouret em ezhommoù brasañ ;
« Me ne ran ket a gaz evit kuitaat ar bed,
« Nemet ma 'z in ganeoc'h da balez an Drinded.
« Adeo a lavaran d'an noblañs, d'ar briñsed
« Ho pet soñj ac'hanon etrezoc'h, c'hwi merc'hed,
« D'ar Werc'hez, mamm Jezuz, dalc'hit devosion,
« Evidon-me a varv a-enep d'ar rezon ! »

Tavit, itron, nebaon kent mervel e welfet
Diskleriañ gwirionez d'an hini ne oar ket.
Selaouit, me a glev mouezh skiltr an trompilhoù,
Arru eo Ael Doue, hennezh ho tilivro.

Ur mab bihan e gwenn a weljont o tonet,
Gantañ ur c'hleze noazh, ur bistolenn bantet,
Hag a lar d'an bourrev : Kamarad, arretet !
Rak mar skoit re vuan, en em gavfet tromplet.

Eno voe gwelet mesk, eno voe klevet kri,
Kregiñ er fals testoù, lakaat o amarriñ,
Ar c'hovesour disgwir gant kerdin ereet,
E prezañs ar roue, ha dirak ar briñsed.

Hag ar mab d'ar chafot, goude o c'hemeret,
Da zieren e vamm, d'he lemell a bened.
Troc'hañ an holl gerdin, hag eno, en e sav :
« Bezit dizoan, Itron, c'hwi chomo da veva ! »

Bez' en devoa gantañ eno e vagerez,
Da ziskuilh gwirionez, koulz hag an dreitourzh.
An eskob hag e dud, holl en em sikourjont
Da zizolo malis gaouiaded divergont.

Adal ar penn kentañ bete 'n eur a neuze.
E tisklerias ar mab d'an holl ar wirione :
Souezhiñ a eure ar roue, ar briñsed,
O soñjal e gwalloù an trubard milliget.

Neuze e teu a-raok, da saludiñ e dad :
« Ho pet kalon, Arzhur, setu amañ ho mab
« A oa graet ar c'huzul, kent ma oa deut er bed,
« Da gavout e vuhez, ha da vezañ debret. »

An enor, diagent er foz e oa kuzhet,
Mes neuze gant sklerder, e voe dizoloet.
Arzhur a c'houlennas pardon ouzh e bried,
He gwiskas rouanez dirak an holl briñsed.

Arzhur ne vankas ket, barner leal d'e dro,
Da reiñ, war gomz e vab, o gwir d'an fals testo :
Ar beleg reuzeudik a voe disangravet
Ha torret war ar rod ; hag ar re all krouget.

Me gred ez oc'h e poan da c'houzout c'hoazh un dra :
Peseurt poan en devoa an trubard Kervoura.
Hennezh, dioc'h e grimoù, ne oa ket er bed-mañ
Gwanerezh kevatal evit e gastizañ.

Diwezh an diwezhañ kentlavar.

269

Stagadenn D

Distro an Nevez-Amzer

Da Varzh an Aviel, I.G. an HERRI

Ar mintin-mañ, 'vel ma savis,
Un heol ken laouen a welis ! -
Ha me 'tiskenn d'am liorzbig,
Skañv ha seder ma c'halonig.

O ! Doue, koantañ da vleunioù
'N touez ar yeot glas hag an delioù,
Re a hep liv, ha ruz, ha gwenn.
Re c'hlas, hag ive re velen !

Ma seblante d'am daoulagad.
Evit lavaret din : « Deiz mat ! »
E savent ken koantik o fenn
Hag e c'hoarzhent pa dremenenn.

Ha war bep skourr oa un evnig
O kanañ eno e sonig
Hag an avel ez oa klouar, *1)
An oabl ken glas us d'an douar.

270

Klevet du-hont al laouenan,
Hag amañ un drask o kanañ :
Goude ar goañv ken didruez
E kavont gwelloc'h ar vuhez. -

Du-hont en heol, war ar c'hlazenn,
'Vel ma lamm an oanigoù gwenn ! *2)
Ha pelloc'h un eubeul bihan *3)
A red, red, betek koll alan ! -

Mes ma c'halon, ken trist dec'h c'hoazh,
A gave ken pounner he c'hroaz, *4)
Perak ive m'eo ken laouen.
Prest da ganañ ar ganaouenn ! -

'Vel ar prajoù, 'vel ar parkoù,
An oanig, an evnedigoù,
'Vel an eñv ha 'vel an douar,
Ec'h ankouaz kañvoù ha glac'har,

Evit kanañ : - Alleluia !
Ha meulodi ha Gloria
D'hon Salver a zo assavet
Ha deut da frealziñ ar bed !

Hag e teu, leun a vadelezh,
Gantañ pardon ha karantez,
War e lerc'h an nevez-amzer

A laka pep kalon seder ! -

Kerarborn, an ugent a viz Meurzh 1864
F. AN UHEL

* Notennoù :

- 1) **a oa** eo a c'hortozfed aze.
- 2) ar werzenn-se n'eo ket eus an aesañ da zistagañ. Hag *einigoù* a vije bet eeunoc'h moarvat.
- 3) **Eubeul** = ebeul, a zo un distagadur a vez graet gantañ alies.
- 4) **he groaz** eo a lenner er skrid orin.

Ar C'horonal Troud

E-pad pell, en anzav a ran, n' eo bet TROUD evidon nemet un anv kleuz, pa n'anavezen diwar e benn nemet an notennoù berr a gaver da skouer en ABEOZEN, *Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ*, pp. 28-29, hag a zo an droidigezh vrezhonek eus ar pezh a gaver er *Revue Celtique*, levrenn VI, pp. 523- 24. Pa'm eus sellet tostoc'h, eo gant souezh eta ma'm eus dizoloet un den leun a skiant, kalonek, brokus, ur vuhez iskis e meur a stumm, hini ur C'horonal eus an Arme c'hall, avanturour emgannoù Afrika, o tont da vezañ unan eus hor geriadurourien vras, hep kontañ labourioù all a bep seurt.

I. - BUHEZ-SOUDARD AMABL EMMANUEL TROUD

En e rakskrid d'e *Nouveau Dictionnaire pratique Breton-français* (Geriadur nevez ha pleustrek Brezhonek-gallek) embannet e 1876, Troud e-unan a daol ur sell ouzh e vugeliezh evit anavezout sklaeroc'h petra 'zo tremenet en e vuhez : « Pa'z on antreet, emezañ, er servij-soudard e 1820, e oa va zud o chom war ar maez, hag e komzen brezhoneg evel ar vugale a zarempred muioc'h pe nebeutoc'h, e-pad o vakañsoù, labourerien-douar an tro-war-droioù, int ha n'anavezent ket d'ar c'houlz-se ur ger gallek bennak. Met gant ar vicher am boa dibabet e oan dalc'het pell diouzh Breizh, hag e ranken en em reiñ da studi ar spagnoleg hag an alamaneg, ne soñjen mui-ken er brezhoneg pa c'hoarvezas din, e 1827, en ur zistreiñ eus an ergerzhadeg-vrezel e Bro-Spagn, kavout war va hent, en Angoulême e-lec'h ma 'm boa va annez, an aotrou ar Gonideg. »

Plijout a rafe dimp gouzout hiroc'h diwar-benn an ti pe marteze an tiez ma chomas enno an Troud yaouank, e-kichen Brest. E Brest eo koulskoude e voe ganet e 1803, hag e Brest ec ivez, goude beajoù hir e vuhez, e tlee distreiñ gant e retred, evit mervel, eno d'ar 6 a viz Genver 1885.

272

Ne gomzer ket brezhoneg en e diegezh, yezh ar gouerien ne d-eo ken ; e dud a zo da vezañ kontet e-touez bourc'hizien vras Brest. E dad, Amabl Jili Troud (Amable Gilles Troude) a zo ur moraer a renk uhel a echuo evel eil-amiral (contre-amiral), goude bezañ diskouezet e skiant-vrezel hag e galonegezh en emgann Algésiras. E vreur e-unan a gerzho war roudoù e dad en ur lestrañ war batimantoù ar Verdeadurezh. Hag eñ, Amabl Emmanuel, evel ma welimp diouzhtu, a seblant bezañ termet ur pennad a-raok dibab an Arme.

Nemet, gant e vugaleaj, ez eo antreet en e gorf virus ar Brezhoneg, hag hemañ a zalc'ho da labourat ennañ betek bezañ ur c'hleñved dibare.

N'em eus adkavet netra diwar-benn orin an tiegezh *Troude*. Hag-eñ e oa breizhat e stumm pe stumm ? An anv n'eo ket unan eus ar vro : lakaat a rafe da soñjal en un orin estren, poloniat, rusiat ? N'ouzon ket. Abaoe pegoulz e oa an tiegezh o chom e Brest ? An 18-vet kantved da nebeutañ... Eus tu e vamm, Mari Franseza Cordier e c'hellfe moarvat bezañ kavet kerentiezhoù breizhat.

N'em eus kavet netra kennebeut war studioù ar c'horonal da zont, nemet e seblant bezañ desket, hervez ar pezh a oa kustum d'an amzer-se, gresianeg ha latin, da varn da vihanañ diouzh ur frazenn e lennomp en e gentskrid a 1876 : « Dizoleiñ a raen bemdez er brezhoneg dibarderioù n'am boa ket kavet betek-henn, nag er galleg, nag el latin pe er gresianeg, na kennebeud-all er spagnoleg pe en alamaneg ». Ar spagnoleg, hag an alamaneg, e vo diwezhatoc'h un dever evitañ pleustriñ warno gant e vicher a soudard ; evit al latin hag ar gresianeg ez int

eñvorennoù yaouankiz.

Ar frazenn-se avat a ziskouez dija un den dedennet gant ar yezhoù hag o teskiñ anezho gant ur spered evezhier ; n'eo ket hepken o deskiñ an hini a ra, met poellata warno, teurel pled ouzh o frammadur hag o finvidigezhioù a-benn displegañ soñjoù an den.

Amabl Emmanuel a zo hep mar ebet ur spered digor. E notennoù-servij en Arme en lavaro diwezhatoc'h : barrek eo da studiañ n'eus forzh petra, da sevel kartennoù ha notennoù lec'hiadurezh kenkoulz ha da vrezeliañ er gouelec'h.

273

N'en deus c'hoazh nemet 17 vloaz pa'z antre er Verdeadurezh d'ar 24 a viz C'hwevrer 1820, evel martolod. Diwar beseurt abegoù, n' ouzomp ket. A-dal 17 vloaz e c'helled neuze en em rollañ war vor e-keit ma oa ret kaout 18 vloaz evit en em ouestlañ da soudard. Hag-eñ en deus graet dija e soñj da gemer diwezhatoc'h hent an Arme, hag o c'hortoz da c'honit ur bloavezh a dalvezo evit e amzervezh-servij ? Enskrivet e vo da gentañ evel kanolier er batailhon kentañ a Ganolierezh. D'ar c'hentañ a viz Meurzh 1821 e tremeno en 8-vet batailhon, ha nebeut goude, d'ar 15 a viz Meurzh, er 4-e batailhon. Eñ e-unan diwezhatoc'h, pa ranko d'ar c'houlz ma c'houlenno e retred, difenn ar gont a dregont vloaz hag ouzhpenn a servij, er bloavezh 1852, a raio stad eus ar bloavezh hanter tremenet er Verdeadurezh : notañ a raio e oa « fourrer » en 8-vet batailhon, hag e oa bet enskrivet er pevare batailhon o vezañ m'en devoa cheñchet porzh.

Gant e 18 vloaz e welomp anezhañ oc'h antren e Skol ispisial an Arme e Saint-Cyr : resevet eo bet gant ar 5-vet plas ; enskrivet eo gant ar c'hentañ a viz Du 1821. Tri bloaz goude, d'an 30 a viz Gwengolo 1823 ez a er-maez ar skol, hag anvet eo da isletanant er c'hentañ rejimant a droadeien skañv, gant ar c'hentañ a viz Here. Er rejimant-se eo e vevo Troud al lodenn vrasañ eus e vuhez-soudard, peogwir ne guitaio anezhañ nemet goude 17 vloaz echu, d'an 10 a viz Kerzu 1840. E-pad keit-se e savo da letanant, d'ar 26 a viz Mezheven 1830, da gabiten d'ar 16 a viz Genver 1833, da gapiten adjudant-major d'ar 27 a viz Here 1840. N'eo ket ur rejimant da chom da gousket, evel ma vo gwelet diouzhtu. Notet eo da vezañ ur paotr gwevn ha kreñv a c'hell ober ergerzh-brezel. Ober ergerzh-brezel, ne vanko ket an dra-se dezhañ ; a-benn ar fin e konto c'hwec'h ergerzhadeg-vrezel m'en devo kemeret perzh enno.

An hini gentañ a vo brezel Bro-Spagn e 1823. N'en deus c'hoazh nemet ugent vloaz. Hag-eñ eo e-pad ar c'houlz-se en deus desket spagnoleg ? En krediñ a c'heller.

O tistreiñ eus ar brezel-se e 1827, pa oa o chom evit ur pennad en Angoulême, eo e raio anaoudegezh gant Yann-Frañsez Gonideg, a oa kargad e Meradurezh an dourioù ha forestoù. Un den brudet e oa diia goude bezañ embannet e C'hramadeg Kelt-brezhonek (Grammaire Celto-bretonne) e Pariz e 1807. Sellet e veze evel adreizher hag adsaver ar yezh. Gant ar bloavezh 1821 e oa deuet er-maez eus ar wask en Angoulême ivez, e C'heriadur Kelt-brezhonek (Dictionnaire Celto-breton), hag er bloavezh-se 1827, pa oa Troud o tegouezhout eno, e welomp embannet bepred en Angoulême, gant ar Gonideg, e levr *Testamant nevez hon Aotrou Jezuz Krist*.

274

An darempredoù en Angoulême gant ar Gonideg a gemmas a-grenn planedenn Troud : « D'ar c'houlz-se eo, emezañ, goude emzivizoù niverus, ma teuas din ar soñj da greskiñ va anaoudegezh eus ar brezhoneg, hep gouzout resis koulskoude petra 'rafen. Prenañ a ris al levrioù a gomze eus ar yezh-se ; ha gant skoazell ar Gonideg e voen gonezet gant un doug wirion evit ijin ar brezhoneg ».

Darempredoù feal a vo hiviziken etre an daou zen. N'hon eus ket, siwazh ! al lizheroù eskemmet kenetrezo, a gomz Kervarker diwar o fenn en e bennad diwar-benn Troud e *Revue de Bretagne et de Vendée*, C'hwevrer 1869. Ne seblantont ket koulskoude bezañ en em welet en-dro alies, nemet marteze e 1834, e Pariz, e-

lec'h ma'n devoa ar Gonideg kemeret e retred, ha ma chome Troud, kapiten yaouank, evit ur pennad en ur gwarnizon e kêr.

Muioc'h c'hoazh eget Kervarker, a embanno koulskoude geriadurioù ar Gonideg, an hini galleg-brezhoneg e 1847, e ti Prud'homme, Sant-Brieg, an hini brezhoneg-galleg e 1850, bepred e ti Prud'homme, eo Troud a vez sellet gant ar mestr kozh evel e vab hag heritour speredel. Pa voe tost d'e varv, a c'hoarvezo d'an 12 a viz Here 1838, eo da Droud e roio ar Gonideg ar garg da adwelout e droidigezh eus ar Bibl, da reizhañ an amproennoù ha da gas da benn ar mouladur. Ne zeuio er-maez nemet meur a vloavezh goude marv an oberour, peogwir ne vo embannet nemet e 1866, e ti Prud'homme e Sant-Brieg : div levrenn lizherennet bihan war baper tev melen, 852 pajenn gant an hini gentañ ha 692 gant eben. Anavezout a reer an trubuilhoù he deus bet an droidigezh-se da c'houzañv : o vezañ ma oa moulet hep notennoù nag imprimatur a-berzh an Iliz e voe taolet disfiz warni. Ne oa ket koulskoude peadra da zisteurel al labour : diazezet e oa war latin ar Vulgata, evel ma oa kustum d'ar c'houlz-se, ha ne oa an droidigezh na gwelloc'h na washoc'h eget reoù all heñvel. Troud ha Milin o devoa adwelet gant aked dornskrid ar Gonideg, en ur reizhañ pep tra dre ar munud « an hini kentañ war dachenn ar skiant, an eil war dachenn an deologiezh » ; merkañ a raent gant lealded dre lizherenn gentañ anv an adreizher pep kemmadenn pe zifaziadenn ; ouzhpenn-se, gant Troud ha Milin hor boa daou gristen eus ar c'hentañ ha spisoc'h en ho feiz, hep mar ebet, eget meur a deologour en deiz a hiziv. Met pep prantad en deus e sotonioù.

275

Lezet hon eus Amabl Emmanuel Troud en Angoulême. Kenderc'hel a ra e vuhez-soudard gant an ergerzhadeg-vrezel e Belgia : e 1832 emañ evel letanant e seziz Antwerpen (Anvers) ; tremen a raio da gabiten ar bloaz war-lerc'h. D'an 11 a viz Kerzu 1840 e sav d'ar garg e Benn-batailhon, en ur dremen gant se d'ar 26-vet rejimant a droadeien war linenn. D'ar 14 a viz Eost 1842 e kemer penn ar 26-vet batailhon a chaseerien. D'ar 14 a viz Genver 1844 ez eo anvet d'ar 66-vet rejimant a droadeien war linenn. Pa sav da letanant-koronal e kemm adarre d'an 19-vet rejimant a droadeien war linenn d'an 8 a viz Mezheven 1849 ; ha dont a ra da vezañ koronal e penn ar 61-vet rejimant a droadeien war linenn.

Met ret eo sellout tostoc'h ouzh pep tra, da gentañ holl ouzh an notennoù gonezet. Troud eo an den e c'houlenner n'eus forzh petra digantañ. Meneg a zo eus labourioù a lec'hiadurezh diwar-benn tro-war-droioù Pariz en deus sevenet e 1836, ma resev evito gourc'hemennoù ofisiel, ha zoken evit unan anezho priz an Arme. Troud a vez bepred notet eus ar gwellañ : an niverenn gentañ en deus war ar roll-araokaat pa dremen da benn-batailhon.

E 1847, setu penaos e wel anezhañ ar pennoù bras emañ c'hoazh dindano :

« Menozioù start, emzalc'h kaer, desket-meurbet, a labour kalz, a gomz alamaneg, a anv mat-kenañ ar reoliadur, a c'hourc'hemenn groñs. Deskadurezh diazezet ha ledan, a gar studiañ, a servij gant gred ha dalc'hegezh... a zo dilorc'h a grenn. »

« Den dous ha jentil dibompad... An uhelofiser-mañ a zo karet ha prizet gant an holl ... »

« A zo dezhañ un deskadurezh ledan ; start, gredus er servij, emzalc'h parfet ... »

276

Kreñv e oa e yec'hed pa grogas gant e vuhez-soudard. En abeg da se e voe laket war ar roll evit mont da vrezelekaat en Afrika an Norz, lec'h ma kemeras perzh en emgannoù renet gant ar Varchaled Gérard ha Bugeaud. Evel kustum e tiskouez eno e galonegezh dispont. D'an 21 a viz Gwengolo 1842 eo meneget e anv war gazetenn oberiadennoù ar Golonenn Changarnier « evit bezañ diskouezet kalonegezh-dreist en emgannoù an 19 hag an 20 a viz Gwengolo 1842 war an Oued Fodda ». Un notenn sinet gant ar Jeneral Changarnier e-unan, eus an 18 a viz Here, a ra meneg eus ar c'horonal Troud eus ar 6-vet Batailhon a droadeien, evel

o vezañ kemeret ur perzh bras en emgannoù hag o vezañ dellezek eus gourc'hemenoù ispisial. Er bloavezh-se 1842 end-eeun, d'an 29 a viz Meurzh, eo bet anvet Troud Marc'heg al Legion a enor, da c'hortoz ma vo anvet da Ofiser d'an 22 a viz Eost 1850.

Evidomp-ni e tleomp merkañ an hevelep bloavezh 1842 gant ur groaz evit un abeg all : emañ ar bloavezh ma teu er-maez e levr kentañ a c'heriadurezh vrezhonek, an *Dictionnaire français et celto-breton*, par A. E. Troude, chef de Bataillon, e ti an intañvez J. B. Lefournier, mouler ha levrier, 86, Rue Royale, 1842, LXV ha 594 pajenn war baper tano, in-8 bras. « Klañv hag e-unan-penn dindan e deltenn er gouelec'h, eus Afrika eo en deus kaset da di Lefournier, an amproenoù reizhet eus e c'heriadur kentañ ». Diaes eo dimp ijinañ e c'hellfe bezañ bet kaset da benn ur seurt labour bras e-kreiz degouezhioù a seurt-se. Ret e oa dezhañ karout da vat ar brezhoneg evit moulañ ar geriadur-se na gavfe ket sur-mat, Troud en gouie, kalz a brenerien ; e 1869, 27 vloaz goude, e chome c'hoazh e ti Lefournier ur mil bennak a skouerennoù.

Hogen brezel Afrika a zo bet drastus-kenañ evit e yec'hed. Kavout a reomp ar brouenn eus an dra-se en ul lizher chomet en e ditouroù-servij ha kaset da ministr ar brezel, d'an 8 a viz Genver 1844, gant ur c'hannad eus ar Var ha n'hellan ket lenn e sinadur ; lavarout a ra kalz a dra en un nebeut linenoù :

« An aotrou Troud a zo bet skoet meur a wech dindan heol Afrika gant taolioù-gwad en e benn o deus laket e vuhez en arvar. E miz Ebrel 1843 eo bet laket en ehan-servij da ziglañvaat ; ha goude-se en deus bet un astenn-ehan. Gwellaat a reas e stad, hag e soñjas neuze antren emererezh an Arme ; ober a reas neuze, aotrou Ministr, ur goulenn evit se ... »

277

Troud evit gwir n' antreas ket e mererezh an Arme ; chom a reas penn-bataillon. Ha bepred ken oberiant-all e savo e 1845 ul labour talvoudus a lec'hiadurezh diwar-benn kêr Mulhouse.

E yec'hed a chom fall koulskoude : tapet en deus en Afrika ur c'hleñved en e c'hwezigell en laka da c'houzañv poan hag a vir outañ da varc'hekaat. E soñj a zo kemer e retred, hag en goulenn a ra kerkent ha tizhet e 30 vloaz servij. Adal 1850 e ra e c'houlenn, met rankout a ra gortoz, rak diaezamantoù en deus evit lakaat da zegas war ar gont an amzer en deus tremenet er Verdeadurezh. Dreist-holl n'eus den e-touez e vistri en Arme a c'hoantafe e lezel da guitaat ; pouezañ a reer warnañ evit ma chomo ; met graet eo e soñj : « Disentez an aotrou Koronal Troud o vezañ d'am meno start meurbet ha diazezet war abegoù kreñv, a skriv Jeneral ar Rann-arme da ministr ar brezel, em eus an dever da sellout e c'houlenn gant evezh ha da gas anezhañ deoc'h en ur harpañ anezhañ ».

Paouez a ra da vezañ war roll an Arme d'ar 24 a viz Ebrel 1852.

2. - TROUD RETREDET E BREST

E Brest, lec'h ma'z a da chom, ec'h adkav Troud en-dro e vugaleaj, e eñvorennoù-yaouankiz, ha war un dro un dra tommoc'h, e diegezh, an dud anavezet. E vreur en devoa kendalc'het gant e vicher a voraer, dimezet e oa e-keit ma oa chomet eñ dizimez (1). Adkavout a ra nized ha nizezed en deus evito karantez vras : evit o flijadur e skrivo evito div levrenn a gomz-plaen hag a werzennoù, a chomo dornskrivet, hag ul levr a louzawouriezh e ra Gabriel Milin ar veuleudi anezhañ.

(1) N'em eus ket kavet anv-badez breur Troud, ar moraer. Marteze e vefe tu evit unan bennak da zizoleiñ diskennidi an tiegezh, evit anavezout hiroc'h diwar-benn ar gourdadoù, hag ivez en-dro d'ur bern munudoù a chom displann er studiadenn-mañ.

278

An darempredoù a ziegezh, Troud a seblant bezañ bet feal-bras dezho, evel ivez ar re all outañ. Un den hag a sache ken aes ha tra mignoniezh en e geñver e oa Amabl-Emmanuel. En gwelout a reomp da skouer en e zielloù soudard gant meur lizher a-berzh an Amiral Duperré, d'ar c'houlz ma oa diaes e yec'hed. Daoust hag e oa e vreur moraer en devoa laket Duperré da skrivañ evit Amabl-Emmanuel ? Pe gentoc'h hag-eñ n' anaveze ket Troud an tiegezh Duperré, hag an amiral e-unan ?

Evitañ da vezañ bet en Arme e seblant Troud bezañ miret darempredoù bras gant tud ar Verdeadurezh. Hag-eñ n'eo ket en arsanailh Brest e tineizho Gabriel Milin a zeuio da vezañ e genlabourer feal war dachenn ar brezhoneg. N'eo ket e vefe Milin un den uhelgarget, nag ur brezelour taer : ur sekretour-konter e burevioù an Arsanailh n' eo ken. Met kement a sell ouzh ar yezh a zedenn anezhañ.

Bet ganet d'an 3 a viz Gwengolo 1822 e Kermorus e Kastell-Paol, en deus studiet Gab Milin er c'hloerdi bihan, ha tremenet en deus 18 miz er c'hloerdi bras, a-raok kuitaat evit ar garg-se a vererezh, lec'h na gavo ket ar binvidigezh.

Penaos e tizoloas Troud anezhañ ? N'ouzon ket, diwar-benn se n'em eus kavet netra. A-bred a-walc'h evelato e voe skoulmet an darempredoù, peogwir eo e 1855, eme Milin, m'en em resisaas o c'henlabourerezh na c'houvezo paouez ebet ken hag a zougo frouezh e-leizh. Milin a anavez mat-kenañ brezhoneg bro-Leon ; studiet en deus kalz, lenn a ra kement a vez embannet e brezhoneg pe diwar-benn ar brezhoneg. E blijadur a zo komz e brezhoneg ouzhimplijidi an Arsanailh, tud bihan deuet eno da labourat eus ar parrezioù tro-zro, karget o eñvor a ganaouennoù, a gontadennoù, a faltaziennoù hag a vojennoù kozh. Diwar o selaou e leunio kaieradoù graet gant paperoù a gonterezh, skrivet gant ur bluenn brim, diaes da lenn. Ul lod eus ar c'haieroù-se am eus em levraoueg, prenet e oant bet gant Vallée digant intañvez Milin : meur a dra diembann a zo c'hoazh enno. En teñzor-se, a-drugarez da vrokusted Troud, e kavo Milin peadra da voulañ, evel ma welimp.

Evit Troud n' eo ket ar retred un dilabour, pell a se. Chom a ra an den a blij dezhañ c'hoari war veur a dachenn. Antren a raio e kuzul-kêr Brest e 1865, hag e vo anvet da eil-vaer. Karget e voe da gentañ eus roll ar persondedoù, ha goude-se e voe laket e penn servij an hentoù hag ar polis. E-pad ar bloavezh 1869 e vo karget zoken d'ober evit ar Maer. Distroet e-pad ur pennad d'ar vuhez prevez ec'h adkavo e lec'h e kuzul-kêr hag e gefridi a eil-vaer a viro adarre etre 1874 ha 1881 : adurzhiañ a ra neuze servij ar polis, kaeraat a ra Kêr Brest dre kempenn liorzhioù.

279

Ouzhpenn-se emañ e mererezh Hospis-kêr, hag ezel oberiant evit adkempenn e 1872 ar " Mont de piété " ; dont a ra da vezañ ezel eus Komision-ren ar ensavadur-se, hag anvet e vo da eilrener. Douget e oa d'an oberenn-se a garantez, ha derc'hel a raio betek e varv d'ober war he zro gant emrousted, evit un netra evel just. E blijadur a zo deut da sikour ar re reuzeudikañ. Met war un dro, e started, e zoug d'an urzh vat gonezet en ur vuhez hir a soudard, a rae anezhañ ur merour prizius.

Sed ivez ar perzhioù dispar a gavomp gant e labour war dachenn ar brezhoneg : striv difaezhus, ha brokusted.

Da varn diouzh roll al levrioù ma labouro dezho e stumm pe stumm, ma soñjer dreist-holl en diaesterioù an embannerezh d'ar c'houlz-se, gant reizhadur an amprouennoù n'eo ket ur wech hepken, met meur a dro, e tleer lavarout en deus bet Troud kalz a nerzh-kalon hag ur galloud-labour digumun.

Graet hon eus dija meneg eus an hini gentañ eus e oberennoù, ar Geriadur gallek ha kelt-brezhonek, bet embannet e 1842, e-pad ma oa o vrezelekaat en

Afrika an Norz. Hogen bloavezhioù ar retred e vo kalz frouezhusoc'h.

Er bloavezh 1855, bloavezh ma krog da vat e genlabour gant Milin, e teu er-maez *Mignoun ar Vugale*, Brest, Lefournier, levrig bihan evit ar vugale evel ma lavar e anv.

E 1857, eo an Divizoù brezhonek ha gallek " *Nouvelles conversations en breton et en français* ", Sant-Brieg, e ti L. Prud'homme, mouler ha levrier, XVI ha 136 p., ment 9 x 14, hep anv oberour. Troud ha Milin o deus kenlabouret.

E ti an hevelep Prud'homme, e Sant-Brieg, e vo moulet e 1860, adwelet gant an ao. Troud, koronal retredet, ar *Vocabulaire français-breton*, gant ar Gonideg, hag ivez ar *Vocabulaire breton-français* (ar Geriadurig gallek-brezhoneg hag ar Geriadurig brezhonek-gallek). Evit Troud e oa un doare da ziskouez pegen stag e chome ouzh e vestr kozh neuze marv. An hini kentañ eus al levrioù-se en deus 242 pajenn, an eil 144 pajenn er vent in-18.

280

Kenderc'hel a ra war an hevelep tachenn gant embannidigezh e 1862, ar *Colloque français et breton ou nouveau vocabulaire, 6-e édition entièrement refondue sur un plan nouveau*, Divizoù gallek ha brezhonek, 6-vet mouladur adstummet holl a-nevez, e Brest, e ti J. B. hag A. Lefournier, 86, ru Vras, ment in-12 bihan, 148 pajenn, hep anv oberour. Ar meneg 6-vet mouladur ne dle ket hon touellañ : n' eo ket da lavarout e vije bet savet ar mouladurioù all gant Troud ha Milin, met o vezañ ma oa an Divizoù-se perc'hennadur ti Lefournier, hon eus aze un niverenn-urzh e keñver stummoù disheñvel al levr-se. Evit gwir, n' eo ket un adkempenn hepken, met un adstummadur don. Un tennañ nevez a vo graet e 1869, ha krediñ a ran ez eus bet meur a hini, rak kavout a ran em levraoueg un 10-vet mouladur eus an Divizoù-se gant Troud ha Milin, nemet er wech-mañ n'eo ken e ti Lefournier e Brest, met e ti Salaün hag all, Kemper; n'eus bloaziad ebet, ar pezh a lak ar resisadurioù da vezañ dic'hallus.

Met kement-se ne oa nemet labour bihan, eme Milin. Labour brasoc'h ha pouezusoc'h a vo en hevelep bloavezh 1862, troidigezh vrezhonek *Imitation Jezuz Krist*, dindan an anv *Jezuz Krist, skouer ar Gristenien*. Embannet eo e Brest, e ti J. B. Lefournier hag A. Lefournier, ment in-18, hep bloaziad, 612 pajenn. Adkavout a reomp evel oberourien Troud ha Milin, merket mat er wech-mañ.

Ne oa ket ar wech kentañ evit an *Imitation* da vezañ troet e brezhoneg, nag ivez an hini diwezhañ, daoust m'en em gavemp amañ dirak un oberenn beurlavat pe dost e-keñver ar yezh. E-sell troidigezh ez eo ivez ul labour vat, rak diwar ali Kervarker eo bet savet war an destenn latin, Troud ha Milin o poanial a bep eil evit tizhout un displegadur resis hag eeun war un dro : meuleudioù a dleomp dezho hep mar ebet, rak gant Jezuz Krist, skouer ar Gristenien hon eus ul levr en ur yezh klasek, sklaer-meurbet ha glan, a chom hag a chomo bepred talvoudus e lenn.

281

Pevar bloaz goude, e 1866, eo *Bibl ar Gonideg*. Amañ al labour-adwelout en deus koustet strivoù hir, seizh bloavezh hag hanter, eme Milin en e notennoù. Ha goude-se reizhadur amprouennoù an oberenn dev-se, e lizherennoù bihan, diaes da lenn. Hag erfin, evel m'hon eus en meneget, an degemer fall graet d'an droidigezh dre faot eskibien an amzer. Evit gwir, daoust da galonegezh Troud ha Milin e rankomp anzav ne oa ket dispar al labour-mañ : e-keñver ar yezh ne dalv ket, nag a-dost, *Jezuz Krist, skouer ar Gristenien* : ar yezh a zo amañ ponner-meurbet, ha displann alies. Ar Gonideg ne oa ket ur skrivagner ; ha ret e vefe bet d'an adaozerien kemer a-grenn o frankiz, ar pezh n'o deus ket kredet ober dre fealded ouzh ar mestr kozh. Ouzhpenn-se, kemer evel testenn diazev latin ar *Vulgata* a oa en em sankañ e diaesterioù hep fin : rak al latin drezañ e-unan n' eo ur yezh splann na sklaer, ha latin ar *Vulgata* a zo gwall-deñval e meur a lec'h : ret e vefe bet kompren mat ar ster diwar troidigezhioù all : met d'ar c'houlz-se ne oa ket aes kaout anezho. Evel ma oa koulskoude labour ar Gonideg a c'hellje bezañ bet kemeret evel ur skoazell da vont pelloc'h.

E 1870, gant *Ar Marvailler brezounek pe marvaillou brezounek dastumet gant ar C'horonal A. Troude ha G. Milin*, Brest, e ti J. B. ha A. Lefournier, 1870, XII ha 348 p., 86 Ru Vras, eo ul labour disheñvel hon eus dindan hor sell : kontadennoù pobl gant an destenn vrezhonek war un tu, an droidigezh c'hallek war an tu all. Amañ e c'hellomp moarvat resisaat lodenn pep hini. An destenn vrezhonek a zo sur mat eus dorn Milin : e blijadur a oa, evel m'hon eus lavaret endeo, adskrivañ kontoù-pobl diwar ar pezh a gleve gant paotred an Arsanailh ; peurliesañ ne rae da gentañ nemet notañ buan, ha goude-se e kemere e amzer en ur adstummañ. Milin e-unan a lavar en deus dastumet danvez 6 levrenn ; an notennoù diaes da lenn, siwazh ! strewet gantañ war kaieroù well-wazh a yafe evit gwir d'ober muioc'h eget e levrenn. Ar *Marvailler brezounek* a chomo hep heuliad, moarvat n'en devoa ket kavet a-walc'h a brenerien : 40 vloaz 'zo e veze kavet c'hoazh aes a-walc'h skouerennoù da brenañ. Lodenn ar C'horonal bremañ, hag-eñ e vije an droidigezh c'hallek ? En krediñ a ran. Barrekoc'h eget Milin e oa Troud, sur mat, evit sevel anezhi. Ouzhpenn-se eo Troud a lake an arc'hant a oa ret evit ar mouladur : ne oa Milin nemet un implijad bihan ha treut a-walc'h e oa e c'hopr, re skort evit dioueriñ sammadoù bras. Troud eñ a oa kustum da werzhañ e labourioù d'ur priz izeloc'h eget na goustent dezhañ, evit ma c'hellfe an dud vihan prenañ anezho.

282

Hogen o tremen diouzhtu d'ar *Marvailher brezhonek* em eus lezet a gostez an hini gentañ eus div levrenn *Geriadur* nevez Troud. Rak e 1869 e oa deuet er-maez an *Nouveau Dictionnaire pratique français et breton*, gant A. Troude, koronal retredet, Brest, Lefournier, ment in-8 bras, XXXII ha 940 p. Ret e vo gortoz ar bloavezh 1876 evit gwelout an eil levrenn, an *Nouveau dictionnaire pratique breton-français* gant A. E. Troude, Brest, Lefournier, XXIV ha 824 p.

Evit Troud eo oberenn e vuhez, sevenet erfin, an hini en deus laboureret eviti a-dal ar penn kentañ. Graet en deus distrujañ, gant embannidigezh levrenn 1869, kement a chome e ti Lefournier eus e C'heriadur kentañ eus 1842, ur miliad bennak a skouerennoù, rak goude an esa-se a yaouankiz, setu al labour gwelet hag adwelet, kresket ha peurreizhet.

Perzhioù mat oberenn Troud a zo anat e-keñver ar geriadurioù bet embannet betek neuze, ha re ar *Gonideg* o-unan.

Troud moarvat e fell dezhañ chom feal d'e vestr kozh : mirout a ra e reizhskrivadur « poellekaet », met en ur wellaat anezhañ. Evel ar *Gonideg* e kemer da ziazez rannyezh Bro-Leon, o vezañ m'eo chomet glanoc'h enni an distagadur ha stumm ar gerioù. Troud e-unan ha Milin a zo daou leonad. Met lennet o deus ivez testennoù all eus lodennoù disheñvel Breizh, beajet o deus, selaouet, notet. Troud a oar mat n'eo ket rannyezh Bro-Leon an holl vrezhoneg, hag e tleer klokaat gant gerioù adkavet a bep tu a-benn reiñ un tañva eus ar gwir yezh. Hep termal eta e tegas gerioù kernevek, tregeriek, nemet en ur notañ eus pelec'h ez int. Milin en lavar e gwirionez : ar geriadur nevez a zegas gerioù e-leizh ha n'int ket bet notet c'hoazh. Labour Troud a zigor eta an hent d'an enklaskoù a vo graet diwezhatoc'h gant Vallée, ha reoù all betek en hon amzer, gant ar soñj e c'hell gerioù prizius-meurbet bezañ kuzhet amañ pe aze, en ur barrez dizarempred bennak.

Troud a fell dezhañ ober labour a skiant : anataat stummidigezh ar gerioù kevrennek, an dibennoù-ger, kas al lenner d'ar gerioù heñvel evit sklaeraat strouezhegi ar furmioù rannyezhel : e spered resis a soudard a gelenn dezhañ pasianted, met ouzhpenn-se sujidigezh d'ar gwirvoud. Gouzout a ra gant se kaout disfiziañs a-walc'h ouzh ijinadurioù e ziaragerien, a zegas dezhañ furmioù arvarus. En ur geñveriañ geriadur ar *Gonideg* gant hini Troud e weler buan en deus distaolet ur bern gerioù a oa bet c'hoazh degemeret gant ar mestr kozh. Pa vir anezho e not ez int tra eus ar yezh kozh ha zoken e chom hep kemer gerioù 'zo war e gont, evel evit *Dinas* e not ez eo ur ger eus ar yezh kozh hervez an Tad Gregor (Rostren).

En e eil levrenn eus 1876, e ro Troud gourc'hemennoù da Vilin evit ar c'hement en deus degaset dezhañ evit e labour. Petra dres en deus degaset ? Ne lavar ket. Gant un tamm evezh e c'hellomp koulskoude merkañ tra pe dra : da gentañ geriadur ar Rimoù brezhonek, adalek ar pajenn 679, hag ivez ar C'hrennlavarioù degaset gant ar pajennoù 793 hag all ; emaint e paperoù Milin. Ankouaat a raen an teir c'hontadenn a zo dindan ar ger *Marvailh*. Munudoù all a zo c'hoazh hep mar ebet.

Laouen e vefen ma c'hellfe an nebeut notennoù-man tennañ evezh ar vrezhonegerien war d-Troud hag al labour en deus lezet dimp. Talvezout a ra muioc'h eget ur meneg en ur roll-anvioù.

Plijout a rafe din dreist-holl bezañ diskouezet e Troud an den e oa. En notennoù lezet gant Milin diwar-benn e vestr ha kenlabourer brokus, en em lez da ganañ meuleudi e vignon : « Den gouiziek ha diardoù, brokus ha dispont ouzh al labour, sed an den, ar soudard, ar skrivagner. E berzhioù uhel-dreist o deus meritet dezhañ gant gwir abeg istim e genvroiz hag anaoudegezh-vat an holl Vretoned ; al labourioù en deus lezet dimp a dalvezo dezhañ, da sell an dud desket, ur c'hloar na dremenno ket ».

Ha goude ma kavfemp hiziv ur seurt frazenn un tammig c'hwezhet, ez eus enni koulskoude gwirionez a-walc'h evit na sellfemp ket ouzh Troud evel ouzh un den dister.

* * *

Roll an dielloù o deus servijet evit ar studiadenn-mañ

- Revue Celtique, levrenn VI, p. 523-24. ABEOZEN en e " Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ " ne ra nemet implijout ar pennad-mañ.
- Catalogue Olivier, p. 366, No 3.
- Gwalarn, niv. 138-139, p. 63-66. Talvoudus evit roll embannadurioù Troud : n'eus den ebet koulskoude a rofe meneg eus an holl advouladurioù eus an Divizoù gallek ha brezhonek e ti Lefournier.

- Le Colonel Troude, pennad gant KERVARKER, e " Revue de Bretagne et de Vendée ", C'hwevrer 1869 ; munudoù 'zo amañ na gaver ket e lec'h all, en abeg da zarempredoù Kervarker gant ar Gonideg ha Troud e-unan.
- Pennad er Gazetenn L'Océan, Brest, 12 a viz Genver 1885. Talvoudus-kenañ eo ar pennad-mañ evit buhez Troud e Brest goude kemer e retred. Da ziwall ez eus koulskoude, rak pevar fazi deiziadañ a zo er pennad.
- Ar paperoù dindan anv Troud e Dielloù an Arme. Ar re-mañ a zegas resisadurioù e-leizh diwar-benn e vuhez en Arme evel just, met ivez titouroù prizius a bep seurt.
- Notenn dornskrivet gant G. MILIN, e dielloù personel oberour ar pennad-mañ.
- Ar rakskridoù bet savet gant TROUD e penn e oberoù e-unan.

AVELIOU-TRO

(Gouere-Eost 1977)

1 a viz Gouere. - En em lazhañ a ra ur soudard yaouank a oa oc'h ober ged en ur c'hazarn e Roazhon.

- Distreiñ a ra d'ar gêr Alan Stivell goude bezañ bet o kanañ e Bro-Aostralia, Bro-Spagn, Bro-Alamagn ha Bro Skandinavia.

2 a viz Gouere. - A-viskoazh, war a lavarer, ez eus bet liammoù etre Bro-Alamagn ha Breizh. Ur brouenn nevez a ro deomp FR3 : an abadenn vrezhonek ez eo kemeret he lec'h gant unan en alamaneg.

3 a viz Gouere. - Ur gwallzarvoud all e kreizenn nukleel Pierrelatte : dav eo kas daou zen d'an ospital.

4 a viz Gouere. - Berzh bras a ra " Crash Course " Per Denez e Skol-veur Breizh-Uhel e Roazhon. 100 den a oa enskrivet ha leun roll an enskrivadurioù teir sizhun a-raok derou ar c'hentelioù.

6 a viz Gouere. - E-pad seizh eurvezh eo chomet azezet un den e metro Tokyo a-raok ma vefe merzet e oa marv...

8 a viz Gouere. - Berzh bras a ra levr diwezhañ Xavier Grall, " Le Cheval couché ", kement ma 'z eo pedet d'un abadenn war Antenne 2 war un dro gant P. J. Helias. Da sikour Grall e oa deut ivez Youenn Gwernig ha da sikour P. J. Helias e oa deut Yves Le Berre ha Charles Le Quintrec.

Evel boaz, en abadennoù a seurt-se, ne oa ket bet prederiet kalz war ar gudenn : " Peseurt Breizh ? Peseurt Bretoned ? " hag arabat e oa hen ober evel just. Ar paour-kaezh Grall, ur gwir labous-den pe un albatros (evel ma skrive Maurice Clavel) a oa re vras e zivaskell. Helias kaezh ne rae nemet adlavarout : « un tammig kreñv eo memestra ar pezh a skrivit diwar va fenn ». Le Quintrec a zisklerias e rae barzhoniezh ha n'eo ket politikerezh. Gwashoc'h c'hoazh e oa paotr " La Bataille de Kergidu " o skignañ e arsenik enep-breizhat. N'eus nemet Youenn vras a vane sioul, o sachañ war e gorn. Plijet-bras e seblante bezañ o tremen war an tele daoust dezhañ chom hep paeañ e dailhoù-skinwel : un trec'h evit R.T.B. 'keta ?

9 a viz Gouere. - Sach-blev a sav etre an Tri Yann hag U.D.B. a-zivout un droiad e oant sañset ober asambles.

10 a viz Gouere. - En ur c'hoari biz meud ez eo deut daou studier eus Bro-Itali da Gerlazenn Vihan e Langoned evit kejañ gant Alan Stivell. Pladennoù en deus roet dezho war ar soñjer.

11 a viz Gouere. - Pevar den a zo bet harzet e Breizh-Izel da geñver ur furchadeg a-enep d'an F.L.B.

13 a viz Gouere. - 3 000 den e sonadeg Stivell e Daoulaz.

14 a viz Gouere. - « Nozvezh c'hlas » war enez Korsika : 18 tarzhadenn er memes nozvezh.

286

17 a viz Gouere. - Un droiad a zo bet aozet gant Yvon Barbeau. War donioù sonerezh e tibun barzhonegoù Xavier Grall. Titl an abadenn : " Grall Imaginé ". An holl skritelloù anezhi a zo bet roget e Bro-Vigoudenn, hag e parrez Pouldreuzig, bro Helias, ez eo bet toullet warno daoulagad Grall...

19 a viz Gouere. - Tud yaouank enep faskour a ya d'ober un « abadenn-birat » var Radio-Madrid.

20 a viz Gouere. - Ardivinkoù-adlodennañ a zo distrujet gant an F.L.B. e Gwiseni.

21 a viz Gouere. - « Ma vez dielfennet va c'hromozomou e vo kavet an tri c'hard anezho gwenn ha du hag e vo ruz ar c'hard diwezhañ gant kroaz Okitania warno », a ziskleir Gilles Servat da respont da vat d'ar gudenn « Gwir vretoned pe vrizhvretoned ».

23 a viz Gouere. - Dont a ra er-maez pladenn nevez Youenn Gwernig : " E-kreiz an noz ". Bleunioù e-leizh a zo en e liorz, bokedoù roz, ruz, glas ha melen ha « war ar brug perlez ar glav »...

1 a viz Eost. - Manifestadeg war an ton bras e Creys-Malville a-enep da " Superphoenix ", ur mell kreizenn nukleel. Eus Europa a-bezh e tired ar c'hirriboutin : Alamagn, Helvetia, Italia... 8 karr-boutin a oa deut eus Breizh. Emgann a zo bet gant ar bolis, kant den a zo gwallc'hloazet hag unan anezho a varvo : merzher kentañ an uraniom.

3 a viz Eost. - Ministr an diabarzh a ziskleir : « Ma 'z eus bet lazhet un den e Creys-Malville ez eo dre fazi an Alamaned. Tud feuls a zo eus ar re-se, c'hwi oar mat (pe oc'h eus soñj). Tommet o deus gwad hon archerien ».

8 a viz Eost. - Roet eo bet da c'houzout ez aio Rouanez Bro-Saoz da Norziwerzhon. Dres a-raok ar veaj e tiskleir an I.R.A.: « Soñj he do ar rouanez saoz eus he beaj en hor bro ».

10 a viz Eost. - Da-geñver donedigezh Elizabeth e teu 32 500 soudard saoz d'he gwareziñ. Evit kaout muioc'h a surentez e vo ambrouget ar rouanez da v-Beal Feirste gant ur splujerezh gant aon e vefe lakaet ar vag da darzhañ a dra sur.

15 a viz Eost. - Diwar skouer vrudet Roc'h Tredudon e tarzhe peul bras Serra-di-Pigno e Korsika e-tal Bastia. War anv an F.N.L.C. eo bet lakaet an taol-tarzhmañ.

16 a viz Eost. - Dek mil den a zeu da selaou ar vreudeur Simeoni e Furioni.

18 a viz Eost. - Ur c'hannadur a zo kaset gant Jimmy Carter, prezidant ar Stadoù-Unanet, d'ar boudoù arallved : « Ni, boudoù douarel, a zo rannet e broadoù ha stadoù ; hogen buan e kemmo an traoù evit sevel ur sevenadur unvanet » ...

19 a viz Eost. - Krog eo René Vautier da sevel ur film war istor tud kozh Helias e Pouldreuzig.

20 a viz Eost. - « Ma fell din mont da neuñ er mor Kreizdouarel n'her grin nemet en du-hont da 25 kilometrad eus an aod rak saotret eo pep tra », setu ar pezh a ziskleir ar c'homandant Cousteau.

287

22 a viz Eost. - Setu daou viz e oa bet plantet en toull Miguel Angel Apulategui, emsaver euskarat ; krog e oa gant ur stourm-naon ha kaset eo bet d'an ospital hiziv.

26 a viz Eost. - Korsika. Kannaded an M.R.G. hag ar P.C.F. a c'halv an dud d'ur vanifestadeg da enebañ ouzh ar feulster hag an disrannerien.

29 a viz Eost. - N'eo ket e Breizh hepken e kinniger ur « Charte culturelle ». Unan a zo o paouez bezañ votet e Bro-Gebeg. Adal bremañ ez eo echu gant ar saozneg du-hont. Ar galleg a zo ar yezh nemeti bremañ. Kannad ar rouanez saoz a nac'h sinañ al lezenn (ne vo graet nemet e miz C'hwevrer 1978). Ret eo anzav n'he deus ket hon « Charte » kaezh ar memes talvoudegezh, siwazh Doue. Muioc'h a

avel hag a gorventennoù a zo eno war a lavarer.

30 a viz Eost. - Kinnig a ra Jimmy Carter e skoazell da Norziwerzhon evit
diskoulmañ ar gudenn a-benn ar fin : 1 800 den a zo marvet en abeg da se etre
1969 ha 1977.

BREWALAN.

NOTENNOÙ

Hor mignoned

Kresket eo an dud e tiegezh Mari-Franseza BARBIER ha Goulc'hen DONVAL gant ganedigezh Steven ha Rozenn, d'an 2 a viz Mezheven e Longjumeau.

Gwennyn ha Viviana LOUARN a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh ur breur bihan Arzhur, e Roazhon d'an 19 a viz Gouere.

Hor gwellañ gourc'hemennoù.

Kañvoù

Mari ar Bailh e bried, Joelle, Annaig, Herve, Arzhel, Yann-Vari ha Gwenole e vugale, e vugale vihan, a gemenn deoc'h ez eo aet da anaon Yann RENAULT en e di, 42 Bd A. Carrel e Roazhon, d'an 8 a viz Mezheven.

Klevet hon eus ivez keloù marv unan eus hor c'houmananterien, Viktor PERON, a oa o chom er Forest-Fouesnant.

Hor gourc'hemennoù a gengañv a gasomp d'o ziegezhioù glac'haret.

Profoù

MIZ MEZUEVEN :

J. J. Colleau, 50 lur ; H. ar Bitouz, 10 ; Gaston Latimier, 90 ; Yann Bouessel du Bourg, 100 ; Fulub ar Gwailh, 30 ; Herve Kamm, 30.
- War un dro, 310 lur.

Miz GOUHERE :

Yann Bouessel du Bourg, 100 lur ; Gl. Lancheg, 10 ; L. ar Floc'h, en eñvor Roparz Hemon, 300 ; Lanig Herve, 50 ; Dll Elesbed Coin, 50 ; Job Morvan, 300 ; Per Kergeno, 10 ; J. P. Toulalann, 30.
- War un dro, 850 lur.

Trugarekaat a reomp a wir galon hor skoazellerien, o deus kaset d'ar gelaouenn abaoe derou ar bloaz 7 667 lur a brofoù.

1 041 koumananter bepred

E-pad an daou viz diwezhañ hon eus gounezet 8 lenner nevez, hogen 7 o deus nac'het adkoumanantiñ ; hag ur skoazeller feal - Doue d'e bardono - a zo aet da Anaon.

Deziadur

Ne vo ket graet a zeiziadurioù-godell gant AL LIAMM er bloaz-mañ. Ne veze ket prenet a-walc'h anezho ha reiñ a rae re a labour evit nebeut a c'hounid, siwazh !

Pediñ a reomp hor mignoned d'hon digareziñ.

Un distaol war skouerennoù kozh " Al Liamm

Betek dibenn miz Here e vo graet un distaol 50 lur d'ar re a breno evit 300 lur a skouerennoù, da lavarout eo o devo da baeañ 250 e-lec'h 300 lur.

Priz an niverennoù a zo : 10 lur pep hini, nemet an niverennoù 116 ha 151 hag a goust 12 lur pep hini hag an niverenn doubl 166-167 hag a goust 16 lur.

Chom a ra e gwerzh ar skouerennoù-mañ : 29, 67, 69 betek 188 (remet an niverennoù 73, 78, 82, 84, 90, 98, 99, 100 hag a zo bet peurwerzhzet).

Ar bloavezhioù klok-mañ a vez gwerzhzet 50 Lur pep hini : 1964 (102-107) ; 65 (108-113) ; 66 (114-119) ; 67 (120-125) ; 68 (126-131) ; 69 (132-137) ; 70 (138-143) ; 71 (144-149) ; 72 (150-155) ; 73 (156-161) ; 74 (162-167) ; 75 (168-173) ; 76 (174-179) ; 77 (180-185).

Ar goulennoù a zo d'ober ouzh Per ar Bihan. Kuit a vizoù-post e vez kaset an niverennoù.

Hor mignoned a skriv

Digant J. P., Brest :

« Petra a soñjan eus Al Liamm ? Er gelaouenn ez eus pennadoù skrivet mat-tre. Bez ez eus ivez, maluruzamant, pennadoù ha n'int ket skrivet mat, fall-put zoken. Mes, goust a ouzoc'h 'michañs, se 'zo lod tout ar c'helaouennoù a vez embannet war an tamm douar pri-mañ. Penaos ober mod all ! »

290

Digant Y. P., Paris :

« Dedennus-tre e kavan Al Liamm abaoe m'on koumanantet, dre va c'helenner, an Ao. Bihannig. Va sikouret he deus ar gelaouenn evit deskiñ ar brezhoneg da gentañ, ha bremañ gant nebeut a boan ha kalz a blijadur e c'hellan lenn traoù fentus evel " Burzhud Konk-Leon " pe " Pa soñjer an nebeutañ ".

Fromet on gant an eñvorennoù, met al Lizhiri eo a lennan da gentañ. Kas a reont ganto un tañva eus an amzer a vremañ. Hag ar pegsun ivez ? ! Daoust hag ho piñe ankounac'haet ho kouestl ? N'eus forzh ! Ar poent pennañ eo gwelout kreskiñ niver ho koumananterien. Trugarez evit bezañ dudi ho lennerien. »

Digant R. M., Plouigno :

« Esperout a ran e stago un alan nevez e bruched Al Liamm a gavan gwall verr en amzer-mañ. Me 'gav skuizhus an heuliadennoù a-seurt gant re R. Hemon hag re Ar Barzhig. Un tamm bep taol... Da sutal ! Va soñj 'zo e ve gwell reiñ ur pennad hir - ha mat pell 'zo - ; e mod all ne ouier ket pe un niverenn nevez 'zo deut er-maez pe ar memes hini ! chañs vat deoc'h alato ! »

Digant Josep M. Ribas i Massachs, Avinguda Girona, 2 Sent Gregori (Gironde)

Catalunya -PP. CC - Bro-Spagn (troet diwar ar galleg) :

« Keneiled ker a Vreizh,

Dedennet-tre on gant Breizh hag he sevenadur. Kompren a ran mat-tre ho kudenn, peogwir ez eo heñvel ouzh ar gudenn gatalaniet hag a-du on ganeoc'h pa c'houlennit evit Brelzh gwirioù ur Vro.

Ho chomlec'h a zo bet roet din gant kevredigezh sevenadurel Sant-Brieg. Daoust hag e c'hellit kas din skouerennoù eus ho kelaouennoù, ha kozh ma vijent, din da welout peseurt pennadoù a vez embannet ha doare-skrivañ ho yezh vrav ha dibar ?

Ha gallout a rit ivez lakaat va anv ha va chomlec'h e korn lizhiri al lennerien, evit ma c'hellfe skrivañ din bretoned a-du evit displegañ din doareoù ho sevenadur hag ho yezh ? Posupl eo dezho skrivañ din e katalaneg, galleg, saozneg, spagnoleg pe galikianeg. Trugarez bras ha kenavo ar c'hentañ.

Ur c'heneil katalan a gar kalz Breizh. »

Digant Y. B. T., Laval :

« Kalz a pennadoù istor a wellan en ho kelaouenn. Kavout a ra din eo mat sellout un tammig a-dreñv evit kompren an amzer a vremañ, dreist-holl pa vez kont eus hor bro. Spi am eus e roio ho kelaouenn nerzh d'hor yezh evit kemer lañs mat ar wech-mañ emichañs. »

Digant P. G. :

« Kas a ran deoc'h ur prof dister evit Al Liamm. Pebezh plijadur evidon degemerout ar gelaouenn bep daou viz ha kavout enni spered ar vro ken prizius evit un den harluet evelton.

Lenn hag adlenn a ran niverennoù kozh hag embannadurioù AL LIAMM. Lavarout a ran deoc'h va anaoudegezh vat evit ho labour kalonek, gant va gwellañ gourc'hemennoù. »

291

Ur priz all da C'houlven Jacq

Priz " Kuzul Etrevroadel evit kendalc'h ar yezh vrezhonek " a zo bet roet da levr Goulven Jacq Pinvidigezh ar Paour bet embannet gant Al Liamm er bloaz-mañ. Al levr en doa bet ivez priz Langleiz.

Ar priz-mañ a vez roet gant Bretoned ha brezhonegerien estren. Ar Gevredigezh, diazezet e Bruxelles, a zo he fal brudañ er bed a-bezh al levrioù dibabet.

Ar re a fell dezho kinnig un oberenn bennak evit priz 1979 a zo pedet da gas ur skouerenn a-raok an 31 a viz Meurzh 1979 da sekretourez ar strollad-lenn : Frau M.-A. Lidl von Lidlsheim, 115 avenue Emile Vandervelde, 1200 Bruxelles.

Priz Langleiz

Daou briz Langleiz a vo roet e 1978. Unan evit ar c'homz-plaen hag unan evit ar varzhoniezh. Pep priz a zo anezhañ 1 000 lur. Bez' e c'hell an oberenn bezañ embannet gant Al Liamm. Kas ar skridoù a-raok an 30 a viz Gwengolo 1978 d'ar sekretour : Bouessel du Bourg, Gwennargant, 4 rue Jean Macé, 35000 Rennes.

Kevredigezh Ernest ar Barzhig

Evit derc'hel bev eñvor ar skrivagner Ernest ar Barzhig ha lakaat embann pe adembann e oberennoù ez eus bet savet ur gevredigezh gant e diegezh hag e vignoned.

Sez ar Gevredigezh a zo 4 rue Jean-Macé e Roazhon (35000). Hervez lezenn ar lañ a viz Gouere 1901 ez eo bet savet.

Evit ar re a fellfe dezhe bezañ izili ar skodoù a zo 50 lur ha 100 lur (ezel a enor). Ar yalc'hadoù-se a dalvezo da lakaat moulañ an dornskridoù niverus chomet war e lerc'h.

Kont-bank : CRCA Mur : 22031005001.

Diwar-benn Ivon Krog (Eostig Kerineg)

E niverenn 120 " **Hor Yezh**" e kaver ur Studiadenenn war Brezhoneg Ivon Krog (1885-1931), bet savet gant Yann-Vark ar C'hog.

Setu adarre ma kaver en dastumadenn-se renet gant Per Denez ur studiadenenn a bouez bras diwar-benn ar brezhoneg. Ha kement-se e brezhoneg. Ha diwar-benn ar skrivagner a lakaan war ar bazenn gentañ evit ar pezh a sell ar yezh hag an doare da zisplegañ.

Ne glaskin ket diskouez amañ petra a gaver e niverenn " Hor Yezh ". Klask a rin reizhañ hepken ur fazi a gaver war ar golo ha n'emañ ket da vezañ lakaet war wall an oberour, peogwir e kaver anezhañ en Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ, bet savet gant F. Elies-Abeozen.

292

N'eo ket er bloaz 1931 eo ez eo bet falc'het Eostig Kerineg gant an Ankou, met er bloaz diaraok, 1930. D'an 20 a viz Meurzh hervez " Almanak ar Breizad " 1931, d'an 29 hervez " Feiz ha Breiz " miz Ebrel 1930, hag a lavar ivez e voe beziet en deiz goude. O vezañ ma laka Abeozen an 28 a viz Meurzh (dre fazi e 1931) e c'heller krediñ ez eo marvet e gwirionez pe d'an 28, pe d'an 29, pe en noz etre an daou zevezh. Ne oa ket bet c'hoazh bet tapet gantan e c'hwec'h vloaz ha daou-ugent.

Un nebeud sizhunvezhioù goude em boa tro da ober anaoudegezh gant e vab, hag a seblante neuze bezañ dedennet an Emsav breizhat. Ne ouzon ket avat petra eo deuet da vezañ da c'houde.

F. K.

Kemennadur digant baner Ac Amserau Cymru

Ur bloaz zo eo bet embannet levr Zonia Bowen **Llydaweg i'r Cymro** (Kentelioù brezhonek e kembraeg).

Adembannet eo al levr-se bremañ gant Llyfrau r Faner, Y Bala, Gwynedd, Bro Gembre. Ur minikasedig da implij gant al levr-se a zo nevez deut er-maez ivez. Lennet eo ar frazennoù gant Ronan Caerleon.

Al levr-se hag ar minikasedig a vo ur skoazell vras evit kement hini a zeska ar

brezhoneg e Bro Gembre.

Priz al levr a zo £ 1-75. Priz ar minikasedig a zo £ 1-50.

Hor Yezh

Trugarez d'an hini en deus savet an notennig diwar-benn Hor Yezh, niv. 119, met marteze e vefe tu da reizhañ :

En niverenn 119 ez eus tri bennad bras, diwar-benn ar yezhadur, unan gant F. Kervella, unan gant Desbordes, hag unan gant J. Y. Urien : ar studiaden gentañ e brezhoneg war ar brezhoneg gant J. Y. Urien, talvezout a ra ar boan bezañ lennet. Ouzhpenn, ha dreist ar briz, ez eus un dastumadennig eus ar pennadoù savet gant skolidi Yann Desbordes e Skolaj Lesneven, koulz ha diskouez d'an dud petra c'heller ober ha petra 'vez graet er skolioù - pe gentoc'h e skolioù 'zo.

Niv. 120 : Ur studiaden eo war brezhoneg Ivon Krog, bet savet gant Yann-Vark ar C'hog. Evel ma lavar an oberour pinvidigezh yezh Ivon Krog a zo en troioù-lavar ha kement-se eo a zo bet studiet. An holl a c'heller ober o mad eus al labour talvoudus-se ha pinvidikaat o yezh.

Koumanant da " Hor Yezh " : 40 lur. P. Denis, c.c.p. 1499 51 Rennes.293

293

Skrid

Skrid a zo bet savet da gentañ evit embann labourioù graet gant ar studierien war ar brezhoneg e Skol-veur Roazhon. Abaoe ur pennad amzer, avat, eo deut Skrid da vezañ dizalc'h ha dieub : en em ginnig a ra evel ur gelaouenn lennegel drimiziek skeudennaouet. Hag ur gelaouenn " nevez " evel just !

Embann a ra, evit ar pep brasañ, skridoù gant skrivagnerien yaouank, barzhonegoù ha danevelloù dreist-holl. Met embann a ra ivez skridoù gant skrivagnerien gozh, pe adkavet e kelaouennoù nebeut anavezet pe diaes da gaout, pe neuze adkavet e stumm dornskridoù : da skouer tammou romant diwar-benn Douarnenez gant Yann Ezel, oberennoù gant Youenn Drezen, Roparz Hemon, Yeun ar Gow, ha re all c'hoazh.

E-touez an dud a zo bet embannet skridoù ganto e c'heller menegiñ : Reun ar C'halan, Per Denez, Maï Jamin, Bernez Tangi, Deneza Derrien, Herle Denez, Mikaela Kerrain, Jef Philippe, Kristian Giraudon, Olier ar Mogn, Yec'han-Dominig Olier, J.-E. Mouton, Erwan Kervella, Tereza, Mikael Briant, Koulizh Kedez, Gwendal Denez, h.a.

E niverenn 14 e c'heller lenn pennadoù gant Olier ar Mogn, Roparz Hemon, Kristian Giraudon, Bernez Tangi, Koulizh Kedez, Jakez-Erwan Mouton, Yann Ezel hag un droidigezh klok eus ar bladenn gembraek vrav engravet gant strollad Ac Eraill " Nia Ben Aur ", troidigezh graet gant Per Denez war c'houlenn Per Bernard.

Setu amañ taolenn an niverenn 15 : Lewis Carrol : Javer-Wrokus. Yann Gerazern : Kazarc'hennoù aour. Reun ar C'halan : Skeudennoù eus levr ar blanedenn. Herle Denez : Barzhoneg. Kristian Giraudon : Petra o buhez ? Tereza : Planedenn. D. Mil-micher : An talaroù. J: E. Mouton : Ar pod-lastez. Yann Danion : An amzer nevez. Per Denez : Yann Palac'h, Merc'hed yaouank Praha. Yeun ar Go : Sinadoù. J. Jan Press : Un droidad vale war ar maez. Bernez Tangi : Barzhoneg. J. M. Synge : An draonienn hep heol.

Koumanant : 30 lur. P. Denis, c.c.p. 1499 51 Rennes - pe dre chekenn-bank da Ber

Denez, Ri, Ploare 29100 Douarnenez.

Kamp ar Vrezhonegerien

Dalc'het eo bet Kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerien e Skaer evel warlene, etre ar gwener 14 a viz Gouere hag an 29 e skol Sant-Alan. Kentelioù ha prezegennoù a veze diouzh ar beure. Deut eo Rouan Huon, Youenn Olier, Per Denez, Gwennole ar Menn hag Alan Heussaff d'ober kentelioù pe brezegennoù evit ar rummad uhel.

Goude lein ez eus bet stalioù-labour. Troet zo bet levrioù ha graet margodennoù e danvez evit bugale skolioù Diwan. Keleier e doare ar skingomz a veze savet bemdez, graet ez eus bet ur «montage» diwar-benn al lanv du ha c'hoariet ur pezh " An Ael Aour " gant Roparz Hemon.

294

En endervezh omp bet ivez o weladenniñ un desaverezh dluzed, ur viouerezh hag ul labouradeg da lakaat piz bihan e boestoù-mir. Aet eo ivez ar gamperien da weladenniñ tud " Studi ha chanter " aozet gant Skol an Emsav e Pont-Skluj.

Diouzh an noz ez eus bet abadennoù a bep seurt : d'ar yaou 20 en deus Y. Kraff graet un displegadur war an anvioù-lec'h e Skaer ha c'hoariet zo bet ur pezhig-c'hoari.

D'ar gwener 21 en deus ur paotr eus ar strollad displeget petra oa " Dastum "

D'al lun 24 ez eo deut Felix ar Garreg da ziskouez skeudennoù diwar-benn al lanv du : an Torrey Canyon hag Amoco Cadiz.

D' ar meurzh 25 en deus roet Gweltaz ar Fur un abadenn.

D'ar merc'her 26 ez eus bet c'hoariet ur pezh bet desket er c'hamp ha diskouezet ur « montage » graet e-pad ar c'hamp.

Rene Richard en deus komzet diwar-benn gazetenn ar Vro-Plin hag an Aotrou Dubourg a zo deut gant ur magnetoskop.

Hanter-kant den a zo bet er c'hamp, en o zouesk ur C'hernevad, daou Gembread hag ur Belgiad.

Sonerezh keltiek

Da geñver gouelioù Kernev e oa bet goulennet digant ul laz-seniñ kempenn pezhioù sonerezh evit ar Roue Arzhur. C'hoariet int bet evit ar wech kentañ e iliz-veur Kemper d'an 19 a viz Gouere hag an deiz war-lerc'h e Brest. Pemp pezh sonerezh a oa en holl : King Arthur gant Henry Purcell, Tintagel gant Sir Trevor Bax, Brocéliande au matin gant Paul Ladmirault, La chasse du Prince Arthur gant Guy Ropartz ha Légendaire pour le Roi Arthur gant Per-Yves Moign. An oberenn-mañ a oa bet savet a-ratozh gant hor mignon. Ur pezh kaer, nerzhus ha modern war un dro. Hor gourc'hemenoù a roomp dezhañ. Al laz-seniñ a oa eus Manchester (Manchester Youth Orchestra) hag un drugar e oa gwelout ar 80 den yaouank-se (dindan 25 bloaz) o seniñ.

Embannadurioù

Imbourc'h niv. 100. En niverenn-mañ e kaver kalz a bennadoù berr : un testeni

diwar-benn Istor an Emsav, kenskriverezh ha dreist-holl burutellerezh war veur a skrid deut nevez zo er-maez.

- Niverenn diwezhañ **Bleun Brug** (215) ez eus enni kalz muioc'h a vrezhoneg eget boaz : 18 pajennad, gouestlet dreist-holl da Vab an Dig hag a zo aet da anaon nevez 'zo..

- **Ar Bleiz ar havr hag ar zeiz gavrigo** (Skol vrezhoneg ar merher) a zo ul levrigo skeudennaouet evit ar vugale. Troet eo bet diwar ar saozneg.

- **Dañjerus ? Tamm ebet** (Niv: 4. " Brud " nevez) a zo ur pezh-c'hoari bet skrivet gant M. Madeg ha kempennet gant Strollad Plougin en deus e c'hoariet meur a wech.

295

- Niverenn 24-25 **Studi hag Ober** a zo gouestlet tost penn-da-benn d'ur studiadenn war al liturgiezh : " Ouzh mammennoù pedenn an iliz ", troet eo bet diwar ar galleg gant an Aotrou Floc'h.

- War niverenn 25 **Ar Falz** e c'heller lenn ur pezh-c'hoari dizanv " Emgann Kergidach, pezh-c'hoari e doare un Akt a gontrision ".

- **Le Breton parlé à Saint-Pol-de-Léon** gant Alf Sommerfelt, embannadur nevez gant F. Falc'hun ha Magne Oftedal, Oslo. Embannet e oa bet al levr evit ar wech kentañ e 1921. Diazezet eo studiadenn Sommerfelt war doare-komz tri den eus Kastell-Paol hepken. En e levr e studi dreist-holl ar sonioù, ouzhpenn an hanter eus al levr. Ar peurrest o vezañ gouestlet d'ar yezhadur ha d'un nebeut krennlavarioù.

- **La Bretagne province (1532-1789) et les pays celtés du XVIe à la fin du XVIIIe siècle** a zo trede lodenn Istor Breizh hag ar broioù keltiek, embannet gant Skol Vreizh. Pledañ a ra gant an armerzh, ar sevenadurezh hag an arz, ar gevredigezh, Breizh dirak galloud ar Roue...

- Pevare levrenn **Frañsez Debauvais et les siens. - Le temps des épreuves** gant Anna Youinou a c'heller rakpreañ. Priz : 60 lur franko, da gas da Anne Debauvais, 20 place des Lices 35000 Rennes - C.C.P. 2656 42 N Rennes.

" Herve ha Nora "

Nevez adembannet eo bet levr kentelioù Armañs ar C'halvez. Levrenn I : 20 lur ; Levrenn II : 10 lur ; Levr ar mestr I : 10 lur ha Levr ar mestr H : 10 lur. Goulenn digant Iola Chariou, 16 rue Berlioz, 22000 Saint-Brieuc - c.c.p. 2616 33 Rennes. Embannet eo bet gant Skol. E-touez an niverennoù nevez-embannet eus Skol ez eus :

- Skrilh an Oaled, gant Charles Dickens (troet gant Youenn Drezen), 9 lur.

- Hiboud al Leger, barzhonegoù, gant Anjela Duval, 12 lur.

- Ar Bleiz Gwenn, romant gant Paul Feval (troet gant P. Denez hag E. ar Barzhig), 30 lur.

- Bruzun, danevelloù gant Garmenig Ihuellou, 9 lur.

- Geologiezh, levr-skol savet gant Lukian Kergoat, 12 lur.

- Mougev an Drouiz, romant gant Aod de Blacam (troet gant E. ar Barzhig), 15 lur.

296

Pladenn diwezhañ Stivell : Un dewezh 'barzh 'gêr

Goude bezañ taolet ur sell war Istor Breizh e « 'Raok dilestrañ » ha « Trema 'n enez » setu Stivell er gêr. Ar re en deus plijet dezho emdroadur nevez Stivell a

vo entanet gant ar bladenn-mañ peogwir e kendalc'h gant e enklask. Seblantout a ra bezañ suroc'h c'hoazh bremañ. Kavet en deus al liammoù etre ar sonerezh hengounel hag ar sonerezh pobl modern. Kalz a donioù nevez-savet gantañ (savet hervez an umor, evel ma lavar), kemmesket gant tonioù hengounel eus Breizh pe eus tramor, setu ar pezh a zo kinniget deomp evel « un devezh er gêr ». Seurt pladenn a zo arouezius eus faltazi Stivell hag eus e galonegezh pa 'z eo gouest da genderc'hel e enklask kentoc'h eget chom war e vrud ha bezañ sur da adkavout e selaouerien a-viskoazh. Amañ, er c'hontrol, e klask diskouez n'eo ket marv faltazi na spered-krouiñ ar Gelted. Dibab a ra binvioù a vremañ ha stummoù a vremañ evit esteurel e venozioù pe e umor, met chom a ra gwriziennet don e hengoun ar vro.

Evit pezh a sell ar yezh e c'heller lavarout ez eo " Stivelleg ", kerkoulz evit an doare da skrivañ hag an doare da zistagañ.

Savet eo bet ar bladenn gant Keltia III ha lakaet e gwerzh gant CES niv. CBS 82823.

GWEN.

AL LIAMM 190

TAOLENN

Kinnig, gant Ronan Huon	299
Un nozvezh hañv, gant Roparz Hemon	301
Ar barzhaz dianav, gant Roparz Hemon	309
Dornskrid	313
Roparz Hemon, bloavezhiadoù hag oberennoù pennañ, gant Ronan Huon	316
Va breur, p'edomp yaouank, ha koshoc'h, gant Aimée Nemo (tr. I. Martin)	320
Roparz Hemon e Dulenn, gant Alan Heusaff	337
Roparz Hemon, hor mestr, gant Kenan Kongar	345
Dornskridoù : daou lizher bet skrivet e 1922 da Y. V. Perrot ha da Jakez Kerrien (pal. 351 bis)	
Testenioù, gant Maodez Glanndour, Ronan Kaerleon, Ivona Galbrun ha Remont Tassel	359
Pemp maen evit bez Roparz Hemon, gant Guy Etienne	373
Gwalarn hag ar vojennerezh hengeltiek, gant Pierrette Kermoal	378
Tonkadur, gant Yann Ber Piriou	388
Dont a rin, gant Yann Ber Piriou	389
Notennoù	390

Luc'hskeudennoù

Roparz Hemon en Dublin Institute e 1977 (Tudual Huon)	
Roparz Hemon hag e c'hoar Aimée e 1920	
Roparz Hemon e 1924	
Kendalc'h Dulenn e 1954	
Roparz Hemon e Tara e 1954 (Ronan Huon)	
Roparz Hemon e Delginis e 1973 (Ivona Martin)	
Ti Roparz Hemon e Dulenn (Ewan, Dulenn)	
An douaridigezh e bered Brest (Ronan Kaerleon)	
1946, Roparz Hemon e Pariz (Kenan Kongar)	
1947, e Kendalc'h Delginis	
1947, e Delginis gant mignoned (Ivona Galbrun)	
1973, e Delginis da geñver ar C'hendalc'h (Ivona Martin)	
1973, e Delginis (Ivona Martin)	

KINNIG

An niverenn-mañ a zo gouestlet da Roparz Hemon.

Embann a reomp ur strobard barzhonegoù bodet dindan an anv " Barzhaz dianav " hag a zo bet kavet e-touez paperioù hor mignon. Kaset en doa deomp un nebeut bloavezhioù zo barzhonegoù all gant an talbenn-se.

Adkavet ez eus bet ivez un danevell " Un nozvezh hañv ". Kozh a-walc'h e seblant bezañ. Disoñjet e oa bet gant ar skrivagner pe lezet a-gostez.

Nebeut a skridoù a zo chomet war e lerc'h a-hend-all : derou un droidigezh eus " Beaj Gulliver ", ur c'haierad hanter (78 pajenn), notennoù evit ar Geriadur Istorel, hag al lizherennoù D hag E eus ar Geriadur nevez gallek-brezhonek en doa kroget da sevel ha kaset din, meur a vloavezh zo, tri c'hant pajenn anezhañ, al lizherennoù A, B ha C.

Tu a vo da lenn amañ eñvorennoù mignoned o deus anavezet mat Roparz Hemon ha studiadennoù. En o zouez ur pennad hir diwar-benn yaouankiz ar skrivagner, bet skrivet gant e c'hoar yaouankañ Aimée Nemo, ha bet lakaet e brezhoneg gant Ivona Martin. Ar pennad-se a sklerijenno alies tuioù zo eus e awen kement evit pezh a sell e varzhonegoù, e romantoù pe e zanevelloù.

Kas a reomp da soñj d'hol lennerien e oa bet savet, gant sikour SADED dreist-holl, un niverenn a-ratozh e 1970 da geñver Jubile Roparz Hemon.

300

En niverennoù a zeu e vo embannet testennoù n' hon eus ket gallet embann ar wech-mañ dre ziouer a lec'h pe dre ma n'eus ket bet kavet amzer d'o feurechuiñ.

Ra vo trugarekaet an holl re o deus kaset deomp pennadoù, skeudennoù ha dielloù a bep seurt en enor d'hor mignon aet da anaon.

Ronan Huon.

Un nozvezh hañv

E oan o paouez kuitaat va burev e Naoned, - e fin miz Gouere e oa, - pa gejis gant an Aotrou Jorant.

« Ha penaos emañ, Ivon ? » emezañ, hegarat evel ma veze atav. « Ne gemerez ket a vakañsoù ? »

« Eo, Aotrou, ur miz. Warc'hoazh ez an kuit. »

« Da belec'h ? »

« Ne dan ket pell. Ober tro Vreizh gant va marc'h-houarn. »

« Da-unan-penn ? »

« Ya, va-unan-penn. »

« Hañ ! Ne dremeni ket dre al Lev-Draezh ? »

« Petore Lev-Draezh ? »

« E-kichen Santez-Anna ar Palud 'ta ! »

Mennet oan bet da vont da Zouarnenez, hag ac'hano da Landevenneg pe da Gameled.

« Marteze a-walc'h, Aotrou, » emezon. « Mes perak ... ? »

« Perak e c'houlennan ? Chom a ri en ostalerioù ? »

« Ne rin ket kalz, nemet e ve re fall an amzer. Va sac'h-kousket a gasan ganin. N'on ket pinvidik-bras ... »

« Mat, klev, va faotr. Un ti bihan am eus eno, e-tal ar mor. Goullo eo. Me a fell din lavarout, n'eus nikun o chom ennañ evit ar mare. Ma 'c'h eus c'hoant diskuizhañ un devezh pe zaou, e c'hellez mont e-barzh. »

« Ya, bennozh Doue deoc'h, Aotrou. Ha penaos e rin ? »

An Aotrou Jorant a bedas ac'hanon da vont gantañ d'ur c'hafedi. Displegañ a reas din dre ar munud peseurt hent kemer. N'oa nemet treiñ a-gleiz e bourc'h Sant-Vig a-raok an iliz, mont betek ar mor ha treiñ a-zehou. An ti a oa a-raok Porzh-Lous, un ti nevez e-kreiz ul liorzh etre daou di nevez all e-kreiz ul liorzh ivez. An alchouez a oa gant ur pesketaer. Hemañ a oa o chom en un ti kozh e-kichen. An Aotrou Jorant a lavaras din e anv, hag o vezañ goulennet paper digant ar vatezh, a skrivas ul lizher, a roas din da reiñ d'ar pesketaer-se pe d'e wreg.

302

Trugarekaat a ris va mignon kozh. Me a ouie e oa un den mat, atav prest da rentañ servij,

« Beaj vat ! » emezañ din, « ha mar fell dit chom pelloc'h em zi, e c'hellez. »

Ne oan neuze nemet ur paotr triwec'h vloaz. Bras oan, avat, evit va oad. Alies e vezen kemeret evit un den koshoc'h. En ostalerioù e oan boas da skrivañ

war ar fichenn e oan tri pe bevar bloaz warn-ugent. Se, a greden, a rae d'an dud kaout muioc'h a zoujañs ouzhin. Pe e oa gwir pe ne oa ket, morse ne seblantent souezhet, da vihanañ.

Pemzek devezh goude en em gavis e Douarnenez. An amzer a oa bet kaer. Meur a dro am boa graet. Skuizh e oan. Mont betek Beg-ar-Raz dreist-holl a oa bet kalet a-walc'h. Setu ma fellas din ober va mad eus kinnig an Aotrou Jorant. Mont a ris, lezirek, betek Sant-Vig. War-lerc'h se, ne ouzon dare penaos, e kollis va hent. Kaer sellout ouzh va c'hartenn, ne welen tamm pelec'h e oan, ha me o kantren dre duniennoù traezh, a-hed karrhentoù ken blot ma ranken diskenn ha poulzañ, pe gentoc'h dibradañ va marc'h-houarn, darbet dezhañ meur a wech sankañ betek ar chadenn. Abardaeziñ a rae pa deurvezis goulenn va hent, pezh a oa bet fae ganin ober dre vrizh-lorc'hentez a-raok. Ur c'hi a zeuas da harzhal ouzhin, hag e vestrez, ur wrac'h kozh, a zigoras ur stalaf da welout piv oa o tremen. Pa lavarais dezhi edon o klask Porzh-Lous, e tiskouezas din gant he biz ur vilin-avel, war an dremmwel, en ur valbouzat un dra bennak etre he muzelloù. Kompren a ris e tleen mont war an tu-se.

Koulz e vije bet din menel da gousket dindan an oabl. Hogen va menoz a oa graet. Tizhout an ti a ranken. Ar mor hag an oabl a oa sklaer a-walc'h c'hoazh er c'huzh-heol, hogen an deñvalijenn a c'houneze buan war an douar. Hañval oa ganin edo ar vilin-avel daonet-se o tec'hout diouzhin e-lec'h tostaat, ha seul wech ma tiskennen en un devalenn da bignat war ar grec'hienn nesañ, oc'h ober ur bomm-nij pelloc'h e-giz ur c'hilhog-raden.

Noz e oa pa dizhis en diwezh ur strollad tiez kozh e-tal ur porzhig-mor. Uheloc'h, ouzh krap un dorgenn, da skleur ur c'hreskig loar, e spurmantis tiez nevez. Degouezhet oan. Bizied fosfor va montr-arzorn a verke unnek eur. En ur gêr vras e vije bet c'hoazh tud war vale. Amañ ne oa den. An holl diez a oa kloz, hep banne goulou o silañ dre zindan un nor pe dre doullig ur stalaf pe a-dreuz rideoz ur prenestr. Tre a oa gant ar mor. Div vag du a oa gourvezet war ar grouan rous. Ne a oa trouz ebet en aer glouar nemet a vareoù ingal taol-skourjez ar gwagennoù bihan oc'h eonenniñ a-hed an traezh. Chom a ris ur pennad mat nec'het o c'houzout petra ober.

303

Mont da zihuniñ unan bennak ? Ne ouien ket zoken pe di oa hini paotr an alc'houez ? D'an oad-se e oan lent. Ne gavis netra gwelloc'h eget pignat betek an tiez nevez en ur seniñ kloc'hig va marc'h-houarn e-giz pa vijen karr an tangwall o tremen. Ur cholori an diaoul, peadra da dennañ war va choug mallozhioù ar gêriadenn a-bezh. An dud, hep mar, a gouske sonn. Netra ne fiñvas.

Tri zi nevez, en doa lavaret an Aotrou Jorant, hag e hini an hini e-kreiz. A-hed an hent a gemeris bremañ e oa pevar zi, holl nevez-flamm, tiez-hañv, anat, graet evit estrenien. An ti izelañ a oa en tu dehou. Hemañ, a soñjis, ne gonte ket. An tri all a oa en tu kleiz. Mont a ris el liorz a gave din a oa liorz va mignon. Ne oa ket diaes. Ar gloued a oa digor. Dre amañ ivez ne oa na goulou nag ardamez a vuhez.

Un ti bihan e oa, evel mil ha mil all strewet a-hed aodoù Breizh, digened, hogen mistr ha kempenn ha plijus. Mont a ris betek ar porched. An nor evel just a oa prennet. Skeiñ a ris warni. Evel just ne voe ket a respont. Ober a ris tro an ti. Ar stalafioù houarn a oa serr. Ur c'harrdi a oa el liorz. An nor a oa prennet ivez. Divizout a ris tremen an noz a-dreñv ar c'harrdi-se, er goudor diouzh an avel, hep bezañ gwelet eus an hent, ha dispakañ a ris eta va sac'h.

A-raok en em astenn e klaskis ul lec'h da glenkañ va marc'h-houarn. Ur vanellig a oa etre ar c'harrdi hag an ti. Eno, a gave din, e vije kuzhet mat. Ha me da gas anezhañ er vanell.

Neuze eo e verzis ur prenestrig, war-dro ur metrad hanter diouzh an douar. Ar stalaf war ar prenestr-se a oa bet serret, hogen ur bann a seblante bezañ laosk. E fiñval a ris gant va biz. Hep an disterañ poan e plegis ar stalaf. Goude se, n'em boe nemet poulzañ war ar werenn da ober. Laosk e oa ivez ar

stolikez.

Ar prenestr a oa ledan a-walc'h din da vont e-barzh an ti. En ul lamm e voen a-c'haoliad war ar vardell. O tennañ va c'hleuzeurig-tredan eus va godell e sklerijennis diabarzh ar gambr, a oa ar gambr-gibellañ. Ne chomis ket da soñjal. Diskenn a ris war al leur graet gant karrezennoù teol melen-ruz. Kavout a ris an nor, a zigore war an trepas. Ac'hano ez is prim-ha-prim dre an ti a-bezh.

304

E traoñ ne oa nemet ur gegin hag ur sal vras. En estaj kentañ, a oa ivez an hini diwezhañ, ne oa nemet div gambr-gousket, unan vras a-us d'ar sal, unan vihan a-us d'ar gegin. A-us d'ar gambr-gibellañ e oa un tamm siklud, hogos ken enk hag un armel. Evel ma oan engortoz, ne oa den ebet en ti. Ha daoust ma oa naet pep tra, e oa en aer ar c'hwez-se a sav diouzh an digenvez, ur c'hwez pounner evel rusk-gwez ha frouezh disec'h ha bleunioù gweñvet.

Ne oa ket a dredan. Kleuzeurioù kouevr dre eoul-maen a oa skourret en trepas, er sal hag er gegin. War siminal ar gambr vihan e welis ur voujienn en ur c'hantolor houarn. Se, a soñjis, a oa a-walc'h evidon. Ar gambr vihan a zibabis. Diskenn a ris da gerc'hat va sac'h-kousket. O vezañ sparlet aketus stalaf ar gambr-gibellañ war va lerc'h, e pignis d'al laez adarre. Neuze ec'h elumis ar voujienn. Gant daou ballenn a oa pleget war ur gador, hep kemer ar boan da glask liñselioù, e ris ar gwele. A-benn pemp munud e oan diwisket ha gourvezet, o kavout gras da santout ur vatarasenn vlot dindanon e-lec'h an douar kalet evel en nozvezhioù a-raok. C'hwezhañ a ris ar voujienn. A-benn pemp munud c'hoazh e vanis kousket.

Dihunet e voen gant trouz ur c'harr-tan. E glevet em boa, sur-mat, abaoe ur pennadig dre va hun. Selaou a ris. Trumm, gant ur skrij e savis va fenn. Edo ar c'harr el liorz. Ar gwigour-se a dizhe va skouarn oa dor ar c'harrdi o ruzañ. Tud a oa o kaozeal. Dambrest e klevis un alc'houez o treiñ e potailh dor ar porched, an nor o tigeriñ, kammedoù o vont a-hed an trepas.

An tiez-se a zasson gant an disterañ trouz e-giz un daboulin. Daou zen a oa, ur gwaz hag ur vaouez. Douetañs ebet da gaout, e oant perc'henned pe feurmerien an ti-hañv am boa kemeret evit ti an Aotrou Jorant. Edont bremañ er gegin, dindan va c'hambr, hag e komzent a vouezh izel.

A-boan ma kreden fiñval. Gwinterelloù va gwele, a ouien, a chourike euzhus. Tostaat va brec'h a ris koulskoude ouzh va dremm da sellout ouzh va montr, am boa miret stag ouzh va arzorn. Hanternoz hag ugent a lavare.

Unan eus an daou zen, ar gwaz emichañs, da varn diouzh e gerzh pounner, a zeuas en trepas. Loc'hañ a reas un dra bennak, ur voest pe ur pakad moarvat. Neuze e stokas ouzh an doug-mantilli. Sakreal a reas. E glevout a ris o vont er sal vras. Bremaik e savas un trouz all eus ar gegin, ur sutadenn ingal. Da gentañ ne ouien dare petra oa, hogen en un taol e komprenis e oa fraoñv ur gleuzeur-dommañ dre eoul-maen. Dour a glevis neuze o kouezhañ eus un duellenn en ur gastelodenn. Edo ar vaouez o trabotellat er gegin.

305

« Nann avat ! nann avat ! nann avat ! »

He mouezh a skiltras dre an ti, ankeniet ha fuloret. Edo en trepas, moarvat e traoñ an diri, e-kichen dor ar sal. Ma respontas ar gwaz un dra bennak, ne glevis ket. Nemet ar vaouez a huchas, skiltroc'h :

« N'ec'h eus ket evet a-walc'h a-hed an hent ? » En dro-mañ hep mar ne voe ket a respont, rak hi a lavaras, un disterik goustatoc'h hag izeloc'h :

« Loeiz, klevout a rez ? »

Hi a yeas er sal, a gredan. E-pad ur pennadig ne glevis nemet ur boud mouezhioù, ha neuze ar gwaz o tiskanañ e-giz ur mezhvier :

« Kae da gousket... Kae da gousket... Kae da gousket... » Trumm, gwer a dorras a-strap war al leur.

An div vouezh a voudas uheloc'h. Ha me, ken didrouz ha ma c'hellis a savas hag a wiskas va dilhad en deñvalijenn. Diouzh an nebeud a gomprenen e oa chabouzet etre daou bried, rak bommoù evel-hen a zeue betek ennon :

« ... bezañ dimezet gant un den na ra nemet evañ ... ya sur, gwelloc'h e vije bet din dimeziñ gantañ ... pezh a zo bet kontet dit n'eo ket gwir ... kement-se a zo bet ijinet ganit-te ... nann, n'on ket bet o welout anezhañ en ospital, ouzhpenn bloaz 'zo n'em eus ket gwelet anezhañ ... me n'on ket evel-dout, ne ouzon ket liveañ gevier ... feiz, koulz e vije bet din ... mar kredez e chomin a-hed va buhez gant ul lonker brein ... »

Pezh am souezhe muiañ eo e kave din ne oa ket dianav a-grenn mouezh ar vaouez yaouank-se, rak yaouank, yaouank flamm zoken e tlee bezañ. Hag e oan o furchal dre va spered pelec'h em boa klevet anezhi. En un ti-debriñ bennak e-pad ar veaj-mañ ? Nann. A-raok e oa, kalz a-raok. E-pad ur veaj all ? E Naoned ? E ti mignonet ? Em burev ? En ur stal ? War ar straed ?

Eus ar pezh a lavare ar gwaz ne gomprenen mann nemet ar ger « gast », a zeue ur wech an amzer, e-giz sakreadenn, pe e-giz kunujenn, ne oan ket evit gouzout.

Tostaat a ris, kammed-ha-kammed, va sac'h-kousket war bleg va brec'h, ouzh dor va c'hambrig. Mar doant er sal vras, a soñjen, e c'helljen marteze diskenn hep bezañ gwelet betek an traoñ, mont er gambr-gibellañ, en em laerezh er-maez dre ar prenestr, kemer va marc'h-houarn ha skampañ ne vern da belec'h. Ha pa vije bet kavet ar gambrig en dizurzh gant ar berc'henned goude se, foeltr ne raen. Redent war va lerc'h, chañs vat dezho da gavout al labous a oa nijet kuit !

306

Digeriñ an nor a ris hep ober trouz, ha stouiñ dreist garidoù an diri. An nor etre ar sal hag an trepas a oa kornzigor hepken, ur bann goulou o tremen hag o luc'hañ war meleour an doug-mantilli. Ar mouezhioù a oa tavet. Eus ar gegin e teue atav fraoñv ar gleuzeur-dommañ ha bouilh an dour o virviñ ferv er gastolodenn. Pazenn-ha-pazenn e tiskennis, o soñjal da bep pazenn pegen diot e oa klask ober ar pezh a vennen, hag o c'hortoz dor ar sal da zigeriñ trumm dirazon. Diskenn a raen koulskoude, ha c'hoazh ne zigore ket.

Edon war ar bazenn diwezhañ pa zigoras.

Pezh a welis... Kastell Naoned un abardaevezh miz C'hwevrer, hag ar blasenn e-kichen goloet a erc'h, distro, nemet daou zen, ur paotr hag ur plac'h, o tont davedon hep va gwelout, ha me a-sav, difiñv, e-tal aspled ar fozell. Pa voent tost a-walc'h ez anavezis ar paotr, va c'henderv Mikael, a oa d'an ampoent studier war ar medisinerzh. Ar plac'h a oa gantañ oa hec'h anv Madalen. Ur pennadig e chomjomp da gaozeal, ha goude mont da gafedi un ostaleri vihan dirak gar Orleañs. Mikael a dlee dimeziñ gant ar plac'h. Ne reas ket. Klevet em boa he doa e zilezet da zimeziñ gant un ijiner.

Madalen an hini eo a zigoras an nor-se en ti-hañv e-tal al Lev-Draezh. A-dreñv dezhi oa he fried.

Ar souezh, hep mar, a oa livet war va dremm. War o dremmoù-int, n'eo ket souezh a verzis, hogen spont. Chom a rejont, hi juntet he daouarn, eñ flak e zivrec'h, oc'h arvestiñ ouzhin. He daoulagad du a oa digor ken e c'hellent bezañ. E zaoulagad louet, gwerheñvel evel re un den mezv, a oa brasbourbell, euzhik. Abafet oant o-daou, evel o strivañ etre kred ha diskred, evel tud dianket diouto en un taol urzh ar bed, hag o klask evelato kompren un dra dreist d'ar poell ha d'ar reiz.

Un alberz a dreuzas trumm va fenn eus ar c'heal a dremene en o spered. Alies em boa klevet e oan heñvel-eston ouzh va c'henderv Mikael, daoust ne gavan ket ez eus kalz heñvelidigezh, hag eñ kreñvoc'h ha koshoc'h egedon. E damdeñvalijenn an trepas, hag int o paouez tabutal, - bremañ e komprenen, - diwar-benn Mikael, e benn eo a welent e-lec'h va hini, hag e oant tost da grediñ e oan un tasmant.

Souden e welis ur c'hemm o tont war dremm Vadalen : e-giz ur maskl-trajedienn o kouezhañ diganti, hag an dremm bemdeziek o vousec'hoarzhin seven. Ur c'hammed a reas war-raok, hag astenn he dorn davedon.

« An Aotrou Ivon, ma ne fazian ket ? » emezi.

Chom a reas a-sav neuze, trubuilhet anat gant ur soñj all. Ha me a c'helle lenn war he zal ar soñj-se : abaoe pegoulz emañ an istrogell-mañ en ti, ha daoust ha klevet en deus hon tabut ?

« An ti-mañ zo deoc'h ? » emezon.

« Dimp-ni !... Ti an Aotrou Jorant eo. »

« Va digarezit, » emezon buan. « Me a gave din e oa goullo an ti, ha bremaik on deuet e-barzh dre brenestr ar gambr-gibellañ. Ne oa ket a alc'houez ganin. An Aotrou Jorant en doa lavaret din... »

Tevel a ris, mezhekaet gant ar pezh sotoni hag ar pikol fazi am boa graet : penaos, ma vijen bet o paouez dont en ti, em bije gellet soñjal e oa goullo, ha goulou er gegin hag er sal vras ?

Madalen a c'hoarzhas. Marteze e oa strafuilhet c'hoazh hec'h empenn. Marteze, - ha se a gredfen kentoc'h, - e oa fin a-walc'h da ober an neuz da grediñ ac'hanon.

« An Aotrou Jorant, » emezi, « a ginnig e di d'e holl vignoned. Un ostaleri, pe un doare herberc'h-yaouankiz eo, me gred. Deuet on amañ gant va gwaz... »

Treiñ a reas davet he fried. Hemañ, hag a chomet dilavar o sellout ouzhin an holl amzer, a oa bet divezvet gant ar fromadenn en doa bet.

« N'anavezez ket, » emezi, « an Aotrou Ivon... »

« Ivon Kersuleg, » emezon.

« .. Ivon Kersuleg, eus Naoned ; ur mignon ivez d'an Aotrou Jorant. »

Ar paotr a astennas din e zorn kleiz. E zorn dehou, a welis, a oa lienet.

« Ur gwallzarvoudig, » eme Vadalen, « ur werenn a zo bet torret, ha troc'het eo bet e zorn. Edon o walc'hiñ ar gouli gant dour Kologn hag ouzh e lienañ pa'z oc'h deuet... O va Doue, an dour ! »

Redek a reas d'ar gegin, a oa leun a aezhenn gant an dour o virviñ.

« Poent oa din dont ! » a grias Madalen, « disoñjet em boa ar gastelodenn. Aotrou Ivon, it d'ar sal, mar plij. Me zo o vont d'ober te. »

Komz a rae laouen, re laouen. Son ar groilh oa gant he mouezh. Klask ober din krediñ e oa dibreder.

Ha ni hon-tri oc'h evañ te, e soñjis pebezh pilpouzien ez omp gant an dereadegezh. An daou-se, an ozhac'h mezhvier broudet gant an oaz, hag ar wreg

araous am boa klevet oc'h arguziñ hag o riotal hag oc'h en em chaokat e-giz ur charretour hag ur beskerez, a oa bremañ bourc'hizien a-feson. Ha me, pell diouzh anzav e oan degouezhet en o raok, a oa seven hag hegarat evel ur santig. Bet e oant er vro c'hoazh. Anavezout a raent ar pesketaer, paotr an alc'houez. Ne oant ket bet lent evel don. Aet oant d'e zihuniñ. Kaozeal a rejomp eus an amzer, eus hor beajoù, eus Naoned, hep menegiñ va c'henderv Mikael. Ar prenester a oa digor-bras. An noz a oa sioul ha fresk, kresk al loar uhel a-zioc'h ar mor.

Ar barzhaz dianav

AOZER DIZANV

En triwec'hvet kantved e veze savet ur bern « gwerzennoù bihan », farsus, ha speredek a-wechoù.

Setu amañ un nebeud anezho.

D'un itron, en ur gas dezhi un torkad rozennoù

Me 'felle din, Itron, profañ deoc'h perlez fin.
Kalz re goustus, siwazh, e oant evit va yalc'h.
Degemerit eta rozennoù diganin.
Pe ezhomm a berlez ? Ho kened 'zo a-walc'h !

Respont an itron

Kant mil gwech trugarez evit ho rozennoù.
Na bras, na fresk, na koant, na livet-flamm ez int !
Na vezit ket nec'het. Va c'harantez, Aotrou,
A bado, m'hen tou deoc'h, sur, keit ha ma padint.

310

E washañ enebour

Un den pinvidik spered berr
Oa aet da gavout ur sorser,
Un deiz, gant ar soñj da brenañ
Un dra vurzhus digantañ.
Gwerzhet, evit ur yalc'had aour,
E voe dezhañ ur melezour.
« Aotrou mat, » eme ar sorser,
« Kasit hemañ ganeoc'h d'ar gêr.
Sellit, hag e welot ennañ
Skeudenn hoc'h enebour gwashañ. »
Distro d'ar gêr, an den a sell.
Koulskoude, kaer en deus, ne wel
Er melezour nemet e zremm.
Hag eñ raktal da vont da glemm :
« Sorser fall ! n'out nemet ul laer ! »
- « Mar gwelit ho tremm, se zo sklaer,
C'hwi eo, » eme an achantour,
« A zo ho kwashañ enebour. »

311

PER RICHOU (1878-1926)

Per Richou, ganet ha marvet e Konk-Leon, a oa ofiser a vor.

Kanaouenn

« Plac'h yaouank, war vord ar c'hal,
o teurel bleunioù er mor,
krediñ a ra deoc'h ez aint
betek ho muiañ-karet ?

« Warc'hoazh, o vont war ar c'hro,
o c'havot 'kreiz ar bili,
fUILHET gant ar bezhin kras,
diroget-holl ha gweñvet. »

- « Unan anezho, me 'oar,
a yelo betek ennañ
ne vo roget na gweñvet,
rak hounnezh eo va c'halon. »

312

PAOL LUKAZ (1827-1858)

Paol Lukaz a voe ganet hag a varvas e Montroulez, hag eno e tremenas e vuhez verr. Nebeut a dra a ouzer diwar e benn, nemet e oa komis-noter. Un ugent bennak a varzhonegoù a zo chomet war e lerc'h, skrivet war ur c'haier bet miret gant gourvibien un nizez dezhañ.

Ar wenodenn

Ar wenodenn, marellet-holl
A zeliou kras hag a ginvi,
A dro, hep morse mont da goll,
A-dreuz ar c'hoad betek va zi.

E skeud ar gwez e ro goudor
D'an neb a gar mont da gantren,
Pell diouzh heol ar maezioù digor
Hag an hent bras gant e boultrenn.

Ur wazhig-dour, gwech dizolo,
Gwez kuzhet gant korz ar vrienn,
Lintrus ha teñval tro-ha-tro,
A ruz sioul en he c'hichen.

E teñvalijenn ar c'hlasvez,
Bleunioù munut a zo skignet.
Dilorc'h int, daoust d'o braventez,
Aon ganto da vezañ gwelet.

Dre zantelezh fiñvus ar gwez,
Pa sked an heol a-zioc'h-penn,
War an douar, a-boan ma kouezh
Ur flammig gwan a sklerijenn.

313-314-315

Ral an dud a zeu da vale
Dre'r wenodenn. Darempredet
E vez peurvuiañ gant ar re
Na blij ket dezho trouz ar bed.

Darn a ehan e toull va dor.
Eus a bell o c'hlevan o tont.
Ur banne gwin hag ur gador,
Un tamm kaoz, hag e kimiadont.

Un deiz e kerzho marteze
Dre ar wenodenn davedon
Unan a welan em huñvre,
A roy peoc'h erfin da'm c'halon.

Roparz Hemon, Bloavezhiadoù hag obennoù pennañ

gant Ronan HUON

1900 (18 a viz Du). Ganedigezh Louis-Paul Nemo e Brest. E dad a zo ijinour eus Savadurioù ar verdeadurezh vrezel.

1918. Mont a ra Louis-Paul Nemo da Lise Saint-Louis e Pariz da brientiñ an arnodenn evit mont d'ar skol Boliteknik.

1919. Tremena a ra ur bloavezh e Buckley, e Breizh-Veur.

1920. Kregiñ a ra gant e studioù Uhel e Skol-veur Leeds.

1921. Servij-soudard e Gwened.

1922. Studioù Uhel war ar saozneg er Sorbonne.

1923. Skridoù kentañ e brezhoneg er gelaouenn Breiz Atao dindan al lezanv Roparz Hemon.

1924. Degemeret eo en " Agrégation " war ar saozneg.

1925. Anvet eo da gelenner e Lise Brest.

1925 (Meurzh). Dont a ra er-maez niverenn gentañ **Gwalarn**. Renet e vo gant Roparz Hemon betek 1944.

1925. Derou ar romant An Aotrou Bimbochet e Breizh war **Walarn**.

1926. **Lina**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1926. Krouidigezh **Levraoueg Gwalarn** deuet da vezañ **Embannadurioù Gwalarn**.

1927. **Un den a netra**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1927. Krouidigezh **Kornog**, dastumadenn skeudennet Arzoù Breizh, trimiziek, savet gant ar Seiz Breur hag embannet gant Gwalarn.

1928. Krouidigezh oberenn **Brezhoneg ar Vugale** (e-doug ar bloavezh kentañ ez eus bet roet 1 324 levr da 61 skol, strewet dre Vreizh-Izel a-bezh. 4 000 levr a vo roet e-doug trimiziad kentañ 1930).

1928. Krouidigezh **Skol dre lizher Gwalarn** hag arnodenn **ar Simbol** (an arnodenn gentañ a voe dalc'het e Brest d'ar 25 a viz Gouere 1929).

1928. Krouidigezh **Nord-Okcidento**, interkelta-kaj-tutmonda-revuo, stagadenn esperantek Gwalarn. 10 niverenn embannet e 1928-1930.

317

1928-1930. Embannet eo war Walarn ar romant diechu **Ar vugale fall**.

1930. Krouidigezh rummad **Al levrioù pemp gwenneg**, evit ar vugale.

1931. **An tan e ti Kernaspreden**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1931. Embannet eo dindan stumm ul levr **Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh**, un dastumad pennadoù bet embannet war Walarn.

1932. Krouidigezh **Kannadig Gwalarn**, kazetenn miziek aes da gompren. 9 niverenn

embannet etre ar 15 a viz Here 1932 ha miz Mezheven 1933. Unanet gant Gwalarn e miz Gouere 1933.

1935. Krouidigezh **Ar Brezhoneg eeun**.

1935. **Santez Dahud**.

1937. **Dour ar C'halvar**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1938. **Meurlarjez**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1938. **Fest al leue lart**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1940. Mont a ra Roparz Hemon d'ar brezel. Gloazet eo e Berk.

1940. Roparz Hemon a zo anvet da rener radio " Roazhon-Breizh ",

1940. Savidigezh **Ensavadur Breizh**.

1941 (5 a viz Genver). Dont a ra er-maez niverenn gentañ **Arvor**, kelaouenn sizhuniek ha divyezhek. Adalek Gwengolo 1942 e vo e brezhoneg penn-da-benn.

1941. Krouidigezh **Sterenn**, kelaouenn vizek oc'h embann un oberenn glok, lennegel pe skiantel, e pep niverenn. 12 niverenn embannet e 1941 hag unan e 1943.

1941 (15 a viz Ebrel). Freuzhet eo ti Roparz Hemon e Brest. Mont a ra da chom da Roazhon.

1941. Krouidigezh **Skol Uhel Emile Ernod**.

1941. Krouidigezh **Kannadig Gwalarn**.

1941. Krouidigezh **Brezhoneg ar vugale**.

1942. **Ur bugel a zo ganet**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1942. **An Aotrou Bimbochet e Breizh**, romant. Eil embannadur e ti Skridoù Breizh.

1942. Krouet eo ar **Framm Keltiek**. Roparz Hemon a zo anvet da rener.

1943. Barzhonegoù, dastumad ar barzhonegoù bet embannet war Walarn (Skridoù Breizh).

1943. **Kleier Eured**, dastumad danevelloù bet embannet war Walarn (Skridoù Breizh).

318

1944. **Roperzh Emmet**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1944. Roparz Hemon a dec'h da Vro-Alamagn.

1944. Harzet eo Roparz Hemon. Goude ur bloaz toull-bac'h ez eo barnet ha didamallet. Pakañ a ra koulskoude 10 vloaz " Indignité nationale ". Mont a ra kuit da vro Iwerzhon hag en em staliañ a ra e Dulenn. Eno e labourou, diwar neuze, en " Institute for Advanced Studies ".

1947. **La Langue Bretonne et ses combats** (Skridoù Breizh).

1947. Savidigezh " **Kelc'h Gwalarn** ".

1948. **Roperzh Emmet**, eil lodenn embannet war ar gelaouenn Al Liamm.

1949. **Ar c'horf dindan dreid va zad-kozh**, danevell-bolis, embannet gant

Embannadurioù Al Liamm.

1949. **Gaovan an den gwer** (Embannadurioù Al Liamm).

1950. **Biniaouer ar glav hag an heol**, pezh-c'hoari embannet war Al Liamm.

1950. **Alanig an tri roue** (Embannadurioù Al Liamm).

1951-1971. **Ar Bed Keltiek**, kelaouenn vizek, pennskrivagner : Roparz Hemon. Savet eo bet gant Skourr Breizh ar C'hendalc'h Keltiek (Kadoriad : Roparz Hemon). Goude bezañ embannet 150 niverenn ez eo bet unanet ar gelaouenn gant Al Liamm e miz Gouere 1971.

Ur stagadenn **Dalc'homp**, kannad ar yaouankiz, 65 niverenn eus miz Meurzh 1957 betek miz Gouere 1962.

Ur **Skol dre lizher a c'hazetennerzh** a zo bet savet e 1957-1958 gant Roparz Hemon evit lennerien " Dalc'homp ".

1952. **Ur prenestr a oa digor**, romant-polis (Skridoù Nevez).

1952. Embannidigezh ar pezh-c'hoari **Meurlarjez** e Nederlandeg dindan an anv **Priñs Karnaval**.

1953. **Ar bank oaled**, pezh-c'hoari (Gwalarn).

1956. **Christmas Hymns**, ur skrid kozh e gwenedeg, embannet eo gant The Institute for Advanced Studies of Dublin. Notennet ha troet eo e saozneg gant Roparz Hemon.

1956. **An ti a drizek siminal**, romant-polis.

1958. Levrenn gentañ (lizherenn A, klok) **Geriadur Istorel ar brezhoneg** a zo embannet gant Embannadurioù Al Liamm.

1961. **An tri bouломig kalon aour**, romant (Embannadurioù Al Liamm).

1962. **Mari Vorgan**, romant (Embannadurioù Al Liamm).

319

1962. **Trois poèmes en moyen breton**, troet ha notennet gant Roparz Hemon (Institute for Advanced Studies, Dulenn).

1964. **Diamantoù Keroulaz**, romant-polis (Embannadurioù Al Liamm).

1967. **Barzhonegoù**, adembannadur kresket (Embannadurioù Al Liamm).

1969. **La destruction de Jérusalem et les amours du vieillard**, Skrid e brezhoneg-krenn, troet ha notennet gant Roparz Hemon (Institute for Advanced Studies, Dulenn).

1969. Embannet eo e nederlandeg an danevell *Beajour ar Goañv*.

1970. **Ho kerverl a rin en noz**, danevelloù (Embannadurioù Al Liamm).

1971. **War ribl an hent**, dastumad 15 danevell (Embannadurioù Al Liamm).

1972. *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh*, adembannadur (Embannadurioù Al Liamm).

1974. **Nenn Jani**, romant (Embannadurioù Al Liamm).

1975. **A Historical Morphology and Syntax of breton** (Institute for Advanced Studies, Dulenn).

1975. **Hañvig Foar an Nec'h**, danevell embannet war Al Liamm.
1975. *Mari Vorgan*, romant. Adembannadur (Embannadurioù Al Liamm).
1976. Roet eo bet Priz Morvan Lebesque da Roparz Hemon hag a nac'h anezhañ.
1977. **Doctrin an Christenien** (Institute for Advanced Studies, Dulenn).
1978. **31vet levrenn Geriadur Istorel ar brezhoneg**, lizherenn S. 2 920 pajenn war un dro (Embannadurioù Preder).
- 1978 (29 a viz Mezheven). Marv Roparz Hemon.

N'eo ket meneget er roll-mañ ar pennadoù a bep seurt, an troidigezhioù niverus diwar meur a yezh, Istor Breizh La Borderie, nag al levrioù-kelenn, ar geriadurioù ha yezhadurioù (8vet embannadur e 1975). Kement-se holl a vo kavet en ur roll all.

Va breur, p'edomp yaouank, ha koshoc'h

lakaet e brezhoneg gant Ivona MARTIN

« J'ai découvert que ni la souffrance, ni la mort dans le sein de Dieu, ni le deuil même n'étaient à plaindre. Car le disparu, si l'on vénère sa mémoire, est plus présent et plus puissant que le vivant. »

" La Citadelle " - Saint Ex.

Setu, skrivet gant c'hoar Roparz Hemon, Aimée Nemo, eñvorennoù eus o bugaleaj. Tra souezhus, hi, n'anaveze koulz lavaret netra eus obererezhioù he breur. Gloazet don, d'ur mare, gant fae ha dispriz e familh, ne deurvezas, morse ken, komz dezho eus e labourioù, o virout koulskoude, a-bell, darempredoù kourtez ha karantezus ganto.

Sebezus ha fromus eo eta, adkavout dija, er bugel, an den eo deuet da vezañ : dirazañ treset sklaer, ha mennet gant ur youl dir didruez, ur pal : da gentañ, rentañ e enor d'ar yezh kozh dilezet, disprizet gant an uhelidi hag ar vourc'hizien. D'an eil, reiñ d'ar bobl, mirourez an teñzor, an emskiant hag al lorc'h eus he fersonelezh don. He dieubiñ eta.

Ha stourmet en deus, pennek, evit klask kas da benn 'pezh a c'houlenne, 'pezh a c'hede, e dad-kozh, Bielig Foricher : « Met piv a raio ur yezh eus ar brezhonegachoù-se ? » hag ivez, evit goveliañ ur benveg modernaet, startaet, barrek da zisplegañ pep tra en amzer a vremañ.

An dazont a lavaro hag-eñ n'eo ket deuet re zimezhat. Diaes krediñ e vije bet dispignet kement a boan, gant kement a feiz, en aner. Reoù all a gendalc'ho.

Ivona Martin.

Va breur Louis a oa bet ganet e Brest, 32 ru L. Pasteur, d'an driwec'h a viz Du 1900. An eil bugel eus ar familh e oa, an hini goshañ o vezañ va c'hoar Mari. Pevar bugel all a zeuas er bed etre 1902 ha 1906 : Me, Juli, ha gevelled, Jañ ha Janed a varvas, unan d'an oad a dri bloaz, eben d'he seizh miz.

Va c'hoar Mari, ganet e miz Mezheven 1899, a oa an hini dostañ, dre an oad, d'am breur henañ met, e gwirionez, en em glozas abred warni hec'h-unan : ne c'hoarie ket kalz, plijet hepken gant al lenn hag al lennegezh. Va breur Jañ, ganet e 1906, a oa un tammig yaouank evidomp : ouzhpenn, ne blije dezhañ nemet emgannoù - krogadoù, taolioù-kaer a vrezel - ar c'hontrol-fed eus Louis hag a gare ar peoc'h hag ar sioulded.

Evidon-me, ganet e miz Du 1902, en em santis abred ha buan-tre tost d'am breur Louis a zeuas da vezañ kompagnun karet va bugaleaj.

Bez' hon doa ar memes tro-spered, godisus, drant, deomp ur faltazi divent, maget gant lennadennoù ha kanaouennoù, pezh a blije dimp meurbet. Va zad, ijinour er verdeadurezh, a veze alies o veajiñ. D'ar mare-se ne chome ket listri ar verdeadurezh pell amzer er porzhioù. Hejet-dihejet e vezent war vor etre Bro-Sina, Indez-Sina, an Antilhez hag an Douar-Nevez. Morredadennoù 'zo hag a bade betek tri bloaz. Pa zistroe, e veze gentañ frouezh a-ziavaez bro - rouez en hor

yaouankiz -, kaouedoù leun a laboused bihan liesliv eus an inizi, hag ur wech zoken ur mell ki Douar-Nevez kavet gantañ e Sant-Per-Mikelon.

Kement-mañ holl a lakae ac'hanomp da dridal gant ar blijadur ha galoupat a rae hor faltazi, maget mat dija gant Robinson Kruzo ha Jules Verne.

Va zad, siwazh, ne oa ket distagellet : gwall davedek e oa zoken, a lavarfen, ha dezhañ e tenne va breur er c'heñver-se, moarvat : serret-kloz warnañ e-unan ha kuzh eveltañ.

Va mamm, Aimée Foricher, er c'hontrol, daoust dezhi bezañ, en ur mod, ur vaouez a-wechall, un tammig strizh, fae ganti war pezh a c'helle dousaat pe aesaat ar vuhez, a oa ur vaouez laouen, digor ha kaozeüs-tre. Bez' e oa katolik gredus, e mod an amzer-se e Breizh. Douget-tre e oa ivez da gement tra a denne da Vreizh, hag enebañ a rae taer ha pennek pa veze taget he bro dirazi, ha pa vije an disterañ. Skolaerez eo bet meur a vloavezh, goude bezañ dimezet zoken. Va breur Louis a denne dezhi evit an dalc'husted, an doare da giañ war al labour, an doujañs ouzh an dever, hag evit an diglemmusted c'houzañvus-se ivez - ur merk relijiel don marteze ?

322

E Brest e oa bet ganet va zad ha va mamm ; o zud-kozh a oa labourerien-douar pe artizanet pe tud a vor. Eus kerentiezh va zad n'ouzon tost netra. E vamm, Jeanne Coignet, ganet e Brest, a varvas en ur lakaat anezhañ er bed. N'en doa nemet ur breur, a varvas d'e ugent vloaz, ha chom a reas emzivad yaouankik. An dra nemetañ deuet betek ennañ, ha bet d'e vamm, a oa ul levrig, an *Télémaque* gant Fénelon, hag ouzhpenn, ur garantez dreist evit ar stered, rak, a lavare va zad : « Va mamm, hervez, a ouie lenn en astroù ».

Dalc'het am eus soñj mat eus va zud-kozh a-berzh va mamm. Bevañ a raent ganeomp. Va mamm-gozh, Aimée Caroline Roussel, Gwenedadez a orin hag a galon, a oa ur vaouez velkonius, tavedek, plac'h a zever, met, ret anzav, ne oa ket gwall laouenaus evit bugale yaouank. Nebeut e komze eus he familh hag eus he yaouankiz. Ganet e oa bet en Oriant, skoliet e kouent an Ursulinezed e Kemperle, ma veze desket d'ar merc'hedigoù ober « soubladennoù » !!

Plijout a rae va breur Louis dezhi dreist ar re all, ha moumounet e veze ganti, met eñ a gare kalz e vamm-gozh ivez.

Ha setu bremañ " personaj " ar familh Nemo-Foricher, an hini en dije, e-doug daouzek pe drizek vloaz, ul levezon vras war va vreur, evit pezh a sell an hent dibabet etrezek ar yezhoù keltiek hag ivez evit ar garantez don-se evit Breizh sanket ennañ. Eus va zad-kozh emañ komz : Gabriel-Mari Foricher, a anvemp evel e c'hoar henañ Anna : « Bielig ». Ganet e oa bet e Plougin ; mestr-kanolier war e leve e oa. Labourerien-douar a oa eus e dud-kozh, met e dad a oa kemener - konter ha kaner brudet - ha laouen e veze an dud pa zeue d'ar beilhadegoù.

Va zad-kozh a gomze dimp eus ur vamm-gozh anvet Janed O'Connor, Iwerzhonadez a orin hag he doa achantet e vugaleaj gant kontadennoù « eus an tu all d'ar mor », Iwerzhon sur-mat.

Kement-mañ a veze kontet hag adkontet e brezhoneg, troet a-wechoù e « langue des Français », pezh a lame, hervezañ, ar pep gwellañ eus ar varzhegezh hag eus ar c'hevrin.

Bevañ a raemp, drezañ ha gantañ amzer e vugaleaj er vourc'hig vihan-se, d'ur mare ma oa torfed komz yezh ar vro er skol. Fuloriñ a rae Bielig c'hoazh o komz eus ar " simbol " istribilhet ouzh gouzoug an torfedour bihan. Ha ni hon-daou a veze mezhekaet ha fuloret kenkoulz all.

323

« Perak e veze miret ouzhoc'h komz brezhoneg, » a lavaremp.

« Met n'o doa ket ar gwir ! » a ouzhpenn e va breur, e zivabrant krizet, pezh a oa sin eus ur mell fulor gwasket.

Ha kontañ a rae Tad-kozh e redadegoù war an aod hag a-dreuz ar parkeier, an troioù-kamm c'hoariet d'an aotrou person ha d'e garabasenn p'edo masikod, da gomerezed ar vourc'h ivez, pep hini badezet gant un anv fentus pe iskis.

Kanañ a rae Bielig, kanañ eus ar mintin betek an noz, gwech e galleg, aliesoc'h e brezhoneg, evit hor brasañ plijadur. Dre ma teue oad din, e verzen kement-mañ : daoust ma c'hoarzhe bepred a galon vat gant istorioù Bielig, e taole va breur muioc'h-mui a evezh, dreist-holl ouzh ar yezh. Ar gerioù.

Va mamm-gozh hag he c'henitervez a zalc'he start e oa ar gwenedeg ar « vrai breton » ; e-keit-se, Bielig a zifenne taer e « leoneg ». Ha tabut etre « ce pauvre Gabriel si original et si entêté » (1) ha « ces femmes du Morbihan » (2). « Perak, a lavare va breur neuze, ez eus daou pe dri brezhoneg ? Ur yezh eo pe n'eo ket ? » Neuze ez ae Tad-kozh en egar. Evel-se edo : prim ha barradek. Mont ha dont a rae dre ar sal, fuloret. Kaout a ra din e glevout : « Mille tonnerres de Brest ! Ret-mat e vo da unan bennak, un deiz, ober ur yezh, hag unan wir, eus an holl vrezhonegoù-se ! Klasket am eus ober un dra bennak, met n'am eus ket a-walc'h a zeskadurezh. Pebezh mizer ! »

Va breur Louis, mut, war e api, evezhiant, a selaoue, an traoù-se oc'h en em silañ ennañ hep gouzout dezhañ marteze.

Bez' e oa tro-dro deomp, en ti, er c'harter, devezhourezed, mitizhien e koef, gwardezed bugale. An teodoù a yae en-dro hardizh, e brezhoneg evel just. Louis, bugel sioul ha fur, ne c'hoarie ket kalz, selaou a rae, ha goulenn, lentik, gwech an amzer, talvoudegezh ur ger pe ur frazenn.

Me 'gred e oa daouzek pe drizek vloaz pa brenas ur gelaouenn vrezhonek ; lenn a rae, *mata-mata*, ur romant d'hor matezh : " Lavar din petra eo e galleg ". Met alies, pe dre ma veze fall an distagadur, pe dre ma oa dic'houzvez e ostizez, ne zeske ket kalz tra. Derc'hel a rae soñj eus ar gerioù avat, dre m'en doa ur vemor sebezus.

(1) « Ar paour-kaezh Biel-se ken iskis ha ken pennek ».

(2) « Ar merc'hed-se eus ar Morbihan ».

324

Pa 'z aemp da bardonañ d'ar Folgoad pe da Rumengol pe da Dromeni Lokorn, e veze ur joa dezhañ klevout kanañ kantikoù brezhonek hag ivez sarmonioù an eskob pe ar beleg ivez, hep kompren pep tra moarvat. Adlavarout ha dibunañ a rae neuze, evel goursavet, pep linenn eus ar c'hantik, evit bezañ intret, a vije bet lavaret, gant ar yezh-se a seblante e c'hervel.

Hogen ne vevemp ket en un aergelc'h brezhonek hepken, ha va breur, en diavaez eus ar c'halvidigezh-se, don ennañ dija, a gemere perzh en hor buhez familh. Bez' e ouie c'hoarzhin ha c'hoari evel d'omp. Plijout a rae dezhañ bezañ gwisket brav, ha lorc'h a oa ennañ gant e vlev du rodillet a zalc'has hir betek e c'hwec'h vloaz, e golier gwenn broderezh lakaet war ur gwiskamant voulouz glas-teñval, hag e vodreoù gwenn. Lipous a-walc'h e oa, ha mamm-gozh a rae dezhañ, e kuzh, forzh gwestell gant dienn.

Staliet en doa ur c'horn dezhañ e-unan, e-lec'h ma vire e " deñzorioù ", ha difenn groñs da dostaat ! Pezh a raemp koulskoude gwech ha gwech all. Ha neuze ! pebezh barrad fulor yen, ha krogadoù a-wechoù da heul.

Plijout a rae dezhañ loened 'zo. Ez-vihan e oa bet sot gant ar c'hezeg gwenn hag ar c'hizhier du. En e c'hodell e vire bepred ur marc'hig gwenn hag ur c'hazhig du e koad ; ouzh taol, e-pad ar predoù, e veze ul loenig a-zehou d'e asied, egile a-gleiz. Ur marc'h war rodoù, " Blanchot ", en doa ivez. Sellout a raemp outañ gant avi hep krediñ lakaat an dorn warnañ ! Diouzh an noz e veze

goloet gant ur pallenn, gant aon moarvat na dapje riv. Al laboused a gare kalz ivez, met ne rae van ebet ouzh ar chas nag ouzh loened ar sirk, a blije kement din : leoned, tigred, panterened, h.a.

Lenn ha tresañ, setu e blijadur. Tresañ a rae brav-tre, met evel ne gare na bezañ meulet, na bezañ abeget, ne veze ket gwelet e oberoù alies !

Goude skol ar re vihan, ez eas d'ar skol publik, ru Monge, renet d'ar poent-se gant an aotrou Bergot. Ar skoliad-skouer a oa anezhañ ne chomas ket pell eno, hag abred ez eas d'al lise, enskrivet er rann " Skiant ha Yezhoù ". Eno, evel bepred, hag evit pep danvez, e reas berzh, donezonet ma oa, hag, ouzhpenn, labourer pervezh.

325

War bep danvez nemet ar sport. Morse ne deurezas dont da c'haloupat ganeomp war an aod na da neuñ. Chom a rae e-unan-penn, war ur roc'h bennak, o soñjal en ur sellout ouzh ar mor... Er skol ne blije ket e emzalc'h d'e holl gelennerien. En em ziskouez a rae lent, klozet warnañ e-unan, tavedek hag ouzhpenn, gwiridik hag anoazus, re gizidik evit degemer, pe o tegemer gant poan, an disterañ tamall.

Se a goustas ker dezhañ a-wechoù, met netra na den ne oa gouest d'e zigalonekaat. Kiañ a rae kendalc'hus, diarvar diwar e benn e-unan. Labourat a rae dizehan, en digenvez, ha gouest da vezañ digenvez e-kreiz an tousmac'h. Morse grik ebet eus berzh-mat nag eus kerseenn.

Dont a rae gantañ an holl brizioù kentañ koulskoude, met, pa zeue an devezh da ingalañ ar prizioù, pebezh abadenn ! Evit distreiñ, e tec'he dre straedoù bihan dizarempred, ur pilerad levrioù kuzhet a-zindan ur mell pelerinenn vezher, dindan an heol tomm. Erruet er gêr, e kloze anezho dindan alc'houez en e vurev. E-keit-se, hor c'hoar henañ a zispake gant lorc'h, d'ar re vihan - va breur ha me -, ar bern he deveze bet.

El lise eo e reas e bask kentañ ; bec'h en deveze an aluzener, an aotrou Thomas, gant al lampavaned yaouank fiziet ennañ ; un tamm frealz en deveze gant unan da nebeutañ : va breur, aze ivez, a stage da labourat, pe da glask labourat kentoc'h. N'helle ket bezañ mod all : pep tra a rae don ha sirius, ha mont a rae d'ar skol pe d'an iliz evel ur manac'h d'e gellig. Dre chañs n'oa manac'h bihan ebet ken pa vezemp etrezomp, ha bez' e oa ur bugel hag ur c'hrennard « evel ar re all ». Ren a raemp ur vuhez familh eeun, eeun-tre, hep darempredoù « bourc'hiz », tamm ebet.

Lenn a raemp kalz ; ur faltazi divent hor boa ; edomp o chom en ur gêr a garemp, gant traezhenoù plijus, tost, al lenn-vor hag ar mor aze dirazomp, ha, tost deomp, un endro dihuedus, gant tud a bep seurt, lod anezho oristaled wirion.

Va c'hoar a skrive pezhioù-c'hoari war skouer re Racine ! hag en em veuze e-barzh. Louis a skrive a bep seurt ivez, barzhonegoù gant gwerzennoù daouzek silabenn. Siwazh ! pa zeuen da emellout, evit klask kaeraat, e troe ar pezh meurdeus-uhel d'ur farsadenn, a zibunemp, a ganemp en ur c'hoarzhin. Ur vouezh kaer en doa Louis, ha seniñ a rae brav a-walc'h war ar violoñs. Me a gane justik hag a skoe mata-mata war ar piano. A-walc'h deomp da sevel abadennoù-daou. War donioù anavezet, Carmen, pe Butterfly, e tisplegemp war an ton bras, gerioù ha bommoù dic'hortoz, farsus, a ijinemp. Hor c'hoar vras hag hor breur bihan hag a gane faos o-daou, a selaoue, estlammet an hini gentañ gant ur mousc'hoarzhig habask evit an daou farouell-se. N'eo ket e gaou e oan bet lesanvet « Fured-Farouell » gant Bielig.

326

Ouzhpenn e labour-skol en doa va breur desket spagnoleg, hag un tamm latin ivez. Savet en doa, a-nebeudoù, ul levraoueg vihan dezhañ e-unan. Kontadennoù, mojennoù, danevelloù-beajoù, hag eñ ken troet da chom er gêr ! Met beajiñ a rae kalz « gant e spered ». D'ur mare 'zo e voe pitilh gant danevelloù bugaleaj

Chateaubriand, re Renan, levrioù A. Le Bras ha skrivagnerien all stag ouzh danvez Breizh. Met " Al levr " evitañ, a oa *Barzhaz Breizh* Kervarker. Diwezhatoc'h, e voe merket gant *Ar en Deulin* Bleimor. Lakaet e voen da zeskiñ *Pedenn ar Gedour* (e galleg) ha n'am eus ket e ankounac'haet.

Pegoulz ha penaos eo kroget da vat da studiañ ar brezhoneg ? N'oufen laret ; abred, sur-mat.

Dornet-kaer e oa. War-dro e zaouzek vloaz edo pa savas ur gêr a-bezh gant paper ; anvet e voe : " Heoliou ". Un taol-micher, e gwirionez : un iliz-veur e-kreiz, gant gwer livet, un aoter en diabarzh ha beziou, warno delwennoù gourvezet, un ti-kêr gant befrezou flamank, tiez gant balkonioù dantelezh, un tour-ged, straedoù 'vel er Grennamzer, enno tudigoù o pourmen gwisket e giz an amzer-se.

A-zioc'h ar gêriadenn, ur bagodenn gevrinus gwarezet gant un aerouant gwer ha ruz. Pitylh e oa gant e gêr, ha difenn da zen da douch !

Va mamm a selle gant estlamm ha tristidigezh ouzh an « neizh poultrenn » a voe ret-mat diskar un deiz !

Morse n'on bet gwall varrek war ar gwri ha diskempenn a-walc'h e veze gwisket va foupigoù. Eñ avat, gant tammoù pilhoù, tailhet, juntet, gwriet, a rae evito gwiskamantoù stultennus, a vije kavet dispar bremañ marteze. Ken brav e ouie lakaat al livioù da glotañ !

An holl draoù-se a veze aozet hep pres, jedet resis ha graet gant asurded evel kement tra a rae.

Edo ar brezel 14 o tostaat. Aet e oa Bielig d'an anaon ur bloaz a-raok. Hor mamm-gozh a oa marvet p'edomp en hon dek hag eizh vloaz. Gant marv Tad-kozh e steuzie al lodenn disoursiañ ha laouenañ eus hor bugaleaj. Mare an istorioù kaer hag ar c'hanaouennoù, re Blougin ha re Vro-Iwerzhon.

327

Merket-don e oamp bet, hep gouzout deomp c'hoazh, gant e bersonelezh ken dibar ha ken buhezek. Morse ne oa bet ur marc'h-labour anezhañ. Aet yaouank d'ar verdeadurezh, ne oa ket devet gant ar c'hoant uhelaat. Bezañ mestr-kanolier a oa a-walc'h dezhañ. Met, na plijus e oa Bielig, distagellet, kurius a bep tra, dezhañ ur spered lemm gwevn, ha sot-pitylh gant e vrezhoneg hag e Vro-Leon. Gantañ eo bet levezonet Louis a dra sur, ha pinvidikaet drezañ. Nag a lorc'h a vije bet ennañ o c'houzout en doa e vab-bihan klasket, a-bouez e nerzh, seveniñ e Huñvre.

Tud all a oa en hor c'helc'hig-familh : Tintin Mari, c'hoar va mamm, skolaerez evelti. Tonton Paol, o breur, mestr er verdeadurezh, hag, erfin, kenitervezed eus an Henbont.

Tintin Mari a oa bet anvet skolaerez e Lokournan. A bep seurt he devoe da c'houzañv eno. Deuet-fall e oa ar skol laik, dreist-holl d'ar vourc'hizien vihan. Dre chañs he doa un albac'henn : an istor, ha bevañ a rae en tremened e kompagnunezh ar Gwesclin, Richelieu pe Charlez V. Komz a rae anezho evel ma reer eus tud anavezet mat-tre - pezh a gavemp, Louis dreist-holl, fentus meurbet.

Ul lodenn eus Tintin Mari a veve er bed memes tra, ha neuze oa kalz fentusoc'h c'hoazh. Ne skuizhemp ket gant " kronik " tud Lokournan. Ur vuhez enk, trenket gant labennerezh, tud speurennet, renket-mat e tu pe du, gwenn pe ruz. Istorioù strobinnellerezh, seblantoù, karrigell an Ankou, a zeue stank ganti, evit hor brasañ plijadur.

Tintin Mari a oa en he servij ur plac'hig yaouank, Gabrielle hec'h anv. Houmañ, didroidell, a zeue bepred da lakaat he greunenn-holen en diviz, evel ma vez lavaret. Pa veze Tintin Mari o kontañ tra pe dra, e teue Gabrielle d'he harpañ ha da glokaat, e brezhoneg evel just ; ne ouie nemet ur ger bennak e

galleg. Ouzhpenn klokaat an diviz, drevezañ a rae : ur wir arzourez. Tud hag arvest a c'hoarie dirazomp, o louchañ, o kammañ, o vallozhiñ, o vennigañ, o pediñ, o kuzulikat. Er c'hoariva edomp ! Louis a varilhe pep tra, evit diwezhatoc'h marteze ?

Tonton Paol, eñ, a veze lakaet da « oristal » gant ar familh. Marteze e tenne da Vielig. Kiañ war al labour ne oa ket e zoare. Isofiser e oa er verdeadurezh. ha mat ar stal e-giz-se. Nag e ouie kontañ istorioù avat ! Ur spered barzh en doa. Pennadoù berr a dremene e Brest etre div veaj. Bamet e vezemp gant e zanevelloù : ar broioù pell, an inizi marzhus a ouie livañ deomp ken kaer. Paeron e oa d'am breur, ha « Paeron Paol » e veze anvet ganeomp. Brokus-tre e veze gant e nized a oa sot gantañ. Landreant ha huñvreer, e tistage deomp a-wechoù komzoù diachantet hep merzout e komze ouzh bugale. Mervel a reas e-pad ar brezel 14, beuzet gant al lestr-hobregonet " Danton ". Va breur a voe skoet e spered gant ar marv-se, hag e lavare : « Eürus eo bremañ emichañs, da vezañ e strad ar mor, ha marvet yaouank ». 41 bloaz en doa.

328

Hor familh en Henbont, a oa eus « klan » va mamm-gozh, Aimée Caroline Roussel, gwreg Bielig. Aze hor boa ur genitervez kozh, Tintin Eliza, hag a grede komz « le fichu breton du Morbihan ». Nag hounnezh a ouie kontañ, gant arz, he bugaleaj war ar maez, tost da goadoù-meur ha lanneier. He zad a oa botaouer hag a bretante diskenn eus ur familh nobl bet rivinet e-kerz Dispac'h 1789.

Nag a istorioù fentus, skrijus, boemus hon eus bet klevet ganti, holl soubet en aergelc'h-se a Vro-Wened, ken iskis evidomp. Va breur dreist-holl a vourre ganto. Mab-bihan Eliza, kar a-bell, met tost ouzhomp dre ar vignoniezh hag an darempredoù, a denne d'e vamm-gozh. Bez' e oa ken donezonet hag hi evit diskrivañ ha livañ tud ha traoù ar gêr vihan. Dont a rae du-mañ : mont a raemp d'an Henbont ; ha fent hon deveze gant pezh a gonte.

Komz a rin eus ar vakañsoù ivez. P'edomp bihanik c'hoazh, e oa bet anvet Tintin Mari da renerez e skol Kêrber. Eno e tremenemp an ehan-skol. An ti a oa plijus, sklaer, laouen, gant ur gegin bras-tre, rouantelezh Gabrielle, hag ur mell grignol deñval a rae aon deomp, ha, war un dro, hon dedenne. Al liorz, a seblante deomp bezañ divent, hag a gavjemp bihanik bremañ moarvat, a oa leun a vleunioù kaer, a legumaj ivez. Bielig a rae war he zro. D'an nevez-amzer e veze un dudi c'hwez skañv ar roz dre al liorz a-bezh.

Gwelout a ran c'hoazh, ar puñs, ar bratell goloet a gabusinenoù. Eno, bemdez da greisteiz, e kemere Bielig e « aperitif » evit brasañ displijadur Mamm-gozh.

Louis a zaremprede kalz ar gwerje kement hag ober al lez d'ar sivi, spezad, kastilhez, flamboez. Goude en em astenne war ar geot, oc'h huñvreal en ur sellout ouzh ar balafenned o nijal. Dedennet e oa gant ar puñs. Touiñ a rae d'am breur bihan ha din, din dreist-holl, e teue eno, diouzh an noz, boudiged o anvioù iskis, a zibrade ar golo prenn evit dont da goroll el liorz, o lakaat ar bleunioù da vont e bravigoù. Da c'houlou-deiz, pa gane ar c'hilhog, flok ! e tistroent d'o lojeiz, deuet diwelus.

Krediñ a raen. Koulskoude, un deiz, disfizius, e c'houlennis penaos e c'helle gouzout : kousket a rae evel ur roc'h ! Dic'hoarzh ha misterius e respontas en ur sevel ur biz : « O ! me ' oar kalz traoù, kalz, kalz, met ur sekred eo, diaes lavarout... ha ne fell ket din lavarout ! »

329

War an deiz ez aemp war droad da Santez-Anna ar Porzhig dre hentoù bihan ha gwenodenoù. Nag e plije deomp ar chapelig, enni, a-istribilh, bagoù a bep seurt, trugarez ar vartoloded da Santez Anna.

Gwechoù 'zo e kemeremp tren bihan Konk, e anv iskis Buffalo. Stroñs-distroñs e kase ac'hanomp betek an Traezh-Hir, pe ar Minou Bihan. Erruet war an draezhenn, e lamme an holl - nemet va breur - er mor, hag e yaemp da batouilhat

er poullou-dour, e-mesk ar reier.

Eñ avat, en em stalie war ur roc'h, a-gostez, hep diwiskañ e votoù zoken, ul levr pe un tamm paper da dresañ en e zaouarn. Aze e chome, en ur c'hortoz, hep diskouez morse an disterañ sin a enoemant pe a zibasianted. E dammig buhez diabarzh en doa dija, moarvat, ar « sekredoù »-se ken diaes o displegañ.

Diwezhatoc'h e voemp, e Konk, feurmerien drouzus e ti div zimezell, dous, evezhiek, tud a-feson hag a zalc'he ur stal porselen ha feilhañs, benvegou kegin, kastelodennoù h.a. Kozh e oa an ti, dezhañ un talbenn greunvaen kinviek, ennañ ur viñs vaen hag a gavemp ken kaer ha hini ur c'hastell.

An dra-se oa e penn kentañ ar brezel 14 ha damgrennarded a oa ac'hanomp dija.

Dont a rae va breur ganeomp, hag un nebeut mignoned, da vale a-hed an aod war an tevinier hag an tornaodoù adalek Konk betek Lokmize-Penn-ar-Bed. A-wechoù ez ae, eurvezhiou-pad, e-unan, en unan eus an oufigoù didud, ken stank eno, pe etrezek beg gouez Kermorvan, pe c'hoazh e koadoù Trebabu, kaset gant an treizher, en tu all d'an aberig ; karout a rae dija an didrouz hag an dilavar.

Koulskoude e veze en e vleud gant an div zimezell. Mont a rae d'o gwelout gwech an amzer. Neuze, azezet etre pileradoù asiedoù ha podoù feilhañs Kemper, e tivize ganto kourtez ha mousc'hoarzhus, aketus ouzh " Kronik bihan Konk " a veze ledet dirazañ. Istim en doa evit an div vaouez hag ar re-mañ a brize ivez ar paotrig seven ha speredek, met dreist-holl dre ma tiskoueze karout kement ar vro. Ar vro o vezañ, evel just, Konk, lakaomp betek Brest, an inizi ivez, Molenez dreist-holl ! Ar brezel-se hag a dremene pell, e Bro-C'hall, a leze anezho diseblant a-walc'h.

330

Va breur avat a heulie anezhañ a-dost, evel pep hini. Spilhennañ a rae bannieloù liesliv war ur gartenn, en a-raok, en a-dreñv, hervez ma fiñve an armoù. Kement-se ne vire ket ouzhomp, ken yaouank, da vezañ laouen ha da ren ar vuhez voas. Goude c'hoazh ez ejomp e-pad an hañv pe da Vorgad pe da Gameled.

Ne blije ket Morgad d'am breur. Kalz re vourc'hiz d'e c'hrad. Tec'hout a rae rak itronezed, komerezed, ha fistilherezed ha n'helle ket gouzañv. Er c'hontrol en em gave brav e Kameled, war ar porzh, e-mesk ar besketaerien, tud ar vro. Karout a rae iliz kozh Roc'hamadour ha dreist-holl tornaod an Toull-Inged, didud ha gouez en amzer-se.

Mont a rae, bepred e-unan, d'ober baleadennoù hir betek Beg Pennhir, dirak ar " Bernioù Piz ". Eno e tiskenne dre hentoù-givri betek ar " Sal gwer ", ur c'hro digor war ar mor-bras. Chom a rae pell e kompagnunezh al laboused-mor a c'harme skiltr en ur droiellañ hep ehan dirazañ.

War hent an distro e rae ur poz a-wechoù e-kichen maner ar " Boultour ", savet war an tevenn a-dal d'an Toull-Inged. Ti ar barzh Saint-Pol-Roux e oa. Hemañ a yae hag a zeue dre al laneg, e gabell bras o nijal war e zivskoaz, e vlev gwenn en avel. Pe, gwisket gantañ un tog giz Mistral, e c'havr wenn " Esperañs " war e seulioù. « Monsieur Saint Pol », evel ma veze anvet e Kameled, a gomze, a gomze gant jestroù bras ; ha va breur, difiñv, a selaoue. Peseurt diviz a c'helle bezañ etre ar barzh provañsek, en em dennet war an tamm douar-mañ, gwentet gant an avel hag ar wallamzer, hag ar Breizhad yaouank, a-vec'h ur c'hrennard anezhañ, ha ken lent ha prenet warnañ e-unan ? N'ouzon ket ; morse ne lavare grik diwar-benn an divizoù-se.

Bez' e oa ivez, war an tevenn, ti " Antoine ", eus ar c'hoariva brudet " Antoine ". Dont a rae eno c'hoarierien ha skrivagnerien « Parizian », kelaouennerien ivez. N'ouzon ket ha tro en deus bet Louis da gejañ gant an tropell-se firbouchus ha trouzus.

Gouez da dud Kameled, e oa anezho un ouenn-dud disheñvel-tre diouzh o

hini, ken disheñvel ha ma vije evidomp tud eus ar blanedenn Veurzh.

Tud Kameled eo a oa an dud wirion evidomp ; pesketaerien solut ha drant, gant o zammig doug d'ar « ratafia » ; o gwragez hag a veze war ar c'hae o tidoueziañ ar pesked, hag o kontañ flapach, o mouezhioù skiltr o kas d'ar pevar avel, gant jourdoul ha fentigellerezh, ar c'heleier diwezhañ pe gazetennerzh ar porzh hag ar c'harter. Ganto eo e veze Louis en e vleud, gwechoù 'zo ec'h emelle en divizoù ; anavezout a rae pep hini dre hec'h anv, anvioù espar : « Malvina », « Sperantin », « Mari Sent », « Mari Nonna », hag « Emma » 'ta, a oa bet darbet dezhi, sañset, dimeziñ d'un « infant » a Vro Bortugal. E koun eus an dra-se, moarvat, e c'hrougouse un tenergan e portugaleg, pa veze o kannañ er poull. An holl gannerezed a ziskane gant glanañ pouez-mouezh Kameled.

331

Fin a zo da bep tra, ret-mat e veze adkemer hent ar skol, pezh a rae va breur hep poan, war a seblant. Bepred sioul, reizhek, reoliek, hep goulenn morse ali na skoazell digant nikun, e labourere diehan, o kemer nebeut amzer evit digeinañ. D'am soñj, urzhiet ha prim evel ma oa, e veze lipet buan e labour-skol gantañ. Estreget-se e studie. Petra ? Den ne ouie, klozet-mat ma oa a-zindan alc'houez e levraoueg « dezhañ », ha ne vije ket bet brav klask lakaat ar fri eno dindan boan da vezañ kaset da sutal, rust, gant ur ger evel un taol-foet.

Evel just e tremenas aes-tre ar vachelouriezh. Panevet e zaoulagad en dije graet evel kalz eus liseaned Brest : klask mont d'ar Skol Naval. War ali e gelennerien e voe divizet kas anezhañ d'al lise Sant-Loeiz e Pariz hag a briente Politeknik.

E gelenner war an tresañ a ginnige kas anezhañ da Skol an Arzoù-Kaer. Hon tud a gawe dezho oa gwall risklus evit ur paotr lent - ha n'anaveze nemet kelc'h e familh !

Mont a reas eta d'al lise Sant-Loeiz e Pariz. Eno en em santas buan dianket ha diheñchet, peogwir ne felle ket dezhañ bezañ nag ijinour na soudard. Un dra hepken a felle dezhañ ober : distreiñ da Vrest, klañv ma oa gant an hiraezh, ha stagañ da studiañ yezhoù.

Asantiñ a reas va zud a-benn ar fin, dirak seurt mennad diblegus, da bezh a oa moarvat e c'halvidigezh. Kontet eo bet gantañ, hervez, e-barzh " Al Liamm ", ar pennad-amzer tremenet e Buckley, e ti ur person, an Tad Pochard, genidik a Vreizh. Bloaz goude e yeas da Skol-veur Leeds. Korbellet e voe ar wech kentañ pa dremenas an « agreg ». An holl a voe souezhet. An holl, nemetañ : gouzout a rae gwelloc'h eget nikun implij e amzer.

Mont a reas neuze d'ober e goñje da Wened er c'hanolieriezh-war-varc'h. Ne veze ket lazhet gant al labour moarvat, rak feurmiñ a reas, e ti div zimezell gozh (adarre), ur gambrig hag a skoe war ur porzh leun a vleunioù ha war un ti kozh. Pep eurvezh dieub ha pep ehan a dremene eno. Un haor a beoc'h hag a sioulded oc'h adkrouiñ an aergelc'h-se a blije kement dezhañ pa labourere.

332

Labourat war betra ? Saozneg ? Brezhoneg ? N'hellan ket lavarout.

Echu e goñje gantañ, e tistroas da Bariz evit e studioù. Lojañ a rae en un ostaleri vihan, enk, disterik, " L'Hôtel des Grands Hommes " hec'h anv, tost d'ar Panthéon. Me ' gred ez eus anezhi c'hoazh, enk ha disterik atav.

Resevet, aes-tre ar wech-mañ, d'an « agrégation », e voe anvet evel kelenner e Brest, kêr e vugaleaj a gare kement.

Em eñvor e welan anezhañ, da-geñver ar Prizioù, gwisket gantañ an toga (dic'hizet e kelenner, a lavare Gabrielle), o tistagañ ur brezegenn, hanter sirius, hanter godisus, diwar-benn " Meuleudi d'al leziregezh " !

Tremen a rae ar bloavezhioù, pep hini ac'hanomp o vont gant hentoù

disheñvel ; d'ar poent-se edo va breur o chom 10 ru Jean-Macé, e ti Dintin Mari. En em glevout a raent mat-kenañ o-daou.

Un diaezamant a blave koulskoude war ar familh Nemo, unan diredis ha pounner. Nebeut e komze va breur eus e labour war dachenn ar brezhoneg. Diskouezet a-walc'h en doa, ha roet da gompren sklaer, davet peseurt pal ez ae, ha penaos en doa divizet gouestlañ e vuhez a-bezh dezhañ. Va zud n'o doa ket kuzhet o enebiezh nag o diveizusted ; va zad en em sante gall muioc'h eget breizhat : servijet en doa ha servijout a rae er verdeadurezh gant lealded hag a galon vat. Va mamm, Bretonnez vat, a oa stag-tre ouzh Breizh. Gouzañv a rae pa veze harluet e Rochefort, pe e Toulon. Savet oa bet avat en aergelc'h « a zigoll » sanket er vugale goude ar brezel 70. Aon he doa, daouf ma ne oa anv nemet a obererezh lennegel, aon na zegasje bec'h war he mab.

Diseblant-kaer e oa va c'hoar ouzh seurt kudennoù. Edo va breur all e Skol Saint-Cyr, prederiet muioc'h gant e vicher da zont eget gant ar brezhoneg.

Me oa tostoc'h dezhañ sur-mat, met, yaouankik, n'em boa ket kalz a levezon war ar familh ; ne oan ket donezonet evit deskiñ yezhoù ha ne glaskis ket. Ouzhpenn se ez is da vevañ da d-Toulon.

Chom a rae Louis e-unan-penn eta, digomprenet, gloazet-don gant e familh a zileze anezhañ, ha gant ar mousc'hoarzh-se ivez, war un dro truezus, diskredik ha goapaus, a zegemeras e strivad da zisplegañ e venozioù - kentañ ha diwezhañ taol-arnod.

333

Rak ne gomzas mui ken, morse, na diwar e benn dezhañ, na diwar-benn e labour, nag eus e enklaskoù, nag eus e vuhez, ken danvezel, ken speredel. Netra diwar-benn disouezhennoù koulz ha diwar-benn berzhioù-mat. Mut e chomas war gement-se hiviziken.

Hini ac'hanomp ne glaskas terriñ an dilavar-se - e gaou marteze - met, douetiñ a ran, ennañ en em veske chagrin, c'hwervoni, lorc'h gloazet, un tamm droukrañs, ha, marteze, ar soñj diarvar en dije e daol-digoll un deiz bennak. Rak gouzout a rae ervat petra a oa gouest da ober ha petra a c'helle kas da benn. Met ni ne ouiemp ket... c'hoazh.

Chom a reas, a-ziwar-c'horre, al Louis a anavezemp, seven, mousc'hoarzhus, evezhiek, o kemer perzh en divizoù, o seblantout kemer dudi e buhez ar familh.

Hag ar bloavezhioù a dremenas. Setu brezel 1940. Galvet e voe d'an arme, tremen a reas, e Reter Bro-C'hall, ar goañvezh kalet-se. Distaget e voe evit bezañ jubennour ur c'horonal saoz. Diwezhatoc'h, pa grogas an emgann, e voe gloazet ha devet e Berk gant ur vombezenn-dangwall. Chom a reas ur gleizenn war e fas. Kollet en doa e anaoudegezh ha dont a reas ennañ e-unan en un ospital e Bro-Alamagn. Kaset e voe d'ar gêr. Distreiñ a reas da Roazhon. Mont a reas etrezek al lise ma oa va c'hoar renerez. Ar porzhier, o welout seurt korker treut, disliv, losket-divalav e zremm, lous, e zilhad hanter e pilhoù, ne felle ket dezhañ e lezel da antreal, kaer en deveze lavarout : « Breur an dimezell Nemo on ».

A-benn ar fin e voe pellgomzet dezhi hag e anavezias he breur en den iskis-se, klañv ha dinerzh. Krediñ a raemp e oa marv, anv oa gant va mamm da lakaat oferenoù evit repoz e ene!

Ur bloavezh ehan en devoe, abalamour d'e yec'hed. E Plasenn La Tour d'Auvergne edo o chom neuze. Diskaret e voe e di gant bombezennoù saoz ha, da heul, e levraoueg hag e baperioù. Mont a reas neuze da Roazhon. Eno e reas war-dro ar Skingomz ha tro en devoe da reiñ lañs d'an abadennoù brezhonek. Toullbac'het e-pad ur bloaz abalamour da se, ha daoust ma n'en doa ket graet a bolitikerezh morse, e voe didamallet goude un hir a brosez.

Tro am eus bet da vont d'e welout en toull-bac'h - n'edon ket o chom e

Roazhon - met va mamm baour a uzas he nerzh diwezhañ o vont, o c'hortoz er-maez, dindan ar seizh amzer, degemeret gant gwarded dizereat alies, hag a rae da Louis evel pa vije bet un torfedour. Koronal oa va breur yaouank neuze ; klask a reas hanterañ ; en aner. Louis, dous ha pasiant, a glaske hon c'hennerzhañ, met surmat en deus bet gouzañvet ur verzherinti e-touez an dud-se, gros ha leun a gasoni.

334

Ur wech dieubet e chomas un nebeut mizioù en ur ranndi prestet dezhañ gant mignoned. Goude ur pennad, e tremenas dre zu-mañ. Adkroget en doa raktal gant e labour war ar brezhoneg, hep koll an disterañ munutenn.

Goude bloaz, ez eas da Iwerzhon ; ne ouie ket e oa da vat. Morse n'eo bet distroet daoust ma veze pedet da geñver kement darvoud trist pe laouen a c'hoarveze er familh.

Bet on o welout anezhañ e Dulenn. Hag evit ur predig e vezemp evel gwechall, o tivizout gant birvilh, laouen, met a-ziwar-c'horre. Gouzout a ran en deus anavezet an dienez ; morse ne reas anv a gement-se. Ur wech da vat en doa divizet lezel e familh en diavaez eus e gudennou personel, ha krediñ a ran n'en dije ket galvet, a-greiz an dienez vrasañ zoken. Kent klozañ an danevell-mañ, e fell din lakaat war wel e berzhioù dibar. Diarvar eo : bez' e oa an hini donezonetañ ac'hanomp hon-pevar, hag a-bell. Met ret e oa bevañ tost-tre dezhañ a-benn merzout an dra-se. Ijinour en dije gallet bezañ, pe tisavour, treser, gwrier-bras, hep komz evel just eus an dachenn dibabet gantañ, hini ar yezhoù hag al lennegezh. Hennezh e oa e zonezon pennañ.

E emzalc'husted eleveziek, e lorc'h ivez, hag an doug-se d'ar sekred ha d'ar sioulded, a zamguzhe, koulz lavaret, ur bersonelezh dibar - ha n'en em ziskoueze ket - e doare ma seblante bezañ, evit kalz eus hor mignoned, pe eus e gelennerien, pe eus e gamaladed, ur studier damantus d'e zlead, labourer, kier zoken met hep kalz a sked.

Me ' gred e veve un huñvre dezhañ e-unan, hep birvilh avat, hep diduell. Ne veze ket « er c'houlmoul » koulskoude, tamm ebet. Bez' en doa er c'hontrol ur spered naet, resis, urzhiet ha lemm ; dibaot oa dezhañ kuitaat an douar, da nebeutañ war a seblante ; rak prest e veze bepred da dapout an tu fentus eus an dud hag an traoù, ha da c'hoarzhin diwarnañ.

Karout a rae dreist-holl an dudigoù izel hag emroüs hon doa anavezet. Hon Mari, a Gastell, Janed, a Bleiben ha dreist-holl hon Gabrielle a Lokournan. Klask a rae komz ganto, gouzout a rae o selaou, tavedek, ha komz ar yezh a intentent ivez. N'anavezent nemet un nebeut gerioù gallek. Bremañ o dije 100 pe 110 vloaz oad. O selaou a rae gant ur basianted divent ha deuet-mat e veze dezho atav, o lellig. Pa voe taget grevus Gabrielle gant an droug-skevent ha rediet da chom war he gwele, da vat siwazh, ez eas-eñ bemdez, pe dost, da welout anezhi. Kelenner e oa el lise d'an ampoent. Gortozet e veze « evel ar Mesiaz » ; komz a raent o-daou eus an amzer wechall, ken tost da galon an eil hag egile.

335

Un deiz en ur dremen e teuis, da Vrest, ha mont a ris da welout Gabrielle en he lojeiz bihan ru Louis-Pasteur, hag hi da lavarout din : « N'hellez ket gouzout pegement e skoazell ac'hanon da vervel ». N'am eus ket disoñjet ar frazenn-se. Paour-kaezh Gabrielle, a lavare : « Ma welfen Louis hag Odette » - he merc'h e oa - « o tremen dindan an tren n' oufen pehini saveteiñ da gentañ ».

Erfin, eñ eo en deus he « sikouret da vervel ».

En enep, ne veze ket hegarat atav, na seven zoken, gant an itronezed, anvet gant Gabrielle - bepred -, « les mijaurées de la Préfecture Maritime ». Ne zarempredemp ket kalz anezho, pa ne oamp ket eus ar « même monde », evel ma lavared neuze. Va mamm a anaveze lod koulskoude, met seurt tud n'o doa ket an eurvad da blijout dezhañ. Respontet e vezent sec'h, pa deurveze respont : beulke, fallakr, pilpous, trenk, melek... h.a., setu penaos e oant bet barnet

gantañ. Gwelet am eus bet anezhañ o treiñ kein, dizereat, ouzh un itron, oadet, hag a rae outañ goulennoù a gave « diaviz ha bugelel ». Va faour-kaezh mamm, ken seven, a veze mantret...

Un dra hag a zo dianav a-grenn din eo ; e pelec'h, pegoulz, penaos ha dindan pe levezon eo kroget da vat va breur da studiañ ar brezhoneg. Ken dianav all eo din ar mell labour en deus savet, lod e Breizh, lod all en Iwerzhon. Eüruzamant ez eus tud hag a oar, hag a ouezo hel lavarout.

Pa antreas en ospital, e c'houlennas digant ur c'henvreur eus an « Institute », an aotrou Mac Kenna, kas keloù din. Goude em boe ul lizher digant Alan Heusaff. Fellout a rae din mont diouzhtu, met goulenñ a reas diganin, dre Alan Heusaff, gortoz ; ne gredis ket mont daoust da se.

C'hoant en doa da zistreiñ da Vreizh ha bevañ a rae gant an huñvre-se. Ne soñje ket din e vije posupl ; ober a raen van da grediñ, hag eñ kennebeut ne grede mui moarvat en un distro. Nag en dije karet mervel e Breizh, e Brest, koulskoude !

336

Erfin, divizout a ris mont memes tra. D'an 19 a viz Mezheven ec'h errujomp e Dulenn, va gwaz ha me. Kavout a ris anezhañ en e di bihan, gant al liorzhib dirak bleuniet-holl gant roz kaer.

Azet oa en e gador-vrec'h, ha ne savas gwech ebet. Gwan, treutaet ha koshaet e gavis. Met eñ, gant fent, evel gwechall, alavaras din : « Te n' out ket yaouankaet ivez ».

« Ton » hon yaouankiz hon doa adkavet ; kontañ a reas, war mod ar fentigellerezh, e antre en ospital, en ur farsal c'hoazh, gant e vousec'hoarzh « e korn » a anavezen ken mat.

Komz a rejomp eus ar familh, ar vignoned, eus Brest sebezet e chomis o klevout anezhañ o tibunañ anvioù tud hor boa anavezet keid-all 'zo. Laouen e voe o komz eus « Tante Marie ».

Hag adarre e lavaras e c'hoant da adwelout e vro, da zistreiñ da Vreizh ! Met ne oa ket touellet. Re ziwezhat !

« Te 'oar, a lavare din, du-hont ne vin ket dizarempred, kalz a vignoned am eus. »

« Ya, » ac'h adlavaras gant nerzh, « kalz a vignoned am eus e Breizh. »

Met, pa zeuas an eur da gimiadiñ, n' hellas ket chom hep gouelañ. Gouzout a rae, koulz ha me, n'en em welfemp mui.

Alan Heusaff a gemennas din e oa aet d'an anaon, d'an 29 a viz Mezheven, dek devezh goude. Fellout a rae dezhañ bezañ douaret e Brest, e bez hor familh.

E obidoù ken kaer ha ken fromus a voe evidon un dizoloadenn wirion, ha dizoleiñ a ran kalz traoù all, bremañ, bemdez ; pell oa din soñjal e oa bet savet gantañ hevelep labour ramzel, kel liesseurt ha ken pinvidik, na, kennebeut, e oa ken brudet ha doujet er broioù keltiek.

Kompagnun va bugaleaj ha va yaouankiz en deus dalc'het d'e bromesa, pa lavaras d'hor c'herent, nec'het dirak e c'hoant da zeskiñ yezhoù : « Sur on e teuin a-benn da drec'hiñ war an hent-se. Aze e rankan mont, ha netra na den ne viro ouzhin a ober pezh am eus divizet ober ».

Repoziñ a ra bremañ war zouar e vro garet. Adkavet eo bet gantañ ar re o deus e garet kement daoust ma ne oa ket bet komprenet ganto hag en desped d'an harlu ha d'o diseblanted, deuet, evit ul lodenn vat, da heul degouezhioù direizh ha kriz ar vuhez.

Ar re a renoz gantañ o deus karet Breizh ivez, ha desket dezhañ he
c'harout, evit ma vefe eñ, marteze, « an den-se », gortozet kement gant Bielig,
hon tad-kozh. evit brasañ gloar ar brezhoneg.

Roparz Hemon e Dulenn

Pa'm eus adwelet Roparz Hemon evit ar wech kentañ goude ar brezel - e-tro 1956 e tlee bezañ - edo o chom en ur ranndi ouzh tal an " Atlantic House " e Ranallach, en tu'r c'hreisteiz eus Dulenn. Eno e oa tri fezh a-rez gant an douar, teñvalaet gant ar gwez ha moger ar straed e-kichen. Ne oa nemet dek munutenn vale betek e vurev en Ensavadur, e Bothar Burlington, e-lec'h ma oa bet degemeret war-dro 1947 ha ma rae, ouzhpenn e labour-enklask, moarvat un darn vras eus e labour-emsav ivez. Embann a rae a-benn neuze *Ar Bed Keltiek*. Setu ma kinnigis kas dezhañ ur pennad bep miz. N'em boe ket tro d'e welout alies kent din dont da chom e Dulenn e dibenn 1958. Strivañ a raen da gas skridoù dezhañ ez reoliek. O vezañ ma raen kalzik labour-liorzhañ d'ar mare-se e oa aze ur vammenn a destennoù na roe ket mell trevell tennañ diouti. Pa veze prest ar pennadoù em beze digarez da zont d'ober ur pennad kaoz gantañ. Diwar-benn ar pezh a c'hoarveze e Breizh ha dreist-holl war dachenn ar brezhoneg eo e komzemp peurlvuiañ. N'houle ket avat komz eus ar re o doa enebet ouzh peurunvanidigezh skritur ar brezhoneg. Ma tegouezhe din toullañ kaoz diwar o fenn e tave. Bez' e rae evel pa ne vefe ket bet anezho. Ne oa ket troet da gomz kennebeut diwar-benn ar pezh a veze graet war an dachenn bolitikel vreizhat dre hanterouriezh ar galleg. Moarvat ne brize ket ar seurt obererezh, hane oa ket dedennet gant ar politikerezh *. Soñj am eus e lavare pa oa CELIB o kinnig danvez ul lezenn-stur, ennañ nebeut a dra evit ar brezhoneg : « ar re-se a ra holl o labour e galleg ! ». Petra gortoz diganto ! A-zivout un den a oa dezhañ ur roll pouezus en ul luskad politikel hag a glaske kemer perzh en unan eus ar strivadoù da aozañ un emglev nevez evit an doare-skrivañ e lavaras : « Petra en deus hennezh da ober aze ? Dav e vefe dezhañ deskiñ brezhoneg da gentañ ! ».

* Reiñ a rae din a-wechoù troc'hadennoù-kelaouenn pa veze bet taolioù pe brosezioù FLB, evit ar pennadoù a skriven e Carn pe e Breton News.

338

Met ne oa ket a vrouezegezh en e varnadennoù. En e evezhiadennoù, a dlefen lavarout. Dre ma koshae e teue da vout habaskoc'h ivez. Ur wech ma oa droukprezeget en un doare goapaus ha lous eus ur chaloni ha n'eo ket bet eus e vignoned e tiskouezas e zisplijadur. Ne oa ket den da farsal kalz ; hag evitañ da vezañ divrallus en e venozioù, ne felle ket dezhañ bezañ direizh. Gwall sirius e kaven anezhañ.

En Iwerzhon e peder e vignoned d'ur " gwlez ", un tammig fest, e-kerz ar Gourdeizioù. Du-mañ e teu evel-se Iwerzhoniz hag un nebeut Breizhiz, hag e vez neuze kan ha sonerezh koulz ha divizoù ha zoken breutadegoù tenn. Ne gav ket din e vefe bet Roparz Hemon en e vleud e-kreiz ar breutadegoù dizouj hag atersus-se. E bediñ a raemp eta bep bloaz da Zeiz Nedeleg end-eeun, pa ne veze nemet izili hor familh, hag a-wechoù ur Breizhad all pe zaou a-ziwar-dro, paotred dizimez ivez. Aze e c'helle komz eus traoù ar vuhez pemdeziek mar kare, traoù pleustrek, en un doare didro. Pa veze N. Henaff ganeomp avat e save an diviz, war-lerc'h div pe deir gwerennad, war ul live daelusoc'h. Displegañ a rae hemañ e venozioù diwar-benn an ekologiezh, ar galloud nukleel, an Amerindianed, diempradur ar gevredigezh kornogat, c'hoari ha touellerezh ar bolitikerien, hag all. Menozioù harpet war lennadurioù pe martezeadoù diaes o dizarbenn hep bezañ ken lennek war an hevelep testennoù, peadra da vroudañ pe da chom diskredik. Roparz Hemon ne zouge ket kalz da seurt divizoù. Moarvat e kave e oa Henaff re zieub gant e faltazi, re zizouj e-keñver ar vuhezgezh degemeret. Gwelloc'h e kave chom war ul lin asur, hegarat, seven. Kentoc'h eget lavarout tra hag en dije anoazet un den pe distagañ ur martezead evit gwelout petra a soñje e gendivizer e chome sioul. Ne glaske ket reiñ kentel war dachennoù estreget hini ar brezhoneg, hag evit hounnezh, en doa diskouezet dre ober ha dre skrid penaos e wele an traoù. Ne rae forzh gant breutadegoù, dreist-holl ma ne sevened netra da heul. Gouzout

a rae e-unan petra 'felle dezhañ.

339

Ne chome gwech ebet diwezhat evit distreiñ da Ranallach. N'en doa ket tapet boazioù Iwerzhoniz : evel e Breizh ez ae da gousket abred, n'eo ket da hanternoz... E gwirionez, er-maez eus koskor an Ensavadur hag ur c'helc'had mignoned en tu-se eus kêr, ne gav ket din en deus darempredet tud ar vro-mañ. Evel ma lavare sekretourez an Ensavadur pa lavarjomp lakaat un embann eus e varv en iwerzhoneg, n'en doa ket desket ar yezh-mañ. Prenañ a rae an Irish Independent, kelaouenn virourez, amerikangar, an hini nebeutañ broadel eus kelaouennoù pemdeziek Dulenn. Hag ar Guardian ivez, ar gelaouenn saoz frankizourez, na vez ger hegar ebet enni evit Republikaned Iwerzhon. Kement-se ne dalvez ket da lavarout ne brize ket strivadoù an emsaverien iwerzhonat, met peogwir ne zaremprede ket anezho (daou hepken eus ar ouizieien a wele a c'heller lavarout ez eus ganto un doare-gwelout emsavel, met daoust hag e eskemment menozioù er-maez eus ar yezhoniezh ?) ne oa nemet ar pezh a embannet er c'helaouennoù, koulz lavaret, evit reiñ « dizaouzan » dezhañ. Hag ar re-se, me lavar deoc'h, a embann kentoc'h an traoù digalonekaus a-zivout an iwerzhoneg eget ar c'hontrol. « Irish is not news », nemet pa denn da ziskar ar yezh. Evit lavarout mat, dalc'het e oa e spered krenn-ha-krenn gant e labour evit ar brezhoneg ha n'en doa ket kalz amzer evit netra all. Prez a veze warnañ rak atav e oa labour gantañ war ar stern. Er bloavezhioù tri-ugent, em eus bet klasket lakaat anezhañ da zont da vodadegoù 'oa, o soñjal e vije mat dezhañ kejañ gant muioc'h a dud. Met chom a rae tost d'e erv. Daou erv kenstur-mat a oa kentoc'h : hini e enklaskoù yezhoniel, hag a zo bet pe a vez embannet gant an Ensavadur ; hag hini e labour emsavel, *Ar Bed Keltiek*, ar skridoù embannet gant Al Liamm, al levrioù prizius da zeskiñ hor yezh. Ul labour ramzel, na c'halle bout sevenet nemet gant un den engouestlet-klok, dieub diouzh ar prederioù-tiegezh ha micher, donezonet gant ur youl greñv ha kendalc'hegezh dreistordinal koulz ha gant ur spered skiantel. Ret eo lavarout ez omp dleour-bras da Stad Iwerzhon evit bezañ roet tu da Roparz Hemon d'en em ouestlañ e Skol ar Studioù Keltiek (Ensavadur an Uhelouiziegezh) d'e gefridi vreizhat.

* * *

En hañv dreist-holl en deveze gweladennerien eus Breizh, darn anezho mignoned pe vignonezed hag a dremene eurvezhioù a-gevret gantañ. Breizhiz yaouank, a-wechoù abaf, a c'houlenne hag-eñ en defe amzer d'o degemer. Ma veze anezho brezhonegerien e c'hellent mont hardizh ! An hiniennoù a veze oc'h ober studioù brezhonek, en Ensavadur, a veze roet dezho ar skoazell a glaskent digantañ evel just.

340

Pemzek vloaz 'zo en doa prenet un ti e Ranallach, e penn ur straed dall (penaos lavarout a-hend-all : ur straed stanket er penn ma oa e di, ur " cul-de-sac "), pell a-walc'h diouzh monedone ar c'hirri-tan, war-hed ugent munud bale diouzh an Ensavadur. Eno e oa dezhañ ur burev ec'hon a-walc'h, ha plas evit arrebeuri hag ornadurioù a zibabe pervezh. Graet e veze war-dro ar gegin hag al liorzhañ gant ur Breizhad all, Anton ar Roue, met Roparz Hemon a ouie ivez mont d'ar stalioù da brenañ boued. E levrioù-labour a oa renket war daol ar burev, dirak e gador-dro. P'en deveze c'hoant da wiriekaat ster pe stumm ar ger-mañ-ger n'en doa nemet astenn e vrec'h da ober. Kenderc'hel a reas da vont d'an Ensavadur goude ma oa aet war e leve, en oad a 70 vloaz.

341

Er c'harter-se, etre an Ensavadur hag e di, en deus tremenet ar 25 bloaz diwezhañ eus e vuhez. Din da c'houzout n' eo bet aet kuit eus Dulenn nemet un devezh bennak a bell da bell, evit mont d'ar C'hendalc'h Keltiek e Baile Chomaoin ha me ' gav din ivez e Gaillimh. M'en deus graet troiadoù all, n'en deus ket kontet din.

Ne hañval ket bezañ bet dihët morse. Met war-dro daou vloaz 'zo e oa kastizet un tamm mat, hag e teuas e gerzhed da c'horrekaat. Da Nedeleg 1975, a greiz e bredad, e lavaras e ranke mont da c'hourvez hag e chomas ur pennadig mat

kent distreiñ ouzh taol. Pa zeuas d'hor gwelout adarre en hañv 1977 a-gevret gant ur vignonez e oa anat e oa direnket un dra bennak en e gorf met ne lavaras netra deomp a-zivout se. Neuze, e kreiz miz Here warlene, e pelligomzas B. MacKenna, eus an Ensavadur, da reiñ din da c'houzout e oa bet kaset d'an ospital St Vincent e Droichead na Dothra.

Ezhomm a oa d'e zerc'hel eno ur pennad evit bout evezhiet, a oa bet lavaret dezhañ. Koeñvet e oa e brostat, hag un dra bennak ne dae ket mat gant e vouzelloù. Dav oa dezhañ chom gourvezet, nemet e oa aotreet da gerzhout dek munud ur wech pe ziv bemdez en trepas ar rannad eus an aspirai e-lec'h ma oa. Ne oa aotreet da zebriñ na frouezh na gwastell na netra all gant sukr, met sug-frouezh a c'helled degas dezhañ. N'en doa ezhomm eus levr, na kelaouenn ebet. N'en doa ket c'hoant da lenn, ne oa ket aes dezhañ, e zaoulagad a skuizhe buan. Distreiñ a raemp bep tri pe bevar devezh. Lavaret e voe din e felle d'ar mezeg henañ a rae war e dro komz gant an den nesañ outañ en Iwerzhon dre gerentiezh pe dre vignoniezh. Mont a ris d'e gaout hag e tisplegis dezhañ penaos e oa an traoù er c'heñver-se. Fiziañ a reas ennon neuze e oa gwall-glañv Roparz Hemon, e oa taget, estreget er prostat, er vouzellenn vras, gant ar c'hriagn-bev. Ezhomm a oa d'e oberata, met ne asante ket. Un oberatadenn e vefe hag a dizhfe anezhañ don en e spered ivez, met hiraat a rafe e vuhez moarvat.

342

Ne voe ket lavaret dezhañ peseurt kleñved en doa, ha ne ziskouezas ket e tivine. Ur wech, en derou, e reas meneg, fromet, e c'hellfe mervel hep dale hag e roas din ur chekenn, evit kement seurt dispign a c'hellfen kaout en abeg dezhañ. Ne spisae ket muioc'h. Chalet e oa peogwir eranke chom en ospital. Tremena a raemp dre Ranallach e-ser mont d'e welout hag e tegasemp dezhañ lizheroù digant e vignoned koulz ha keloù eus ar gêr. Ne oa ket deuret mui gant keleier eus ar bed, gant traoù personel ne lavaran ket. Dont a rae un nebeut mignoned all, o chom e Dulenn, d'e welout, dreist-holl Róisín Ní Sheaghdha hag A. ar Boulc'h.

War washaat ez ae. Setu ma teuas da welout e oa gwelloc'h dezhañ bout oberataet. Graet e voe e miz Du, hag e tremenas ken mat an traoù ha ma c'helled gortoz. Ar prostat a oa bet oberataet div wech a-raok hag a gendalc'he da ober trubuilh, ret oa dezhañ chom stag ouzh e wele koulz lavaret an holl amzer. Anv a oa gant ar vezeien d'e leuskel da zistreiñ d'ar gêr, met bep sizhun e veze goursezet ganto. Marteze e lavared an dra-se dezhañ evit e habaskaat, eñ avat a gave hir-spontus e amzer eno. Ne lenne nemet al lizheroù, hag o vezañ na gave dudi ebet gant darvoudoù an diavaez, ne veze ket a zanzev founnus d'an divizoù gant e weladennerien. Kinnig a rae Ivona Martin, an Dr Etienne ha mignoned all dezhañ dont d'ur c'hlañvdi pe d'un ti-diskuizh e Breizh. Mont a-walc'h a rafe, a asantas-eñ goude ur pennad, met ezhomm en defe da c'houzout resis da gentañ peur e teufe er-maez eus an ospital, ha da gaout pemzektez evit lakaat urzh en e aferioù er gêr.

D'an deiz kentañ a viz C'hwevrer hepken e tistroas d'e di. Nec'het e oamp ouzh e welout gwanaet kement, o tont d'un ti na oa ket bet tommet abaoe mizvezhioù. Goulennet e voe dre hanterouriezh an Tad D. O Laoghaire ouzh ur servij-skoazell " Meals on Wheels " (Predoù war rodoù) degas ur predad tomm dezhañ bemdez : pezh a voe graet, evit ur skodennig, pemp gwech ar sizhun. Sikouret e veze a-hend-all gant Anton. Ne felle ket dezhañ kaout devezhourez ebet evit al labour-ti. Pa'z aemp d'e welout e kempenne Brid va gwreg ar gegin, ar sal-debriñ hag ar burev. Eñ a chome un darn vat eus e amzer azezet amañ, met e-pad pevar miz e oa gouest da vale mat a-walc'h, daoust ma vezemp nec'het na gollfe e gempouez ur wech bennak o pignat d'e gambr pe o tiskenn. Ne dae ket er-maez da bourmen. Div wech e c'houlennas ouzhin e ambroug gant ma c'harr-tan betek ar bank e Ranallach. Goude pemzektez pe deir sizhun er gêr ne voe mui anv gantañ da vont da Vreizh. Pa c'houlennet e responte : « Gwelet e vo diwezhatoc'h ». Ne dalveze ket pouezañ warnañ.

343

Tregaset e oan gant ar gudenn hag-eñ e tlefen lavarout dezhañ e oa bet oberataet eus ar c'hriagn-bev ha goulenn outañ ha spisaet en doa petra oa d'ober

pa varvfe. Ar mezeg henañ en doa lavaret din e c'hellfe bevañ meur a vizvezh c'hoazh, « marteze un nebeut bloavezhioù zoken ». Diegi am boa da doullañ kaoz diwar-benn an dra-se gant aon d'e nec'hiñ betek re.

Goulenn a raen outan ha n'en doa ket c'hoant da welout ur mezeg bep ar mare. Ne felle ket dezhañ. Bez' e oa evel m'en dije bet aon da vezañ kaset endro d'an ospital. Ne felle ket dezhañ kennebeut mont da chom en ur c'hlinik evit tud nammet eveltañ. Ur miz bennak a-raok e varv e lavaras din e oa deut ur mezeg d'e welout (souezhus eo : goude-se e voe asuret din gant ar mezeg-se e oa bet d'e welout e-tro an 20 a viz Ebrel !). Ar poanioù a verze a oa « normal », a oa bet diougelet dezhañ. Trubuilhet e oa e-pad ar sizhunvezhioù da heul gant ar poanioù-se. Ur glañvdiourez a zeue war e dro hag a lavare evel ar mezeg. Eñ ne glemme ket e gwirionez. Diaesaet e oa dezhañ kerzhout. Mont a rae a gammedoùigoù, prim koulskoude. Ne gave ket mui mat e voued. Chom a reas war e wele. Met ne felle ket dezhañ gwelout ar mezeg. Pa oan aet d'e welout d'al lun 26 a Vezheven em boa kavet kemm bras warnañ hag e lavarais dezhañ e teufen d'e gaout da n'eus forzh pe vare, n'en doa nemet goulenn ouzh Anton pellgomz din. N'en doa ezhomm eus netra. D'ar Boulc'h, hag a voe skoet antronoz ivez gant ar gweled anezhañ, e nac'has gervel ar mezeg. Daou zevezh goude, pa zegouezhas Brid en endervezh, e tigoras Anton an nor o lavarout e oa o paouez mervel. E c'hoar a oa deut eistez bennak a-raok a-gevret gant he gwaz, hag a oa bet degemeret gantañ, azezet en e vurev. Displeget o doa o eñvorennoù bugaleaj, hag eñ a oa ken laouen hag imoret-skañv ma kave dezhi ne oa ket abeg diouzhtu da vout enkrezet.

344

Dav oa divizout bremañ hag-eñ e oa da vezañ beziet en Iwerzhon pe e Breizh. Anv oa bet dija eus ar gudenn-se etrezn hag e vignoned du-hont. Ma vije bet goulennet outre, en dije lavaret sur a-walc'h ober ar pep eeunañ hag aesañ. Arabat sammañ trubuilh. Evidomp-ni avat e oa sklaer. Evit Breizh en doa bevet, e Breizh e oa e spered : e douar Breizh e tlee e gorf bezañ lakaet. Ul lec'h a zo eno, e Brest, ma c'hell ar remziadoù breizhat da zont kounaat an den hag en deus graet ar muiañ, hep mar, abaoe kantvedoù, evit ma vevo hor yezh hag hor broad. Evit kenderc'hel he deus ezhomm pep broad da anaout oberenn he re varv ha pouezus eo kaout war zouar ar vro merkoù danvezel da zegas koun anezho.

Roparz Hemon, hor mestr

D'ar gwener 30 a viz Mezheven 1978. Edon oc'h echuiñ gant va dijuni pa dregernas galv ar pellgomz en ti. E penn all al linenn e klevis mouezh Ivona Martin, gwasket gant an anken, o kemenn din e oa tremenet Roparz Hemon en deiz a-raok d'abardaez e Dulenn. Marvet e oa e diavaez Breizh, eñ hag a ouestlas e vuhez d'hor bro ha d'he yezh.

Daoust ma teue dic'hortoz ar c'heloù, ne voe ket ur souezh evidon. Rak, e penn kentañ ar goañv tremen e teuas ur c'heloù all betek amañ : e oa bet kaset d'an ospital en ur gwall stad. Ken en em c'houlenned ha tu a vije da ober warnañ an oberatadenn a oa ret... Diwar neuze e oa anat deomp e vije bec'h dezhañ adkregiñ ur wech bennak gant al labourioù a oa oc'h embreger. Klasket e voe koulskoude troc'hañ an droug a oa krog ennañ ; ha distreiñ a c'hellas d'ar gêr. Ne voe ket evit pell, siwazh deomp.

Ha setu ma tiwan em spered eñvorennoù a-vern. Ha n'on ket evit chom pell hep na drofe va eñvor war an den-se hag am eus bet an eurvad da gavout war va hent ; an hini a zo bet den-meur Breizh an ugentvet kantved. Brasañ skrivagner a zo bet biskoazh o skrivañ e brezhoneg. War-bouez tri miz e vo bremañ tri bloaz ha hanter-kant abaoe m'e welis evit ar wech kentañ ; ha daou vloaz ha tregont, war vetek ur pevar miz bennak, abaoe ma ne 'm eus ket bet digarez d'e welout dirak va daoulagad.

Hag eñ divroet, e oa koulskoude chomet tostik-tre ouzh e vro. Boueta a rae e genvroiz gant an oberoù a save ; ha gant ar c'hannadig **Ar Bed Keltiek** hag a save evidomp aketus betek seizh vloaz a-raok e varv. Goude pevar bloaz warn-ugent e bro estren en devije gellet dont neuze d'en em ziazezañ e Breizh evit ar peurrest eus e vuhez ; ha da veur a hini en devoa diskuliet ar c'hoant-se. Ne zeuas ket, avat. Marteze aon ennañ da guitaat ul lec'h ma c'helle labourat en e aez hag e peoc'h. Aon ennañ ivez marteze rak ar c'hemmoù bras c'hoarvezet e Breizh abaoe ma oa aet kuit.

346

Setu eñ eta kuitaet gantañ ar bed-mañ en e driwec'hvet bloaz ha tri-ugent, goude bezañ bet digarez da welout o vont dirazañ tri eus e genlabourerien wellañ : Fañch Elies-Abeozen e 1963, Youenn Drezen e 1972, ha Langleiz e 1975. O adkavout a ray hep mar e « Douar ar Yaouankiz ». Hag adkavout a ray eno ivez re all aet pell a zo eus ar bed-mañ evel Jakez Riou. Ar Brestad ma oa Roparz Hemon a adkavo eno ivez sur-mat ar Roazonad Frañsez Debauvais, bet siwazh kalz berroc'h e vuhez, mervel ma reas, en harlu ivez, war dreuzoù nevez-amzer ur bloavezh ankenius, d'an 20 a viz Meurzh 1944, d'an oad a dri bloaz ha daou-ugent hepken. E varv a voe kemennet e niverenn 165 Gwalarn, hag ar pennad gouestlet enni d'e vignon gant Roparz Hemon a zo unan eus ar skridoù kaerañ a anavezan. Priziusoc'h a se dre ma oa tonket an niverenn-se da vezañ an hini ziwezhañ a zo bet eus ar gelaouenn savet gantañ. Ken kaer, ha ledanoc'h, peoc'husoc'h, a voe ar pennad a ouestlas d'e genlabourer kozh Youenn Drezen (Al Liamm 151, 1972).

Evidon-me a c'hell lavarout n'en deus bet den all ebet kement a-bouez war emdro va spered, pa oan yaouank, ha m'en deus bet Roparz Hemon. Estlamm am eus evitañ dre m'eo bet barrek da gas da benn ar pezh a garjen-me ivez bezañ bet gouest da seveniñ. Dre ma 'z eus tu da lavarout ez eo un den hag a zo bet gouestlet e vuhez penn-da-benn d'ar brezhoneg. Ken ez eus tu e gwirionez da asuriñ e oa e gwirionez dimezet gant hor yezh, gouestlañ ma reas dezhi e holl nerzh hag e holl garantez den.

*

Div rann vras a zo tu da ober eus buhez-gour Roparz Hemon :

1) Amzervezh Gwalarn.

2) An amzervezh goude Gwalarn.

An amzervezh kentañ a zo tu ivez da rannañ etre daou :

a) E vuhez kelenner, hag a zegase dezhañ peadra da vevañ, e-keit ha ma stourme evit reiñ d'ar brezhoneg al lec'h a oa dleet dezhañ e Breizh. Ar vuhez-se a voe troc'het krenn pa voe galvet, evel pep hini, da vont d'an arme e 1939.

347

b) Ken na voe disoudardet goude ma oa bet flastret an armeoù gall gant re an " Trede Reich ". Ne adkrogas ket da gelenn, met neuze e krogas evitañ ur marevezh leun a verv hag a oberiantiz. Gwalarn, bet sachet goude niverenn Gouere-Eost 1939, a adkrogas e miz Du 1940 gant he niverenn 130. Ne oa ket a-walc'h : kemennet e oa enni savidigezh un **Ensavadur Breizh**, gant Gwilherm Berthou-Kerverziou da sekretour ; hag ivez e vije moulet dizale ur gelaouenn sizhuniek anvet Arvor. Hag er miz war-lerc'h diouzhtu e voe savet ur gelc'hgelaouenn all, *Sterenn* an anv anezhi, hag a vije degemeret enni ar skridoù pouezusañ war dachenn ar yezhoniezh hag ar skiantoù.

Ar brezel a gendalc'he avat da ober e reuz, hag e Brest mui eget n'eus forzh pe lec'h all a Vreizh. Ha war-bouez nebeut e vije bet lazhet Roparz Hemon d'ar 15 a viz Ebrel 1941, pa voe freuzhet an ti a oa o chom ennañ, ha koñfontet an hanter eus e lojeiz, gant kalz skridoù ha levrioù aet da goll en dismantr. Diwar neuze ez eas da chom da Roazon ; ha, nebeutoc'h eget tri miz goude, e voe dalc'het er gêr-se ar vodadenn evit unvaniñ doare-skrivañ brezhoneg Gwened gant hini brezhoneg ar peurrest eus ar vro.

Gwalarn hag Arvor a gendalc'he da zont ingal er-maez, nemet e 1943 pa vankas ar paper evit Gwalarn ha ma rankas bezañ moulet e Roazon war baper kelaouenn ordinal.

Kement-se a oa ur sin eus an diaesterioù a yae war greskiñ dre ma pade ar brezel. En hañv 1944, avat, e troas evit mat red ar brezel-se, hag e tirollas adarre e reuz war Vreizh. Ha n'eo ket hepken reuz, met ivez kasoni ha drougiezh etre an dud. Evel meur a zen all e rankas Roparz Hemon pellaat eus e vro, gant aon da goll e vuhez. Distro e 1945, pa voe fin d'ar brezel en Europa, e voe kraouiet, evel meur a hini all ivez. Tamallet ha barnet e voe, met evel ma ne gavjed ket a rebechoù gwirion da ober dezhañ, hag ivez moarvat dre ma teuas harp dezhañ eus ar broioù kelt all, e voe lezet da vont e 1946. Lezet en e frankiz, ya, gant na dostaje ket ouzh Breizh, ha stlapet warnañ ar " saotr broadel ", hag ar saotr-se a vire outañ da adkavout labour war e vicher a gelenner. En em dennañ a reas e Pariz evel kalz tud en amzer-se. Me a oa ivez dre eno, o vezañ ma 'm boa ivez tapet strinkachoù eus ar fank a skoed neuze gant an dud a oa bet kablus da labourat evit Breizh.

348

Ur wech da nebeutañ em boe digarez d'e welout e miz Here 1946, ha da dennañ ar skeudennoù nemeto am eus anezhañ, un devezh ma 'z is da di Andrev Gellig, hag a oa unan eus ar re a oa bet o labourat ingal gantañ e-pad ar brezel. A-benn neuze e oa tremenet c'hwec'h miz abaoe ma 'm boa kavet labour war va micher, hag aet e oan di moarvat evit lavarout kenavo, rak edon war-nes mont adarre da labourat er broioù tomm, evel ma oan bet a-raok ar brezel... En doare-se ez eo dre lizher hepken eo e teuas keloù din e oa aet Roparz Hemon d'en em ziazezañ en Iwerzhon. D'an 20 a viz Gouere 1947 eo e tegouezhas du-hont, ha kontet en deus kement-se en ul " Lizher eus Iwerzhon " a gaver e niverenn 5 Al Liamm (diskar-amzer). Edo o klask peoc'h, ha peoc'h a gavas eno d'e gorf ha d'e spered, hervez ma skrive :

« Ya, amañ ez eus peoc'h. Gant ar menoz-se em penn e tihunis antronoz (= an deiz goude ma oa degouezhet e Dulenn). Peoc'h war an dremmoù, war ar

straedoù, war al liorzhoù, en aer zoken. Ar skuizhnezh, ar gounnar, an enkrez, a vez soubet hag intret ha pistriet pep den ha pep tra ganto war hon Douar-Bras, n'eus roud ebet anezho amañ. Skañvoc'h e teu ar c'horf, habaskoc'h ar spered. En un taol en em gavan douget en amzer va bugaleaj, ma oa ar bed ken drant hag an dud ken dibreder. »

Kement-se a c'hoarveze da vare ar C'hendalc'h Etrekeltiek. Ha na oa ket bet pell e kêr-benn Iwerzhon ma oa bet savet gantañ ur Chelc'h Gwalarn, a grogas da vont en-dro diwar an Deiz Kentañ eus ar bloaz 1948. E soñj d'ar poent-se a oa dont a-benn da embann ur *Geriadur Breizh*. Daoust ma ne voe biskoazh kaset da benn al labour-se, e voe sevenet gantañ e-pad e harlu ur bern labourioù a bep seurt. Labourioù lennegel, labourioù kelaouiñ (en o zouez dreist-holl e-pad hir vloavezhioù *Ar Bed Keltiek*), hag ivez labourioù skiantel. E-touez ar re-mañ ez eus-bet da nebeutañ daou a dalvoudegezh vras : unan a zo un doare Yezhadur Istorel e saozneg, dezhañ da dalbenn **A Historical Morphology and Syntax of Breton** ; egile a zo ur pikol labour e stumm ur geriadur brezhoneg-galleg : **Geriadur Istorel ar Brezhoneg**. Edo o paouez skrivañ pajennadoù diwezhañ an oberenn-mañ pa gouezhas klañv. Gant an div oberenn-se e vo kavet ivez e anv e-touez hor yezhoniourien vras.

349

Ha setu : d'al lun 10 a viz Gouere eo bet lidet e obidoù en iliz Sant-Varzhin Brest, ha kaset e gorf da zouar e gêr c'henidik. M'he devije pobl Vreizh gouezet talvoudegezh an den a oa e gorf o vont da vezañ lakaet en deiz-se e douar e vro, ez eo ur mor a dud eo a rankfe bezañ bet eno en deiz-se : met pobl Vreizh ne oar ket c'hoazh piv eo an dud veur o deus labouret eviti, ha n'eo nemet ur bodad stank a vignoned eo a zo bet ouzh e ambroug war hent ar vered.

* * *

Oc'h ober anaoudegezh gant Roparz Hemon

Gant an deiz kentañ a viz Here 1925 e kroge evidon ur rann nevez eus va buhez : tremenet ganin pemp bloavezh e skol baotred va farrez c'henidik, Dirinonn, edon o vont e Lise Brest, goude ma voe bet tapet ganin gounit ur yalc'had e konkour ar " Bours ". Evel ma oan bet degemeret en eil derez, e oan da vezañ lakaet war-eeun er pempet klas, ha kregiñ eta da ober daou vloavezh skol en unan... Un troc'h bras e gwirionez e oa evidon mont da skol ar gêr vras. En tu-hont d'ar vuhez pañsionad da vezañ kavet kalet a-wechoù gant unan evel don boas da redek ar c'hoadoù, dreist-holl e-pad ar miz kentañ, e oa ivez un dra all hag a skoas va spered : tremenet e oan en un taol eus ur vro hag a oa chomet brezhonek-rik (daoust d'ar skol da vezañ graet e galleg, anat eo) d'ur skol gêr ma ne veze klevet nemet galleg koulz er porzh hag er c'hlasoù.

E-lec'h kaout da ober gant ur skolaer hepken evel diagent e oa amañ da ober anaoudegezh gant meur a rummad tud. Gant an evezhierien da gentañ, ar re a rae war-dro ar bañsionidi adalek koan betek dijuni an deiz war-lerc'h ; gant an adkelennerien pe " repetitourien " da c'houde, hag a oa en o c'harg evezhiañ an eurvezhioù studi etre seizh eur hanter diouzh ar mintin ha seizh eur diouzh an noz, koulz ha d'ar yaou beure. Ha neuze gant ar gelennerien, ar rummad hag a rae " klas ", pep hini war an danvez a oa e hini, ar pezh a oa disheñvel bras, anat eo, eus ar skolioù izel, a veze kelennet enno pep tra gant un den hepken.

350

E-touez ar gelennerien a zegouezhas em rummad e oa unan hag a oa o kregiñ gant e vicher evit ar wech kentañ. An aotrou Nemo a veze graet anezhañ ; kelenner e oa war ar saozneg. Kavout a raen anezhañ disheñvel eus ar gelennerien all, n'eo ket hepken moarvat dre ma oa o kregiñ gant e vicher, met c'hoazh dre e stumm diavaez hag e emzalc'h dre vras : plaen ha sioul e komze ha pa skrive ar gerioù war an daolenn-zu e veze bepred al lizherennoù stummet peurvat ha, pa groge un tammig trouz er c'hlas, e-lec'h ober trouz ha skandal, e rae hepken « tss, tss, » etre e vuzelloù. Eus an diavaez e oa anezhañ un den mentet krenn,

gant blev du, glas e groc'hen, ha dezhañ ur vizaj rond gant ur genoù bihan. Dav eo lavarout ivez e oan, abaoe ma ouien e c'helljen mont d'al Lise, o c'hortoz gant mall deskiñ saozneg, hag e-pad ar vakañsoù a-raok ne vanken ket da glask kompren talvoudegezh anv al listri (ar " baperien ") saoz a dremene dirak du-mañ evit kas marc'hadourezh da borzh Landerne ! Kement-se da ziskouez e oa evidon ur c'helenner saozneg, unan enorusoc'h eget unan all. Ne ouien ket c'hoazh avat pebezh labour eo deskiñ ur yezh nevez, ha souezhet en em gaven, goude an tri miz kentañ, o welout pegen berr e oa c'hoazh va anaoudegezh. Kement-se a ziskouez pegen bugel e oan c'hoazh, o krediñ ez eus tu da zeskiñ ur yezh e ken berr amzer !

Anat eo n'eo ket chomet garanet em eñvor pep munudig eus ar bloavezhiadskol kentañ-se. Ha ne vijen ket evit asuriñ war-dro pe da vare e skrivas hor c'helenner war an daolenn ar varzhoneg kentañ a roas dimp da adskrivañ war hor c'haieroù, ha moarvat da zeskiñ dindan eñvor. Biskoazh n'en deus plijet kalz din an deskiñ dindan eñvor ; marteze dre ma kaven e oa se ul labour re vekanik, un tamm evel ma 'z eo kerzhout d'ar paz evit ar soudarded. Heug am beze dreist-holl ouzh fablennoù La Fontaine, hag a zeue ken alies gant ar gelennerien war ar galleg, hag a gaven-me ur gwir dorr-penn.

351

Garanet-don e chomas avat em spered danvez ar c'hentañ barzhoneg saoznek a gavis tro da zeskiñ evel-se. Pa zeu din lenn bremañ ar varzhoneg-se, e kav din ne zleen ket c'hoazh kompren kalz eus ar gerioù a oa er gwerzennoù-se ; met moarvat e voe dibabet gant hor c'helenner muioc'h evit al lusk eget evit talvoudegezh pep ger. Setu, a gav din, an eizh gwerzenn a oa graet deomp adskrivañ war hor c'haieroù :

If I should die, think only this of me :
That there's some corner of a foreign field
That is for ever England. There shall be
In that rich earth a richer dust concealed ;
A dust whom England bore, shaped, made aware,
Gave, once, her flowers to love, her ways to roam,
A body of England's, breathing English air,
Washed by the rivers, blest by suns of home.

Hag anv an oberour, hag a oa RUPERT BROOKE.

Troidigezh ar gwerzennoù-se a zo un dra bennak evel-henn

Ma teufe din mervel, na soñjit 'met kement-mañ :
Ez eus ur c'horn bennak eus un dachenn estren
Hag a zo Bro-Saoz da viken. E vo eno neuze,
En douar druz-se, ur boultrenn drusoc'h kuzhet ;
Ur boultrenn gant Bro-Saoz bet douget, furmet, stummet,
Roet dezhi, a-gent, ho bleunioù da garout, he hentoù da gantren,
Ur c'horf a Vro-Saoz, o tizanalñ aezhenn saoz,
Gwalc'het gant he stêrioù, benniget gant heol ar gêr.

Talbenn ebet ne oa roet. Bremañ e ouzon e oa ar varzhoneg-se un doare sonedenn enni c'hwec'h gwerzenn muioc'h eget ar re a gaver amañ, ha dezhi an anv The Soldier (Ar Soudard), ha gouzout a ran ivez ez eo an oberour ur barzh hag a varvas e kreiz e yaouankiz : heuliet gantañ an tonkadur a gaver er varzhoneg : bet ganet e Rugby e 1887, e kemeras perzh en argad enep strizh-mor an Dardanel (nag a Vretoned a zo bet du-hont ivez, va zad-me en o zouez !) er bloaz 1915 mervel a reas en enez Skyros d'an 23 a viz Ebrel, ne oufen lavarout pe e oa diwar c'houlï pe diwar gleñved. Rakwelet e oa bet eta e blanedenn gant ar barzh. Eveltañ ez eo marvet Roparz Hemon war zour estren, met ne oa ket diwar wall ar brezel, daoust d'ar brezel da vezañ an abeg bras koulskoude. Ha, disheñvel diouzh ar barzh saoz, en deus adkavet e gorf douar e vro. E vije bet ar varzhoneg-se an hini gentañ bet roet gant Roparz Hemon d'ar vugale a oa o kelenn am laka da grediñ e ranke bezañ douget-kaer da oberoù Rupert Brooke ; hag en em

c'houlenn a c'heller ha ne vije bet ar barzh saoz mui pe vui kiriek d'an anv a gemeras hor barzh breizhat : Rupert = Roperzh, Roparzh.

352

An hañv a oa en em gavet hag ar bloavezhiaid skol a oa war-nes echuiñ, gant miz Even aet e-biou. D'ar mare-se e kroge ar vakañsoù deiz Gouel ar Republik. gant ar « prizioù » roet war an ton bras e Sal ar Gouelioù kêr dindan renadur an Amiral Guépratte. Ur brezegenn a veze graet ivez hag ar c'helenner Nemo eo a oa karget eus ar gefridi-se evit ar bloaz ha dibab a reas evel danvez *Meulidigezh an Diegi*, ar pezh a oa un tamm fent e buhez un den hag a labouras kement en e vuhez. E gwirionez ne 'm boa ket miret kalz a eñvor eus an deiz-se, na zoken ez eo er bloaz-se en devoa graet e brezegenn, ma ne vije ket bet degaset da soñj din en-dro da zeiz e obidoù. Ar pezh am eus dalc'het avat soñj mat anezhañ eo ar pezh a c'hoarvezas un nebeud devezhioù a-raok. Deut miz Gouere anezhi e veze laoskaet war ar c'hentelioù, hag e-pad an devezhioù diwezhañ e veze boas ar gelennerien da lenn pennadoù diwar levrioù 'zo. Hor c'helenner galleg (Ricordel e anv !) a lenne deomp kontadennoù Alphonse Daudet, hag a blije kalz dezhañ emichañs, met am lakaas da heugañ, da viken a gredan, ouzh kontadennoù ar skrivagner-se. Gant hor c'helenner saozneg e voe disheñvel an traoù. Un deiz e tennas eus e sac'h ul levr keinet, hag ivez un nebeud follennoù a vent vras. Hag eñ o kregiñ da lenn, e galleg, dirak e glasad paotred un istor varzhus a dremene en Iwerzhon en amzerioù kozh-kozh. Evidon-me a chomas souezhet, ha digor-bras va diskouarn o selaou ; kavet em boa ur bed nevez da leuskel va spered da gantren ennañ. An holl ne oant ket evel don moarvat, hag a-benn an eil pe an trede lennadenn e oa meur a hini hag a oa krog sur a-walc'h da gavout al lennadenn un tammig rondonus ; hag int krog d'en em hegal ha da ober trouz, evel ma vezent techet d'hen ober pa laoskae ar c'habestr warno. Gant an trouz-se avat e savas droug ennon dre ma ne c'hellen mui heuilh mat an istor. Hag e c'hoarvezas neuze un dra ha ne oan ket boas outañ koulskoude : setu me o tifronkañ hag o ouelañ dourek. Kavout a ra din e c'hoarvezas kement-se en deiz diwezhañ a-raok ar vakañsoù, ha mezhek-ruz e oa an tamm ac'hanon gant ar pezh a oa en em gavet. En deiz-se, a gav din, e voe fin da vat gant va bugaleaj. Tostaat a raen d'am zrizek vloaz hanter...

(1) A-zivout Kelc'h Keltiek Pariz, renet gant ampartiz gant an A. Eujen Regnier, kelc'h darempredet gant kement brezhoneger divroet, Roparz Hernon a gonte kement-mañ war Radio Breiz, e 1943 :

Tud a bep seurt, am eus gwelet en e di. Ar reolenn dibabet gant A. Regnier oa reiñ degemer mat d'an holl. Ur wech en em gavis eno gant ur paotr hag ur plac'h yaouank, a ganas d'eomp e galleg, anat eo – unan eus pennad Manon, egile ur pennad eus Carmen. Pa voent aet kuit, Eujen Regnier, en ur c'hoarzhin, a lavaras din :

- Na vezit ket souezhet. A-benn ur miz, an daou-man a gano toniou eus ar vro, e brezoneg. Evelse o fakan holl : o lezel a ran da zibunan pezh a gavont brav. Neuze e teskan d'ezho karout traoù bravoc'h. Euruz oc'h c'hoazh pa n'oc'h eus klevet nemet Carmen ha Manon. Traou iskisoc'h am eus me klevet.

353

Un daou vloaz bennak diwezhatoc'h em boe tu da lenn e brezhoneg an danvez a oa bet dirak klas ar pempet B 4 gant an aotrou Nemo. Tonkadur Bugale Tuireann e oa anvet al levr, hag e rummad-levrioù Gwalarn e oa bet moulet !

Er pevare klas e tegouezhas din kaout ur c'helenner all war ar saozneg, ha keuz am boa da hini ar bloaz a-raok. Tremena a raen c'hoazh ar bloavezhiaid pevare-se el " Lise Bihan ". Hemañ a oa an antre anezhañ war ar Ru d'Aiguillon, a-geñver gant ar chapel brotestant. Eus ar porzh-c'hoari e c'helled gwelout, dreist ul liorz vihan, gwez evlec'h ar c'h " Cours Dajot ". E traoñ an diribin, pelloc'h, e oa ar porzh a goñvers, « Porzh Trein » evel ma lavared e brezhoneg. Ha klevout a raen alies, er bloaz-se komz eus ar porzh, rak darempred ingal am beze, e-pad an amzer vak, gant ur c'hendiskibl hag a oa o chom er c'harter-se. E dad a rae ar vicher a loman evit al listri a zegouezhe, hag en doare-se e teue alies ar gomz war ar porzh hag al listri. Ac'hano, pa veze barroù-amzer ar goañv

o tostaat, e teue betek ennomp mouezh raouliet ha distummet korn al listri, ha kri an evned-mor. Ha pa zeue din, d'ar sul pe d'ar yaou goude kreisteiz, mont er-maez evit ar « bourmenadenn » e c'hellen gwelout, douget gant an avel vervent, ar c'houmoul teñval o tilammat diwar ar mor, hag o stokañ tost da vat ouzh ar c'hribennoù douar. Un amzer hag a blije din, hag a lakae trefu em c'halon, hag am douge d'ar varzhoniezh. Setu perak moarvat e rois kement a briz diwezhatoc'h, pa voent embannet (Gwalarn 66, Mae 1934) da werzennoù meurdezus Youenn Drezen :

Garmet o deus ar gwelini e laez an aberioù...
Kornal a ra dre ar mulgul ar wagenn hir,
O widilat, hag o torimellat a-hed an tornaod sonn...

Ha trouz ar c'hwistelloù a zegas ivez en-dro em eñvor al listri. Listri o vont ; listri o tont. Hag en o zouez lestr damwelet Roparz Hemon hag a vez anv anezhañ ivez en niverenn-se a Walarn :

Emañ ar c'hloc'h o c'hervel,
A-dreuz ar morc'hlav 'vel ur beurbadelezh,
Divall, diarvar, splann ha spis, ur poentig
A sioulded leun e kreiz ur bed o fiñval...

*

354

War-dro an oad a oa neuze va hini e vez troet ar re yaouank da gemm buan o c'hoantoù hag o doareoù da welout ar bed. Gouzout a ran e oan troet kaer d'ar mare-se war al lenn, hag an nebeudig gwenneien a c'hellen diouerout a dremene e paper. Met douget e oan ivez d'an traoù kozh, hag e oan krog da zastum kartennoù-post warno skeudennoù kestell, tiez kozh, peulvanioù, tud gwisket giz gwechall, hag all. Marteze un tamm diwar al levrioù a veze prestet e-pad eurvezhioù studi an abardaez, da yaou pe da sul, evel dastumadoù " La Bretagne Touristique ", pe c'hoazh " Le Finistère Pittoresque " gant C. Toscer : ivez levrioù Anatole Le Braz pe Charles Le Goffic (met gant *Morgane la Sirène* hemañ e voen dipitet-krenn !), hep kontañ niverennoù " Lectures pour Tous ".

E-touez an evezhierien a rae war-dro ar vugale er bloaz-se e oa unan (aet da anaon ivez bremañ) hag a dleen adkavout kalz diwezhatoc'h e rummad ar vrezhonegerien. Studier e oa, evel kalz eus evezhierien al Lise, en ospital an dud-a-vor evit klask bezañ degemeret diwezhatoc'h e Skol Uhel Bourdet. Ul leoniad blev du anvet Grall. Gouzout a raen ivez, a-raok fin ar bloavezhad skol-se, pelec'h edo an aotrou Nemo o chom, ha moarvat ivez e oa hennezh troet gant ar brezhoneg. Kement-se dre ma oa, e-touez ar re a raen kaoz ganto alies, ur paotr hag a oa o chom er memes ti gantañ. Diouzh ar porzh-c'hoari e veze gwelet prenecher an ti-se, troet an tu a-raok anezhañ war ar ru Jean-Macé, tostik ouzh ar c'hCours Dajot, eno edo ar c'helenner yaouank o chom gant e vamm hag ur voereb. Ur wech bennak e vije dereat da dud Vrest skarzhañ diouzh ar ru-se anv un den hag a zo bet unan eus ar re o deus stourmet ar gwashañ ouzh ar brezhoneg evit lakaat en e lec'h anv an den en deus, er c'hontrol, graet enor d'o c'hêr dre ar brezhoneg.

Tremenet hañvezh 1927, setu me en trede klas, hag el Lise Bras en taol-mañ. Du-hont n'eo ket trouzioù ar porzh-koñvers eo a zeue betek hon diskouarnioù, met kentoc'h trouz sonerezh ar " Musique de la Flotte " a veze ur wech ar sizhun oc'h ober ur sonadeg war ar « Champ de Bataille » (bet advadezet Place Wilson). Er bloaz-se e tegouezhas din adarre adkavout evit an eil gwech, hag an diwezhañ hini, an aotrou Nemo evel kelenner war ar saozneg.

355

War-dro ar mare ma tistrois d'al lise er bloaz-se e tegouezhas d'am mamm prenañ e Landerne ul levr anvet *An Aotrou Bimbochet e Breizh*, bet savet gant ur skrivagner anvet Roparz Hemon. Marteze ne oa ket tre al levr-se an doare lennegezh a oa mamm o klask, un degouezh e oa, met plijout a rae dezhi prenañ ul

levr gwech ha gwech all, hag evel-se e oa deut en ti, e-pad an daou vloaz a-raok levrioù evel *E Korn an Oaled* hag *Eur Zac'had Marvailhou*, levrioù hag o devoa plijet kalz din, an hini diwezhañ dreist-holl.

N'on ket evit lavarout peseurt degemer a ris d'an Aotrou Bimbochet kentañ gwech ma lennis e droioù souezhus. Met, da geñver Nedeleg, p'edon o vont e vakañsoù, e prenis, en ur dremen dre Landerne, kentañ niverenn ur gelaouenn nevez, *La Patrie Bretonne*. Echu ar vakañsoù, ha me o tistreiñ d'al Lise, e teuas din n'ouzon ket perak, marteze hepken dre ma chome ganin ur pennad amzer vak a-raok ar pred d'en em glozañ, diskenn betek traoñ Ru Siam, hag eno e welis stignet, a-dreñv gwerenn un ostaleri-burev-butun, ur gelaouenn anvet *Breiz Atao*. Ha me ha mont en ti da brenañ an niverenn. En honnezh avat e kavis va bleud ha diwar neuze em boa kavet va hent, ha « peurgavet Breizh », ur peder sizhun bennak a-raok ne oa tapet ganin va femzek vloaz.

Hag a-barzh pell ivez setu ma voe savet ur gevrenn « emrenerien » e-touez va c'henskolidi, gant ur « levraoueg » zoken, mar plij. War Vreiz Atao em boa adkavet anv Roparz Hemon, ha zoken ur pennad bennak skrivet gantañ (evel avat m'eo bet distrujet va dastumad a-bezh e 1944, ne oufen lavarout bremañ petra oa ar pennadoù-se). Kavout a ra din e ouien a-benn neuze piv eo e oa ar skrivagner Roparz Hemon-se hag a oa rener Gwalarn. N'eus forzh penaos, skrivañ a ris d'ar voest-post 75, e Brest, da c'houlenn kaout un niverenn da c'houzout petra oa.

Ha gant vakañsoù Pask e tegouezhas ganin an niverenn 13, hini an nevez-amzer. Hag an nevez-amzer a gavis enni e gwirionez.

356

An heol a oa o parañ en oabl treuzet gant koumoul gwenn pa 'n em gavas an niverenn, gant he golo arvelen treuzet gant ur vandenn ruz dindan an anv anezhi. Ne c'hortozas ket pell evit bezañ digoret ; mont a ris ganti da azezañ war ur maen e kleuz traoñ al « leur », tra ma oan o teuler evezh ouzh ar vuoc'h a oa o peuriñ. Ha soñjit pebezh niverenn e oa ! Da zigeriñ e oa ur c'hoadengravadur gant X. de Langlais, *Ar C'hloc'her*, hag a gavan atav ken peurvut bremañ ha ma ris en deiz-se. Da eil e teue *Geotenn ar Werc'hez*, kontadenn Jakez Riou, ha diouzhtu war-lerc'h penn kentañ *Ar Vugale Fall*, ar romant-se hag a skeudenne en un doare ken gwirion emzalc'h ar baotred yaouank troet da « vugale fall », hervez o zud da nebeutañ, ur wech m'o devoa « adkavet Breizh ». Ha pelloc'h danevelloù kozh a Iwerzhon hag a Gembre. Marteze kaerañ niverenn Gwalarn a zo bet biskoazh. Evidon-me da vihanañ n'eus arvar ebet e oa honnezh an hini gaerañ. Hag an niverennoù da c'houde a gendalc'has da zegas boued fetis, evel kontadennoù brezel Abeozen ha barzhoneg ken kaer Jakez Riou, *Introibo*.

Skoulmet e oa bet eta an darempredoù dre lizher etrezon ha Roparz Hemon. Met e diabarzh al Lise, ar c'helenner Nemo ne rae ket an disterañ van da c'houzout piv e oan evit-se...

*

Un hañvezh kras a voe hini 1928. Berregezh dour a oa e pep lec'h, hep na vije koulskoude tre ken gwazh ha ma oa bet seizh vloaz a-raok. Tremenet ganin va femzek vloaz edon-me o treiñ da baotr yaouank. Diazezet e oa bet va c'hredennoù, met va c'helc'h buhez a oa o vont da gemm ivez. Betek neuze edon o chom en ul lec'h dispar. Dispar evidon, hag a oa yaouank ha skañv va gar. Met un tammig « toull a netra » hepken e oa, ha pell eus pep lec'h, hag un ti prest da gouezhañ en e boull ouzhpenn. Va mamm, hag a oa chomet intañvez ouzhpenn unnek vloaz a oa diwar goust ar brezel, a oa aet skuizh o poaniañ start evit nebeut a c'hounidegezh. C'hoant he devoa da guitaat he zammig douar ha da vont d'ul lec'h a vije dilashoc'h eviti, bremañ pa oa krog da vont war an oad, ha damsavet ganti he daou vab. Vakañsoù bras an hañv a oa evidon eta ar re ziwezhañ da dremen en ul lec'h hag a garen kalz. Evel meur a baotr yaouank ec'h enskrivis va c'hredennoù war rusk ar gwez gant beg ar gontell. Un testeni a skrivas pa vezen o vesa ar vuoc'h e pradennoù ar c'hoad bras a oa e-kichen. Un testeni kuzhet mat koulskoude, uhel etre brankoù div pe deir gwezenn fav, en ur c'hoad ha ne veze darempredet peurvuañ nemet ganeomp, en diavaez eus amzer ar chase !

Deiz Gouel Mikael e voe graet an dilojadeg. Ha glav a reas en deiz-se...

*

Ur wech skoulmet an darempredoù, e kendalc'has Roparz Hemon da zegas Gwalarn din ingal, daoust ma oan d'ar mare-se re baour da c'hellout paeañ ur goumanant glok. Pe da vare e ris anaoudegezh gantañ a zen da zen ? Ne 'm eus ket a soñj mat. Sur a-walc'h er bloaz 1929, peogwir e voe moulet gant Gwalarn, e penn kentañ ar bloaz 1930, evel trede niverenn " Al Levrioù Pemp Gweneg " ur skrid bet savet ganin, *An Naered hag o Flemm*, hag embannet dindan an anv-pluenn G. Dewi. War-dro fin ar bloavezh 1929 eo e voe digoret gant Roparz Hemon un Ti ar Brezhoneg e traoñ Ru ar C'hastell (en niverenn 39 bis). A-benn neuze edon e klas kentañ al Lise, hag aesoc'h e veze din mont er-maez eus al Lise. Bez' e c'hell bezañ el lec'h-se eo en em gavis gantañ evit ar wech kentañ, ha degemeret en un doare all estreget e-barzh ur voest-post. Diwar neuze e krogis da vont eno da sul da ober labourioùigoù evit ar gelaouenn, ha diwezhatoc'h zoken da ober kentelioù brezhoneg. Ar pezh a zo sur eo e voen pedet un deiz bennak da di rener Gwalarn, moarvat un deiz e-pad un amzer vakañsoù. Pa 'n em gavis en ti n'edo ket e-unan. Abeozen a oa eno gantañ. Sur a-walc'h e teue hemañ alies a-walc'h, eus Sant-Brieg, ma oa ivez kelenner, d'e welout ; ha mignoned vras o devoa doare da vezañ o-daou, peogwir ez eo Abeozen hag a aozas ar c'hafe. Evel-se, pa oamp tri en ti, e oa aesoc'h kas ar gaoz en-dro, rak Roparz Hemon a oa kentoc'h abaf dirak an dud ; ha me ivez ne ouien ket kaer petra lavarout da dud ha na anavezen ket mat, dreist-holl pa veze an dud-se un nebeud brav a vloavezhioù koshoc'h eget ne oan...

Hañvezh 1930 a oa a bouez evidon, rak edon o paouez tapout rann gantañ ar vachelouriezh. Dibreder e oa eta va spered e-pad ar vakañsoù, ur wech da nebeutañ ma oan bet oc'h ober ur pennad labour war an eost en un tiegezh. Kinnig a ris da Roparz Hemon fiziout ennon un nebeud eus al levrioù bet embannet gantañ, ha dreist-holl al levrioù skeudennet evit ar vugale, hag ez ajen da ober tro an hentoù evit klask gwerzh dezho. Goulenn a ris ivez digant an Aotrou Perrot, degas din levrioù bet embannet gant Emgleo Sant Iltud ; rak, abaoe miz Genver 1928, ne vanken ket kennebeut da brenañ hini ebet eus niverennoù *Feiz ha Breiz*.

Kregiñ a ris va zroiad dre barrez Plougastell, rak eno eo stank ar c'hêrioù war ar maez, hag ar parkeier a vez peurluviañ tost a-walc'h ouzh an tiez, e doare ma ne vez ket graet tro wenn re alies, seul vui ma 'z ae mat c'hoazh gant koñvers ar sivi en amzer-se. An holl a ouie lenn, ha ne oa nemet un dra hag oa evit lakaat an dud da souzañ : sellus e oant war ar priz. Ha dre vras e voe frouezhus-tre va zroiadoù dre ar barrez-se. Ar « best seller », evel ma vez lavaret bremañ, a oa *Buhez Jenovefa a Vrabant*, dre ma oa un istor anavezet mui pe vui gant an holl, ha skrivet gant ur Plougastellad war ar marc'had. Met *Priñsezig an Dour* pe *An Antrou Skañvig* a oa aes da werzhañ ivez. Ha distreiñ da Vrest a rankis mont da glask ur samm levrioù all. En em gavet e Goueled Loperc'hed ez ae c'hoazh madik a-walc'h ar werzh, met pelloc'h, e goueled Dirinonn, e oa rouesoc'h an tiez, ha diaesoc'h e veze kavout tud er gêr.

Evit va zrugarekaat moarvat e teuas din ur bedadenn a-berzh an Aotrou Perrot, rener *Feiz ha Breiz*, da vont gantañ da ouelioù ar Bleun-Brug hag a oa da vezañ dalc'het er bloaz-se e Gwengamp. Da heul ar bardonerien ez is eta d'ar Folgoad d'an 8 a viz Gwengolo, hag ac'hano e kavis ur plas evit mont da Blougerne. Hag en deiz goude e loc'hemp etrezek Treger, ha goude ma oan bet kaset dre Landreger evit kemer an Aotrou Lec'hvien, en em gavemp e Gwengamp. Du-hont e ris anaoudegezh gant kalz tud, en o zouez Jakez Riou, Marivon Jaouen, Fant R. Meavenn... Hag, en distro da Vrest, gant Youenn Drezen hag a oa neuze, evel Jakez Riou, o labourat e ti ar c'hCourrier...

En em gavet e oan evit mat e danvez Breizh.

TESTENIOÙ

gant
 Maodez Glanndour
 Ronan Kaerleon
 Ivona Galbrun
 Remont Tassel

MAODEZ GLANNDOUR

Homelienn evit obidoù Ropars HEMON
 en Iliz Sant-Marzin, Brest, 10 a viz Gouere 1978.

Va breudeur ha va c'hoarezed kristen,

Emaomp amañ hiziv evel tud un tiegezh bras, hini ar brezhoneg, evit en em soñjal war vuhez an hini a voe dimp ur mignon hag un tad, hag evit pediñ evitañ gant goanag kristen.

Pep oferenn a vez lidet en eñvor ar Salver en deus en em roet d'e Dad evit ar wirionez hag ar reizhder, ha ni o klask antren en e brofadenn evit lakaat da sevel hor buhezioù hag ober anezho dasorc'hidigezh peurbad. A-us d'hor gwanderioù ha d'hor sempladurezh, ar pezh a gont en hor buhez eo ar justis c'hoantaet, ar gened klasket, hor striv a-dreuz ar pezh a dremen d'ar reizhder dreistel ha doueel.

Emaomp dirak buhez an hini en deus kaset da benn e labour hep diroudañ morse, en ur lezel dimp skouer un dalc'hegezh souezhus. Evel ma lavar e-unan :

Hep keuz na chal, krog en alar,
 Harp da droad, stou war an douar,
 Kas an talar betek ar penn.

Hep keuz na chal ! Moarvat e c'hellfe Roparz Hemon bezañ klasket, evel reoù all, enorioù hag uhelgargoù, barrek ma oa da dizhout n'eus forzh petra. Kemeret en deus n'eo ket an hent ledan hag aes, met an hini strizh ha diaes a zo stourm a-enep galloudoù ar bed-mañ evit ar pezh a zo reizhder. Pa savas Roparz Hemon e gelc'hgelaouenn Gwalarn e voe en arvar : nebeut a dud o koumanantiñ, nebeut a skrivagnerien o skoazellañ, ur brezhoneg displeberet etre rannyezhoù, ur reizhskrivadur en em glaske c'hoazh, hag arc'hant ebet :

Krog en alar, harp da droad !

N'ouzon ken pelec'h en deus skrivet e Gwalarn diwar-benn e goumananterien e ranke gortoz evit prenañ ur vantell-c'hoañv bezañ paeet da gentañ ar mouler. Pedomp hiziv sant Marzhin, p'emaomp en e Iliz, eñ hag en devoa roet an hanter eus e vantell d'ur paour, da anavezout bremañ dirak an Aotrou, an hini en deus en em zioueret evit ar paour kaezh-se a zo ene Breizh hag ar brezhoneg disprizet.

Hep keuz na chal, kas an talar betek ar penn.

N'eo ket da lavarout n'en divije ket kavet skoilhoù. Soñj em eus eus e baperoù kollet e bombezadeg Brest e penn kentañ ar brezel. Klasket en devoa neuze repu e Gwengamp, e-lec'h ma oan kure d'an ampoent, ha gant se em eus bet

darempredoù startoc'h gantañ. Morse n'em eus klevet anezhañ o klemm nag o tamall sotoni ar brezel. Gwelloc'h eget se a oa d'ober evitañ, derc'hel da labourat ha sed ar pezh a rae.

Klasket e vo e ziskar gant ar prosez steuñvet en e enep : ur rendael mezhus e voe, mezhus n'eo ket evitañ, met evit ar Stad c'hall, pa veze klasket tamall a-dreuz da Roparz Hemon ar brezhoneg e-unan hag an Emsav a-bezh.

Moarvat e chomas digor ha dibare ar gouli, gloazet ma oa bet o welout tud 'zo e Breizh o chom hep e zifenn, hag o lakaat da gantañ-penn o gonid ha mad o folitikerezh a-raok ar yezh hag ar vro. Met pennekoc'h a se e talc'has gant e hent.

Evurus ar re o deus gouzañvet poan evit ar reizh hag ar justis. D'an aotrou Doue bremañ da zigoll anezhañ !

Hep keuz na chal ! Evit ar re o deus anavezet Roparz Hemon, ar pezh a oa souezhus a oa ar sevended sioul a oa hec'h hini, hag ar vignoniezh diardoù a ziskoueze. Ur fealded eston en devoa e-keñver ar re o devoa kenlabouret gantañ. Eñ a zo bet alies an hini a skrive da gantañ da geñver ar c'halanna ha bepred gant kalz a galon. Evitañ da vezañ pell eus Breizh, e chome e spered gant ar pezh a dremene amañ ha gant al labourioù a sevenemp.

Ur frealz a voe evitañ va gwelout oc'h embann erfin an Testamant Nevez ha goude se ar Salmoù. Harpet en devoa a-dal ar penn kentañ strivadenn Studi hag Ober, hag hi dister ha dibarfet, met gouzout a rae skoazellañ ar re a felle dezho krouiñ : ha diwar skiant prenet ec'h anaveze pegen start labour eo kement-se e Breizh.

Goude resev ar Salmoù e skrive din e veze al levr aze war e vurev, dindan e zorn, evit ma c'hellfe ur wech an amzer e zigeriñ... ha pediñ. Un doare e oa evitañ da lavarout din en em droe muioc'h mui ouzh Doue hag ar vuhez da zont.

362

Dija gant embannadur an Testamant Nevez e responte din e lenne ur pennad bemdez...

Anavezout a rae en un doare don pouez ha priz an talvoudoù speredel : gouzout a rae n'eus dispac'h ebet dre ar bed nemet speredel ; oberoù lennegel 'zo a c'hell bezañ karget gant nerzhioù kreñvoc'h eget bombezennoù atomek, rak n'eo ket distrujañ a reont met adsevel. E labour e-unan a oa diazezet war ar gredenn-se.

Ha muioc'h-mui ivez e komprenne hon eus war an douar da sevel evel ur raktres eus ar bed da zont ouzh hon gortoz :

Laka da dremen ganit
Kement a zo kened c'hoantaet.

Bremañ, keneil, pa'z out tremenet setu ma profomp hiziv evidout « ar Bedenn lirazhin goude striv an deiz », en ur c'houlenn digant an Aotrou daskoriñ dit kement a zo bet laeret amañ diganit pe nac'het ouzhit.

Evidout bremañ eo tec'het al latar. Bez e-mesk ar Sent kozh bepred yaouank, lintrus o daouarn, pa 'c'h eus kerzhet war o lerc'h da vevañ evit Breizh ha da vervel. Setu echu ar gantreadenn renet er beuznoz.

Argas bremañ diouzhit truilh an arvar. Sell ouzh an anaon, hon anaon dimpni, er c'huzh-heol flamm, o tiskouez dit an hent.

Aze ma tassed al leton
Ouzh sklerijenn vlin un hinon
Beurbad, anaon ar Vrezhoned

E kalm klouar ar Baradoz,
A-gor, en aior, az kortoz...

Sioul ha sklaer ha drant !
Ar prantad A nec'h hag arvar hag argad
Mui ne bad en o glad eürus.
Ar fiziañs klok ha diogel
Un ostiv santel gwelevus.

Ar gwerzennoù-mañ hag ac'h eus skrivet, keneil, da zeuio bremañ da wir
evidout. Setu ma profomp evit silvidigezh da ene an ostiv gwelevus, ar sakrifis
emañ ennañ pep daspren ha pep dasorc'h, evit ma skedi gant ar Sent hag an anaon
kaezh ac'h eus karet.

363

Klev ! En devezh-hont, frouezh hon doan
A zeu da vat hep mar...

Ha ra drido da gan war ar maezioù peurbad.

Amen !

RONAN KAERLEON

War hent an harlu.

Ar goañvezh 1945-46 a voe kalet-meurbet e Rannvro Bariz. Kalet e pep feson evit ar Vretoned argaset eus Breizh, tud dizimez, tud dimezet, tadoù ha mammoù dezho bugale yaouank, rediet holl da vevañ en harlu.

Harluidi baour, tennet digant al lodenn vrasañ anezho ar gwir da gelenn, kollet o micher, o implij.

Kavet hor boa da feurmiñ, e Fontenay-aux-Roses, un ti bras ha kozh, dre c'hrad-vat un den anaoudek : hor mouler. E-pad ar brezel, hor boa kaset pourvezioù dezhañ ; en eskemm e voule evidomp embannadurioù OLOLE : " Le breton par l'image ", " Istor Vreiz Toutouig ", " Au temps où les bêtes parlaient breton ", h.a...

E derou miz C'hwevrer 1946, ur mintinvezh ma kouezhe stank an erc'h, e tegouezhas Kerlann du-mañ. Diazeour ha rener Skol hollvrezhonek Plistin e oa bet, hag evit se, kondaonet d'ar pezh a veze anvet « indignité nationale », da lavarout eo, lakaet er-maez eus ar gelennadurezh ha dilabour.

Bez' e oa gantañ e wreg hag o zri bugel yaouank. Edont o chom e Fontenay ivez, en ur ranndi vihan, un « daou bezh ». Dont a raent du-mañ alies, evit kavout plas ha keneilded.

Kement-mañ, evit reiñ un alberz eus hon buhez. Un deiz, e teuas gant ul lizher, nevez resevet digant Meven Mordiern. « Keloù fall », emezañ, « lenn ! ».

« ... Tro am eus bet da lenn, nevez-zo, niverenn genta eur gelaouenn vrezonek embannet gant Maodez Glanndour : Kaierou Kristen. Traou a bouez enni. Brezoneg mat. Ha teo a-walc'h pep niverenn. Merzet enni e-touez anioù ar genskrivagnerien, anioù Lok (Dujardin) ha Farnachanavan. Tro am eus bet ivez, ar sizun dremenet, da lenn niverenn genta *Ar Falz* - Gwengolo 1945. Leun a fiziañs en amzer da zont ar brezoneg e tiskouezont beza. Eun taol-pao « d'ar re o deus klasket tenna o mad da Vreiz ha d'ar Brezoneg diouz trec'h an Alamaned e penn ar brezel... » En eilvet pajenn, bann kenta, e vez graet meneg adarre eus « l'oeuvre lamentable des gens de l'Heure Bretonne, d'Arvor-Gwalarn, Institut Celtique, de la Bretagne, la Dépêche, etc... »

« Diwar-benn R. H., am eus klevet, bez' ez eus bremañ eur 15 deiz bennak, e tle tremen el lez-varn d'an 21, hag e vije goulennet outañ da gastiz, ar boan a varo, dre ma 'z eo bet an enaouer, ar paotr-araok, en emzao evit ar yez (a bep seurt a glever, ha n'ouzon ket ha gwir eo). Kelou ebet abaoe. »

365

« Ma c'hell Roparz Hemon achapiñ d'ar marv pe d'ar galeoù, ne vo ket dre c'hrad tud *Ar Falz* ! » a huanadas Kerlann, doaniet ha mantret.

Meven Mordiern ne oa ket akord gant Roparz Hemon evit an doare da beurunvaniñ ar yezh, met hetiañ a rae e vefe didamallet un den hag a ouestle e vuhez a-bezh d'ar brezhoneg !

Daoust dezho bezañ gwan ha dibourvez ha dianzavet gant kalz, ar stourmerien harluet e tolead Pariz a glaskas etrezo an tu da sikour saveteiñ Roparz Hemon.

Gwellañ doare oa goulenn harp digant tud eus an diavaez. Dizale, eus Kembre hag eus Iwerzhon, e savas mouezhioù tud doujet ha brudet. Pouezañ a

rejont e balañs ar Justis amreol a rene d'an ampoent. « Prosez mezhus ! » a lavaro an aotrou Floc'h en e brezegenn e-kerz an obidoù e Brest.

Roparz Hemon a voe kondaonet da zek vloaz « indignité nationale ».

Torret eus e garg a gelenner, anat oa e kavje skoilhòu a bep seurt dirazañ. Dont a reas da Bariz evel kalz harluidi. Klask a rae ul lojeiz ; ni a zivizas kinnig bod dezhañ : ur pezh bras hag ur gegin a-rez-douar. Hor bugale a oa bihan c'hoazh, met laouen e oamp, goude rankout en em stardañ un tammig, da ziskouez dezhañ hor mignoniezh.

Eno en dije tu da labourat e peoc'h. Bez' e oamp evel war ar maez : parkadoù bleunioù, gwez frouezh a oa tro-dro, war linenn Sceaux.

Hetiñ a rae chom hep daremprediñ kalz tud evit gellout stagañ da vat gant e labour. Bemdez en em welemp ; kourtez ha berr e veze hon divizoù atav. Ar brasañ doujañs a vagemp evitañ, evit an den hag evit ar gouizieg.

E Roazhon, e-pad ar brezel, e voe rediet, gant an degouezhioù, da gejañ gant forzh tud, met Roparz Hemon a seblante raksantout ne oa ket amzer da goll. Gwelout a rae, spiswel, al labour divent a oa da gas da benn : implij evit meur a vuhez. Pennek, klask a reas koulskoude hen ober, en ur ouestlañ e vuhez nemeti, penn-da-benn.

E Fontenay e c'hellas eta kas pelloc'h e labourioù yezhoniezh. Edo o klokaat e c'heriadur-dorn brezhonek-gallek. Bez' emeus, aze, war va burev, ur skouerenn reizhet gant e zorn ha kresket. Implij a ran gwech ha gwech all ar skoazeller prizius-se, savet gant tad ar brezhoneg arnevez, ha, neuze, e teu din ar soñj eus ar mare-se.

366

Roparz Hemon en doa graet anaoudegezh gant ur beleg yaouank, iwerzhonad a orin, an Tad Connoy a veve e Sidney en Aostralia, e-lec'h ma oa staliet e familh, labourerien-douar, dezho un atant bras. Pedet e voe gantañ da zont da Fontenay, ha, war un dro, Bretoned harluet, hor mignoned, a voe pedet ivez.

An Tad a boueze warnomp da zivroañ etrezek Aostralia, deomp da grouiñ un drevadenn vreizhek : Breizh nevez ! Roparz Hemon a gave mat ar menoz : ma ne oa ket posupl bevañ e Breizh, ret ober evel gwechall, pa rankas hon hendadoù tec'hout eus Breizh-Veur.

« Barnet omp gant ar C'hallaoued, hag ar Vretoned a gas ac'hanomp er-maez », a lavare, gant un ton rust.

Goude an taol-arnod kalonekaus e-keñver ar yezh en doa anavezet e-pad ar brezel ez eo ret lavarout e oa c'hwerv an tamm anezhañ o welout enebiezh diot Bretoned 'zo.

Daoust hag hor raktres aostralian a oa diougan ur vuhez nevez ?

Father Connoy en doa skrivet da Eskob Sidney, evit goulenn ma rofe harp d'ur strollad kentañ d'en em staliañ du-hont : hon hini. Met an Tad Connoy a zistroas hep dont war hon tro. Akord gant Roparz Hemon, e voe graet un enklask ganeomp. Kannaddi Bro-C'hall e Sidney eo en doa moustret war an eskopti. Keloù ebet ken.

E-kerz an nevez-amzer 1946, Douglas Young, Rener ar gostezenn vroadel skosat, a gemennas deomp e teufe da Bariz. Edo o vont da Zurich evit ur c'hendalc'h a gevredelourien europat, ha c'hoant en doa da gejañ gant un nebeut « Harluidi dizellezek » eus an Emsav. Fellout a rae dezhañ klevout penaos e oa tremenet ar « vougadenn goude ar brezel ».

Kerlann a ouie kas keloù dindan nebeut amzer d'ar vignoned diwar-dro : Louarn, Gelleg, Guel, Darsel, Caouissin, Ar Mee, deuet eus Roazhon, ha meur a

hini all disoñjet ganin. Morvan Lebesque, hag a genlaboure ganeomp war ur raktres c'hoariva, a voe daleet ha n'hellas ket dont. Un ugent bennak e oamp evit ar « C'hendalc'hig-Keltiek-se », ur seurt « Komite enepgwaskerezh » dija.

Mizvezhioù a dremenas, sioul. Roparz Hemon a laboure, o welout nebeut a dud. Lod, karourien ar yezh, a glaskas dont betek Fontenay.

367

« N'em eus ket amzer da goll ! »

Ret e veze din aspediñ evito : tud yaouank deuet a Vreizh-Izel pe a Vreizh-Uhel. « Ur c'hardeur hepken », a asante, hegaset.

Meur a hini e-touez ar re yaouank-se a zo deuet da vezañ e ziskibled.

Er c'hontrol, Pierre Le Roux, kelenner keltiek, hag a oa o chom e Fontenay ivez, er memes straed, a nac'has digeriñ e zor dezhañ. Roparz Hemon a soñje, o vont d'e welout, diskouez e istim, o lakaat o labourioù a-us da berzh-diverzh ur mare.

Ur jestr rouez-tre a-berzh Roparz Hemon.

Fromet on pa adwelañ em eñvor Roparz Hemon o pourmen dre alezioù don va liorz. Mont a ra, ul levr etre e zaouarn, o chom a-sav bep an amzer evit astenn un allazig da « Bleiz », hor c'hi-bleiz kaer, ken feal. Bleiz a gare an den-se, tavedek ha peoc'hus.

Un devezh glav, ouzh e welout oc'h erruout, e lammas Bleiz warnañ gant e bavioù gleb ha hir en ur frotañ e vin nerzhus outañ gant al levenez. Siwazh ! setu ma oa mastaret gant fank dilhad-sul ar c'helenner.

« Spontus eo ! Stagit anezhañ da vihanañ ! »

Klozañ a ris Bleiz en e log evit e gastizañ, betek an deiz war-lerc'h. Nebeut goude, e welis Roparz Hemon o vont da gas eskern dezhañ. Jorda a vroustas an dilhad, ha c'hoarzhin a rejomp a galon vat.

Bleiz ker, a veilhas ken alies war nozvezhioù berr harluidi a gemere penn an hent da c'houlou-deiz, dre evezhiegezh.

Goude eizh miz peoc'hus e tilojas Roparz Hemon da vont ur pennadig e ti mignoned feal, hag alese da di e c'hoar, betek an deiz ma yeas etrezek Iwerzhon.

Eno, da nebeutañ, e kavas degemer enorus, kalonek, ha skoazell ivez. Ha laouen ha fromet e voemp holl a gement-se.

Morse n'em eus bet tro d'e welout abaoe.

D'an 10 a viz Gouere 1978, e oan aet d'e interamant. Erfin, distreiñ a rae war zouar Breizh. Na fromus an obidoù-se.

Krediñ start a ran avat, ne voe harluad-a-youl-gaer, nemet dre un diviz c'hwerv, ur seurt dae d'ar bobl-se hag e zianzave. Pobl vorgousket, bouzar ouzh he gwirionezioù pennañ.

(Lakaet e brezhoneg gant I. MARTIN)

IVONA GALBRUN

Pariz.

Daoust ma anavezen Roparz Hemon abaoe ur pennadig amzer evit e labour, ez eo pa oa rener Radio-Roazhon-Breizh ha, war un dro, hini " Ensavadur Breizh " hag " Ar Framm Keltiek ", em eus bet tro d'e welout ha d'en em gavout gantañ. D'ar mare-se e c'houlennas diganin pennadoù diwar-benn ar C'helc'hioù keltiek da vezañ embannet pe skignet, dre m' edon neuze eil renerez Kevredigezh ar C'helc'hioù gant an Dr. Gueguen da gentañ ha goude gant Langleiz. Pennadoù diwar-benn korolloù Breizh hag ar c'hoarioù-pobl a gasis ivez da Roparz Hemon evit ar gelaouenn Arvor.

Pa oa bet toullbac'het em boa bet tro, evel kalz a dud all, da skrivañ dezhañ, ha bez e oan e Roazhon evit e eil prosez.

Kerkent ha dieubet e skrivas din - d'ar 7 a viz Mezheven 1946 - eus ti e c'hoar, an Itron Betbeder, o chom e Pariz. Reiñ a reas din he niverenn bellgomz evit kemenn dezhañ pegoulz e c'hellfe dont d'hon gwelout e Vincennes e-lec'h ma oamp o chom. Miret am eus al lizher-se... evel an holl re all am eus bet, digant Roparz Hemon e-doug ar bloavezhioù war-lerc'h ha betek ar bloaz-mañ c'hoazh, un nebeut mizioù a-raok e varv.

Soñj mat am eus eus ar valeadenn gentañ a rajomp, Roparz Hemon, Andreu Gellig, ma fried Per Galbrun, me, ha daou vignon all (Abeozen unan anezho, m' am eus soñj mat) e Koad Vincennes, d'ar sul ma teuas du-mañ evit ar wech kentañ. Den ne lavare kalz a dra, evel ma c'hellit soñjal, a-walc'h e oa deomp bale evel-se, gantañ, en aer frank ha dieub... Goude se e teuas hogos pep meurzh d'abardaez da goaniañ ganeomp ha da dremen an noz en hon ti. Bras a-walc'h e oa al lec'h en ti-se ha dre se hon eus bet tro da zegemer alies mignoned o devoa da dremen dre Bariz.

D'ar sul en em gavemp alies, adarre, gant Roparz Hemon evit mont d'ur gêriadenn a zo war-dro tregont kilometr bennak eus Pariz, diouzh tu ar gevred : Kinsi (Quincy s/s Senart) ; gant an tren ez aemp di. Eno e oa o chom neuze, Andreu Gellig, e wreg hag o daou vab, Kongal ha Gurvan, hag ivez tiegezh Timen. Debrñ a raemp merenn asamblez hag an devezh a dremene brav, hep kaoz vras etrezomp, estreget eskemm an nebeut keleier, eus Breizh hag eus mignoned, a c'hellemp kaout. Sammet a oa c'hoazh hon speredoù hag hon c'halonoù gant darvoudoù ar mizioù nevez tremenet ! ha ne oant ket c'hoazh peurechu... Ur mignon all, Frañsez Kervella-Kongar en devoa tro, d'ar c'houlz-se da dremen dre hon ti. En em gavout a rae neuze, a-wechoù, gant Roparz Hemon, ha kaoz a save etreze, anat e oa, diwar-benn ar yezh dreist-holl. Kongar a oa neuze o peurgempenn danvez e *Yezhadur Bras*. Krog e oan, me, da embann (liesskrivet) ar gelaouennig *Me a Zalc'ho* evit ar c'helc'hioù keltiek, krog darn anezho da addihuniñ. Ur mekanik-bizskriavañ kozh, paper fall, ha fall al liv evit o liestennañ (ne oa nemet ar seurt danvez er mare-se). Ne oa ket dispar al labour, ha tu am boa da gaout ali hon mignoned diwar-benn pezh a oa mat lakaat war ar c'hannadig-se.

369

Betek hañv 1947 e chomas an traoù evel-se, dre vras, betek ma voe komz eus ar C'hendalc'h Keltiek da vezañ e miz Gouere, e kêr Dulenn ; an hini kentañ abaoe ar brezel. Roparz Hemon a guitaas Bro-Bariz evit mont, da gentañ, da Vro-Gembre, degemeret eno gant ar C'hembread kalonek : Ambrose Bebb. En em gavout a reas e Dulenn evit ar C'hendalc'h. Ur pemzek bennak a zileuridi a oamp eus Breizh. Degemeret e voemp war « an ton bras » gant pennoù bro Iwerzhon ha bodadennoù ha gouelioù kaer a oa bet e-pad ar sizhunvezh ma padas ar C'hendalc'h.

Pedet e vezemp ivez, d'abardaez, e tiez prevez Iwerzhoniz, pe da novezhioù aozet gant tud yaouank. Soñj am eus eus an degemer hon doa e ti Roisin O Tuama, an delennerez, hag ivez eus un abadenn e Ti ar studierien e-lec'h ma oa deuet Roparz Hemon ivez, evel arvestour. Roje Pradig, Loeiz Roparz, Erwan Timen ha me a oa oc'h ober ar strolladig kanerien ha korollerien Breizh. Levezonet gant an aergelc'h a blijadur, ha gant dereadegezh hon c'houvidi, en em lakajomp, dichek, da vont da heul o dañsoù-int gwellañ ma c'hellemp. Kement ha ken brav a gemeris-me perzh, ken ma welis Roparz Hemon, a oa o sellout ouzhomp, o c'hoarzhin, hag o tont da lavarout din goude ur c'hrogad koroll : « War ur c'hravazh e vo ret degas ac'hanoc'h d'ar gêr !» .

370

Diwar an draig-se, ha diwar doareoù all Roparz Hemon, e c'hellfen, marteze, taolenniñ tamm pe damm e demz-spered. Krediñ a ran e oa un den kizidik - gant an holl sterioù a c'heller reiñ d'ar ger-se - gouest da santout kement tra warnañ arouez ar gwir, pe an diwir, an ardoù, ar wanded pe ar fouge ; an traoù eeun ha brav, kemend-all, pa oa diouto. Bez' en devoa, en e zoare boutin, un emzalc'h ha ne oa ket gouest da lakaat an dud da vont dezhañ gwall aes, er c'hontrol, kentoc'h : nemet gouest a oa, a-wechoù, da sederaat ha da ziskouez ar perzh a gemere er fromoù a sante en-dro dezhañ. Ne veze morse diseven, nemet, pa oa un dra - pe un den - ha na blije ket dezhañ e teue da vezañ reut ha diseblant, o stardañ e vuzelloù, e selloù o teñvalaat. Neuze e oa anat ne dalveze ket ar boan klask mont pelloc'h gant ar gaoz... En enep, pa veze en-dro dezhañ levenez gwirion ha mignoniezh didro, e kemme e zoare. Neuze e save e zaoulagad - a vire peurliesañ damzigor - evel ur bann sklerijenn, hag ur c'hoarzh a zeue war e zremm, gant un nerzh a dalveze da laouenaat neb a vije gantañ neuze. A-wechoù all e tiwane warnañ un netraig a fent... ha diaes e oa gouzout a-walc'h perak. Met buan e pellae an neuz goapaus, hep n'en dije den bet amzer da vezañ chifet. N'heller ket lavarout a oa bet flemmus na drouk ar minc'hoarzh-se.

Hegarat, seven bepred, evel pa en em lakae da zistagañ ur frazenn bennak e galleg, pa zeue d'hon ti, ha se en abeg d'am fried ha na grede ket implij ar brezhoneg, dre ma en em gave diampart da gomz hon yezh, daoust ma oa gouest a-walc'h d'he intent... ha neuze e tistroemp ken aes d'ar brezhoneg.

Evel-se am eus-me gwelet Roparz Hemon, e-pad ar marevezh ma oa e Bro-Bariz, hag e-doug Kendalc'h Keltiek Dulenn, e 1946 ha 1947. Goude se en em gavis gantañ ur wech all e-pad Kendalc'h Keltiek Bangor, e Bro-Gembre, e 1949. Heñvel e kavis anezhañ, nemet un tammig prederiet koulskoude. Krediñ a ran e oa krog e spered da vezañ sammet gant kleñved ar Vro. Labour hag annez en devoa e Dulenn, ha m'en deus kendalc'het da vevañ eno, e soñje bepred en distro. E meur a lizher am eus bet digantañ e-pad an nav bloaz warn-ugent war-lerc'h, ha betek an hini diwezhañ e miz Ebrel 1978, e tisklerie e c'hoant don : distreiñ da Vreizh. Kudennoù danvezel ar vuhez pemdeziek, an oad, hag ar c'hleñved d'an diwezhañ, o zo bet oc'h enebañ ouzh ar c'hoant-se.

Evidomp-ni, e holl vignoned ha diskibien, n'eo bet nemet ur skañv a frealz, mesket gant keuz ha glac'har, gwelout e gorf marv hepken distroet da zouar Breizh. E eñvor a virimp, hag evel m'en deus lavaret Per Denez dirak e arched e bered Brest, n'hon eus tra d'ober bremañ nemet kenderc'hel gant hon strivoù, war hent an Emsav... war ar roudoù merket ken kaer gant Roparz Hemon.

REMONT TASSEL

Paris e 1923 ha Brest e 1935 (Lizher).

Mignon ker,

Gant glac'har ha tristidigezh vras am eus klevet dec'h keloù marv hor mignon Roparz Hemon. Anavezet e oa ganin abaoe 1923. D'ar mare-se e vezemp bep merc'her, da eizh eur hanter diouzh an noz, er skol vrezhonek e ti ar Sorbonne e Pariz. Ur sal a veze prestet dimp ha miret evidomp a-drugarez d'an Aotrou Régnier, rener Kelc'h Keltiek Pariz. War bankoù koad derv, kalet a-walc'h, e oamp azezet. Un ugent bennak e oa ac'hanomp, a bep oad, paotred ha merc'hed, evezhiek hag aketus ouzh komzoù ar c'helenner. Evit ar re a oa o chom e Pariz e oa Breizh evel ur baradoz, unanet, hep tabut ebet, un dra sakr a dlee bezañ saveteet.

Daou gelenner hor boa, skolidi o-daou er Skol Polyteknik. Dont a raent bep sizhun, gwisket gant dilhad o skol. Yaouank-tre e oant, ugent vloaz hag atav o vousc'hoarzhin. Unan anezho a oa Charles (Eozen Jarl) hag egile Pierre Laurent. An hini kentañ a zo deut da vezañ jeneral ar Vererezh el lu gall, an eil ijinour jeneral an EDF. Iskis e oa un tammig gwelout ar soudarded-se, ken yaouank, o kelenn ur yezh hanter ankounac'haet ; iskis ha fromus.

A-dreñv din e oa azezet un den yaouank damruz e zivjod gant toullouigoù enne, glas e zaoulagad evel ar mor, ur mouc'hoarzh war e vuzelloù. Evit bezañ seven hag evit lavarout un dra bennak, e c'houlennis digantañ, e galleg : « Vous êtes venu pour apprendre le breton ? » - « Oui », a respontas, sirius. Ne ouien ket e oa Roparz Hemon.

Adkavet am eus Roparz e 1935, pa 'z on deut da Vrest evel tisavour. A-benn neuze e oa deut an diskibl da vezañ ar mestr-kelenner. Savet e oa bet Gwalarn, ha kalz a levrioù e brezhoneg yac'h hag eeun a oa bet skrivet gantañ. Mont a ris d'e welout alies. Azezet ouzh an daol, e dreid war an dommerezhig, Roparz Hemon a labourere hep ehan. War-dro 1937-1938 e teue d'hon ti da goaniañ ganeomp d'ar sul. Hag evel just e komzemp eus ar Vro hag eus hon esperañsoù. Bez' e oa keloù brezel. Ar brezel a zeue gant e spont.

Deut e oa ar brezel hag ar Vretoned, ar wir Vretoned emskiantek a zo bet skignet en arme Bro-C'hall, pell, pell diouzh tu ar reter e-pad ur goañv hir ha kalet.

372

E miz Gwengolo edon en ur c'hamp alaman gant kalz a brizonidi breizhat ha poloniat. Roparz eñ a oa e Berlin hag em boa bet an aotre da gomz gantañ dre bellgomz.

Edon e Brest pa 'z eo bet bombezet ha devet an " Hôtel Continental ". Ti Roparz Hemon, e-kichen an ostaleri, a oa bet tizhet ivez hag hanter-zistrujet. Roparz Hemon hag a oa o chom en trede solieradur, a zo en em gavet en e wele, evel e skourr, a-us d'ar goullo.

. . . . .

Erfin, adwelet am eus Roparz en Iwerzhon, e 1947, da vare ar " Panceltic Congress ". Ar wech diwezhañ e oa. Tevaet e oa, met hegarat ha karadek e oa bepred daoust d'e ziaesterioù.

... Setu ar pezh a oa ret din lavarout diwar-benn Roparz Hemon hag a oa evidon evel ur breur.

Koulskoude ez on eürus o welout e oberenn kendalc'het ganeoc'h. Bezomp
start war hor gwirioù e koun hor mignon aet da anaon.

Pemp maen evit bez Roparz Hemon

C'HWEL

Derc'hent an deiz m'en doa divizet mont d'an ospital ha deraouiñ e dremenvan e kase pajennoù diwezhañ dornskrid ar Geriadur Istorel.

Dizoleiñ ar vro goleiñ an divro
 Ag an derou e ouzout
     Ha labourat
 lakaat da ouel lakaat da c'her
 o lestr gortozet pell
     hag ar porzh
 a sav e dal davedout, a'z anavez
 hag a ro dit e c'houdor
     an dihunvre
 a ziraezez, digor war donvor
 an dic'her
 ken faezh ha traezh dindan dreid an hañv
 ken esteuzet
 ma ne fiñv c'hwibuenn en aer
 kuzh
 'vel ar gwin dreist-oad a ziskoachis
 an deiz all e loev teñval va c'hav.

374

U

He zi eo bezañ karet.
 Gwir eo, n'eus eus an traoù nemet dre ar feiz o gra traoù.
 Gwiroc'h, ne deñv ar bugel nemet ha maget e ve gant ar
     selloù.
 Gwirañ-holl: U zo anezhi dre ar garantez outi.
 N'eus devouderezh ebet o tisoc'hañ gant U, e-se diechu eo-hi
     evel ma'z eo dizerou.
 N'eus struktur ebet o reiñ da veizañ U, e-se dilec'h eo-hi.
 Dre ul lamm hepken emañ U aze, e-se hogos dister eo-hi.
 Dre ul lamm hepken he deus U pep hini eus predoù he amzer,
     e-se bresk eo-hi.
 Hogen ster ar bed zo bezañ lec'h al lamm-se, ar bed ha ni
     keneiled U war e dalbenn.
 Hogen struktur ar bed zo bezañ hanterad ar garantez a ro
     da U boud ha ti, ar bed ha ni ar re gentañ o karout U.

375

UNEL

War 'm eus klevet, unel ve pep ael
 Unel pep trompilh en neñv
 ha boued hon gortoz
 Unel ivez pep sell a garantez
 en istorvezh a-bezh

Unel anal an daou

Denion oant
anhun
ha froud ha naoz
bili taranus kalonoù
Sede
alc'houez an ec'hoaz
sin o anv unel o siellañ diell ar mor.

376

NARTEKS

Anal a-zerc'h ar pileroù

al lamp a dav e-tal ar verb
gwener ruz e genou puñs an neñv
a-dreñv an nor deñval darev da strakal.

Antreet out
da skoaz
e skoed an trouzoù skerb
e'z c'hwezh alumetez
an douet o fic'hal.

Pa vo deiz warc'hoazh deus
anal a-zerc'h da sae vut
flammenn a-boz ar puñs ez out
saouzanet ur predig
gant strakadenn an nor.

377

DIFORC'HELEZH

O tremen an dremmwel e reont eus kêr ha maeziou
ar melezour
N'eus d'ar beajour 'met lenn
naoniñ d'an anal.

Er vro-mañ ar gwall eo e ouzomp.
Barzhed, nann, tud a ouiziegezh
diouganerion, nann, kanerion
sent, nann, tud a relijion
troet o c'hein d'an dremmwel
lorc'h enno gant o astuz
dejanerion an estren liperion ar c'hwedenn estren
(ac'hoel d'o dislonkadenn e tistroe chas ar Bibl).

Pa dav an dud, mein an hent 'n hini a youc'h
pa vrein paotr ar c'heloù mat, preñv ar c'helan 'n hini a gan.
Kentoc'h
e c'hwezhfe barzhoni
eus al lastez o varbilhoniñ war blouz o gouzer
Kentoc'h
eus kreouichenn
palforserion ar c'hreoù flodac'het
irc'hier flibous ar gouzout
genou flav ar veleion
rin avelet ar revioù
an Ael a c'halvfe laou da forzhiñ an dorioù-hont.

" Gwalarn " hag ar vojennouriezh hengeltiek

Youenn DREZEN ha Roparz HEMON

Unan eus arvezioù labour Gwalarn zo bet an distro d'an « andon » hengelt, evel m'en diskouez troidigezhioù niverus diwar danevelloù kozh : Ar *Mabinogi*, *Darmuid ha Graine*, ha meur a hini all. Perak an dra-se ? Ar skiant-vat a respont raktal : Breizhiz zo Kelted, reizh eo ez anavezfent mojennoù o hendadoù. N'eo ket sur e oa ken eeunik mennad holl skrivagnerion Gwalarn. Hogen an troidigezhioù meneget ne roont ket tro da gavout ur respont dereatoc'h : un droidigezh zo mui pe vui neptu e-keñver krouiñ ; lakaat a ra evel just e kont ampartiz an troour, e gizidigezh, ha perzhioù all c'hoazh marteze, met ne empleg ket anezhañ en don. Setu perak e sellimp amañ kentoc'h ouzh oberennoù orinel a zo o danvez mojennoù hengeltiek : *Kan da Gornog* (Skrid ha Skeudenn, Brest, 1932) gant Youenn Drezen, *Lazhadenn unvab Aife* ha *Gwarizi vras Emer* (in Barzhonegoù gant Roparz Hemon, Skridoù Breizh, Brest, 1943 ; ademb. Al Liamm, 1967).

Pa'z a Anouilh, Giraudoux pe Sartre da zibab danvez o fezhioù-c'hoari er vojennouriezh hellazat, ne souezh den. Abaoe milvedoù ez omp intret gant istor Antigone, Elektra, pe brezel Troia ; displeget hag addispleget int bet mil gwech, ken int deuet da vezañ en hon buhez, hag en hon istor. Padal, Kouc'houlin n'eo anavezet nemet gant arbennigourion ar geltelezh, an dudoniezh pe ar mojennoù indezeuropek. Ha Gomer, tudenn *Kan da Gornog*, zo nebeutoc'h anavezet c'hoazh. Perak o zennañ eus an ankounac'h m'emañ ? Hag ez eus, evit an Emsav hag evit al lennegezh, ur splot bennak aze ? Ne gavimp ur respont nemet en oberoù o-unan.

379

Mar gell an holl kaout en o levraoueg an div varzhoneg gant Roparz Hemon, dibaot eo moarvat ar re o deus bet tro da lenn *Kan da Gornog*. Ur varzhoneg hir eo, pe kentoc'h un danevell sterniet gant div varzhoneg damheñvel o kanañ gloar d'ar C'hornog. Anv zo graet enno eus Tir na n-og, Douar ar Yaouankiz, eus an dazont skedus a vo da Geltia. An danevell e komz-plaen a ziskouez Gomer, kozhiad mil-vloaziek, gourdad an holl Gelted, o kas e bobl a-dreuz gouelec'hioù ha menezioù, war-du ar C'hornog, douar prometet d'e ouenn a-viskoazh. Degouezhet e Tur, e c'houlenn digant Senarezim, roue Fenikiz, feurmiñ pe gwerzhañ dezhañ ha d'e bobl al listri o deus ezhomm evit treuziñ ar mor ha tizhout ar C'hornog. Senarezim o lak da c'hortoz, ouzh o goapaat un tammig. E soñj zo kabestrañ ar Gelted hag ober anezho sklaved da Fenikiz. A-benn ar fin, ar Gelted, aet skuizh ha heuget o kompren ar wirionez, a ya d'an argad. Trec'h int, goude poaniañ. Lammat a reont er bigi, ha mont war-du Kornog. Er varzhoneg diwezhañ e tarzhañ lorc'h an trec'h, hag ivez ar goanag. Kinklet eo an oberenn gant tresadennoù R. Y. Creston, e stil nevezvrezhon ar *Seizh Breur*.

Ur goulenn a sav diouzhtu pa lenner an oberenn-se : petra eo ar C'hornog a gomzer anezhañ ? En istor an denezh, ar C'hornog zo Europa ar Grennamzer, hini an ilizoù-meur, ar varc'hegiezh hag ar c'hlladdalc'helezh. Pa en deus Youenn Drezen savet e oberenn e 1929, n'en doa ar ger ster all ebet. N'eo nemet goude an eil Brezel-bed eo deuet da dalvezout « bloc'had ar broioù kevalour », enebet ouzh ar Reter, « bloc'had ar broioù sokialour ». Hag ez eo eus ar C'hornog istorel e ra anv Youenn Drezen ? Tamm ebet. Lammat a ra war-eeun da zerou an istorvezh, m'eo ar C'hornog hunvre ar Gelted :

« O Te, Touell hor Yaouankiz,
Mousc'hoarzh o trivliañ war vevenn an dremmwel,
A Liorzh mirer Eien bev Tir na n-og,

An douar tonket da ouenn Gomer zo inizi glas, mor tregernek, traoniennoù glas. Gallout a reer lavarout eo ur C'hornog n'eus ket anezhañ, ijinet ha rizhek. Rak unan eus amkanioù Youenn Drezen e Kan da Gornog zo krouiñ rizhennoù. An hini gentañ eo ar C'hornog glas ha gleborek, glas hag alaouret, a gavomp ivez e-barzh *An dour en-dro d'an inizi*.

« Sinadurezh an andonioù lirzhin ha boull,
Hesonerezh an dour sklintin o piltrotat,
'tousez ar c'helvez, war ziribin ar runioù glas ! »

a lennomp er varzhoneg diwezhañ. Evel ma oa Breizh evit un darn vat en he gweledvaoù, er gontadenn usveneget, emañ ar C'hornog penn-da-benn er c'hlasvez. Arabat disoñjal ar mor ivez, elfenn rizhek all. Degouezhet e traoñ mogerioù Tur, e stailh ar Gelted o zelttennoù. Ha tamm-ha-tamm e sioulder an noz e sav mouezh-hud ar mor a gomz ouzh kalon ar Gelted, rak ul liamm kevrinus ez eus etrezo hag ar mor : « ar mor, ho tomani-da-zont, ar mor a luskell, war e wagoù, an inizi glas dianav, goudor nozel an heol, hunvre Geltia, Kornog ! Reiñ a ray a youl drant-meurbet, da listri ar Gelted hael, he hentoù fiñv-difiñv dizarempred, o c'haso d'ar pal tonket. »

Rizhek eo c'hoazh taolennadur ar Gelted : « Ar Gelted a oa anezho gwazed ha maouezed iziliet ha dremmet kenedus-meurbet ». Setu evit ar c'horf : o vezañ ma'z int enebet pelloc'h ouzh Fenikiz bihan ha duard, e c'haller hep faziañ re soñjal e oant meleganed daoulagad glas. Mesaerion hag hemolc'herion ez int, tud eeun, sioul, diwidre, onest, o tont habask da c'houlenn ouzh Fenikiz o listri, ha prest da baeañ ar priz uhel. Fae a reont war ar pinvidigezhioù diret, gwel dezho o hunvre eget madoù Fenikiz. Ur vuhez eeun a renont, tost d'an natur : strafuilhet int gant frondoù palez Senarezim, aesoc'h en em santont en avel. Mard int tud eeun, n'int ket beulkeed, evel ma kred da Fenikiz, ha n'o deus ket kennebeut ur galon laosk a-walc'h da c'houzañv an dismegañs : touellet gant Fenikiz, e lammont feuls d'an argad. Aroueziañ a reont an nerzh asur anezhañ, sioul ha fur, n'en em ziskouez nemet pa n'eus ket tu d'ober a-hend-all. Fenikiz er c'hontrol, duarded vihan, zo touellus, gwidreüs, goapaerion o ren ur vuhez « diyac'h » : palez Senarezim zo templ ar binvidigezh, pallennoù a briz ez eus e pep lec'h, goularz o teviñ e kaoterioù bihan, serc'hed zo astennet war dorchennoù.

Hogen, pa gred krouiñ ur rizhenn, emañ Youenn Drezen evit gwir oc'h ervannañ aze an enebadur uzet a gaved endeo e pezh-c'hoari Abalor, *Ar gwir trec'h d'ar gaou* : Breizhiz - ploueziz vat - enebet ouzh Gallaoued - kêriz fall - a zo deuet da vezañ Kelted - barbared vat - enebet ouzh Fenikiz - sevenaidi fall. Ar perzhioù mat a ro Youenn Drezen d'ar Gelted zo dres ar re a roe Abalor da Vreizhiz, hep ma ve an eil nag egile gwall chalet da sellout ouzh ar wirionez.

Kelted *Kan da Gornog* zo barbared, hon eus lavaret. « Diskennet an Heol en tu all d'an dremmwel limestra, ha savet eo davetañ kanaouenn-bediñ meuriadoù Keltia. Dirak sell Gomer, Tad ar Ouenn, Fur ha Divarvel, e koroll ar yaouankiz d'an Heol, doue ha roue, d'an Arnev, d'ar Goaf ha d'ar Vouc'hal, d'al Loened Kreñv, da holl C'halloudoù ar Bed bras. » Azeulerion ar C'hornog hag an nerzh eo ar Gelted. Klask a ra Youenn Drezen krouiñ, evit an tremened, rizhenn ur baganiezh kelt.

Hogen, evit pep rizhenn pe dost, ez eus, emleg pe epleg, an eneb : Fenikiz, evit neuz ar c'horf, doare ar spered hag ar vuhez, « duarded amyac'h ar broioù tomm ». Ar C'hornog glas ha gleborek zo savet evit enebiñ ouzh hoal broioù ar Su, pe ar Reter, ar baganiezh evit enebiñ ouzh ar gristeniezh, pe ouzh an hengoun semitek ha biblek. Ar rizhennoù a glask Youenn Drezen diazezañ zo a-benn ar fin forzh petra, nemet - ha se dreist-holl a zo pouezus - pezh a zo degemeret : ar vuhez arnevez e kêr, ar gristeniezh en Europa, ar sevenadur

kornogat andoniet e Roma ha Hellaz. E Kan da Gornog, en diwezh, e lavar : « Ni, n' omp ket evel ar re all ». Ha buan e riskl pelloc'h : « Ni zo dreist d'ar re all » :

« Ha Brud a vo e-touez an dud gant gouenn Gomer,
Hag e teuio un deiz ma vestronio ar bed.
Flaminañ 'ray e Kornog glas, e-giz Heol lor ;
Hag e stouo an holl dindan beli Keltia,
Hag e veulo an holl Nerzh ha Kened Keltia. »

setu an diskan a glever a-hed an oberenn. Ar Gelted eo ar ouenn dibabet, hag evit se e rank chom glan : « A-hend-all, mennout a rae Gomer kas da Gornog ur boblad glan ha digemmesk. Ne c'houlenne ket darempred gant duarded amyac'h ar broioù tomm ». Aze e kavomp en e glokañ ar c'houbarzhelezh lakaet da berzh prizius. Rak petra o deus da zegas d'ar bed a-bezh ? N'eus en oberenn respont ebet da se. Klozet warno, ne vo na ster na skiant d'ar pezh a raint. Poblou o deus, en tremened, klasket gwareziñ o glanded en doare-se. Souezhus eo avat gwelout un den eus an 20^t kantved o veskañ dichipot natur hag istor.

382

Mar menn diouzh un tu Youenn Drezen sevel ur c'houbarzhelezh hag ober anezhi anien ar geltelezh, n'eo ket chalet diouzh un tu all o treveziñ. Ar baganiezh zo un doare da vezañ disheñvel. Koulskoude, imram ar Gelted a lak, e meur a lec'h, da soñjal en istor an Hebreed :

« O vont a-dreuz ar gouelec'h kras,
O vont a-dreuz an arnev du, () »

zo gwerzennoù kentañ ar varzhoneg. Kaset gant Gomer, ar Gourdad, ez a ar Gelted diarvar war-du douar ar bromesa, o treuziñ gouelec'hioù ha menezioù. Arouezioù a-berzh an doue a gavont war o hent, evel kan ar mor e-kichen Tur, hag hollvezañs ar bigi : eus an holl lec'hioù e vezont gwelet, eus ar palez re binvidik e wel Gomer anezho, evel ur galv mut. Evel pobl Israel dalc'het gant Faraon, eo ar Gelted dalc'het gant Fenikiz. Ar pep heverkañ zo moarvat dodenn an douar tonket a zistro a-hed ar varzhoneg hag an danevzell : « Ha mont a ran war-du Kornog, m'eo skoachet, un tu bennak, ar baradoz prometet din, war-du an tachenoù ma tle va Gouenn bleuniañ dindan lagad an Heol ». Ouzh ar falsdoue Astaroth e stourm Gomer, hag e tistruj e neved, evel ma ra Moizez gant al leue aour. Mar kaver gwell, e-lec'h ober anv eus ar Bibl, keñveriom gant Aeneas : an doueoù ivez o doa prometet dezhañ un douar ; n'eo ket un dezerzh en deus treuzet, hogen ar mor, - a oa kant gwech gwashoc'h eget un dezerzh evit ar Romaned -, ha Dido hag he zud - diskennidi Fenikiz - o deus klasket e zerc'hel e Carthago. Pezh a gont amañ eo an heñveladur ouzh an imramoù bras, ha berzhus : Aeneas a dizhas al Latium, pobl Israel Kanaan. Ar Gelted ivez a dizho ar C'hornog. Aze ez eer pelloc'h eget ar rizhenn : « () e plego an holl dindan veli Keltia », eleze e vo dieubet Breizh, Kembre, h.a., hag e vint un dra bennak er bed. Seurt heñveladur zo un tun. Un tun all eo c'hoazh galv ar C'hornog, galv kevrinus a ranko an holl klevout ; deiz pe zeiz, zoken ar Vrezhoned a ra skouarn vouzar ouzh an Emsav. Gant se e c'haller tremen hep dezrann, na vezañ chalet gant ar pezh a zo ; ar galv « na harzer ket outañ » a gas Breizhiz dre an imram tonket war-du ar frankiz tonket. Petra vo ar frankiz-se, avat, den ne oar ; ar C'hornog zo gweledvaou glas.

383

Lazhadenn unvab Aife ha *Gwarizi vras Emer* n'o deus ket, evit gwir, kalz da welout gant oberenn Youenn Drezen. Al liamm nemetañ etrezo zo arver an danvez hengeltiek. Roparz Hemon en deus dibabet da benndudenn an haroz iwerzhonat Kouc'houlin. Hogen, mard eo anat e klaske Youenn Drezen sevel ar veurzanevell n'o doa ket bet Breizhiz ha mar en deus skuilhet enni e vroadelouriezh, n' eo ket tamm ebet an hevelep tra evit oberoù Roparz Hemon. Hemañ ne venn ket sevel un danevell veur, na livañ Uladiz er ragistor. Arverañ a ra evel just elfennoù o tont rag-eeun eus an henvojennouriezh ; an istorioù, da gentañ : Kouc'houlin, en doa bet ur mab eus Aife, ar gadourez, a rank mont d'e lazhañ pa zeu hennezh betek Iwerzhon. Er varzhoneg all ez a Kouc'houlin, da heul Fand, da Vro ar

Yaouankiz. Peulvan ar Gweledigezhioù, dodenn Douar ar Yaouankiz, lid ar walenn a ro Kouc'houlin da Aife evit ar mab n'eo ket ganet c'hoazh, sed aze ivez elfennoù hengounel. Met a eil renk e chomont.

An tudennoù pennañ, Emer ha Kouc'houlin, zo eus mare Roparz Hemon. En div varzhoneg ez anad Emer evel ar vaouez skouer, o tennañ kalz d'ar patrom treset gant G. von Lefort :

( ) sioul,
Darev bepred da intent ha da selaou,
Alies da frealziñ, da c'hoapaat,
Da habaskaat gant ur ger hag ur mousc'hoarzh. »

An hini a bare eo ivez : chom a ra ur bloavezh-pad e-kichen he gwaz, hep damantiñ d'e foan. Eilerez he gwaz, ne oar bevañ nemet drezañ :

« ( ) ken stag oa he ene
Ouzh ene feuls he fried meur, Kouc'houlin,
Ma oant e-giz ar wagenn hag an oabl,
An eil melezour da egile, sklaer
Gantañ, ha gantañ beunek hag arnevus. »

384

N'eo ket Emer diboell ha froudennus evel ar merc'hed all a c'hoanta elerc'h. N'he deus ket ezhomm eus seurt c'hoarielloù. Ha pa gompren, e-barzh *Lazhadenn unvab Aife*, eo unvab Kouc'houlin an estren o tostaat gant e vag, ez asped he gwaz :

« Kouc'houlin, paouez ! Ha ne welez ket
Eo da vab a lazhez, ozhac'h kaezh ?
( )
Kouc'houlin, kammed ne damallis dit
Un tañva berr pe hir a bep oriadezh,
Ha me, en ti, a-hed an nozvezh pounner,
Va-un, intañvezheñvel, gant ar gwent.
Muioc'h a rin : digeriñ frank va divrec'h
Da vab eben, ha pokat sioul d'e dal. »

Ouzhpenn kompren en deus ur gwaz ezhomm eus meur a vaouez, eo prest da zigeriñ he c'halon da vab unan all. Siwazh, ar furnez-se zo skiant-vat er-maez eus an istor. Petra o deus da ober amañ trivliadoù ha skiant voutin ? Ar penn-meuriad Kouc'houlin a ranko lazhañ an estren a lak e bobl en arvar. Emer, eilerez he gwaz, a gil hepken rak an istor :

« Lez ar sorc'hennoù brein da vont e maged
E lagenn an ankounac'h. »

emezi da Gouc'houlin e-barzh *Gwarizi vras Emer*, pa zistro hemañ eus e imram da Vro ar Yaouankiz. Petra zo skoueriusoc'h eus ar c'healiad bourc'hiz a-zivout ar merc'hed - hag eus o saviad - eget an taolennadur-se ? Pell emamp eus an Hengelted.

Pellaat a reomp c'hoazh gant tudenn Kouc'houlin. Bep ma lenner *Lazhadenn unvab Aife*, ez anad an disrann etre Kouc'houlin-hinienn ha Kouc'houlin-penn-meuriad o sammañ tonkad e bobl. Evel hinienn e skrij gant ar soñj da lazhañ e vab, evel penn-meuriad e oar e rank e ober, hag e ra. « Ha ne voe netra par da c'hlaer har Kouc'houlin. » An disrann-se zo un dra nevez en istor an den. Youenn Drezen ne ziskouez ket an disrann-se : Gomer zo tonkad e bobl, ha netra ken. An den evel hinienn diforc'h diouzh ar stroll ma vev zo frouezh an arnevezelezh, hag e lak ivez da sevel kudennoù nevez. Kudennoù personel, evel ma c'hallfed envel re Kouc'houlin er varzhoneg : dirak istor ar stroll e rank an tad lakaat e galon da devel. Met donoc'h eget se eo, ha lies arvez. Unan eus kleñvedoù donañ

ar c'hevredigezhioù a vremañ a zeu alese : n'eus ket mui hepken un diforc'h etre hinienn ha stroll, met un troc'h, un islonk, betek ar poent ma ne vuhez ket mui an hinienn ar stroll e nep doare. N'emañ ket Kouc'houlin er stad-se, douget eo gant e veuriad, ha dreistbevañ a ra :

« Te, Kouc'houlin,
Ur bobl a-bezh a'z ambroug hag a'z heuilh.
Ha me, va-un emañ e'm peurbadelezh. »

385

Piv a zistag ar werzenn diwezhañ-mañ, enkrezet ha dic'hoanaget ? Kouc'houlin-hinienn ? An den a vremañ na sant stroll ebet ken dindan e dreid ? An emsaver, e 1942, n'en deus ket mui pobl ebet ? E *Pirc'hirin ar mor*, savet etre 1929 ha 1933, e lennomp :

« () evit tudigoù baour,
Mevélien, kouerien, pleget-don o zal
Gant bec'h trubuilhoù bihan, - na daolint ket
Ur sell ouzh gwad da dreid, na raint ket van
Ouzh ergerzh hir da spered kaezh, hep meizañ
Da anken na da boan, na rofent ket
Ur gwenneg, - gant ma oufent ! - 'vit da aberzh
Peurbadus, mantrus ! »

Tudenn Kouc'houlin e *Gwarizi vras Emer* zo disheñvel : ne welomp ket mui ar stroll, ar meuriad, neuze, ne welomp ket an hinienn kennebeut, met kentoc'h ur bersonelezh o vont - perak ? - war-du ur c'hevrin da zizoleiñ, ur wirionez nevez da sevel, andon a vuhez, hag ivez, marvus. Goude un doare daeadeñ ez a Kouc'houlin da gerc'hat un alarc'h evit Emer. Ne vez goulennet netra digantañ, n'en deus nemet chom sioul gant e wreg. Met ne c'hell ket, evel ar *Pirc'hirin* :

« Biken
Ne ouezin nac'h va c'hoant
()
Ha mont eta a rankan dre an douar,
Dall, mut ha dall, ha bouzar ouzh pep tra,
Nemet an Dra a zo va sec'hed holl,
Va Bezañs holl. »

Kouc'houlin a ya, hep re gouzout dezhañ da gentañ, war-du e hunvre. Evit ma teufe e hunvre da wir, evit ma teufe Fand da vaouez, e rank an haroz lazhañ ar spesoù :

« Bugale hakr ar spered : kammgealioù,
Gevier o anv lorbus, ()
Glabous alaouret ()
() furnez voutin
O flaeriañ. »

386

Heverk eo amañ n'en deus ket Kouc'houlin da stourm ouzh gouroned, met ouzh kealioù : arouez ar stourm speredel eo ; saveladur ur wirionez nevez oc'h amplegañ distruj an traoù kozh. Soñjal a reer e dispac'h speredel Gwalarn : « Dieubomp ar spered () ». Kouc'houlin a anavez ur garantez dibar, ul levenez divent. War ar bed, a gred treuzfurmset, e taol ur sell nevez. Hogen pa zihun, en e di, e wel n'eus netra kemmet :

« Sed ar sked o teuziñ,
Ar bleuñv, ar gwez o nijal er gorventenn,
An evez hud o vont d'ur garreg noazh
E-kreiz ar mor o teñvalaat. »

Sell an dudenn hepken zo treuzfurmset, gwelout a ra an traoù viloc'h eget

m'o c'have a-raok, gwelout a ra e wreg koshaet :

« Da zaoulagad, Emer,
'Zo skuizh. Ne lintront ket evel gwechall.
Arc'hant a welan ivez 'mesk da vlev,
Ha gweñvet eo da ziweuz gant an oad. »

An hunvre, zoken sevenet, n'he deus kemmet netra er bed, a zo deuet hepken da vezañ diaesoc'h da c'houzañv evit an hini a anavez bremañ ur wirionez all. Ar c'hemm nemetañ zo en den, ar « c'hloaz peurbad » a zegas dezhañ eñvor ar pezh a zo dic'hallus ; al levez a dro e pistri. C'hwitadenn an dispac'h speredel eo *Gwarizi vras Emer*, c'hwitadenn uhelvennad Gwalarn en un doare. Un hekleve eus se a gaver e goaperezh c'hwerv *Pirc'hirin ar mor* :

« Ar varzhoniezh
Hoalañ meur a zen !
Sonerezh flour d'o skouarn ha d'o c'halon ! »

Evit ar barzh eo ar varzhoniezh « striv dre ar menezioù krin ». Met aner eo klask komz da dud na welont barzhoniezh nemet en ur romantelezh nay. Ar varzhoniezh, frouezh an dispac'h speredel, zo eveltañ ur c'hwitadenn, hag ar bed kozh zo un dezerzh, evit Kouc'houlin pe evit ar barzh.

387

Da heul studi an teir oberenn-mañ, e weler n'eo ket ar vojennouriezh hengeltiek a ra kudenn. Amañ c'hoazh emañ dasparzhet an oberennoù hervez an daouad goubarzhelezh-hollelezh. Youenn Drezen a glask ar goubarzhel, gant ar spi da reiñ ur bersonelezh d'ar Gelted ha da Vreizhiz. Sevel a ra rizhennoù plat ha paour a varv diouto o-unan. Lavaret e vefe emañ, un tammig evel ur romantour, o termenañ tresoù un dudenn, met hep sevel ar romant nag an dudenn. Lakaat a ra da soñjal en dud a zo, er mare-mañ, o klask pezh a anvont « hevelepted o fersonelezh ». Evel Youenn Drezen e troont war-du o goubarzhelezh. Seul c'houbarzheloc'h, seul zilesoc'h, d'o soñj. Evel-se e teuer da vezañ Breizhad rizhek, pe Kataloniad rizhek, pe forzh petra, gant ma vo disheñvel.

« Gwashat seller hennezh
Na dizh nemet ar rusk. »

eme Gouc'houlin. Youenn Drezen ne dizh nemet ar rusk ivez, pa glask reiñ da Vreizh, pe d'ar Gelted, an danevell veur n'o deus ket bet. Un doare eo da ziogeliñ ar sevenadur brezhon, met oc'h adober un dra echu abaoe pell ez a war-du an delwenoù divuhez, evel er mare-mañ dalc'herion « la culture bretonne ». Gant seurt oberenn, n'en deus e nep doare kenlabouret d'ar sevenadur brezhon, ha gaonac'h eo, daoust da verzh an emzalc'h-se er bloavezhioù-mañ. Marteze eo dres dindan levezon pezh a anad bremañ e klevan evel ur gourdrouz e-barzh *Kan da Gornog* : ar Gelted a oa seven, dereat, ne c'houlennent nemet bigi ; Turiz o deus klasket mirout outo a heuliañ o youl, diskaret int bet. Ha ne dalvez ket : « Diwallit, Gallaoued, ne c'houlennomp nemet bevañ e peoc'h gant an holl, met hon lezit ivez da vont gant hon hent, hep klask hon mirout pelloc'h dindan hoc'h askell, pe neuze, e fachimp » ? Meur a vroadelour breizhat a ganfe a-walc'h an hevelep kanaouenn.

Barzhonegoù Roparz Hemon a ya er c'hontrol war-du an hollelezh, hag en hon buhez ez adkavomp an had en deus taolet. An Emsav en deus distremenet kudenn c'hwitadenn an dispac'h speredel, hag ennañ ez eus ivez marteze peadra da bareañ an hinienn hep stroll.

(Diwar EMSAV, 1975)

Tonkadur

Pa c'hanas e kreiz an deñved
 Ne luc'has steredenn ebet
 Evit sklerijennañ an hent
 D'e vignoned ha d'e gerent.

Pa laras e soñj d'ar brefeted
 D'ar furien ha d'an doktored
 Kalz a gavas 'oa arabat
 Komz ken dichek d'an dud en oad.

Pa 'z eas d'ober e goñje
 E oa reuz bras 'barzh an arme.
 Deskiñ distrujañ ar re all
 Ne blije ket d'hon oristal.

Pa regalas an holl gant gwin
 Me gred 'oa e kostez Plevin
 Lod ' gavas-se dibalamour
 Diouzh berzh unan en dilabour.

Ha pa gomzas war ar menez
 D'ar re a oa bodet aze
 Darn a soñjas e oa ganas
 Taeriñ enep ar pennoù bras.

Pa varvas ar paotr warlene
 'Oa ur film bras war an tele
 Evel bemdez evel bemnoz

Ha den na gavas e oa kaoz !

Mizioù du 1977.

Dont a rin

'Vin ket diverket eus ho spered
 Na diwriziennet eus ho kreiz
 Nerzhioù-hud a sav diouzh ar vered
 Ha gwrac'hed diouzh ar raden bleiz.

Diouzh pennoù pellañ ar serr-nozioù
 An enezegi diamen
 Tizhet ganimp milvedoù 'zo
 Dont a rin eus don ar vojenn.

Diouzh rouantelezh skorn an Ankou
 Da hadañ keuz sec'hed ha naon
 Da hadañ morc'hedoù ha c'hoantoù
 Dont a rin a-douez an anaon.

Da silañ diskred er speredoù
Vertuz en diaoul vis fall er sant
A-dreuz gwenodennoù hag hentoù
Dont a rin evel un tasmant.

Diouzh an dienez hag ar reuzioù
Diouzh ar glac'har hag an turmud
Pa sono kounnar er c'halonoù
Dont a rin a-douez an astud.

Bep tro ma vo faezh ha gwallgaset
Ma merc'h ma mab ma breur ma c'hoar
Bep tro ma vefont dismegañset
Distreiñ a rin war an douar.

NOTENNOÙ

Hor mignoned

Ganet eo ur verc'hig, Goulwena hec'h anv, e ti Annaig HASKOED ha Ronan an HENAN, d'an 12 a viz Eost e Lokorn.

Euredet eo bet Bernard JACQUELIN ha Marguerite-Marie CLAVELLY e iliz Notre-Dame d'Auteuil e Pariz, d'an 22 a viz Gouere.

Agnes PRIGENT hag Ildud GELLEG a zo laouen o kemenn deoc'h ez int bet euredet e iliz Sant-Briag, d'an 9 a viz Gwengolo.

Yoran DELACOURT ha Dominig COETMEN a zo laouen o kemenn deoc'h ez eo bet ganet Gwendal, o mab, d'ar 14 a viz Eost e Kemper.

Erwan ha Ronan PIANEZZA-AR PACH a zo laouen o kemenn deoc'h ganedigezh o c'hoar vihan Nolwenn, d'an 19 a viz Eost e Sant-Jermen-e-Laye.

Laouen eo Maella ha Jakez GAUCHER-POCQUET da gemenn deoc'h ganedigezh o mab Olwen, e Gwennrann, d'an 29 a viz Eost.

Jean-Yves LE CORRE, Rivanon KERVELLA ha Nerin a zo laouen o kemenn deoc'h eo kresket an dud en o zi. D'an 12 a viz Gwengolo eo bet ganet Brendan, e Plufur.

Yann GAILHAREG ha Mona BRAS, e wreg, a zo laouen-bras da gemenn deoc'h ganedigezh o merc'h Aziliz-Mona, d'an 13 a viz Gwengolo e Gwengamp.

Hor gwellañ gourc'hemennoù d'hor mignoned.

Kañv

Marvet eo Kamilh ar MERSER a ERM e Dinarz, d'an 18 a viz Eost. Douaret eo bet eno ar stourmer kozh, d'an 21, dindan ar mein hir en doa lakaet da sevel pell a zo, ar banniel erminiget ledet war e arched. Ne oa ket kalz muioc'h a 60 a dud en interamant ; laret e voe an oferenn, en iliz an Itron Varia, gant an Tad Chardronnet, ha kantikoù breizhat a voe, eilet gant ar vombard hag an ograou. Er vered, e komzas Ronan Kaousin hag Alan al Louarn, ha kanet e voe ar " Vro Gozh ".

Profoù

MIZ EOST :

I. Kochevelou, 30 lur ; Yann Bouessel du Bourg, 100 ; Ronan Ansker, 50 ; It. Giraudeau, 12,80 ; Per ar Meur, 30 ; Glaodig Liabeuf, 20 ; Y. K. Haskoed, 50 ; Tugdual Kalvez, 15.

- War un dro, 307,80 lur.

Profet eo bet d'ar gelaouenn, abaoe derou ar bloaz, 7 974,80 lur hag anaoudek-meurbet omp e-keñver hor skoazellerien.

O klask niverennoù kozh " Al Liamm "

Hor c'houmananter Erwan Toul, eus Naoned, a zo o klask skouerennoù-mañ ar gelaouenn : 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 22, 23, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 50 ha 60. Skrivañ d'as gelaouenn.

Lizhiri

Digant G. M., Sant-Malo :

« Petra ' soñjit a-zivout ur « reveulzi sevenadurel » giz Breizh ? Ur bobl war var da goll he yezh da viken ne c'hell ket bezañ trec'h gant foranañ he strivoù d'ar seizh avel evel ma reomp amañ abaoe un hanter kantved. Piv, e-touez ar re furañ ac'hanoc'h, a raio an emglev evit sevel an dastumadenn nemeti a c'hell strolañ an holl re a lenn brezhoneg. Ha ne rafe ket berzh va menoz ?

Evit pezh a sell ouzhin, n'on ket gouest ken da goumanantiñ hiviziken da bemp kazetenn. Kalzig e-touez ar vignoned em eus toulet kaoz ganto en-dro din diwar-benn ar gudenn a zo a-du ganin. Gourc'hemennoù da skipailh AL LIAMM memestra.»

Digant B. A. N., An Naoned :

« Emaon o paouez distreiñ eus Bro-Gembre e lec'h ma oan aet evit ar C'hendalc'h Keltiek, met chomet on goude evit mont d'an Eisteddfod e Kêrdiz. N'ouzon ket hag-eñ oc'h bet d'un Eisteddfod dija. Ar wech kentañ e oa evidon ha sabatuet e choman gant pezh am eus gwelet. Gwall bell e chomomp e Breizh eus pezh a ra Kembreiz. Menozioù ha skouerioù diniver a zo da gemer eno ha me ' gav din e vefe mat d'an holl emsaverien mont d'an Eisteddfod pa ne vefe nemet ur wech...

Kas a ran deoc'h un destenn am eus savet e galleg ha kaset d'un nebeut tud diwar-benn 600vet deiz-ha-bloaz dilestridigezh Yann IV, " An Alarc'h ", e Dinar; d'an 3 a viz Eost 1379. N'hon eus ket c'hoant, tamm ebet, d'ober war-dro an deiz-ha-bloaz-se en Naoned. Se ' zo kentoc'h kefridi Koun Breizh hag ar C'helc'hioù keltiek e Dinarz hag en trowardroioù. Klasket em eus hepken degas da soñj an dud an deiz-ha-bloaz-se rak ne chom nemet ur bloaz evit prientiñ mat an traoù ha n'eo ket kalz. Betek-hen n'em eus klevet keloù ebet eus an deiz-ha-bloaz-se ha n'ouzon ket hag-eñ eus anv da sevel un delwenn pe da lakaat ur blakenn-eñvor. Klask a rin sevel ur pennadig e brezhoneg evit Al Liamm. »

392

Digant D. J. C. D., Bangor, Kembre :

« Kalz plijadur am eus bet o lenn istor an darvoudoù e Breizh e-pad ar bloaz tremenet, dreist-holl, marteze, sevel ar skolioù DIWAN. Spi am eus e vo savet kalz muioc'h anezho e-pad ar bloavezhioù da zont. »

Digant Y. B. T., Laval :

« Evel ma c'houlennit, poaniañ a rin evit brudañ ho kelaouenn. Kalz a dud a anavezan a gomz brezhoneg, met nebeut a oar lenn ha skrivañ ar brezhoneg lennegel. . .

Kalz a istorioù a vez kontet en ho kelaouenn. Mat eo, met gwelloc'h e vefe broudañ enni hor bro, evit reiñ da c'houzout d'hor c'henvroidi ez eo ret stourm da greñvaat o yezh. Poent eo deomp dihuniñ, peogwir e vo diaesoc'h pa ne vo klevet mui tud o komz brezhoneg. »

Digant L. H., Plourin :

« Ho kelaouenn a zo atav dedennus-tre da lenn. Plijout a ra din kalz an damsell war Istor ar Stadoù Unanet. Ha marteze e vefe ret d'ho kelaouenn mont donoc'h c'hoazh war dachenn an douaroniezh pe an ekonomiezh. Ret eo anzav ivez e kas ar pennad " Avelioù-tro " da soñj deomp en un doare plijus-kenañ eus an darvoudoù tremenet er bloaz paseet. »

Digant L. T., Laval :

« Plijadur am bez o lenn, e pep niverenn, an darn vuiañ eus ar pennadoù embannet gant Al Liamm. Kavout a reer er gelaouenn-se pennadoù a bep seurt, ha pep hini a c'hell dibab ar pezh a blij dezhañ. Kendalc'hit eta war an hent-se ! Brud a ran ar muiañ ma c'hellan evit ar brezhoneg hag evit Al Liamm. »

Digant I. H. S., Ontario, Kanada :

« Trugarekaat a ran ac'hanoc'h da zegas din tramor keleier Breizh-Izel. Me a garfe gwelout muioc'h a geleier diwar-benn darvoudoù an amzer-vremañ, evel drouklamm an eoullistr amerikan, da skouer. »

Digant J. C. H. L., Sant-Brieg :

« Kavout a ran mat ha dudius-tre ho kelc'hgelaouenn, daoust ma 'z eus enni pennadoù un tamm re speredel ha gouiziek evidon, rak me 'zo o teskiñ brezhoneg abaoe tri bloaz nemetken ha se n'eo ket pell evit va empenn bihan.

Kavet 'm eus mat an danevell savet gant Kivijer war an niverenn diwezhañ, koulz evit pezh a sell an danvez hag an doare-skrivañ, gant stummoù ha gerioù aes da lenn. Met me a soñj ez eo ret ivez embann pennadoù gouiziekoc'h diwar-benn ar yezh, rak ar brezhoneg a rank bout, koulz yezh an deknologiezh hag ar brederouriezh, ur yezh poblek ha buhezek. Mat e vefe embann, mar deo posupl, pennadoù evit holl derezioù al lennerien ha lakaat e-kichen titl an oberenn un arouez o venegiñ diaester an destenn (da skouer, en ur lakaat 1, 2, 3...). Kendalc'hit gant ho labour. Pezh a lennan diouzhtu, en ur zigeriñ ho kelaouenn, eo niver ar goumananterien. »

393

Digant T. K., Senolf :

« Mankout a ra em dastumadenn Al Liamm an niverennoù 1, 2, 3, 4, 5 ha 61. Tu a vefe d'o c'haout ? Gallout a ran reiñ en eskemm, niverenn evit niverenn, an niverennoù 6 ha 101, am eus 2 skouerenn eus pep hini. »

"E Skeud Tour Bras Sant Jermen "

Evel ma oa bet kemennet ez eo deut er-maez levr Yeun ar Gow e miz Gwengolo. " E Skeud Tour Bras Sant Jermen " a zo ul levr 256 pajenn, bet lakaet e brezhoneg unvan gant Yann-Erwan Abalan. Poltred an oberour, bet tennet gant Gwenaël Maze, a zo war ar golo.

Priz al levr a zo 45 lur war baper boutin, mizoù-kas ouzhpenn. Peurverzh et eo ar re war baper kaer.

Gallout a reer kuzuliañ al levr d'an holl re a fell dezho lenn pe deskiñ brezhoneg mat ha pinvidik. Ne oa bet moulet nemet 600 skouerenn eus al levr eñvorennoù-se e 1955.

Roparz Hemon ha Bro C'hres

Ma n'eus ket bet kalz a dra war an " Télégramme de Brest " diwar-benn ar Brestad Roparz Hemon da geñver e varv ez eus bet embannet war ar gelaouenn c'hresian **Eleutheria** ur pennad diwar e benn war un dro gant ur varzhoneg (Oabl) bet tennet eus dastumadenn Yann-Ber Piriou bet embannet e ti Oswald. (" Eleutheria " 13 a viz Gouere 1978).

Deiz-ha-bloaz

D'ar 6 a viz Here en deus Glenmor lidet e ugent vloaz kan e Melioneg, eus 5 eur diouzh an abardaez betek goulou-deiz.

Burev Diwan e Brest

Ur burev a zo bremañ e Brest e Ti An Holl Penn ar C'hreac'h digoret gant Diwan (2, rue du Professeur Chrétien, 29200 Brest - Pellgomz : 02.29.75).

Eno e c'hellit kaout displegadurioù diwar-benn skolioù Diwan. Pegsunioù, pladennoù a c'heller prenañ ivez.

394

Digor e vez ar burev :

- d'ar meurzh : etre 9 eur ha kreistetz hag etre 2 eur ha 6 eur ;
- d'ar merc'her : etre 9 eur ha kreisteiz hag etre 2 eur ha 6 eur ;
- d'ar yaou : etre 9 eur ha kreisteiz.

Kelaouennoù kozh

Breiz, kelaouenn sizhuniek (1927-1939) embannet gant Erwan ar Moal.

Unan eus hol lennerien a garfe kaout an niverennoù-mañ :

- 1931 : niv. 132 (20-12).
- 1932 : niv. 234 (3-1) ; niv. 235 (10-1) ; niv. 245 (20-3) ; niv. ? (10-4) ; niv. ? (17-4) ; niv. 270 (25-9) ; niv. 279 (27-11).
- 1933 : niv. 299 (16-4) ; niv. 301 (30-4) ; niv. 309 (25-5) ; niv. 315 (6-8) ; niv. 316 (13-8) ; niv. 319 (3-9) ; niv. 322 (24-9) ; niv. 323 (1-10) ; niv. 333 (10-12).
- 1935 : niv. 434 (17-11).

(Diwallit ouzh an niverennoù faos, dreist-holl e 1932 ; sellit kentoc'h ouzh an deiziadoù).

Prest e vefe da eskemm niverennoñ an evit ar re-se (bez' en deus : 1 niv. eus 1933 ; 41 niv. eus 1934 ; 31 niv. eus 1935 ; 42 niv. eus 1936 ; 43 niv. eus 1937 ; 9 niv. eus 1938 ha 34 niv. eus 1939 a c'hellfe eskemm evel-se). Diouzh ret e prenfe an niverennoù a vank dezhañ.

Karout a rafe ivez gouzout pe hini a oa an niverenn ziwezhañ eus **Breiz** a voe embannet. Daoust hag e oa an niv. 635 (12-11-1939) ?

Skrivit d'al lenner diwar-benn ar c'hinnig eskemm-mañ, ha menegit ivez levrioù, kelaouennoù brezhonek pe diwar-benn Breizh ho pefe da eskemm, pe da werzhañ. Kasit ho lizher d' Al Liamm a gaso anezhañ d'an embanner.

Ur geriadurig brezhonek-saoznek

Emañ ar c'h- " Cork University Press " e Skol-veur Corcaigh oc'h aozan mouladur ur geriadurig brezhonek-saoznek evit ar studieren. War-dro 6 500 ger a vo ennañ. Savet eo bet gant R. Delaporte.

Koumanantoù evit Breizh-Veuriz

Hol lennerien o chom e Bro-Gembre, Bro-Skos, Bro-Saoz, a rank paeañ mizoù-bank uhel a-walc'h evit kas o skodenn. Posupl e vo dezho bremañ kas o c'houmanant d' Al Liamm (7 lur saoz) da Rhisiart Hincks, 33 Rhodfa'r Gogledd, Aberystwyth, Cymru.

395

Bloaz ha-kantved

D'an 29 a viz Here 1878 e oa bet ganet e Bourdel, RENAN AR ROUZ, gwelloc'h anavezet dindan e anv-pluenn MEVEN MORDIERN. Aet eo da anaon d'ar 4 a viz C'hwevrer 1949, ha bet eo embannet d'ar c'houlz-se (Al Liamm niv. 14, Mae-Gouere 1949) pennadoù a bouez, savet gant Fañch Elies, Arzel Even ha Youenn Olier o reiñ enor dezhañ hag o resisaat ar roll dreist a zo bet e hini e krouidigezh ar brezhoneg lennek. En e Istor lennegezh vrezhonek an amzer vremañ e lavar Fañch Elies :

« N'eus forzh penaos e troio an abadenn, stad ar brezhoneg a zo bet kemmet gant Meven Mordiern. Eus ar yezh-pobl, chomet souchet war dachenn strizh ar vuhez voutin hag al lennegezh rannvroel, en deus graet, gant harp VALLEE ha skoazell e ziskibien, ur yezh lorc'hus, yezh ur vroad digor da seizh avel ar ouiziegezh, ur yezh barrek da seveniñ kement labour a c'heller gortoz eus ur yezh a sevenadurezh, ha, lakaomp e ve tonket d'ar brezhoneg mervel, ar pezh n'eus abeg ebet da grediñ a c'hoarvezfe dizale, ne varvo ket da nebeutañ en e eil-bugaleaj, hep endevout anavezet nerzh leun an oad-gour. »

Kavet e vo ivez e niv. 16 Al Liamm, er pennad kaer savet gant Roparz Hemon da heul marv Frañsez Vallée, barnadennoù ha menozioù talvoudus-kenañ war vMeven Mordiern. Moarvat e vefe un dra vat lakaat dindan daoulagad al lennerien yaouank pennmenozioù kreñv ha yac'h e b**Prederiadennoù diwar-benn ar yezhoù hag ar brezhoneg** ("Gwalarn" 1935-36). Gant **Hor Yezh** eo bet embannet nevez 'zo skridoù a bouez diwar dorn Meven Mordiern, skridoù ret prederiañ warno ha tennañ hor mad diouto evit ar stourm a chom da ren ha da gas da benn.

E 1878 e oa bet ganet ivez an Ao. JAK AR MARICHAL, e Moustoer-Logunec'h. Dindan an anv-pluenn BLEI LANN VAUZ en deus bet embannet ur bern kanaouennoù, en o zouez Kousk Breizh-Izel brudet kement gwechall !... Skridoù all talvoudus en deus embannet e kelaouennoù an Emsav, evel Dihunamb, Kroaz ar Vretoned hag Ar Vro.

Diwar-benn ar studiadenn war brezhoneg I. Krog

Yann-Vark ar C'hog a gas deomp an notenn-mañ : « E niverenn 189 Al Liamm, e rann an notennoù, e lavar Frañsez Kervella, e-ser ober anv a'm studiadenn war brezhoneg Ivon Krog, e oan bet faziet war ur bloaziad : e 1930 eo e varvas ar C'hrog, neket e 1931. Gwir-bater eo. Da gentañ-penn e oan bet kridik war ar pezh en doa skrivet Abeozen en " Istor lennegezh brezhonek an amzer-vremañ " diwar-bouez Eostig Kerineg : setu e oa bet lakaet ganin « 1885-1921 ». A-c'houdevezh avat, dre-sour furchata, em eus kavet ar bloaziad reizh : e gwirionez e tremenas

Ivon Krog d'an 28 a viz Meurzh 1930 (gwelet " An Oaled ", eil trimiziad 1930, pevare bloavezh, levrenn 6, niverenn 32, pp. 175-176). Kentizh em boa goulennet digant Per Denez ma vije dreset kement-se, kent dezhañ embann al labour ; siwazh n'eo ket bet divanket a-barzh ar fin, re ziwezhat e oa marteze. (Ret eo gouzout ivez n'eus ket eus ar meneg « Rageost 1977 » war ar bajenn-se, bezañ m'am boa merket an dra-se, mes ne vern ket nemeur !) P'emaon ganti e c'hellan degemenn e lakafen a-walc'h da embann deiz pe zeiz ur skrid bennak a-zivout buhez hag oberoù Ivon Krog, un tamm mat fonnusoc'h evit an hini a gaver e derou va studiaden. Ouzhpenn se e vo embannet, a-barzh pell mechañs, ar peurrest eus an danvez bet daspugnet en e skridoù, da lavaret eo kenañ a droioù-lavar hag ivez ur bochad gerioù, rak n'eus bet embannet ken met un dilenn diouto evit c'hoazh. Da ziwezhañ, setu a vennfen ober : adembann un teskad diouzh marvailhoù gwellañ Eostig Kerineg ».

396

Embannadurioù

- **Barr-Heol**, niverenn 98-99 a zo deut er-maez dindan stumm ur gelaouenn vrav, ouzhpenn 100 pajenn enni. Pennadoù a bep seurt gant Klerg, Anjela Duval, Per Bourdelles, M. ar C'hollo, Loeiz Andouard hag all. Koumanant 36 lur - c.c.p. 245 45 3 Rennes.
- Emañ " **Preder** " o paouez adembann dindan stumm ul levr moulet oberenn Karl Marx hag Engels **Manifesto ar strollad komunour**. Troet eo bet diwar an alamaneg gant Alan E. ar Berr (c.c.p. 16 093 13 J Paris).
- Deuet eo er-maez **Carn** (Liamm etre ar broioù keltiek) niverenn 23, enni un diskleriadur kaset d'ar c'helaouennoù ha d'ar pennadurezhioù " Where does the responsibility lies for violence in Brittany ".
- **La Bretagne d'hier et de demain** gant Yann Brekilien (J. P. Delarge, Pariz), Ul levr 216 pajenn ennañ, 230 skeudenn (50 anezho e liv), ment 235 mm x 315 mm, keinet kaer. Ur mell levr eo eta, gant skeudennoù kaer, met plediñ a ra gant re a zanvezioù evit ma ne vijent ket holl studiet un tamm diwar-c'horre. Priz 19 900 lur.
- **La question bretonne dans son cadre européen** gant Maurice Duhamel, kinniget gant Morvan Duhamel ha Yann Fouere. Ur c'haier eus " L'Avenir de la Bretagne " ez eo. Embannet gant Nature et Bretagne, Kemper.
- **Skrid**, niverenn 16, a zo deut er-maez. Keiaouenn ar re yaouank ez eo dreist-holl. Skridoù tud all a gaver enni koulskoude peogwir ez eus en niverenn-mañ 2 varzhoneg gant Per Denez, unan gant Roparz Hemon, unan all gant Jakez Riou hag adembannadur pezh-c'hoari Syngé " War varc'h d'ar mor ", bet lakaet e brezhoneg gant Youenn Drezen, e-touez skridoù K. Giraudon, A. Bothorel, B. Tangi, O. ar Mogn, Tereza, B. Tangi, Beg ar Spinz, I. Ollivier, Herle Denez, Y. Danion hag F. ar Saouter. - Koumanant : 30 lur, c.c.p. P. Denis, 1499 51 Rennes.

397

Diskouezadeg Zavier Langleiz e Sant-Brieg

Betek mont da welout diskouezadeg Langleiz, bet digor e mizioù Gouere hag Eost, e levr di kêr Sant-Brieg, ne oan bet morse estlammet-bras gant oberennoù ar skrivagner hag an arzour eo bet anezhañ nemet, marteze, gant an hini gentañ tout e ve.

Me a fell din komz eus " **Kanoù en Noz** ". Bez' e rankan lavarout zoken he deus bet an oberenn-mañ kalz a levezon warnon rak, muioc'h eget dre Vigny, Musset, Hugo ha re all ez eo dre Langleiz hag a-drugarez d'e **Ganoù en Noz** em eus dizoloet ar varzhoniezh. Bez' ez eus anezho barzhonegoù berr, eeun, splann ar

ster anezho ha, dre se, aes da gompren. O sevel e werzennoù ne glaske ket Langleiz pemp troad d'ar maout, evel ma leverer, ha kement-se en deus atav plijet din hag ez on bet chomet abaoe stag ouzh ar seurt barzhoniezh ken n'eus nemet houmañ a zo anezhi evidon. Ar barzhonegoù hir-hir o leuniañ pajennadoù ha pajennadoù, ma klask ar barzh displegañ enno trivliadoù donañ ha luzietañ an ene, n' am eus morse o frizet kalz hag, evit lavarout ar wirionez, n' o lennan ket peurliesañ. Ar barzh Langleiz, en e yaouankiz, a veize an traoù en un doare all hag ez on bet bepred anaoudek dezhañ da vezañ displeget e fromadennoù ken eeun hag ivez ken kaer.

Nemet, kavet em eus bepred e veze e dresadennoù re zu, re deñval, re bounner hag evit lavarout gwir un tamm divuhez. An dremmoù, pa oa anezho enno, a veze re tud kastiz hag e lavarfen diyac'h, soñjit en **Div Zremm**, da skouer. N' am eus morse komprenet, kennebeut, perak en doa skeudennet **Ene al Linennoù** en un doare ken pounner, al linennoù oc'h en zistagañ e gwenn war vandennoù du, ledan betek re.

Al liv du, implijet gantañ ken fonnus, a ranke klotañ gant e spered rak ne oa ket anezhañ, a-hervez, ur paotr douget da welet an traoù war o zu mat. Splann eo bet merket kement-se en diskouezadeg, gant e vignon Roperzh er Mason, Doue d'e bardono ! a varne e **Ganoù en Noz** evel-henn : Hervezañ e tisplegent « huñvreoù ha kerseadennoù an ene na gav, war-lerc'h touelladurioù ar yaouankiz, nemet garvded ar vuhez hag un nozvezh hir gwall nec'hus * (une longue nuit de cauchemar) ». Setu n'eo ket farsus.

*

Laouen on enta da vezañ aet da welet an diskouezadeg rak eno em eus kavet ul Langleiz disheñvel un tamm diouzh an hini a oa skeudennet em spered. Ret eo din lavarout amañ n' em eus ket e anavezet ha n' em boa gwelet hini ebet, koulz lavaret, eus e livadurioù hag ar re-mañ eo o deus skoet spered ar gweladenner dreist-holl e Sant-Brieg. Diouzh ar re a oa, war-wel eno, hag a oa bet prestet gant e diegezh, e c'heller soñjal e oa eus Langleiz ul livour klasel ha fetis ha gwell a se, d'am soñj, rak evel ma plij din ar varzhoniezh eeun ha sklaer, gant un tammig kevrin bennak enni memes tra, ne blij ket din, kennebeud-all, terriñ va fenn dirak un daolenn da glask dizoleiñ petra an diaoul en deus fellet d'al livour diskouez drezi. Soñjal a ran n'eus peurliesañ, nemet touellerezh e seurt oberennoù. Netra heñvel e taolennoù Langleiz a zo bet dedennet dreist-holl, a-hervez, gant kened ar merc'hed, bet diskouezet alies gantañ en noazh. E Sant-Brieg ne oa, koulz lavaret, nemet poltredoù merc'hed, en tu all d'al livadurioù o tiskouez « tud ar veaj » n'am eus ket karet. Ha pa lavaran merc'hed emeon darbet da fraziañ rak n' en deus graet Langleiz, a-hed e vuhez (?) nemet poltred ar memes plac'h, unan vihan a-walc'h, du he fennad-blev ha ken du all he daoulagad bras ken e vefe lavaret e oa bet ganet e rizegi an Anamm. Soñjit ivez e dremmoù merc'hed engravet gantañ er c'hoad ha ken anat warno korn o divjod. Na souezhus eo kement-se a-berzh ur skrivagner ken dedennet gant ar Gelted kozh hag eñ daneveller Tristan hag Izold, ar Roue Arzhur ha mojennoù kozh all ar Vrezhoned. Souezhus eta n' en dije ket bet klasket biskoazh diskouez Keltzed, evel m' o gwele Meven Mordiern, anezho plac'hed yaouank bagol, uhel ha moan, kelc'hiet o dremmoù heneuz gant o fennadoù-blev melen-aour.

398

Langleiz a zo anavezet ivez evel ur meizour, un teoriennour, ma karit gwell, eus al livañ. Displeget en deus an anaoudegezh don en doa eus an arz m'en deus labouret warnañ en ur pikol levr a zo bet troet e meur yezh ha zoken e japaneg. Gout' ouie livañ enta ha diskouezet en deus e vestroni en e daolennoù evel, da skouer, e poltred " ar plac'h yaouank he boned glas " a zo ken splann, ken yac'h ha ken fresk liv he c'hroc'hen.

Kalz a draoù arall a vefe da lavaret a dra sur war an diskouezadeg he deus lakaet war well braster al labour sevenet gant Langleiz war veur a dachenn. Komzet em eus eus ar barzh, al livour hag, un tammig, eus ar skrivagner ez eo bet ken e brezhoneg, ken e galleg hag eñ o kregiñ disaon gant labourioù bras n'en deus ket bet amzer da gas da benn.

Ret eo merkañ ivez ez eus bet anezhañ un oberer en emsav ar brezhoneg. Klasket en deus unvaniñ ar yezh, lakaat ar vrezhonegerien da lenn oberoù o skrivagnerien, labouret en deus da astenn tachenn ar yezh hag evel-se ez eo bet anezhañ diazeour, gant R. Huon ha Vefa de Bellaing, eus Kampoù Etregeltiek ar Vrezhonegerion. Kement-se a zo bet lakaet ivez war wel nemet gant skeudenoù ha skritelloù re vihan ken eo bet damguzhet ar stourmer evit ar yezh gant an arzour. Meur a dra a vije bet dellezek da dennañ evezh ar gweladenner evel brezhoneg Aotrou Maer Kleder, gant digatar ma 'z eo, o respont da Langleiz diwar-benn ar c'hamp kentañ edod e soñj sevel goude ar brezel. Skrivañ a rae Langleiz diwar o fenn : « *Hor c'hampoù a zo o fal skoazellañ ar re a fell dezho deskiñ brezhoneg dreist-holl an distagadur rak enno e vint harpet gant brezhonegerien a-vihanik ** ». Hennezh a oa ar pal met, 'm eus aon, n'eo ket bet tizhet alies dre ziouer eus ar re ziwedhañ ha kement-se a zo abeg e vez komzet gant an nevez-vrezhonegerien ur yezh ken plat ha didon.

A-raok klozañ ar pennadig-mañ am eus kavet dereat sevel, zoken ma 'z eo re zarnaouek hag untuek, ken abalamour da Langleiz ha ken abalamour d'e vignoned, e fell din trugarekaat ar re o deus bet soñjet sevel ur seurt diskouezadeg ha gouestlet o amzer hag o foan d'en ober. Ra vezint meulet ha ra vo heuliet o skouer rak ur gaer a ziskouezadeg eo bet. Spi am eus ivez eo bet kentelius evit meur a hini daoust ne gredan ket eo bet stank-stank ar weladennerien, ken dizeblant e vez ar Vretoned ouzh pezh a ra dibarelezh o gouenn. Evidon, a zo bet meur a wech d'he gwelout, ez on en em gavet eno bepred va-unan, nemet ar wech diwezhañ m'edon eno a-gevret gant izili Kuzul ar Brezhoneg.

L. ANDOUARD.

* troet e brezhoneg ganin diwar ar galleg.

399

Skol dre Lizher e Skol-veur Roazhon

Setu pemp bloaz ez a en-dro ur Greizenn skol dre lizher brezhonek e Skol-veur Roazhon.

Tri live a zo, hervez anaoudegezh ar studierien. Gallout a reer kaout ar c'hentelioù div wech ar sizhun pe div wech ar miz hag implijet e vez minikasedoù.

Ar re a c'hell heuliañ ar c'hentelioù eo ar studierien enskrivet er Skol-veur ha n'int ket rediet da vont d'ar c'hentelioù. Erbedet int d'ar gelennerien pe ar skolaerien a garfe klokaat o diplomoù.

Skrivañ da : Centre de Télé-Enseignement de l'Université de Haute-Bretagne, 6 avenue Gaston-Berger, Viillejean, 35043 Rennes Cedex. Pellg. 59 20 33, Post 407. Kas ur golo-lizher timbret evit ar respont.

" La Belle de Josselin "

Setu anv pladenn gentañ ar Strollad AVEL NEVEZ, a zo en e benn Bertrand Casteret. Pell ' zo en doa kroget hemañ da seniñ er festoù-noz gant e gomper Erwan Dufrien, ha da c'houde pa 'z eo en em stummet ar strollad, en deus kendalc'het da gas en dro an abadennoù-dañs. Seurt dibab en deus ul levezon war zoare Avel Nevez, ha mailhed eo ar sonerien war an tonioù-koroll. Met zoken pa 'z int anavezet-tre evel ar " Pillotée " pe ar " Guibra ", e klevet anezho gant dudi abalamour d'ar barfeted teknel hag ivez d'al liv ha d'al lañs a zo ganto. Aet eo pelloc'h an arzourien avat, peogwir ez eus ivez er bladenn kanaouennoù-pobl, eilet mat hag en un doare a vremañ gant ar binvioù, ha dreist-holl daou

don kaer-meurbet, " Complainte des trois petits enfants " ha " La Mère Bontemps ".

Seniñ a ra pep hini anezho evel ur meulgan da Vreizh-Uhel. Rak tachenn Avel Nevez a zo gwerinoniezh Vreizh-Uhel. Kenlabouret o doa ar sonerien evit ar bladenn graet da sikour goude al lanv du.

La Belle de Josselin : un disk brav e gwirionez, ha liesdoare, gant un dousennad a vinvioù implijet er strollad. Ne vezer ket souezhet a se pa ouzer ez eo anavezet Avel Nevez, n'eo ket hepken e Bro Sant-Malo, Dinam pe Zol, met ivez en estrenvro ha dreist-holl er broioù o deus bevennoù gant Bro-C'hall.

AL LIAMM 191

TAOLENN

Nedeleg gant BENEAD	403
Piv ? gant Añjela DUVAL	404
Ar Barzhaz dianav gant Roparz HEMON	405
Malinal gant Reun ar C'HALAN	409
Tremen a raio buan gant Olier ar MOGN	422
En ur dreiñ follennoù va eñvor gant Maodez GLANNDOUR	429
E koun Roparz Hemon gant Añjela DUVAL	438
Roparz Hemon hag arz ar c'hoariva : " Fostus an Doktor daonet " gant Herri KAOUISSIN	441
En eñvor da Ernest ar Barzhig gant PRADIG	446
Avelioù-tro gant BREWALAN	465
Notennoù	469
Roll ar pennadoù bet embannet e 1978	477

SKEUDENNOÙ :

Ernest ar Barzhig ha Youenn Drezen, gant aotre hegarat
Ouest france.

Nedeleg

E sioulder alezioù al liorzh
E kerzh didrouz-kaer miz kerzu,
'Vel ur floc'h seven ha seder,
En e zorn kleiz ur rozenn du.

N'en deus ket rasket ae raden ;
N'en deus ket suilhet ar bleunioù.
Perak 'tale ar goañv kriz
D'o skornañ holl, mel hag askorn,
'N ur redek etrezek an Ankoù ?

Dindan an douster-se ken souezhus ha divoaz,
Ha kuzhet e vefe, 'vel ur preñv er vleunienn,
Ur raksant a varo ?
Ha goude ma ve din va diwezhañ kerzu
E penn a-raok al lestr a-dal d'an inizi,
Em liorzh 'us d'ar mor ...

N'eo ket 'vel ul laer dic'hortoz
E teui davedon, Aotrou,
Da droc'hañ neud va gwiadenn.
Keit-all emañ ouzh da c'hedal
Da vatezh skuizh ha didalvez :
Kariad, dibradomp fenozh !

O Mato, Nedeleg gwirion !

Nedeleg 1977.

Piv ?

Ma 'm befe bet mibien !
Am befe o armet
Am befe graet anezho marc'heien
Marc'heien an douar
O armet am bije gant va armoù din-me
An armoù-se am eus stourmet ganto
Va buhez-pad
Stourmet ouzh an drez
Stourmet ouzh ar spern
Ouzh ar brulu hag an askol
Ouzh ar raden alouber
An ong hag an treuzc'heot
Ar gweg, ha mil louzaouenn fall all
Ken ar re a voug an trevadoù
Ken ar re a voug ar goustiañs,
Feal on bet atav d'ar ger-stur :
" STOURM A RAN WAR BEP TACHENN "

Va buhez 'vo bet ur stourm.
Hag e dibenn va amzer
E dibenn va nerzh
E huanadan !
Piv a gemero va ger-stur ?
War va lerc'h,
Piv a gemero va armoù ?
Pa gouezhint eus etre va daouarn.
Pa n'am eus ganet Mab ebet...

10/10/1978.

Ar barzhaz dianav

HERVE POHER (1823-1900)

Herve Poher, ganet ha marvet e Brest, a oa ofiser a vor. Dedennet e voe abred gant ar varzhoniezh. E oberoù romantel, awenet gant ar mojennoù kozh, evel re Yann Keroual, a savas dreist-holl en e yaouankiz.

Brekilien

Amañ 'mañ tir an estlamm.
 Merzhin, aet bouzar ha mut,
 Hep galloud ken, e karc'har
 Un dervenn gleuz, a zargud.
 Adalek amzer Arzhur
 'Z eus amañ bam ha burzhud,
 Esmae, sebez ha saouzan.
 Koad Brekilien ! Koad an hud !

Dindan ar gwez, chom a rez
 Ur pennadig azezet ?
 Er skeud, dre ar barroù glas,
 Korf mistr ur vaouez a sked.
 He blev dispak en avel
 Gant an deil 'zo luskellet.
 Ouzhit e sell. Hejañ 'ra
 He divrec'h, ha mont da get.

Gwel, dreist ar raden teñval
 Ec'honded lintrus al lenn.
 En un taol e spurmanti
 Ur plac'h, hec'h izili gwenn
 O spinañ skañv ar gorre,
 Prim evel ul luc'hedenn.
 Ha goude ... klogorennoù,
 A dres en dour ur roufenn.

406

Mar sellez e melezour
 Ar feunteun gozh, en dour glein,
 E-tal da zremm, un dremm all,
 Dremm ur plac'h a sav d'al lein.
 N'ouzout penaos na perak
 Eo deut aze. Tro da gein :
 A-gleiz, a-zehou, n'eus mann
 Nemet ar geot hag an drein.

Ne vern pelec'h ez afe
 An den er c'hoad, 'mañ dre-holl,
 Gwech a-dost, ha gwech a-bell,
 El latar, en avel foll,
 Er yenijenn, en toufor,
 En noz, en deiz, o koroll
 Amañ, ahont, tu bennak.
 Neb he heuilh a ya da goll.

Mar dez e koad Brekilien

Na zale ket, tremeniad !
Diwall diouzh he strobinnell
Pella, pa'z eo poent pellaat
Re hir amzer mar chomez,
E vezo re ziwezhat.
Hag hi tener, didrugar
Eo achantourez ar c'hoad.

Morgana ! He c'harantez
Biken gwalc'het ne vezo.
An den a bak en he las
D'he maner kuzh a gaso,
Da gantren e milendall
Hec'h ambren hag hec'h alfo.
Ha ne c'hell dont war e giz,
Aet en Draonienn hep distro.

407

GUSTAV DELCOUR (1866-1907)

Gustav Delcour a voe ganet e Mons-en-Pévèle, etre Douai ha Lille. E dad a oa eus ar vro-se. Brezhonez, avat, e oa e vamm. Chomet intañvez e 1870, e tistroas d'he zi e Gouenou, hag eno e voe savet Gustav hag e dri breur. Kaset e voe d'ar skolaj e Brest. E vennad oa bezañ ofiser-mor. Chwitañ a reas, ha goude labourat en un ti-kenwerzh e Brest, ez eas, d'ober kenwerzh c'hoazh, da Aljeria, Ginea ha Senegal. Douget e oa bet atav d'ar velkoni. Fall e oa e yec'hed, hag ez eas war washaat gant an amzer. Un ti-moulerezh bihan en doa prenet e Sant-Loeiz. Eno e varvas, diwar re evañ, a lavaret, d'an oad a 41 bloaz.

Skrivet en deus barzhonegoù berr, sonedennoù dreist-holl.

Trovan

Amañ, va-unan, e skeud va lochenn bri,
E gwrez un devezh evel kant devezh all,
E klevan an dour o flokignat ingal
Ouzh troad ar chaoser hag e-mesk ar bili.

Torret an touell, ha pulluc'het ar spi,
Goude hir gantren, ha trevell ha trechal
Setu me, faezhet, pep huñvre aet da fall,
E bro an drovan ma ne c'hortozer mui.

Dizale an heol a gouezho 'vel ur maen
Er run louet-hont, dreist an traezh liv ar staen,
Hag an oabl goull'o 'vo karget a stered.

Kent ma varvo mik pep sked en o splannder,
E welan, gorrek o tiskenn gant ar red,
Ur skourr brein ha du war dour melen ar stêr.

408

Al loar a luc'h dreist ar grugell

Al loar a luc'h dreist ar grugell
Evel ma luc'he mil vloaz 'zo,
Ha c'hoazh mil ha mil vloaz.
Hag en avel foll evel boaz,
Pep geotenn ha pep plantenn
A bleg, a hirvoud hag a gren.

Ar mor divent a sourr a-bell
Evel ma sourre mil vloaz 'zo,
Ha c'hoazh mil ha mil vloaz.
Atav, e-kreiz ar c'herreg noazh,
'Mañ ar bili o ruilhal,
Kaset-digaset 'vel gwechall.

Daoulagad ar merc'hed a sell
Evel ma sellent mil vloaz 'zo,
Ha c'hoazh mil ha mil vloaz.
Sell ar plac'h a bar ouzh ar gwaz.
Ha karantez ha kened
A strafuilh e galon bepred.

Malinal

Hanter c'houllo ar c'harr-nij : gwell a se ! Plas a vo evit ar binvioù-luc'hskeudenniñ hag ar binvioù all n'en deus ket kredet lakaat gant ar malizennoù. Ouzhpenn, e stlej ur mell sac'h evit e vilhedoù, e baperioù, ha dreist-holl evit an dornskrid. Da lavaras ar gaoz e vez dibabet ostizezed ar c'hirri-nij evit o c'hoantiri. Houmañ avat a denn d'ur gazeg varnaoniek gant he dent hir hag he fas treut. Hegarat-tre e tiskouez bezañ koulskoude : reiñ a ra dezhañ teir c'hador evitañ e-unan, ur renkennad a-bezh, kerkent ha ma wel pegen sammet eo. Tridal a ra e galon o soñjal e vo e kêrbenn v-Meksiko a-benn emberr. Kalz a gemmoù a gavo, a dra sur : ugent vloaz a zo aet e-biou abaoe e veaj kentañ, an hini nemeti, d'ar Meksik. Yaouank e oa, hag hegreidik. Lan ar Brizh, an denonour brudet : er mod-se e vo meneget e anv er c'helaouennoù, un deiz bennak. Daoust hag-eñ n'eo ket bet dibabet gant Kuzul ar Ouizieien e-touez kement a studierien ? Darbet eo bet dezhañ mont sot gant ar blijadur p'eo deut ar c'heloù. Arc'hant a-walc'h evit daou vloaz ! Tremen a ra dek miz e Meksiko o tastum danvez e dezenn. En ur labourat evel ur c'hi e teu a-benn da gas e dezenn da vat a-raok fin an eil bloaz. Berzh-mat a ra o tifenn anezhi. Biskoazh n' eo bet displeget pishoc'h ha sklaeroc'h lidoù kozh Tenochtitlân, hervez ar varnerien. *Evit Mab-den e stourm Huitzilopotchli, ar c'hadour yaouank, rak e vuhez a zo buhez Mab-den. Stourm a ra gant e c'hoaf en e zorn dehou hag e skoed en e zorn kleiz. An naer-den a widil en-dro dezhañ. Diouzh ar beure e vez ganet, d'an abardaez e varv. Eneoù ar gadourien kouezhet war dachenn an emgann a zoug anezhañ betek lein an neñv, hag ar maouezed marvet o wilioudiñ a zegemer anezhañ diouzh an noz. Dre Liorzhoù an Heol e pourmeno da viken en ur sunañ chug ar bleunioù. An erer a zo trec'h war an tigr ! Ra vlegno ar brezel evit klod an doue ruz !*

410

Plijet-tre eo rener an dezenn, ha komz a ra dezhañ evel d'ur mab gwirion. Aliañ a ra anezhañ da vont d'ar Stadoù Unanet. Kinnig a ra erbediñ e studier d'ar skolioù-meur brudetañ evit o c'hevrennoù denoniezh. En Amerika e kavo Lan ar pezh a fell dezhañ : nebeut a gentelioù, hag amzer e-leizh evit studiañ ha skrivañ. Ha neuze, Mona. Koantik a-walc'h ar genvroadez en em gav ganti e-doug an abadenn evit Ar Vretoned e Pariz, gant he daoulagad c'hlas, he blev kistin hag he dargreiz moan. Nag ur souezh p'en em gav dougerez ! Tremen a reont diouzh tu dirak an aotrou maer hag an aotrou person. Mona a zo kelenner e Istor ha Douaroniezh el lise George Sand, er vannlev. Ne vefe ket reizh eviti reiñ he dilez evit mont d'ur vro all, hag hi dougerez. *Tlazolteotl : drezi ez a an den da lec'hioù ar c'hadaliezh. Dirak he daoulagad e vlegn pep tra vil ha pep breinadur. Diseblant e sell ouzh mezh ar bec'herien. Eviti e tennont gwad diouzh o zeod hag o divskouarn.*

Rener Lan ha Ministr ar Sevenadur, a zo mignoned vras. Ur plas a zo bet kavet evitañ e Burev an Eskemmoù Sevenadurel. Ne vez ket gwall brederius al labour, ha dereat a-walc'h eo ar gopr. Perak stourm ouzh ar blanedenn ? Tonket eo da vezañ un den-e-karg, ur bourc'hiz bihan, ha netra ken. *Xôlotl, keneil du an Heol : gant e benn-ki e vlegn an anaon dre islonkoù an douar, dre deñvalijenn beurbadus an ifern yen. Euzhviled an noz a sent outañ. Kollet en deus kig ha kroc'hen. Ar gwad ruz a ziver c'hoazh war e zaouarn hag e zaoudroad.*

Tostaat a ra an ostizez. Poent lakaat an dornskrid a-gostez ha diskenn an daol vihan staget ouzh kein ar gador dirazañ. Nann, trugarez, na whisky na cocktail. Ya, ar gwin-Bourdel a vo mat-tre gant ar c'hig-rost. Adal an deiz m'eo bet ganet Visant ne soñj Mona nemet en he mabig. Lan n'en deus tamm ezez ebet ouzh an hini bihan : disammet en em gav kentoc'h. N'en em sant ket ken kablus pa

ne vez ket goulennet digantañ ar pezh ne c'hall ket reiñ : c'hoantegezh e gorf, karantez e galon. Mona a lenn kement levr a zeu er-maez diwar-benn magadurezh ha desaverezh ar vugale. Klevet he deus e vez gwelloc'h d'ur bugel kaout ur breur pe ur c'hoar vihan. Lan a ra e zeuer, ha ganet eo Mark daou vloaz goude e vreur. Feurmiñ a reont ur ranndi bras a-walc'h evito nepell diouzh lise Mona. Ur gambr ez eus a-ratozh evit ar re gozh pa zeuont d'ober ur weladenn. Gant he labour e-barzh al lise ne c'hall ket Mona tremen hep sikour, met en o femp plijadur e vez ar mammoù-kozh oc'h ober war-dro o bugale vihan. An ostizez a zastum ar pladennoù. Amzer evit ur follenn all a-raok ar film. Mona a zo genidik eus Sant-Kado. He zad a zo pinvidik a-walc'h gant e barkadoù-istr. Martolod eo bet gwechall. Gouzout a oar en em zibab pa 'z a e wreg d'ober un tamm tro da Bariz, un tamm tro hag a bad daou pe dri miz. Plijet e vez Lan o taremprediñ e vamm-gaer. En imor vat e vez bepred, ha sot eo ar vugale ganti. E vamm dezhañ n'eo ket ken seder he spered : krisoc'h eo bet he buhez. *Ciakuatl, ar vaouez-naer, a zegas an arouezioù fall, an anken hag al labour poanuis. He blev a sav a-us d'he fenn evel daou gorn. Bale a ra diouzh an noz, o ouelañ hag o leñvañ.*

411

Nevez dimezet e oa tad Lan pa darzh ar brezel. A-boan ma oa echu e goñje gantañ. Kavet en doa ur plas war an hent-houarn, ha gant e lod eus an hêrezh en doa prenet ur ranndi vihan e-kichen gar Versailles. Tri bloavezh hanter a rank tremen war an talbenn. Gloazet eo : tapet ur wech dindan un dennadeg harz, hag ur wech all pa gouezh un obuz tost-tre d'e gev. Goulioù dister, se 'zo gwir, mat evit pemzektez en ospital, ur sizhun a bermision, hag adarre d'ar fozelloù. Kalz gwashoc'h a c'hoarvez : tapet eo e skevent gant an aezhenn vougus. Mizvezhioù hir a rank tremen en ospital, ha gwan e chom e beultrin. An disterañ tomm-ha-yen a zo trawalc'h da gas anezhañ d'e wele evit ur miz. Paket eo gant un danijenn-skevent d'an oad a eizh vloaz warnugent. *Teod ruz Mictlantekuhkli a zeu er-maez diouzh e benn-marv. E toulloù an daoulagad e sked stered an noz. Gant an askell-groc'hen, ar gevridenn hag ar gaouenn e vlegn an ene dreist ar stêr, dre ar menezioù hag an uhelgompezenn e-lec'h ma c'hwezh an avel skornet, e-touez an euzhviled. Diouzh e rouantelezh ne zistroer ket.*

An ostizez a ziskenn ar skramm. Diot-tre ar film : lazhañ a ra Lan ar selaouer. N'en deus ket bet amzer d'anavezout e dad : n'eo nemet tri bloaz pa 'z a da anaon. Dalc'het en deus soñj eus ur c'hlañvour a beuke dizehan a-hed an noz, en ur dufañ skopadennoù rukunus. Petra en doa an estren-se d'ober gant e dad, ar soudard yaouank a zo e boltred a-us d'ar siminal, en ur framm alaouret, stad ennañ gant e c'haloñsoù serjant hag ar medalennoù displeget war e vruched ? N'eo ket gwall zruz pañsion an intañvez, ha start e labour evit sevel he mab. Ur marc'hadour traoù-dre-vras a gas dezhi tammoù koural, gwer kregin ha neud-orjal d'ober troioù-gouzoug ha troioù-brec'h. Gwerzhet e vezont d'an hañvourien war vord ar mor, e-pad ar vakañsoù. Lan a dremen meur a yaouvezh ha meur a sulvezh e-kichen e vamm, ouzh taol ar gegin, o klenkañ ar bravigoù war o stummoù kartoñs. Labourat a ra diouzh an abardaez ivez pa vez echu e boelladennoù ha desket e gentelioù gantañ. E vamm a gavfe gwelloc'h distreiñ d'he farrez c'henidik met ar ranndi vihan a zo dezho ha n'eo ket war ar maez e kavo labour. Ar gopr a zo dister, met paeet e vez al labour dre ar pezh, ha buan e labouront o-daou. Gant an eil brezel ez a ar vicher da get. *Gant ur gordenn en-dro d'he gouzoug e tivilh Ixtab ouzh an neñv. He daoulagad a zo serret. Bez' ez eus merkoù du war he divronn hag he divjod. Gant he dorn dehou e tiskouez an hent. Du-hont ne vez na poan na doan.*

412

Feurmet eo bet ar ranndi. Lan a ya da lojañ el lise, hag e vamm a zistro da Gerroz. He zud a gav gras pa zeu o merc'h d'ar gêr : kozh int deuet da vezañ, hag ezhomm o deus un tamm sikour da c'horho ar saout, da c'houziañ ar c'hrevier, ha d'ober war-dro o zamm douar. Chom a ra ganto goude fin ar brezel zoken. Ezhomm ez eus anezhi kement ha biskoazh, ha pa 'z a an tad-kozh hag ar vamm-gozh da anaon, un nebeut bloavezhioù goude, n'he deus ket c'hoant ken da zilojañ. Ne zeu da Bariz nemet da welout he faotred vihan ha da sikour he merc'h-kaer gant labour an ti. Gwerzhet he deus al loened ha feurmet ar parkeier evit ma vo gouest da zont ha da vont evel ma kar. Mona a zo laouen pa vez ar mammoù-kozh ouzh o daremprediñ. Ne blij ket dezhi ober hep kompagnunezh, ha Lan ne vez ket

gwall gaozeüs. Pa vez tud en ti e vez aesoc'h dezhi disoñjal pegen dizamant e vez Lan e-keñver e diegezh. Pell amzer zo ne gomz ket ken diwar-benn palioù e yaouankiz. *Evel an erer e nij Tonahtiuh etrezek lein an neñv. Kalonoù an aberzhidi a ziwad en e grabanoù. An douar a gren, an tigr a groz, an avel a fuc'h, ar glav a veuz ar bed, hag erevent-tan a c'hoari en-dro d'an heol.*

Div wech ar miz, ingal, ez a Lan d'al Levrdis Broadel. Eno e lenn pep embannadur nevez diwar-benn ragistor Kreiz-Amerika. Deuet eo a-benn, a-hed ar bloavezhioù, da sevel un nebeut pennadoù. Sioul e vez ar ranndi, diouzh an abardaez : ar baotred a bleustr war o foelladennoù en o c'hambr, Mona a gempenn he c'hentelioù, ha Lan a labour ouzh e daol-skrivañ e korn ar sal-debriñ. Trouz ebet panevet skinwelerez ar vamm-gozh. Fougeet e oa bet pa oa bet moulet e dezenn : pebezh stad ennañ, dek vloaz a-c'houde, pa zeu er-maez unan eus e bennadoù er gelaouenn Skiantoù Mab-den. Ur wech all e kav an tu d'ober un displegadenn dirak Kendalc'h Etrevroadel an Denoniourien. Eno e ra anaoudegezh gant rener an Embannadurioù Skiantel hag Arzel, an aotrou Halévy. *Itzamna a ren war an Heol hag al Loar. Tennañ a ra d'ur c'hozhiad, gant e c'henoù dizant, e zivjod sanket hag e vouchig barv. Tanañ a ra e gorn-butun, hag ar maged a sav goustadik a-us de benn.*

413

Dre zegouezh e lavar Lan ne vefe ket un taol fall embann ur rumm levrennoù diwar-benn *Mab-den hag e Zoueed*, gant skeudennoù ha tresadurioù a-feson. An embanner a denn war e gorn-butun en ur hejañ e benn. Ne rann grik, met daou viz goude e teu ul lizher digantañ. Goulenn a ra hag-eñe vo Lan kuzulier evit ar rumm nevez. Lan an hini eo a zibabo an oberourien. Lan n' eo ket a-du e vefe studiet Gres ha Rom el levrennoù kentañ : livusoc'h ha nebeutoc'h anavezet e vo doueed India ha Japan. Al levrennoù a zo moulet, skeudennet-brav, ha berzh-mat a reont. Goude India ha Japan e teu Ejipt ha Sumer. Ar rumm a gemer lañs. Neuze e vez roet o flas da zoueed ar C'hresianed hag ar Romaned. Divizout a reer kenderc'hel gant pobloù Kreiz-Amerika, an Azteked hag ar v-Mayaed. Lan an hini eo a raio al levrenn-mañ, evel just. *Xochipilli a gan hag a goroll war ar gompezenn. Balafennoù a nij en-dro dezhañ. War e gorf noazh e tigor ar bleunioù. Derc'hel a ra bokedoù en e zaouarn.*

Lan n'eo ket bet pell o skrivañ an testennoù. Evit ar pezh a sell ouzh ar skeudennoù hag an tresadurioù, n'eus nemet un dra d'ober : mont da glask anezho e-lec'h m'emañ, er Meksik. Ar bloaz-mañ ned ay ket Lan da Sant-Kado evit e vakañsoù, evel boaz. Bihan-tre e oa ti an tad-kozh, met staget outañ e oa ur c'harrdi hag ur marchosi deuet da vezañ dizimplij abaoe pell zo. N'eo ket bet diaes ober kambroù ganto. Lan hag e dad-kaer o deus graet an darn vrasañ eus al labour o-unan, e-pad an hañv. Un didu eo bet evit ar baotred : skoazellet o deus da lakaat ar plañchod, toullañ prenestroù, lambruskañ mogerioù, kempenn an treustoù hag ar solioù. Peurvut evit vakañsoù ar familh, met ar bloaz-mañ ned ay nemet Mona ha Mark. Visant en deus divizet ober ur staj en un ti-bank. Berzh en deus graet e kenstrivadeg Skol-veur ar C'henwerzh, ha gwelloc'h e kav mont da gerc'hat un tamm skiant-prenet kent mont a-raok gant e studi. Mark en deus graet e soñj ivez. Dilezel a ray ar skol evit mont d'ober war-dro ar parkadoù-istr gant e dad-kozh. Labour a-walc'h a vo evitañ pa vo savet un ti-digloriñ evit vioù legestr ha kempennet parkadoù nevez en dour don. Lan en em sant divec'h. Evit ar wech kentañ n'en deus ket ken da soursial ouzh e vugale. Ur miz en deus evit e vakañsoù. Ur mizvezh all en deus goulennet digant ar Ministrerezh (dic'hopr evel just : ne vern, war-goust an ti-embann emañ ar frejoù). Daou viz en deus evitañ e-unan. *An doue digroc'henet a zañs dindan an heol. Diverañ a ra e wad ruz diouzh e c'houlioù. Dindan e dreid e tigor ar bleunioù. Torret en deus ar blanedenn diwar an douar yen.*

414

Da ziv eur eo loc'het ar c'harr-nij. Gant ar c'hemm war an eurioù n'eo nemet seizh eur pa zouar e Meksiko. Souezhet eo Lan pa glev uhelgomzer an aerborzh oc'h embann e anv : kemenn a reer dezhañ mont da vurev Air France kerkent ha ma vo tremenet dirak kontroller ar paperioù hag ar valtouterien. Emañ

an aotrou Garcia o c'hortoz anezhañ. Un den bihan, hag un tammig re lart, eo an aotrou Garcia. Tennañ a ra da vedell ur barrez pinvidik gant e zilhad louet ha strizh, e roched gwenn, e gravatenn hag e votoù ler du. Koshoc'h e hañval bezañ eget e zaou-ugent vloaz, moarvat en abeg d'e gof rontik ha d'e glopenn moal, met hegarat-tre eo e zegemer. Deuet eo gant e garr-tan da gas Lan d'e di-lojañ. N'emañ ket gwall bell diouzh an aerborzh, un hantereur bennak d'ar muiañ : tost da zek eur eo koulskoude pa erruont. Un den a youl vat eo an aotrou Garcia. Feurmet en deus ur gambr evit Lan nepell diouzh ar Mirdi Denoniezhel, ha reizhet en deus pep tra : bez' ez eus gantañ ur bern kartennoù hag aotreoù evit ar Mirdi, evit Levraoueg ar Skol-veur, evit diellour an Eskopti, evit kantina ar studierien zoken. Biken ne c'hallo Lan trugarekaat anezhañ evel ma tlefe. Un taol mat en deus graet o skrivañ da Bennrener ar Mirdi. Ur respont a zo deuet digant an Isrener e karg eus an Engravadurioù hag al luc'hskeudennoù. Lan n'eo ket techet d'ar vrasoni, met plijet eo bet memes tra gant lizher an aotrou Garcia. Kinniget en deus an aotrou ober war e dro, ha den d'e c'her eo bet. *Xamen Ek, sturier ar c'harr kamm, gant e fri tougn hag e verkoù du, a ziskouez an hent d'ar veajourien dianket.*

415

Tomm-bout eo e-barzh ar c'harr-boutin. Ar yenerez n'a ket en-dro. Biken ne bado betek Meksiko. Diaes eo dezhañ krediñ ez eus bet c'hwec'h sizhun abaoe m'eo diskennet diouzh ar c'harr-nij. N'eo ket bet pell o tibab al luc'hskeudennoù en deus ezhomm e mirdioù ar gêrbenn. Dre wallchañs n'int ket holl sklaer ha resis a-walc'h evit ober brasadurioù. Dav eo dezhañ luc'hskeudenniñ delwenoù hag izelvosoù diniver. N'en deus ket bet da glemm, p'edont er gêrbenn pe er vro tro-dro, met an doueed a zo kreñvoc'h eget Mab-den. Kalz anezho a chom feal d'o santualioù kozh. Ret e vez d'an dud mont d'o c'havout eno. Lan en deus feurmet ur c'harr-tan, eñ ar pirc'hirin disakr war roudoù an doueed a-wechall. Pignet en deus war biramidennoù Chichen Itza, skrapet dre vougevioù Balankanche, ha poaniet dre janglezennoù Tikal. Stlejet en deus e YX5, gant an trebez, ar filmoù hag al luc'hvuzulier, eus Tua da d-Tulum, eus Xochikalko da b-Palenque, eus Uxmal da g-Kopan. A-benn ar fin e sac'h ar c'harr-tan war hent Kampeche, leun e goufr gant ar preizh a zegas en-dro. Er c'harr-boutin ec'h echu e dro. Morediñ a ra en tommder moug. *Tezkatlipoka a zo un doue du. Dont a ra gant an noz da gevioù an hudourien hag al laeron. Lakaet en deus e balañchenn kinklet gant pluennoù herlegon ha kroc'hen an debrer-tud. An dour a zev en-dro dezhañ. E-lec'h e droad mac'hagnet ez eus bremañ ur melezeour hag a sav maged dioutañ. Distrujet eo ar bed dindan viroù e wareg.*

Pemzektez a chom dezhañ, amzer d'ober un tamm diskuizh ken na vo prest al luc'hskeudennoù. Teknikourien ar servij-luc'hskeudenniñ a zo paotred a amzer. Mar deo mat al luc'hskeudennoù, en devo kaset e vennad da benn. Tremen poent eo dezhañ ober un dra bennak evit diskouez e anaoudegezh-vat d'an aotrou Garcia. Ur prof en deus evitañ : *Mouezhioù an Didrouz ha Treuzfurmadur an Doueed*, levrioù brudet ma 'z eus outo. Pedet eo ivez an aotrou d'ar gwellañ ti-debriñ gall a zo er gêrbenn. Lipous an aotrou, evit doare. Ne gav ket fall ar gwin-champagn kennebeut. Horjellañ a ra un disterañ war e zivesker pa zeu an amzer da sevel diouzh taol, met bliv e chom e zaoulagad, ha kontant-tre e vo d'echuiñ an endervezh en un *night-cub* bennak. Dek eur hanter : abred a-walc'h evit an abadenn gentañ. D'ar merc'her ne vez ket re a dud. Plijus e kavont an *Iguana azul*, gant an taolioù bihan en-dro d'al leur-zañs, ar sonerien en o dilhad giz-a-vro, hag al leternioù mouchet gant danvez damruz. Furoc'h e vo kenderc'hel gant ar gwin-champagn : gant tequila pe whisky e vo paket diouzhtu ar paour-kaezh aotrou. A-boan eo bet lakaet ar c'hopoù dirazo pa zeu ar perc'henn, cheuc'h-tre en e smoking, da gemenn an abadenn.

416

Da gentañ, ar sigoter ampart, Don José. Severiñ a ra an troioù boas. Diskargañ a ra ul ludueg leun a sigarettennoù pulluc'het war un daol vihan. Ur seizenn-c'houzoug a lak war-c'horre. Un taol gant ar walenn-hud : pa vez dilamet ar seizenn ne vez kavet nemet sigarettennoù en o fezh. Ober a ra van da skuilhañ ur werennad win ruz war varlenn ur plac'h yaouank : n'he deus ket amzer da grial ma tro ar gwin e rozenn. Un eurier amprestet digant un aotrou hegreidik a steuz en aer hag a zeu en-dro war vrec'h e wreg. Evit echuiñ e tenn dek brennidenn eus

godell ur paotr yaouank dirak selloù diskredik e vignonez. « Ha bremañ, ar gorollerien dispar, Nita ha Tito. » Hag evit gwir ez int ampart war zañsoù o bro, o lammat skañv ha mibin war al leurenn. « Steredenn hon abadenn, ar señorita Malinal. » E sklerijenn al luc'hvanner e teu war wel un drolinenn wenn. Mut e chom an arvestidi dirak kement a gened : ken kaer he dremm hag he stumm, dindan gurunenn jed he blev, hag un doueez eus an Henamzer. Ar gitar a gan. Ar son a sav. Trec'h eo ar vouezh-mañ da bep glac'har. Meuliñ a ra kounnar an doueez : an naer a widil a-us d'he fenn. Freuzet he deus skleuzioù an neñv ha beuzet pep krouadur. Meuliñ a ra truez an doueez : digoret he deus mammenn ar vuhez e korf ar vaouez. Kanañ a ra istor Koatlikue : en he neved emañ o chom, pell diouzh ar reuz hag an diroll. Didamall he buhez ha glan he c'horf : penaos en em gav dougerez ? Fellout a ra da g-Koyolxauhqui kastizañ orged he mamm. Atizañ a ra he breudeur da lazhañ an doueez kablus. Koatlikue a leñv war he flanedenn pa gomz ar c'hrouadur en he c'hreiz : gant he mab da zont e vo dialet. Kriz eo kastiz ar vugale disuj, dibennet holl gant ar mab nevez-c'hanet hag engehentet hep pec'hed. Spontet e welont o sevel dirak o daoulagad dispourbellet dremm euzhus o mamm. Lakaet he deus he zro-c'houzoug kinklet gant dornioù troc'het ha kalonoù diframmet diouzh bruchedoù bev. Kanañ a ra an anken hag al levez, ar goulm na zeuas ganti nemet keloù faos, ar galeour argaset d'ar gouelec'hioù, an emsaver fuzuilhet gant soudarded ar Stad, ar bleunioù ruz diwanet e lec'h ma voe skuilhet ar gwad. Kanañ a ra gwerz ar sklavez yaouank deuet da vezañ rouanez. Dizaon ez a ar sklavez etrezek ar marc'heg a zieubo anezhi. Dinamm ha divlam e kinnig dezhañ aour ruz he c'horf noazh, teñzor he divronn sonn ha skañv. He daouarn a dres warnañ roudoù an houarnwisk ha kleizennoù gloazadennoù kozh. E bried e vo, mamm lorc'hus e vugale. Frailhañ a ra mouezh ar plac'h o kontañ rannalon ar garedig dilezet. An daeroù a ziver war he divjod. Pell e pad ar stlakadeg-daouarn.

417

« Moarvat ho peus intentet danvez ar werz diwezhañ ? eme an aotrou Garcia. - Un istor brudet ez eus outañ er varzhoniezh, eme Lan. Barzh ar Glaveier a ra anv outi : *Evel pried Kortez, mezv anezhi diwar ar pri ha livet, e-touez he flant uhel hag amwir*. Evit doare e tenn ar ganerez danvez he sonioù diouzh istor he bro. Kemeret he deus anv he c'henvroadez vrudet zoken. » An aotrou Garcia a c'hall bezañ badaouet. Koulskoude en deus meizet spis a-walc'h from e geneil. « Ha perak ne bedfemp ket anezhi ? Un abadenn all he deus diwezhatoc'h. » Termal a ra Lan : « Ha perak e teufe ? » Mouezh an tempter a gendalc'h : « Anat eo he deus studiet hor mojennoù kozh. Marteze e kavo kenkoulz komz ganeomp ha chom da c'hortoz hec'h-unanik er sal-adreñv. » Lan a baouez da enebañ. An aotrou Garcia en deus tennet ur gartenn-vizit diouzh e c'hodell. Skrivañ a ra un nebeut gerioù. Sin a ra d'ar mevel ha displegañ a ra dezhañ e gefridi a vouezh izel. Ar mevel a zistro ur predig goude : plijet e vo ar señorita Malinal gant o c'hompagnunezh. Doare ur wir brasez ez eus ganti dre ma tosta ouzh o zaol, ha mall war Lan da sachañ ur gador eviti. « Va digarezit, señorita, eme an aotrou. Soñjet am eus e plijfe deoc'h ober anaoudegezh gant an aotrou Lan ar Brizh. N'eus ket kalz a dud hag a ve ampartoc'h war vojennoù hor bro. - Gouzout a ouzon, señor. Pell amzer zo ec'h anavezan an aotrou Brizh, dre e skridoù da nebeutañ. » Goulennoù e-leizh ez eus ganti. Peseurt enklask emañ oc'h ober bremañ ? Bez' e vo tu da welout e luc'hskeudennoù ? Pegoulz e vo embannet al levr ? Distro eo ar sonerien, hag an dud a sav da zañsal. Heñvel a-walc'h eo ar muzik ouzh an tonioù a oa diouzh ar c'hiz ugent vloaz 'zo. Lan a gred pediñ anezhi da zañsal. « Con su permiso, señor Garcia. - Como no, amigo », a respont an aotrou en ur wignal da Lan. Biskoazh n'en dije soñjet e c'hallfe ur plac'h yaouank bezañ ken skañv, ha ken mezevellus he frond.

418

Sellout a ra outañ. He mouezh a zo goapaus un disterañ : « Soñjal a rae din e oa an aotrou ar Brizh ur gouizieg kozh-kozh, gant ur varvenn wenn, ha parfetoc'h eget un arc'heskob. - Klaoustre ez eus kerse ganeoc'h o kavout ac'hanon ken disheñvel diouzh ho menoz. - Kollet ho peus, señor : kerse ebet. - Un druez ne oa ket bet anv eus gouestl ebet : anez da se e vije ret din paeañ. » Ar mousc'hoarzh gaopaus a c'hournij c'hoazh war he diweuz : « Marteze n'eo ket re ziwezhat : bez' em eus hoc'h aotre da zivizout unan ? - Evel ma kirit, señorita. Lakaat a ran va flanedenn etre ho taouarn. » Echu ar farsellerezh i dic'hoarzh e

sell outi. Dinijet eo ar mousc'hoarzh diwar he dremm. « Ho krediñ a ran, señor, ho krediñ a ran. An eil abadenn a gloz war-dro div eur hanter, mar fell deoc'h gortoz. Bremañ eo ret din mont d'en em fichañ - Gortoz a rin, bezit asur ! »

Pa zistro d'e daol, emañ dianket an aotrou Garcia. Kavout a ra anezhañ er privezioù. Ur bannac'h re a zo aet gantañ dindan e fri, evit doare. Hep sikour ne vo ket evit mont d'ar gêr. A drugarez Doue ne chom ket re bell. Gant blenier an taksi o harpañ war un tu ha Lan war an tu all e teuont a-benn da gas ar paour-kaezh aotrou betek e gambr ha da lakaat anezhañ war e wele. Kregiñ a ra da ziroc'hal kerkent ha gourvezet. Brav e kousko pa vo distardet dezhañ e gravatenn hag e c'houriz, met poan benn en devo pa zihuno, a dra sur.

Echu eo an abadenn pa 'z erru Lan en Iguana azul. Tapout a ra krog er mevel : nann, ar señorita Malinal n'eo ket aet kuit c'hoazh. Ya, lavarout a ray dezhi emañ ar señor ar Brizh o c'hortoz. Evelato en em gav Lan aesoc'h en e spered pa wel anezhi o tont. « Soñjet am boa e oac'h aet kuit pa 'm eus gwelet e oa bet distaliet ho taol. - Hag aon am boa na vefen re ziwezhat, emezañ strafuilhet holl dirazi. Dav eo bet din kas va mignon d'ar gêr. Ne oa ket yac'h-yac'h e galon. » Doare ur studierez ez eus ganti bremañ, ha n' eo ket hini ur briñsez, en he stammenn hag he blue jeans, hep livadur na ruz-muzelloù, he blev a-fuilh hag he c'hitar ouzh he skoaz. Ober a ra he mousc'hoarzh goapaus : « Mar doc'h techet da c'hoari ho Samaritan mat, perak n'am c'hasit ket d'ar gêr ? N'eo ket pell, klouar eo an noz. Va c'hitar a c'hallit dougen evidon, mar plij ganeoc'h. - Hag e rin, gant plijadur. señorita. » Dilavar e vale en he c'hichen. « Pegen sioul an noz, emezi. - Ken sioul hag an *noche de ronda* », a respont Lan. Lammat a ra e galon en e vruched. Biskoazh n'eo bet ken fromet. « Met ar rondas-mañ ne reont droug ebet. » A vouezh izel e kan Malinal : « *Que las rondas no son buenas, / Que hacen daño, que dan penas*. N'em bije ket kredet e oac'h ken ampart war hor sonioù ha war hor mojennoù, señor ar Brizh. »

419

Chom a ra a-sav dirak kael ul liorz. Dre ar barrennoù e spurmanter un alez pavezet gant teol pri-poazh ha menk-ti ur savadur gwenn. Kavet he deus he alc'houezioù en he sac'h. Sellout a ra outañ. Ar mousc'hoarzh hegasus a c'hournij adarre war he genou. Un dae an hini eo, hag a-daol-trumm emañ e vriata anezhi hag o pokat d'he muzelloù evit diverkañ ar mousc'hoarzh-se diwarno. « Deuit », emezi ur pennad goude.

Disec'het eo e staoñ gant an esmae pa 'c'h en em gav dirak dor he ranndi. Un trepas teñval, un nor all. Ar gambr a zo kempenn, gant ar mogerioù livet gwenn, ur pallenn louet war al leur-zi, hag estajerennoù karget a levrioù hag a bladennoù. Un daol-skrivañ, div gador, ur gourvezvank : dister-tre an arrebeuri, panevet ur ganastell spagnat mod kozh gant ur melezour en ur stern alaouret a-us dezhi ha d'an taolennoù war ar mogerioù. « En ho ti emac'h », a lavar Malinal, ken seven hag un hidalgo kastilhan. « *Vuelvo en seguida*. »

E-unan emañ Lan e kambr ur plac'h yaouank m'emañ o paouez kejañ ganti. « Ken trelatet hag ur c'hrennard gant e gariadez kentañ : na droch ez on. » Teurel a ra ur sell en-dro dezhañ. Iskis e kav an taolennoù. An aozer en deus kemeret skouer diouzh an Azteked, hervez doare. Heñvel int ouzh skeudennoù an dornskridoù rakkolombianek. Displegañ a reont darvoudoù eus istor Kortez ha Malinal. Iskisat tra, an arzour en deus roet da g-Kortez neuz un delwenn vrudet e-touez denoniourien Kreiz-Amerika : Marc'heg an Erer. Hag a-daol-trumm e teu ar sklerijenn d'e spered. Paret en deus e sell war ar melezour. Gwelout a ra e adsked. N'eo ket gantañ e kousko ar plac'h, met gant ur spes, ur skeudenn deuet da vezañ kig ha gwad eviti. An nor a zigor. Aze emañ Malinal en he sav-sonn, noazh dindan he sae wenn dreuzwelus. Lazhet he deus al lamp vras. E damc'houlou ur gleuzeur e teu davetañ un delwenn arem, un delwenn buhezek ha flour. C'hwek ha sioul e teraou ar garantez ganti. Dre ma tosta ouzh lein he flijadur e stag da leñvañ : « Evel ur c'hi bihan », a soñj Lan, hag e sav en e askre un houlenntener ha gouez war un dro. Pell e chomont dilavar, soubet e klouarded an noz.

Hec'h istor a gonto dezhañ koulskoude. Istor boutin ur plac'h vihan desavet e ti an emzivadezed. Boutin an istor-mañ, hervez polised ar gêrbenn. Boutin-tre e

kêrbenn Meksiko. Ur verc'hig nevez-c'hanet dilezet a-dreñv ur piler, en iliz-veur, e-pad an oferenn-bred. Den ebet n'en deus gwelet tra. Ar bolised n'int ket nec'het : ur plac'h paour bennak tapet gant komzoù flour ur merc'hetaer bennak. Kasit ar verc'hig da di an emzivadezed, ha mat pell 'zo.

420

Eno e chom betek an oad a c'hwezek vloaz. Ur plac'hig dic'hoarzh anezhi, gant daoulagad re vras evit he dremmig voan : al luc'hskeudenn nemeti eus he bugaleaj, tennet gant ur skolaerez he deus bet truez ouzh un emzivadez ken reuzeudik. Ur plac'hig sentus eo, tavedek, un tammig lent hag aonik, kollet he hent ganti dre vilendall ar bed. Betek an deiz ma kav an alc'houez. Eizh vloaz eo. En ur gelaouenn dianket gant un evezhierez e lenn istor Malinal.

Uhelwad e oa ar plac'hig. Siwazh ! priñsez zoken a zeu da vezañ sklavezed pa vez kollet o zad ganto. Piv a c'hallfe gwareziñ ar bennhêrez ? He holl gerent a zo war-lerc'h he madoù. Trubardet eo gant he mamm zoken. Dre guzh eo bet gwerzhet ganti da sklavetaerien. Da d-Tabasco eo bet kaset. Eno e teu da vezañ ur plac'h yaouank eus ar bravañ, Malinal hec'h anv. E Tabasco e kej gant an hini a dorr he flanedenn. He mistri a ginnig anezhi da g-Kortez. Laouen ez a Malinal gant ar c'hadour estren. Kortez a zo un doue, war a lavarer, Kukulkan e-unan deuet en-dro e korf an alouber tramor. Laouen ez a Malinal gant he dialour. Tost-ouzh-tost dezhañ e varc'heka d'an emgann en arbenn d'ar re o deus graet fae outi. En e gichen e kandre dre ar janglennoù hag ar geunioù, dre ar menezioù hag ar gouelec'hioù, dre ar stêrioù hag al lennoù, evito c'heuz. Gantañ e c'houzañv an naon hag ar sec'hed, gwrez an heol ha flammadoù ar pikerezed. Kuauhtemok a zo un enebour. Skrijal a ra koulskoude gant euzh ha truez dirak e gorf dibennet, e-skourr ouzh ur wezenn, ur gordenn skoulmet en-dro d'e zaoufern. Brokus e vo he gopr digant he c'haredig : ur pried a ro dezhi, un hidalgo eus lignez uhelañ Spagn, ha pinvidigezhioù e-leizh. Hag en he c'hozhni, war he domanioù divent, gant mitizhien ha lakizien diniver oc'h ober war he zro, soñjal a ra c'hoazh er marc'heg tramor, skedus evel an heol gant e dokarn hag e hobregon lugernus.

421

Biskoazh n'he deus gouelet an emzivadez war he flanedenn : meur a zaeraouenn a skuilh war hini v-Malinal. A-benn neuze e teu istor ar sklavez da vezañ sin ha seblant he dazont. N'eus kemm ebet e buhez ar plac'hig, ha kemmet eo pep tra. Bevañ a ra evit an deiz ma teuo an Dieuber. En he spered e wel anezhañ gant neuz taer Marc'heg an Erer. Hir ha padus e tremen an deizioù. Speredek eo ar plac'hig. Gouzout a oar ne vev ar marc'heg nemet en he faltazi. Kompren a ra koulskoude e ro dezhi kement a harp hag un den gwirion. Reiñ a ra dezhi kalon da stourm, da zeskiñ, da sankañ gwriziennoù don e mojennoù he fobl, da vagañ he spered ha da grouiñ ur vuhez nevez eviti... Manet eo kousket. Dihun e chom Lan, o veilhañ war he c'houk. Ha petra a lavaro d'ar plac'h kousket en e gichen pa zihuno ? Komzoù goulo, moarvat, e-lec'h e soñjoù gwirion : « Amzer an hanterzoueed a zo tremenet. N'on nemet un den, siwazh ! Ur garantez evel ma fell dit n'eus ket anezhi er bed-mañ. Laouen e vin ma c'hallan reiñ dit da nebeutañ an adsked eus ar pezh a glaskez, ha gant doujañs hag anaoudegezh e tegemeran diganit ar gentel az peus da reiñ din. Tanet az peus em c'halon ur fulenn na varvo ket. *Sklaved, arabat mallozhiñ ar vuhez.* Ar sklavez yaouank n' he deus ket mallozhet ar vuhez. Me an hini eo en deus mallozhet anezhi. Ur grogen a zizamant am eus lakaet da greskiñ en-dro din ; moarvat e oa gwarez ur bugel ouzh enkrezioù e vuhez, poan ha marv e dad, anken e vamm. Dic'houzvez din em eus tamallet d'ur vaouez digablus ur blanedenn na oa ket kiriek anezhi ha lamet diganti pep chañs da vevañ eürus gant ur gwaz all. Evidout-te e oa mojennoù da vro ur patrom evit reiñ stumm ha ster d'az puhez. Evidon-me n'int bet nemet un digarez da dreiñ va c'hein d'ar bed. Dizale e vimp dispartiet : n'eus netra a c'hallfe bezañ graet evit herzel ouzh se. Spi am eus e chomo evidon ur plas en da eñvor, petra bennak ma vo bihan. Doueed da vro d'az talc'ho bepred dianken ha dinec'h. » A-benn emberr e tarzho an deiz. *Ketzakoatl a zeu gant an avel hag ar Werelaouen, gant an tigr hag ar wenanenn. Ketzakoatl, lemm e c'hoaf ha galloudus e vatalm. E donderioù an douar e stourm ouzh euzhviled an noz. Gant e wad e taskor ar vuhez d'an eskern marv. Ra vo meulet Ketzakoatl, dasorc'her Mab-den.*

1976-77.

Tremen a raio buan

Ur c'hinnig d'an holl dud yaouank :

ENGOUESTLADUR EL LUIOU

Al luioù a ginnig deoc'h, ha n'ho poa soñjet en dra-se betek-hen, marteze, gant un tuadur a asuro ho tazont deoc'h en un endro bevaus :

*Deskiñ ur vicher evit netra
Ur vicher digor war holl deknikoù an deiz-a-heriv
Surentez ar garg.*

Ul luc'hedenn.

Ar skingomz : ... hag-eñ e teuimp a-benn da sortial eus an enkadenn ? Ne ya ket war wellaat ar c'hwezhiñ-arc'hant. Nag ar peurrest. Met duet betek-re eo bet an daolenn, gant tud 'zo, re anat o fal... Koulskoude, ni 'soñj deomp e c'heller kaout fiziañs en intrudu hiniennel hon arc'hantourien, hon oberiataourien hag en eskemm libr. Ma n'omp ket dreist kevezet gant ar Japaniz hag an Amerikaned e adkavo he flas er bed ar Frañs... ha poent bras eo bremañ adkavout Lusieñ Jeunes...

N'ho pezet ket aon tudoù : sterniet eo an dud.

E-tal dezhañ e oa un ti, pe ar pezh a oa bet un ti. Edod o tismantrañ anezhañ. Prenn ar prenestroù a oa bet tennet dija hag e c'helled gwelet framm an doenn.

Un tiig gwenn e oa bet.

423

Prochainement à cet emplacement résidence...

Aet e oa da ober un dro e kêr goude lein. Ne oa ket re a dud. Da welet al levrioù nevez e oa bet.

Prenet en doa ul levrig a netra diwar-benn Albania. E galleg saout e oa al levrig. Enver Hoxha, tad an dispac'h...

Bo, 2 lur n'eo ket ur c'holl gwall vras.

Santout a rae unan bennak o vale a-dreñv dezhañ.

Ne reas nemet un damsell kenkas ne vije ket bet unan bennak anavezet.

Paotr 1. - Sell 'ta piv ! Atav oc'h ober e vourjin ê

Paotr 2. - Mat an traoù ganez ? Ket re war a seblant, ma weljes ar penn trist az peus !

Paotr 1. - Va spered zo dalc'het gant ur bern traoù er mareoù-mañ.

Paotr 2. - Petra da skouer ?

Paotr 1. - Emañ va c'hoñje o tostaat ha...

Paotr 2. - Abegus out bet a-viskoazh, forzh penaos.

Paotr 1. - O ya, bez' e ouzon, te a lazhfe tud ma vije gourc'hemennet dit, ne lavarfes seurt...

Paotr 2. - Nann kredapl !

Paotr 1. - Ret e vo din mont a-benn tri miz ha n'ouzon ket e pelec'h c'hoazh... sur a-walc'h e vin kaset da Vro-C'hall peotramant d'an Alamagn...

Paotr 2. - Ale, 'rez ket biloù, tremen a raio buan...

C'hwec'h miz 'oa en doa graet anaoudegezh gant Levenez. Da gentañ, n'en doa ket taolet pled outi. Ne daole ket nemeur a evezh ouzh ar merc'hed. Met houmañ ne oa ket ken heñvel.

Bez' e oa traoù ne veze ket ezhomm displegañ anezho. Kompren a rae. Ganti 'vije tu da sevel traoù, ur vuhez blaz ar fiziañs ganti.

Marteze.

Chomet e oant da gaozeal eurvezhioù en ostalerioù ar vannlev.

Ar paotr a gomze. Ar plac'h a selaoue.

Bep tro e oa memestra. Ur werennad-bier a yae gentañ hag ur banne te ganti. Chom a raent dilavar ur pennadig. Lavaret e oa bet kement a c'heller lavaret abaoe pell.

424

Daou pe dri faotr a veze harpet ouzh ar fliper. Re all, tud war o leve, a c'hoarie c'hartoù, bep a werennad gwin ganto, daoust dezho bezañ aet skuizh gant ar c'hartoù ur reuziadig 'oa. Met petra da ober en-hend-all ?

Neuze e sellent an eil ouzh egile. Ar paotr a lavare « N'o deus ket lakaet muioc'h a zour evit ar wech diwezhañ ? »

Ar plac'h. - N'o deus ket. Goulenn a rin un eil podad dour.

Hag aze e choment dilavar ur bemp munutenn bennak c'hoazh. An djoukboks a yae en-dro " We are the champions, we are the champions... and we'll keep on fighting 'till the end "

Ha neuze ar paotr : « N'eo ket bet re galet al labour ganez ? »

Ar plac'h. - Nann, boazet on bremañ. Ar pezh a zo, ret eo gouzout betek pelec'h e c'heller mont ganto. Ma ne yeez ket re bell...

D'ar mare-se ez eus un den o youal, o lavaret ne fell ket dezhañ paeañ evit peder gwerennad Beaujolais dre m'en deus tañvaet teir hepken.

Ur vunutenn goude. Sioulaet an traoù.

Ar paotr. - Pa soñjan e vo ret din mont da Vro-C'hall da ober va c'hoñje e krog ar gounnar en ennon.

Ar plac'h. - N'ouzout ket c'hoazh hag-eñ ez i da Vro-C'hall.

Ar paotr. - Bo, sur eo kazimant, ha ma n'eo ket da Vro-C'hall ez on kaset e vo pelloc'h c'hoazh.

Ar plac'h. - Ale, n' eo ket gwir ken koñchennoù ar re a lavar e kaser a-ratozh kaer ar Vretoned d'an Alamagn.

Ar paotr. - A gred dit... Ma vijen kourajus a-walc'h, e nac'hjen mont...

Ar plac'h. - Evit mont da louediñ daou vloavezh en toull-bac'h !

Ar paotr. - Evit kregiñ gant ur vuhez a yafe war sklaeraat. Me 'fell din bevañ ha n'eo ket chom da lainañ a-hed ur vuhez. Selaou ganin ! Ha ne vefes ket prest da sikour ac'hanon ? Pront e vo ret din ober va soñj !

Ar plac'h. - Luzietoc'h evit se eo an afer...

Ar paotr. - N'eo ket evidon. Sklaer-kenañ ar choaz a zo d'ober.

Ar plac'h. - Ha soñjet 'peus en dud all, da dud, da c'hoar ha... me.
425

Ar paotr. - Perak goulenn kement-se diganin ? Ha n' eo ket anat ho karan holl ?

Ar plac'h. - ...

Ar paotr. - Da betra 'servij bezañ e karantez maz eo ret hel lavaret ?

Ar plac'h. - Ur ger ur wech an amzer...

En ur c'hafedi. Emañ ar paotr o kaozeal gant " mignoned " dezhañ. Reishoc'h e vije lavaret emañ o selaou, e spered o nijal war an avel... Pevar banne bier 'zo aet gantañ. Morgousket eo. An trouz, ar sonerezh, maged ar sigarettennoù. Brav emañ amañ : ur pempvet banne a yelo gantañ.

Paotr 2. - E, paotr, n' eo ket poent mont d'ar Roc'h da zebriñ bara gwenn !

Paotr 3. - Lez anezhañ da huñvreal 'ta ! 'Oa o soñjal e Levenez.

Paotr 1. - Oan ket, goullo e oa va spered. War betra e oa ar gaoz ganeoc'h-c'hwi ?

Paotr 3. - Bo, lez da gas... 'Oa ket dedennus...

Paotr 1. - Me 'barife em eus paket va fegement. Diouzh gwelet ho neuz n'eus douetañs ebet !

Paotr 2 (d'ar paotr 3). - Te 'wel, ar pezh am eus lavaret dit. Hemañ zo mat da louzaouiñ ken breinet eo deut da vezañ gant e gemplezioù ! Klañv out, hag ar re zo klañv 'vez louzaouet.

Paotr 1. - Ya, gwir eo ez on klañv. Met an arouez n'eo ket peurvreinet va spered eo va "c'hleñved ".

Paotr 2. - Hopala ! ha ni eo " peurvreinet " hor speredoù deomp ?

Paotr 1. - N'on ket bet da welet !

Paotr 3. - Ale, arabat eo loariañ ! Gouzout 'ouzomp gant petra emañ dalc'het da spered dit.

Paotr 1. - Pa oan krennard e lavaren : « Me ne rin ket va c'hoñje, me lavaro kaoc'h dezho ha mat pell zo ! » Me soñje din e vije bet ken simpl... ha pa welan ho tremmoù c'hwi hag a zo mignoned din, sañset... ho tro a zeuio ivez

ken na vo pell ! Soñjit en dra-se !...

Paotr 2. - Pa soñjer re ne c'heller ket bevañ.

Paotr 1. - ... Me soñje din o dije komprenet an dud. Lavaret o dije : « Setu ur paotr kalonek, mont a ra betek penn e venoz, ar menoz nemetañ a chom poellek. Ober a ra ar pezh n'hon eus ket kredet-ni ober : nac'h kaout darempred gant an arme... »

426

Paotr 2. - Ne oas ket diwar zour evit bezañ soñjet kement-se !

Paotr 3. - Ya, paotr, 'm eus aon ez out un tammig idealist

Paotr 2. - Ha petra lavar Levenez ?

Paotr 1. - . . .

Paotr 2. - Setu louzaouenn efedusañ ar bed : ar plac'hed.

Paotr 1. - . . .

Paotr 3. - Ale, mont a ri d'an arme evel an holl. N'eo ket gwall blijus, gouzout a ran, met, tremen a raio buan...

Paotr 1. - Dihun a roin dezho ma'z on rediet da vont.

Paotr 3. - Komz a rez kalz, met...

Paotr 1. - Gwelet a reoc'h...

Paotr 3. - Skeudik e vo an taol ganez...

Bep an amzer ez ae da welet e dud. Ur wech ar miz. Ne felle ket dezhañ mont re alies. N'en dije ket gouezet petra lavaret.

E dud a oa o chom en un tiig a oa bet gwenn. Ul liorzbig a oa ivez. Bevennet e oa gant ur voger vrikennou goloet a van. Plijout a rae dezhañ ar voger. Ganti e teue al liorzbig da vezañ ur bedig kloz, klouar, dizaonus. Gwezper a oa harp ouzh ar voger. Hag ar gerezenn e-kreiz al letonenn. Even, miz ar c'herez... Blaz ar c'herez a oa chomet en e c'henou.

Kizhier a oa bet a-viskoazh en ti. Frealzet e oa bet ganto alies.

Hag e dud.

Heriv en doa c'hoant gwelet e dud. Kement ha nompas bezañ e-unan-penn.

E vamm a zeuas da zigeriñ an nor.

Ar vamm. - A, te an 'ni eo !

Ar mab. - Beñ, ya...

Ar vamm. - Deus-tre 'ta ma konti din penaos 'mañ ar bed ganez !

427

N'he doa ket echu gant ar skaotaj. Ur plad a oa diaes da naetaat. An tad a oa o sellet ouzh ar skinwel. Goulenn a reas, e selloù staget ouzh ar skramm :

« Piv e oa ? Spi 'm eus 'peus lavaret ne oan ket amañ ha 'vijen ket distro a-raok eizhtez ! »

Ar vamm. - Da vab eo.

An tad. - A ! Pell a oa... Ha neuze, gwelet 'peus ar match dec'h da noz ?
Ur sapre c'hwitadeg eo bet ! Ha koulskoude posubl e vije bet deomp dont a-benn
anezho...

Ar mab. - M'eus ket gwelet ar match.

An tad. - A, domaj eo memestra, rak ur match brav eo bet...

Ar vamm. - Gouzout 'ouzout ne ra ket foutre kaer eus ar fobal ! (d'ar mab)
: Ha kavet 'peus labour 'benn ar fin ?

Ar mab. - 'M eus ket, forzh penaos...

Ar vamm. - Forzh penaos ?

Ar mab. - Keit ha n' am bo ket graet va servij soudard ne vo ket posubl
din kavout labour, kazimant.

An tad. - Gouzout a rez petra 'peus d'ober...

Ar mab. - O ya, goût ouzon...

An tad. - Kaset 'peus da c'houlenn engouestlañ ?

Ar mab. - M'eus ket. N'ouzon ket c'hoazh hag-eñ e asantin mont.

An tad. - Opoppop ! Dre gaer pe dre heg ez i ! Ne c'heller ket tremen hep
mont !

Ar mab. - Graet eo bet dija.

Ar vamm. - Ya, met gant anarchisted... te n'eo ket...

Ar mab. - Me, ne ouzon ket petra e teuin da vezañ a-benn nebeut. Met ar
pezh a zo sur eo ne vo ket stoufet va beg.

An tad. - Ha bremañ setu ar ranell !

Ar mab. - Ranell pe get, un deiz e vo kreñvoc'h va mouezh evit hini an
tele, ar radio hag ho kelaouenn vrein !

An tad. - N'hon eus ket goulennet diganez lenn anezhi ! Ne ampechi ket
ac'hanomp da lenn ar pezh hon eus c'hoant ! Ur vro demokratel eo ar Frañs,
memestra !

Ar mab. - Ya, ha lakaet 'vez difenn war an demokratelezh...

428

Ar paotr o kousket. E benn leun a skeudennoù
Dremmoù tud o ouelañ. Korfoù bugale drailhet.
Orjalennoù dreinek
Orjalennoù gwadek
Korfoù bev
Furlukined ar marv
Nac'hidigezh ar speredegezh
Gwaskerezh
Gwaskerezh
Mougadur stourmoù ar bobl
An arme.

Dihuniñ a reas a-daol-trumm. Ur wall-huñvre e oa. A-wechoù e seblante e huñvreoù bezañ ken gwirion ha buhez an deiz. En tu all d'ar melezour. Ha c'hoazh pa chome an daou pep hini diouzh e du...

Mesket e veze an daou a-wechoù ivez. En aner en dije klasket diluziañ anezho. Ne ouie ket ken hag-eñ en doa lavaret kement-mañ, hag-eñ en doa graet kement-se, e gwirionez. Neuze, pa wele an dud, e chome aze, dilavar, keuz dezhañ bezañ graet ar pezh n'en doa ket graet.

Er mintin-se, avat, e huñvre a denne re d'ar gwirionder. Pa savas e verkas pegen diaes e oa dezhañ fiñval. Pa savas e verkas e oa bet trec'het. Goloet e oa e zremm gant an AON peget outañ evel ur glud flaerius. Ne lavaras seurt. Mousc'hoarzhin a reas, zoken ; gant ur mousc'hoarzh reuzius. Gouzout a rae ne c'hellfe biken stagañ gant diempradur e vraouac'h. Mouezhioù skrijus Levenez, e vignoned hag e dud, dremmoù goullo ganto, a youe dezhañ : « Tremen a raio buan! »

Ha pa voe ret dezhañ mont, e ouelas dourek...

En ur dreiñ follennoù va eñvor

Va darempredoù gant Roparz Hemon ? N'em eus ket soñj ken pegoulz e krogont : moarvat pa 'm eus koumanantet evit ar wech kentañ da *Walarn*, a-bred a-walc'h. Dre lizher eta hon eus kendivizet da gentañ. Dedennet e oan gant al labour eston a rae Roparz Hemon hag an dalvoudegezh lennegel a ziskoueze e oberennoù evel reoù skrivagnerien *Walarn*.

Evidon avat, ne oan d'ar c'houlz-se nemet un deskard war ar brezhoneg evel war galz a draoù all, ha ne dleen echuiñ gant va zezenn war ar Brederouriezh nemet e 1935.

Pelec'h em eus gwelet anezhañ evit ar wech kentañ n' em eus ket soñj kennebeud-all. E Brest, en e di ? Biskoazh n' em eus gwelet anezhañ en e di e Brest. Tu a oa dimp da gejañ e mod-all. Ar Bleuñ-Brugoù a oa gwir dachenoù a emgav : lec'hioù en em vodañ e oant evit yaouankizoù an Emsav ; an holl en em sante en o bleud dindan banniel madelezhus an aotrou Perrot, an holl, tud a bep seurt, politikerien *Breiz Atao*, kloareged, skrivagnerien *Walarn*, rannvroelerien a bep arliv, beleien gozh. N'eus ken bremañ, hag an dra-se a vank kalz dimp, ur seurt kenstrollerezh, e nep lec'h, e netra. Torret eo bet abaoe, ar gevredigezh e Breizh gant ar politikerezh hag an deskadurezh c'hall.

A-dal neuze e oa Roparz Hemon ar pezh ez eo chomet goude-se. Un den sioul, distroñs, hegarat, a ouie koll amzer o komz gant tud a bep seurt, daoust na oa ket ur fistilher. Ar gudenn evitañ a oa dizoleiñ an dud a dalvoudegezh, ar re a c'hellfe dont da vezañ skrivagnerien. Hag eñ ken dichek en e varnedigezhioù e *Gwalarn* diwar-benn al levrioù nevez-moulet, a oa prest bepred da lenn ha da sellout tostoc'h ouzh kement a veze kinniget dezhañ evit e gelaouenn. Evel just, ur bern reputailhoù a ranke bezañ. Estonet on bet koulskoude gant e basianted da zizoleiñ an dud hag an oberennoù, gant e ledander-spered ivez : ha goude ma vefe bet labourioù 'zo pell diouzh e soñjoù-eñ, e tegemere gant kalz a frankiz ; ne oa nemet un dra a gonte evitañ, an dalvoudegezh lennegel ha speredel.

430

Darempredoù startoc'h a voe skoulmet kenetrezomp diwar daou dra : krouidigezh *Studi hag Ober* e diskar-amzer 1936, hag embannidigezh *Troellennoù Glas* e Kerzu 1937, e " *Gwalarn* ".

Studi hag Ober roneoskrivet war baper dister... Kinnig a rae un droidigezh eus ar 5 salm kentañ, ur sarmon eus ar Pab sant Leon, ur studiadenig diwar-benn ar relijion, notennoù, 28 pajenn hepken. Met ar wech kentañ e oa d'un dra bennak bezañ moulet e brezhoneg evit ar veleion o-unan. Ur c'hennerzh e voe evit Roparz Hemon a oa d'ar c'houlz-se rangalonet.

Pa sellan bremañ ouzh *Troellennoù glas* e verzan pegen dizampart e oa an taol-esa. Tu a vije bet gant ur reizhadennig amañ hag ahont da sevel gwelloc'h oberenn. Hep tortal ec'h embannas Roparz Hemon ar strobadig barzhonegoù. Krediñ a ran ez eo kourtezi an embanner a ra alies ar skrivagner.

Hag e teuas ar brezel... Pa zistrois d'ar gêr, goude drougabadenn nevez-amzer 1940, e tougen em fakad follennoù diwezhañ *Imram* ; ar re all a oa dija ouzh va gortoz er gêr, bet kaset di ganin bep ma skriven anezho eus al lec'h ma oan dalc'het ennañ dindan an dilhad-soudard. Goude adwelout pep tra ha peurgempenn an oberenn e kasen anezhi da Roparz Hemon en ur lavarout dezhañ ne greden ket e c'hellfe moulañ, o vezañ na vefe lennet nemet gant un hanter-kant bennak a dud e Breizh. E respont a voe evit suraat din e voulfe, hag e rafe zoken eus *Imram* penn kentañ ur strollad embannadurioù nevez, oberennoù distag, a

oa en e soñj kas war raok. E miz Genver 1941 e teue er-maez niverenn gentañ Sterenn gant va barzhoneg. E Gwengamp e oan evel kure abaoe miz Gwengolo... pa voe darbet gant Roparz Hemon bezañ lazhet en ur vombezadeg e Brest.

Adkavout a ran al lizher a gasas din neuze.

*Roazhon, 20 a ebrel 1941
D'an Aotrou Loeiz ar Floc'h*

Aotrou ker,

Skrivañ a ran deoc'h eus Roazhon, ma on deut da dremen un devezh. Goude ar gwall zarvoud c'hoarvezet ganin (n'eo ket ken gwazh ma lavarar war ar c'hazetennoù, ha dreist-holl war La Bretagne) e kav din e vefe furoc'h dilojañ. Ne ouzon ket c'hoazh da belec'h ez in, na da belec'h ez aio burev Gwalarn. Hogen un dra a garfen goulenn diganeoc'h : hag anaout a rafec'h e Gwengamp un ti, goullo, da feurmiñ ? 3 pe 4 c'hambr enni a vefe ar gwellañ. Respontit din, mar plij, atav d'an hevelep chomlec'h : Boîte postale 75, Brest, ha va digarezit d'ho tirenkañ evel-se.

Traoù a-walc'h a vez adkavet tamm-ha-tamm e-touez an dismantrou. Un darn vras eus ar paperioù hag al levrioù a vo saveteet marteze.

Ganeoc'h a wir galon,

Roparz Hemon.

431

Da heul al lizher-se e klasken war an dachenn un dra bennak da respont d'ar goulenn. Ne oa ket aes, rak kêr Gwengamp a oa dija aloubet gant repuidi eus Brest degouezhet a vilieroù. A drugarez d'an dimezell Sant Gal e kavis evelkent un tamm lojeiz dereat e traoñ ru ar Saliou. Eno e tlee chom un nebeut mizvezhioù a-raok mont da Roazhon evit soursial ouzh ar skingomz vrezhonek.

Un degouezh mat e voe evidon da welout anezhañ a dostoc'h ha da gaozeal. N'eo ket ez afen alies betek e di, rak labour dreist-penn hor boa gant ar barrez, ne chomemp nemet daou gure ha tud klañv e-leizh a oa da weladenniñ a bep tu, met eñ e-unan a oa digenvez, gant tud dianav en-dro dezhañ, ha plijadur a ziskoueze din pa zegouezhen.

Ar pezh am souezhas da gentañ eo an doare ma kemere diaezamantoù ar vuhez : droug ebet, fulor ebet a-enep ar Saozon o devoa bombezet Brest, graet o devoa o micher. Kollet en devoa paperoù, fichennoù aozet dija evit ar Geriadur istorel ", krog e oa d'o adober, netra ken. Diaesoc'h e oa kaout pennadoù evit *Gwalarn* gant ar brezel, met war un dro e seblante ar Vretoned dihuniñ... a-benn ar fin. Niverenn gentañ Sterenn a veze gwerzhet mat, pezh a oa dic'hortoz a-grenn, evidon da vihanañ. Mennadoù e-leizh a oa en e benn, evel m'en diskouezo ar bloavezhioù war-lerc'h, met ne oa ket den da huñvreal na da fougeal gant ar pezh a rafe. A-vec'h e lavaras din perak e tileze Gwengamp evit mont da Roazhon : pelloc'h e vefe gwelet petra 'vefe tu d'ober du-hont. Evit gwir eo labour efedus ha liesstumm a c'hortoze anezhañ, en doare m'en em ziskouezas gant ar skingomz, gant ar Gazetenn Arvor, gant ar Framm Keltiek (Institut Celtique de Bretagne), gant obererezhioù a bep seurt evel gwir vinistr ar c'hultur brezhonek e Breizh. Anat e oa gant ar pezh a rae e oa barrek ar Vretoned d'en em ren war dachenn o yezh, o sevenadurezh, hag e oa deuet ar sevenadurezh-se da vezañ un dra uhel, nerzhus, ur speredelezh vev.

432

Edo c'hoazh e Gwengamp, 8, ru ar Saliou, pa camp krog da studiañ an doare da beurunvaniñ skritur ar Brezhoneg. Miret em boa em dielloù pep tra e-keñver an taol-esa graet gant Langleiz a-raok ar brezel, e ginnigoù d'ar c'houlz-se gant ar ZH e-touez traoù all. En em harpañ a raemp war al labour graet neuze. Ret e

oa en taol-mañ dont a-benn hag echuiñ gant div pe nouspet skritur e Breizh. Ne voe ket hep diaezamantou, ha n'eo ket en un taol krik ha krak e voe dirouestlet ar c'hudennoù a bep seurt a save dirazomp bep ma labourem. Evit reiñ un tañva eus aergelc'h ar brezel, sed ul lizher all skrivet din eus Roazhon gant Roparz Hemon d'an 8 a viz Mae 1942.

Aotrou ker,

1) *Bodadegoù Kendalc'h Naoned ne vint ket graet moarvat. Eno edon dec'h, ha dirak an dismantrou chomet e kreiz-kêr da heul bombezadegoù ar Saozon, hon eus divizet krennañ ar C'hendalc'h. Lizheroù-kelc'h a vo kaset hiziv d'an holl izili, d'o fediñ (ma ouzont lenn al linennoù) da chom er gêr.*

2) *Ar pezh a fell deoc'h ober evit an embannadurioù kristen a zo mat, a gredan. En em glevout a rin eta ganeoc'h, gant an Ao. Brochen hag an Tad Medard.*

3) *Basset amañ n'en deus mui a baper kennebeut, ha ne c'hell ket moulañ " Ar Vuhez Kristen ". Setu aze un dra hag a zo kasaus. Klask a rin ober tra pe dra. Diaes-tre eo.*

4) *Ne fell ket din kemer perzh e kevredigezh Merrien. Disfiziañs am eus.*

Ganeoc'h a galon, Roparz Hemon.

Hiviziken ez implijo Gwalarn ha Sterenn an doare-skrivañ implijet e diwezhañ niverenn Studi hag Ober.

Kendalc'h ar Framm Keltiek a voe dalc'het evit gwir e Roazhon d'ar 5-7 a Vezheven 1942 ; an eil e oa, an hini kentañ o vezañ bet e Roazhon ivez, eus an 20 d'ar 25 a viz Here 1941.

Al lizher-mañ a laka war wel e peseurt amva e rankemp labourat : enebiezhou a bep tu, hini an Alamaned a felle dezho muioc'h-mui en em glevout gant Gallaoued Vichy, enebiezh ar C'hallaoued o-unan o glaske mougañ an embannerezh a c'hellemp ober. Gant ar brezel e oa deut anat d'an dud e c'helle Breizh bevañ warni hec'h-unan ha drezi hec'h-unan, war dachenn ar boued, war dachenn ar mererezh, peogwir en em zibabe Breizh hec'h-unan-penn hep sikour eus an diavaez, Breizh o kas da Bariz boued ha danvezioù a bep seurt muioc'h eget na reseve : ar fedoù a oa ar fedoù. War dachenn ar c'hultur kenkoulz-all en em startae pep tra. Peadra da lakaat ar Jakobined da fuloriñ.

433

Un dra arouezus-kenañ a oa bet c'hoarvezet gant unan ac'hanomp. Un den a-berzh Vichy a oa deuet d'e welout o krediñ e oa a-du gant soñjoù kreizennour gall. Ha displeget en devoa e oa gouarnamant Vichy nec'het-kenañ gant an Emsav. Met petra d'ober : mont e-barzh an Emsav evit distrujañ anezhañ dre an diabarzh ? Ar Vretoned, siwazh, en em ziskoueze disfizius ; krouiñ un Emsav all e-kichen, renet gant tud etre daouarn ar gouarnamant ? Ret e vije kaout anezho ; d'an trede, lazhañ gant finese ar re a oa pennoù bras an Emsav, ampoezon, gwall-zarvoudoù... ? Hogen ne oa ket sur e oa ar gwir renerien ar re en em ziskoueze e penn.

Kenteliet e oamp... Dont a reas 1943. Ha gant an diskar-amzer e c'houlennas Roparz Hemon diganimp aozañ e Gwengamp ur vodadeg. Evit tud ar Framm Keltiek e oa, ma 'm eus soñj mat. Kavet e voe e Rustang un ostaleri, ha prientet pep tra gant Yann Gwionvarc'h ha tud Ti Breizh Gwengamp. Pred a-gevret. Goude-se emvod : Roparz Hemon a dlee komz da gentañ, ha goulennet en devoa diganiñ displegañ va soñj da c'houde. Ret eo lavarout e peseurt degouezh en em gavemp : Bricler eus Kemper a oa o paouez bezañ muntret en e di d'ar 4 a viz Gwengolo ; hag un tammig diwezhatoc'h, d'an 12 a viz Kerzu eo an Aotrou Perrot a dlee bezañ mindrailhet, en un hent kleuz eus Skrignag, o tistreiñ d'ar gêr goude lavarout an oferenn e chapel Sant-Kaourintin.

Prezegenn Roparz Hemon na voe teñval-meurbet. Santout a rae konnar ar C'hallaoued, tan ha kurun, o stankañ a-us dimp. Hag ar gwir a oa gantañ. Fromet-kenañ e oamp. N'ouzon ket penaos e klaskis adreiñ kalon d'an holl en ur lavarout ne oa ket en aner hor boa labourer, hag e tleemp bezañ frealzet, ha goude ma rankfemp paeañ ker hor labour evit Breizh, gant ar soñj e savfe un deiz bennak en dazont, ar pezh hor boa hadet. Un arvest souezhus-dreist e voe : tud a leñve, reoù all en em vriatae, Alan ar Berr a sailhas d'am c'herc'hen da boket din...

434

Pa zeuas eta warnañ eur an toullbac'h ha trubuilhoù e brosez e ouie mat Roparz Hemon, a bell 'oa, petra oa da c'hortoz. Hag-eñ ne oa ket da lakaat war e gont, disoc'hoù mat an emsav sevenadurel ? Met n'eo ket se a voe tamallet dezhañ : rebechet e voe dezhañ munudoù a netra, gant ur pilpouserezh mezhus-kenañ evit justis Bro-C'hall. En abeg da dud Breizh-Veur, Kembreiz dreist-holl, ne felle ket d'ar C'hallaoued barn war ar pezh a oa gwir abeg ar prozez, obererezh Roparz Hemon evit emsav ar yezh. Gouzout a raemp o devoa graet Kembreiz trouz e Parlamant London. A-benn ar fin ne voe tamallet da Roparz Hemon nemet ur pennad bet skrivet er gazetenn Arvor diwar-benn Gouarnamant Vichy ha kelennadurezh ar brezhoneg, ha tabutet e voe diwar-benn an droidigezh da reiñ da c'herioù 'zo eus ar pennad. Ar pezh avat a felle d'ar C'hallaoued a oa terriñ anezhañ diouzh e vicher a gelenner, da reiñ frankiz da reoù all da vestroniañ er Skol-veur, ha sed ar pezh a rejont.

Ne oa ken d'ober dezhañ nemet klask fred e lec'h-all. A drugarez Doue e kavas ur gador a gelenner en Institut Dulenn e-lec'h en deus gallet bevañ ha studiañ en ur embann e labourioù. Kalz a anaoudegezh vat a dleomp d'an Iwerzhoniz evit an degemer-vat hag ar skoazell o deus roet d'ar Vretoned bet ranket ganto divroañ.

Ar pezh am souezhas koulskoude e lizheroù kentañ bet skrivet din gant Roparz Hemon eus Iwerzhon eo ne ouie netra Iwerzhoniz diwar-benn Breizh. Preder an divroad a voe eta ober a bep tu prezennoù diwar-benn hor bro, hor yezh, hol lennegezh vrezhonek, skrivañ pennadoù, treiñ troidigezhioù : evel-se e c'houlenne diganin aotre da implijout ar pezh am boa skrivet amañ hag ahont. Sur-mat en deus an oberiadur-se taolet frouezh.

Zoken goude tremen war an tu all d'ar mor hon eus kenlabouret war veur a dra : klask a rae, ar muiañ ar gwellañ, kaout darempred gant Breizh vihan, ha derc'hel da bouezañ war an emsav speredel. Hogen, ret eo en anzav, bep ma tec'he ar bloavezhioù kuit, e teue diaesoc'h-diaesañ dezhañ gouzout da vat petra teue Breizh da vezañ : al lizheroù n'int ket a-walc'h. E-pad pell eo bet evidomp ur gudenn beajiñ. Me va-unan n'on bet d'e welout e Dulenn nemet ur wech : gwir eo n'on ket ur foeter-bro, anzav a ran n'eo ket kalz.

435

Labourioù 'zo hon eus savet a-gevret koulskoude. Treuzskrivet em eus evitañ kantikoù gwenedek Dornskrid Bignan, bet adkavet ganin e levraoueg Emil Ernod : evel a ouzoc'h eo bet embannet gant Roparz Hemon e 1956 dindan an anv *Christmas Hymns in the Vannes dialect of Breton*, en Institut Dulenn. An dornskrid-se, evel ur strobard reoù all dineizhet ganin e paperoù Ernod, a zo bremañ e levraoueg an Dublin Institute, am boa fiziet e Per Denez da gas dezhañ : ha tennet en deus implij anezho, rak gant e labourioù en-dro d'ar c'hrennvrezhoneg en deus kaset kalz war-raok hon anaoudegezh eus ar yezh.

Hon lizheroù a gomz kalz eus hon labourioù, pe ar re a sevenan, pe ar re savet gantañ. Sed da skouer ul lizher eus an 12 Genver 1973.

Aotrou ker,

Ur blijadur vras eo bet din lenn ho lizher. Deoc'h ivez, bloavezh mat, ha Doue d'ho skoazello da gas da benn ho labourioù talvoudus.

Gant kalz dudi am eus lennet " Gwiadenn ar Vuhez" gant Benead. Eno ez eus, a gredan, darn eus ar barzhonegoù kaerañ bet savet biskoazh e brezhoneg, hag, ouzhpenn kened, magadur d'ar spered ha d'ar galon. Mirout a ran al levrig war va zaol-skrivañ, da gavout peoc'h ha frealz pa vezañ tost da vezañ sammet gant prederioù ar vuhez.

Spi am eus e c'hallo Huon lakaat moulañ ar Salmoù dizale. Gouzout a ran e vezo atav kavet abeg gant tud 'zo. Hogen al labour graet a chom hag a zoug frouezh daoust da hep tra.

Kenderc'hel a ran gant va labourioù gwellañ ma c'hallan. Eveldoc'h en em gavan kalonekaet o welout ar re yaouank o tont niverus d'ar yezh, hag ar Vro tamm-ha-tamm o tihuniñ. Poent e oa.

Va gwellañ gourc'hemenoù d'an Dimezell St Gal.
Ganeoc'h a galon bepred,

Roparz Hemon.

Bepred an hevelep doug d'an oberennoù talvoudus hag an hevelep doare da varn en un taol reizh ha berr, daoust ma troe gant an amzer da vezañ didaeroc'h. A-viskoazh e oa bet diaes dezhañ prizout ar fardachoù ha pa vefent bet skrivet e brezhoneg mat : ho pet soñj eus *Bouetaerien al Loar* en Aotrou Bimbochet.

436

Hogen, santout a raen e yec'hed o wanaat. Daou vloaz goude, n'eo ket ken asur ken e skritur : ul lenner-skritur a zo ac'hanon a bell 'zo. Krog eo al lizherenoù da grenañ an dra-se a vo din anatoc'h-anatañ gant al lizheroù diwezhañ. Berroc'h e teuio ivez ar bilhedoù da vezañ. Evit ar mare, 18 a viz Genver 1975, eo bepred ar pezh a zo evitañ ul lizher hir, ur bajennad vras eus e skritur.

12, Norwood Park, Dublin, 6
18-1-75

Aotrou ker

Bennozh Doue deoc'h evit ho lizher. Deoc'h e kasan ivez va gwellañ hetoù a vloavezh mat.

Trugarez evit leur ar Salmoù ha Reolenn sant Benead. Setu aze labourioù kaer hag a bado. Evel ma lavarit, gwelloc'h eo sevel oberennoù-diazez, da dalvezout e-pad pell, eget koll amzer gant disterachoù, a vez lennet ur wech hepken.

Lakaet em eus levr ar Salmoù war va zaol-skrivañ em c'hambr-studi, ha bezit asur ez eo evit gallout digeriñ anezhañ alies.

Kenderc'hel a ran gant va labourioù. Dornskrid va " Geriadur istorel " a ya bremañ betek al lizherenn R, ha va " Yezhadur istorel " a dle dont er-maez er sizhuniou-mañ, a gredan.

Glac'haret-bras on bet gant ar c'heloù fall diwar-benn Langleiz. Bep bloaz, war-dro ar c'hentañ a viz genver e skriv din, ha souezhet oan, rak n'em eus bet netra er bloaz-mañ. Seurt kleñvedoù, d'e oad, n'hellont ket bezañ pareet, daoust ma c'hell ar c'hlañvour padout e-pad meur a viz.

Grit va gwellañ gourc'hemenoù d'an Dimezell St Gal. Spi am eus ez aio gwelloc'h dizale. Lavarit dezhi n'he deus ket ezhomm en em skuizhañ o skrivañ din.

Ra vezo ar bloaz-mañ frouezhus evit al labour war dachenn ar yezh hag al

lennegezh. Tud yaouank e-leizh a studi ar brezhoneg bremañ. Hep mar, lod anezho da vihanañ a zalc'ho.

O c'hortoz Izaia, e hetan deoc'h yec'hed da c'hallout labourat start a-hed ar bloaz.

*A galon ganeoc'h,
Roparz Hemon.*

437

Gant an 28 a viz Genver 1977, e vilhed a zo war un dro berroc'h ha teñvaloc'h. « Un nebeut mignoned a soñj ennon, a drugarez Doue », en em santout a ra e-unan-penn, pell diouzh pep tra. Hag en em sankañ a ra en e labourioù. Ar geriadur istorel a ya bremañ betek ar ger « tost ». Emañ o voulañ " Doctrin ar Christenien ". Evit ar wech kentañ e klemm diwar-benn an amzer. « Kalet eo ar goañv-mañ : erc'h, rev, avel pe c'hlav bras ».

Hag e teuas da soñj din eus ar barzhoneg berr am boa savet evit enoriñ e 70 vloaz, e niverenn 142 " Al Liamm " :

E-pad ma ren ar goañv er-maez,
Emañ dindan an douar, o labourat hag o vountañ,
Ar roz-kamm,
E kalon pep unan, ur steredenn.

E koun ROPARZ HEMON

Gant donjañs d'e vemor
Doue d'e bardono...

- Ur c'heloù trist 'm eus da gemenn deoc'h : Roparz Hemon 'zo marv en noz tremen e Dublin. Emañ ar c'heloù a-baouez degouezhout er studio, amañ e Brest.

Setu 'pezh a lavare Mari Kermareg an deiz-se da greisteiz. O tebriñ va lein edon, evel bemdez, d'an eur-se ma vez klevet keleier brezhonek war Radio-Armorik.

N'eus ket ezhomm da c'houlenn. Chomet 'oan mantret. Gouzout a raen ne dae ket mat, ha gouzout a raen ivez e tlee Ivona Martin mont da dremen gantañ un toullad devezhioù, hag e zegas, ma aotrefe e stad, da echuiñ e amzer e bro e gavell. Siwazh ! an deiz a-raok ma tlee loc'hañ oa degouezhet ar c'heloù...

Evidon-me, an deiz-se, oa echu d'ar c'heleier. Gwasket 'oa va c'halon, troc'het va fred. Frank oa bet an deiz-se lodenn va c'heneiled blevek. Lavarout a rafen gaou o komz eus ur mor a daeroù. Hogen, n'oan ket evit mirout da zifronkañ ha gouelañ a raen evel ma vije marv unan eus va c'herent nesañ. Fromet holl o soñjal e planedenn an den-meur-se eo bet Roparz Hemon.

Ur soñj trumm a dremenas evel ul luc'hedenn em spered. Ur skeudenn 'zo war siminal bihan va c'hambri. Pegeit 'zo ? A belec'h eo deut aze ? N'am eus ket soñj ken. Met war ar skeudenn a zo tri den 'n o sav. Abeozen, Roparz Hemon, Yann Sohier. Doue d'o fardono o-zri. Aet 'oan ta da lavarout un de Profundis dirak ar skeudenn-se, ha kerkent goude, da gutuilhañ teir rozenn diwezhañ a chome c'hoazh el liorz ; unan wenn, unan roz, unan ruz. Hag o lakis 'n ur podig gwer, e-kichen an tri breizhad aet da anaon.

Ne c'hellen ket mui. Ar rest eus an deiz he deus beajet va memor e-touez ar pezh a anavezen eus oberennoù Roparz Hemon.

439

An deiz war-lerc'h, ur gartenn skrivet war ar prim gant Ivona Martin a gemenne din an darvoud, o lavarout e kemere hent Iwerzhon d'an noz, an 30, oc'h esperout e teufe ar c'horf da vez ar familh da Vrest.

Goude kreisteiz oa deut an Aotrou Klerg da welout ha me oueze ar c'heloù. Hag eñ trechalet gant an doan ne c'hellje ket mont d'an obidoù ; kement a c'houzañv a-vareadoù gant e zaoulagad.

Evidon, n'oa ket kistion. Pell 'zo va yec'hed n'aotre ket din beajiñ. Poanuis eo, met boaz on. Dre va spered ha va c'halon e vezañ memes tra e-touez ar c'hañv.

Kalz a zlean da Roparz Hemon. Eñ eo en deus digoret din dor al Liorzh espar-se m'eo evidon al Lennegezh Vrezhonek, degemeret en e gelaouenn *Ar Bed Keltiek* va barzhonegoù dister ha roet kalon din da vont war raok. Panevet da Roparz Hemon ha da Ivona Martin n'am befe ket duet nemeur a baper ! Pasianted o deus bet ganin, rak, ma lennen brezhoneg abaoe va bugaleaj, skrivañ n'em boa graet morse, na taolet pled eus an doare-skrivañ. Lenn a raen dre blijadur. Em bleud 'n em gaven atav o lenn brezhoneg. An Aotrou Klerg, bennoz dezhañ, en deus abuzet amzer o tifaziañ din va skridoù kentañ. Ivona a lavare din : « N'em c'hallit ket re, degasit dimp forzh petra, reizhet 'vo pa vo ezhomm ». Tammig ha tammig eta, ha gras da dud a skiant hag a galon on deut da gaout danvez a-walc'h

da sevel " Kan an Douar " .

Evel reizh, kaset em boa prim ur skouerenn da Roparz Hemon, ha degemeret digantañ, nebeut amzer goude, ul lizher o lavarout din en devoa lennet al levr penn-da-benn hep diskregiñ. Da heul, ur ger bennak a c'hourc'hemennoù.

Netra em buhez n'eus graet biskoazh muioc'h a joa din, rak ma ouezen oa un den gwirion, na glaske morse touellañ den, hag unan eus ar re varrekañ da varn un oberenn... Ne verne din, goude, petra vije lavaret na soñjet eus va zammig levr. Barnet 'oa bet gant Roparz Hemon, a-walc'h a oa evidon.

Souezhus eo pegement en deus skrivet en e vuhez evit ar Bobl, ha war danvezioù ken liesseurt.

Souezhusoc'h c'hoazh eo gwelout pegen diseblant e chom ar Bobl e-keñver an dud-se a ouestl o buhez a-bezh da danzen ul lennegezh evit tud ar Bobl.

Koumanantet on bet da *Ar Bed Keltiek* adalek ma oa deut da vezañ ur gelaouenn voutin, betek an niverenn diwezhañ. Nag a ganaouennoù, nag a gontadennoù, nag a bezhioù-c'hoari o tereout ouzh ar Bobl ! Ha chomet al lodenn vrasañ anezho disimplij !

440

Ur gerseenn oa bet evidon diouerout " A.B.K. ". Evit an dudigoù n'hellont ket prenañ journalioù bemdez, pe evit ar re, n' o deus ket amzer da lenn kalz, oa un drugar kaout bep miz un diverrañ eus an darvoudoù pouezusañ pe iskisañ tremenet dre ar Bed e-pad ar miz. Un druez, e gwirionez, gwelout ne servije al labour dispar-se nemet d'un niver izel a-walc'h a goumananterien.

Kurius a-walc'h vefe gouzout pegement a zeskarded o deus gallet tapout deskiñ yezh o Mamm-Vro gras da levrioù Roparz Hemon : geriadurioù, yezhadur, méthode rapide, h.a...

Met ar paour-kaezh Bretoned n'anavezont ket o zud veur ! N'o deus ket kalz anaoudegezh vat e-keñver ar re a labour da sevel dezho o enor dirak ar broioù all. An Istor a varno ! ! !

N'anavezan ket holl oberennoù Roparz Hemon. Ul lodenn vras evelkent outo 'm eus em zi, gras da Ivona, Bennozh Doue dezhi. Ma vefe goulennet diganin pehini eus e levrioù a blij ar muiañ din, va respont vefe sur a-walc'h : " Alanig an tri Roue ", ken brav eo kontet ennañ an Istor Santel deut da vezañ ur vojenn dudius gant tudennoù Breizh mesket gant tud an Douar Santel. " Bimbochet e Breizh " zo ivez farsus kenañ ; ar pezh na vir ket ouzhin da brizout e skridoù siriusañ se zo sklaer.

War dachenn ar Varzhoniezh emañ e-touez ar re uhelañ, don ha fromus eo an danvez ha kalfichet gant kement a ijin. E droidigezhioù diwar ar yezhoù keltiek : " Islwyn ", da skouer, am eus karet kalz.

E labour pouezusañ eo bet Gwalarn. Er gelaouenn-se eo bet diwanet gwellañ skrivagnerien hor c'hantved.

Bet eo Roparz Hemon tad al lennegezh vodern e Breizh. Ha ne vern pet kantved he deus Breizh da vevañ c'hoazh, ha ne vern pegen skedus e teufe da vezañ e-touez an holl vroioù, hor c'hantved a chomo merket gant Roparz Hemon.

Enor d'e Vemor er Bed-mañ ha Joa d'e Ene er Bed-all !

Roparz Hemon hag arz ar c'hoariva : " Fostus an Doktor daonet "

Daou-ugent vloaz zo, dres er bloaz-mañ, e voe savet evit ar wech kentañ, dindan banniel ar Bleun-Brug, pezh-c'hoari brudet Christopher Marlowe (1564-1593) : *Fostus an Doktor daonet*, aozet ha lakaet e brezhoneg gant Roparz Hemon.

An oberenn dramaek-se a oa bet embannet war *Gwalarn* pevar bloaz a-raok. Plijout a reas din kenañ, da gentañ dre an danvez, ar spered, d'an eil dre an doare-c'hoari, ha d'an drede, dre an droidigezh vrezhonek a reas Roparz Hemon, war-eeun, na petra 'ta, diwar ar saozneg. Sur-mat, n'eo ket bet ul labour aes evit rener Gwalarn kempenn oberenn Marlowe, dreist-holl evit krennañ anezhi, evel ma oa ret evit gellout he c'hoari. Hogen Roparz Hemon a zeuas a-benn d'hen ober, e div lodenn rannet e dek taolenn, paket-krenn, leun a vuhez, a venozioù don, uhel a spered, hag ivez a venozioù fentus mesket en istor skrijus an Doktor Fostus. Ar brezhoneg a zo fraezh, bev, hag an divizoù skrivet a-ratozh kaer evit ar c'hoariva, pa soñjer en deus Roparz Hemon lavaret diwar e benn e-unan : « N'em eus biskoazh c'hoariet, na lakaet ar re all da c'hoari. Evel-se n' em eus skiant-prenet ebet. Hogen gwelet em eus meur a c'hoariva e meur a vro. A zo muioc'h, karout a ran arz ar c'hoariva gant va holl ene ». (1)

Ar c'homzoù-se, a zegas soñj din eus re Goethe, goude m'en devoa lennet trajedienn Marlowe war Fostus : « An oberenn-se, eme ar barzh alaman, he deus roet din ar c'hoant da zeskiñ skrivañ evit ar c'hoariva ». Daoust ha n'eo ket bet ar memes tra evit Roparz Hemon ? Ne vern, un taol-mestr a reas gant e Fostus.

442

Ouzhpenn, rener Gwalarn, hag a lavare ne oa ket eñ un den a vicher war arz ar c'hoariva, a roe kuzulioù, e 1926 dija (2), war ginkladur ar c'hoarilec'h. Ne oa ket a-du evit ar c'hinkladurioù livet ha koustus meurbet : « Setu ar wirionez noazh, emezañ, evit peorien eveldomp, ar marc'hadmatañ ar gwellañ ! »

« 1. Da ginkladur adreñv, ur stign ; glas-wenn, ma c'hello kemer pep liv a vo skignet gant ar c'hleuzeurioù. Ha netra ouzhpenn. Ur gambr hoc'h eus ezhom ? Degasit un daol ha div gador war al leur-c'hoari. Ur sal en ur palez ? Degasit peder skaoñ. Ur straed, ur c'hoad, ar mor, an aod, ul lanneg, kribenn ur menez ? Na zegasit netra. Ho stign a vo kement-se. Deoc'h da reiñ dezhañ, gant gwerennoù livet, al liv a zere ar gwellañ.

« 2. Dre sevel ha gouzizañ ho stignoù, e c'hellot tremen eus an eil arvest d'egile buan meurbet, hep an ehanoù-arvest-se, kasaus d'an arvestourien.

« 3. Mar fell deoc'h, koustet a gousto, kaout lec'h-livadurioù, arabat deoc'h ankounac'haat ez eo graet ar c'hlinkadur da ginklañ, ha n'eo ken da zrevezañ traoù ar bed. Un dachennad livet du, evel ma lavar Yeats, hag a-us, un dachennad alaouret, a c'hell skeudenniñ an oabl hag an douar. E-lec'h tresañ ur wezenn, tresit an drolinenn hepken. Pezhioù 'zo, e gwirionez, a ranker c'hoari dirak ur gweledva un huñvre... Dilhad ar c'hoarierien a zo darn eus ar c'hinkladur. »

Mat, Roparz Hemon a oa dres war an hent-se digoret er bloavezhioù 30, gant un nevezour eus Arz ar C'hoariva : Léon Chancerel, a savas e 1933 ur greizenn studioù ha displegadurioù war Arz ar C'hoariva (3). Bez' e oan-me, d'ar c'houlz-se, eus e ziskibien, gant Olivier Hussenot, J.-P. Grenier, Andrea Clément hag all. Ha va youl a oa implij er c'hoariva breizhek doareoù nevez Chancerel, da skouer kinkladur ijinnet gant stignoù a bep liv, gwiskamantoù krouet a-ratozh ha nann feurmet. Fostus an Doktor daonet a oa savet dres evit bezañ displeget evel-se.

An aotrou Perrot - yaouank atav a galon hag a spered - ha prest da zegemeret kement menoz nevez gant ma veze reizh, a harpas raktal va c'hoant da lakaat c'hoari Fostus er Bleun-Brug. Ar pezh-c'hoari a blije kalz da rener Feiz ha Breiz, aozet ha troet e brezhoneg evel m'en devoa graet Roparz Hemon :

443

« E Fostus a zo diouzh hor ger-stur-ni : Diwar c'hoari, kelenn », eme an aotrou Perrot en ur frotañ e zaouarn, pa veze kontant.

Ouzhpenn, er bloavezhioù-se, hor pal a oa nevezañ ar c'hoariva brezhonek. Rak-se, evit Bleun-Brug 1938 e Lanuon, hon devoa savet un abadenn c'hoariva gant an teir oberenn-mañ : *Fostus an Doktor daonet*, *An Tamall*, eus Langleiz, ur pezh hag a oa ennañ ur gentel evit ar gerent a fell dezho reiñ un deskadurezh c'hall d'o bugale a-raok an hini vreizhat, hag **Ar C'hornandoned diwezhañ**, ur gontadenn eus Mari-Anna Abgrall, kempennet evit ar c'hoariva gant an aotrou Perrot ha me. Met un dra koulskoude va souezhas gant Fostus : ugent c'hoarier. Ha Roparz Hemon da reiñ ar guzuliadenn-mañ : « A-walc'h ez eus gant c'hwec'h. Unan a raio Fostus, unan Mefistofelez. Ar rolloù all a c'hell bezañ rannet etre pevar c'hoarier ! ».

Furoc'h e kavimp memes tra ober gant dek, rak hor c'hoarierien-ni ne oant ket c'hoarierien ouesk, boazet da vale war roudoù Frigoli ! Re Chancerel, en o zouez ar re a dlee bezañ brudet dindan an anv " Les Frères Jacques " (daou anezho a zo Bretoned), a vefe bet barrek da heuliañ kuzul Roparz Hemon.

Rak-se 'ta, an darn vrasañ eus c'hoarierien Fostus, dre ma oant eus Lanuon hag eus Bear (Kelc'h keltiek hor mignonez Ivona Galbrun), a voe kenteliet gant an aotrou Per Bourdelles, dedennet eñ ivez gant Fostus Marlowe. Karget e oan-me, eus kempennidigezh ar c'hoari hag eus tresadur ar gwiskamantoù. Evit ar re-mañ e tibabis livioù flamm a-ratozh. " An Ti Labour Azeulerezh ", eus Sant-Brieg, renet gant an Itron a Blanhol, a reas ar gwiskamantoù diwar va fatromoù.

Me a oa Fostus, ha Mefistofelez, eus a Skrignag, nann abalamour ma vez er vro ouez-se « kaset an diaoul da grignat », met Yann Lozac'h, e anv, kalvez ha sakrist, a oa ur c'hoarier hag a zistage mat-tre ar brezhoneg hag a ouie c'hoari.

Evit sonerezh ar c'hoari, am bije karet implij ar binvioù erbedet gant kreizenn arz dramatikel Chancerel, da lavarout eo, reizhoù-sonerezh, anvet " batterie " e galleg, pe c'hoazh ar Gwagennoù Martenot (4), nevez ijinet en amzer-se, hag a genglote gant drama Fostus. Met ur gudenn a arc'hant a oa evidomp. Ha setu penaos e roas Langleiz e skoazell deomp en ur c'hoari gant un heskenn-sonerezhel. Feiz avat, ne ouiemp ket betek neuze, e oa hor c'heneil arzour ampart war ar benveg-se ! Estlammet e oamp pa dennas eus e heskenn vurzhdus sonioù iskis, strobiniellus, aspedus, klemmus, evel da skouer ton kaer an *Diaes Irae*, ha tonioù eus ar *Barzhaz Breizh*.

444

Erfin, pebezh enor ha dudi evidon-me da vezañ Fostus, a roe e gorf hag e ene da Lusifer ha d'e gannad Mefistofelez. Ouzhpenn, oad Fostus Marlowe am boa e 1938 : den yaouank, o klask plijadurezhioù ar bed, an enorioù ; ar c'hontrol eus hini Goethe a ra eus e Fostus ur c'hozhiad fastet. Ar pezh a roas trabas din a voe ar bommoù latin, dreist-holl ar pedennoù achantouriezh da Velzebut ha da Vefistofelez : an aotrou Perrot va c'hentelias da zistripañ fraezh an " oremus " -où diaoulek-se !... Met an diviz a roas ar muiañ a vec'h din a oa finvezoù diwezhañ Fostus : un diviz kaer-dreist ! Pep ger a zo a bouez, evel notennoù sonerezh. Hogen, ret e oa din ivez teurel evezh bras ouzh ar sonerezh e-unan : heskenn Langleiz, tarzh ar gurun, son an daouzek taol hanternoz, eur diouganus evit daonedigezh Fostus.

Ar c'homzoù pennfollet, spontus, ijinet gant Marlowe ha troet kaer en ur brezhoneg barzhonius gant Roparz Hemon, o tisplegañ dizesper Fostus a ro un urzh dic'halloud d'ar stered a dro en oabl da chom a-sav « evit ma na vo mui a amzer,

ma na zeuio ket hanternoz » ; d'an heol da sevel « ma vo deiz bepred »... E youc'hadenn skrijus da Zoue, pa wel « gwad ar C'hrist o tiverañ », hag ar paour-kaezh Fostus da c'houlenn aluzen un dakennig hepken evitañ da vezañ salvet! E c'halv diroll d'ar menezioù da gouezhañ war e benn, evit e guzhat diouzh kounnar Doue ! E bedenn da chom en Ifern « mil vloaz, milmilion vloaz », gant ma vo salvet en diwezh. E rebechoù c'hwerv da Vestr ar bed, d'e gerent, erfin, an aspedenn spouronus-mañ : « Va ene, ra vezi skuilhet e takennoùigoù dister, da gouezhañ er mor-bras, lec'h ne vi ket kavet ». An unangomz hir-se a oa « tamm kardedded » ar pezh, evel ma lavar ar c'hoarierien. Ha pelloc'h, pa dape krog ennon Mefistofelez hag e ziaouled, e oan skuizh-marv war al leurenn, endra ma kouezhe ar ouel dindan ar strakadennoù ! Pebezh gopr evelato da vezañ c'hoarierien ar Fostus-se, ha servijet mat dreist-holl, a gredan, hor c'hoariva, en div abadenn eus Bleun-Brug 1938, dirak ur mor a arvesterien, en o mesk brogarourien, diskibien Gwalarn. Keuz bras avat am boa ne oa ket Roparz Hemon en o fenn. N'am eus ket soñj ken eus an abeg a viras outañ da zont da Lanuon.

445

Evidon c'hoazh, eus an holl rolloù brezhonek am eus bet displeget, hennezh eo hep mar an hini am eus karet ar muiañ, hag a zo chomet sanket em spered. Daou-ugent vloaz goude, e tibunan komzoù Fostus, evit va flijadur met ivez gant hiraezh da amzer va stourm war leurenn ar c'hoariva breizhek, hag e lavaran evel va fennroll : « C'hwek e kavan soñjal en amzer-se », da lavaret eo er bloavezhioù 30 ha re 40-44, ar re-mañ hag a roas tro da Roparz Hemon, evel m'en deus hen anzavet e-unan, da oberiañ digabestr evit hor brezhoneg hag evit hor Bro.

Fostus an Doktor daonet a voe diskleriet a-nevez e miz Here 1938, evit gouelioù kantved marv Ar Gonideg, lidet gant ar Bleun-Brug e Konk-Leon. Da goulz Bleun-Brug 1939, e Kemper, hon doa divizet hen adc'hoari, gant daou bezh all, eus an dibab : *Koroll ar Vuhez hag ar Marv*, eus Langleiz, ha *Marvailh an ene naonek* eus Tangi Malmanche, rak goulennet hon doa digant oberour *Gurvan* lakaat evidomp e brezhoneg (pezh a reas a galon laouen) ar stumm nevez savet e galleg e 1930, eus e bezh-c'hoari. Met ur c'hoari all, ar brezel, diskleriet e miz Gwengolo, a skubas ar Bleun-Brug hag hon huñvreoù kaer... evit ur pennad !

Dek vloaz goude, e 1949, setu ar C'hallaoued o tizoleiñ a-greiz-holl oberenn brudet Marlowe, displeget en " Théâtre de l'Oeuvre ", e Pariz, dindan renadur J. Le Poulain. Met ar pokyol-se, evel ma lavarer e Bro-Dreger, ne welas e Fostus Marlowe, nemet ur farserezh ! E gwir, farserezh a zo er pezh, ya, met ret eo prederiañ war an oberenn a-bezh, ha gwelout uheloc'h ebet ar bouton-kof !

Roparz Hemon, eñ, a drugarez Doue, en deus merzet splann menoz Christopher Marlowe. Pebezh diforc'h etre ur spered breizhat hag ur spered gall-parizian a ra war-dro an " Théâtre de boulevard ". N'eo ket ar memes keustereenn !

Daoust da se, ar " Figaro " da embann « e vo eta displeget evit ar wech kentañ e Bro-C'hall Fostus Marlowe, bet c'hoarierien koulskoude lies gwech e Bro-Alamagn hag er Flandrez ». Evel just ne ouie ket ar " Figaro " hag e genseurte e oa bet diskleriet e Breizh dija, dek vloaz a-raok Bro-C'hall, istor skrijus an Doktor Fostus, hag e brezhoneg hepken, troet kaer gant diazeour Skol Walarn. Ur wech c'hoazh, bennozh Doue dezhañ !

(1) Gwalarn, Here 1926.

(2) Gwalarn, Here 1926.

(3) Centre d'études et de représentations d'art dramatique -Comédiens Routiers.

(4) O implijet em eus diwezhatoc'h em film " Mister ar Folgoad " hag e c'hoari ar Barzhaz Breizh, e Bleun-Brug Lokorn.

EN EÑVOR DA ERNEST AR BARZHIG

Bruzhunoù diwar e « jez », evel ma teuont em fenn en-dro hep tamm urzh ebet

Er bloavezh 1936, me ' gav din, em eus graet anaoudegezh gantañ, pe e 1937, ne c'hellan ket hel lavarout resis-resis. Brav-tre e oa an amzer, soñj mat am eus. War borzh bras an eil Depod e oa, e Kervourzh. Edon o tont eus kentañ Depod Brest pe eus ar pempvet depod, piv 'oar ? Ha setu m'edon an hini diwezhañ eus un hir a aridennad-vartoloded yaouank, o c'hortoz dindan an heol dirak dor ar c'hlañvdi evit bezañ « brochet » a-enep da bep seurt kleñvedoù : ar vrec'h, an difteri, droug-ar-c'harv, ha me ' oar-me ! O vezañ ma ne blije ket din koll va amzer, edon o lenn ul levr bennak, un niverenn eus *Gwalarn*, sur. Ha setu ur martolod diwezhañ oc'h erruout a-ziadrenñ hag o chom en e sav stok ouzhin. Santout a ris un daoulagad bennak o klask lenn an tamm levr edon o terc'hel etre va daouarn hag a-daol-trumm ur vouezh laouen o lavarout din e galleg, pe e brezhoneg, ne ouzon tamm ebet ken : « Met, brezhoneg eo ar pezh a lennez ! - Ya 'vat, a respontis-me e brezhoneg ! Ha te zo Breizhad ? - Ya, a respontas Tonton Ranest (evel-se e voe anvet diwezhatoc'h gant va zri mab), eus ar Roc'h. Met ne c'hellan ket lenn, na skrivañ. Se a blijfe din kalz avat, ha, peogwir ez omp amañ evit ur pennad mat, bez' en em welimp goude, pa vo echu hor reuz ! » Ha setu ! Berr e voe, brochet e voemp hon-daouig, klañv-moñs da c'houde e-pad un devezh leun, met an hadenn vihan a oa bet taolet en douar mat ha ne zaleas ket da gellidañ en un doare sebezus !!

447

*

Antronoz en em weljomp adarre, ha se a-hed sizhunvezhioù. Ha dao d'ar brezhoneg ! Un dudi e oa evitañ dizoleiñ ar yezh, ha labourat a rae aketus, ha lonkañ a rae kement levr brezhonek a bresten dezhañ, rak ur bern am boa degaset ganin, ha kelaouennoù a bep seurt, en o zouez Dihunamb, Breiz ha zoken Breiz Atao. Difennet e oa resev ha lenn B. A. Den ebet avat ne daolas pled ouzh an difenn-se. Hor mistri a oa Bretoned an holl anezho, ha brezhonegerien, ha gwelet mat e vezemp ganto. Ya ! ankounac'haet em eus menegiñ e fellet da Ernest bezañ fourrer pe, m'em eus soñj mat, komis-ar-bevañs, peogwir ne oa ket kreñv a-walc'h evit bezañ war ar pont pe e lec'h all. Hag o vezañ m'edon-se o tanzen un arnodenn evit dont da vezañ sekretour-morlu, e veze aes-tre evidomp en em welout, lenn, skrivañ, labourat war ar yezh, ha me 'oar-me !

*

Ur c'henderv-kompez dezhañ a oa ivez en depod, Trevidig e anv, ur brezhoneger ampart. Barzhig en doa lakaet en e benn ober ur mailh war ar yezh eus e genderv. Ha deuet e vije a-benn, sur, rak dezhañ e plije ivez ar seurt traoù. Siwazh ! kaset e voe dizale da Vrest, ha setu ma voe torret al liammoù mignoniezh a oa bet skoulmet etrezomp. Hag e 1940 e voe lazhet ar paour kaezh Trevidig e Mers-el-Kebir gant obuzioù al listri saoz. Glac'haret spontus e voe Barzhig ha morse ne c'hellas ankounac'haat marv e genderv karet.

448

E-touez hor mistri e oa un Tregeriad, Kere e anv, hag a blije kalz da Ernest, ha din-me ivez, rak hennezh a dride ivez gant e yezh, a ouie mat-tre ha lenn aketus a rae *Breiz*, ha kuzulioù a c'houlenne digant va mignon. Evidomp-ni hon-daouig a oa un dudi ar vuhez-se. Ur Breton all a oa ivez a blije dezhañ eston, ur mestr-fuzuilher-mor, a oa bet e Diksmuiden er brezel pevarzek, ha torret e c'haloñsoù eno, o vezañ ma oa kavet mezhv-dall en ur foz-difenn, e-keit

m'edo an Alamaned o vont war-raok. Met se ne oa ket gwir. Badaouet e oa bet gant un aezenn-vougañ bennak, met ne ouezas ket en em zifenn dirak ar c'huzul-brezel, ha setu ma teuas da vezañ martolod eil klas en-dro ! Evitañ e oa ur vezh ha morse ne bardonas d'an ofiserien c'hall. Pa 'z aemp, Barzhig ha me gant ar re all, d'ober embregerezh-korf war un dachenn vras dirak ar mor, ha pellik a-walc'h diouzh en depod, dindan urzhioù an den-se, Mezegwenn e anv, bet dilezet gant e wreg, hag adc'honezet gantañ e c'haloñsoù setu ma teue en hor c'hichen, ha ret e oa kerzhout d'ar paz, sonn ha reut, en ur ganañ e brezhoneg. Ur blijadur divent e oa, nemet ar barizianed ne blije ket re an dra-se dezho. Ur wech echu hon embregerezh-korf e teue sec'hed deomp ha da Vezgwenn dreist-holl, ha ni a bae ur banne bier dezhañ. Ha gant e zent e lame kuit ar gapsulenn diwar gouzoug ar voutailh, spontus ! Ha gwech an amzer e skope gwad, devet e skevent, gouez dezhañ, e Diksmuiden, gant ar « gaz » daonet ! Ur Breton all a blije dezhañ kalz ivez a oa un eil-mestr-leviataer, Milin e anv. Hennezh a zeske dimp sañset, penaos ober gant ar bigi, ar gouelioù, ar roeñvoù, an eorioù, hag all. Met Barzhig ha me a yae atav e brezhoneg outañ ha desket en deus ganimp, ha gant Ernest dreist-holl, meur a c'her o tennañ da draoù ar mor. Ha bewech e lavare dimp : « Nendedie gast, komzit e galleg ! N'eo ket e brezhoneg eo e viot goulennataet ha me a glevo va fegement ! »

Un all, avat, na blije ket dezhañ, na din-me. Un eil mestr e oa, anvet Ivineg, ha hir e oa e ivinoù, va c'hredit ! Hennezh a oa ur spered strizh eus ar strishañ, ur seurt fas Gestapo, ur sklav, ha na c'halle bevañ nemet e skeud ministr gall ar verdeadurezh. Bras e oa ha treut, un dudi ! Ur sul vintin, a-raok mont e kêr d'an oferenn, hor boa lakaet en hor penn, Ernest ha me, chom kuzhet mat e kambr vras kentañ estaj an depod, abalamour na felle ket dimp-ni saludiñ an trivliv. Paour kaezh ! Ankounac'haet hor boa, ha setu ni war ar porzh bras gant hor c'hamaladed all ha nav eur o skeiñ hag ar c'hleron o seniñ : « d'ar banniel ! » Gast ! penaos ober ? Ha ni hon-daou o treuziñ ar porzh, ken buan hag an avel hag oc'h erruout e traoñ ar skalier meur... Ya da ! An Ivineg daonet ha na c'helle ket hor gouzañv, a oa eno hag a harzas ouzhomp da vont pelloc'h : « C'hwi a savo d'ar gambr pa vo bet saludet ar banniel trivliv ganeoc'h, pas a-raok, ha diwallit mat, paotred, ar prizon n' eo ket bet graet evit ar chas ! » Hopala, toutek ar pezh ac'hanomp, met leun a zispriz hag a gasoni evit ar paotr-hir-e-ivinoù !

449

*

Ne badas ket pell, avat, an tamm buhez eürus-se. Ernest a gouezhas klañv ha kaset e voe d'an ospital. Eno em eus e welet meur a wech evit e frealziñ. Met setu ma voe dizoloet ne gleve ket mat diouzh un tu. Echu evitañ skol ar fourrierien ! Klask a reas neuze bezañ degemeret da glañvdiour. A-benn ar fin ne voe ket degemeret ha kaset dizale d'ar gêr. Ha diouzhtu e kavas e « hent » e Mur : mestr-skol e oa galvet da vezañ betek fin e vuhez... A-raok kregiñ gant e labour nevez en doa tremenet un nebeut amzer e ti e dud, er Roc'h. Ha setu e lizher kentañ, dres evel m'en deus e skrivet :

Ar Roc'h 12/4/37.

Mignon ker

*Brema, prinçzet yaouancq, paz oc'h n'em saludet
Antreomp er c'hastell, evit ma vo leinet ;*

. . . . .

Zerri e ran ma leur - Zantez Genovefa - evit skriva d'it. Ar levr-ze, skrivet en yez Treguer, a zo bet roet d'in gant ma vamm goz.

Gant plijadur, ma vignon, a m'euz bet da lizer. Soñjal skrivin d'it e oan ive. Setu aze 15 devez aboe e hon en ty ma zud. En gwirione na m'eus ket kavet hir an amzer. Bale a ran atao ; bet hon en Guengamp 'ty ma genderv, en Lanhuon hag en Landreger.

Goulen res gant n'in ober traou vad evit Breiz hag deski 'welloc'h ma yez.

Perak e ran ?

1° Len ma levriou brezonek - 2° Dec'h goude kreiz deiz e hon aet da gileo " Paotred ar villa) " c'hoari : Eur c'hoantaden grampeuz. Bet zo kanet kalz ive en brezonek ha groet zo eur toll bombard. Araog achui an treou ar c'hoarierien a n'euz kanet : Bro goz ma zadou. Dioustu eur leañez a zo savet hag « ma jéz » a n'euz groet ive rakdal. Hanta, mignon plijadur a ra ze d'it ?

450

3° Touet m'euz d'it bean zo toullad mizio a brenfen " Breiz ". Han da skrivan da Wengamp.

- Gouvean res penos ve eur skrid brezoneg bep sizun war " L'ouest-Eclair " ar Yaou ? -

Mignon, anvezan ran 'barz skol ar Fourerien daou den a zo Bretoned mad moes (? mais) marvat eur tam temz reio vad d'e. Unan d'eonte a zo eur Fourier nevez, hanvet eo Maudire. Bean eo eur Hernevodd douz kichen Huelgoat. Eun den mad.

Egile zo ouz Kemperven, daou leou hanter ouz ar Roc'h. Hanvet eo Unvoas, eur Fourier coz - Bet eo gant n'in er skol Sant Joseph.

Groes d'eonte Bretoned dispar.

Klañ out bet, mignon ? Na res ket evel « ma jéz ». Ma hallez, n'aez ket biken d'an Hospital.

Kile ker, nerz vad d'it.
A greiz kalon
ar barzic

Ma genderv a zo an da Vrest abaoe an 8.

Ha setu bremañ va gwellañ mignon darev da vont da Vur evit bezañ skolaer kristen. Amañ da heul lod eus e c'hwec'hvet lizher, evit kemenn din ar c'heloù laouen - pezh a ziskouezo ivez an araokadennoù bras en doa graet endeo evit pezh a sell ouzh doare-skrivañ hor yezh :

... Breman, mignon, eur c'helou : Kuitaat ran Bro-Dreger evit mont da Gerne. Dimerc'her kentañ ez an da Vur. Te a ya da gompren : « ma jez » ya duhon d'ober skol. Direktor ar skol-se eo an Ao. abad Guillou eus Perwenan. Aruet eo du-man beza zo eun toullad deiziou gant « raton ar villach » da c'houlenn ac'hanoun da vont gantan. Kerkent em eus lavaret ya o sonjal e-barz bro dispar eo hini Mur. Me a gred e vo brao d'in...

*

451

1939 ! Ar paour-kaezh Ernest a rankas mont div wech d'an Ospital, ur wech e Brest, ur wech all e Gwengamp. Ha refurmet e vo pe ne vo ket ? Diaes da lavarout ! Tarzhet e oa an eil brezel-bed hag ezhom a oa eus a bep seurt tud, sañset, zoken eus ar re hanter vouzar, evit stankañ an toullou lezet gant an « afektidi ispisial », ken bras o niver ma ne chome ket a-walc'h a soudarded evit stankañ an hent d'an arme alaman. Ne chomas Ernest nemet un eizh deiz bennak e Gwengamp, refurmet « evit gortoz » ha neket « evit mat ». Ha ret dezhañ klask fred adarre. Edo war e varc'h-houarn o vont war-du Botkazou (Boquého), d'an 23 a viz Gwengolo, tremenet gantañ Gwengamp ha kemeret hent Pariz-Brest. Dibaouez e tremen kirri-tan saoz ha diwall bras a rae, met tapet e voe bepred. A-greiz-holl unan eus al lamponed-se a dremenas tost-tost dezhañ, ken tost ken en em gavas ar paour-kaezh Ernest o pokat d'an douar... ur pok garv ha leun-wad en em gavas. Ar Saozon a zeus d'e gaout hag eñ da c'houlenn diganto kas anezhañ da Gastell-Aodren e ti ur medisin. Eüruzamant e ouie c'hoazh un tamm saozneg hag e Kastell-Aodren ne gavas, avat, nemet un apotiker kozh. Ur pezh troc'h en doa e krec'h

dehou e dal, un troc'h all e-barzh e zorn kleiz, e lec'h e teue ar gwad evel eus ur wazh - ur wazhienn-gas a oa troc'het, hag ar gwashañ : ur pezh toull betek an askorn en e vrec'h dehou. Ur c'harr-tan a gasas anezhañ en-dro da Wengamp e ti tud e genderv Trividig hag eno e chomas ur pennad mat betek an deiz ma teuas rener skol Vear da bediñ anezhañ da vont gantañ evit bezañ skolaer. Ya a lavaras diouzhtu. Muioc'h a labour a veze e Bear eget e Mur. Koulskoude en devoe keuz da Vur, nemet frealzet e voe buan, rak eno e c'hellas ober muioc'h a vad evit pezh a selle ouzh ar yezh. Ar vugale a oa brezhonegerien an holl anezho, pe dost, hag e galon a dride pa gleve, en ur erruout en e glas : « Hon Tad... Me ho salud, Mari... », ha goude ar c'hatekiz e brezhoneg hag Istor Breizh displeget ha lennet e brezhoneg ivez. Gwir eo e oa ar rener a-du a-grenn !

Hag e-keit-se e oa bet e dad mobilizet en deiz end-eeun ma oa bet diskleriet ar brezel, 52 vloaz dezhañ, abalamour moarvat, e oa bet penn-mestralvez e Morlu ar Republik, ur « spismicherour », na petra 'ta ! Hag ivez memes tra gant va zad, en deus graet e-giz-se daou vrezel-bed !

*

452

E 1941 e klaskas tremen un arnodenn all, ur c'honkour kentoc'h, evit bezañ sekretour ti-kêr e Gwengamp, rak klevet en doa komz eus an dra-se ne ouzon ket re penaos. Nebeut a amzer a chome gantañ avat, evit studiañ pizh ar roll-labour ret, ha soñj am eus n'en doa kavet tamm levr ebet diwar-benn « Gwir ar Stadvererezh ». Teskaouet en doa traoùigoù amañ hag ahont. Deiz an arnodenn e oant pemzek en holl, evit ur plas hepken. Siwazh, an hini kentañ a dapas 60 poent - hag a c'hounezas ar plas -, an eil 57 poent, ha Barzhiz an hini e oa. Azalek an deiz-se, avat, ne glaskas ken terriñ e benn gant ar seurt « kac'haj », na blije ket dezhañ, na ne rae.

Klañv e kouezhas adarre, siwazh ! ha ret dezhañ retorn d'ar Roc'h. E vedisin kozh a alias dezhañ chom hep ober skol ken. Gwir eo e oa gwanik a-walc'h e skevent, hag a-benn ar fin ez eo ret anzav e varvas 36 vloaz diwezhatoc'h abalamour dezho. Adkregiñ a reas gant e studioù karet. An nevez-amzer a erruas « teir sizhunvezh 'raok e Pariz » (Kastellbriant) ha, gant an tamm heol klouar a bare ur pennadig bemdez, ec'h addeuas nerzh ennañ ha setu hon den yac'h-pesk en-dro. Da vestr-studi ez eas da Vear en-dro ha kalz e labouras evit ar yezh : kantikoù, pedennoù, kanaouennoù, Istor Breizh, ha war porzh ar skol, brezhoneg leizh e c'henou a-hed ar c'hoarioù ha leizh genou ar vugale.

A-hend-all e klaskas herzel ouzh person ar Roc'h ober gant ar galleg en e iliz, met 'gav din ne zeuas ket a-benn. Hini Bear - Penneg e anv - ne veze nemet brezhoneg gantañ en e iliz. E Bear, sañset, ne oa ket a « c'hleskered piñsinou dour binniget », evel ma lavare Ernest. Ha krog e oa dija gant prientiñ embannadur " Tunodo ar Vilaj " rak luc'haj pilhaouerien ar Roc'h a oa tost d'e galon hag a blije dezhañ eston...

Goulenn a reas bezañ anvet e Bro-Gernev, evit bezañ tostoc'h ouzh Mur, ha setu perak e kavomp anezhañ e Mael-Karaez, e-touez tud a-feson : ar rener, ur Breton, eus Karnoed, an Ao. Proust eus Rosgov, an Ao. Trevidig eus Paoul (ezel eus S.B.B.), hag ar mestral-skol all a oa eus Plouzevede. Daou Gernevad, daou Leonad hag un Tregeriad! Ernest a reas labour dreist gant Trevidig. Ne fellas ket dezhañ, avat, reiñ e anv da S.B.B., daoust d'ar c'hoant bras en doa d'hen ober a-wechoù, ha kuzul a gemeras diganin... peseurt alier e voen evitañ, ne c'hellfen ket lavarout bremañ ken !

*

453

E-pad m'edo e Mael-Karaez eo bet darbet dezhañ bezañ « ajantpolis », ya 'vat ! Maer Gwengamp a c'houlennas digantañ dont d'e gaout, abalamour ma oa bet plaset ken mat da geñver konkour ar sekretourien di-kêr. N'asantas ket, anat eo ! met un tamm keuz a savas ennañ memes tra, un toullad devezhioù goude (e-pad koñje Meurlarjez 1942 e oa), hag eñ aet betek Gwengamp. Eno e voe lavaret dezhañ e vije bet sekretour ar c'homiser-polis ha paeet mat, gant kalz a amzer vak. Re ziwezhat e oa e gwirionez, met dezhañ e voe lavaret ne vije ket ankounac'haet.

Ne gav ket din e vije 'n em gavet en e vleud, a-benn ar fin, en ur seurt implij. Diouzhtu goude e roas e anv da Roparz Hemon, en doa krouet ar " Framm Keltiek ", ha dibab a reas meur a gevrenn evit reiñ skoazell, ne ouzon ken pere. Ober a rae kalz evit ar yezh e skol Vael : eno e studie 60 bugel ar brezhoneg gant levr ar Bozeg.

A-hend-all e heuilhe gant muioc'h-mui a gred labour B. A. e Breizh, ha dreist-holl e Sant-Brieg. Un deiz e fellas dezhañ mont d'ur vodadeg vras aozet eno gant an emrenerien, met setu m'en em gavas gant e rener kozh Mur ha ret-mat dezhañ chom gantañ a-hed an deiz, e-keit m'edo e zanvez tad-kaer hag e genlabourer, an Ao. Trevidig o taremprediñ tud B. A. an devezh a-bezh, en o zouez Jakez Kelenn a oa bet Trevidig o lojañ en e di eizh deiz a-raok ar vodadeg. Ar bolised a lammas war ar Gwenn-ha-Du e-pad an ambrougadeg dre ruioù kêr ha kann a voe, hag an ajanted a voe « kaset d'ar gêr »... Ha gwad Ernest a droe en e wazhied, ha panevet en doa doan evit e dammig kreun... hag ur c'heloù, un darin a hini en doa da gemenn din ivez : e zimeziñ gant Suzanna ar C'houstumer a oa da vezañ lidet e Mur d'an 15 a viz Gwengolo. Siwazh, ne c'hellis ket mont, na va gwreg kennebeut, ha doaniet bras e voemp, met re a drubuilhoù a oa kouezhet war hor choug, hag edomp o c'hortoz ganedigezh hon eil mab, a varvas eñ ivez triwec'h miz diwezhatoc'h.

E Mur e veve an Itron Karv (Le Cerf), noblañs ar vro-hont, en ur seurt kastell e-kreiz ur c'hoad bras. Er c'hoad-se, a zo war un dosenn a-us d'ur c'horn dispar eus Bro-Wened uhel, e oa un ti bihan koad. Eno ez ae Ernest alies da lenn, da skrivañ, da labourat, dreist-holl evit reiñ skoazell d'e dad-kaer. Prezidant-Meur al Labourer-Douar. En ti koad-se ec'h en em blije kalz, o tremen eurvezhioù hag eurvezhioù pa veze skuizh gant ar re a skriturioù. Dispar e oa ar c'hoad-se evitañ, evel an holl goadeier a-hend-all, rak eñ a vourre kalz gant an natur, dreist-holl e-pad an diskar-amzer, pa veze an avel o c'hwezhañ. Un deiz em eus gwelet anezhañ o lakaat e zivrec'h en-dro d'ur wezenn hag e skouarn vat ouzh ar c'hef anezhi evit klevout kan an avel. Ha me oc'h ober eveltañ, ha ret anzav e oa brav-dispar ar sonerezh a save diwar ar wezenn.

454

*

Skañvbenn e oa a-hend-all, ur bam ! Sizhunvezhioù a voe ret dezhañ evit derc'hel soñj e veze graet Herve eus hon eil bugel. Kavout a rae dezhañ e oa ur plac'h, Anna hec'h anv, hor boa bet. Pe c'hoazh, pa oa bet pedet d'ur banvez bennak, ha pa veze goulennet digantañ petra en doa debret, e teue ingal-ingal ar respont-mañ : « Mat-dreist e oa. Da gentañ e oa soubenn. Ha goude... Ma ! n'em eus tamm soñj ebet ken. Met, mat-tre e oa. Kig, legumaj, gwin. Lipous, lipous-bras ». Gwir eo n'en doa gwelet netra, na n'en doa, met komzet en doa a-hed ar pred, gant e gengouvidi, diwar a bep seurt traoù hag ankounac'haet-moñs ar peurrest. Gwir eo ivez e rae kalz traoù : skol, paperoù sindikad an dibab avaloù-douar, ar c'hoperativ, galleg, alamaneg, saozneg, kembraeg, brezhoneg h.a... Eñ a vourre gant ar c'hembraeg. Morse ne voe ur mailh war ar yezh komzet, met bep sul e veze gantañ ul levr-oferenn e kembraeg ha lenn a rae aketus-bras e damm oferenn. He reiñ a rae ivez skoazell da Gerlann evit skol Blistin. Ur pennad en doa aozet zoken evit ar radio. Ar rener a gavas e damm skrid re verr, ha pedet Ernest da hiraat ar gaoz. Met ne blije ket dezhañ adober ar pezh en doa graet ur wech evit mat, ha respont a reas da dud ar radio ober pezh a garfent gant e bennadig, e gas da Arvor da skouer.

Reiñ a reas ivez e anv da *Unvaniezh Speredel Breizh*. Evit pezh a selle ouzh *Ololé*, e lavare din e oa un dra a bouez. Unan eus ar skolaerien gentañ e voe (e Bear !) o reiñ lañs d'ar gelaouenn-vugale-se. Kalz koumananterien en doa bet, hag ar rener a leze anezhañ d'ober pezh a gare. E Mur ne oa ket kalz avat, hag Ernest en dije fellet dezhañ kemer ar stur ha kregiñ er banniel, met ne ouie ket penaos ober, rak ur penn gouez a oa gant ar rener. Ha gortoz a rae... A-benn ar fin e voe tanfoeltret an den-se en un tu bennak evel person, Doue ra vezo meulet !...

455

Reiñ a rae ivez kentelioù d'e wreg gant levr Seite am boa purchaset

dezhañ, met ne deas-hi ket gwall-bell war ar c'hraf-se. Re a labour hag a drubuilhoù a veze ganti. Reiñ a reas ivez e anv da Loeiz Herrieu evit bezañ koumanantet da *Zihunamb*. Ha reiñ a rae kentelioù brezhonek da gure Mur ha d'e vreur-kaer a yeas diwezhatoc'h d'ar c'hloerdi. Deskiñ a rae ivez alamaneg ha me a responte dezhañ er yezh-se, evit ul lodenn da vihanañ.

*

Evit distreiñ war gudenn *Ololé*, e lavarin c'hoazh e reas ul labour lakaomp ramzel, evit ledanaat tachenn an oberiad-se. Kalz eus e skolidi e oa koumanantet da *Ololé*. Kenskrivañ a reas gant Kaousin evit ar c'hamp a zlee bezañ savet e kastell an Itron Kontez a Roc'han-Chabod en Etraon. Kavout a reas zoken ur geginerez. Hag un niver bras a vugale a reas o fromesa da sant Erwan. Gwir ololeiz e oant-i neuze. Un drugar ! Kenlabourat a rae ivez gant Yann Choleo, rener Dihun Breizh (" Le Réveil breton "), hag ober a rae war-dro *Diner ar Skol*.

Afer *Ololé* : daoust d'e re a labour e tlee Ernest dont ganin da di ar Gontez, asamblez gant Kaousin evit ober war-dro ar vugale. Pemzek deiz en ur c'hastell huñvre, pell diouzh trouz ar bed hag ar brezel, o labourat evit Breizh... Dedennus-tre e oa ; met, ma 'm eus soñj mat, ez eas an huñvre-se da get, un druez. Perak ? Doue a oar, me ne ouzon ken. Met, pezh a zo gwir, eo e oa prest pep tra. Ha desevel-bras e voe ar Gontez.

*

Ha diwezhatoc'hig e voe Barzhig desevel-bras ivez. Un tammig galv en doa graet evit Kerlann hag e skol holl-vrezhonek e Plistin, met morse ne ouezas petra e oa deuet da vezañ. Droug a savas ennañ un tammig... War ar Roc'h ivez e oa krog da skrivañ, pa lennas a-greiz-holl war *Arvor* : Ar Roc'h-Derrien, gant Roc'h-Alan. Gwir anv an den-se a oa an Diuzet, ur skolaer-stad, erru war an oad, ganet er Roc'h ha bet skolaer e Perroz n' ouzon ket pegeit. Anvet e oa bet da gelenner war ar brezhoneg evit ar skolioù-stad. Hag ur mignon da Ernest, studier e Roazhon d'ar mare-se, en doa gouvezet e tlee Roc'h-Alan komz adarre war *Arvor* un deiz bennak a-zivout an tunodo (1).

(1) s.o. *Arvor* niv. 108, 7 a viz C'hwevrer 1943, hag ivez *Gwalarn* niv. 159 (Du 1943) ha niv. 160 (Kerzu 1943).

456

Ha bremañ, setu penaos e kontas din kalz diwezhatoc'h (e 1944, me 'gav din) penaos e tremenas an traoù e Mur (hag e Breizh) ur wech dilestret, d'ar 6 a viz Mezheven - an deiz an hirañ ! - Amerikaned ha Saozon : « Didampue ! Erru e oa poent. D'an 9, hon eus lakaet hor skolidi er-maez. Bemdez-Doue e veze klevet komz eus « Paotred ar Strouezh ». Ha kalz tud eus ar vro a yae daveto. Me am eus dalc'het gant va faperoù, sikouret va zad-kaer en e labour dibab avaloù-douar, roet em eus un toulladig kentelioù, lennet em eus. A-greiz-holl, d'an 3 a viz Eost, e klevjomp un trouz bras e Gwerledan. An Alamaned a zistruje o zraoù a-raok mont kuit. Ya met, mont kuit ne oa ket aes, pont ebet ken. Aet int neuze e-barzh ar c'hoadoù. An deiz war-lerc'h e oa « patrioted » Mur erruet er vourc'h, ha levnez ha c'hoarzh evel just. D'ar serr-noz hon eus gwelet an Amerikaned evit ar wech kentañ. Diouzh ar beure e oa bet un tamm lazh etre un toullad Alamaned hag ar « patrioted ». An Alamaned a zo bet kaset kuit, met 5 den yaouank eus Sant-Gwenn a oa bet mac'hagnet ha lazhet ganto. Ha setu echu an traoù evit Mur. E kalz a blasoù ez eus bet tapet Alamaned goude. Bemdez e tremene dre amañ prizonidi o tont eus Brest. Landreger a zo bet gounezet gant ar « patrioted », adc'hounezet gant an Alamaned hag adtapet gant ar re all. Eus ar Vilaj n'em eus bet kelou 'bet ! Goulennet em eus mont d'an emgann deiz marv paotred Sant-Gwenn, met ne oa ken a fuzuilhoù.

Abaoe e teuas ar « patrioted » da vezañ ar vistri. Touzet o deus o fennoù d'un toullad merc'hed ha gwraez yaouank bet re « gourd » evit an Alamaned... Vil eo kement-se, gwir eo, vil eo ivez 'vit ur plac'h ober he gast. Lavaret ez eus bet din e vez komzet diwar va fenn evel « emrener »... N'on ket nec'het, an dud a skiant a oar ez on ur Breton penn-kil-ha-troad, hep bezañ « disrannour ».

Gortoz a ran anezho, evel-se e c'hello « ma jez » lavarout dezho pezh a soñjan, gellout a rin reiñ d'ar « patrioted » ur gentel « patriotek ». Un emrener eus Mur a zo bet pilet e-barzh e di. An 10 a viz Eost hon eus klevet e oa antreet an Amerikaned er Mañs... Fiziañs am eus ez eo tremenet mat an traoù evidoc'h. Ma, an darn vuiañ eus an dud a oa a-du gant ar patrioted er penn-kentañ, met goude ez int deuet da vezañ a-enep ! Perak ? Brezelerien welloc'h eget renerien ez int. Soñj penaos F.F.I. Mur a zo deuet da vezañ F.T.P. hag e kalz plasoù e vez evel-se. Ar gomunisted ha kalz skolaerien-stad a zo bremañ ar bennrenerien... Paour-kaezh Bro-C'hall ! ha paour-kaezh Breizh da heul ! Pep hini en deus aon rak ar reveulzi. Pediñ a ran sant Erwan da zirouestlañ hor c'hudenn. An Ao. Fiod, apotiker e Pluniav, eus U.S.B., ur c'henderv pell dimp-ni, a zo bet klask warnañ evit bezañ lazhet gant ar « patrioted », eüruzamant ne oa ket aze. Me a vez graet penn kozh din gant un toulladig tud... Devet em eus va niverennoù H. B., met evit pezh a sell ouzh ar skol e talc'hin gant va labour breizhek evel kent. Me a zalc'ho ! »

457

*

Damc'houde e kouezhas war e choug ul labour spontus, labour pevar den. Perak ? E dad-kaer a voe « dastumet » e derou miz Kerzu 1944, evel ezel oberiant eus U.B.B. Ar paour-kaezh den ne oa tamm ebet ezel eus U.B.B., nag Ernest, na me ! Lakaet e voe e kamp-bac'h Lanwezenneg. Ha Barzhig a douas diouzhtu sachañ anezhañ er-maez. Hennezh a oa ul labourer-douar ha diaes e oa kemer e garg, met Ernest a reas e seizh gwellañ evit ar paperoù hag ar peurrest, hag ar familh a-bezh en em roas korf hag ene evit derc'hel pep tra en e blom. Eüruzamant ne badas ket pell an abadenn ha dizale e teuas an Ao. Koustumer da Vur en-dro. Ne voe kavet evel just netra da rebech dezhañ. Kalz mignoned en doa e Mur, hag ar re se a ziskouezas dichipot pegen feuket e oant bet gant an taol ganas a oa bet c'hoariet dezhañ.

*

Hag erfin, goude nav bloaz gortoz, setu Ernest hag e wreg Suzanna o tont d'ar Mañs d'hor gwelout. Ne badas ket pell avat, an abadenn ken plijus-se. An teodoù a yeas en-dro dibaouez, me 'gav din, ma 'm eus soñj mat, e voe berr-berr an noz. Hag an dud a oa o chom dindanomp (ni a oa o chom en estaj kentañ) a voe ret dezho skeiñ gant ur skubelenn bennak ouzh doubl o c'hambr evit hol lakaat da devel, pezh a rejomp diouzhtu pe dost !

*

458

O beaj distro a badas pell, hag un avantur e voe, e gwirionez ! En amzer-se e veze diaes-bras beajiñ... Hag ur bern paperoù a oa adarre ouzh e c'hortoz war e daol-labour. Ar wech-mañ avat, e lavaras dezhañ e dad-kaer e oa erru skuizh e benn gant ar c'hoperativ daonet hag e oa o vont da reiñ e zilez. Hag Ernest akord gantañ diouzhtu ! Morse ne blijas al labour-se dezhañ, met un den a zever e oa ha prest atav da reiñ skoazell. Un tamm aon a savas memes tra ennañ : ha ma teufe da goll ar c'hoperativ hag ar sindikad war un dro ? Treut e vije evit gwir ar peuriñ gantañ, rak en amzer-se ne oa ket gwall-zruz pae ur mestrskol kristen. Ha c'hoant a savas ennañ dont da vezañ kelenner evel don en ur skolaj bennak (eil derez, anat !). Ar c'hlasoù izel (8vet, 7vet) hag ar re greiz (6vet ha 5vet) o dije plijet dezhañ. Gwir eo en doa graet studioù mat. En ur skolaj e oa bet betek an trede klas (latin, gresianeg). Goude se, evel ma felle dezhañ bezañ den-a-vor evel e dad, e voe kaset d'ur skol a brepare ar « breved », arnodenn an isofiserien-vor ha skol Bempoull. Tri bloaz e chomas eno war e studi, daou vloaz evel diskibl hag ur bloaz evel evezhier. War ar galleg, an istor ha meur a dra all e veze atav an hini kentañ. Evit ar jedoniezh avat, ne oa ket brav-tre, ha setu perak e c'huitas meur a wech. Mont a reas goude se er verdeadurezh-vrezel (eno e rejomp anaoudegezh !) ha skolaer e oa dija pa dapas e vreed, gant 18 pe 19 e galleg (ne ouzon ken !), ha 2 pe 3 er matematikoù... Dreist e oa evit pezh a sell ouzh al lennegezh ha gallet en defe kelenn uheloc'h eget ar 5vet. Studiet mat-tre en doa ar saozneg. En amzer-hont-se en dije gallet kelenn ar yezh-se betek ar 4vet marteze. Stummet e oa e spered evit ur seurt

labour, hep ankounac'haat an istor, a oa ur mailh war an danvez-se. Ha lennet kalz-kalz en doa. Klasket em eus ur plas evitañ. C'hoant bras en doa da labourat ganin, pezh a c'hoarvezas diwezhatoc'h, e Pont 'n Abad-Arnaud (Pont-l'Abbé-d'Arnoult) e 1953 (?). Chom a reas e Mur eta, rak kresket kalz e voe e bae, evel hini e genvreudeur. Ul lizher treut ha sec'h en doa kaset d'an Enseller-Meur (hini eskopti Sant-Brieg, na petra 'ta !), a zeuas da Vur evit flourañ e gein dezhañ. Ar c'hoperativ hag ar sindikad (dindan beli Landernev) a chomas gantañ ha setu renket an traoù en un doare dreist evitañ, evit pezh a sell ouzh kudenn an arc'hant. Met re a labour en deveze a-hend-all, rak deuet e oa ivez da vezañ sekretour sindikad-intrudu Mur, pezh a blije dezhañ kenañ. Ret e voe dezhañ diskuizhañ adarre, kollet gantañ 16 lur pouez. Er Roc'h e tiskuizhas neuze, c'hoant gantañ mont da redek hep soñjal e mann ebet.

459

Dont a reas un eil gwech d'ar Mañs. Kalz plijadur adarre hag eno e reas anaoudegezh gant va zad, hag an teodoù a yeas en-dro, m'hel lavar deoc'h. « Teodek e voemp betek toull hor reor », evel ma lavare ur c'houer kozh eus Bro-Leon...

Goulennet e voe digantañ neuze skrivañ ul levr diwar-benn Mur hag e drowardroioù, ul levr-stur touristel. Ne voe ket gwall-afer evitañ, peogwir en doa e hanter-c'hraet e brezhoneg. Met ret e voe dezhañ kaout amzer ha bezañ sioul... Ya, rak pa veze o soñjal en e levr, a-greiz-holl ec'h errue un toullad lizheroù pato ha ret dezhañ adarre en em lakaat war an dachenn daonet-se. Gwelloc'h e yec'hed, koñjeoù dispar a c'hallas tremen, ober baleadennoù disourisi (Pask 1946, e-keit m'edo Erwan o chom gant e vamm-gozh).

*

Diskar-amzer 1946 : kemm bras adarre e buhez Ernest. E Bro-Leon ez eas, da labourat evit Koperativ labour-douar Landernev. Kontant e oa eus e labour. Ur gambr a gavas e ti ur plac'h kozh, feson un Itron binvidik warni, pe bet pinvidik. E-barzh kambr Barzhig e oa poltred un admiral, met ne ouezas morse hag he fried e oa bet. Ha dao d'ar skridoù e galleg evit « Aval-douar Breizh ». Pennadoù brezhonek a skrive ivez. E bennadoù a gase din bep gwech, ha, war e c'houlenn, e raen tammoù kaozadennoù er C'helc'h keltiek am boa krouet er Mañs, ken e galleg, ken e brezhoneg, dindan stumm ur seurt diviz etre kouerien oc'h ober war-dro ar pato e korn pe gorn eus Breizh.

Ernest a varnas buan a-walc'h Leoniz : ker daonet an traoù, ha tost an dud ouzh o gwenneien. Setu ma ne c'hellas ket kas din an tamm kazetenn « Aval-douar Breizh » evit netra. Gwir eo edo o tont war an douar ha ker a-walc'h e oa : 120 lur ar bloaz !

460

Perak mont evel-se da Landernev ? Setu : soñjal a rae dezhañ e vije bet anvet da rener skol e Mur ; met e plas ar rener kozh e voe anvet un den all. Lavarout a reas kaoc'h dezho holl ha goulenn ur plas e sindikadoù Landernev. Diouzhtu en deus bet unan, hag unan mat... A-raok mont di ez eas da welout renerien skolioù kristen an Eskopti. Ha keuz a savas enno re ziwezhat avat, ha roet e voe dezhañ da gompren e vije bet ret goulenn eñ e-unan pe dre hanterouriezh komite ar barrez. Komzoù an enseller-meur ne blijjont ket dezhañ ha respont a reas dezhañ krenn-ha-karak : aotrou Enseller, p'oc'h bet anvet da chaloni a enor, ha goulennet ho poa ?

Keuz en doe d'e skolidi, plijout a rae dezhañ ober skol, met se ne reas mann ebet. An enseller en doa roet da gompren dezhañ e oa ur plas rener da gemer e Pañvid ; ne respontas ket...

E Landernev e vevas neuze, e-pad m'edo e wreg o vevañ e Mur hag oc'h ober war-dro ar c'hoperativ, gant skoazell he breur. E labour ? Ur gazetenn viziek d'ober, estreget e labour ordinal. Ha brezhoneg a lakaas e-barzh, ha me a roas un tamm skoazell er c'heñver-se. Beajiñ a rae kalz ivez : mont da Bariz hag ivez d'an Naoned. Eno e reas anaoudegezh gant Youenn Drezen ha kaer-tre e kavas an

tamm ostaleri a zalc'he e kêr an duged, hag an daou vignon ne vezent ket mouzhet ouzh ar gwin gwenn da yec'hed Breizh.

*

O vezañ m'en doa Ernest kuitaet Mur evit ober ur vicher all, paeet gwelloc'h, e savas ennon ivez ar c'hoant d'ober eveltañ. Skrivañ a ris dezhañ, ha diouzhtu e teuas ur respont din. Souezhet-tre e voe o lenn em boa c'hoant da guitaat va « c'hador-sarmon », befe morse n'en doa soñjet em gelllet ober ur vicher estreget hini ur c'helenner. Ha va aliañ a reas gant e holl galon : « Poan az po 'n em gustumiñ ouzh ur stad all. Ar boan-se a vo evidon bremañ. Gwech ha gwech all eo ret din kregiñ e-barzh va jave ha lavarout : « - Va faour-kaezh Ernest, ne dout ket skolaer, e Landernev emhout ha ret dit soñjal ervat en unan eus gerioù-stur Pasteur : *ne jamais penser qu'à ce que l'on fait au moment même !* - ... A-raok bezañ rener evit mat war va servij-pato e vo ret din degemer gant ur minc'hoarzh alioù hag urzhioù digant un all na oar ket an tu da gelenn... Met, pennek ez on, dont a rin a-benn. Te ivez a zo pennek, ha dont a rafez a-benn eus n'eus forzh petra. Pa vin kustum e-barzh an ti e komzin evidout, mar kerez. Va fae : 7.500 lur ar miz hag ouzhpenn 1.500 lur evit va frejoù ostaleri. Lavaret ez eus bet din ez eo kalz evit unan o kregiñ gant ar vicher, hag ivez serriñ va beg. Serr da hini ivez dirak an holl dud ! » En ur c'hortoz eus e geloù e kasen dezhañ an troidigezhioù a c'houlenne diganin evit e gelaouenn-bato, rak kalz tud, ha na ouient ket ar yezh, a felle dezho e vije brezhoneg enni, evit deskiñ dre lakaat an testennoù keñver-ha-keñver. Ha diwall bras a rae, rak ar rener a oa ur Breizh-Uhelad, hag Ernest en doa aon e vije ankounac'haet gantañ embann ar pennadoù-se !

461

Un deiz e kasas din ul lizher evit kemenn din en doa klevet lavarout ez ae kuit unan eus e genlabourerien a rae war-dro ar « follennoù-titouriñ » hag al levraoueg ha tammoù traoù all. Henezh a zlee derc'hel eñ e-unan ur c'hoperativ all. Lakaat a reas Ernest va anv diouzhtu evit kemer plas an den-se. Un « notenn-servij » en doa lakaet war burev rener an implijidi ha goulenn a reas diganin dont da Landernev evit divizout diwar-benn va fae rak a bep seurt paeoù a oa !!! Ya, graet en deus Barzhig e seizh posubl evidon ha karet en defe gwelout ac'hanon o vont da chom gantañ e Landernev, Met, netra ne voe kaset da vat hag e chomis er Mañs.

*

Hañv 1947 : strafuilhet adarre va faour-kaezh mignon. Edo oc'h esaeañ kuitaet ar c'hoperativ. Dont mat a rae e labour gantañ, met ar c'hoperativ a oa un ti-kenwerzh, hag ar c'henwerzh ne blijas morse dezhañ. Ouzhpenn, daou eus e genlabourerien d'an nebeutañ a oa jalous outañ ha ne raent ket pezh a veze ret evit aesaat dezhañ e labour. Gwir eo ne rae forzh, rak n'en em blijete ket e Landernev (ha va gwreg a oa dipitet abalamour d'an dra-se, rak hi he doa bevet e Landernev meur a vloaz pa oa plac'h yaouank, hag en em blijete kalz eno). Ernest a c'houlennas ur plas kontroller digant rener kevredad broadel ar broduerien-bato. Ar rener-se a oa e anv Dupouy, mab an hini en deus skrivet gwechallik un Istor Breizh. Barzhig e anaveze mat. Ha gouzout a rae e vije kaset kazi sur da Vro-Vorbihan en un tu bennak war ar maez. Kuitaet a reas neuze Landernev evit atav, emezañ. Bloaz e oa chomet eno, met ti ebet n'en doa kavet da feurmiñ. Hag « Ofis Landernev » a oa evitañ ur pezh kazarn ; ne oa ket graet Barzhig (« un den hanter-sovaj ez on », a lavare bepred !) evit bevañ e-mesk kement-se a dud. Un dra all : keuz en doa d'e skol, da Vur, ha c'hoant da vevañ gant e gwreg hag e vugel bihan. Ha sed eñ o kas unan eus e levrioù da rener ar skolioù. Diouzhtu, evel just, e c'houlennas digantañ adkemer e vicher gozh, o lavarout e vefe kontant da gas anezhañ evel rener da Zinan pe da Blounevez-Penteür. Ur sizhunvezh goude e retornas Ernest da Sant-Brieg da lavarout d'an Ao. Duod e oa kontant da vezañ skolaer adarre, e Mur avat. Diouzhtu e respontas « Ya ! ». Ha diouzhtu ez eas da gas ar c'heloù d'e vistri landerneat. Frioù hir a rejont, met Barzhig a lavaras dezho e kendalc'hje da labourat evito e Mur, hag anvet e voe « ajant-michereel ». Mat-tre an traoù neuze, ha kontant an holl. Ken laouen e oa Ernest da adkavout e vroig-Vur, ar c'hoadeier divent e lec'h e c'hellje gwelout

an diskar-amzer, delienn dre zelienn, evel ma kare, libr, dishual... gant ur rener-skol a oa ur mignon evitañ. Ha laouen-bras ivez Suzanna, Erwan, hag ar peurrest eus ar familh.

462

Ober a reas diouzhtu war-dro Burev ar Sindikad-Intrudu, ha gwerzhet e voe e levrig-bleniañ ha kalz kartennoù ivez. Da geñver gouel an Hollsent e tilojas evit mont en un ti all, e-kichen an ti-gar (pemp kambr, ur c'hav, ul liorzbig, tamm kalatrez ebet avat). An ti-se a oa hini unan eus moerezed Suzanna, hag ar voereb-se a yeas da lojañ en he zi nevez e-kreiz ar vourc'h. Edo ouzh hor gortoz en ti-se hag ur gambr a oa rezervet dimp !

*

Un dra nevez : bez' en em lakaas Ernest da brientiñ an « Diplom Studioù keltiek ». Sekretour Skol-veur Roazhon a lavaras dezhañ skrivañ d'an aotrou Falc'hun evit gouzout petra en doa da studiañ. Strafulhet e voe un tammig gant al lodenn-mañ eus ar roll-labour : « Goulennoù diwar-benn al lennegezhioù hag ar pobloù keltiek ». Abalamour da gudenn an arc'hant adarre, rak paeet en doa 1.400 lur evit kregiñ gant ar seurt studioù ; ha ret prenañ meur a levr dibaot ha ker ! Ha mont a reas memes tra adarre da Roazhon evit lakaat e anv er Skol-veur. Degemeret dreist e voe gant an Ao. Falc'hun, e-barzh e gambr. Ernest a ziskouezas dezhañ e levrig, hag an Ao. Falc'hun a roas diouzhtu alioù mat dezhañ evit ober gwelloc'h c'hoazh ut wech all. Gwir eo e varne e labour evel un den-a-skiant e-keit m'en doa Ernest klasket un dra hepken : skoazellañ an douristed da anavezout ha da garout Bro-Vur. Eñ a gavas e gelenner da zont hegarat-meurbet. An Ao. Falc'hun a gavas anezhañ barrek a-walc'h war ar brezhoneg, met dizesk a-walc'h evit pezh a selle ouzh ar yezhadur. Ret e voe dezhañ neuze studiañ pizh an tamm skiant-se, ha mont buan a-raok ez eas e gwirionez. Un eurvezh-pad e chomas e kambr e gelenner meur, ha meur a dra a zeskas dija. Diouzhtu e prenas ur yezhadur klok ha me a brestas dezhañ meur a hini ivez, en e zouez hini Abherve. Prenañ a reas al levrioù ret diwar-benn an istor, Bro-Iwerzhon, ar mojennoù meur, ar Mabinogion ha me a brestas dezhañ levrioù all diwar-benn lennegezhioù ar Gelted hag o istor, hep ankounac'haat holl niverennoù Gwalarn o komz diwar-benn Bro-Iwerzhon ha Bro-Gembre, hag ivez lennegezh Loeiz Herriaou. Setu penaos e c'hellis reiñ un tamm skoazell dezhañ, hag o vezañ m'am boa skrivet d'an Ao. Falc'hun div pe deir gwech, ne voe ket re fall e stal gant Ernest. Reiñ a ris dezhañ ivez meur a gentel trugarez da yezhadur dispar Kervella evit pezh a selle ouzh implij an dildenn, a zo, ez eus, hag all... Un dudi e veze evidon gwelout an araokadennoù bras a rae bep gwech.

En hañv 1948 e skrivas Ernest da Daldir, met ne ouie ket e oa eñ an Drouiz meur. Ha Taldir ne fellas ket dezhañ prestañ da Varzhig ul levr a oa en e gerz hag en doa ezhom evit studiañ roll-labour ar Skol-veur. Pedet e voe evel kent da vont d'e vete evit teurel ur sell ouzh an tamm levr-se. Pa gomprenas Ernest e oa Taldir an Drouiz meur, e skrivas dezhañ ul lizher all e brezhoneg, en e wellañ brezhoneg, ha goulenn a reas bezañ anvet da Varzh. Kas a reas dezhañ e levrig diwar-benn Mur ha divizet e voe gant Taldir lakaat e anv war al listenn, goude ma oa re ziwezhat... Ur wech graet e c'houlenn, e kasas an Drouiz meur dezhañ ul levrig kanaouennoù gant ur c'hinnig. Lavarout a reas Taldir dezhañ goulenn diganin bezañ paeron, ha ya a lavarais diouzhtu, anat ! Goulenn a reas ivez digant Erwan ar Moal. Diwezhatoc'hik e rebechas din Ernest bezañ un den « koachet », rak n'em boa ket lavaret dezhañ e oan-me Barzh (Oviz, kentoc'h !) ha degemeret zoken e-barzh ar Poellgor, ha bet o veajiñ... Ma ! ne badas ket pell e dammig imor. N'am eus ket soñj hag ec'h asantas Erwan ar Moal da vezañ e baeron. Anez en dije goulennet digant an Itron Galbrun. Pedet e voe gant Taldir mont da Roazhon evit ur seurt Goursez vihan. Neuze ez ejomp hon daou da Roazhon e miz Gwengolo, hag ur blijadur vras hor boe eno etrezomp holl. Me am boa roet da anaout an hent graet gant Ernest abaoe ma 'c'h anavez anezhañ. Hag un degemer kalonek a voe graet dezhañ. Ma 'm eus soñj mat e kouskjomp holl (pe dost) e hunva skolaj Sant-Varzhin. Aozet e oa bet mat pep tra, hag e-keñver ar bodadegoù, ken e-keñver an darempredoù a voe etre hini pe hini eus an dud a oa eno, ha Barzhig ha me a gavas amzer a-walc'h evit drailhañ kaozioù. Siwazh, ne

c'hellis ket chom betek ar penn, ha ret e voe distreiñ d'ar gêr kalz abretoc'h eget n'em bije karet. Digollet bras e voen gant va c'hamalad kozh, a skrivas din ur hir a lizher...

*

464

Ha bremañ, lennerien ger, va digarezit pa 'c'h echuan krenn-ha-krak an tamm labour-mañ, en eñvor d'ar gwellañ mignon a oa war an douar. Emaomp e 1947 ha bez' e chellfen kontañ deoc'h a bep seurt traoù diwar e benn, betek deiz e varv. Ma ! A-benn un nebeut mizioù ac'han, e vin, eveltañ, war va leve. Ha neuze, m'hoc'h eus bet plijadur en ur lenn ar seurt eñvorennoù, e krogin en dro em fluenn hag ober a rin diouzh va gwellañ.

Hiziv, avat, ez eus traoù war va spered ha ne don ket dibreder a-walc'h evit ober war-dro buhez ar Barzhig...

8.XI.1978

Stankenn Sant Bleaz

(e-tal ar Mañs - Bro-C'hall)

AVELIOÙ-TRO

(Gwengolo-Here 1977)

1 a viz Gwengolo. - Alies e vez c'hoariet troioù kamm d'an archerien : Laerezh o marc'hoù-houarn, tonnañ rodoù o c'hirri, lakaat o ziez da darzhañ. Hogen biskoazh c'hoazh n'eus bet graet un dra ken kriz na ken mantrus : Un den en deus friket - gant e garr - biz-troad bras un archer e Nancy. Ranket en deus paotr ar c'harr paeañ 600 lur ha mont d'an toullbac'h e-pad pevar mizvezh.

2 a viz Gwengolo. - Plijadur a zo bet e-leizh e Manchester gant ar Saozon a blij kalz dezho al loened, p'o deus kemeret an tec'h 28 naer-biton eus ar zoo hag en em silet dre greiz-kêr.

8 a viz Gwengolo. - Ensellet pizh eo e Bro-Arc'hantina levr Jacques Prévert : " Kontadennoù evit bugale difur ".

9 a viz Gwengolo. - Alan Stivell a gan e-kerz gouel an " Humanité " e Pariz dirak ur pemzek mil bennak a dud.

11 a viz Gwengolo. - Hec'h emrenerezh a zo roet da Gatalonia gant gouarnamant Juan Carlos. Pell ac'han eo dija amzer Francisco Franco en doa diskleriet : « Yezh chas eo ar c'hataloneg ». Doue d'e bardono.

12 a viz Gwengolo. - Grivaud, pennrener FR3-Bretagne, a zo kaset e penn FR3 Provence-Côte d'Azur. En em c'houlenn a reer perak. Re skuizh gant ar Vretoned ? Pe marteze ivez da studiañ petra eo an emrenerezh 'kostez Barselona.

13 a viz Gwengolo. - Gwall ziaes eo bet lakaet Jacques Peyrefitte, e-doug ur veaj ofisiel e Bro-Gebek, p'eo bet goulennet gantañ peseurt kentel a oa da dennañ evit Bro-C'hall eus stourm Kebekiz.

14 a viz Gwengolo. - Blev gwreg Amin Dada a zo manet savet a-bik war he fenn. Sec'hed he doa hag en ur furchal en hec'h armel yen, he deus diskoachet penn unan eus gwraez kentañ he fried karet. Tomm eo d'he fenn war a lavarar.

14 a viz Gwengolo. - Savet a-bik ivez blev Christian Bonnet, ministr an Aferioù Diabarzh. Neket en ur gavout penn Marcellin en e armel yen met e-kerz gweladeg paotred-an-tan Kêr-Bariz. Ur gorzenn-lazh-tan he deus diflipet diouzh daouarn ur paotr e-doug ar weladeg. Hag eo aet da skoachañ etre divrec'h ar ministr. Naetaet en deus e lunedoù.

15 a viz Gwengolo. - A-unvouezh eo bet votet raktres ar c'harta sevenadurel gant ar C.E.S. (Kuzul Ekonomikel ha Sosial) e Gwened.

16 a viz Gwengolo. - Ti-tailhoù Montroulez a zo lakaet da darzhañ gant an F.L.B.

17 a viz Gwengolo. - Tost hanternoz e Kraozon. Sioul an traoù ; pa glever trumm, huchadennoù spontus, tennataennoù mindrailherez ha tud o redek. Tremen ur c'hardeur en deus padet ar cholori. Spont er gêriadenn. Taolioù pellgomz d'an archerdi. Hogen den na ouie petra a c'hoarveze. An arme hepken eo a oa oc'h embregata.

466

18 a viz Gwengolo. - Embregata ? ! : an U.N.E.S.C.O. a ziskler e talvez ur c'harnnij-bombezañ gopr-bloaz 250 000 mestr-skol, pe ivez 30 skolveur skiantoù pe c'hoazh 75 ospital kant gwele pep hini.

19 a viz Gwengolo. - 3 skol vrezhonek a zigor o dorioù er mintin-mañ, e Ploudalmezev, e Kemper, hag e Ploneour-Menez.

20 a viz Gwengolo. - En ur gelaouenn vras amerikan eo bet diskuliet froudenn iskis ur pennrener eus Cleverland a gas bemdez e sekretourez da brenañ karotez dezhañ. Ur gwir dudi eo dezhañ krignat anezho en e vurev. Ne veneg ket ar gelaouenn hag-eñ eo hir e zivskouarn pe get.

20 a viz Gwengolo. - N'ouzomp ket hag-eñ e plij kalz da brezidant R.T.B. krignat karotez kriz eus e liorzh met ar pezh a ouzomp eo eo galvet Youenn Gwernig dirak lezvarn Montroulez er mintin-mañ. C'hwi 'oar en deus Youenn Gwernig lakaet en e benn chom hep paeañ e redevañs tele.

21 a viz Gwengolo. - Bokasa kentañ, impalaer Bro-Gongo - mar plij - ne blij ket dezhañ farsal gant al laeron : lakaet en deus troc'hañ... divskouarn pevar anezho bet harzet gant an archerien. Sañset e vefe pedet dizale strollad-sonerezh an Oriant " Debrerezed skouarn " da vont da Vro-Gongo.

22 a viz Gwengolo. - N'eo ket bet debret divskouarn Armañs Keravel e-doug ar C'huzul-rannvro hogen goap a zo bet graet outañ p'en deus komzet e brezhoneg. Un " ambiañs " dreist evit votadeg ar C'harta sevenadurel !

23 a viz Gwengolo. - Votet eo Karta sevenadurel Valeri Giscard d'Estaing nemet eo bet kemmet penn-da-benn raktres ar C.E.S. Pell emaoamp eus Katalonia gant he frankiz nevez-flamm... En diarvar emañ hor yezh bremañ da vat.

24 a viz Gwengolo. - Un dra souezhus a zo c'hoarvezet en noz-mañ 'tal-kichen Moulin e departamant an Ariège. A-raok ar c'huzh-beol, e save fraezh c'hoazh peul ar radio-tele. Hogen er sav-heol, ne oa pell ebet ken ! Den ne oar nag ar penaos, nag ar pegoulz, nag ar pelec'h eus ar peul. Setu marteze doareoù-ober soutil, arnevez ha difeuls.

28 a viz Gwengolo. - « Gwell mervel er stourm eget bevañ war e zaoulin », o deus diskleriet 3 Indian eus an U.S.A. E-doug o beaj ofisiel e Breizh. Emvodoù a zo bet e Trebeurden, e Lanuon hag e Belz e-lec'h m'o deus kejet gant bugale ur skol, bamet o welout 3 Indian " gwirion " dlrazo ha ket en ur western. « Amañ e vezomp komprenet mat », o deus lavaret a-raok mont d'ar fest-noz a enor bet aozet evito e Ti-Kendalc'h.

2 a viz Here. - « Gwelloc'h mervel eget bevañ war e zaoulin », a zisklerie an Indianed. Kement-mañ a dalvez ivez, sur, evit dek maouez a zo bet bac'het en ur c'hamp-labour e Barachevo 500 kilometrad eus Moskov. An abeg : Kristenezed ez eus anezho.

467

3 a viz Here. - Ar Saozon a blij kalz dezho al loened evel ma ouzer. Na pebezh plijadur neuze en ur gêriadenn war an aod e Su Bro-Saoz, p'o deus gwelet ur gevridenn 15 santimetrad he zreuzlinenn ! Ar mestr-skol en deus gwelet anezhi da gentañ o klask mont e-barzh e di-eñ dre ar prenestr. Lammoù ur metrad a ra hag e c'hell lazhañ ur bugel pe un den klañvidik gant he flemmadennoù...

5 a viz Here. - N'eo ket gant ur gevridenn eo bet flemmet Alan Stivell hogen gant pluenn drenk Jacques Lefèvre (eus an U.D.B.). O varn e bladenn diwezhañ " A-raok dilestrañ " diwar-benn istor Breizh :

« ... Une resucée de l'histoire de Bretagne revue et corrigée par le romantisme mythomane du mouvement breton traditionnel dont tous les clichés sont repris... »

6 a viz Here. - Taol-dreist e Brusel. Un nebeut tud yaouank a zo deut a-benn da c'hoari patati (lamm-dreist-kein) a-hed 19 kilometrad hanter ! Biskoazh kemend-all.

12 a viz Here. - C'hoari patati a rae ivez marteze prefed Kemper en e huñvre a-

raok bezañ dihunet trumm gant un trouz spontus : prefeddi Kemper pulluc'het gant lamponed an F.L.B.

13 a viz Here. - Ur paotr a oa o filmañ taolenn ar prefeddi dismantret a zo harzet gant an archerien ha skrapet e gamera digantañ.

14 a viz Here. - Tomm e oa an amzer e Ribeaupillé, e departamant an Haut-Rhin. Aet e oa skuizh ur chaseour o c'hortoz paperachoù melestradurezh. Da uzañ amzer eo aet da weladenniñ lojeiz an isprefed. Dre forzh digeriñ dorioù, eo degouezhet er sal-dour.

Nebeut amzer war-lerc'h eo bet souezhet un tammig an isprefedez o klevout mouezh ur gwaz o kanañ en he zi. Chomet eo spontet o kavout ar chaseour en e rannig, oc'h en em walc'hiñ en he c'hibell. Hag e kane...

16 a viz Here. - Alan Stivell a gan war Europe 1 ur ganaouenn nevez « Sed ur verc'hodenn a lavar : naon, naon, naon em eus », troet diwar hini Pollnaref " La poupée qui fait non ".

17 a viz Here. - Gilles Servat a ro ur sonadeg e-doug abadenn Claude Villers war Radio-France " Marche ou rêve ".

18 a viz Here. - Ar Japaniz a zo tud leun a ijin an tamm anezho. Ur mekanik fardañ-gwestell a zo bet krouet ganto. En un tu e lakait bleud, vioù, laezh, sukr hag en tu all e teu er-maez ur biz-koaven-chokolad. 4 000 en un eurvezh... Kalz gwelloc'h c'hoazh eo ar mekanik da fardañ kaol-koaven : 6 000 en un eurvezh.

20 a viz Here. - Trechal e kannaddi Bro-Veljia e Moskov : aloubet eo bet ar savadur penn-da-benn gant... c'hwen ! Ha gwashat tra : n'eus tamm lazhamprevan ebet ken e kêr-vMoskov en he fezh. Peadra da skrabañ e benn...

21 a viz Here. - Taol-tarz an F.L.B. ouzh ur peul tele e Pré-en-Pailh. Pulluc'het eo bet penn-da-benn.

26 a viz Here. - Keloù a zo e vo savet ur " radiopirat " e Kemper, anezhi Radio Cornouailles 101. « Tud 'zo a gav gwelloc'h distruj ar peulioù, ni a gav gwelloc'h sevel unan », a ziskler an aozerien.

468

27 a viz Here. - Bep bloaz, da drede sul miz Here, e vez un devezh-yun e Bro-Helvetia ha priz ar boued a vez kaset da skoazellañ tud an Trede bed. Un dra ouzhpenn : difennet groñs eo implij ar c'hirri-tan en devezh-se : adkavout dre ret ur vuhez eeun ha sioul e-pad un devezh.

29 a viz Here. - Dont a ra er-maez, a-zindan wask Imbourc'h, " La Divina Comedia ", nevez troet e brezhoneg diwar destenn italianek Dante.

31 a viz Here. - Goude mizioù studiadennoù war arsavlec'hioù ar c'hirri-boutin en deus disklerlet ur psikologour aostraliat e kroge ul lostennad adal ma veze 6 den d'an nebeutañ o c'hortoz. Setu ur gavadenn diazez evit dazont hor planedenn gaezh !

BREWALAN.

NOTENNOÙ

Hor Mignoned

Gaidig a zo laouen o kemenn deoc'h eo kresket an dud en he zi gant ganedigezh he breur Roparzh, d'ar c'hentañ a viz Gwengolo 1978.
(Yann-Ber hag Annaig LAVANANT, Porzh-Gwenn, Plabenneg.)

Lena LOUARN, Yann JEGOU ha Glenn a zo laouen o kemenn deoc'h eo kresket an dud en o zi : d'ar 5 a viz Du 1978 eo bet ganet Bleunienn Koulmig (30, leurgêr al Lisoù - 35000 Roazhon).

Laouen eo Daniela ha Ronan TREMEL o kemenn deoc'h ganedigezh Maela, d'an 28 a viz Gwengolo, e La Garenne-Colombes 92250.

Hor gwellañ gourc'hemennoù.

Profoù

MIZ GWENGOLO :

Dr L. Dorval, 50 lur ; Glaodina Mazeas, 25 ; Fulub Cerceau, 20 ; Y. Ber D'Haese, 50 ; Andreu Mandard, 50 ; Yann V. Bouessel du Bourg, 120 ; Erwan Rihet, 50 ; Fulub ar Gouailh, 50 ; Dr Bourrouet, 50 ; Andreu Kornig, 50 ; Joel Martini, 10 ; M. Leskob, 20.
- War un dro, 545 lur.

MIZ HERE :

Tereza ar Bozeg, 20 lur ; Rojer Moride, 42,60 ; Laorañs Guillaumie, 20 ; Yann V. Bouessel du Bourg, 100 ; Jord Thompson, 20 ; Marsel Jegouzo, 40 ; Per Gazio, 20 ; R. an Digerc'her, 10 ; R. an Henan, 10 ; Fr. Allain, 20 ; Erwan Lean, 20.
- War un dro, 322,60 lur.

MIZ DU : R. Delaporte, 50 ; Yann V. Bouessel du Bourg, 200 ; J. L. Perrot, 50 ; Ch. Gaonac'h, 20 ; Fr. Kerrain, 10 ; F. Ters, 50 ; Glaoda Henry, 30 ; J. R. Allard, 10.
- War un dro, 420 lur.

Degemeret hon eus, abaoe derou ar bloaz 9 262,40 lur a brofoù. Diaes e vo c'hoazh ar bloaz-mañ evit ar gelaouenn ha ret eo deomp adlavarout adarre e talc'h Al Liamm a-drugarez d'ar brofourien. Bennozh Doue dezho holl eta, a wir galon.

Priz " AL LIAMM "

Niverenn 190 Al Liamm, gouestlet da Roparz Hemon he deus koustet ker deomp, dre ma oa ouzhpenn 100 pajenn enni ha dreist-holl abalamour d'al luc'hskeudennoù niverus.

Priz ar moulañ a zo savet da 13 678,55 lur. Kement-se a ra 14 141,79 lur gant ar mizoù-kas, da lavarout eo 1 milion 414 179 lur kozh.

Ar profoù a vo deut mat eta. Trugarez en a-raok.

470

1 105 koumananter

E derou miz Kerzu, hon eus kontet 1 105 koumananter, lodennet evel-hen : Aodoù an Hanternoz, 137 ; Penn ar Bed, 275 ; Il ha Gwinum, 209 ; Liger Atlantel, 71 ; Mor Bihan, 78 ; Rannvro Bariz, 137 ; Departamantoù all, 126 ; Afrika an Hanternoz, 1, Afrika Du, 5 ; Iwerzhon, 10 ; Kembre, 13 ; Skos, 3 ; Bro-Saoz, 3 ; Alamagn, 7 ; Spagn, 1 ; Helvetia, 3 ; Izelvroioù, 3 ; Belgia, 5 ; Sveden, 1 ; Stadoù Unanet, 7 ; Kanada, 3 ; Pakistan, 1 ; Malaisia, 1 ; Haiti, 1 ; Tahiti, 1 ; Aostralia, 2 ; Sri Lanka, 1.

A bouez eo bezañ aet en tu all da 1 100 lenner. Niver ar goumananterien en deus kresket (dreist-holl en Il ha Gwinum, e-lec'h ez eo aet uheloc'h eget 200). A-drugarez da Baol Kalvez ha da Yann Desbordes, o deus lakaet o skolidi da goumanantiñ, omp aet war-raok e-giz-se. Hor gourc'hemenoù dezho o-daou.

Niverennoù kozh " Al Liamm " e gwerzh

Prenañ a c'heller diganeomp an niverennoù meneget amañ da heul :

- 29, 67, 69 betek 72, 74 betek 77, 79 betek 81, 83, 87, 91 betek 97, 101 betek 190.

Priz an niverennoù a zo : 10 lur pep hini (nemet an niverennoù 116 ha 151 hag a goust 12 lur pep hini, an niverenn-doubl 166-167 a goust 16 lur, an niverenn 190 diwar-benn Roparz Hemon a goust 18 lur).

Tu a zo a-hend-all da brenañ ar bloavezhioù klok-mañ, evit 50 lur pep hini : 1964 (102-107) ; 65 (108-113) ; 66 (114-119) ; 67 (120-125) ; 68 (126-131) ; 69 (132-137) ; 70 (138-143) ; 71 (144-149) ; 72 (150-155) ; 73 (156-161) ; 74 (162-167) ; 75 (168- 173) ; 76 (174-179) ; 77 (180-185) ; 78 (186-191).

An niverennoù a vez kaset kuit a vizoù-post. 10 % a zistaol a vez graet pa brener 50 skouerenn pe ouzhpenn. Ar goulennoù a zo d'ober digant Per ar Bihan.

Diaesterioù an teñzorer

Fakturren hon niverenn 190 diwar-benn Roparz Hemon a zo degouezhet ganeomp ; a 14 141,79 lur eo. Gant poan hag amzer e teuimp a-benn da baeañ anezhi. War an notennig gouestlet d'ar profoù hon eus trugarekaet hon donezonerien, o deus kaset deomp e 1978 tost d'ur milion kozh. Ret eo deomp avat kanañ ur c'houblad all eus hor c'hanaouenn, ha n'eo ket ken laouen.

Poan, ha poan vras hon eus, Loeiz Bihanig ha me, da lakaat ar c'houmanantoù da gouezhañ er c'hef. Gant ar skodenn a 50 lur evit ar 6 niverenn omp koll dija ; hogen lennerien 'zo - ha n'int na studierien, na soudarded, na tud dilabour - a gas deomp brokus ur skodenn a 40 lur, pa n'eo ket a 35 lur... Lod all a bae gant 6 miz dale, pe ur bloaz. Ur 1 000 lizher bennak a rankomp kas bep bloaz, evit kaout an adkoumanantoù, ha skrivañ 3 pe 4 gwech da reoù 'zo.

Ur mare diaes eo ar mare-mañ, an holl hen goar, hag ar strivoù evit ar brezhoneg a rank dont da vezañ startoc'h-startañ. Gortoz a reomp sikour an holl goumananterien.

471

Lizhiri

Digant an It. T. L. B., Meudon :

« Tri pe pevar bloaz a zo bremañ e lennan Al Liamm, hag atav gant ar memes plijadur. Dudios ha plijus e kavan ar pennadoù-skrid : aozet ha skrivet mat e vezont an aliesañ ha me a soñj ez eus enno peadra da gontantiñ an holl dud : ar re a zo desket mat war ar brezhoneg hag ar re all ha n'int ket ken desket (eveldon da skouer). Me a soñj koulskoude e vefe mat marteze kaout muioc'h da lenn diwar-benn ar broioù keltiek : Iwerzhon, Bro-Skos, Kembre, Kernev-Veur hag Enez Vanav (piv 'oar e ra Enez Vanav koñvers gant kizhier pesk ?). Ha perak ne vefe ket kavet war " Al Liamm " gerioù kroaz ? »

Digant J.L.G., Nancy :

« Gant ho kazetenn e anavezan gwelloc'h skrivagnerien Vreizh hag ar varzhed ivez. Tud vrudet evel Maodez Glanndour, Yann-Ber Piriou ha Roparz Hemon (Doue d'e bardono !) em eus bet tu da lenn o skridoù war Al Liamm. N'eus ket gwelloc'h skol evit deskiñ hor yezh. Gant pep niverenn e vo kreñvoc'h an Emsav evit Breizh hag ar brezhoneg. »

Digant R. an H., Lokorn :

« War am eus lennet e vo gouestlet ho niverenn a zeu da Roparz Hemon. Emichañs e vo ho niverenn diwar-benn Roparz Hemon un niverenn istorel. Daoust d'he zalvoudegezh e vo dister-tre siwazh anaoudegezh pobl Vreizh e-keñver al labour sevenet gant Roparz Hemon war dachenn he yezh. Emichañs e c'hello e anv bezañ roet evelato d'ur straed bennak ? »

Digant C. M., Clamart :

« Mantret on bet gant keloù marv Roparz Hemon. Kinnig a ran frammañ ur c'hengor a-benn enoriñ an den a ouias reiñ d'e genvroiz ur yezh arnevez, o tont eus un trefodaj mat da gouerien dizesk betek ur benveg a zeskamant par da n'eus forzh pe yezh etrevroadel.

Sur on e vodo va atiz e-leizh a Vretoned gouest da espern arc'hant da gaout ur savadur dellezek eus perzhioù divoutin hon den meur. »

Geriadurioù Al Liamm

Dont a raio dizale a-zindan ar wask c'hwec'hvet mouladur geriadurioù Al Liamm gant Roparz Hemon. E gwerzh e vo e penn kentañ ar bloaz. Setu amañ ar prizioù :

- Geriadur nevez brezhoneg-galleg boutin (848 p.) 35 lur
- gant ur golo plastik du 40 lur
- Geriadur galleg-brezhoneg boutin 20 lur
- gant ur golo plastik melen 25 lur
- Geriadur doubl, golo plastik ruz 58 lur

E gwerzh e vo er stalioù pe e ti J. Queillé, 47 rue Notre-Dame, 22200 Guingamp, en ur lakaat 10 % ouzhpenn evit ar mizoù.

472

Kinnig

Niverennoù kozh eus Al Liamm e c'hellfen gwerzhañ pe eskemmañ gant niverennoù 'zo eus Arvor (1941-1944), pe traoù all : Niv. 11, 18, 19, 21, 22, 27, 36, 46, 49, 54, 60, 62, 69, 70, 71, 73, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 105,

118, 120, 121, 141, 156, 171.

Mankout a ra din an niv. 51 - 166, o c'h-lask a ran.

Skrivañ da Vefa de Bellaing, 28 rue des Trois Frères Le Goff, 22000 Saint-Brieuc.

Keloù a Bro-Wened

PIRC'HIRINDED AR VREZHONEGERIEN DA SANTEZ ANNA.

Graet e vo ar birc'hirinded da Santez-Anna-Wened d'an 29 a viz Ebrel 1979. Bez e vo prosesion hag oferenn da 10 eur hanter, ha gousperoù da 14 eur hanter. Pep tra a vo lidet e brezhoneg.

Un oferenn e brezhoneg a vez lidet bep sadorn da 17 eur e Pondi, e Chapel ar Park Bras.

An Hollsent e Sant-Brieg

Da geñver an Hollsent eo aet izili an Oaled Abberve war bez ar skrivagnerien hag istorourien douaret e bered Sant-Mikael e Sant-Brieg. Eno e repos kichen-ha-kichen koulz lavaret : Frañsez Vallée, Emil Ernod, Alan du Cleuziou, hag un tammig pelloc'h Meven Mordiern.

Dirak pep bez eo bet displeget buhez ha labour pep hini anezho. Chomet omp pelloc'h dirak bez Meven Mordiern, evit degas soñj e oa bet ganet dres 100 vloaz 'zo, d'an 29 a viz Here 1878. Ar re o doa anavezet anezhañ o deus kontet d'ar re all o eñvorennoù diwar e benn. Echu et eo bet ar weladenn er vered, o vont dirak bez an It. Vefa a Sant-Per, a zo bet ken brokus evit an Emsav hag he doa skoazellet derou an Oaled Abberve.

Kelaouenner an Telegramme a oa deut, roet eo bet dezhañ an notennoù aozet diwar-benn hor skrivagnerien hag en e rentañ-kont war ar gelaouenn en deus lakaet an notennoù-buhez-se. Evel-se o deus bet tro lennerien ar gelaouenn da gaout titouroù diwar-benn an dud-veur-se.

Ur striv ouzhpenn evit mirout na vefe ankounac'haet ar re o deus stourmet evit yezh hag istor Breizh.

Y. B.

473

G.E.R.I.B.

(Groupe d'études et de recherches des influences réciproques entre la Bretagne Orientale et la Bretagne Occidentale)

Ar gevredigezh nevez-se a venn diskouez :

- ez eo Breizh ur vro unvan en he disheñvelderioù ;
- ez eus div yezh, unan keltiek, eben romanek, o deus bet levezon an eil war eben ;
- ez eo ret derc'hel kont e Breizh-Izel hag e Breizh-Uhel eus personelezh ar broioù hag a stumm anezho.

Ar G.E.R.I.B. a venn, er spered a unaniezh-se, labourat war ar c'hudennoù yezh, arz ha sevenadur-pobl, ar c'hudennoù istor, aozañ stajoù, aesaat al labour-krouidigezh, sevel manifestadegoù diazazet war ar yezh hag ar sevenadur ha troet da vat war-du an amzer-da-zont.

Da gaout diskleriadurioù, skrivañ da Laorañs Motrot, 116 avenue Kennedy 35404 Saint-Malo.

Prizonidi iwerzhonat o klask kenskriverien

Thérèse Perrotton, 15 rue des Fontaines, 74100 Annemasse, a skriv deomp :

« Kenskriavañ a ran gant keneiled, anezho prizonidi bolitikel iwerzhonat (Republikaned). Meur a wech o deus goulennet diganin o skoazellañ en ur gavout evito hag o c'hamaladed kenskriverien pe genskriverezed breizhat. Skrivet 'm eus da gelaouennoù 'zo (Armor da skouer he deus meneget div wech va goulenn). Hogen klask a ran c'hoazh kenskriverien. Ret eo avat anavezout ar saozneg. Mar doc'h a-du evit embann va goulenn, ret 'vo resisaat ar poent-se. Evel just e c'hellit menegiñ va anv ha va chomlec'h evit ma vo skrivet din (e galleg pe e saozneg : gallez-iwerzhonadez on, met ne ouzon ket brezhoneg c'hoazh). »

Deiziataer Skol An Emsav

Deuet eo er-maez embannadur 1979 an deiziataer, skeudennet gant Silvi ar Mogn. En tu-hont d'ar mizioù e kaver ennañ niverennoù-post parrezioù Breizh. Priz : 12 lur er stalioù. Tu a zo a-hend-all da gaout an deiziataer evit 14 lur en ur skrivañ da K. Giraudon, 24 rue E. Souvestre Cidex 4, 29000 Quimper.

474

Dean an diskibien vrezhoneg

E-touez va diskibien vrezhoneg " Skol Ober ", an Aotrou Jerri Meriel-Bussy eo an hini koshañ. 79 vloaz eo a-benn bremañ. Ganet eo bet e Felger d'ar 6 a viz C'hwevrer 1899 ha breur eo d'al livour Andrev Meriel-Bussy. Un den gouiziek ha lennek a zo anezhañ. Ijinour E.C.P. ez eo hag ouzhpenn-se Aotreet war ar Reizh. Desket en deus kalz yezhoù e-kerz e vuhez, yezhoù romanek, ar saozneg, an alamaneg hag ar rusianeg zoken. En em dennet eo bremañ e Saint-Germain-en-Laye e-kichen Pariz, pell diouzh e vro c'henidik a zo chomet ivez hini e galon en un ti evit an dud oadet hag o-unan-penn ha kroget eo da zeskiñ hor yezh. Staget en deus da gentañ gant an " Assimil ", ul levr dudius-kenañ met n'eo ket eus ar re aesañ, hag en deus studiet penn-da-benn. Deuet da c'houde da " Skol Ober " ha berzh a ra. Ur skouer a youl hag a gendalc'husted evit ar re yaouank, na petra 'ta.

Dean va diskibien ez eo. Daoust hag e vefe dean an diskibien vrezhoneg penn-da-benn ? A c'hellfe bezañ. Komz a ran evel just eus ar re sirivus hag a labour a-zevri-kaer...

Yann Bouessel du Bourg.

Kelaouennoù

- Niverenn 121 **Hor Yezh** a zo un dastumad kantikoù bet embannet war follennoù-nij. An darn vrasañ anezho a zo bet luc'hskeudennet. En doare-se ez eo saveteet dielloù ha testennoù a oa e riskl bras da vezañ kollet.

An niverenn da heul a zo anvet Liderezh e brezhoneg. Ul levrenn gaer-tre eo ha

moulet en un doare aketus. Kavout a reer enni " Ordinal an oferenn ", " Salmoù " hag " a bep seurt ". Ar 105 pajenn sonerezh-se a zo bet savet gant Yann Desbordes hag a n'em ziskouez sonour ampart. Dalc'het hon eus soñj eus ar pezh a zo anvet " Pater Jazz " hag a zo ur seurt kan ha diskan hon eus bet tro da glevout ur wech hepken, siwazh, hag a zo fromus-kenañ.
Koumanant : 40 lur - c.c.p. P. Denis 1499 51 Rennes. An niverenn gentañ hec'h-unan a goust 15 lur hag an en 25 lur.

- **Skol vrezhonek 78** a zo adarre labour Yann Desbordes, evit un darn da vihanañ, peogwir ez eo ur strollad pennadoù bet savet gant e skolidi kentañ klas e Skolaj Sant-Frañsez Lesneven, skeudennet gant Yann-Vikael Lichou.

- Kaset eo bet deomp niverenn 15 **Pluriel**, ur gelaouenn a ra war-dro enklaskoù ha studiadennoù war ar minorelezhioù. Unan eus ar pennadoù a sell ouzh Breizh : " Le Mouvement breton, expression ou créateur de la question bretonne ? " gant J. P. Simon, pennskrivagner ar gelaouenn.

- Abaoe hor menegadenn diwezhañ (A. L. niv. 189, p. 294) ez eo bet tizhet gant ar gelaouenn **Imbourc'h** an niv. 105. E pep niverenn e vez kavet ur bern notennoù politikel, lizhiri ha dreist-holl kalz a vunudoù hag a zielloù a bouez war istor an Emsav : da skouer eñvorennoù kontet en un doare plijus-kenañ gant Herve Lanndiern diwar-benn tud evel Job de Roince, Catteliot, ar Merser a Erm da skouer. Digant Jil Ewan e c'heller prizout ur striv dudioù-kenañ evit goveliañ ur c'heriaoueg arbennik resis ; a-wechoù marteze e c'hellfe bezañ spletus displegañ stummadur ha deveradurezh ar gerioù nevez kinniget, dezho da vezañ intentet hep re a boan benn... Lavaromp ouzhpenn e teuio er-maez e fin ar bloaz ur stagadenn da Imbourc'h, enni barzhonegoù savet gant Per Diolier. Talbennet eo al levr " Prenestr gwenn antronoz ". Gwerzhet e vo 15 lur. Priz pep niverenn ordinal : 7 lur. Koumanant : 40 lur - KRP 1534 25 N Rennes Y. Ollivier, 7, Bd A. Burloud, 35000 Rennes.

475

Ur Greizenn sevenadurel vrezhonek

Hon tadoù kozh o deus roet deomp da hêrezh ur yezh hag a vez c'hoazh implijet bemdez gant miliadoù ac'hanomp, e-ser ar galleg. Ar re o deus an eurved hag an enor da gomz brezhoneg o deus ivez an dever d'e skignañ e-touez ar re yaouank, evit mirout ur yezh o velezourañ orin hag ene Breizh. Ret eo eta e vije darempredoù etre an dud.

" Oaled Sant Erwan " a zo unan eus al lec'hioù ma c'heller kejañ gant brezhonegerien. Savet e Brest, dek vloaz 'zo, ar greizenn sevenadurel-se, katolik he spered ha brezhonek he yezh, a stag gant he labour evit gwellaat ha kelenn ar brezhoneg. Evit se e kinnig deoc'h :

- kentelioù brezhonek digoust, evit ar re a zo o kregiñ gant ar yezh, hag evit ar re o deus c'hoant d'en em varrekaat warni ;
- kaozeadennoù brezhonek ;
- ur sal-vodañ gant ur witrin ;
- enklaskoù ;
- ul levraoueg e-lec'h ma c'hellit amprestañ kelaouennoù ha levrioù brezhonek ;
- kement labour sevenadurel ho pefe c'hoant stagañ gantañ ;
- kenvrezhonegerien o terc'hel eurioù diastal er greizenn d'an devezhioù ha d'an eurioù amañ da heul :
- d'al lun : eus 17 eur 30 betek 19 eur 30,
- d'ar meurzh : eus 18 eur betek 20 eur,
- d'ar merc'her : eus 15 eur betek 16 eur,
- d'ar yaou : eus 17 eur 15 betek 18 eur 30,
- d'ar gwener : eus 17 eur 30 betek 18 eur 30,
- d'ar sadorn : eus 14 eur betek 15 eur.

Respont da gement goulenn a c'hell bezañ roet e-pad an eurioù-se.

Chomlec'h : 28, straed Charles-Berthelot, Brest.
Degemer mat d'an holl

Pegsun Al Liamm

Trugarez d'an Dim. Y. Bouvier evit an dresadenn ha da labouradegoù Herve ar Mee,
eo deut er-maez pegsun Al Liamm - 5 lur evo gwerzhet. Un distaol a 33 % a
c'hello bezañ graet pa vo prenet d'an nebeutañ 20 skouerenn.
Goulenn digant Per ar Bihan.

476

Gerioù-kroaz Al Liamm

	12345678910
I	-----
II	-----x--
III	----X-----
IV	-----X----
V	-----X----
VI	--X--X----
VII	---X-----X
VIII	----X-----
IX	-X--X--X-X
X	-----

KAEL Niv. 1

A-led. - I. Ken prim d'ar redek hag ur yourc'h. - II. Gwiskadoù ; E fin an
diskan. - III. Anavezet-mat eo ar fallañ hini ; O kontañ ar bandennoù a bep tu.
- IV. Perzh ar raned ; C'hwezho er beuz. - V. E bannlev Roazhon ; Ne vo ket
difrouezh. - VI. Ger-mell ; Marilh karr ; Hini an amprevaned, da skouer. - VII.
Salud Lez-Breizh da Varc'heg ar Roue ; Laboure evit Gwrac'h Ahez. - VIII. Na
bihan nag uhel ; Menez-Kamm da skouer. - IX. A gas d'ar rener ; Rakger pe
dibenn-verb. - X. Patrom.

A-serzh. - 1. Ur redi evit ar soudard. - 2. Kas an dour. - 3. Parrez e Bro-
Oueloù ; Pal kentañ ar gelaouenn-mañ. - 4. Ul labour gwall-lous hiziv,
siwazh ! ; Verb deut da araogenn. - 5. Tremen (digejet) ; Boest-mir an amzer-
wechall. - 6. N'eus ket koshoc'h egetañ ; Dinac'he pe g-kuzhe (eilpennet). - 7.
Eno emañ ar chasgeued er gêr ; Paota. - 8. Sav. - 9. N'eus nemet pemp anezho en
ur c'hantved. - 10. Harz d'an dic'hoanag.

GWALEREG.

Roll ar Pennadoù

Embannet gant AL LIAMM

- Bloavezh 1978 (niv. 186-191) -

Anvioù an oberourien hervez urzh al lizherenneg
(187/087 a dalvez : niverenn 187, pajenn 87)

ARRABAL	
Pik-nik e-pad ar brezel	187/087
BARZHIG (Ernest ar)	
En-dro d'am ugent vloaz	186/012
En-dro d'am ugent vloaz	187/105
En-dro d'am ugent vloaz	188/173
BENEAD	
Nedeleg	191/403
BREWALAN	
Avelioù-tro	186/059
Avelioù-tro	187/130
Avelioù-tro	188/206
Avelioù-tro	189/285
Avelioù-tro	191 /465
DENEZ (Herle)	
Chari vat dit, paotrig ! (s.o. Boulat Okoudjava)	
DENEZ Per	
Pa soñjer an nebeutañ	187/075
DIOLIER (Per)	
An trenioù	189/229
DUVAL (Añjela)	
Piv ?	191/404
E koun Roparz Hemon	191/438
ETIENNE (Guy)	
Pemp maen evit bez Roparz Hemon	190/373
GALAN (Reun ar C'h/)	
Matinal	191 /409
GALBRUN (Ivona)	
Testeni	190/368
GALL (Per ar)	
Burzhud Konk-Leon	186/035
GAUDART (Huguette)	
An amzer gwechall gozh	188/154
GLANNDOUR (Maodez)	
An ael bihan ha ne greske ket dezhañ e zivaskell	188/168
An ael ruz e vlev	189/238
Ar C'horonal Troud	189/271
Testeni (homelienn evit obidoù R. Hemon)	190/360
En ur dreiñ follennoù va eñvor	191/429

HEMON (Roparz)		
Un nozvezh hañv	190/301	
Ar barzhaz dianav	190/309	
Ar barzhaz dianav	191/405	
HEUSAFF (Alan)		
Roparz Hemon e Dulenn	190/337	
HUGUES (Langston)		
Kan ar glav e miz Ebrel (tr. Y. B. Piriou)	189/231	
HUON (Ronan)		
Kenavo da Roparz Hemon	189/227	
Kinnig	190/299	
Roparz Hemon, bloavezhioù hag oberennoù pennañ	190/316	
HUON (Tudual)		
Beaj diwezhañ Gwilhou, ar chalboter huñvreoù	188/151	
JAKEZ (Glaoda)		
Ur Breizhuleliad o stourm evit Breizh	187/122	
KAERLEON (Ronan)		
Testeni (br. gant I. Martin)	190/364	
KAOUISSIN (Herri)		
Roparz Hemon hag arz ar c'hoariva : Fostus an Doktor daonet		191/441
KEDEZ (Koulizh)		
Pipi Gouer o koshaat	189/232	
KERMOAL (Pierrette)		
Gwalarn hag ar vojennerzh hengeltiek	190/378	
KIVIJER		
Lino	188/157	
KOLLO (Y. J. ar Ch/)		
Diskar ar c'haeoù : ha diskiant eo pe n'eo ket ?	188/184	
KONGAR (Kenan)		
Un damsell war istor Stadoù Unanet an Amerik	187/111	
Un damsell war istor Stadoù Unanet an Amerik	188/192	
Yezh ha lennegezh - Trifina hag ar Roue Arzhur	189/250	
Roparz Hemon, hor mestr	190/345	
LANNDIERN (Herve)		
Va c'henlavour gant Ernest ar Barzhig (br. gant Y. Olier)		186/003
Strakerezed miz Eost 1933 (br. gant E. ar Barzhig)		186/023
MARTIN (Ivona)		
Va breur, p'edomp yaouank ha koshoc'h (s.o. Aimée Nemo)		
Testeni (s.o. Ronan Kaerleon)		
MOGN (Olier ar)		
Tremen a raio buan	191/422	
NEMO (Aimée)		
Va breur, p'edomp yaouank ha koshoc'h (br. gant Ivona Martin)		190/320
OKOUDJAVA (Boulat)		
Chañs vat dit, paotrig 1 (tr. Herle Denez)	186/026	
OLIER (Youenn)		

Va c'henlabour gant Ernest ar Barzhig (s.o. Herve Lanndiern)

PIRIOU (Yann-Ber)

Vos gueules les mouettes

188/147

Tonkadur

190/388

Dont a rin

190/389

Kan ar glav e miz Ebrel (s.o. Langston Hugues)

PRADIG

En eñvor da Ernest ar Barzhig

191/446

TASSEL (Remont)

Testeni

190/371

UHEL (Fañch an)

Merc'h ar Roue Spagn

189/243